Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Antikvitás Program

Széll Gábor

Küzdelem barbárok és eretnekek ellen Hydatius Chronicájában

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Székely Melinda tanszékvezető egyetemi docens

Szeged

2019

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	1
1. AZ 5. SZÁZADI VILÁGKRÓNIKÁK KIALAKULÁSA	9
1.1 A világkrónika műfajának kezdetei	9
1.1.1 <i>Formai és kronológiai követelmények</i>	9
1.1.2 <i>Az apologetikus történetírás kezdete</i>	11
1.2 Eusebius és Hieronymus újításai	14
1.2.1 <i>Eusebius</i>	14
1.2.2 <i>Hieronymus</i>	18
1.3 A római hagyomány	21
1.4 Latin nyelvű világkrónikák	22
1.4.1 <i>Hieronymus folytatói</i>	22
1.4.2 <i>Prosper folytatói</i>	24
1.4.3 <i>Hydatius krónikája</i>	28
1.4.3.1 <i>Hydatius élete és művei</i>	28
1.4.3.2 <i>A Chronica forrásai</i>	31
1.4.3.3 <i>Kronológia és kézirati hagyomány</i>	35
2. A SZVÉVEK KÜLPOLITIKÁJA	39
2.1 A szvévek eredete és letelepedése (406–411)	40
2.2 Hermeric békés politikája és Heremigarius (411–438)	46
2.3 Rechila és a terjeszkedési politika (438–448)	48
2.4 Rechiarius és a szvén terjeszkedés csúcspontja (448–456)	50
2.5 Hatalmi harcok (456–465)	53
2.6 Remismund kapcsolata a gótokkal és a rómaiakkal (465–469)	56
3. SZÉTFESZÍTŐ ERŐK AZ 5. SZÁZADBAN	58
3.1 A rómaiak és a barbárok találkozása	58
3.1.1 <i>Barbár inváziók és katonai szempontok</i>	58
3.1.2 <i>Együttműködés és kulturális interakciók</i>	63
3.1.3 <i>Vallási különbségek és az egyház szerepe</i>	69
3.2 A szétfeszítő erők szerepe Hydatius krónikájában	77
3.2.1 <i>Barbár fosztogatások és szövetségkötések</i>	82
3.2.1.1 <i>A szvévek és a szvén–gallaeciai kapcsolatok</i>	84
3.2.1.2 <i>A vandálok</i>	105
3.2.1.3 <i>A gótok</i>	119

3.2.2 <i>Az eretnekmozgalmak terjedése</i>	135
3.2.2.1 Az eretnekség és igazhitűség kérdése	135
3.2.2.2 Az arianizmus és Róma egyházi primátusának kezdete	138
3.2.2.3 Arianizmus a vandáloknál és a szvéveknél.....	149
3.2.2.4 A nesztorianizmus és a monofizitizmus.....	155
3.2.2.5 A priscillianizmus	161
3.2.2.6 A manicheizmus	166
3.2.2.7 A pelagianizmus.....	168
3.2.2.8 A donatizmus	170
3.2.3 <i>Hűtlenség és lojalitás a rómaiaknál</i>	173
3.2.3.1 Problémák az egyház életében	173
3.2.3.2 Problémák a politikai életben.....	179
3.2.3.3 Hydatius példaképei	188

4. HYDATIUS TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETE ÉS SZERZŐI MOTIVÁCIÓI 202

4.1 Isteni gondviselés és apokaliptikus gondolatok	202
4.1.1 <i>Büntetések, előjelek, csodák</i>	202
4.1.2 <i>Jövőkép és apokaliptikus hiedelmek</i>	213
4.2 Motivációk a történetíráshoz.....	222
4.3 Kapcsolódás a krónikahagyományhoz	225
4.4 Válságos idők és Róma küldetése	231
4.5 A küzdelem formái	237
4.6 A történetírás végső célja	250

ÖSSZEGZÉS 263

MELLÉKLETEK..... 269

Kronológiai listák	269
Földrajzi nevek mutatója	272
Térképek	274
Képek.....	280
Felhasznált irodalom	283
<i>Rövidítések</i>	283
<i>Források</i>	283
<i>Monográfiák és tanulmányok</i>	286

BEVEZETÉS

Hydatius *Chronicája* az 5. századi történelem egyik legértékesebb forrása, ugyanis egyedülállóan részletes beszámolót nyújt a korabeli Hispania történetéről és a császári hatalom felbomlásáról. Hydatius munkája az egyik legkorábbról fennmaradt alkotás a latin nyelvű krónikák közül,¹ ezt tartjuk a legfontosabb összefoglalásnak Hispania felbomlásáról az Orosius és a Iohannes Biclarensis közötti időszakból;² Ammianus Marcellinus és Gregorius Turonensis között pedig nincs más olyan nyugati szerző, aki az 5. század politikai és katonai változásait is bemutatná történeti munkájában.³ Thompson „*a stroke of extraordinary good luck*”-nak minősíti, hogy a korabeli Gallaecia történetéről ilyen részletes forrás áll rendelkezésünkre,⁴ amely egyúttal azt is igazolja, hogy Hydatius „*un historiador preciso y minucioso*.”⁵

Hydatius krónikája az egyetlen általunk ismert irodalmi kísérlet az 5. századi Hispaniából,⁶ amely „*sole literary luminary*”-ként emelkedik ki a korabeli provincia szellemi közegéből.⁷ Hydatius érdeklődése elsőként fordult kifejezetten az Ibériai-félsziget felé, ezért is tartják őt „*az ibér történetírás atyjának*.”⁸ Burgess szerint ő az első olyan európai krónikaszerző, aki a „*post-Roman history*” és a „*Latin regional history*” műfajában alkotott.⁹ Ahogyan Cassiodorust és Iordanest a gótok, Gregorius Turonensist a frankok, Paulus Diaconust a lombardok történetírójának tartjuk, úgy Hydatius a szvévek történetének bemutatása miatt emelkedett a legfontosabb krónikások közé.¹⁰

Hydatius feljegyzéseit ugyanakkor Muhlberger azért is tartja érdekesnek, mert elárulják, hogyan gondolkodott a kor egyik vezető tisztségviselője a körülötte zajló eseményekről azon a területen, ahol a római hatalom rendkívül nagy törést szenvedett.¹¹ Gelarda úgy látja, hogy Hydatius modern értelemben is „*uno dei più attenti uomini politici*”, aki más történetírókhoz képest rendkívül nagy figyelmet szentelt a diplomáciai

¹ Hydatiust csak Hieronymus, Prosper és a 452-es gall krónika szerzője előzte meg, vö. Burgess 1988a, 2.

² Muhlberger 1990, 194.

³ Burgess 1993, 10.

⁴ Thompson 1982, 17.

⁵ Candelas-Colodrón 2004, 357.

⁶ Adamik 2014, 369.

⁷ Collins 2004, 160.

⁸ Székely 2008, 19.

⁹ Burgess 1988a, 29.

¹⁰ Torres Rodríguez 1956, 795; Burgess 1988a, 239–240.

¹¹ Muhlberger 1990, 200.

eseményeknek,¹² hiszen a gallaeciai hatóságok külső és belső kapcsolatairól nem áll rendelkezésünkre más korabeli forrás, amelyből következtetni lehetne a barbárok és a rómaiak közötti kapcsolatok alakulására.¹³ Jó néhány keleti és nyugati területet érintő mozzanatról csak Hydatius krónikájából értesülünk, és mivel az 5. századi barbár megszállások alatt készítette feljegyzéseit, hitelesen tudja tájékoztatni az olvasókat a germán törzsek letelepedéséről és tevékenységéről,¹⁴ ráadásul a korszak egyházi dokumentumaiból is nagyon kevés maradt ránk, és amit tudunk Gallaecia egyházi szervezetéről, azt Hydatius krónikájából tudjuk.

Burgess szerint az ókori és a modern ember egyaránt azt gondolja, hogy ha valaki egy távoli vidék kevésbé jelentős városának püspökeként kezd történetírást, akkor az ő krónikája nem lehet annyira értékes és megbízható, mint híresebb kortársaié.¹⁵ Tovább erősítheti ezt a sztereotípiát az is, hogy Hydatius feltehetően nem végzett magas szintű tanulmányokat, a szűv megszállás miatt elszigetelt Gallaeciában pedig egyre kevésbé tudta tartani kapcsolatát a külvilággal, ezáltal alig juthatott hozzá megfelelő forrásanyaghoz. Hydatius egész életében a barbárok és az eretnekek ellen harcolt, Muhlberger szerint egyfajta „*champion of the Roman community*”-ként szállt szembe a hispán–római lakosság és az ortodoxia ellenségeivel.¹⁶ Politikai és vallási területen megmutatkozó személyes erőfeszítései és az a tény, hogy a zűrzavaros 5. században mégis vállalkozni mert a krónikairás feladatára, azt a nézetet erősíti, hogy sokat emlegetett borúlátásával szemben birtokában volt egyfajta optimizmusnak, jóllehet reálisan felmérve saját helyzetét azt is tudhatta, hogy a barbárok érkezésével nemcsak Gallaecia, hanem az egész birodalom helyzete végérvényesen megváltozik.¹⁷ Véleményünk szerint a császári hatalom iránti rendületlen bizalma, az ortodoxia melletti példamutató kiállása még akkor is kitartásra ösztönözte Hydatiust, amikor már egyértelműen látszott, hogy Gallaecia többé nem számíthat a birodalom központi segítségére és a barbár megszállókkal való együttélés elkerülhetetlen a hispán–római lakosság számára, ráadásul az eretnek tanítások mérhetetlen népszerűséget szereztek nemcsak a hívek, hanem a püspökök körében is. Hydatius mindezek ellenére kitartott saját értékrendje mellett, a krónika megírásával pedig olvasóit is hasonló magatartásra próbálta ösztönözni. A korábbi kutatások hosszasan érvelnek amellett, hogy Hydatius saját korának nehézségeit észlelve apokaliptikus hiedelmeket táplált és a

¹² Gelarda 2008–2009, 305.

¹³ Gillett 2003, 37; Humphries 2009, 105.

¹⁴ Burgess 1988a, 2.

¹⁵ Burgess 1988a, 250.

¹⁶ Muhlberger 1990, 199.

¹⁷ Gelarda 2008–2009, 306.

közlegő világvégére készült, ambiciózus személyisége és sajátos történelemszemlélete viszont azt mutatja számunkra, hogy erőfeszítéseinek kudarcai mégis arra inspirálták őt, hogy a krónika megírásával népszerűsége és elismertségre törekedjen a gallaeciaiak körében, miközben a körülötte lévő római világ mind katonai, mind vallási szempontból látszólag kilátástalan helyzetbe került.

A 4–5. században a Római Birodalom határainál élő barbár népek egyre gyakrabban indítottak támadást a birodalom ellen, amelynek következtében a római határvédelem fokozatosan felmorzsolódott, a barbárok a birodalomba betörve fosztogatni kezdték a római területeket, majd sikeres hódításaik után önálló államokat hoztak létre és bizonyos fokú együttműködésre vagy ellenállásra kényszerítették a római lakosságot. A császári hatalom gyengesége és a katolikus hit politikai védelmének változó intenzitása azt eredményezte, hogy a rómaiak körében is nagy népszerűséget szereztek az eretnek tanítások, különösen az arianus és a priscillianus eszmék sodorták veszélybe a pápai hatalom tekintélyét és a püspökök egyházi fegyelmének megtartását. A római politikai és egyházi életben megjelenő hűtlenség motívuma tovább fokozta a válságot a császári hatalom és a katolikus egyház működésében. Hydatius krónikája pontosan ezt az átmeneti időszakot mutatja be az olvasóknak, akik előtt a barbárokra és az eretnekekre vonatkozó feljegyzések alapján kirajzolódhat egy olyan egyházi vezető portréja, aki egész életében a római világ megmentéséért küzdött egy periférikus területen. Hydatius munkája annak tanulmányozására is alkalmas, hogy a barbár betörések és letelepedések hogyan változtatták meg a gallaeciabeliek gondolkodását, és mindez milyen reakciókat váltott ki Hydatius kudarcokkal teli életében és történelemszemléletében.

Mivel Hydatius elsősorban a rómaiak szemszögéből mutatta be a szvévek tevékenységét, és nincs birtokunkban olyan forrás, amelyet maguk a szvévek írtak volna saját történetükről, különösen nagy jelentősége van azoknak a régészeti és numizmatikai kutatásoknak, amelyek segítségével objektíven tudjuk értékelni a szvévek gallaeciai jelenlétét, ahogyan az utóbbi években meg is fogalmazódott az a törekvés, hogy a korábban elhanyagolt gallaeciai régészeti adatokat a „*historical narrative*” részeként kell tárgyalni.¹⁸ 2018 első felében *In Tempore Sueborum. El Tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411–585)* címmel Ourensében rendezték meg azt az egyedülálló kiállítást, amely értékes európai műtárgyak és a legújabb feltárások eredményeinek bemutatásával próbált meg szakítani a hagyományos szvég-ábrázolással, és a nagy népvándorlás és a Római Birodalom hanyatlása közötti összefüggés helyett a barbárok és a római arisztokrácia közötti kapcsolatok

¹⁸ Sánchez Pardo 2013, 140–143.

ábrázolására fókuszált.¹⁹ Vizsgálatunk éppen ezért röviden érinti a régészeti és a numizmatikai kutatások, a temetők, a *villák*, a települések és az egyházi építmények feltárásának eredményeit is, hogy minél pontosabb képet alkothassunk a szvévek hatalmi rendszerének kiépüléséről és vallási helyzetéről, valamint a kora középkori Gallaecia társadalmának dinamikájáról is.

A dolgozat első fejezetében áttekintjük azokat a műfaji előzményeket, formai és kronológiai követelményeket, amelyek nagy hatást gyakorolhattak a zsidó és görög gyökerekkel rendelkező keresztény világkrónikák kialakulására. Mivel az apologetikus történetírás már egységes kronológiai keretet használva próbálta összefoglalni a világ történetét, a késő császárkor világkrónikái többnyire keresztény szerzők nevéhez fűződnek. Eusebius sajátos kronológiai táblázatok segítségével kapcsolta össze az egyháztörténetet a bibliai hagyománnyal, ezáltal egyetlen munkában összegezni tudta az emberiség teljes történetét, Hieronymus pedig elődje művét lefordítva és kiegészítve elérhetővé tette ezt a beszámolót a csak latinul értő olvasók számára is, egy könnyen utánozható mintát teremtve ezzel az 5–6. századi krónikaszerzőknek. Eusebius és Hieronymus újításainak bemutatása és a római annalsztikus hagyomány hatásának elemzése után a korszak fontosabb latin nyelvű világkrónikáit tekintjük át röviden, különös figyelemmel arra, hogy a Hieronymust folytató Prosper és Marcellinus Comes, illetve Prosper folytatói közül Tunnunai Victor és Iohannes Biclaensis milyen kronológiai keretben rögzítette az eseményeket, a középkorra nagy hatást gyakorló Cassiodorus és Isidorus pedig hogyan járult hozzá a műfaj későbbi fejlődéséhez. Ezt követően Hydatius életének bemutatásával áttekintjük a származásával, a zárandoklatával és a püspökké választásával kapcsolatos vitákat, majd a krónikához használt forrástípusok elemzésekor a korábbi kutatásoknál nagyobb figyelmet szentelünk az egyházi vezetők közötti levelezésnek, a szóbeli beszámolóknak és a hivatalos jelentéseknek, végül megvizsgáljuk a kronológia és a kézirati hagyomány sajátosságait is.

A második fejezetben a szvég külpolitika változásaihoz kapcsolódó kutatási problémákkal foglalkozunk részletesebben. A téma bemutatását az indokolja, hogy Hydatius az egyetlen olyan szerző, aki személyes tapasztalatai alapján, nemcsak az események szemtanújaként, hanem gyakran aktív részeseként számolt be arról, hogy a szvévek hogyan telepedtek le 409-es betörésük után Gallaeciában, és milyen eszközökkel próbálták uralmukat egész Hispania területére kiterjeszteni. A szvég külpolitikai tendenciákra

¹⁹ A 2017. december 15. és 2018. május 6. között megrendezett kiállítás honlapja és katalógusa számos értékes információval szolgál számunkra, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017; www.intemporesueborum.es/ (2018.12.30.)

támaszkodva igyekszünk tisztázni, hogy milyen körülmények között és mely barbár csoportok vettek részt a 406-os galliai és 409-es hispaniai invázióban, majd megvizsgáljuk, hogy Hermeric békés és Róma-barát uralkodását követően milyen katonai vagy diplomáciai események hatására alakult ki Rechila és Rechiarius expanzív külpolitikája. A 456-os nyugati gótoktól²⁰ elszenvedett vereség új korszakot nyitott a szvévek történetében, mivel a különböző politikai pártok és uralkodójelöltek tevékenységének köszönhetően polgárháborús helyzet alakult ki Gallaeciában. A szvég vezetők saját pozíciójuk megerősítése érdekében hol a gótokkal, hol a rómaiakkal kerültek háborús konfliktusba, miközben a hatalomra kerülő Remismund egyre erősebb fosztogatásokkal nyugtalanította a hispán–római lakosságot és megszakította a szvévek diplomáciai kapcsolatait.

A harmadik fejezetben azokkal a szétfeszítő erőkkel foglalkozunk, amelyek megbontották az 5. század politikai és vallási rendjét, ezáltal válságba sodorták a Hydatius által idealizált római világot. Először általánosságban vizsgáljuk, hogy a rómaiak és a barbárok találkozását milyen sajátos stratégiai és gazdasági körülmények befolyásolták, különös tekintettel arra, hogy Róma barbár-politikája és a hadsereg összetétele hogyan változott a germán betelepítések következtében. A barbárok szerepének növekedése a római társadalomban ugyan nagyfokú nyugtalanságot eredményezett, de a germánok római kultúra iránti csodálata és a társadalmi kiváltságokért tanúsított katonai hűsége mindkét oldalt bizonyos fokú együttműködésre és kulturális interakciókra ösztönözte. Ehhez kapcsolódóan vizsgáljuk az akkulturáció folyamatát a latin nyelv használatában, a római intézmények átvételében és a barbár királyok uralkodói attitűdjeiben is, de kitérünk a romanizáció és a multikulturalizmus fogalmának 5. századi létjogosultságára is. A római–barbár interakciók különös aspektusát jelentik a vallási különbségek megszüntetésére és az eretnekek megtérítésére irányuló egyházi törekvések, ezért kell elemeznünk a barbárok krisztianizálódásának feltételeit és a germánok által nemzeti vallássá emelt arianizmus népszerűségének okait is.

A harmadik fejezet legterjedelmesebb részében azokat a szétfeszítő erőket vizsgáljuk, amelyek Hydatius szerint hozzájárultak az 5. századi Gallaecia és a Római Birodalom válságos helyzetének kialakulásához. Mivel ma is vita tárgyát képezi, hogy melyik történelmi időszakot vagy folyamatot tekintjük a római császárkor végének, szükségesnek látszott összefoglalnunk az ezzel kapcsolatos véleményeket, ezt követően pedig rámutatunk arra, hogy a germán betörések és a központi irányítás gyengése a birodalomban tapasztalható válságjelenségekkel milyen logikai kombinációkat alkotva

²⁰ A dolgozatban a nyugati gótokra egyszerűen gótként hivatkozunk a továbbiakban.

vezethetett a nyugatrómai területek bukásához. A szétfeszítő erők első csoportját a barbár népek fosztogatással és szövetségeik megszegésével társuló sztereotipikus viselkedése alkotja, amelyet a szvévek, a vandálok és a gótok vonatkozásában vizsgálunk Hydatius feljegyzései alapján. Különösen nagy figyelmet fordítunk arra, hogy a barbárok 411-ben sorsolás útján vagy a rómaiakkal kötött szerződés alapján telepedhettek le Hispaniában, de kitérünk a szvév–gallaeciai kapcsolatok körülményektől függő változására, a vandálok africai expanziójára és Gaiseric 455-ös római betörésére is, a gótokra vonatkozóan pedig foglalkozunk a 382-ben megkötött *foedus* jelentőségével, a gót–római diplomáciai kapcsolatok alakulásával, valamint a catalaunumi csata és a 456-os összecsapás szövetségi viszonyokban betöltött szerepével.

A szétfeszítő erők másik csoportját azok az eretnekmozgalmak alkotják, amelyek a barbár népek közötti népszerűségük és a központi hatalom gyengesége miatt széles körben elterjedtek a római lakosság és a püspökök körében egyaránt. Az eretnekség és az igazhitűség fogalmának tisztázása után megvizsgáljuk, hogy az arianizmus terjedése mennyiben kapcsolható össze Róma egyházi primátusának kialakulásával és a birodalmi egyházat támogató császári politikával, ezen kívül foglalkozunk a patriarchatusok rivalizálásával és az egyházi hatalom függetlenedésének problémájával is. Külön vizsgálat tárgyát kell képeznie annak, hogy az arianizmus hogyan terjedt el a vandálok és a szvévek körében, és hogy milyen szerepet játszott Gaiseric, illetve Rechiarus valláspolitikája a barbárok fölötti hatalom stabilizálásában. Mivel Hydatius más eretnek tanítások veszélyességére is felhívta az olvasók figyelmét, szükségesnek látszott annak áttekintése, hogy milyen módon próbált az egyházi és a világi hatalom fellépni a dogmatikai vitákat generáló nesztorianizmus és monofizitizmus, a Gallaeciában rendkívül népszerű és politikai botrányt is kavaráó priscillianizmus, a titkos mozgalomként működő manicheizmus, valamint az egyházatyák megítélése szempontjából fontos pelagianizmus és donatizmus tanításával szemben, bár Hydatius a dogmatikai viták bemutatása helyett inkább az ortodoxia képviselőit és a központi hatalomra gyakorolt káros hatások megjelenítésére törekedett.

A szétfeszítő erők harmadik csoportját a politikai és egyházi vezetők körében megfigyelhető hűtlenség és lojalitás dilemmája jelenti, amellyel Hydatius arra próbál utalni, hogy nemcsak a barbárok és az eretnekek tevékenysége sodorta válságba a nyugati területeket, hanem nagy szerepe volt ebben a rómaiak hűtlen viselkedésének is, ahogyan ez nyomon követhető az egyházi fegyelem lazulásában, a botrányos püspökválasztásokban, valamint a katonai vezetők és az *usurpátorok* hatalmi törekvéseiben is. Hydatius mindezek ellensúlyozására olyan politikai és egyházi vezetőket állít példaképnek saját maga és az

olvasói elé, akik lojálisak maradtak a római eszmékhez, és képesek lennének helyreállítani a meggyengült birodalom katonai és vallási rendjét.

A negyedik fejezetben kísérletet teszünk Hydatius történelemszemléletének és szerzői motivációinak részletes elemzésére. Mivel az 5. században bekövetkező katasztrófákat nem mindig tudták racionális okokkal magyarázni, Hydatius történelemszemléletének egyik legérdekesebb aspektusa az isteni gondviseléshez és az apokaliptikus gondolatokhoz kapcsolódik. A természetfölötti jelenségeket gyakran isteni figyelmeztetésként vagy konkrét események előjeleként szokás értelmezni, ezért meg kell vizsgálnunk, hogy tekinthetjük-e a barbárok fosztogató tevékenységét a bűnös rómaiak megnevelésére irányuló isteni igazságszolgáltatásnak. Érdeemes foglalkoznunk azzal is, hogy Hydatius miért mutatott különösen nagy érdeklődést a természetfölötti jelenségek és a próféciaák iránt, és mi célból kaptak kiemelt szerepet az isteni büntetéssel, előjelekkel és csodákkal foglalkozó feljegyzések a krónikában. A végső kérdés természetesen az, hogy Hydatius a saját korában megtapasztalt szenvedéseket valóban értelmezhetette-e a parúzia előjeleként, és a Tamás-apokalipszisre való utalás bizonyíték lehet-e arra, hogy Hydatius hitt a közeledő világvégeben. Ennek eldöntéséhez ismernünk kell az apokrif iratok egyházi megítélését, a parúzia késlekedésére adott katolikus reakciókat és az eszkatologikus számításokra vonatkozó véleményeket egyaránt.

Ezt követően Hydatius és a krónikahagyomány kapcsolatát vizsgálva arra próbálunk választ keresni, hogy vajon mi készíthette Hydatiust a krónika megírására és mikor kezdte el a feljegyzések összeállítását. Hydatius sok szempontból követte a Hieronymus által kínált mintákat, ugyanakkor mégsem tudott teljes mértékben elődje nyomdokaiba lépni, ezért fontos eredményeket hozhat, ha megvizsgáljuk, hogy a krónika elején szereplő *praeformatio* mennyiben igazolja Hydatius hagyománykövetését a műfaj, a témaválasztás és a forráskezelés tekintetében, és milyen újítások bevezetésével próbálta felülmúlni a kortárs történetírókat. Hydatius a barbárok 409-es betörését fordulópontnak tekinti Hispania történetében és a saját életében egyaránt, ezért ki kell térnünk Gallaecia válságos helyzetére és azokra a társadalmi következményekre, amelyeket a császári hatalommal szemben támasztott lakossági elvárások eredménytelensége okozott. Tanulságos lehet annak elemzése is, hogy az 5. századi pogány és keresztény szerzők, különösen Augustinus hogyan gondolkodott a római állam szerepéről, és mennyiben hatott a történelmet korszakoló módszerekre Dániel 4 világbirodalomról szóló próféciaja és a *translatio imperii* hagyományozódása.

Hydatius Gallaecia egyre súlyosabb helyzetét érzékelve a barbárok és az eretnekek elleni harcban a küzdelem több formájára is vállalkozott. Első lépésként politikai fronton, a helyi lakosság érdekeit képviselve próbált Aëtiustól segítséget kérni a szvén fosztogatások megállításához, ez pedig jól mutatja a korabeli római közigazgatási rendszer felbomlását és a püspökök diplomáciában betöltött jelentőségét. A küzdelem második szakaszában vallási téren igyekezett fellépni Thoribius kérésének megfelelően az eretnekmozgalmak ellen, ez pedig jó alkalmat szolgáltat arra, hogy Hydatius püspöki tevékenységének és a 460-as fogságba esés körülményeinek vizsgálatával pontosabb képet alkothassunk a gallaeciai egyház helyzetéről, valamint a vallási és társadalmi rend felbomlásának tüneteiről. A lesüllyedt középrétegek elégedetlensége, a *villák*ba menekült lakosság és a *colonusok* rossz helyzete, a *patrocinium* rendszerének kialakulása, valamint a bagaudák és a circumcelliók rablóhadjáratai egyaránt azt jelezték, hogy a rómaiak jelentős része elidegenedett a császári politikától, és korábbi helyzetét megőrizve inkább a barbárokkal való együttműködést választotta. Hydatius ezzel szemben sohasem fogadja el, hogy a római lakosság idegen uralom alá kerüljön, ellenséggként tekint mindazokra, akik barbár uralkodók szolgálatába álltak, és elutasít mindenféle együttműködést a szvén megszállókkal.

Hydatius élete végén korábbi küzdelmeinek kudarca után irodalmi síkon folytatta a harcot, és szülőföldjén szerzett tapasztalataira alapozva krónikaformában próbálta rögzíteni a birodalom hanyatlásának fontosabb eseményeit. Gallaecia periférikus helyzetéből kiindulva lehetővé válik, hogy megvizsgáljuk a Hydatius rendelkezésére álló források mennyiségét, és ebből következtessünk fizikai elszigeteltségére és a külvilággal való kapcsolatainak fokozatos beszűkülésére. Érdekes megvizsgálni azt is, hogy a szintén hispaniai Orosius és Prudentius történelemszemlélete mennyiben különbözik Hydatius nézeteitől, de más krónikaszerzők optimizmusát is szembeállíthatjuk Hydatius borúlátásával és Róma szerepéről vallott felfogásával. Hydatius ugyan átveszi a krónika műfajának formai és kronológiai kereteit, de szokatlanul részletes beszámolót igyekszik nyújtani a korabeli olvasóknak, ez pedig hozzájárulhatott irodalmi küzdelmének kudarcához és későbbi népszerűtlenségéhez is. A dolgozat végén kronológiai listák, földrajzi névmutató, térképek és képek segítik a vizsgált problémákon belüli tájékozódást.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Székely Melindának, aki felkeltette érdeklődésemet a késő antikvitás latin nyelvű krónikái iránt, és szakmai tanácsaival, értékes megjegyzéseivel folyamatosan segítette az értekezés megírását. Hálával tartozom édesanyámnak, feleségemnek és gyermekemnek, hogy állandó biztatásukkal és türelmükkel biztosították az alkotáshoz szükséges nyugodt hátteret.

1. AZ 5. SZÁZADI VILÁGKRÓNIKÁK KIALAKULÁSA

1.1 A világkrónika műfajának kezdetei

Az 5. századi világkrónikák egyik legfontosabb sajátossága, hogy szerzőik nem kifejezetten törekedtek irodalmi igényességre,²¹ hanem korábbi művek feldolgozóinak vagy folytatóinak vallották magukat, és általában hangoztatták is az elődeiktől való függést. Emiatt Hydatius krónikájának elemzéséhez elengedhetetlen, hogy áttekintsük azokat a mintákat, amelyekhez a szerző nemcsak visszanyúlt, hanem egyúttal talán versenyre is kelt velük. Hydatiusra nagy hatást gyakoroltak a zsidó és görög gyökerekkel rendelkező világkrónikák és a római *consuli annales*ek, ezért ki kell térnünk mindkét hagyomány fejlődésére és jellegzetességeire. Nem mellőzhetjük annak vizsgálatát sem, hogy a krónikaszerzők milyen kronológiai rendszereket használtak a bemutatott események datálásához, mivel jó néhányan a császári hatalom fokozatos gyengülése és a Római Birodalom hanyatlása miatt kezdtek a kronológia tanulmányozásába és egyetemes történeti munkák írásába.²² Eusebius és Hieronymus újításainak bemutatása után a korszak fontosabb latin nyelvű világkrónikáit tekintjük át, ezt követően térünk át Hydatius életének és a krónikában alkalmazott forráshasználatának részletes bemutatására.

1.1.1 Formai és kronológiai követelmények

A római történetírás jellemző témái alapján már Gellius is különbséget tett az események felsorolását *ab urbe condita* alkalmazó *annales* és az író korának történetét bemutató *historiae* között, ugyanakkor megjegyezte, hogy az elnevezéseket már saját korában, a Kr. u. 2. században is gyakran megkülönböztetés nélkül használták.²³ A naplószerű *annales*ekben a történeti eseményeket éves elrendezésben mutatták be az olvasóknak, a *historiae* kortörténete pedig az események hátterét és okait (*consilium et ratio*) igyekezett feltárni. Servius és Isidorus a *historein* kifejezés etimológiája alapján próbálta igazolni,

²¹ Muhlberger 1990, 8.

²² Breisach 2004, 99.

²³ Gell. 5,18,8. A fogalmak további értelmezéséhez lásd: Cichorius 1932; Hofmann 1997, 418; Havas – Németh – Szabó 2001, 60–61; Mellor 2002, 2; Albrecht 2004, 271–272; Marincola 2007, 8; 31–35; 39–42.

hogy a *historiae* valójában olyan *annales*, amely a szerző személyes élményein és tapasztalatain alapul,²⁴ szerzőjük pedig annak ellenére megtartja az annalisztikus ábrázolásmódot, hogy eredetileg a *historiae* az elmúlt idők eseményeit jelölte.²⁵

Amikor késő császárkorban a rövidebb terjedelmű összefoglalások jöttek divatba, a korábbi hosszabb munkák kivonatát tartalmazó *epitomék* és a kezdetektől a szerzők koráig tartó *breviariumok* mellett népszerűvé váltak az eseményeket kronológiai sorrendben tárgyaló *chronikák*, amelynek fogalmát elsőként Isidorus határozta meg olyan módon, hogy a *chrónos* etimológiájából kiindulva *temporum series*ként értelmezte azt, példaként pedig Eusebius és Hieronymus krónikáját említette.²⁶ A késő római történetírásban a műfajok terminológiája már teljesen összemosódott, *historiae* alatt elbeszélő történeti munkát értettek, a *chronica* legfőbb célkitűzése pedig az volt, hogy a világtörténeti események idejét minél pontosabban meghatározzák.²⁷ Ez a törekvés kezdetben a bemutatni kívánt eseményeket teljesen háttérbe szorította, mivel a szerzők figyelmük nagy részét a különböző kronológiai rendszerek összehangolására fordították, később viszont saját korukhoz közeledve a történeti elbeszélés egyre részletesebbé vált.²⁸

Az első görög nyelvű kronológiai munkák *pinax* (lista) formájában íródtak,²⁹ amelyeken az éveket ismert papokra, uralkodókra és hivatalnokokra, esetleg olimpiai győztesekre való utalással jelölték meg, később az uralkodók regnálási évének vagy a hivatalnoklisták éveinek feltüntetése a legnépszerűbb időmeghatározási módszerre vált.³⁰ A *pinax* a Kr. e. 5. században a szofisták működésének köszönhetően irodalmi műfaj lett, a hellenizmus idején pedig írók és költők munkáinak katalógusává, földrajzi leírások vagy természeti csodák jegyzékévé bővült, hogy minél több történeti adatot tudjanak rendszerezve az olvasók elé tárni.³¹

²⁴ Serv., Aen. 1,373; Isid., Etym. 1,41,1.

²⁵ Cic., Inv. 1,27. Ehhez hasonlóan a görögök számára a történelem általában a közelmúlt eseményeinek történetét jelentette, így szoros kapcsolat jött létre a történelem és a történetírás között, ugyanakkor a múlt és a jelen eseményeit legtöbbször csak akkor sikerült összehangolniuk, ha egy rövid időszak vagy kisebb terület eseményeivel foglalkoztak, vö. Breisach 2004, 47; Vanyó 2007b, 59.

²⁶ Isid., Etym. 5,28. A tendencia áttekintéséhez lásd: Marincola 2007, 305–311.

²⁷ Guenée 1973, 997–1016; Hofmann 1997, 418.

²⁸ Az egyiptomi és babilóni királykatalógusok még rendszerezés nélkül ismertették az összegyűjtött történelmi anyagot, elsőként a görögöknél merült fel igény az eltérő időszámítási rendszerek egyeztetésére és a kronológiai gondolkodásmód alkalmazására, vö. Vanyó 2007b, 57–58.

²⁹ A *pinax* eredetileg olyan festett, fából vagy terrakottából készült táblácskát jelentett, amelyen hasonló információk vagy személyek vannak felsorolva, vö. Regenbogen 1966.

³⁰ Muhlberger 1990, 10.

³¹ Pfeiffer 1968, 51–52; 255–257; Croke 1983, 119–120.

Elsőként a tauromenioni Timaius (Kr. e. 346 k.–250) használt olimpiászokat a szicíliai görögök történetének bemutatásához,³² később az alexandriai könyvtárban kutató Eratosthenész (Kr. e. 275–195) fejlesztette tovább a módszert az elveszett *Chronographia* című munkájában úgy, hogy Kr. e. 776-tól kezdve a négy évente megtartott olimpiai versenyeket folyamatos számozással látta el, és a két olimpia közötti négy éves ciklusokon, az olimpiászokon belül megjelölte, hogy annak hanyadik évében történt az adott esemény.³³ Az alexandriai *pinaxok* közül Eratosthenész munkájánál is népszerűbbé vált Apollodórus Kr. e. 140 körül keletkezett *Chronicája*, amely áttekintést adott a Földközi-tenger térségében élő népek történetéről és szellemi eredményeiről.³⁴ Későbbi történetírók szívesen kapcsolták össze munkájukat az Eratosthenész és Apollodórus által kidolgozott kronográfiával,³⁵ bár mindkét szerzőnél a politikai, az irodalmi és a kulturális események kronológiai vázát elsősorban az olimpiászok felsorolása jelentette.³⁶

1.1.2 Az apologetikus történetírás kezdete

A görög nyelv átvétele után a Kr. e. 3. században a diaszpórában élő zsidók is készítettek kronológiai összefoglalásokat az Ótestamentum történeteiből. Ezek a szerzők saját népük kronologikus történetével igyekeztek igazolni a görög hódítóknak, hogy a zsidó hagyomány az összes többinél, így a görögénél is régebbi.³⁷ Az apologetikus szándék népszerűségét jól mutatja, hogy ezt követően a görög nyelvű kronológiákban is sorra jelent meg a zsidó történelem nagy alakjai szerinti datálás.³⁸ Az apologetikus történetírás második hulláma a Kr. u. 1. században a keresztényüldözések miatt alakult ki,³⁹ a 2. század végétől pedig a khiliazmus híveinek elvárásai határozták meg keresztény történetírás irányvonalát, mivel

³² Timaius az athéni és a spártai tisztségviselők és az olimpiai győztesek névsorának felhasználásával hangolta össze a korábbi helyi kronológiai rendszereket, egységes időkeretet nyújtva így a későbbi görög történetírók számára, vö. Polyb. 12,11; Breisach 2004, 45–46; Marincola 2007, 196–199.

³³ Olajos 1999, 224.

³⁴ Breisach 2004, 67.

³⁵ Az Apollodórust követő történetírók közül ki kell emelnünk a rhodusi Castort és Claudius Ptolemaiuszt, vö. Breisach 2004, 67; 81.

³⁶ Fraser 1972, 1,456–457.

³⁷ Még Iosephus Flavius is a Kr. u. 1. században azt hangsúlyozta a világ teremtésének bemutatásakor, hogy a zsidók múltja sokkal ősbibb a görögökénél, így Mózes is korábban élt, mint Homerus, vö. Ios. Flav., Ant. Iud. praef. 4. A korabeli zsidó történetírás jellemzőiről lásd: Marincola 2007, 234–238.

Később a keresztények hasonló érvekkel igyekeztek megcáfolni a pogány gondolkodás vádjait, ezért kezdtek el foglalkozni maguk is kronológiai kérdésekkel, vö. Breisach 2004, 78; 87.

³⁸ Muhlbberger 1990, 11. Berosus babilóni csillagász és Manetho egyiptomi főpap már saját kronológiai magyarázatokkal ellátott uralkodólistákat készített, vö. Breisach 2004, 44; Marincola 2007, 222–228.

³⁹ Tiberiaszi Iustus elsőként igazította Mózes idejéhez az évek számítását, vö. Waxman 1960, 95–107.

Krisztus második eljövételét várva kronológiai számításokkal próbálták meghatározni a Teremtés és a világvége időpontját.⁴⁰ Az Apokalipszis 20,4–6 fejezetén alapuló nézet szerint a parúszia után Krisztus ezeréves uralma szabadítja majd meg az emberiséget a földi szenvedésektől.⁴¹ Mivel a bibliai hivatkozások szerint⁴² egy évezred az Úr számára csak egyetlen nap, a világ története a 6 napig tartó Teremtés mintájára csak 6 ezer évre korlátozódik,⁴³ ezért Krisztus második eljövetelére, vagyis az emberiség történetének végére a millenarizmus tanítása szerint a 6. napnak megfelelő 6000. év végén kerül sor.⁴⁴ Ha a Krisztus mennybemenetelétől eltelt időt 50 évenként *ioboleus*okra osztjuk, Krisztus második eljövetelének ideje egybeesik a 9. *ioboleus* végével, azaz a 482. esztendővel.⁴⁵ Ezek alapján nem meglepő, hogy a késő császárkor világkrónikái többnyire keresztény szerzőkhöz kapcsolódnak.⁴⁶

A 3. századi keresztény szerzők a zsidó kronológiai összefoglalások mellett már pogány írók műveit is használták forrásként. Közülük az első, széles körben ismert alkotás Sextus Iulius Africanus (megh. 240 k.) 221-ben írt *Chronographiája* és az Alexander Severusnak ajánlott 24 kötetes *Kestoi* c. enciklopédiája,⁴⁷ amelyek szoros rokonságot mutatnak az egyre népszerűbbé vált *pinax* műfajával. A töredékesen ránk maradt *Chronographia* eredeti formájáról csak annyit tudunk, hogy 5 könyvből állt, és a Teremtéstől 217-ig egységes zsidó–keresztény időkeretbe szerkesztve tartalmazta az ótestamentumi, egyiptomi, görög és római eseményeket, ami meghatározó újításnak számít az antik történetírásban,⁴⁸ hiszen ez az első általunk ismert keresztény világtörténet, amely megpróbálta egyesíteni a zsidó, a görög–hellenisztikus kronográfiát a keresztény apologetikus történetírással.⁴⁹ Africanus újraszámolta az eltérő uralkodólistákat és

⁴⁰ Ilyen jellegű munkát írt az antiochiai Theophilus és az alexandriai Clemens Stromata, vö. PL 6,1023–1168; Pilhofer 1990; Ridings 1995; Hofmann 1997, 419.

⁴¹ Sok kutató azt gondolja, hogy ez a felfogás a pogány szerzők szubsztancialista nézeteiből és ciklikus történelemszemléletéből alakult ki, ezt meggyőzően cáfolja: Burgess 1988a, 27–28.

⁴² Zsolt 90,4; Jel 20,1–10; 2Pét 3,8.

⁴³ A zsidó *aión*-felfogás három 2 ezer éves ciklusra osztja a világ történetét, vö. Vanyó 2009, 243–245.

⁴⁴ A babiloni asztrológia hatását mutató millenarista eszmékre utalásokat találunk Dániel és Izaiás könyvében, Máté evangéliumában, a Jelenések könyvében, valamint Iustinus, Tertullianus és Irenaeus műveiben, vö. Iustin., Fr. 15; Tertull., De anima 55,2–4; Iren., Haer. 5,28,3. A millenarizmus eszméjéről és további forrásokról bővebben: Landes 1988, 142–144; Palmer 2014, 12–14; Aguzzi 2017.

⁴⁵ Muhlberger 1990, 13.

⁴⁶ A keletrómai történetírás számon tart néhány görög nyelvű *chronicát* is, amelyek az események évenkénti felsorolásával hasonlóságot mutatnak a keresztény munkákkal, ide tartozik Dexippus, Porphyrius és Eustathius munkája, vö. Hofmann 1997, 418.

⁴⁷ PG 10; Gelzer 1964, 1,1–19; Wallraff – Mecella 2009.

⁴⁸ Albrecht 2004, 1102; Vanyó 2007b, 57.

⁴⁹ Roberto 2007, 15–28.

olimpiászokat, a világ teremtését pedig Kr. e. 5500-ra datálta.⁵⁰ Bár munkáit gyakran kritizálták a kutatók, népszerűségét feltehetően annak köszönhetette, hogy megfelelő tudományos alapokkal rendelkezett, de mégis közérthető stílusban írt.⁵¹ Az általa kidolgozott *africanusi aerát* a nyugati történetírás Hieronymusig használta, keleten pedig a constantinopolisi időszámítás alapja lett.⁵²

A keresztény kronológia másik korai feldolgozója a római Hippolytus (170 k.–235) volt, aki két kronológiai munkát is írt.⁵³ A húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos írása egy régóta fennálló kronológiai problémára kereste a megoldást, mivel szükséges volt a két használatban lévő naptárrendszer összehangolására,⁵⁴ így Hippolytus a húsvéti időszakot 16 éves ciklusokban, 222. április 13-ával kezdődően számolta ki.⁵⁵ Hippolytus másik, töredékesen ránk maradt kronológiai munkája, a 234-ben írt és nagy sikerű *Chronica*⁵⁶ erősen támaszkodott Africanus *Chronographiájára*, célja azonban éppen ellenkező volt, mert igyekezett megcáfolni a fenyegető világvégére vonatkozó hiedelmeket, amelyek a korabeli keresztényüldözések miatt ismét terjedni kezdtek. Szerinte a Teremtés óta nem 6 ezer, hanem csak 5738 év telt el, ezért Krisztus második eljövételére még sokat kell várni,⁵⁷ ennek igazolására pedig felsorolja a Teremtés óta eltelt időszak egyházatyáit és uralkodóit regnálási idejük megjelölésével.⁵⁸ Hippolytus Africanushoz képest tehát kevésbé volt apologetikus, csak néhány esetben egyeztetette a bibliai és a világtörténeti kronológiát, nem foglalkoztatta az események pontos datálása sem, helyette inkább etnográfiai kitérőkkel és földrajzi leírásokkal színesítette az uralkodólistákat.⁵⁹ Hippolytus jelentőségét mutatja, hogy munkáit gyakran kivonatolták és átdolgozták, hatására számos későbbi szerző illesztett kronográfiájához néprajzi vagy földrajzi beszámolót.⁶⁰ Africanus és Hippolytus azonban

⁵⁰ Gelzer 1964, 1,24–26; Landes 1988, 138; Hofmann 1997, 420; Breisach 2004, 90; Croke 2007, 578.

⁵¹ Muhlberger 1990, 12.

⁵² Grumel 1958, 219–221; Mosshammer 1979, 146–157; Olajos 1999, 230.

⁵³ Hippolytus életéről és műveiről bővebben: Quasten 1951–1955, 2,163–166; Vanyó 2007a, 305–314.

⁵⁴ A kisázsiai egyházak a zsidó Nisan hónap 14. napján emlékeztek Krisztus halálára, a rómaiaknál 160 körül bevezetett gyakorlat szerint viszont a húsvétot Nisan 14. napja utáni vasárnap ünnepelték, amely gyakorlati okokból a tavaszi napéjegyenlőséget követő első telihold utáni vasárnapkal esett egybe, vö. Eus., Hist. Ecc. 5,23–25; Chadwick 1999, 77.

⁵⁵ Quasten 1951–1955, 2,163–178; Hofmann 1997, 420. A rendszer asztronómiai pontatlansága miatt ugyan nem került bevezetésre, de később Hippolytus ciklusait a laodiceai Anatolius az athéni csillagász, Metónus Kr. e. 432-es számítása alapján 19 éves ciklusokra egészítette ki, amelyet a keleti egyházak a 3. századtól kezdve alkalmaztak. A húsvéti vitáról bővebben: Vanyó 2007a, 314–318.

⁵⁶ GCS 46; Schmidt – Nicholas 2017.

⁵⁷ Vanyó 2007a, 311.

⁵⁸ Muhlberger 1990, 14.

⁵⁹ Croke 1983, 123.

⁶⁰ Hatása kimutatható az 5–6. századi városok gyűjteményeiben, a Goleniscev-papirusz krónikájában és a 7. századi névtelen latin szerkesztő, Barbarus Scaligeri mára már elveszett görög nyelvű forrásában is. A

népszerűségük ellenére csak a nyugati történetírás egy részére gyakorolhattak hatást, mivel a munkájukban előforduló uralkodók és háborúk adatai csak a kronológiai rögzítés eszközeként szolgáltak és a bibliai hagyomány anyagára támaszkodtak.⁶¹ Elsőként Eusebius és Hieronymus írt olyan jellegű világkrónikát, amely egy átfogóbb szemléletű és nagyobb kritikával összeállított kronológiát tartalmazott a műfaj újrafeltalálásával,⁶² innentől kezdve pedig azok a szerzők, akik a legjobb mintát akarták követni a krónikairás során, kizárólag Hieronymus Eusebius-fordítását vették alapul.

1.2 Eusebius és Hieronymus újításai

1.2.1 Eusebius

Eusebius, (263 k.–339) Caesarea Maritima püspöke *Chronici canones* (*Időrendi táblázatok*) című munkája⁶³ teljesen eltért a korábbi keresztény történetírók műveitől.⁶⁴ A korábbi apologéták a bibliai hagyomány elsőbbségét igyekeztek bizonyítani a pogány hagyománnyal szemben, Africanus és Hippolytus pedig a khiliazmus híveként az Ótestamentum felhasználásával próbálta bemutatni a világ történetét, hogy a Teremtés óta eltelt idő kiszámításával megjósolhassa, mennyi idő van még hátra a világ végéig. Eusebius szakított ezzel a hagyománnyal, nem foglalkozott a világ kezdetével és eszkatologikus spekulációkkal, csak a Diocletianus-féle keresztényüldözések előzményeiről írt, amely hiába volt minden korábbi üldözésnél nagyobb mértékű, mégsem ösztönözte őt arra, hogy a világ végével fenyegetse olvasóit. Mivel a korábbi szerzők szerint Krisztus közbenjárása után nem történt semmilyen fontos esemény a világban, műveikben nem tárgyaltak a keresztény tanításokról és a hit terjesztéséről, Eusebius ezzel szemben elsőként próbált olyan művet írni, amely összekapcsolja az egyháztörténetet a bibliai hagyománnyal,⁶⁵

Chronicát kétszer is lefordították latinra, rövidített változata mindkét esetben a *Liber Generationis* nevet kapta, az egyik változat Dionysius Philocalus 354-es *Chronographiájában*, a másik pedig a 7. századi Fredegarius-krónikában található, vö. Muhlberger 1990, 15. A 354-es *Chronographiáról* bővebben: Vanyó 2004, 138; Hunt 2007, 253; a Fredegarius-krónikáról bővebben: PL 71; Adamik 2014, 350–363; Hippolytus kronológiájának jelentőségéről lásd: Landes 1988, 144–149.

⁶¹ Hofmann 1997, 421. A problémáról bővebben: Inglebert 2001, 464–493.

⁶² Woods 2009, 360.

⁶³ Barnes szerint először 280 körül adták ki Eusebius munkáját, Wallace-Hadrill ezt 303-ra, Woods 311-re, Albrecht 323-ra, Mosshammer pedig 325-re datálja, vö. Barnes 1981, 111; Wallace-Hadrill 1961, 43; Woods 2009, 361; Albrecht 2004, 1102; Mosshammer 1979, 75.

⁶⁴ A *Chronici canones* jelentőségéről lásd: Burgess 1999, 21–27; 46–65.

⁶⁵ Muhlberger 1990, 15–16.

vagyis az egyház történetét a „világtörténet összefüggérendszerébe” helyezve⁶⁶ megalkotta az egyetemes történet „keresztény szintézisét”,⁶⁷ ezáltal „műve az idő és történelem keresztény bemutatásának mindenkori modellje lett.”⁶⁸

Eusebius a Krisztus utáni események közül különösen az egyház hatalmára és tanítására összpontosított, megnevezte és számozással látta el Róma, Alexandria, Antiochia és Hierosolyma egyházi vezetőit, és megemlíttette a leghíresebb keresztény és eretnek írókat is,⁶⁹ ezáltal sajátos kronológiai rendszerben tudta rögzíteni a pogányoktól, illetve a bibliai és egyháztörténetből átvett eseményeket. Az így létrejött vázlatos világtörténet jóval többet tudott nyújtani az olvasóinak, mint a korábbi szerzők művei,⁷⁰ mert megvalósulni látszott a keresztény történelemszemlélet azon univerzalizáló törekvése, hogy az emberiség történetét a kezdetektől fogva egyetlen történeti munkában kell rögzíteni.

Eusebius a rendelkezésére álló ismeretanyagot sajátos „tudományos módszerrel” kezelte,⁷¹ és mivel a Teremtés pontos idejét Mózes könyveinek ellentmondásos adatai alapján nem tudta megállapítani, az Ábrahám előtti időszakot a tudományos kronológián kívül helyezte,⁷² az eseményeket pedig Kr. e. 2016-tól, Ábrahám születésétől datálta, ami így Eusebius *aerájának* kezdőpontja lett.⁷³ Ez az új keresztény kronológia a görög olimpiászoktól és a rómaiak *consuli* jelöléseitől eltérően már képes volt átfogni az egész világtörténetet, és Krisztust állította nemcsak az időszámítás, hanem a történelem középpontjába is.⁷⁴

A *Canones* első könyvében a kaldeusok, asszírok, zsidók, egyiptomiak, görögök és rómaiak történetéhez Eusebius nemcsak Africanust és az általa is használt hiányos kompilációkat vette alapul, hanem számos pogány kronográfiaszerző munkájára is

⁶⁶ Bultmann 1994, 70.

⁶⁷ Horváth 1993, 14.

⁶⁸ Wieser 2016, 104.

⁶⁹ Helm 1927, 18–19.

⁷⁰ Eusebius fő célja egyes kutatók szerint az volt, hogy bebizonyítsa, a zsidó–keresztény történet minden más hagyománynál korábbi, vö. Croke 1983, 124–126; Kelly 2003, 119.

⁷¹ Bultmann 1994, 70.

⁷² Eusebius kronológiai jelöléseiről lásd: Burgess 1999, 28–35.

⁷³ Brincken 1957, 59–63; Wallace-Hadrill 1961, 157. Eusebius Ábrahámot tekintette az első kereszténynek, vö. Eus., Hist. Ecc. 1,4; Barnes 1981, 126–127; Burgess 1988a, 24; szerinte Ádámotól Krisztusig 5198 év, az özönvízig 2242 év, Ábrahámig 942 év, Krisztus megtestesüléséig pedig 2014 év telt el, vö. Hofmann 1997, 421.

⁷⁴ Bultmann 1994, 70. A keresztény időmeghatározások közül három új módszer terjedt el a 4. század elején: az Ábrahám születésétől, Kr. e. 2016-tól számított évjelölést Eusebius is alkalmazta, a Krisztus születésétől számított *anno Domini* megjelölés inkább a nyugati területeken vált általánossá, a világ teremtésétől számított időt pedig az alexandriai *era* alapján határozták meg, vö. Grumel 1958, 219–235; Landes 1988, 149–156; Olajos 1999, 229–230.

hivatkozott,⁷⁵ a második könyvben pedig a történetírásban valószínűleg elsőként szemléletes módon, kronológiai táblázatok segítségével mutatta be a történeti eseményeket.⁷⁶ Eusebius különböző oszlopokban sorolja fel a királyok regnálási éveit, egyidejűségüket pedig az oszlopok párhuzamos elrendezésével, a *filum regnorum*mal jelzi. Ha az olvasó a szemét végigfuttatja az oldalon, első pillantásra is észre tudja venni az események időbeli párhuzamosságát,⁷⁷ vagyis a szinkronisztikus szerkesztésnek köszönhetően lehetővé vált az események kronológiai összehasonlítása.⁷⁸ A táblázatok *spatium historicum*ként 2 oszlopban (*columna*) mutatják be a kereszténység és a pogány népek történetének fontosabb eseményeit,⁷⁹ ezzel a párhuzamos elrendezéssel pedig egy szemléletes apologetikus összefoglaló jön létre, elkülönítve és egyúttal szembe is állítva a keresztény történetet a pogányok történetével.⁸⁰ Hieronymus fordításában a kétoldalas elrendezés a babiloni fogság leírásával Kr. e. 446-ban véget ér, ezután a táblázat egyoldalas formátumban folytatódik, vagyis innentől egybeesik a keresztény és a világtörténet.⁸¹

Az eseményeket alkalmoszerűen más kronológiai jelölések is kiegészítik. Eusebius az Ábrahám születését követő időszakot 10 éves *dekádokra* osztotta fel, így jelezte a bal oldali margón aláhúzva az Ábrahám születése óta eltelt időt. A lap többi üres részén szerepelnek azok az olimpiászok, amelyek újabb szakaszokra osztják az időt, de kevésbé rendszerezett elhelyezésük miatt valószínűleg ezeket csak utólag csatolta hozzá a már befejezett kronológiához.⁸² Az uralkodók trónra lépésének dátuma szintén megtöri a felsorolás folyamatosságát, néhány bejegyzés pedig közvetlenül az olimpiászok után szerepel.⁸³ Mivel a *Canones* táblázataiban nagyon sok információ rendkívül kis helyen

⁷⁵ Gelzer 1964, 2,23–24; Croke 1983, 123; Wieser 2016, 104.

⁷⁶ Mosshammer 1979, 32–37. Eusebius ezek elkészítéséhez feltehetően hellenisztikus forrásokat használt, biztosan ismerte például a rhodusi Castor kronológiai táblázatait, vö. Breisach 2004, 90.

⁷⁷ Muhlberger 1990, 17.

⁷⁸ Vanyó 2007b, 61.

⁷⁹ Hofmann 1997, 421.

⁸⁰ Muhlberger 1990, 18. Eusebius pogányság elleni küzdelméről lásd: Kofsky 2000.

⁸¹ Nem tudjuk, hogy ez a terjedelembeli csökkenés Eusebiustól származik, vö. Mosshammer 1979, 63–65; 71–73; vagy Hieronymus változtatta meg a formátumot kétoldalasról egyoldalasra, vö. Caspar 1926, 274–293; Kelly 2003, 119; a változtatás mindenesetre indokolt volt, mert a *Canones* első felében a kronológiai táblák 9 *filumot* tartalmaztak, a második felében már csak 3 *filum* szerepel, a Kr. u. 70. évtől kezdve pedig a római császárok felsorolásához elegendő volt egyetlen *filum* alkalmazása.

⁸² Mosshammer 1979, 68–71.

⁸³ Mosshammer szerint ezek az események olyan krónikákban voltak feljegyezve, ahol csak az olimpiászok jelölték a hozzávetőleges időt, ezért Eusebius minden igyekezte ellenére sem tudta őket évre pontosan datálni, vö. Mosshammer 1979, 49–67. Caspar ezzel ellentétben szándékosságot feltételez, és úgy látja, Eusebius csak megközelítőleg akarta meghatározni az események időpontját, vö. Caspar 1926, 217–225. A kérdést sem Eusebius esetében, sem későbbi krónikaszerzőknél nem lehet egyértelműen eldönteni.

zsúfolódik össze, Eusebius munkáját tekinthetjük az ókori *pinax* utolsó állomásának.⁸⁴ Az eredeti görög nyelvű *Canones*ből csak töredékek maradtak fenn, rendelkezésünkre áll viszont a bővített változat örmény fordítása és a Hieronymus által később latinra fordított és átdolgozott szöveg, amely valójában Eusebius nagy munkájának csak a második részét foglalja magában.⁸⁵

Mivel a 4. század új problémáira adott válaszként két műfaj született a történetírásban, a krónika és az egyháztörténet,⁸⁶ érdemes röviden megvizsgálnunk Eusebius *Historia Ecclesiastica* című munkáját is,⁸⁷ amely 10 könyvben mutatja be a kereszténység történetét Krisztus korától 324-ig, felsorolva a fontosabb apostolokat, keresztény írókat, eretnek vezetőket és mártírokat.⁸⁸ Eusebius kortársai és Hydatius is⁸⁹ ezt a művét becsülte a legjobban annak ellenére, hogy Eusebius egyháztörténete több szempontból is különbözik a korábbi mintáktól. Eusebius a klasszikus történetírás szabályaitól eltérően számos dokumentumból idézett művében, nem törődve azzal, hogy azok megbonthatják az írói stílus egységességét, ráadásul saját korának egyháztörténeténél jóval többet foglalkozott a korábbi időszak eseményeivel, ezért elfogadhatjuk Vanyó feltételezését, mely szerint Eusebius „tudatosan vétett a szabályok ellen”, hogy az egyháztörténethez kapcsolódó anyagok összefoglalásával egy jól használható munkát adjon az olvasók kezébe.⁹⁰ Eusebius munkájának görög és szír fordítása maradt fenn, Rufinus pedig 403-ban latinra fordította és kiegészítette a művet,⁹¹ később Socrates, Sozomenus és Theodoretus egyháztörténetében már nagyobb szerep jutott a politikátörténetnek.⁹²

⁸⁴ Muhlberger 1990, 18.

⁸⁵ Hieronymus nem fordította le azt a *Chronographiát*, amelyben Eusebius a *Canones* előtanulmányaként saját forrásait és a bemutatni kívánt történelmi anyagot vizsgálta, vö. Burgess 1988a, 23. A *Canonest* folytató világkrónikák közül érdemes megemlíteni Dionysius Philocalus 354-es római *chronographiáját*, vö. CM 1, 131–192; Gesztelyi – Havas 1999, 254–255; Hilarius khiliasztikus művét, vö. PL 13,1097–1105; és Sulpicius Severus krónikáját, vö. CSEL 1,1866.

⁸⁶ Burgess 1988a, 31.

⁸⁷ PG 19–24.

⁸⁸ Albrecht 2004, 1102.

⁸⁹ Hyd. *praef.* 2.

⁹⁰ Vanyó 2007b, 62–63; Croke 2007, 574–575; Eus., Hist. Ecc. 1,1,5.

⁹¹ Rufinus a szövegből számos dokumentumot kihagyott, a 324–395 közötti eseményekkel viszont kiegészítette Eusebius munkáját, vö. Albrecht 2004, 1112.

⁹² Socrates a 305–439, Sozomenus a 324–425, Theodoretus a 323–428 közötti időszakokkal foglalkozik, mindhármuk munkáját Epiphanius fordította latinra *Historia tripartita* címmel, vö. CSEL 71; Croke 2007, 573–577; Vanyó 2007b, 73–74; Woods 2009, 361–363.

1.2.2 Hieronymus

A 4. század végén a *chronica* műfaja ismét az érdeklődés középpontjába került, mivel Hieronymus (347 k.–420) elsőként fordította latin nyelvre Eusebius 325-ig kiegészített *Canones*-ét, majd folytatta a római események bemutatását Valens császár 378-as haláláig.⁹³ Elfogadhatjuk Muhlberger feltételezését, mely szerint Hieronymus egyrészt ezzel irodalmi szenzációt akart kelteni, másrészt ilyen módon igyekezett kifejezni Eusebius teljesítménye iránti csodálatát;⁹⁴ hasonló célokat figyelhetünk meg későbbi szerzők, többek között Hydatius esetében is. Nem túlzás azt állítani, hogy Hieronymusnak mindkét törekvését siker koronázta, mert a legtöbb kutató a nyugati történetírás legjelentősebb eseményének tartja, hogy elkészült Eusebius munkájának latin fordítása.⁹⁵

Hieronymus a *Chronica* bevezetőjében kiemelte,⁹⁶ hogy rendkívül fárasztó munkát végzett, mert *opus tumultuarium*nak nevezett munkája elkészítéséhez nagyon kevés idő állt rendelkezésére.⁹⁷ Megoszlanak a vélemények azzal kapcsolatban, hogy Hieronymusnak valójában mennyi lehetősége volt a különféle források tanulmányozására. Mommsen megpróbálta igazolni, hogy Hieronymus az általa is hivatkozott Suetoniuson kívül legalább négy történeti forrást használt,⁹⁸ Albrecht szerint Eutropiuson és Suetoniuson kívül római hivatalnoklisták is a rendelkezésére álltak.⁹⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy Hieronymus csak kevés időt tudott a források tanulmányozására fordítani, elfogadhatónak látszik az a népszerű feltevés, mely szerint a politikatörténeti feljegyzések alapját csupán egyetlen, mára már elveszett kompiláció képezte, ezért is felületesek a császárkorra vonatkozó kiegészítések.¹⁰⁰

Hieronymus nemcsak arra hívta fel a másolók figyelmét, hogy az eusebiusi anyagot lefordította és sok helyen kiegészítette, majd hozzácsatolta folytatásként a római történelemmel kapcsolatos feljegyzéseket, hanem arra is kitért, hogy a *filumok*nál újításként vörös és fekete tintát alkalmazott, hogy látványos módon el tudja választani az oszlopokat

⁹³ Hieronymus életéről és műveiről lásd: Rebenich 2002; Albrecht 2004, 1336–1349; Williams 2006; Vanyó 2007b, 294–306; Adamik 2009, 778–791; PL 22–30; CCL 72.

⁹⁴ Muhlberger 1990, 19.

⁹⁵ Burgess 1988a, 23.

⁹⁶ Hier., Chr. *praef.* 1–7.

⁹⁷ Hieronymus feltehetően 380–381 között dolgozott Constantinopolisban a *Canones* fordításán és folytatásán, a 382-es római zsinatra pedig már el is készült a munkájával, vö. Mosshammer 1979, 37–38; 67–73; Burgess 1988a, 23.

⁹⁸ Mommsen hivatkozik Valens két titkárára, Eutropiusra és Festusra, Róma városi krónikájára és más elveszett történeti forrásokra, vö. Mommsen 1909, 606–632.

⁹⁹ Albrecht 2004, 1111.

¹⁰⁰ Muhlberger 1990, 21; Kelly 2003, 120–121.

egymástól, míg tehát Eusebius különféle írástípusokkal és a feljegyzések sajátos elhelyezésével különítette el egymástól az eseményeket, Hieronymus egyszerűsített is a szöveg grafikai elrendezését.¹⁰¹ A fordítás első szakasza nagyon hasonlít a *Canones*-re, a második részben viszont a római császárokkal kapcsolatos feljegyzések egyetlen oszlopban szerepelnek, így az összes kronológiai jelzés a bal margóra került. A második rész szövege szinte már folyamatos és a korábbinál jóval terjedelmesebb,¹⁰² ezért Caspar szerint Hieronymus az első olyan történetíró, akinél a hagyományos értelemben vett szöveg kiszorítja a kronológiai jelöléseket.¹⁰³

Érdemes összehasonlítani Eusebius és Hieronymus íráshoz való hozzáállását is, mert Muhlberger szerint Hieronymus összes kiegészítését és változtatását ez a szempont indokolja.¹⁰⁴ Eusebius *Canones*e alapvetően apologetikus célokat szolgált, Hieronymus hitvallásában viszont alig van nyoma ennek, ezért nem is egészítette ki a korai bibliai időkre vonatkozó feljegyzéseket, csak a trójai háború utáni szakaszhoz fűzte hozzá egyre többször saját megjegyzéseit a római történelemmel, irodalommal és a kereszténységgel kapcsolatban.¹⁰⁵ Általánosságban is elmondhatjuk, hogy a 4. század végére nemcsak a szerzők apologetikus érdeklődése csökkent, hanem egyre nyilvánvalóbbá vált a bibliai hagyományon alapuló kronológia pontatlansága is. Hieronymus éppen ezért a *Chronica* első felében Eusebiustól eltérően nem különítette el a bibliai és a világtörténeti anyagot, míg tehát Eusebius a bal oldali lapokon a kereszténység történetéről számolt be, Hieronymusnál ezen a helyen a római események szerepelnek.¹⁰⁶ Hieronymus *Chronicájának* eseményeit négy csoportra szokás osztani: a vallási témájú feljegyzések híres egyházi személyek tetteit és eretnekség elleni harcát mutatják be, a politikai események császárok és trónbitorlók tevékenységéhez kapcsolódnak, ezen kívül vannak természeti jelenségeket, valamint katonai eseményeket és háborúkat bemutató részek is a feljegyzések között.¹⁰⁷ Hieronymusnál különösen nagy hangsúlyt kapnak az arianizmus gyors terjedésére, a dogmatikai vitákra és az eretnekké vált püspökökre vonatkozó beszámolók,¹⁰⁸ néhány kivételtől eltekintve¹⁰⁹

¹⁰¹ Hier., Chr. *praef.* 5; Helm 1923, 28–32; Caspar 1926, 251–273.

¹⁰² Muhlberger 1990, 20.

¹⁰³ Caspar 1926, 290–291. Mosshammer valószínűleg téved, amikor ezt a formátumbeli változást Eusebiusnak tulajdonítja, mert figyelmen kívül hagyja, hogy Hieronymus a latin fordítást kiegészítette saját anyagával, vö. Mosshammer 1979, 72–73.

¹⁰⁴ Muhlberger 1990, 20.

¹⁰⁵ Hier., Ep. 18A, in: CSEL 54,75; Burgess 1988a, 23; Kelly 2003, 120.

¹⁰⁶ Muhlberger 1990, 20.

¹⁰⁷ Burgess 1988a, 25.

¹⁰⁸ Hier., Chr. 2344; 2353; 2358; 2364; 2378; 2386.

¹⁰⁹ Hier., Chr. 2370; 2372.

ugyanis Eusebiustól eltérően kíméletlenül bírálja az eretnek mozgalmakat,¹¹⁰ feltehetően azért, hogy mindenképpen jó keresztény képében tűnhessen fel az olvasók előtt, ráadásul talán hiúsága miatt megpróbálta még olvasottabbnak feltüntetni magát. Ez a fajta önreklámozás és heveség Grützmacher és Kelly nézetét elfogadva kifejezetten Hieronymusra jellemző, Eusebiusnál pedig egyáltalán nem található ilyen motívum,¹¹¹ emiatt Hieronymus sokkal találóbb és színesebb kifejezéseket igyekezett használni az eusebiusi száraz és tömör stílushoz képest.¹¹²

Hieronymus az Eusebius-fordítást csupán egy rövid mondattal választotta el a folytatástól,¹¹³ vagyis igyekezett feltűnés nélkül hozzáfűzni saját feljegyzéseit a korábbi eseményekhez, hogy az olvasó ne vegye észre a változást, ugyanakkor életrajzi utalásaival mégis érzékeltette, hogy a szóban forgó rész már nem Eusebius munkája. Hieronymus a bevezetőben említi, hogy a korszak legjobb világtörténetét igyekszik összeállítani, ezért is csatolta hozzá Eusebius művéhez saját római anyagát, a fordítás legfőbb erényének pedig azt tartja, hogy olyan anyagot emelhet be a latin történetírásba, amely addig ismeretlen volt a csak latinul értő olvasók számára.¹¹⁴ Vitathatatlan, hogy Hieronymus a *Canones* fordításával valóban egyedülálló világtörténeti összefoglalót készített, mert a hatalmas mennyiségű beszámolót annalsztikus formában szerkesztette meg és tudományos igényű kronológiai jelöléseket alkalmazott,¹¹⁵ a folytatás megírásával pedig egy magas színvonalú, mégis könnyen utánozható mintát nyújtott a későbbi nyugati krónikások számára, akik saját koruk eseményeinek feldolgozását igyekeztek összekapcsolni Hieronymus munkájával.¹¹⁶ Bár a bevezetőben reális képet kapunk a munkafolyamat írói és fordítási nehézségeiről,¹¹⁷ Hieronymus tisztában volt munkája jelentőségével, és a *Chronica* végére illesztett megjegyzéssel valósággal ösztönözte az 5–6. század egyházi szerzőit arra, hogy tehetségüknek megfelelően folytassák a beszámolót saját koruk eseményeinek

¹¹⁰ Ezzel szemben az Eusebius egyháztörténete nyomán írt *De viris illustribus*ban Hieronymus a keresztények mellett pogány, eretnek és zsidó szerzőkről is tárgyalt, vö. Albrecht 2004, 111.

¹¹¹ Grützmacher 1901, 1,194; Kelly 2003, 507.

¹¹² Mulhberger 1990, 22.

¹¹³ Hier., Chr. 2342: *huc usque historiam scribit Eusebius Pamphili martyris contubernalis, cui nos ista subiecimus.*

¹¹⁴ Hier., Chr. *praef.*; Caspar 1926, 296; Croke 2007, 578.

¹¹⁵ Kelly 2003, 121.

¹¹⁶ Hofmann 1997, 418.

¹¹⁷ Hier., Chr. *praef.* A kutatók számos hibát találtak a fordításban és az adatok pontosságában, az események bemutatásánál sok lényegtelen, pletykaszerű epizód is szerepel, a keresztények értékelése pedig meglehetősen elfogult, Kelly ezért Hieronymus történetírói tevékenységét egyenesen komolytalannak ítéli, vö. Kelly 2003, 122–123.

feljegyzésével.¹¹⁸ Mindez hozzájárult egy új irodalmi műfaj, a latin nyelvű világkrónika létrejöttéhez, amely népszerűsége miatt összekötő kapcsot jelent az ókori és a középkori történetírás között.

1.3 A római hagyomány

A keresztény világkrónikák kialakulásában vitathatatlanul nagy szerepe volt Eusebius és Hieronymus munkájának, de röviden azt is meg kell vizsgálnunk, hogy az annalsztikus hagyomány milyen hatást gyakorolt a nyugati történetírára.

Az annalsztikus római történetírás kezdete visszanyúl a *tabulae annales* évenkénti feljegyzéseire. A *pontifexek* által vezetett naptár (*fasti*) kezdetben a *dies fasti* és a *dies nefasti* listáját tartalmazta, később fokozatosan kibővült a fontosabb *magistratusok* és *pontifexek* nevével, az adott esztendőben történt vallási ünnepek és természeti jelenségek dátumával, valamint az éhínségek, a tűzvészek, a csaták és a diadalmenetek felsorolásával.¹¹⁹ Az évenkénti feljegyzéseket tartalmazó táblákból kialakuló *Annales Maximi* egyaránt szolgált mintaként és adatbázisként a későbbi szerzők számára.¹²⁰

A *consullistákon* alapuló *consuli annales*ek a hivatali időt kronológiai keretként használva röviden és sablonosan rögzítették a tisztségviselők nevén kívül az uralkodással és a természeti katasztrófákkal kapcsolatos eseményeket.¹²¹ Mivel az *annales*ek nélkülözték a stílusbeli díszítéseket és a személyes megnyilatkozásokat, szerzőjük és keletkezési dátumok általában nehezen megállapítható,¹²² ennél fogva nem tekintették őket valódi történeti munkának, inkább csak puszta adatforrásnak,¹²³ egyszerűségük és tárgyilagosságuk miatt viszont már a 4. század elejétől népszerűvé váltak és segítették a világkrónikák szerzőinek munkáját.¹²⁴

A *fastikban* általában katonai, a naptárakban pedig az államérettel kapcsolatos feljegyzések kaptak helyet, de egyre nagyobb arányban találunk bennük a császári családra vonatkozó információkat. Nincs bizonyítékunk arra, hogy az 1. század után naptárakat, a 3.

¹¹⁸ Muhlberger 1990, 22–23.

¹¹⁹ Burgess 1988a, 20; Albrecht 2004, 273–274; Marincola 2007, 261–262; Adamik 2009, 65–66.

¹²⁰ Cic., *De orat.* 2,51–52; Havas – Németh – Szabó 2001, 60; Breisach 2004, 51. Az *Annales Maximiról* bővebben: Mellor 2002, 13–14; Albrecht 2004, 278–280; Marincola 2007, 70; Adamik 2009, 67–68; Mehl 2011, 37–40.

¹²¹ Muhlberger 1990, 24.

¹²² Muhlberger 1990, 30.

¹²³ Iord., *Rom.* 388; Greg. Tur. 2,9; Cassiodorus nem is említi ezt a műfajt, talán mert nem tartja méltónak arra, hogy szerepeljen a katalógusában, vö. Muhlberger 1990, 24.

¹²⁴ A *consuli annales*ekről bővebben: Muhlberger 1990, 23–46.

század után *fastik*at használtak volna az események datálásához,¹²⁵ de a *fasti* kronológiai formájának és a rövidebb történetírói stílusnak a kombinálásával a 360-as években megjelentek a constantinopolisi *breviariumok*.¹²⁶ A kora császárkorban megújult *fastik* legkorábbi darabja a *Consularia Constantinopolitana*, amely eredetileg a Kr. e. 509 és Kr. u. 388 közötti *consullisták*at tartalmazta a császári, katonai, városi és vallási események kronológiai áttkintésével, nem tudjuk azonban, hogy erre a munkára mennyiben hatott Eusebius és a görög kronográfiai hagyomány.¹²⁷ Úgy tűnik, hogy miután 389-ben a Hydatius által is említett Cynegius¹²⁸ és özvegye, Acanthia jóvoltából a *Consularia Constantinopolitana* Constantinopolisból nyugatra került,¹²⁹ Italiában is keletkeztek olyan *fastik*, amelyek a sajátos datálási jelöléseket megtartva nagy segítséget nyújtottak az 5. századi szerzőknek krónikáik összeállításában.¹³⁰

1.4 Latin nyelvű világkrónikák

1.4.1 Hieronymus folytatói

Kétségtelen, hogy a legtöbb latin nyelvű világkrónika valamilyen formában kapcsolódik Eusebius és Hieronymus munkájához, mert szerzőik saját koruk eseményeinek bemutatásával mindig naprakészen próbálták kiegészíteni elődjük történelmi beszámolóját, mégsem tekinthetjük azokat pusztán a „*regional or local history*” első próbálkozásainak.¹³¹

A Hieronymus munkáját folytató szerzők közül Prosper Aquitanus (390 k.–455) volt a legnépszerűbb, aki *Epitomé Chronicón* című művében a Teremtéstől 455-ig, Róma vandál kifosztásáig számolt be a világ történetéről, különös tekintettel a 412 utáni germánok támadásaira.¹³² Prosper az elbeszélést Ádámmal kezdte, de az Ábrahám születése és a Kr. u.

¹²⁵ A *fasti* jellemzőiről és fejlődéséről lásd: Schön 1933; Degrassi 1952; Havas – Németh – Szabó 2001, 221–225.

¹²⁶ A 4. századi *fastik* közül a legjelentősebb a *Consularia Italica*, a *Consularia Constantinopolitana* és az alexandriai krónika, de a 354-es római *Chronographia consullistája* eredetileg nem tartozott ide, vö. CM 1,274–339; 1,205–247.

¹²⁷ Többen feltételezték, hogy a 326–370 közötti eseményekhez Hieronymus és a *Consularia Constantinopolitana* szerzője egyaránt használt egy mára már elveszett *fastit*, vö. Croke 1983, 87–88; Burgess 1988a, 22.

¹²⁸ Hyd. 18.

¹²⁹ Muhlberger 1990, 197.

¹³⁰ Burgess 1988a, 23.

¹³¹ Woods 2009, 360.

¹³² Prosper 427–435 között szerzetesként fanatikusan védte Augustinus nézeteit a semipelagianusokkal szemben, később Hilariusszal Rómába utazott és 440-ben a pápai kancellária munkatársa lett, ahol Leo pápa

378 közötti időszak bemutatására egyszerűen a *Canones* kivonatát használta, majd ehhez az *epitomé*hoz hozzáillesztette saját folytatását két alkalommal is, 445-ben és 455-ben.¹³³ Prosper a keresztrefeszítés előtti eseményeket nem próbálta datálni, ezt követően pedig két kronológiai rendszert alkalmazott az időpontok megjelöléséhez. Ő az első ismert nyugati történetíró, aki a *fastik* mellett a nyugatra került *consulariákat* is használta a datáláshoz, másrészt pedig figyelembe vette és megjelölte a Krisztus szenvedésétől eltelt időtávolságot is.¹³⁴ Prosper tartjuk az 5. század legnépszerűbb krónikásának, mert munkájához számos folytatás készült, de többen kivonatolták és összegezték is a szövegét.¹³⁵

Szintén Hieronymus munkáját folytatta a 379–469 közötti események ábrázolásával a dolgozatunk fő tárgyát képező Hydatius, Aquae Flaviae püspöke, aki egyedülállóan részletes beszámolót nyújt *Chronicájában* az 5. századi Hispania történetéről és a császári hatalom felbomlásáról.

Hieronymus munkájából indult ki Marcellinus Comes (megh. 534) is, aki Hydatiushoz hasonlóan 379-től számolt be *Chronicájában* a keleti területek eseményeiről először 518-ig, majd 534-ig, a vandál birodalom visszahódításáig.¹³⁶ Bár munkáját szerényen csak egyszerű *computatió*nak tartja, a császár titkáraként első kézből szerezhetett információkat Constantinopolisban. Marcellinus Comes Hieronymus teljes szövegét átvette, de a régi kronológiai jelölések helyett elsőként használt *indictió*kat az események datálásához, amelynek sajátosságaira érdemes külön is kitérnünk, hogy teljesebb képet kapjunk a korszak kronológiai jelöléseiről.

A 3. század végétől gyakorlattá vált, hogy az események idejét a lakosságra kivetett adók kihirdetéséhez (*indictio*) képest is meghatározzák. Ilyen adóösszeírásokra 297-től ötévenként, 312 után tizenöt évenként került sor, később pedig már visszamenőleg is számítottak *indictió*t Augustus uralkodásának 15. évétől.¹³⁷ Iustinianus császár 537-ben már kötelezően előírta, hogy a császári iratokat a *consuli* és az uralkodási évek mellett¹³⁸ az

hatására mérséklődött a ragaszkodása Augustinus tanítása iránt. Prosper életéről és műveiről lásd: Muhlberger 1990, 48–77; Humphries 1996; Hwang 2009.

¹³³ Prosper *Chronicájának* kiadásairól lásd: Muhlberger 1990, 78–126.

¹³⁴ Burgess 1988a, 32.

¹³⁵ 457-ben Aquitaniai Victor például már alapként használta a húsvéti táblák elkészítéséhez a Prosper által összeállított *consullistát*, vö. Muhlberger 1990, 276.

¹³⁶ Marcellinus Comes munkáját egy ismeretlen szerző is folytatta, de ez a kézirat 548-nál megszakadt, vö. Burgess 1993, 8.

¹³⁷ A 15 éves időbeosztás valószínűleg Egyiptom provinciában fejlődött ki, de azt nem sikerült igazolni, hogy Constantinus vagy Diocletianus vezette be ezt az időszámítási rendszert, vö. Hofmann 1997, 419; Gesztelyi – Havas 1999, 251.

¹³⁸ A *consulok* szerinti évjelölés korábban is sok problémát okozott, mivel a *consulok* Kr. e. 222 előtt valószínűleg az év bármely szakaszában elfoglalhatták a hivatalukat, Kr. e. 222–153 között többnyire március

indictiók szerinti jelöléssel is el kell látni.¹³⁹ A tizenöt évenkénti *indictiót* elsőként Dionysius Exiguus (500–545) szerzetes alkalmazta, akit 532-ben Bonifatius pápa egyik hivatalnok bízott meg a húsvéti ünnepkör újraszámolásával a keleti és a nyugati egyházakban kialakult eltérés miatt.¹⁴⁰ Dionysius latinra fordított számos zsinati határozatot, a *Libellus de cyclo magno Paschae* megírásakor pedig egyéb újításokat is bevezetett: elhagyta a *consulok* szerinti megjelölést, és az éveket már nem Diocletianus 284-ben kezdődő *aerája* szerint számolta, hanem Krisztus születésétől kezdve *anno Domini* megjelöléssel, mert nem akarta egy keresztényüldöző császár nevét használni munkájában.¹⁴¹

1.4.2 Prosper folytatói

Prosper munkáját elsőként Tunnunai Victor (megh. 570) folytatta, aki constantinopolisi száműzetésének idején a 444–565 közötti események leírásával a korszak legfontosabb latin nyelvű egyháztörténetét állította össze, emellett rövid összefoglalást nyújtott az észak-africai vandálok történetéről és közölte az öt patriarchatus vezetőinek listáját.¹⁴² Victor *Chronicája* a világ teremtésétől 565-ig tárgyalja az eseményeket, de ránk csak a 444–565 közötti rész maradt, munkájával azonban nemcsak egyszerűen folytatta Prosper művét,

1-jén, később január 1-jén léptek szolgálatba, ezért a naptári évvel rendszerint nem esett egybe a hivatali idő. Augustus kísérletet tett arra, hogy a *consulok* szerinti időszámítást kizsárolva az uralkodási vagy *tribunusi* évek alapján történő datálás terjedjen el, 541 után pedig a *consuli* hivatal megszüntetésével az uralkodási évek szerinti datálás vált jellemzővé, vö. Hofmann 1997, 419; Gesztelyi – Havas 1999, 243; 249.

¹³⁹ Iustin., Nov. 47. Ez a módszer sem volt alkalmas az évek pontos jelölésére, mert egyrészt az *indictió*s év szeptember 1-jén kezdődött, másrészt pedig általában csak azt adták meg a szerzők, hogy az adott *indictió*s ciklus hányadik évéről van szó, azt viszont nem közölték, hogy melyik *indictió*s ciklusban járnak, mivel eredetileg az *indictió*kat nem sorszámozták. Ezek alapján az *indictió*kat többnyire csak más datálási jelölésekkel együtt alkalmazták, vö. Gesztelyi – Havas 1999, 251; Olajos 1999, 227.

¹⁴⁰ Dionysius az 532–626 közötti évekre az anatóliusi 19 éves ciklusok alapján március 22. és április 25. közötti intervallumban rögzítette a húsvét idejét, attól függően, hogy mikorra esik a tavaszi napéjegyenlőséget követő első telihold utáni vasárnap, ezáltal nyugaton is elterjesztette a húsvéti dátum kiszámításának alexandriai módszerét, vö. Vanyó 2007b, 391.

¹⁴¹ PL 67,487. Számításai nem voltak pontosak, hiszen Krisztus születésének időpontját 4 évnnyi tévedéssel, egy 19 éves ciklus első évére, Caesar és Paulus *consulságának* idejére, Róma alapításának 754. évében határozta meg, vö. Hofmann 1997, 420. Beda később már Dionysius *aeráját* veszi alapul és kiszámítja, hogy a világ teremtésétől Krisztus születéséig 3952 év telt el, így általa nyugaton 532 után széles körben elterjedt a Krisztus születéséhez viszonyított időmeghatározás, vö. Stevens 1993, 27–51; Landes 1988, 140; Angenendt 2008, 254. A Kr. e. évszámítás azonban csak a 15. századtól válik elfogadottá, vö. Breisach 2004, 100; keleten ráadásul egymástól eltérő *aerákat* használtak a történétírók, ezért datálásaik 3–9 évnnyi eltérést mutatnak a nyugati számításához képest, vö. Olajos 1999, 229.

¹⁴² Victor Tunnuna város püspökeként részt vett az africai egyházban szervezett ellenállási akcióban, amikor Iustinianus császár a monofizitákkal való egyezsége törekedve elítélte a Három fejezetet, ezért monofizita-ellenessége miatt többször száműzték, valószínűleg ez alatt kezdte írni történeti munkáját.

hanem át is dolgozta a 444–455 közötti időszak anyagát. Úgy tűnik, hogy nem törekedett kronológiai pontosságra, gyakran helytelenül datálta az eseményeket vagy felcserélte a sorrendjüket, mert ennél sokkal fontosabbnak tartotta megmutatni azt, hogy érdemes kiállni az ortodox tanítás mellett. Külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy milyen kronológiai jelöléseket találunk Victor munkájában. A 444–457 közötti és az 501 utáni éveknél valószínűleg a nyugati mintát követve használta a Prospernél is megtalálható *consullistákat*, a 458–500 közötti események datálásánál viszont már a keleti hagyományra épített és gyakran nemcsak a szokásos módon, a hivatalban lévő *consulokkal* jelölte az időt, hanem az előző év tisztségviselőinek nevével is.¹⁴³ A császárok számozása látszólag Prosperre nyúlik vissza, valójában Victor ezt is módosította, mivel a nyugati császárok sorrendje helyett csak a keletiek pontosságára ügyelt, a 15 évenkénti *indictiót* pedig csak egyetlen alkalommal használta.¹⁴⁴

Victor művének folytatását Iohannes Biclaensis (540 k.–621) készítette el, amikor összefoglalta a keletrómai császárok és a nyugati gót királyok uralkodási éveit használva az 567–590 közötti eseményeket.¹⁴⁵ A szerző a lusitaniai Scallabisban született, 559 körül Constantinopolisba ment, hogy latin és görög nyelvű tanulmányokat folytathasson, feltehetően innen hozta magával Victor munkáját Hispaniába, hogy ott néhány *interpolatio*val kiegészítve megjelentesse azt.¹⁴⁶

Egy ismeretlen dél-galliai szerzőtől származik a *Chronica Gallica ad annum CCCCLII*, amely a Teremtéstől 452-ig foglalja össze az eseményeket, külön figyelmet szentelve a világi és az egyházi hatalom szétesésének. A szerző Hieronymus munkáját úgy folytatta, hogy a fontosabb kronológiai jelzéseket, az uralkodási éveket, az Ábrahám-tól számított éveket és az olimpiászokat megtartotta, de nem törekedett arra, hogy pontosan lemásolja elődje feljegyzéseit.¹⁴⁷ Egy későbbi, szintén Dél-Galliában keletkezett *Chronica* 511-ig követi az eseményeket, elsősorban a 452-es *chronicára*, Orosiusra és Hydatiusra támaszkodva. A krónika 379-cel indul, és csak *epitomé*ként maradt fenn egyetlen kéziratban, azt is sokáig tévesen Sulpicius Severusnak tulajdonították.¹⁴⁸ A 452-es gall krónikát és Prosper munkáját folytatta Marius Aventicensis (532–596) is 455-től 581-ig, fontos adatokat közölve a frankokról, a gótokról, a longobárdokról és a burgundokról. Egy

¹⁴³ A *post consulatum* alkalmazására több nyugati példát is látunk, vö. Vict. Aquit., Chr. Pasch. 3,535–536; Marc. Com. 541–548.

¹⁴⁴ Tunnunai Victor életéről és a *Chronicáról* bővebben: Széll 2008b, 5–12.

¹⁴⁵ Biclaensis gót történetének elemzéséhez lásd: Horváth 1993, 16–22; Wolf 1999, 1–10.

¹⁴⁶ Isid., Vir. ill. 31.

¹⁴⁷ Burgess 1988a, 32. A 452-es galliai *chronicáról* bővebben: Muhlberger 1990, 136–192.

¹⁴⁸ Burgess 1988a, 32; Woods 2009, 369.

ismeretlen itáliai szerző Prosper „*koppenhágai folytatójaként*” 625 körül megtartotta Prosper rövidített történetének nagy részét, a hozzákapcsolt új anyag *consuli* évkönyvekből és más ismeretlen munkákból származik.¹⁴⁹

Van még két olyan szerző, Cassiodorus és Isidorus, akik műveiket és az utókorra gyakorolt hatásukat tekintve lényegesen felülmúlják az eddig említett krónikásokat, és bár tevékenységük túlmutat az általunk vizsgált időszakon, a krónikahagyomány és Hydatius munkájának pontosabb megértéséhez mégis szükségesnek látszik, hogy röviden megemlítsük őket.

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus¹⁵⁰ (485–583) a szerzetesek képzésére összeállított *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* című munkájában kritikával illette a korábbi történetírókat, szerinte ugyanis Eusebius, Hieronymus és Prosper az eseményeket ékesszólással, de kevésbé választékosan mutatta be,¹⁵¹ éppen ezért munkájuk csak pusztá árnyékai és rövid emlékeztetői lehetnek az elmúlt időknek.¹⁵² A negatív kritika ellenére a krónikaszerzők közé sorolja saját magát is, a Theoderic vejének ajánlott világkrónikája pedig éppen Prosper kivonatán alapszik, amelyet *Consularia* formájában a 456–519 közötti események rögzítésével folytatott. Korábban láttuk, hogy Prosper folytatói lényegesen átdolgozták a Hieronymustól és a Prosperától átvett részeket, de Cassiodorus különösen sokat rövidített és bizonyos egyházhoz kapcsolódó részeket ki is hagyott elődje beszámolójából.¹⁵³ A perzsa, görög, zsidó és keleti gót királyok és a római uralkodók felsorolása mellett művének legnagyobb érdeme az a római *consullista*, amely mára már elveszett listák adatait is tartalmazza.¹⁵⁴ Cassiodorus *Historia Gothorum* című munkáját Eutharic *consuli* kinevezésének alkalmából írta, kiemelve benne a gótok római történelemben betöltött szerepét, ezért műve egészen a 11. századig feledésbe merült és csak Iordanes 551-es kivonatában maradt ránk. A tanítványaival összeállított *Historia ecclesiastica tripartita* című munkája rendkívül népszerű volt a középkor iskoláiban,¹⁵⁵ a

¹⁴⁹ CM 1, 249–339; Muhlberger 1984, 50–95.

¹⁵⁰ A calabriai *senatori* családból származó szerző Theoderic szolgálatában állt magántitkárként 507–511 között, majd magas rangú hivatalokat töltött be, 538-ban pedig visszavonult a közéleti szerepléstől a Scyllaceum melletti birtokán alapított Vivarium-kolostorba, ahol irodalmi és tudományos munkának szentelte az idejét, vö. Brown 1999, 136; Adamik 2014, 85–86. A Vivarium működéséről bővebben: Riché 2016, 156–162.

¹⁵¹ Cass., Instit. 1,17,1: *lacteo quidem sed cautissimo nitore*.

¹⁵² Cass., Instit. 1,17,2: *imagines historiarum brevissimaeque commemorationes temporum*.

¹⁵³ Muhlberger 1990, 276.

¹⁵⁴ PL 69,1217–1226.

¹⁵⁵ PL 69,879–1214.

Variarum libri duodecim gyűjteménye pedig nagy forrásértékű leveleket és hivatalos aktákat tartalmaz.¹⁵⁶

Cassiodorus mellett a középkori Európa műveltségére szintén döntő hatást gyakorolt Isidorus Hispalensis (560 k.–636), akinek enciklopédikus munkáit rendkívül kedvelték és sokáig tankönyvként is használták.¹⁵⁷ Legnagyobb hatású műve az *Etymologiarum sive originum libri XX*, amely a kor tudásanyagát foglalta össze tudományágak szerint, a *De viris illustribus* című művében Hieronymus, Gennadius és Pontianus nyomán írt keresztény irodalomtörténetet, *Contra Iudaeos de fide catholica* című írásában pedig elsőként mutatta be Reccared gót király zsidókat korlátozó tevékenységét, akit fivére, Leander térített a katolikus hitre 587-ben. *Chronica maiora* című világkrónikája Hieronymushoz és Tunnunai Victorhoz kapcsolódva a Teremtéstől 615-ig, Sisebut uralkodásának 4. évéig mutatta be az eseményeket az augustinusi 6 *aetas* felosztásának megfelelően. Isidorus újszerűen közelítette meg a világkrónika műfaját, mert a Teremtéstől kezdve párhuzamos táblázatok nélkül, a bibliai és a világi események összekeverésével ábrázolta az eseményeket.¹⁵⁸ A *Chronica* 627-ig tartó rövidebb változatát Isidorus tanítványa, Braulius az *Etymologiae* 5. könyvéhez csatolta. A nyugati gótok történetét 624-ig feldolgozó *Historia Gothorum* két változatban maradt fenn, az egyiket 619-ben, Sisebut halálakor, a másikat 624-ben fejezte be.¹⁵⁹ Később a *Historia Gothorum* egyik példányát két rövidebb részlettel, a *Historia Vandalorum*mal és a *Historia Suevorum*mal egészítette ki, és ezt az új királynak, Sisenandnak ajánlotta.¹⁶⁰ Isidorus forrásként elsősorban a legjobb világkrónikákat, Hieronymus, Prosper, Hydatius, Tunnunai Victor és Iohannes Biclarensis munkáját használta fel, és nála mutatható ki elsőként Orosius hatása.

¹⁵⁶ Cassiodorus életéről és műveiről bővebben: PL 68–70; CCSL 96–97; Albrecht 2004, 1208–1212; Vanyó 2007b, 399–400; Adamik 2014, 85–105; a *Variae* elemzéséhez lásd: Gillett 2003, 172–219.

¹⁵⁷ Isidorus Hispalisban született előkelő családban, apja Athanagild gót király magas beosztású tisztségviselője volt. Mivel korán árva lett, legidősebb testvérére, Leander (549–600) hispalisi érsekre bízta a nevelését, aki nemcsak óriási hatást gyakorolt rá, hanem 600 körül Isidorus őt követhette az érseki székben is. Sisebut 612-es hatalomra lépésétől Isidorus rendkívül nagy befolyásra tett szert, 633-ban ő elnökölt a negyedik toletumi zsinaton. Isidorus életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 404–405; Székely 2008, 11–15; Adamik 2014, 389–418.

¹⁵⁸ Johnson 1993, 14.

¹⁵⁹ Isidorus gót történetének elemzéséhez lásd: Horváth 1993, 16–22; Wolf 1999, 11–24.

¹⁶⁰ Székely 2008, 14; Adamik 2014, 407.

1.4.3 Hydatius krónikája

1.4.3.1 Hydatius élete és művei

Hydatius a gallaeciai Lemicában született 400 körül,¹⁶¹ szülei feltehetően keresztények voltak és Hispania társadalmának jómódú középosztályába tartoztak, apja valószínűleg állami vagy katonai hivatalt töltött be.¹⁶² Bár Hydatius nagyra tartja Theodosius tevékenységét,¹⁶³ nem tűnik megalapozottnak az a feltételezés, mely szerint Hydatius családja a Theodosius köré szerveződő hispaniai körhöz tartozott volna, amelynek tagjai vallásosságuk miatt elősegítették a császári udvar és a keresztény egyház közötti kapcsolat erősödését.¹⁶⁴ Hydatius ugyan említi, hogy a kör egyik vezéralakja, Maternus Cynegius dicső tetteket hajtott végre és lerombolta a pogány templomokat Egyiptomban és Mezopotámiában,¹⁶⁵ de ez minden bizonnyal csak a tájékozottságát mutatja, nem pedig azt, hogy ténylegesen kapcsolatban állt volna ezzel a csoporttal.¹⁶⁶ Bizonyítékok híján Burgesszel egyetértve¹⁶⁷ ugyancsak elutasíthatjuk Molé azon elképzelését, hogy Hydatius városi származása miatt lenézte volna a vidéki lakosságot, és inkább azzal a földbirtokos arisztokráciával szimpatizált, amely a császári hatalommal szembefordulva a barbár megszállókkal próbált szövetségre lépni.¹⁶⁸

Többen feltételezték, hogy Hydatius családja rokonságban állt azzal a priscillianus-ellenességről ismert Hydatiusszal, aki a lusitaniai Emerita püspöke volt a 4. század második felében, de erre a névazonosságon kívül semmi sem utal.¹⁶⁹ Ha rokonok lennének, Hydatius minden bizonnyal említette volna híres elődjét a priscillianusokkal kapcsolatban.¹⁷⁰ Nem lehet azonban véletlen, hogy az emeritai Hydatiusról a következő nemzedékben két püspököt is elneveztek: az egyiket Gallaeciában, a másikat pedig

¹⁶¹ Hyd. *praef.* 1. *Lemica civitas* vagy *civitas Limicorum*, vö. CIL 2,2516–2517; Ptolemaius 2,6,44, ma Nocelo da Pena városa Hispania Tarraconensis területén, 12 kilométerre Xinzo de Limiától, vö. Burgess 1988a, 6; Candelas-Colodrón 2004, 17–35.

¹⁶² Ha Hydatius családja a társadalom alsó rétegéhez tartozott volna, nem valószínű, hogy később püspökké szentelheték volna, vö. Torres Rodríguez 1956, 766; Jones 1964, 1,920–929; Tranoy 1974, 1,10; Burgess 1988a, 12; Candelas-Colodrón 2004, 40–55; Arias 2007, 4.

¹⁶³ Muhlberger 1990, 197; Gelarda 2008–2009, 296.

¹⁶⁴ Matthews 1975, 140–145.

¹⁶⁵ Hyd. 18.

¹⁶⁶ Burgess 1988a, 13. Torres Rodríguez szerint néhány évvel később egy Theodosius köréhez tartozó hivatalnok kísérte el Hydatiust a szenföldi zárándoklatra, vö. Torres Rodríguez 1956, 766–767.

¹⁶⁷ Burgess 1988a, 11–12.

¹⁶⁸ Molé 1974, 290–294; 303–341; 347–351.

¹⁶⁹ Burgess 1993, 3.

¹⁷⁰ Hyd. 13; 16.

Galliában, éppen a priscillianus-mozgalom két nagy központjában.¹⁷¹ Ezek alapján valószínű, hogy a szülők csupán Hydatius iránti tiszteletük jeléül nevezték el így gyermeküket, és nem álltak vele semmilyen rokoni kapcsolatban.¹⁷²

Hydatius 406–407 körül kisfiúként részt vett egy szentföldi *peregrinatio*n Alexandriában, Caesareában, Hierosolymában és Betlehemben,¹⁷³ ahol rendkívül nagy hatást gyakorolt rá, hogy látott jó néhány híres, a krónikában is említett püspököt, köztük Iohannest, Eulogiust, Theophilust és mindenekelőtt Hieronymust.¹⁷⁴ Hydatius önmagát itt árva kisfiúnak (*infantulus et pupillus*) nevezte, így elképzelhető, hogy ekkorra már elveszítette apját vagy mindkét szülőjét, de Isidorus és Hieronymus értelmezése szerint az is lehet,¹⁷⁵ hogy csak nagyon fiatal korára akart utalni ezzel a kifejezéssel.¹⁷⁶ Mindenesetre elfogadhatjuk azt az álláspontot, hogy szülei igyekeztek alapos nevelést biztosítani számára, amelyhez hozzátartoztak a nagyobb utazások és talán az irodalmi tanulmányok is,¹⁷⁷ azt viszont nem tudjuk, hogy az ortodox nevelésen kívül részesült-e valamilyen vallási képzésben.¹⁷⁸ Hydatius feltehetően még 409 októbere előtt visszatért Gallaeciába, amikor az alanok, a vandálok és a szvévek betörték Hispaniába.¹⁷⁹ Valószínűleg azért nem tudunk arról, hogy Hydatius a kortársaihoz hasonlóan¹⁸⁰ tanulmányai folytatása érdekében elhagyta volna Gallaeciát, mert a barbárok betörése miatt a lakosság nagy része saját lakóhelyén

¹⁷¹ Leo, Ep. 99; Hilar., Ep. 10; Burgess 1988a, 8; Muhlberger 1990, 198.

¹⁷² Burgess 1993, 4.

¹⁷³ Burgess 1988a, 14; Muhlberger 1990, 196; Candelas-Colodrón 2004, 77–85.

¹⁷⁴ Hyd. *praef.* 4; 33.

¹⁷⁵ Isid., Etym. 11,1,37; 11,2,12; Hier., Tract. in Psalm. 1,280,13.

¹⁷⁶ Burgess szerint Hydatius 400-ban született, így a zárandoklat idején körülbelül 6–7 éves volt, ezt Hydatius is alátámasztja a két önmegjelöléssel, ezért ez a feltételezés tűnik a legvalószínűbbnek, vö. Burgess 1988a, 9–10. Más kutatók viszont úgy látják, hogy Hydatius 12–13 évesen vett részt a zárandoklaton, ezért születését 394–395 körülre datálják, vö. Mommsen 1894, 4; Seeck 1921, col. 40; Tranoy 1974, 1,12–13; Thompson 1982, 139; Muhlberger 1990, 197. Brown szerint Hydatius 10 éves volt és anyjával utazott, Gelarda és Vilella 391–395 körüli születést és 406–408 körüli zárandoklatot valószínűsít, Johnson pedig felületesen 390–400 közötti születésről ír, vö. Brown 1999, 62; Gelarda 2008–2009, 296; Vilella 1999, 41; Johnson 1993, 6.

¹⁷⁷ Muhlberger 1990, 199. Molé Hydatius előkelő származását azzal próbálja igazolni, hogy a zárandoklaton személyesen találkozhatott az említett püspökökkel, Brown szerint pedig Hieronymusnak egyenesen be is mutatták a tízéves kisfiút, Hydatius azonban csak annyit mond, hogy látta (*vidisse me certus sum*) őket az utazás során, vö. Hyd. *praef.* 4; Molé 1974, 291; Brown 1999, 62; Burgess 1988a, 12.

¹⁷⁸ Candelas-Colodrón 2004, 56–76. Bár a későbbi püspökké szentelésnek nem volt feltétele a vallási területen szerzett képzettség, elképzelhető, hogy Bracarában vagy Aquae Flaviae városában a helyi püspök foglalkozott Hydatiusszal, vö. Burgess 1988a, 199.

¹⁷⁹ Hyd. 34.

¹⁸⁰ Orosius például Bracarából Hippóba utazott Augustinushoz, vö. Oros. 3,20,5–10; 5,2,1–2; Burgess 1988a, 199.

maradt és a korábban jómódú szülei minden bizonnyal elszegényedtek, ez a gyerekkori élmény pedig szintén mély nyomot hagyhatott Hydatius emlékezetében.¹⁸¹

Több kutató szerint 416-ban megtért és elkezdett vallásos életet élni,¹⁸² később pedig a helyi közösség életében nagy tekintélyt kellett szereznie,¹⁸³ mert 427-ben, alig harminc évesen¹⁸⁴ püspökké választották¹⁸⁵ Aquae Flaviae városában.¹⁸⁶ Amikor 431-ben a szvévek Gallaeciába szorultak vissza és fosztogatni kezdték a hispán-római lakosságot, Hydatius bekapcsolódott a politikai életbe és követséget vállalt a Galliában hadjáratot tartó Aëtiushez, 432-ben Censoriusszal, a császári követtel tért vissza, egy évvel később pedig megerősítette a gallaeciabeliekkel kötött békét.¹⁸⁷

445-ben Thoribius, Asturica új püspöke Leo pápa támogatásával Hydatius és Caepionius segítségét kérte levélben a manicheusok elleni küzdelemhez.¹⁸⁸ A két püspök lelkesen kutatta fel a bujkáló manicheusokat, közülük jó néhányat fel is jelentettek Antoninusnál, Emerita püspökénél.¹⁸⁹ Thoribius 447-ben Leo pápától ismét segítséget kért az eretnekek elleni küzdelemhez. Ebben az elveszett levélben¹⁹⁰ minden bizonnyal megnevezte munkatársaként Hydatiust, mert Leo Thoribiusnak írt 447. július 21-ei

¹⁸¹ Jones 1964, 1,997–998; Burgess 1988a, 13. Gelarda ugyanakkor feltételezi, hogy a korábbi zarándoklat egy menekülési kísérlet volt Hydatius szülei részéről a barbárok várható betörése miatt, vö. Gelarda 2008–2009, 296.

¹⁸² Seeck 1921, col. 40; Thompson 1982, 139; Campos 1984, 64; Muhlberger 1990, 198; Candelas-Colodrón 2002a, 288–290. Burgess *interpolatiónak* tartja, ezért elutasítja Flórez erre vonatkozó feljegyzését, amely a krónika 570-es években készített *epitoméjában* szerepel, vö. Hyd. 62b: *Idatii ad deum conversio peccatoris*; Burgess 1988a, 14. Johnson szerint a *conversio* kifejezés konkrétan pappá szentelést jelent, azt viszont ő sem valószínűsíti, hogy Hydatius szerzetes lett volna, vö. Johnson 1993, 7.

¹⁸³ Pawlak szerint Hydatiusnak származása miatt is természetes volt, hogy aktívan szerepet vállaljon a társadalmi életben, vö. Pawlak 2007, 29.

¹⁸⁴ Hyd. *praef.* 1; 6. Gelarda szerint 424–427 között, vö. Gelarda 2008–2009, 296; Díaz szerint 427-ben vagy 428-ban, vö. Díaz 2011, 41; Burgess szerint 428-ban, vö. Burgess 1988a, 219; Burgess 1993, 4. Molé hivatkozik Siricius pápa egyik 385-ös levelére, mely szerint egy klerikust leghamarabb 45 éves korában lehetett püspökké választani, ezért Hydatius biztosan jóval korábban, 390–391 körül született, vö. PL 56,560; Molé 1974, 286–289. Hydatius azonban ebben az esetben sem érte volna el a minimumkorhatárt, ráadásul azt sem tudjuk, hogy az 5. század eleji Hispaniában érvényben volt-e még ez a szabály, vö. Burgess 1988a, 11.

¹⁸⁵ Nem tudjuk azt sem, hogy Hydatius korábban milyen egyházi hivatalokat töltött be, de fiatal kora miatt valószínű, hogy néhányat ugrott az egyházi hierarchiában, vö. Burgess 1988a, 202.

¹⁸⁶ Hyd. *praef.* 1; *praef.* 6. Thompson kétségbe vonja Mommsen azon feltételezését, hogy Hydatius Aquae Flaviae püspöke lett volna, mivel szerinte a városnak sohasem volt püspöki rangja, és csak annyit ismer el, hogy Hydatius egy „*eminent churchman*” volt, vö. Thompson 1982, 140. Muhlberger azt feltételezi, hogy a város püspöki székét a 6. század eleji zűrzavaros helyzetben szüntették meg, vö. Muhlberger 1990, 197. Több kutató vizsgálta azt a lehetőséget is, hogy Hydatius lehetett-e egy másik város püspöke, vö. Torres Rodríguez 1956, 775; Molé 1974, 289–290; Collins 1983, 14; Burgess 1988a, 15; Candelas-Colodrón 2002a, 287–294; Díaz 2011, 36. Aquae Flaviae korabeli helyzetéről lásd: Candelas-Colodrón 2004, 143–152.

¹⁸⁷ Hyd. 86; 88; 91.

¹⁸⁸ Thor., Ep. ad Hyd. et Cep., in: PL 54,693–695.

¹⁸⁹ Hyd. 122.

¹⁹⁰ Muhlberger 1990, 195.

válaszában¹⁹¹ már név szerint kérte Hydatius és Caeponius segítségét a priscillianizmus visszaszorításában és a katolikus hit helyreállításában.¹⁹²

460. július 26-án három besúgó (*delatores*) ösztönzésére Frumarius szvév csapatai elfogták Hydatiust és feldúlták Aquae Flaviae kolostorát a környező területekkel együtt.¹⁹³ Novemberben, háromhónapnyi fogság után valószínűleg a gallaeciabeliek és a szvévek közötti látszólagos béke jegyében szabadon engedték Hydatiust, aki azt állítja, hogy nem Frumarius vagy a szvévek, hanem az említett besúgók akarták őt félreállítani, az viszont nem derül ki, hogy pontosan miért.¹⁹⁴ Hydatius itt említi önmagát utoljára a krónikában. Az utolsó feljegyzett esemény 468-ra¹⁹⁵ vagy 469-re¹⁹⁶ datálható, így valószínűleg 469 elején, közel hetven évesen fejezte be az írást. Feltehetően röviddel ezután, vagy Pseudo-Isidorus szerint Leo uralkodása alatt, tehát 474 előtt halt meg.¹⁹⁷

1.4.3.2 A *Chronica* forrásai

Hydatius többnyire nem nevezte meg az általa használt forrásokat, ezért csak néhány kutató foglalkozott ezzel a témával részletesebben,¹⁹⁸ pedig a feltételezhető források száma és sokfélesége jól rávilágíthat Hydatius valódi jelentőségére. Maga Hydatius is jóval többet mond a krónika bevezetőjében saját forráshasználatáról, mint más szerzők a késő antikvitásban.¹⁹⁹ Állítása szerint háromféle módon tudott információkhoz jutni: hozzáférhetett bizonyos írott forrásokhoz (*ex studio et stilo scriptorum*), rendelkezésére álltak tudósítók hiteles szóbeli jelentései (*ex certo aliquantum relatu et relationibus indicantur*), de saját tudását és tapasztalatait (*ex cognitione et studio*) is beépítette a feljegyzések szövegébe.²⁰⁰ Igyekezett meggyőzni az olvasóit saját lelkiismeretességéről és megbízhatóságáról a források kezelésével kapcsolatban, ugyanakkor fordulópontnak tekinti püspöki kinevezését,²⁰¹ mivel a közügyekben vállalt vezető szerepe miatt sokkal több és

¹⁹¹ Leo, Ep. 15,17, in: PL 54,677–692.

¹⁹² Hyd. 127.

¹⁹³ Hyd. 196.

¹⁹⁴ Hyd. 199; 202.

¹⁹⁵ Courtois 1951, 51; Burgess 1993, 5.

¹⁹⁶ Thompson 1982, 138; Burgess 1988a, 19; Muhlberger 1990, 199.

¹⁹⁷ PL 83,1088–1089.

¹⁹⁸ Tranoy 1974, 1,50–55; Burgess 1988a, 33–72; Muhlberger 1990, 204–212; Cardelle de Hartmann 1994, 17–23; Candelas-Colodrón 2004, 327–344.

¹⁹⁹ Muhlberger 1990, 204.

²⁰⁰ Hyd. *praef.* 5–6. Ezek az információforrás-típusok a legtöbb korabeli krónikára jellemzőek, vö. Johnson 1993, 20.

²⁰¹ Hyd. *praef.* 6.

pontosabb forráshoz is hozzá tudott jutni,²⁰² bár siralmas öregsége (*lacrimabile propriae vitae tempus*) megnehezítette a krónikairás nehéz folyamatát.²⁰³

Sokáig Hydatius nevéhez kapcsolták és a *Chronica* legfontosabb forrásának tartották a korábban említett *Consularia Constantinopolitana* egyik változatát, amelynek több szerzője és szerkesztője volt. A feltételezések szerint Hydatius lehetett a Kr. e. 509 és Kr. u. 395 közötti események másolója és a 396–468 közötti lista első szerkesztője is, amelyet tovább erősített az a tény, hogy a *Chronica* és a *Consularia* egyaránt Phillips 1829-es (B) kéziratára vezethető vissza. Bár Muhlberger igyekezett feltárni a két szöveg hasonlóságának bizonyítékait,²⁰⁴ egyetérthetünk a kutatók többségével, mely szerint csak fenntartásokkal fogadható el, hogy Hydatius forrásként használta és folytatta a *Consulariát*.²⁰⁵ Hydatius és Prosper szövegének belső bizonyítékai alapján valószínűleg létezett egy mára már elveszett galliai krónika, amelynek a 410–439 közötti beszámolóját mindketten forrásként használták, ugyanakkor a kutatások azt mutatják, hogy Hydatius nem ismerte sem Prosper munkáját, sem a 452-es krónikát.²⁰⁶

Hydatius Martinus Turonensis életrajzírójaként²⁰⁷ megemlíti Sulpicius Severust, akinek történeti feljegyzéseit forrásként használhatta a priscillianizmus eredetének meghatározásakor.²⁰⁸ Sulpicius két kötetes *Chronicája* Eusebiusig és Tacitusig visszanyúlva vázaltszerűen foglalta össze a bibliai eseményeket a Teremtéstől 400-ig azok számára, akik a Szentírást nem tudják olvasni. A szerző elsősorban kronológiai pontosságra törekedett és igyekezett egyesíteni az egyháztörténetet a világi eseményekkel.²⁰⁹

Hydatiusnak ismernie kellett Hieronymus jó néhány munkáját és fordítását, mert azt állítja, hogy számtalan művet (*studia operis innumera*) hagyott hátra, ráadásul nagyszerű munkái (*probatissima monimenta*) fennmaradtak.²¹⁰ Bár személyét rendkívül nagyra tartja fordításai és a pelagianusokkal szemben vívott sikerei miatt, Eusebius-fordításán kívül nem

²⁰² Muhlberger 1990, 205.

²⁰³ Hyd. *praef.* 5.

²⁰⁴ Muhlberger 1990, 205.

²⁰⁵ Burgess 1988a, 35–50; Cardelle de Hartmann 1994, 24–38.

²⁰⁶ Burgess 1988a, 50–55; Cardelle de Hartmann 1994, 20. Burgess *fasti miscelli* néven azonosít három olyan annalisztikus forrást, amelyet Hydatius valószínűleg felhasznált a krónika összeállításakor, vö. Burgess 1988a, 57.

²⁰⁷ CSEL 1,1–105.

²⁰⁸ Hyd. 30.

²⁰⁹ Cardelle de Hartmann 1994, 19; Albrecht 2004, 1112. Sulpicius Severus történelemfelfogásáról lásd: Havas – Takács – Tegyei 2001, 261–262; Sulpicius Severus és Paulinus Nolanus művének jelentőségéről bővebben: Wieser 2016, 89–91.

²¹⁰ Hyd. 51.

utal Hydatius konkrét munka felhasználására.²¹¹ Az általa lefordított húsvéti levelekben²¹² olvashatott többek között Theophilus alexandriai patriarcha 399-ben kiadott húsvéti időrendi számításairól is.²¹³ Hydatius elismerően szól Paulinus nolai püspök fennmaradt műveiről, de jól ismerhette Merobaudes irodalmi tevékenységét is,²¹⁴ aki Ravennába kerülve Aëtius udvari költője lett és *consuls*ágát több alkalommal is megénekelte verseiben.

Különös, hogy Hydatius egyáltalán nem említette azokat a kortárs szerzőket, akik hozzá hasonlóan Hispaniából származnak és nagy népszerűséget szereztek. A magas állami hivatal is betöltő Aurelius Prudentius Clemens (348–410 k.) nagy tehetségű lírai költőnek számított, különösen a hispaniai és az itáliai mártírok életéről írt versei miatt.²¹⁵ Ennél is meglepőbb, hogy egyáltalán nem hivatkozik a szintén gallaeciai Orosius (385 k.–420) történetírói munkásságára, pedig ő is szembeszállt az eretnek tanításokkal,²¹⁶ az Augustinus ösztönzésére írt *Historiae adversum paganos* 7. könyvében pedig a Teremtéstől 417-ig foglalta össze a görög és a római világtörténet eseményeit, részletesen beszámolva a barbárok hispaniai betöréséről és tevékenységéről.

A priscillianizmussal kapcsolatban Hydatius két egyházi forrást említ. Priscillianus galliai és itáliai utazásakor Sulpicius Severus *Chronicájára* nyúlik vissza,²¹⁷ másolatokból pedig ismerhette a 400 körül megtartott toletumi zsinat határozatait is.²¹⁸ Bár Hydatius nagy érdeklődést mutatott Priscillianus tevékenysége iránt, úgy tűnik, nem használt más erre vonatkozó forrást,²¹⁹ ismerhette viszont Augustinus munkái közül azokat, amelyekkel a donatisták ellen ért el sikereket.²²⁰

Hydatius több alkalommal is beszámolt a püspökök egymás közötti levelezéséről, amelyekben nemcsak vallási kérdések szerepeltek, hanem csodajelek és égi jelenségek is helyet kaptak.²²¹ Szent Stephanus ereklyéinek megtalálásáról Avitus és Lucianus *presbyterek* levelében olvashatott,²²² de ismerte Iohannes püspök csodajelekről és

²¹¹ Muhlberger 1990, 206.

²¹² Hier., Ep. 96; 98; 100, in: CSEL 55,159–181; 185–211; 213–232.

²¹³ Hyd. 5; Tranoy 1974, 2,14.

²¹⁴ Hyd. 72; 120.

²¹⁵ Chadwick 1999, 202.

²¹⁶ *Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum* című munkáját a priscillianizmus ellen írta 414-ben, a *Liber apologeticus contra Pelagianos* pedig Pelagius tanítása ellen született 415 körül.

²¹⁷ Hyd. 13; 30; vö. Sulp. Sev., Chr. 2,48; Tranoy 1974, 1,52.

²¹⁸ Hyd. 25; vö. Mansi 3,997–1020; Tranoy 1974, 1,53; 2,27–30; Cardelle de Hartmann 1994, 20.

²¹⁹ Muhlberger 1990, 206.

²²⁰ Hyd. 45. Augustinus eretnekségek elleni írásairól bővebben: Albrecht 2004, 1353–1356.

²²¹ Burgess 1988a, 59–64; Muhlberger 1990, 207–208.

²²² Hyd. 50; Cons. Const. 415; vö. PL 41,805–818.

földrengésekről szóló írásait (*scripta*),²²³ és Paulinus közkézen forgó levelét (*epistola ubique directa*), amelyben a galliai Biterraeben tapasztalt rettenetes előjelekről tudósított.²²⁴ Hydatius birtokában lehetett egy levél másolatának, amelyet az alexandriai Cyrill küldött Nestoriusnak Constantinopolisba még 431-es leváltásuk előtt.²²⁵ A 440-es évek közepén a hispaniai püspökökhöz hasonlóan ő is megkaphatta Leo pápa manicheusokról szóló jelentéseit és Thoribiuson keresztül a pápai hatalom növekedését tárgyaló 444-es *decretumot*.²²⁶ Galliából elküldték neki a Leo és más püspökök közötti levélváltás darabjait is, amelyeket 450 körül az egész egyházban szétküldtek különböző jelentésekkel és írásokkal együtt,²²⁷ ezen kívül ismerhette az augustodunumi Eufronius püspök Agrippinusnak címzett levelét is, amelyben beszámolt a 451-es galliai égi jelenségekről.²²⁸ Ezek a levelek jól mutatják, hogy a távoli provinciákban működő püspökök is rendelkeztek bizonyos mértékű információval a kiterjedt pápai levelezésnek köszönhetően,²²⁹ ugyanakkor 451 után már nem találunk püspökök közötti levelezésre vagy zsinati beszámolóra való utalásokat Hydatiusnál.²³⁰

Ahogy korábban láttuk, Hydatius arról tájékoztatja az olvasóit, hogy 427 előtt leginkább hiteles szóbeli beszámolókra támaszkodott,²³¹ püspökké szentelésétől azonban már saját ismeretei is voltak az eseményekről. Valóban logikus lenne, hogy Hydatiusnak ilyen magas egyházi pozícióban a korábnál nagyobb rálátása legyen az eseményekre, de Muhlberger meggyőzően igazolta, hogy éppen a 427 utáni időszak beszámolójában mutatható ki gyakrabban a szóbeli hagyomány jelenléte.²³² Hydatius többször utalt is arra, hogy szóbeli értesülésekből szerezte információi egy részét, Gaisericről például azt beszélték (*dictus est*), hogy a katolikus hitről tért át az arianus hitre, a rossz nyelvek szerint (*ut malum fama dispergit*) pedig Valentinianus özvegyének hívására érkezett Rómába.²³³ Hasonló módon, egyesek és mások (*alii dicunt... alii*) véleményére támaszkodva számol be

²²³ Hyd. 58; Cons. Const. 419.

²²⁴ Hyd. 65.

²²⁵ Hyd. 100.

²²⁶ Hyd. 125; 127; vö. Leo, Ep. 15,19, in: PL 54,677–692.

²²⁷ Hyd. 137: *De Gallis epistolae deferuntur Flaviani episcopi ad Leonem episcopum missae cum scriptis Cyrilli episcopi Alexandrini ad Nestorium Constantinopolitanum de Eutychete Hebionita heretico et Leonis episcopi ad eundem responsa, quae cum aliorum episcoporum et gestis et scriptis per ecclesias diriguntur*. Tranoy és Burgess megpróbálta azonosítani a szóban forgó leveleket, vö. Tranoy 1974, 2,90–91; Burgess 1988a, 224–225.

²²⁸ Hyd. 143.

²²⁹ Muhlberger 1990, 208.

²³⁰ Thompson 1982, 144–145.

²³¹ Hyd. *praef.* 5–6. Az időszak szóbeli forrásainak elemzését lásd: Burgess 1988a, 64–65.

²³² Muhlberger 1990, 210.

²³³ Hyd. 79; 160.

Aegidius halálának körülményeiről, a 431-es első ephesusi zsinatról szóló részletes feljegyzés azonban számos tévedést tartalmaz annak ellenére, hogy bizonyos görög források (*aliorum Grecorum relatione*) és tudósítók nyilatkozatai (*referentum sermo*), többek között Germanus, az arab területek *presbyterének* beszámolója is a rendelkezésére állt.²³⁴ Az Aëtius 430–432-es galliai hadjáratáról szóló beszámoló biztosan a szerző saját tapasztalataiból származik, hiszen 431–432 telén feltehetően a galliai Arelatében tartózkodott.²³⁵

Az uralkodók dinasztikus eseményeiről, a fontosabb katonai műveletekről és néhány csodajelről Hydatius valószínűleg követek útján hivatalos jelentéseket is kapott, de ezekkel kapcsolatban semmilyen konkrét információnk nincs.²³⁶ Bár a 455 utáni időszakban gyakran hallunk a rómaiak és a barbár uralkodók közötti követváltásról,²³⁷ Hydatiushoz valószínűleg csak szóbeli híradások juthattak el, ahogyan ő is csak a tudósítók szóbeli jelentéseit említette²³⁸ és soha nem hivatkozott konkrét levélre, szerződésre vagy más írásban rögzített dokumentumra.²³⁹ Gillett ugyanakkor feltételezi, hogy a követjárásokról szerzett információk saját tapasztalatain és szóbeli értesülésein kívül akár levelezésekből is származhatnak,²⁴⁰ erre vonatkozóan a nehézkes információáramlás okait és következményeit a későbbiekben vizsgáljuk majd meg.

1.4.3.3 Kronológia és kézirati hagyomány

A világkrónikák egyik általános jellemzője, hogy a közelmúlt eseményeit vagy akár az egész történelmet csak röviden jegyezték fel, és ehhez elnagyolt kronológiai rendszert használtak, besúrva a különböző datálási jelöléseket az összegyűjtött események mellé.²⁴¹ Hydatius igyekezett pontosan megőrizni Hieronymus szövegének kronológiai kereteit,²⁴² így az oldalak közepén lévő hasámban jegyezte fel a történeti eseményeket, a bal oldali margón futnak a császárok uralkodási évei, a jobb oldalon pedig további négy kronológiai

²³⁴ Hyd. 224; 97. Burgess ironikusan megjegyzi, hogy Hydatius annyira büszke volt arra, hogy találkozott Germanusszal és a görög hírforrásaival, hogy az olvasóinak nemcsak azt mondja el, amit hallott tőlük, hanem azt is, amit nem, vö. Burgess 1988a, 213.

²³⁵ Hyd. 86.

²³⁶ A követektől kapott hírek elemzését lásd: Burgess 1988a, 65–69.

²³⁷ Hyd. 163; 169–170; 179; 192; 226–227; 238; 241.

²³⁸ Hyd. *praef.* 6.

²³⁹ Muhlberger 1990, 211.

²⁴⁰ Gillett 2003, 51.

²⁴¹ Muhlberger 1990, 2.

²⁴² Burgess 1993, 59.

jelölés segíti az események pontosabb időbeli elhelyezését.²⁴³ Hydatius követte az uralkodási és a *consuli* évek megjelölését, ez viszont ritkán esett egybe a naptári évvel, így csak akkor volt alkalmas pontos időmegjelölésre, ha ismert volt az uralkodói regnálás hosszúsága, vagy ha más kronológiai jelölések is segítettek a datálásban.²⁴⁴

Hydatius a *Canones* alapján tovább folytatta a négyévenkénti olimpiászok felsorolását, de ezek uralkodási évekhez viszonyított elhelyezése nem mutat szabályosságot, használatuk Burgess és Thompson szerint nem következetes,²⁴⁵ ráadásul ahogyan Eusebiusnál, úgy Hydatiusnál sem tudjuk, hogy az év elejétől vagy a közepétől számolta az olimpiászokat.²⁴⁶ Feltételezhető, hogy Eusebiushoz hasonlóan ő is csak utólag kapcsolta hozzá ezeket a krónika befejezett kronológiájához, és valójában nem volt tisztában az olimpiászok jelentésével és használatuk szabályaival,²⁴⁷ ahogyan ez látszik az Arcadius és Honorius trónra lépésekor közölt zavaros megjegyzésnél is.²⁴⁸ Eusebius és Hieronymus gyakorlatát követve folytatta az Ábrahám születésétől, Kr. e. 2016-tól számított *dekádok* számozását is, de mivel a Hieronymusnál megjelölt 2390. évet tévesen a Kr. u. 373. évvel azonosította, az Ábrahám születésétől számított 2400. év Theodosius uralkodásának ötödik évére, 383-ra esett.²⁴⁹

A Hieronymustól átvett kronológiai jelöléseken kívül Hydatius saját maga egészítette ki elődje munkáját a *ioboleus*okkal, amelyek a Krisztus mennybemenetelétől eltelt időt 50 éves szakaszokra tagolják.²⁵⁰ Hydatius a legkorábbról ismert olyan szerző, aki külön hispaniai *aerát* is csatolt a kronológiájához,²⁵¹ amely elsősorban Gallaecia és Lusitania területén volt népszerű, de sohasem vált általánossá Hispania keleti részein, ennek ellenére Isidorus történeti műveiben tovább alkalmazta a Hydatiustól átvett módszert.²⁵² A hispaniai *aera* a hagyomány szerint Kr. e. 38-tól, Hispania római meghódításától számítja az éveket, de a félsziget elfoglalása valójában már Kr. e. 19-ben, Augustus és Agrippa hadjáratával befejeződött, így 38-hoz semmilyen jelentős esemény nem kapcsolódik, vagyis

²⁴³ A *Chronica* kronológiájáról bővebben: Burgess 1988a, 73–97; Burgess 1993, 27–46; Cardelle de Hartmann 1994, 40–46.

²⁴⁴ Az uralkodási évek értelmezéséről és használatának nehézségeiről bővebben: Burgess 1988a, 75–91.

²⁴⁵ Burgess 1993, 38; Thompson 1982, 228.

²⁴⁶ Az olimpiászok eredetileg júliusban, a nyári napforduló után kezdődtek, vö. Olajos 1999, 224.

²⁴⁷ Burgess 1993, 39.

²⁴⁸ Hyd. 23. A problémát súlyosbítja, hogy mivel Theodosius 394-ben pogány kultusznak minősítette és betiltotta az olimpiai játékokat, hivatalosan az olimpiászok szerinti időszámítás sem folytatódott tovább, vö. Olajos 1999, 228.

²⁴⁹ Burgess 1993, 36.

²⁵⁰ Gesztelyi – Havas 1999, 255.

²⁵¹ Burgess 1993, 33; Horváth 1993, 15.

²⁵² A hispaniai *aera* és az uralkodási évek összefüggéseiről bővebben: Burgess 1988a, 74–75; Cardelle de Hartmann 1994, 43–46.

a hispaniai *aera* kezdete ma is nyitott kérdés.²⁵³ Ezek alapján a kronológiai jelölésekről elmondhatjuk, hogy bár Iordanes kivételével az összes 5–6. századi nyugati történetíró az Eusebius által kidolgozott kronológiai rendszert használta az események datálásához, a legtöbb krónikaszerzőre mégis hatást gyakoroltak más időszámítási módszerek is, és Hydatiushoz hasonlóan hol a régi birodalmi időszámítást, hol pedig az újabb, helyi kronológiát használták az események időbeli elhelyezéséhez.²⁵⁴

A *Chronicának* nem maradt fenn a teljes szövege, csak egy majdnem teljes kézírata, ennek egy sokkal későbbi másolata, illetve jó néhány kivonat és összefoglalás.²⁵⁵ A *codex optimus* Phillips 1829-es (B) kézírata, amelyet feltehetően a treveri Szent Maximinus-monostorban másoltak az eredetiről 830 körül.²⁵⁶ Ez az egyetlen olyan kézirat, amely egyaránt megőrizte az eredeti szöveg felépítését, az oldalak beosztását és a margón lévő kronológiai jelöléseket, míg a többi kézirat szövegét inkább csak rövid kivonatnak és összefoglalásnak tekinthetjük, amelyben számos *interpolatio* és szövegromlás található.²⁵⁷ El kell fogadnunk tehát azt a feltételezést, hogy Hydatius feljegyzéseinek sorrendje helyes, ugyanis nincs másik forrásunk, amelyből az időrendet pontosan rekonstruálni tudnánk.²⁵⁸ Mivel a krónikában jó néhány esemény a különféle kronológiai jelöléseknek köszönhetően többszörös dátumozással lett ellátva, a kézirati hagyományban előforduló bizonytalanságok és a római számok használatát kevésbé ismerő másolók tévedései gyakran kronológiai hibákhoz és azok későbbi átvételéhez vezettek.²⁵⁹ Hydatius esetében a felhasznált források különböző datálása, a szóbeli értesülések során hallott téves információk és saját számításbeli tévedései okozhatták a legtöbb kronológiai pontatlanságot,²⁶⁰ de a későbbi másolók valószínűleg még tovább rontottak az egyébként is hibás datálások pontosságán.²⁶¹

A modern kiadások²⁶² közül Mommsen²⁶³ próbálta meg először egyesíteni a három legfontosabb kézirat szövegét, de a párhuzamos jelölések egészen bonyolulttá tették

²⁵³ Székely 2008, 14; 20. Neugebauer szerint Hispaniában 19 éves holdciklusok segítségével határozták meg a húsvét idejét, ezért a 38-as dátum egyszerűen két ciklusnak felel meg Krisztus születése előtt, vö. Neugebauer 1981, 380.

²⁵⁴ Breisach 2004, 100.

²⁵⁵ A *Chronica* kéziratairól bővebben: Burgess 1993, 11–26; 65–66.

²⁵⁶ A berlini Deutsche Staatsbibliothek kézírata 192 darab 26 soros *folióból* áll (287 mm x 262 mm), tartalmazza a *Canones* fordítását Hieronymus folytatásával (1^v–153^v), Hydatius *Chronicáját* (153^r–172^v), a *Consularia Constantinopolitanát* (173^v–184^r) és a *Liber Generationist* (184^v–192^v), vö. Burgess 1993, 11.

²⁵⁷ Burgess 1993, 12.

²⁵⁸ A problémáról bővebben: Burgess 1993, 47–58.

²⁵⁹ A másolók lehetséges hibáiról bővebben: Székely 2008, 20; Woods 2009, 370.

²⁶⁰ Burgess 1988a, 93.

²⁶¹ Muhlberger 1990, 283–284; Johnson 1993, 33.

²⁶² A szövegkiadásokról bővebben: Burgess 1993, 23–25.

²⁶³ Mommsen 1894.

munkáját, ráadásul mintegy 150 helyen téves vagy hiányos a javítása. Tranoy²⁶⁴ kiadása majdnem teljesen Mommsenén alapul, de felhasználja a kéziratokat újraértelmező és csak Mommsenre támaszkodó Courtois²⁶⁵ vitatható tanulmányát is. Campos²⁶⁶ a kéziratok vizsgálata helyett egy 1619-es kiadás javított változatát közölte kritika nélkül, Tranoy kiadását pedig teljesen figyelmen kívül hagyta; ez utóbbi hiányosságait igyekezett pótolni Nautin.²⁶⁷ Burgess²⁶⁸ szövege az első, amely az elérhető kéziratokat és a korábbi kiadások teljes apparátusát is figyelembe vette, ugyanakkor a háttérbe szorította Mommsen, Tranoy és Campos szövegértelmezését.²⁶⁹ A korábbi szakirodalomban a Mommsen által közreadott szöveg szakaszaira nyúltak vissza, az újabb tanulmányok hivatkozásai viszont többnyire Burgess szövegbeosztásán alapulnak, ahogyan jelen dolgozatban is ez utóbbi gyakorlatot követjük.

²⁶⁴ Tranoy 1974.

²⁶⁵ Courtois 1951.

²⁶⁶ Campos 1984.

²⁶⁷ Nautin 1984–1985.

²⁶⁸ Burgess 1993.

²⁶⁹ Burgess 1988a, 2–3.

2. A SZVÉVEK KÜLPOLITIKÁJA

A szvévek egy kevésbé ismert germán népcsoport, akik a 406-os galliai és a 409-es hispaniai betörésük után Gallaeciában telepedtek le és elsőként hoztak létre önálló barbár királyságot a Nyugatrómai Birodalom területén, amely saját irányításuk alatt állt egészen 584-ig. Első uralkodóik megteremtették a Szvév Királyság alapjait, és olyan politikai lépésekkel segítették a szvévek expanziós törekvéseit, hogy fél évszázaddal később majdnem sikerült az egész félszigetet az uralmuk alá hajtani.

A szvévek történetére vonatkozóan Hydatius krónikája a legfontosabb forrásunk. Ő az egyetlen olyan szerző, aki személyes tapasztalatai alapján, a gallaeciai események szemtanújaként és gyakran aktív résztvevőjeként számolt be a provinciális eseményekről. Hydatius krónikája ugyan egyetemes történeti munka, de saját korához közeledve egyre inkább Gallaecia eseményei kerülnek a figyelem középpontjába, így ábrázolva rendkívüli pesszimizmussal a szvévek letelepedését és terjeszkedési politikáját, a római hatalom hispaniai hanyatlását, illetve a szvév–római interakciók változásait.²⁷⁰

Orosius szintén Gallaeciából származott, de már sokkal pozitívabb színben tüntette fel a szvéveket, mivel Hispaniából való elköltözése után Augustinus felkérésére olyan munkát írt, amellyel igazolni lehet, hogy a kereszténység megjelenése előtt sokkal nagyobb katasztrófák sújtották a Római Birodalmat, ezáltal a barbár népekre vonatkozóan optimizmust kellett sugározni az olvasók felé. Iohannes Biclarensis a szvévek 6. század végi történetéről ad tömör beszámolót, Iordanes *Geticájában* a szvév uralkodók ugyan határozott vezetőként jelennek meg, de vereséget szenvednek a gótoktól, Isidorus Hispalensis pedig a korábbi szerzők munkáit felhasználva néhány olyan részlettel egészíti ki a szvévek történetét, amely kapcsolódik a gótok tevékenységéhez. A primer források között meg kell még említenünk az 1–2. bracarai zsinat aktáit, a 3. toletumi gyűlés iratait, Leo és Vigilius pápák levelezését, valamint Strabón, Caesar, Tacitus, Prosper, Hieronymus, Marcellinus Comes, Sidonius Apollinaris, Gregorius Turonensis és a bracarai Martinus néhány rájuk vonatkozó utalását.

²⁷⁰ A negatív képhez az is hozzájárul, hogy csak Hydatius külső perspektívája alapján tudjuk megítélni a szvévek tevékenységét, mert nincs olyan egyéb forrásunk, amelyet maguk a szvévek írtak volna saját történetükről, vö. Trambauer 2008, 13. Mivel Hydatius római szemszögből ábrázolja az eseményeket, nagy jelentősége van a régészeti és numizmatikai kutatásoknak, amelyek hozzájárulhatnak a szvévek gallaeciai jelenlétének objektív elemzéséhez, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 439.

2.1 A szvévek eredete és letelepedése (406–411)

Kevés beszámolót ismerünk a szvévek korai történetéről, de a legtöbb szerző úgy nyilatkozott, hogy a legerősebbek és a legnagyobb létszámúak a germán népek közül,²⁷¹ őshazájuk Észak-Brandenburg és Mecklenburg vidékén volt. Miután Caesar gall hadjáratában vereséget szenvedtek,²⁷² kelet felé indulva a Közép-Dunától északra, a mai Alsó-Ausztria és Nyugat-Szlovákia területén telepedtek le,²⁷³ majd több évszázadon át a dunai és a rajnai határvidéket fenyegették, végül a hunok és az alánok terjeszkedése miatt nagy részük a Rajna irányába húzódott.²⁷⁴ Már az is vita tárgyát képezi, hogy a korabeli források pontosan kiket neveznek szvéveknek, mivel eredetileg különféle germán népek szövetségét jelölték ezzel kifejezéssel.²⁷⁵ Nevüket Tacitus használja a legtagabb értelemben, mert az összes, Duna és a Balti-tenger között élő germán és nem germán törzset így nevezi, közéjük sorolva még a longobárdok, a naristusok, a kvádok, a lugiak, a gotonok, a suinok és az aestiusok népét is.²⁷⁶ Id. Plinius a germánok 5 törzse között hivatkozik a szvévekre, Gregorius Turonensis alemannoknak is nevezi őket, Orosius pedig a kvádok, a markomannok, a vandálok és a szarmaták mellett említi törzsüket.²⁷⁷ Torres Rodríguez római szerzőkre hivatkozva összesíteni próbálja, hogy a szvévek közé szokás sorolni a markomannok, a kvádok, a szarmaták, az alemannok és a hasding vandálok csoportjait is,²⁷⁸ több kutató pedig igazolja, hogy a szvév kifejezést a római szerzők gyakran használták a kvád és a markomann megjelölés helyett.²⁷⁹

Bár a 19–20. század fordulójának történészei többnyire a germán népek összetartozását és hasonlóságát hangsúlyozták a népvándorlás során, a modern kutatók inkább a népek közötti különbségeket és sajátosságokat emelik ki, rávilágítva arra, hogy a germán népek identitása hosszú kulturális és etnikai változások eredményeképpen alakult ki az 5. századra. Sok esetben az „*ethnic identity*” megtartásának lehetősége ösztönözte a

²⁷¹ Strab., Geog. 4,3,4; Caes., Gal. 4,1,7; Tac., Ger. 2.

²⁷² Caes., Gal. 1,31–51; King 1990, 43.

²⁷³ Thompson 1965, 92–93.

²⁷⁴ Goffart 2006, 75–78. A szvévek 3–4. századi vándorlásáról, forrásokban való megjelenéséről és régészeti leleteiről bővebben: Hummer 1998, 12–16; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 434–436; a germán népek vándorlásának nyelvi vonatkozásairól lásd: Todd 2004, 11–14; Wiik 2008, 162–163.

²⁷⁵ A szvévek etnogeneziséről és elnevezéséről lásd: Trambauer 2008, 16–28.

²⁷⁶ Tac., Ger. 38. Tacitus csaknem 50 germán törzsnevet említ, közülük viszont csak nagyon kevéssel találkozunk újra a 4. század végén, vö. Todd 2004, 5–9; Halsall 2007, 118–123.

²⁷⁷ Plin., Nat. 4,14; Greg. Tur. 2,2; Oros. 7,15; 7,38; 7,40,3.

²⁷⁸ Torres Rodríguez 1977, 25.

²⁷⁹ Pitts 1989, 48; Hummer 1998, 16; Pohl 2004, 36.

barbárokat a Rómával való együttműködésre, máskor viszont a barbárok között létrejött heterogén szövetségeket szükségszerűen éppen a rómaiak ellen vívott küzdelem hívta életre.²⁸⁰ Angenendt részletesen elemzi azokat a germán kistörzseket, akik patriarchális paraszti és harcos társadalomban élve csak lazán kapcsolódtak egymáshoz, szükség esetén viszont képesek voltak összefogni és nagyobb katonai akciókat végrehajtani.²⁸¹ Katus szerint a különféle barbár törzsek nem vérségi alapon szerveződtek, hanem vándorlásuk során „*mesterségesen integrált*” laza közösségeket alkottak, a közöttük lévő politikai és katonai kötelékek éppen ezért folyamatosan változtak.²⁸² Brown ehhez hasonlóan úgy véli, hogy nem beszélhetünk zárt, kompakt népcsoportokról, hiszen a barbár uralkodók a hadsereg megszervezésekor nem válogathattak az emberanyagban, és akár az identitásukat vesztett szökött rabszolgák vagy vidéki nemesek is harcolhattak a barbárok között, az azonban lehetséges, hogy egy-egy sereget arról a barbár csoportról nevezték el, amelyik létszámbeli fölényben volt a többihez képest.²⁸³ Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a szvévek közé sorolt törzsek nem alkottak különálló, zárt etnikai csoportot, ezért sem tudták őket megfelelően beazonosítani és megkülönböztetni a római szerzők.²⁸⁴

Az általánosan elfogadott és számos forrás által alátámasztott nézet szerint 406. december 31-én a befagyott Rajna jegén átkelve a szvévek, az alánok, a siling és a hasding vandálok áttörték a rajnai *limest*, harc nélkül elfoglalták Moguntiacum és Treveri városát, majd előzönlöttek Galliát egészen a Pireneusokig.²⁸⁵ Az átkelés pontos helyére, idejére és körülményeire vonatkozóan azonban máig számos nyitott kérdés maradt. A galliai betörést a kutatók többsége Zosimusra és Prosperre hivatkozva 406. december 31-ére datálja,²⁸⁶ Kulikowski és Halsall azonban valószínűbbnek tartja a 405. december 31-ei időpontot.²⁸⁷

²⁸⁰ Pohl 2018, 3–5; Hummer 1998, 16; Collins 1999, 98; Trambauer 2008, 3–4.

²⁸¹ A 3. századi erőviszonyok megváltozásával például ezek a csoportok elhelyezkedésük szerint szervezett szövetségekbe tömörültek a birodalom nyugati határánál, és megpróbálták együtt eredményesebben harcolni Róma ellen, vö. Angenendt 2008, 128.

²⁸² Katus 2014, 83.

²⁸³ Brown 1999, 66. A germán népek etnikai identitásáról lásd: Todd 2007a, 440–441; Halsall 2007, 35–62; 457–462; Pohl 2018, 1–12; a rokonságtudatról és a törzsi tagolódásról bővebben: Angi 1999, 20–21; a gótok etnikai csoportjainak szövetségéről lásd: Collins 2004, 22–24.

²⁸⁴ Arias 2007, 34. A szvévek külső megjelenéséről lásd: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 434–435.

²⁸⁵ Isid., Hist. Vand. 71; Zos. 6,3,1.

²⁸⁶ Zosimus szerint Marcus britanniai trónbitorlása egyfajta reakció volt a barbárok 406-os galliai betörésére, vö. Zos. 6,3,1. Prosper Arcadius és Probus 6. *consul*ságának évével jelöli a január *Kalendae*je előtti napot, 406. december 31-ét, Radagaisus keleti gót király betörését pedig a III. Constantinus 407-es trónbitorlását megelőző év legfontosabb eseményének tartja, vö. Prosp. 379; 406.

²⁸⁷ Kulikowski 2010, 159; Halsall 2007, 211. Kulikowski szerint Prosper krónikaszerzőként igyekezett elkerülni az üres sorokat, és a három éves ciklusok minden egyes évéhez próbált egy-egy eseményt fűzni, így a hátralévő feljegyzéseket egyszerűen kiadagolta egyesével az évekhez. A vitáról bővebben: Goffart 2006, 73–119.

Orosius az alemannokat²⁸⁸ és a burgundokat is az átkelő csoportok között említi,²⁸⁹ Hieronymus pedig a 409-es betlehemi levelében még ide sorolja a kvádokat, a vandálokat, a szarmatákat, az alánokat, a gepidákat, a herulokat és a szászokat is, de a szvévekről egyáltalán nem ejt szót.²⁹⁰ Gregorius Turonensis szerint a Rómával szövetséges frankok az átkelés közben megtámadták a hasding vandálokat és megölték Godigiselt királyt 20 ezer vandállal együtt, ezzel kis híján kiirtották az egész törzsüket.²⁹¹ A vandálok segítségével Respendial alán király sietett, aki legyőzte a frankokat, így a vandálok és az alánok szóban forgó csoportjával együtt szabadon átkelhetett Galliába. A vandálok átkelését Godigisel fia, Gunderic vezette,²⁹² aki hatalmas pusztítást végzett Galliában és fosztogató hadjáratokat indított Aquitania irányába. Az alánok másik csoportja Goar vezetésével kelt át a Rajnán, de a burgundok Moguntiacum környéki letelepedése miatt váratlanul csatlakoztak a rómaiakhoz és letelepedtek Galliában. Az is elképzelhető, hogy Goar valójában a frankokhoz csatlakozott a többi barbár törzs elleni harcban, mindenesetre az általa vezetett alánok néhány évvel később a többi barbár néptől eltérően nem vonultak tovább Hispania felé.²⁹³

Nem tudjuk pontosan azt sem, hogy mennyien vettek részt az átkelésben. Heather szerint 30 ezer katona és 100 ember érkezett Galliába,²⁹⁴ Goldsworthy viszont úgy gondolja, hogy döntően csak „*groups of warriors*” keltek át a Rajnán és nem egész törzsek vándoroltak az új területek felé.²⁹⁵ Mivel Hieronymus a kifosztott városok közül elsőként Moguntiacumot említi, amelyet a barbárok teljesen leromboltak és templomában ezreket lemészároltak,²⁹⁶ más bizonyítékok híján arra következtethetünk, hogy az átkelés a moguntiacumi Rajna-hídon vagy annak közelében történt.²⁹⁷ Mivel a további

²⁸⁸ Oros. 7,40,3. Jelenlétüket néhány modern kutatás is igazolja Argontoratum és Novimagus elfoglalásánál, vö. Angenendt 2008, 131; 147. A szvévek és az alemannok hasonló identitásáról lásd: Hummer 1998, 19–27.

²⁸⁹ A burgundok feltehetően 407-ben keltek át a Rajnán Gundahar király vezetésével, majd 413-ban Honorius engedélyével Moguntiacum és Spira környékén telepedtek le.

²⁹⁰ Hier., Ep. 123,16. Mivel a többi forrás említi a szvéveket, a kvádok későbbi galliai jelenlétéről viszont egyáltalán nem tudunk, Hieronymus valószínűleg a szvéveket nevezte kvádoknak, vö. Thompson 1982, 152; a szarmaták pedig tévedésből kerülhettek a listára, vö. Kulikowski 2000, 326; vagy a szvévek helyett szerepelnek, vö. Hummer 1998, 17. Pohl szerint a legújabb kutatási eredmények figyelembevételével sem lehet pontosan bezonosítani az „*aggregate comprising*”-be tartozó barbár népeket, vö. Pohl 2018, 5–6.

²⁹¹ Greg. Tur. 2,9.

²⁹² Proc. 1,3,23; Theoph. 5931; 6026.

²⁹³ King 1990, 206–207; Randers-Pehrson 1993, 105; Frassetto 2003, 14–15. A frankok korabeli helyzetéről bővebben: Várady 1961, 210. j.

²⁹⁴ Heather 2006, 198.

²⁹⁵ Goldsworthy 2009, 296.

²⁹⁶ Hier., Ep. 123,15.

²⁹⁷ Angenendt 2008, 139.

városfoglalásokra egy jól körülhatárolható körzetben került sor,²⁹⁸ elfogadhatónak tűnik Várady feltételezése, mely szerint a barbár törzsek egy konkrét haditerv alapján egyesíthették haderejüket.²⁹⁹ A 406-os barbár betörésnél nem találkozunk a rómaiak oldalán szervezett ellenállással, mivel Stilicho korábban felemésztette a helyőrséget a vandálokkal és gótokkal szemben vívott ütközetekben, ugyanakkor Várady szerint mégsem beszélhetünk a római katonai erők azonnali összeomlásáról, inkább a védelmi vonal fokozatos és gazdasági okokból bekövetkező „elhalásáról.”³⁰⁰ A barbár betörésnek feltehetően nem volt egyetlen vezetője, a különböző törzsek közötti együttműködésből azonban valószínűsíthető, hogy néhány tehetséges és karizmatikus vezér a hadműveletek élére állt.³⁰¹ Isidorus, Iordanes, Orosius és Hieronymus meglepő módon azt állítja,³⁰² hogy Stilicho hívására érkeztek a barbár törzsek Galliába.³⁰³ Bár a fővezér valóban gyanúba keveredhetett vandál származása miatt és *magister utriusque militiae* pozíciója révén bizonyos felelősséggel is tartozott a barbárok elleni védelem megszervezéséért, ebben az időben egészen más területeken harcolt és nem hibáztatható a rajnai betörésért. A Stilicho ellen felhozott vádak inkább azzal magyarázhatjuk, hogy a barbár katonaság növekvő szerepével egyre jobban szembefordult a közhangulat.³⁰⁴

Érdemes azt is megvizsgálnunk, milyen politikai körülmények között került sor a barbárok átkelésére. Miután a britanniai *legiók* 407-ben III. Constantinust Honorius ellencsászárává nyilvánították, szüksége volt olyan területre, ahol ténylegesen gyakorolni is tudja hatalmát, ezért a barbár invázió miatt seregével áttelepült Galliába és irányítása alá vonta az ottani frank, burgund és alemann csapatokat.³⁰⁵ Isidorus beszámol arról, hogy egy előkelő római testvérpár, Didymus, Verinianus, illetve Lagodius és Theodosiolus *colonusaikkal* és rabszolgáikkal három évig féken tartotta a barbár seregeket a Pireneusoknál, de miután alaptalanul kivégezték őket hatalomra törés gyanúja miatt, már

²⁹⁸ A barbárok többek között elfoglalták Argontoratum, Remi, Ambianum, Nemetacum, Morinorum Castellum és Turnacum városát, vö. Zos. 6,5,2–3; Pohl 2004, 36; Blockey 2007a, 122; Díaz 2011, 47.

²⁹⁹ Várady 1961, 160. A barbárok rajnai betöréséről áttekintő térképet közöl: Heather 2006, 207.

³⁰⁰ Várady 1961, 116, 168. j.

³⁰¹ Goldsworthy 2009, 296.

³⁰² Isid., Hist. Vand. 71; Iord., Get. 115; Oros. 7,38,1; Hier., Ep. 123,16,17.

³⁰³ Nem véletlen, hogy a birodalom szolgálatában 3 *auxiliaris* egység is szerveződött a szvévekből, vö. Not. Dig., Occ. 42,34–35; 42,42; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 435.

³⁰⁴ Schmidt 1970a, 15–16; Alföldy 2000, 203; Kiss 2005, 132.

³⁰⁵ Oros. 7,40,4; Prosp. 407; Zos. 5,27,2–3; Iord., Get. 165; vö. Demandt 1989, 143; King 1990, 207; Cortázar – Vesga 2001, 97; Kiss 2008, 90. Constantinus uzurpációjáról és következményeiről bővebben: Arce 2007, 31–55.

nem tudták megakadályozni a barbárok betörését.³⁰⁶ III. Constantinus Hispaniába küldte fiát, Constant, aki Gerontius *magister militum*mal 408-ban vereséget mért Honorius csapataira.³⁰⁷ Amikor 409-ben Constantinust Galliában *augustus*szá nevezték ki, Honoriusnak a gót csapatok közeledése miatt el kellett ismernie Constantinus hatalmát, aki Gerontiuszt nevezte ki Hispania kormányzójának. Később Constans egy másik hadvezérrel, Iustusszal érkezett Hispaniába és megromlott a Gerontius és Constantinus közötti viszony, emiatt Gerontius nyíltan a császár ellen fordult és arra ösztönözte a Galliában fosztogató barbár törzseket, hogy keljenek át Hispaniába, ahol katonai szolgálatért cserébe földet kaphatnak és letelepedhetnek.³⁰⁸

Az alánok, a vandálok és a szvévek 409. szeptember 28-án vagy október 12-én keltek át Hispaniába, hogy itt tovább fosztogassanak.³⁰⁹ Mivel Hydatius szerint néhány feljegyzés az egyik dátumot, míg mások a másikat közlik (*alii... alii memorant*), a modern kutatók többféleképpen értelmezik a két időpont említését. Muhlberger abból kiindulva, hogy Hydatius mindig a lehető legnagyobb pontosságra törekedett, azt feltételezi, hogy több szóbeli vagy írásbeli forrás állt Hydatius rendelkezésére, de nem tudott dönteni a dátumok között.³¹⁰ További nehézséget jelent, hogy Mommsen szövegében a *IIII (quarto) Kalendas... III (tertio) Idus Octobris die* megjelölés, vagyis október 13-a szerepel, de mivel Hydatius határozottan állítja, hogy egy *keddi napról (die tertia feria)* van szó, Burgess magabiztosan *IIII (quarto) Idus*-ra javítja a második dátumot, hogy a két időpont között pontosan két hét távolság legyen és Hydatius állítása érvényesülhessen. Burgess szerint a két dátum a *Kalendae (KI)* és az *Idus (Id)* hasonló rövidítésének köszönhető, Hydatius pedig nem tudta eldönteni, melyik a helyes jelölés, így mindkettőt feljegyezte.³¹¹ A leginkább logikus magyarázat Thompsontól származik, aki a két dátumot az átkelés kezdetének és végének

³⁰⁶ Isid., Hist. Vand. 71; Oros. 7,40,5–8; Sozom. 9,11,4; Zos. 6,4–5; vö. Arce 1997, 27–28; Alföldy 2000, 201; Halsall 2007, 214; Díaz 2011, 48–49; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 437.

³⁰⁷ Demandt 1989, 147; Randers-Pehrson 1993, 109. Orosiusnál Constans, Isidorusnál tévesen Constantius a seregek vezetője, vö. Oros. 7,40,5–7; Isid., Hist. Vand. 71; a probléma elemzését lásd: Székely 2008, 21–22.

³⁰⁸ Várady 1961, 160–161; Collins 2004, 13–14; Bowes – Kulikowski 2005, 156–157; Heather 2006, 210–211; Merrills – Miles 2010, 37–39. Gerontius a hispán-rómaiakat is igyekezett megnyerni azzal, hogy az általuk javasolt Maximust nevezte ki *augustus*nak, de miután szétverte Constantinus seregét, Honorius hatalmát megerősítve meggyilkoltatta Maximust, Gerontiuszal pedig saját hívei végeztek, így Honorius kezén maradt Hispania Tarraconensis területe, vö. Oros. 7,42,5; Cortázar – Vesga 2001, 97. Maximus uzurpációjáról bővebben: Arce 2007, 56–71. Kevésbé fogadható el az a vélemény, mely szerint a fenti politikai körülmények miatt „*invasion*” helyett inkább „*civil war*”-ról érdemes beszélni, ahogyan a 711-es arab betörést is így kellene értelmezni, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 437.

³⁰⁹ Hyd. 34; Prosp. 409; Oros. 7,38,3; 7,40,3; Cass. 409; Isid., Hist. Vand. 72; Hist. Suev. 85. Marcellinus Comes tévesen 408-ra datálja az eseményt, vö. Marc. Com. 408.

³¹⁰ Muhlberger 1990, 210.

³¹¹ Burgess 1993, 128. Merrills és Miles a második dátumot tartja valószínűbbnek, de a Mommsen-féle október 13-ával számol, vö. Merrills – Miles 2010, 41.

tekinti, mivel egy több ezer főből álló sereg ilyen természeti akadályon csak nehezen tudna 24 óra alatt átkelni.³¹²

A 409-es betörés után a germán törzsek csaknem két évig fosztották Hispania urbanizált és vidéki területeit egyaránt. Hydatius 409 végén egy másik barbár támadásról is beszámol, de ez valószínűleg a korábbi megszállás újabb hulláma lehetett, ahogyan Isidorus sem különböztette meg a barbárok többszöri támadását.³¹³ Talán 410-ben lehetett a fosztogatások csúcspontja, mert a következő évben Hydatius már csak Hispania tartományait említi a végigpusztított területek között.³¹⁴ Az éhínség részletes leírása mindenesetre jól mutatja, hogy mennyire súlyos élelemhiány következhetett be, ha a barbárok úgy döntöttek, hogy korábbi életformájukkal szakítva megpróbálnak letelepedni. 411-ben ennek megfelelően a barbár népek békét kötöttek a rómaiakkal és felosztották Hispania provinciáit egymás között. A siling vandálok Hispania Baeticában telepedtek le, az alánok megkapták Lusitaniát és Hispania Carthaginiensist, a hasding vandáloknak és a szvéveknek Gallaecián kellett osztozniuk, de Hispania Tarraconensis továbbra is római ellenőrzés alatt maradt.³¹⁵ A szvévek Gallaecia nyugati részén, az Atlanti-óceán partjánál telepedtek le, valószínűleg a Portus Cale és Ponte Vetera közötti területen. Számos becslés áll a rendelkezésünkre, amely a letelepülő barbár törzsek létszámára vonatkozik. Általánosságban elmondható, hogy a germán népek kevésbé romanizált területeken, csoportosan és a római lakossághoz képest jóval kisebb arányban telepedtek le, az 5. századi törzsek létszáma így általában 25–90 ezer között mozgott.³¹⁶ Mivel Thompson a Hispaniába érkező alánok számát 30–40 ezer, a siling vandálokét 50 ezer, a hasding vandálokét Procopius túlzott adatára hivatkozva maximum 80 ezer körülire becsüli,³¹⁷ nagy valószínűséggel a szvévek képezték a betörő népek közül a legkisebb csoportot, amelynek létszámát igen eltérő módon 20–35 ezer közöttire becsülik,³¹⁸ Hydatius viszont nem

³¹² Thompson 1982, 153; Dahn 1911, 546. Thompson példaként hozza az alemannokat, akik 357-ben csaknem 35 ezren keltek át a Rajnán 72 óra alatt, így a barbárok 406–407-es átkelése eltarthatott akár néhány hétig is, vö. Amm. Marc. 16,12,19; 26; Thompson 1982, 159. Más népek vonatkozásában ugyanakkor látunk rendkívül gyors átkeléseket is, a középkori gyakorlat szerint pedig a folyókat inkább összekötő, mintsem elválasztó szerepük miatt tartották fontosnak.

³¹³ Hyd. 38; Isid., Hist. Vand. 72.

³¹⁴ Hyd. 40–41.

³¹⁵ Hyd. 41; Isid., Hist. Vand. 73. López és Rodríguez szerint a szvévek Gallaecia délnyugati részén, a hasdingok pedig északon telepedtek le, vö. López – Rodríguez 1997, 530–537. A barbárok 411-es hispaniai letelepedéséhez és az általuk elfoglalt területek áttekintéséhez lásd: 3. sz. térkép.

³¹⁶ Klaniczay 2005, 114; Koenigsberger 1987, 24.

³¹⁷ Proc. 1,5,18–21; Thompson 1982, 159.

³¹⁸ A szvévek száma feltehetően Thompson, Arce, López Quiroga és Martínez Tejera becslésére alapozva 20–25 ezer fő lehetett, de Wallace-Hadrill 30 ezer, Reinhart 30–35 ezer főben határozta meg létszámukat, vö.

szolgáltat erre vonatkozó adatot. Id. Plinius szerint az 1. században a szvévek által később elfoglalt területen a rabszolgákon kívül legfeljebb 700 ezren éltek, így a demográfiai változásokat figyelembe véve az 5. század elején a szvévek az itt élők 5–9 %-át tették ki Thompson számításai alapján.³¹⁹ Székely Melinda összesítése szerint a 7–8 milliós hispaniai lakosságból csak 30–35 ezres szvég népességről beszélhetünk, ami még alacsonyabb, 4 %-os hányadot jelent, López Quiroga és Martínez Tejera pedig még kisebb, 3 %-os szvég jelenléttel számol.³²⁰

2.2 Hermeric békés politikája és Heremigarius (411–438)

409-ben a szvég csapatokat Hermeric, a szvévek első királya vezette Hispaniába. Isidorus úgy tudja, hogy amikor Hermeric 438-ban visszavonult, már 32 éve, tehát 406-tól uralkodott, Hydatius viszont csak 419-ben említi őt először.³²¹ Elfogadható Hummer feltételezése, mely szerint Hermeric az átkelésben csak vezető szerepet játszott, jó képességeinek és a letelepedés sikerességének köszönhetően viszont annyira meg tudta erősíteni a hatalmát, hogy a letelepedés után már királynak tekintették.³²² A letelepedés utáni békés időszakot az zavarta meg, hogy 412-ben Athaulf király a gót birodalom megteremtése érdekében Honoriuszal való egyezsége alapján Galliába vezette a népét és 413–415 között a vandálok ellen harcolt.³²³ 416-ban Honorius biztatására az Athaulfot követő Vallia vezetésével a gótok Hispaniába érkeztek, hogy leszámoljanak az ott letelepedett alánokkal és siling vandálokkal. Vallia 416–417 között akkora mészárlást végzett a rómaiak nevében (*Romani nominis causa*),³²⁴ hogy a siling vandálokat 418-ra teljesen kiirtotta,³²⁵ a vandálok és a szvévek fölött uralkodó alánok pedig óriási emberveszteséget szenvedtek, amikor viszont királyuk, Addax³²⁶ is elesett a 418-as ütközetben, a megmaradt alánok így kénytelenek voltak csatlakozni a Gunderic által

Thompson 1982, 158; Arce 2007, 130–131; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438; Wallace-Hadrill 1967, 118; Reinhart 1952, 32; a további becslésekről lásd: Thompson 1982, 295, 98. j.

³¹⁹ Plin., Nat. 3,28; Thompson 1982, 159.

³²⁰ Székely 2008, 75, 85. j.; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

³²¹ Isid., Hist. Suev. 85; Hyd. 63.

³²² A barbár törzsek egyik fontos jellemzője, hogy egy karizmatikus vezető öntudatot és egységet tud kovácsolni a népének, amely egyúttal hozzásegíti őt a politikai hatalom gyakorlásához, vö. Hummer 1998, 17–18. López Quiroga és Martínez Tejera emiatt 409-re teszi Hermeric uralkodásának kezdetét, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

³²³ Oros. 7,43; Iord., Get. 163.

³²⁴ Hyd. 52; 55.

³²⁵ Hyd. 59; Isid., Hist. Goth. 22; Iord., Get. 162–163; 166.

³²⁶ Hyd. 60. Más források *Addax* vagy *Attac* alakot használnak, vö. PLRE 2,8; Isid., Hist. Goth. 22.

vezetett hasding vandálokhoz.³²⁷ A latin forrásokban ettől kezdve *reges Vandalorum et Alanorum*ként szerepelnek a vandál uralkodók. 419-ben egy személyes konfliktus révén Hermeric háborúba keveredett Gunderic vandál királlyal, aki körbezárta a szvév csapatokat az erbasisi hegyekben.³²⁸ Hydatius szerint a szvév sereget csak Astirius *comes Hispaniarum* közbelépése mentette meg a katasztrofális vereségtől 420-ban, mert hadjáratával a vandálokat arra kényszerítette, hogy dél felé vonuljanak, így Gallaecia egész területe a szvévek kezébe került.³²⁹

A szvévekről legközelebb csak 429-ben hallunk, amikor a szvév Heremigarius Lusitaniába érkezve hátba támadta és kifosztotta a vandálokat,³³⁰ de vereséget szenvedett, mert Gaiseric vandál király Emerita mellett lemészárolta a szvév katonákat, Heremigarius pedig menekülés közben az Anas folyóba fulladt.³³¹ Elképzelhető, hogy Heremigarius 427–429 között együtt uralkodott Hermerickel, de Dahn nem tudta meggyőzően igazolni, hogy a germánok korai történetében jellemző kettős királyság a szvévek hatalmi rendszerében is működött volna.³³² Arias említi Vicettót, aki Isidorus tévedéseire hivatkozva alaptalanul feltételezte, hogy élt egy II. Hermeric is, aki Heremigarius uralkodása után lépett trónra, így Hermeric 32 éves regnálási idejét három királyra osztotta volna fel, és ebből Hermericre csak 14 éves uralkodás jutott volna.³³³ Mivel nem tudunk arról, hogy Heremigarius Hermerickel rokonságban állt vagy átvette tőle a hatalmat, valószínűnek tűnik Thompson elmélete, mely szerint Heremigarius egy befolyásos katonai vezető volt Hermeric mellett, akinek a hadjáratával a szvévek elsőként kezdeményeztek fegyveres harcot Gallaecia határain kívül.³³⁴

430-ban Hermeric a korábban megkötött békét megtörve több alkalommal indított kegyetlen támadást a gallaeciabeliek ellen, feltehetően azért, hogy megerősítse hatalmát és közelebb kerüljön azokhoz a területekhez, amelyek az alánok eltűnése és a vandálok 429-es africai kivonulása miatt megüresedtek. Hermeric először Gallaecia középső részét fosztogatta, de a gallaeciabeliek egy része sikeresen ellenállt, így a megszegett békeszerződést (*pacem quam ruperant*) ismét helyre kellett állítani. Amikor 431-ben a

³²⁷ Hyd. 60; Isid., Hist. Goth. 22.

³²⁸ Hyd. 63; Isid., Hist. Vand. 73. A konkrét összecsapást valószínűleg a szvévek kezdeményezték, mivel a terület a 409-es felosztás alapján a hasding vandálokhoz tartozott.

³²⁹ Hyd. 66.

³³⁰ Az itt futó nagy jelentőségű kereskedelmi utakat eddig az alánok és a vandálok használták, vö. López Sánchez 2005, 511.

³³¹ Hyd. 80.

³³² Dahn 1911, 547; 561.

³³³ Isid., Hist. Suev. 85; Arias 2007, 7.

³³⁴ Thompson 1982, 166.

szvévek Hermeric vezetésével újra támadásba lendültek Gallaeciában, Hydatius követséget vállalt Aëtiushoz, hogy segítséget kérjen tőle a fosztogatások megállításához.³³⁵ Néhány követváltás után bizonyos mértékben sikerült helyreállítani a szvévek és a gallaeciabeliek közötti békét,³³⁶ de később újabb egyezkedésekre volt szükség a két fél között.³³⁷

2.3 Rechila és a terjeszkedési politika (438–448)

Hermeric hosszú betegeskedés után 438-ban visszavonulásra kényszerült, és átadta a hatalmat (*substituit in regnm*) fiának, Rechilának. Hydatius szerint Hermeric négy évig tartó betegeskedést követően 441-ben halt meg, ezért Isidorus feltehetően téved, amikor hét évi betegeskedés után, 440-ben tudósít Hermeric haláláról.³³⁸ Mivel Hermeric saját maga adta át a hatalmat fiának, és nincs olyan forrás, amely egy királyválasztásra utalna, a legtöbb kutató szerint a szvévek egy örökletes királyságot hoztak létre Rechila trónra lépésével.³³⁹ Hummer ezt azzal magyarázza, hogy a jó vezetői képességekkel rendelkező Hermeric annyira megszilárdította hatalmát, hogy megengedték neki, hogy a királyi hatalmat utódjára hagyja, vagyis a korábbi szokásoktól eltérően dinasztiát alapítson,³⁴⁰ és ha a későbbi kutatók óvatosabban is fogalmaznak a trónörökléssel kapcsolatban,³⁴¹ nincs okunk megkérdőjelezni Hermeric tekintélyét és az örökletes királyi hatalom kialakulását.

Rechila többnyire a szvévek által ekkor még kevésbé ismert déli területek felé vezette hadjáratait, így szinte folyamatosan harcban állt a rómaiakkal. 438-ban a Singillum folyó mellett legyőzte Andevotus *Romanae militiae dux* seregét, akitől rengeteg aranyat és ezüstöt zsákmányolt. Andevotus feltehetően a Baeticában maradt vandálokat irányította, miután Gaiseric egy részükkel átkelt Africába. Isidorus szerint Hermeric küldte Rechilát Andevotus ellen, de Hydatius és Isidorus is azt állította, hogy ekkorra a hatalomátadás már megtörtént,³⁴² arra pedig nincsenek bizonyítékaink, hogy Hermeric megtartott volna valamennyi hatalmat 438-as visszavonulása és Rechila trónra lépése után. Mindenesetre ez

³³⁵ Hyd. 81; 86.

³³⁶ Hyd. 88; 91.

³³⁷ Hyd. 92; 103; 105.

³³⁸ Hyd. 106; 114; Isid., Hist. Suev. 85–86.

³³⁹ Torres Rodríguez 1977, 268; Van Schoor 1995, 335; Arias 2007, 35.

³⁴⁰ Hummer 1998, 18.

³⁴¹ Angenendt 2008, 128; Barbero – Loring 2005, 164–165.

³⁴² Hyd. 106; Isid., Hist. Suev. 85; Cass. 5,29.

volt az első olyan ütközet, ahol a rómaiak komolyabb haderőt vetettek be annak érdekében, hogy szembeszálljanak a szvévekkel.³⁴³

439-ben a szvévek megszállták Lusitaniát és elfoglalták Emeritát, amely hamarosan a Szvén Királyság új fővárosa lett, 440-ben pedig sikerrel ostromolták a stratégiai fontosságú Martylis, ahol Censorius *comes* feltétel nélkül megadta magát. Hydatius szerint 441-ben, néhány hónappal Hermeric halála után Rechila meghódította Baetica központi városát, Hispalis, majd uralma alá hajtotta Baetica és Carthaginiensis egész területét is,³⁴⁴ Carthaginiensis elfoglalása azonban erős túlzás lehet, amely azt mutatja, hogy Hydatiusnak pontatlan ismeretei voltak a keleti és a partmenti eseményekről. A szvévek ugyan meghódították Hispania középső területeit, mégsem valószínű, hogy eljutottak a Földközi-tenger partvidékéig, mivel nem tudunk arról, hogy később a rómaiaknak vissza kellett volna foglalniuk ezt a területet, ugyanakkor a római haderő gyengülését mutatja, hogy 441–446 között három *magister utriusque militiae* is küldtek a félszigetre a szvén expanzió megállítása érdekében. Nem kételkedhetünk abban, hogy Emerita és Hispalis a szvévek kezére került, de úgy tűnik, hogy az új hódítások kimerültek kisebb fosztogatásokban, és még nem volt meghatározó tényező a szvévek katonai jelenléte az érintett területeken.³⁴⁵

441 végére a szvén hódítások sikere miatt már csak Tarraconensis tartozott római uralom alá, amely éppen ezért stratégiai szempontból nagy jelentőséggel bírt. A bagaudák azonban a válságos politikai és gazdasági helyzetet kihasználva helyi lázadók segítségével önszerveződésre buzdították az elszegényedett lakosságot és fosztogatni kezdték a római területeket.³⁴⁶ A helyzet rendezésére Asturius *magister utriusque militiae* érkezett seregével, hogy hatalmas mészárlást végezzen a bagaudák között, 443-ban pedig veje és utóda, Merobaudes költő Aracelliben verte le a lázadásukat, mielőtt III. Valentinianus visszahívta volna őt Rómába.³⁴⁷ A felkelést végül csak hosszú idő után, 445 körül tudták elfojtani az alánok közreműködésével.³⁴⁸

446-ban a rómaiak Carthaginiensis és Baetica területére küldték Vitus *magister utriusque militiae* egy jelentős gót sereg kíséretében, hogy megpróbálják legyőzni a

³⁴³ Thompson 1982, 178.

³⁴⁴ Hyd. 111; 113; 115.

³⁴⁵ Bowes – Kulikowski 2005, 180–181. A szvén ellenőrzés alá tartozó területek áttekintéséhez lásd: 4. sz. térkép.

³⁴⁶ Collins 2004, 27. A bagaudák mozgalmát a későbbiekben elemezzük részletesen.

³⁴⁷ Hyd. 117; 120.

³⁴⁸ Thompson sajátos módon úgy látja, hogy a szóban forgó 441-es és 443-as lázadó csoport valójában nem is a bagaudák közül szerveződött, hanem olyan római parasztokból és rabszolgákból, akik a barbár népek fosztogatását utánozva próbáltak megélhetést biztosítani maguknak, vö. Thompson 1982, 183. Várady szerint a rómaiak több esetben azért engedtek a barbárok nyomásának, mert azok a bagaudákkal való szövetséggel fenyegetőztek, vö. Várady 1961, 180, 313. j.

szvéveket és visszaszerezzék tőlük a római irányítás alól kicsúszott területeket. Rechila többször is támadást indított a római csapatok ellen, és amikor a gótokat is sikerült legyőznie, Vitus elmenekült a katonáival, hogy elkerülje a megsemmisítő vereséget. Hydatius szerint a szvévek ezután végigfosztogatták az elfoglalt tartományokat, és bár Heather szerint a félsziget legnagyobb részét ekkor már a szvévek uralták,³⁴⁹ valójában csak a déli, a nyugati és a középső területek fölött gyakoroltak ellenőrzést, így Carthaginiensis és Tarraconensis továbbra is római uralom alatt állt. Rechila 446-os győzelme és az a tény, hogy a 441–446 közötti időszakban a Hispaniába küldött három *magister utriusque militiae* tevékenysége nem járt jelentős sikerrel, arra enged következtetni, hogy a római hadsereg befolyása jelentősen csökkent Hispaniában, és minden császári erőfeszítés ellenére a birodalmi hatóságok is elvesztették valódi jelentőségüket. Nem véletlen, hogy a rómaiak 446 után hosszú ideig nem is indítottak hadjáratot a félsziget visszaszerzéséért.³⁵⁰

2.4 Rechiarius és a szvén terjeszkedés csúcspontja (448–456)

Hydatius és Isidorus szerint Rechila pogányként halt meg 448 augusztusában Emeritában.³⁵¹ Thompson szerint nincsenek bizonyítékok arra, hogy Rechila eleve úgy nevelte volna a fiát, Rechiariust, hogy elősegítse az egyházzal való jó kapcsolat kiépítését és a szvévek megtérését,³⁵² pedig logikus szempont lenne ez Rechiarius tevékenységének megítélésékor. Rechiarius 415 után született, 448-ban követte apját a trónon, és Isidorus ugyan kilenc éves regnálásról tudósít,³⁵³ valójában a források többsége szerint csak hét évig uralkodott.

Rechiarius volt az első germán uralkodó, aki saját nevével pénzt veretett Bracarában. A három ránc maradt, *siliqua* típusú érmén látható *iussu Rechiari reges* felirat a pénzverés jogának monopolizálására utal.³⁵⁴ Mivel a késő császárkorban az önálló pénzverést a függetlenség egyik szimbólumaként szokás értelmezni, a megtalált leletek a római hatalommal szemben nagyfokú szvén autonómiára utalnak.³⁵⁵ Metcalf numizmatikai

³⁴⁹ Hyd. 126; Heather 2006, 345.

³⁵⁰ Bowes – Kulikowski 2005, 183–184.

³⁵¹ Hyd. 129; Isid., Hist. Suev. 86.

³⁵² Thompson 1980, 79.

³⁵³ Isid., Hist. Suev. 87.

³⁵⁴ I. sz. kép; Edmondson 1989, 100; Díaz 2011, 11; Sánchez Pardo 2013, 155; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 430; 441; 456–457. Ez az 1–3 g tömegű érmetípus Kr. u. 310–650 között volt forgalomban, vö. Grüll 2017, 313; a leletekről bővebben: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 74–76.

³⁵⁵ Reinhart 1952, 135–136; Thompson 1982, 212.

kutatásai igazolják, hogy a 440-es évektől a szvév hatalom megerősödött, a pénzminták latinizációja pedig még arra is enged következtetni, hogy a Rómával való kulturális kapcsolatok erősödésével versengés indulhatott a gótokkal a félsziget fölötti hatalom megszerzéséért,³⁵⁶ amely során Rechiarius megpróbálta azt a látszatot kelteni, hogy a császári hatalom legitim képviselőjeként uralkodik Gallaecia fölött, ahogyan korábban Hermeric is veretett római mintára Honorius nevével arany *solidust*, majd Honorius és III. Valentinianus nevével arany *tremissist*.³⁵⁷ Rechiarius volt az első a germán királyok között abban is, hogy áttért a katolikus hitre, de ennek idejéről és körülményeiről szinte semmit sem tudunk, feltehetően politikai okok motiválták a katolikusokhoz való csatlakozást.³⁵⁸ Szintén meghatározó lépés volt Rechiarius részéről, hogy 449 körül egy házassági szerződés alapján feleségül vette I. Theoderic gót király lányát,³⁵⁹ meghatározva így külpolitikájának kezdeti irányait.

Rechiarius sok szempontból folytatta Hermeric és Rechila expanzív törekvéseit, számos területen azonban úttörőnek számított a germán királyok között, így bátor újításai és harcias kedve a Szvév Királyság első szakaszának tetőpontját jelentik. A kutatók többsége kiemeli, hogy feltűnően sokszor igyekezett támadásokat indítani Tarraconensis felé, de ő volt egyike azon kevés uralkodóknak, akik együtt tudtak működni a bagaudákkal. Thompson ugyanakkor nem tud napirendre térni afölött, hogy ez a határozott külpolitikai agresszió, az önálló pénzverés és a katolikus vallás felvétele minek köszönhető, ezért megpróbálja ezeket egyszerűen Rechiarius eredetiségével és különleges személyiségével magyarázni, az viszont nem vitatható, hogy Rechiarius uralkodása alatt vált a szvév állam területiális monarchiává.³⁶⁰

Rechiarius hatalomra lépése után 448-ban egy Agiulf nevű szvév előkelő meggyilkolta Hispalisban a nyolc éve fogságban lévő Censoriust, aki több alkalommal is követséget vállalt a szvévekhez.³⁶¹ 448-tól Rechiarius Gallaecia legtávolabbi területeire is betört, 449 februárjában pedig kifosztotta Vasconiában az Iberus folyó völgyét, hogy innen kiindulva Tarraconensis irányába is támadást indíthasson.³⁶² A hadjárat valószínűleg csak puszta fosztogatásokból állt, de elképzelhető, hogy előkészítette volna az egész tartomány

³⁵⁶ Metcalf 1993, 355; Arias 2007, 47–48.

³⁵⁷ 2. sz. kép; López Sánchez 2005, 512–513; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 70–72; 440; 454–455.

³⁵⁸ A szvévek vallási helyzetének tárgyalásakor részletesebben foglalkozunk majd a problémával.

³⁵⁹ Hyd. 132.

³⁶⁰ Thompson 1982, 212; Barbero – Loring 2005, 164.

³⁶¹ Hyd. 131; PLRE 2,34.

³⁶² Hyd. 129; 132; 163; 165.

meghódítását.³⁶³ 449 júliusában Rechiarius meglátogatta apósát, visszafelé pedig kifosztotta Caesaraugusta környékét, majd erőszakkal és csellel bevette Ilerda városát. A hadjárat közben meglepő módon szövetséget köthetett Basiliusszal, a gótok egyik főemberével, aki a bagaudák segítségével rajtaütésszerű támadásokat indított a császári csapatok ellen; a 449-es caesaraugustai fosztogatás előtt például Tyriasso templomában végzett kegyetlen mészárlást, kísérői pedig halálos sebet ejtettek Leo pápán.³⁶⁴ Rechiarius ugyan sok foglyot szerzett, akiket földművesként hurcoltak a szvév földekre Gallaeciában és Lusitaniában, mégsem tudta megszerezni a teljes tartományt, mert még a fővárosáig, Tarracóig sem jutott el seregével,³⁶⁵ ennél fogva a 450-es évek első felében két alkalommal helyre is állították a rómaiak és a szvévek közötti békét a korábbi feltételek alapján.³⁶⁶

Rechiarius 455-ben a római hadsereg gyengeségét és a hatalmi válságot kihasználva stratégiát változtatott és Carthaginienensis kifosztására indult. 456 elején a rómaiak Fronto *comest* küldték a szvévekhez, a gótok pedig római kérésre szintén követeket indítottak Rechiariushoz, de ő visszautasította őket és betört a római Tarraconensis területére.³⁶⁷ II. Theoderic 456-ban követek útján Rechiariust visszavonulásra szólította fel, de ő ezzel nem törődve háborúval fenyegetőzött,³⁶⁸ és egy nagyobb erejű támadással másodszor is kifosztotta Tarraconensist, ahonnan nagy számú fogollyal tért vissza Gallaeciába. Theoderic 456-ban válaszként saját akaratából és Avitus császár utasítására (*cum voluntate suo et ordinatione Aviti imperatoris*) hatalmas csapattal vonult Gallaecia ellen.³⁶⁹ A két sereg 456. október 5-én találkozott Asturica városától 12 mérföldnyire, az Urbicus folyó partján lévő *Campus Paramuson*, ahol Theoderic rövid idő alatt legyőzte és megfutamította a szvévek csapatait.³⁷⁰ A források egyetértenek abban, hogy Rechiarius is megsebesült egy dárdától,³⁷¹ ezért menekülnie kellett Gallaecia legtávolabb eső területeire. Hydatius azt állítja, hogy Rechiarius a tengerpart felé indult, és egészen Portus Caléig jutott, de ott elfogták és visszavitték Theoderichez.³⁷² A nagy távolság miatt kevésbé hihető Iordanes állítása, mely szerint Rechiarius egészen a Tirrén-tengerig el tudott hajózni, de egy vihar miatt vissza

³⁶³ A vasconiai hadjárat előzményeiről lásd: Brestian 2011, 283–284.

³⁶⁴ Hyd. 133–134.

³⁶⁵ Thompson 1982, 162.

³⁶⁶ Hyd. 147; 153.

³⁶⁷ Hyd. 161; 163.

³⁶⁸ Iord., Get. 231.

³⁶⁹ Hyd. 165–166.

³⁷⁰ Sid. Ap., Ep. 8,12; Thompson 1982, 163.

³⁷¹ Isid., Hist. Goth. 31.

³⁷² Hyd. 168. Portus Cale régészeti feltárása során megtalálták azt a helyet, ahol feltételezhetően sor került Rechiarius elfogására, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 518–519.

kellett fordulnia és ekkor esett fogságba.³⁷³ Theoderic seregei mindenesetre október 28-án rendkívül durva módon fosztották ki Bracara városát, kegyetlenül bántak a polgári lakossággal és az egyházi személyekkel egyaránt, decemberben pedig kivégezték Rechiariust is.³⁷⁴ A gótok ezután három hónap alatt felszabadították Hispania déli részét a szvév uralom alól, majd a következő években a hátramaradt seregek visszavonulás közben fosztották ki Asturica és Palentia városát.

A 456-os események döntő jelentőségűek voltak a szvévek történetében: Hispania 409-ben érkezett megszállói közül már csak ők maradtak a félszigeten, és nagyon közel álltak ahhoz, hogy Rechiarius tervének megfelelően az egész területet uralmuk alá vonják. Rechila és Rechiarius fosztogatásai szinte minden esetben új területek meghódítását, és nem a gallaeciabeliek kirablását célozták meg, ugyanakkor Rechiarius külpolitikai koncepcióját a szvévek kis létszáma és fegyelmetlensége sem tette megvalósíthatóvá. A 456-os Urbicus-menti vereség és Rechiarius halála után úgy tűnt, a szvévek politikai és területi egysége végérvényesen felbomlik,³⁷⁵ ahogyan Hydatius szerint is romba dőlt és elpusztult a szvévek királysága (*regnum destructum et finitum est Suevorum*).³⁷⁶

2.5 Hatalmi harcok (456–465)

Rechiarius halálával valószínűleg kihalt a Hermeric által alapított szvév királyi ág, ezért kérdésessé vált, hogy kinek a kezébe kerülhet a hatalom. Polgárháborús helyzet alakult ki különböző csoportok között, ez pedig új korszakot nyitott a szvévek történetében, hiszen 456 előtt talán az egységes Róma-ellenességnek köszönhetően nem hallunk arról, hogy szvév politikai pártok harcoltak volna egymás ellen, vagy hogy a királyi hatalommal szemben lázadások törtek volna ki.³⁷⁷ Rechiarius halála után Theoderic elhagyta Gallaeciát és Lusitániába vonult, de helyőrséget hagyott maga után, hogy a meghódított szvév területek védelme biztosítva legyen.³⁷⁸ 456-ban Theoderic egyik parancsnoka, Aioulf azonban elárulta a gótokat és Gallaeciába ment, hogy a szvévek királya lehessen, de Theoderic 457-ben Portus Caléban elfogta és lefejeztette őt.³⁷⁹

³⁷³ Iord., Get. 232.

³⁷⁴ Hyd. 171.

³⁷⁵ Wolfram 1990, 184.

³⁷⁶ Hyd. 168.

³⁷⁷ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438. Thompson ellenpéldaként említi a gótokat, akiknél a Róma-barátság vagy Róma-ellenesség kérdése a gót társadalom megosztásához vezetett, vö. Thompson 1982, 165.

³⁷⁸ Hyd. 171; Reinhart 1952, 48.

³⁷⁹ Hyd. 173; 180.

Hydatius úgy tudja, hogy a szvévek Gallaecia legtávolabbi részein (*in extrema parte*) élő csoportja nem támogatta Aioulfot, ezért 457-ben egy szvég előkelő, Massilia³⁸⁰ fiát, Maldrast választották királlyá. Mivel nem tudunk arról, hogy Maldras rokonságban állt volna Hermerickel, sokan az ő uralmát sem ismerték el törvényesnek, ezért a szvévek két csoportra szakadtak: egy részük Maldrast támogatta, másik részük viszont 457-ben Framtanét választotta királynak. Mindketten egymástól függetlenül tevékenykedtek,³⁸¹ többnyire békés viszonyt alakítottak ki a gallaeciabeliekkel, ugyanakkor tovább folytatták fosztogató hadjárataikat. Elfogadhatónak tűnik Thompson ötlete, mely szerint Maldras és Framtane megválasztásából következik, hogy a Hermerictől származó dinasztia kihalása után a szvéveknek maradt bizonyos joguk arra, hogy saját maguk válasszanak új uralkodót.³⁸² Maldras mindenesetre 457 végén betört Ulixippona városába, kifosztotta és lemészárolta a római lakosságot, majd 458-ban végigpusztította a Durius folyó partvidékét.³⁸³

Framtane néhány hónapnyi uralkodás után 458-ban, húsvét és pünkösd között meghalt, ezért a gótok és a vandálok követeket küldtek Maldrashoz, de a tárgyalások feltehetően nem hoztak eredményt, mert a követek hamarosan visszatértek.³⁸⁴ Néhány kutató feltételezi, hogy Framtane halála után a szvévek két csoportja újra egyesült Maldras vezetése alatt,³⁸⁵ de ha ez így is történt, csak rövid ideig tarthatott, mert 459-ben Framtane hívei új vezért választottak Rechimund személyében,³⁸⁶ aki békét kötött Maldrasszal, így együtt indíthattak fosztogató hadjáratokat Lusitania és Gallaecia vidékére.³⁸⁷ Maldras 459-ben megölte saját fivérét, majd betört Portus Caléba és vérfürdőt rendezett a római előkelők között, kegyetlensége miatt azonban egyre kevesebb támogatóra számíthatott, végül saját emberei gyilkolták meg 460. február végén.³⁸⁸ Úgy tűnik, hogy ezután Maldras hívei meglepő módon nem csatlakoztak Rechimundhoz, hanem egy addig kevésbé jelentős vezérük, Frumarius irányítása alá kerültek, aki talán Maldras fivére volt.³⁸⁹ Bár Rechimund 459–460 között együtt fosztogatott Maldrasszal és Frumariusszal, ez valószínűleg nem jelentett politikai együttműködést a két táborra szakadt szvévek vezetői között, mivel

³⁸⁰ Hyd. 174. Isidorus a *Massila* alakot használja, vö. Isid., Hist. Goth. 32; Hist. Suev. 88.

³⁸¹ Maldras idején feltehetően Portus Cale volt a főváros, Framtane Lucust használhatta központként, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

³⁸² Thompson 1982, 167.

³⁸³ Hyd. 181; 183.

³⁸⁴ Hyd. 182; 186.

³⁸⁵ Schmidt 1970b, 1,210. Thompson ezt az álláspontot elutasítja, vö. Thompson 1982, 297, 29. j.

³⁸⁶ Rechimund feltehetően rokonságban állt a korábban uralkodó dinasztiával, vö. Collins 2007, 121.

³⁸⁷ Hyd. 188; Isid., Hist. Suev. 88.

³⁸⁸ Hyd. 190–191; 193; Isid., Hist. Suev. 88.

³⁸⁹ Arias 2007, 22.

Maldras halála után hívei megtartották függetlenségüket, 460-ban pedig hatalmi viszály (*de regni potestate dissensio*) támadt Frumarius és Rechimund között,³⁹⁰ végül egyiküknek sem sikerült megszereznie a hatalmat és a szvévek 464-ig király nélkül maradtak.

A szvévek 460-ban húsvét körül egy váratlan rajtaütés alkalmával megölték Lucus római helytartóját és több előkelőjét, ennek következtében a római Nepotianus megosztotta vezérségét a gót Sunierickel, hogy együtt kényszerítsék visszavonulásra a szvéveket.³⁹¹ A hadművelet részeként a gót sereg kifosztotta a Lucus környékén élő szvéveket, de három gallaeciabeli informátor, Dictynius, Spinio és Ascanius³⁹² pánikot keltett a hadseregben és figyelmeztette a szvéveket a gót támadásra, így az elárult gótok kénytelenek voltak visszavonulni. Frumarius július 26-án elfoglalta Aquae Flaviae városát, foglyul ejtette Hydatiust és feldúlta a város kolostorát a környező területekkel együtt. Frumarius támadásával egy időben Rechimund Auregens és Lucus környékét fosztogatta, Sunieric pedig elfoglalta Scallabis városát, majd 461-ben visszatért Galliába.³⁹³ 460 második felében a szvévek látszólagos békét (*pacis quedam umbre*) kötöttek a rómaiakkal, ugyanakkor nem sikerült megegyezniük a gótokkal két követváltás után sem, novemberben viszont Hydatius visszatérhetett Aquae Flaviae városába.³⁹⁴ Legközelebb csak 463-ban hallunk a szvévekről, amikor a római és a gót követek többször találkoztak a szvévek küldötteivel. A szvévek ennek ellenére ismét Gallaecia fosztogatására indultak, ezért Theoderic hozzájuk küldte néhány követtel együtt azt a Remismundot, aki Isidorus szerint Maldras fia volt, és egy gót nőt vett feleségül, korábban pedig Theoderic udvarában élt.³⁹⁵

³⁹⁰ Hyd. 198; Isid., Hist. Suev. 89. Frumarius feltehetően két központi városból, Portus Caléból és Bracarából irányította a területeit, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

³⁹¹ Hyd. 194; 196; Isid., Hist. Goth. 33.

³⁹² Burgess és Campos szövegében három informátorról olvashatunk, kevésbé valószínűsíthető viszont Mommsen feltételezése, mely szerint csak két besúgó volt, Spinio és Ascanius, Dictynius pedig nem egy személy neve, hanem egy ismeretlen hely, *Dictynium* megjelölése, amelyet szintén kifosztottak a gótok, vö. Muhlberger 190, 241.

³⁹³ Hyd. 196–197; 201; Isid., Hist. Suev. 89.

³⁹⁴ Hyd. 199–200; 202–203.

³⁹⁵ Hyd. 215–216; Isid., Hist. Goth. 33.

2.6 Remismund kapcsolata a gótokkal és a rómaiakkal (465–469)

465-ben, Frumarius halála után a szvévek Theoderic ösztönzésére Remismundot választották meg uralkodónak. Bár a legtöbben visszautasítják,³⁹⁶ hogy Rechimund és Remismund ugyanaz a személy lenne,³⁹⁷ Burgess szerint a két eltérő pályafutás ellenére és Hydatius elbeszélői stílusa alapján a két személynek azonosnak kell lennie,³⁹⁸ így viszont a gótok 463-as követe nem azonosítható a korábbi Remismunddal,³⁹⁹ mert Iordanes is királyként nevezte meg őt.⁴⁰⁰ Bár nem tudjuk pontosan, mi lett Rechimund sorsa, nem támogatható Tranoy feltételezése, mely szerint elveszett a krónika utolsó, 3 évet felölelő része, amelyben még szó lehetett az idős Rechimundról.⁴⁰¹ A források nem segítik annak az eldöntését sem, hogy Remismund trónra lépésében mennyire játszott döntő szerepet Frumarius halála, hiszen ha Frumarius csak a szvévek egy részét irányította, Remismund kezdetben a másik rész felett gyakorolhatta a hatalmat.⁴⁰² Mindenesetre Remismund Frumarius halála után már királyi felségjogon (*regali iure*) vonta uralma alá az összes szvévet (*omnibus Suevis*) és megújította az időközben érvénytelenné vált békét,⁴⁰³ vagyis a polgárháborús állapotok felszámolásával újra egyesíteni tudta a csaknem egy évtizede táborokra szakadt szvég népet.⁴⁰⁴

Theoderic fegyverekkel, ajándékokkal és felesége visszaadásával fejezte ki, hogy elismeri Remismund szvévek fölötti hatalmát. A szvévek ezt követően Conimbricára támadtak és kifosztották az előkelő származású Contaber családját, Remismund pedig kétszer is követeket küldött a gótokhoz, akik visszatérésükkor hírt hoztak Severus császár haláláról.⁴⁰⁵ Hydatius arra is kitér, hogy valószínűleg Remismund jóváhagyásával és Theoderic utasítására érkezett a szvévek közé Ajax, a galliai arianusok vezetője, hogy elterjessze eretnek tanítását Gallaeciában is. Remismund politikája azonban gyorsan megváltozott, mert rövidesen több támadást is Theoderic akarata ellenére indított el, a gótok követeit pedig nem fogadta sem 465-ben, Aunona fosztogatása után, sem pedig 466-ban,

³⁹⁶ Tranoy 1974, 2,119–120; Claude 1978, 667–668; Thompson 1982, 297.

³⁹⁷ Torres López 1940, 33–36; Schmidt 1970b, 1,210; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

³⁹⁸ Burgess 1993, 130.

³⁹⁹ Campos 1984, 199.

⁴⁰⁰ Iord., Get. 234.

⁴⁰¹ Tranoy 1974, 2,119–120; Muhlberger 1990, 255.

⁴⁰² Thompson 1982, 167.

⁴⁰³ Hyd. 219; Isid., Hist. Suev. 90.

⁴⁰⁴ Wolfram 1990, 186.

⁴⁰⁵ Hyd. 222; 225–227.

Theoderic halálát megelőzően.⁴⁰⁶ 467-ben, Aunona újabb kifosztása után a gótok egyik vezére, Opilio népes küldöttség élén Eurichez ment, hogy segítséget kérjen a szvévek elleni harchoz. A szvég követek visszatérése után Remismund Lusitaniába vonult és a békeszerződés ellenére újabb pusztítást végzett Conimbricában. A gótok egy része 468-ban csatlakozott a szvévekhez, akik Lusidius előljáró árulásának köszönhetően elfoglalták Ulixipponát, az odaérkező gótok pedig fosztogatni kezdtek a szvévek és a rómaiak között.⁴⁰⁷ Aunona lakói végül békét kötöttek a szvévekkel, de ők ismét zsákmányszerzésre indultak Lusitania és Asturica környékén, a gótok pedig erre hasonló rablóhadjárattal válaszoltak. Úgy tűnik, hogy a szvévek ugyan nem csaptak össze közvetlenül a gótokkal, de megszakítottak velük minden diplomáciai kapcsolatot, ugyanakkor Lusidius közvetítésével Leo császárral igyekeztek tárgyalásokba kezdeni.⁴⁰⁸ Ez az utolsó szvévekre vonatkozó feljegyzés a krónikában.

A 456-os szvég vereség után tehát egyre többször találkozunk rómaiak elleni támadásokkal, a szvég vezetők pedig csak akkor tartottak kisebb szünetet a fosztogatásokban, ha közvetlenül egymással csaptak össze a hatalom megszerzéséért, vagy ha egy részük békét kötött a rómaiakkal,⁴⁰⁹ ennek megfelelően a szvég királyok saját pozíciójuk erősítése érdekében hol a gótokkal, hol a rómaiakkal léptek békés vagy háborús kapcsolatba. Mivel a szvévek történetének 550-ig tartó szakaszáról rendkívül kevés forrás áll a rendelkezésünkre, pontosan még a szvég királyok nevét sem ismerjük,⁴¹⁰ Thompson jogosan nevezi ezt az időszakot „*the dark age of Galicia*”-nak.⁴¹¹

⁴⁰⁶ Hyd. 228–229; 233.

⁴⁰⁷ Hyd. 235–237; 239–240.

⁴⁰⁸ Hyd. 243–245.

⁴⁰⁹ Arias 2007, 64.

⁴¹⁰ Isid., Hist. Suev. 91–92; Székely 2008, 77–78, 90–92. j.; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 440.

⁴¹¹ Thompson 1982, 199.

3. SZÉTFESZÍTŐ ERŐK AZ 5. SZÁZADBAN

3.1 A rómaiak és a barbárok találkozása

3.1.1 Barbár inváziók és katonai szempontok

Thompson alapvető munkáját, a *Romans and Barbarians* bevezetőjét azzal kezdi, hogy különbséget tesz a barbárok két csoportja között.⁴¹² A Közép-Európából származó, letelepült és földműves életmódot folytató, germán nyelveket ismerő népek közé sorolja többek között a keleti és a nyugati gótokat, a vandálokat, a szvéveket, a frankokat és a szászokat, míg a Délkelet-Európa sztyeppéiről érkező és állataikat terelgető nomád népek, az alánok és a hunok nem ismerik a germán nyelveket és a földművelést.⁴¹³ Közös vonás viszont bennük, hogy félelemmel és irigységgel tekintettek a Római Birodalomban tapasztalható jólétre és biztonságra, minden bizonnyal még csodálták is a sajátjuknál jóval magasabb szintű római civilizáció széles körű elterjedését,⁴¹⁴ így talán ennek is köszönhető, hogy a Kr. u. 1–2. századtól már több népcsoport is szeretett volna felvételt nyerni a birodalomba,⁴¹⁵ a 3. század közepén pedig az őrizetlenül hagyott germán határon át fosztogató barbár elemek szivárogtak be Gallia és Hispania területére.⁴¹⁶ Thompson a 4–5. századi birodalmat érő barbár betöréseket vizsgálva három inváziós hullámot különböztet meg, Kulikowski ezek alapján joggal nevezi az 5. századot a „*great invasions*” korának.⁴¹⁷

Mivel a római külpolitika állandó része volt az idegenek (*peregrini*) befogadása,⁴¹⁸ ennek gyakorlati lépéseit és az idegenek betelepítését különböző jogi eszközök segítségével

⁴¹² Thompson 1982, 3.

⁴¹³ Klaniczay Thompson elméletét kibővítve úgy látja, hogy a népvándorlásban részt vevő népek nagyobb csoportját a római földművesekhez hasonló germánok alkotják, a másikba pedig a valóban nomád harcosként pusztító hunok, avarok és magyarok tartoznak, vö. Klaniczay 2005, 88–89. A hunok és az alánok laza törzsszövetségeiről bővebben: Várady 1961, 165–167; Heather 2007a, 499–500.

⁴¹⁴ Angi 1999, 3.

⁴¹⁵ Ebben az időszakban gyakran több 10 ezer fős barbár törzseket is betelepítettek a munkaerőhiánnyal küszködő tartományokba, ahol földműveléssel és adófizetéssel tartoztak, vö. Grüll 2016, 79.

⁴¹⁶ A 270-es években Hispania belső és keleti területein került sor nagyobb rablóhadjáratokra, innentől kezdve a római lakosság körében nagyfokú félelem tapasztalható a barbárokkal szemben, vö. Cortázar – Vesga 2001, 90.

⁴¹⁷ Thompson 1982, 15–19; Kulikowski 2013, 684. Az 5. századi európai népvándorlás és a barbár népek mozgásának áttekintéséhez lásd: 5. sz. térkép.

⁴¹⁸ Plin., Ep. 10,40,3; Alföldy 2000, 113. A rómaiak *külföld-fogalmának* jogi értelmezéséhez lásd: Várady 1961, 121–123.

végezték. A rómaiak a meghódított népcsoportokat a *cliens*-királyságok kivételével⁴¹⁹ általában városonként vagy törzsenként vonták uralmuk alá, így meghagytak számukra bizonyos fokú autonómiát.⁴²⁰ A *dediticii* vagy *laeti* formájában letelepített csoportok többnyire hadifogolyként kerültek a birodalom területére, esküvel kötelezték magukat a Róma iránti hűségre,⁴²¹ többnyire elvesztették saját polgárjogukat és a rómaid sem kapták meg automatikusan, ezért katonáskodásért és adózásért cserébe *colonus*ként telepedhettek le a földeken.⁴²² Ezek alapján jól látszik, hogy a 3. századtól kezdve a barbárok földművesként vagy katonaként való egyéni és csoportos betelepítése megszokott gyakorlattá vált, és a kezdeti időszakban békés folyamatnak tekinthető.⁴²³

Constantinus korától kezdve már általánossá vált az a vélemény, mely szerint a római hadsereg legjobb katonái a Rajna–Duna vonaltól északra lévő germán törzsekből származnak, ezért a 4. század végére a barbárok kerültek túlsúlyba a nyugati területeken állomásozó hadseregben.⁴²⁴ Valentinianus a *senatorok* helyett germán tiszteket állított a legmagasabb parancsnoki pozíciókba,⁴²⁵ később a gótok közül annyira sokan kaptak magas rangú állami vagy katonai tisztségeket, hogy gyakorlatilag nélkülözhetetlenné váltak a római hadseregben.⁴²⁶ Iulianus császár és a római arisztokrácia ugyan helytelenítette, hogy a germánok ilyen fontos pozíciókat töltsenek be, ennek ellenére ő is több alkalommal kényszerült arra, hogy barbár férfiaknak adományozzon magas rangú hivatalokat,⁴²⁷ a keletrómai Synesius Arcadiushoz intézett levelében pedig már arról panaszkodik, hogy

⁴¹⁹ A *cliens*-királyságok a birodalom szomszédságában helyezkedtek el, csak látszólag voltak függetlenek, külügy, pénzügy és hadügy tekintetében nem hozhattak önálló döntéseket, a római érdekek képviselete mellett pedig újoncra és adófizetésre voltak kötelezve, vö. Grüll 2017, 117. A kvád és markomann *cliens*-királyságról és a rómaiakkal való társadalmi–gazdasági kapcsolatukról lásd: Pitts 1989, 45–58.

⁴²⁰ Ennek köszönhetően a római társadalom mellett minitársadalmak jöttek létre, a későbbi fejlődés azonban megkövetelte ezeknek a csoportoknak az integrálódását a rómaiak közé, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 772.

⁴²¹ Kiss részletesen beszámol a *deditio* (meghódolás) és az *adoratio* (imádás) szertartásáról, amelyek során az idegeneknek le kell borulniuk a császár előtt, majd fegyverek és tiszok átadásával le kell mondaniuk az önálló államiságukról, vö. Kiss 2008, 1–2; Demandt 1989, 306–307; Alföldy 2000, 141–142.

⁴²² Valentinianus például 370 körül a Raetiában legyőzött alemann foglyok sokaságát *laeti* státuszban telepítette le a Pó-síkságon, vö. Várady 1961, 129–130; Todd 2007b, 470–471. A *dediticii* és *laeti* fogalmának tisztázásához lásd: Schönfeld 1958; Schulten 1960; Havas – Németh – Szabó 2001, 184; Várady 1961, 34–39; Halsall 2007, 152–161.

⁴²³ Goldsworthy 2004, 208; Klaniczay 2005, 99. Már a principatus idején a kb. 300–350 ezer fős hadseregből 125–150 ezer *auxiliaris* és 40 ezres flottalegység a meghódított idegen jogállású lakosság köréből került ki, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 739.

⁴²⁴ A barbarizálódás folyamatáról bővebben: Halsall 2007, 101–110.

⁴²⁵ Valentinianus és a *senatus* konfliktusáról lásd: Alföldi 2006, 52–114.

⁴²⁶ Chadwick 1999, 231; Vanyó 2007b, 375; Kiss 2008, 2; 11–12. A gótok a 3. század elején még független *gens*ként harcoltak a római seregben, vö. Iord., Get. 89; 106; 110–112; Várady 1961, 40; Wolfram 1990, 71.

⁴²⁷ Amm. Marc. 21,10,8; 21,12,25.

olyan emberek védelmezik a birodalmat és vállalnak római hivatalot, akik korábban a rabszolgák csoportjához tartoztak.⁴²⁸

Amikor 375 után a barbárok szabályozott és mértékletes bevándorlását a Thompson által említett invázió első hullámaként a hunok elől menekülő gótok hatalmas tömege váltotta fel, később pedig más germán népek is a birodalom határai felé vették az irányt, már kevésbé hittek a rómaiak abban, hogy a barbár betörések nem fogják veszélybe sodorni a birodalom erejét,⁴²⁹ ugyanakkor az idegen népcsoportok befogadását katonai és gazdasági szempontok egyaránt indokolták. A betelepítésekkel egyértelműen csökkent a birodalom határainál kialakult feszültség, nőtték az állami bevételek és olcsó munkaerő jelent meg a mezőgazdaságban, ráadásul a katonállítási kötelezettségük miatt vagy újoncokat állítottak, vagy megváltották ezt a szolgálatot a meghatározott összegű *aurum tironicorum*-mal, mivel a rómaiak kisebb hajlandóságot mutattak a katonai szolgálat vállalására, a soraikból szervezett utánpótlás pedig egyre rosszabb minőségű és alig képzett haderőnek bizonyult.⁴³⁰ Amikor a gótok a 378-as hadrianopolisi győzelem után elsőként települhettek be *foederat*ként a birodalom területére a 382-es szerződés alapján,⁴³¹ a rómaiak igazolni látták azon félelmüket, hogy a barbárok fölött aratott több évszázados sikerek után a birodalom válságba került és valójában képtelen a barbárokkal szemben hatékony védekezésre,⁴³² többen pedig talán felismerték azt a betelepítésekkel járó kockázatot is, hogy a germán seregek egyre nagyobb önállósággal rendelkező vezetői idővel akár teljes függetlenséget és politikai hatalmat is követelhetnek majd maguknak.⁴³³ Minden nehézség ellenére azonban elsődlegessé vált az a stratégiai szempont, hogy a kényszerhelyzetben és átmeneti

⁴²⁸ Synes., Peri Basil. 14–15; Várady 1961, 162–163. A hivatalvállalás újszerű gyakorlata jól mutatja, hogy a hivatali rang és a társadalmi státusz összekapcsolódása is megváltozott, mivel a császárkor elején származás alapján lehetett állami tisztségeket betölteni, a késő császárkorban viszont magas rangú hivatalok vállalásával volt esély kedvezőbb társadalmi státuszba kerülni és kiváltságokat szerezni, vö. Kelemen 2007, 1–2; 181.

⁴²⁹ Török 1999, 81.

⁴³⁰ Demandt 1989, 268–270; Kiss 2008, 2–3; Pohl 2018, 1–2. A római haderő létszámkiegészítését alapvetően örökletes szolgálati kötelezettség, sorozás vagy önkéntes jelentkezés alapján próbálták megoldani, ennek késő császárkori gyakorlatáról bővebben: Várady 1961, 21–34; a hadsereg keretállományának részletes elemzését és a *Notitia Dignitatum*-ban szereplő csapatnemek és létszámviszonyaik bemutatását lásd: Várady 1961, 48–75; Whitby 2007, 288–295; 300–308.

⁴³¹ Ennek bővebb tárgyalására később visszatérünk. Egyes kutatók vitatják, hogy ez a szerződés valóban fordulatot jelent a római külpolitikában, vö. Schulz 1993, 146–147; Kiss 2008, 45; Halsall szerint ez a *foedus* csak „a historian's construct”, amely a sajátos jogállás biztosítása miatt megváltoztatta a gótok természetét, vö. Halsall 2007, 184–185. Ha egyet is értünk ezekkel a feltételezésekkel, vitán felül áll, hogy a gótokkal kötött *foedus* később követendő mintát jelentett a többi barbár nép számára a Rómával kötött szerződések megkötéséhez.

⁴³² Amm. Marc. 31,4,5; Ladner 1976, 2; Angenendt 2008, 129.

⁴³³ Angenendt 2008, 127. A római hadsereget a barbárok gyakran tekintették eszköznek a saját identitásuk megőrzéséhez, vö. Pohl 2018, 4–5.

megoldásként betelepített gótok komoly katonai segítséget jelenthetnek más barbár népek elleni harcban.⁴³⁴

Thompson szerint a második inváziós hullám 406 utolsó napjaiban a barbárok rajnai átkelésével kezdődött,⁴³⁵ később a vandálok és a szvévek 409-es hispaniai betörése, majd az újabb városok és tartományok kifosztása a központi hatalom fokozatos összeomlását eredményezte a barbárok által megszállt területeken, a helyzetet pedig tovább súlyosbította az a folyamat, amelynek során a Gallaeciában maradt szvévek, a Gallia nyugati részébe telepített gótok és Africába való átkelésük után a vandálok is saját államot hoztak létre a birodalom területén.⁴³⁶ Az 5. század elején a nyugati hadseregállományban és a vezető katonai pozíciókban is riasztóan nagyra nőtt a barbárok aránya,⁴³⁷ Stilicho hadseregreformja után pedig a teljes nyugati haderő egyetlen, általában barbár származású *magister utriusque militiae* kezébe került, ennek következtében az uralkodó környezetében lévő germán katonai körök az 5. század végén szinte észrevétlenül meg tudják majd dönteni a nyugatrómai császár hatalmát.⁴³⁸ Ezzel szemben keleten az egyre inkább fokozódó germánellenes hangulat miatt nagy mértékű tisztogatást hajtottak végre,⁴³⁹ így a hadsereg parancsnoki pozíciói nem germanizálódtak, ráadásul a katonai hatalom decentralizálódásának köszönhetően a constantinopolisi császár sem volt annyira kiszolgáltatva egyetlen katonai parancsnoknak sem. Mindenesetre a 410-es évek közepén Italiában, Africában és Dél-Galliában még voltak római parancsnokság alatt álló katonai egységek, de Britannia, Hispania és Észak-Gallia területe védelem nélkül maradt és katonai vákuumot képezve teret engedett a barbár terjeszkedésnek.⁴⁴⁰

A Római Birodalom állapota az 5. század elején még többnyire hasonlított a korábban megszokott viszonyokhoz, a század végén azonban már teljesen más kép tárul elénk az időközben kialakult polgárháborús helyzet, a nyugatrómai területek válsága, Constantinopolis növekvő jelentősége, a barbárok fosztogatásai és államszervező tevékenysége, illetve az eretnekmozgalmak gyors terjedése miatt.⁴⁴¹ Ezek a válságtünetek a

⁴³⁴ Thompson 1982, 16; Halsall 2007, 149–150; Kiss 2008, 11; 45–46.

⁴³⁵ A harmadik inváziós hullámot a 455 körül feltűnt keleti gótok és a gepidák inváziós tevékenysége jelenti, vö. Thompson 1982, 19.

⁴³⁶ A hispaniai és galliai barbár királyságokról bővebben: Thompson 1963, 3–33.

⁴³⁷ Koenigsberger 1987, 17–19.

⁴³⁸ Zsinka 2012, 2.

⁴³⁹ A középrétegek leginkább azt sérelmezték, hogy a germánok elleni háborúk és a barbár katonáknak fizetett zsold súlyos anyagi terhet jelentett számukra, a felső rétegek pedig nem nézték jó szemmel, hogy Theodosius leginkább csak saját embereiből nevezte ki a hadsereg, a hivatalok és a provinciák vezetőit, vö. Zos. 4,27; Havas – Hegyi – Szabó 2007, 672.

⁴⁴⁰ Collins 2004, 26.

⁴⁴¹ Muhlberger 1990, 1.

római társadalomban egyre nagyobb nyugtalanságot eredményeztek, különösen a mindennapokra és a gazdasági életre gyakorolt hatásuk miatt, hiszen a *senátorok* elsősorban a hatalmukat és a vagyonukat féltették, a polgárok pedig a városok ostromától és saját helyzetük romlásától tartottak.⁴⁴² Általánosságban elmondható, hogy a késő császárkorban a városok szerepe megváltozott,⁴⁴³ a polgárok életminősége jelentősen romlott az infrastruktúra csökkenésével,⁴⁴⁴ vidéken a szállítás nehézsége és a pénzforgalom leállása miatt az önellátás vált jellemzővé, ezért a korábbiakhoz képest nőtt a vidéki nagybirtokok jelentősége,⁴⁴⁵ a gabonára és a marhaállományra irányuló barbár fosztogatások viszont alapvető nehézségeket okoztak a lakosság élelmiszerellátásában.⁴⁴⁶ A kockázatos szállítási útvonalakra, a városok hanyatlására és Diocletianus 301-es ármaximáló rendeletére hivatkozva⁴⁴⁷ szokás az 5. századi kereskedelem nehézségeiről vagy egyenesen a megbénulásáról beszélni, a kereskedelem működési feltételei azonban alapvetően nem változtak,⁴⁴⁸ a Földközi-tenger Pirenne szerint a népvándorlás korában is megtartotta hagyományosan központi és civilizációközvetítő szerepét, továbbra is itt húzódtak a keletrómai területekkel folytatott kereskedelem fontosabb útvonalai, a keleti részekben pedig a városi élet, az ipari termelés és a tengeri hajózás csaknem a korábbi feltételekkel működhetett tovább.⁴⁴⁹

⁴⁴² Halsall 2005, 36–37. A nyugati *senátorok* körében, különösen Galliában, Hispaniában és Észak-Africában kialakultak olyan regionális csoportok, akik saját érdekeiket védve egyre többször megtagadták az együttműködést a császári hatalommal és a katolikus egyházzal, vö. Alföldy 2000, 185–186.

⁴⁴³ A túlméretezetté vált római városok teljes területét már nem tudták hasznosítani, ráadásul néhány megerősített központi részen kívül nem is jelentettek biztonságot a barbár betörésekkel szemben, vö. Benevolo 1994, 18–19; 26.

⁴⁴⁴ A vízvezetékek megrongálása, a fürdők más célra való használata, a városfalak rossz állapota, a bányák működésének felfüggesztése, a fűtőberendezések és a luxuscikkek hiánya számtalan nehézséget okozott a mindennapokban, vö. Angenendt 2008, 127. Hasonló folyamat játszódott le a 4. századi Pannoniában is, ahol különösen a nagyvárosokban voltak tapasztalhatóak a lassú hanyatlás és elszegényedés jelei, vö. Mócsy 1974, 144–147.

⁴⁴⁵ Alföldy 2000, 176; Cortázar – Vesga 2001, 93. A latifundiumok korábbi működéséről lásd: Hoffmann 2014, 61–64.

⁴⁴⁶ Angenendt 2008, 127.

⁴⁴⁷ A diocletianusi rendeletről és következményeiről lásd: Grüll 2007, 200–202.

⁴⁴⁸ A mindennapi élethez kapcsolódó kereskedelmi cikkek és a katonai felszerelések esetében egyfajta kiegyenlítődést figyelhetünk meg, vagyis a barbárok és a római lakosság ilyen téren is hatott egymásra, vö. Kiss 2008, 3. A germán lábbeli és nadrág, valamint a hosszú haj viselését például az 5. század elején még tiltották, később már engedélyezték a rómaiak számára, vö. Katus 2014, 97.

⁴⁴⁹ Pirenne 1983, 39–40; 330–331.

3.1.2 Együttműködés és kulturális interakciók

Thompson szerint a gótok voltak az első olyan barbár hódítók, akiknek vezetői a Római Birodalom megbuktatása helyett arra törekedtek, hogy a római élet részesévé váljanak, ezért a római *villák* és fürdők kifosztása és felégetése helyett inkább igyekeztek azokat elfoglalni és a rómaiak módjára irányítani.⁴⁵⁰ Bubnó még az 5–6. századi vandál uralkodókról is azt állítja, hogy rombolás helyett hasznosítani próbálták a meghódított területek „*természeti és kulturális javait*” a római szokások és ceremóniális külsőségek átvételével,⁴⁵¹ ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a rómaiak kulturális fölényét elsősorban a magas rangú barbár vezetők ismerték el, és a germánok alsóbb társadalmi csoportjai sokkal nehezebben asszimilálódtak.⁴⁵² Koenigsberger éppen ezért tartja paradox jelenségnek, hogy a barbárok katonai szempontból ugyan legyőzték a rómaiakat, de mégis alkalmazkodtak az új környezethez és saját identitásukat feladva beolvadtak a római társadalomba.⁴⁵³

Segítette ezt a homogenizálódást az a császári törekvés, hogy a római sereg nagy részét a 4. századtól kezdve azokról a határmenti területekről toborozták, ahol a rómaiak és a barbárok között már nem sok különbség volt, mert uralkodói szempontból a Róma iránti hűség volt a legfontosabb szempont, cserébe viszont vagyont és társadalmi rangot szerezhetek a birodalom kötelékében harcoló katonák. Ebből a szempontból tehát igazat kell adnunk Pohlnek, aki szerint valójában sohasem volt „*Rome against the barbarians*”, mert az számított, hogy melyik fél tudja gyorsabban és hatékonyabban mozgósítani a barbár elemeket.⁴⁵⁴ A polgárjog fokozatos kiterjesztése miatt már a köztársaság korában sem volt igazán releváns a tényleges etnikai hovatartozás,⁴⁵⁵ amikor pedig Caracalla 212-ben kiadott *edictum*ának köszönhetően a birodalom minden szabad lakosa megkapta a római polgárjogot,⁴⁵⁶ az idegenek (*peregrini*) számára hűséges közigazgatási vagy katonai szolgálattal biztosítottá vált a társadalmi ranglétrán való felemelkedés lehetősége.⁴⁵⁷ A

⁴⁵⁰ Thompson 1982, 17; Riché 2016, 68. A gót katonák gyakran váltották kiváltságait hagyományos római javakra, földekre és rabszolgákra, hogy a *villák* berendezésétől kezdve a vadászaton viselt ruhákig sok szempontból valóban a rómaiak módjára élhessenek, vö. Brown 1999, 65.

⁴⁵¹ Bubnó 2013, 19.

⁴⁵² Riché 2016, 61.

⁴⁵³ Koenigsberger 1987, 42.

⁴⁵⁴ Pohl 2018, 2–3; 7; Brown 1999, 64.

⁴⁵⁵ Grüll 2007, 71–72.

⁴⁵⁶ A rendelet fő célja a szélesebb csoportok adózásra és katonai szolgálatra való kényszerítése volt, vö. Grüll 2016, 78–79.

⁴⁵⁷ Alföldy 2000, 180. Aristeidés egyenesen azt írja, hogy semmi sem akadályozhatja meg, hogy valaki római polgár lehessen, mert ez a lehetőség mindenki számára elérhető, vö. Aristid., Or. 26,59–60; Grüll 2007, 79. Várady ugyanakkor kitér a katonák zsoldfizetéséhez és rendfokozatához kapcsolódó korrupciós és spekulációs

barbárok integrációját látszólag nehezítette, hogy a 4. század végétől a legtöbb germán nép a birodalmon belül autonómiát kapott, saját államalakulatot hozhatott létre, megtarthatta társadalmi szerkezetét és politikai intézményeit, ráadásul többnyire nem is keveredhetett a helyi római népességgel.⁴⁵⁸ Ez a tiltás azonban csak jogi természetű volt, hiszen a latin jog (*ius Latii*) birtokában szabadon lehetett rómaiakkal is törvényes házasságot kötni,⁴⁵⁹ így az *auxiliarisként* harcoló *peregrinusok* a szolgálat végén gyermekeikkel együtt római polgárjogot nyertek, ha pedig germánokat kellett a *legiókba* sorozni, akkor nekik gyakran előre megadták a polgárjogot.⁴⁶⁰ Ez alapján sem jogi, sem politikai akadályba nem ütközött a barbárok integrálódása, a meghódított területek birodalomba való beilleszkedését pedig úgy próbálták még tovább gyorsítani, hogy egyrészt ott telepítették le *coloniákban* a győztes hadsereg veterán katonáinak egy részét, biztosítva ezzel a katonai hivatás öröklődését és a hadsereg utánpótlását is, másrészt pedig a meghódított települések lakossága megkapta az autonómiát jelentő *municipiumi* rangot.⁴⁶¹

Ennek megfelelően a 4. század végére a hadsereg olyan mértékben barbarizálódott a nyugati területeken, hogy a segédcsoportokon kívül a római egységekben is nagy számban harcoltak barbárok, ráadásul a *magister militumok* jelentős része is germán származású volt,⁴⁶² keleten viszont a gazdasági stabilitásnak köszönhetően továbbra is sokkal kisebb szerepet játszottak a barbár elemek a hadsereg összetételében.⁴⁶³ Goldsworthy azonban kételkedik abban, hogy a nyugati területek válságában valóban nagy szerepe lett volna a hadsereg barbarizálódásának. Nem túl meggyőzően cáfolja, hogy a hadsereg barbár elemei ténylegesen lojálisak lettek volna Rómához politikai vagy katonai szempontból, másutt viszont azt állítja, hogy a barbár parancsnokok kulturálisan már asszimilálódtak a rómaiakhoz, és legtöbbjük még akkor is jó katonának számított, ha saját népük ellen kellett

lehetőségekre, vö. Várady 1961, 76. A hivatali előmenetelt szabályozó jogi háttérrel lásd: Kelemen 2007, 140–150.

⁴⁵⁸ A felső rétegek kivételével a rómaiak és a barbárok közötti törvényes házasságot Valentinianus és Theodosius is tiltotta rendeleteiben, vö. CTh 3,14,1.

⁴⁵⁹ A latin jogot eredetileg a kulturálisan fejlettebb és *municipiumi* rangot elért törzsi közösségek kapták, átmenetet képezve a *peregrinus* és a római polgár státusza között, ennek birtokában lehetőség volt gazdasági ügyekkel is foglalkozni.

⁴⁶⁰ Havas – Hegyi – Szabó 2007, 742; 744. Az 5. századi barbár törvényhozásban már éppen fordítottnak, a rómaiakkal szemben tiltották a vegyes házasságokat, vö. Várady 1961, 194.

⁴⁶¹ Alföldy 2000, 164; Grüll 2007, 80. A *coloniák* jellemzőiről lásd: Hoffmann 2014, 65–69.

⁴⁶² Klaniczay 2005, 99–100. A késő császárkori római sereg egységeiről bővebben: Goldsworthy 2004, 202–205.

⁴⁶³ Havas idézi Gluschanin vizsgálatát, amely szerint Theodosius halálakor a 20 keleti *dux* és *comes* közül csak 3 volt germán származású, másik 3 már romanizálódott, 14 vezető pedig teljes mértékben római származású volt, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 673; Gluschanin 1989, 233–234.

harcolnia.⁴⁶⁴ Ezek alapján mégis úgy tűnik, hogy a római sereg fokozatos barbarizálódása döntő szerepet játszhatott a nyugatrómai területek válságában.

Bár a császári politika kényszerűségből alkalmazott jelentős számú germán katonát a hadseregben, letelepedésüket pedig különböző jogállásban engedélyezte a birodalom területén, a folyamatos külső fenyegetettség különböző mértékben mégis a Rómával való együttműködésre készítette a barbár törzseket és speciális, „*long and bi-directional symbiotic relationships*”-t alakított ki a császári hatalom és a barbár elemek között.⁴⁶⁵ A birodalom iránti elkötelezettség és az egység megőrzésére való törekvés a vandálok kivételével minden betelepített germán népnél megfigyelhető,⁴⁶⁶ mivel a Róma és a barbár fejedelmek közötti kölcsönös segítségnyújtásra vonatkozó szerződések alapján gyakran Róma szövetségeseként harcoltak más barbár népekkel szemben, hogy önfeláldozóan és megkérdőjelezhetetlen lojalitással védjék a birodalom határait.⁴⁶⁷ Várady ezt találóan „*barbárt barbárral semlegesítő politikai–katonai manőverezésnek*” nevezi,⁴⁶⁸ Angenendt szerint pedig éppen az vezetett a germánok későbbi szétforgácsolódásához, hogy a birodalom határait germán zsoldosok és szövetségeseik védték a germán támadókkal szemben.⁴⁶⁹ Mócsy kiemeli, hogy a „*ritkán fegyverrel, gyakrabban pénzzel*” elven alapuló szövetségi politika ellenére Róma sohasem avatkozott bele az egymással rivalizáló barbár fejedelmek közötti háborúba, amely ha nem is igazolja a defenzív imperializmus népszerű elméletét,⁴⁷⁰ sajátos megvilágításba helyezi Róma barbárpolitikáját.

A rómaiak és a barbárok közötti kapcsolat egyik legérdekesebb aspektusa, hogy a barbárok többnyire tiszteletben tartották a római kultúrát, így az a folyamatos harcok ellenére fennmaradt az általuk megszállt területeken is, és csak hosszú évszázadok alatt, békés úton ment végbe az átalakulása.⁴⁷¹ Ezzel magyarázható, hogy a birodalom területére betörő barbárok ugyan veszélyeztették a római kultúra fennmaradását, de végül meghódoltak előtte azzal, hogy ha nem is változtatások nélkül, de átvették és megőrizték a

⁴⁶⁴ Goldsworthy 2004, 208–209.

⁴⁶⁵ Sánchez Pardo 2013, 155.

⁴⁶⁶ A vandálokkal Africába való telepedésük után már semmilyen együttműködésre nem volt képes a birodalmi vezetés.

⁴⁶⁷ Cass. Dio 79,27,1.

⁴⁶⁸ Várady 1961, 154. Klasszikus példát jelent erre Stilicho és Aëtius gótokkal, alánokkal és hunokkal való jó kapcsolata.

⁴⁶⁹ Angenendt 2008, 129.

⁴⁷⁰ Mócsy 1974, 10. Ez alapján Róma mindig igazságos háborúkat vívott vagy akaratán kívül keveredett bele konfliktusokba, legfeljebb az őt ért támadásokat megelőzve preventív hadműveleteket indított az ellenséges népekkel szemben, vö. Grüll 2007, 15.

⁴⁷¹ Heussi 2000, 122.

legfőbb vívmányait.⁴⁷² A betelepült germánok nyelvi asszimilációját elősegítette a római és a romanizált lakosság jelentős létszámbeli fölénye, hiszen az 5. század elején a birodalom területén élő germánok együttes létszáma 1 millió alattira tehető, a nyugati területeken viszont összesen 15–20 millió ember élhetett.⁴⁷³ Ennek köszönhetően a legtöbb barbár nép a saját nyelvét elhagyva átvette a latin nyelvet, a barbár uralkodók is megtanultak latinul,⁴⁷⁴ a kereszténység felvételével pedig olyannyira tovább erősödött a latin nyelv monopol helyzete, hogy még a liturgiában a saját népi nyelvüket használó arianus törzsek is latinul kezdték írásba foglalni törvényeiket.⁴⁷⁵ Ez viszont nem jelenti azt, hogy a barbárok a rómaiaktól elkülönülve ne használták volna a saját nyelvüket is, különösen Gallia és Hispania elzártabb, hegyvidéki területein, ahol a romanizáció kevésbé tudott érvényesülni, illetve a Rajna, a Szajna és a Duna melléki térségekben, ahol sűrű volt a germán települések hálózata és az itt élő barbárok még közvetlenül érintkezni tudtak a határon túli saját területeikkel.⁴⁷⁶

A barbárok többnyire tiszteletben tartották és átvették a római intézményeket, tovább működött az általuk megszállt területeken a közigazgatási szervezet és a római adminisztráció is, amelynek irányítását a vandálok kivételével gyakran római tisztségviselőkre bízta.⁴⁷⁷ A barbár királyok római vagy constantinopolisi mintára berendezett uralkodói udvarában olyan római *rhétorok*, jogászok és költők tevékenykedtek, mint Sidonius Apollinaris, Isidorus, Boethius, Cassiodorus és Ennodius, akik „*hol hiúságból, hol észszerűségből, de vállalták a feladatot*”, és dicsérték megbízójukat műveikben.⁴⁷⁸ A barbár királyok tehát a római „*regional elites*” alkalmazkodóképességét kihasználva felajánlották számukra, hogy az egyre kisebb hatalommal rendelkező római császár helyett a germán királyi udvarban a barbárokat szolgálva működjenek tovább, és így próbálják megőrizni korábbi életformájukat és rómaiságukat.⁴⁷⁹ Bubnó az akkulturáció és a kultúramegőrzés tekintetében azt vizsgálta, hogy az 5–6. századi barbár uralkodók hogyan törekedtek a római kultúra megőrzésére a romanizált arisztokrata réteggel és a germán elittel

⁴⁷² Adamik 2014, 26.

⁴⁷³ Katus 2014, 93–94.

⁴⁷⁴ Riché 2016, 69.

⁴⁷⁵ Angenendt 2008, 167.

⁴⁷⁶ Koenigsberger 1987, 12; Kiss 2008, 3. Mócsy vizsgálatából kiderül, hogy a falusi római lakosság Pannoniában a 4. századtól annyira elkeveredett a barbár lakossággal, hogy anyanyelvét már nem tudta megőrizni, a társadalom felső rétege azonban kohéziós erőként is igyekezett a latin nyelv használatát megőrizni, vö. Mócsy 1974, 200.

⁴⁷⁷ Nem tudunk olyan egyházi vagy *senatori* rangú személyről, aki Gaiseric vagy más vandál király szolgálatában állt volna.

⁴⁷⁸ Bubnó 2013, 18.

⁴⁷⁹ Brown 2012, 393; Hendrik 2015, 109.

együttműködve. Nézete szerint a romanizált lakosság létszámbeli fölényének és a barbár királyok Róma iránti csodálatának köszönhetően a római kultúra folytonosságáról beszélhetünk, amely egyre inkább kiszorította a hagyományos barbár elemeket.⁴⁸⁰

A germán származású tisztek és uralkodók a római eszméket átvéve gyakran hangoztatták, hogy ők Róma régi nagyságának örökösei, a 2. századi Aristeidész szerint ezek után nem is nagyon számított, hogy valójában melyik néptől származnak.⁴⁸¹ Alaric például kifejezetten büszke volt arra, hogy más barbár vezetőktől eltérően nem végzett rombolást Róma épületeiben a 410-es fosztogatás során,⁴⁸² Athaulf pedig a gót birodalom létrehozásának kudarca után a *római világ helyreállítójának* (*restitutor orbis Romani*) tartotta magát és gyakran hangoztatta, hogy római módon kötött házasságot Galla Placidiával.⁴⁸³ Nagy Theoderic és Cassiodorus viszonya jól mutatja, hogy a barbár királyok nem kívántak a római császár helyébe lépni, de büszkén használták a római titulusokat és intézményeket, számos római épületet fel is újítottak, ennek következtében a germán hagyomány szerepe egyre inkább csökkent még a haj- és ruhaviseletek tekintetében is.⁴⁸⁴

Több kutató azon az állásponton van, hogy a germán uralkodók a római kultúra iránti csodálatuk miatt vették át a római hagyományokat és emiatt érezték magukat a „*római államidea képviselőinek*”,⁴⁸⁵ a valódi magyarázat azonban ennél sokkal praktikusabb lehet. A rómaiak és a barbárok közötti erőviszonyok megváltozása ellenére a barbár királyoknak hatalmuk legitimizálásához még az 5. század végén is szükségük volt a constantinopolisi császár jóváhagyására, ezért viselték büszkén a tőlük kapott hatalmi jelvényeket, jóllehet a császár felsőbbsege csak névleges és szimbolikus volt.⁴⁸⁶ Másrészt a római intézményrendszer és kultúra átvételét azzal is magyarázhatjuk, hogy a barbár uralkodók felismerték azt a lehetőséget, hogy a kulturális egység fenntartásával saját hatalmukat is

⁴⁸⁰ Bubnó 2013, 16.

⁴⁸¹ Aristid., Or. 26,75; Alföldy 2000, 160; Grüll 2007, 76–77.

⁴⁸² Oros. 7,39,15; Iord., Get. 30,17–18; August., De Civ. 1,1; Riché 2016, 29; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 433. Kiss Alarickal kapcsolatban megjegyzi, hogy a hozzá hasonló barbár vezetők nem voltak könnyű helyzetben, mivel a Rómával kötött szerződés és a birodalmi seregben betöltött katonai pozíciójuk következtében bizonyos fokú kompromisszumot kellett kötniük, másrészt viszont uralkodóként elsősorban a gótok érdekeit kellett képviselniük, vö. Kiss 2008, 81.

⁴⁸³ Oros. 7,43; Bubnó 2013, 19.

⁴⁸⁴ Bubnó 2013, 16–17. A 6. századi barbár uralkodók művészetpártolásáról és a klasszikus római kultúrához fűződő viszonyáról bővebben: Klaniczay 2005, 115–116.

⁴⁸⁵ Grüll 2007, 222.

⁴⁸⁶ Katus 2014, 94–95. A constantinopolisi császár képmásával és nevével, illetve a másik oldalon a barbár uralkodó monogramjával vert érmék általában a császártól való függést és a császári hatalom legalább formális elismerését jelentették, ugyanakkor azt is igazolták, hogy Constantinopolis elismeri a barbár uralkodók hatalmát, ahogyan látjuk ezt Nagy Theoderic esetében is.

könnyebben tudják biztosítani a meghódított területen élő római lakosság fölött,⁴⁸⁷ ahogyan ezt majd megfigyelhetjük a szvén uralkodók valláspolitikájában is. A „római jogfelfogás és adminisztrációs apparátus” átvétele azonban nem automatikusan történt, hanem gyakran kétféle jogrendszer egyidejű alkalmazását jelentette, különösen azokon a területeken, ahol a római lakosság többségben volt a barbár betelepülőkhez képest.⁴⁸⁸

Havas szerint a késő császárkorban a római társadalom már „*kimerítette belső fejlődési lehetőségeit*”, az államgépezet azért volt képes több évszázadra mégis konzerválni az „*önmagát már túlélte társadalmat*”, mert „*magasfokú szellemi és anyagi civilizációt is védett a kultúra alacsonyabb szintjén álló*” barbár népekkel szemben.⁴⁸⁹ Várady úgy véli, hogy éppen a fejlettebb állami, politikai és gazdasági szint miatt adódott az a helyzet, hogy a birodalmat megdöntő erők belülről, a barbárok betelepedésével és hadseregben való alkalmazásával születtek meg, Dawson azonban úgy látja, hogy a barbárok és a rómaiak találkozásakor hiába került kapcsolatba egy „*primitív nép egy régóta fennálló civilizációval*”, ez az interakció „*elporlasztotta úgy a meghódított állam, mint a hódító néptörzs intézményeit*.”⁴⁹⁰ Themistius 4. századi constantinopolisi filozófus szerint mindenesetre a római császárok feladata az, hogy a barbárokat megnyerjék a római kultúra számára, és ezt a kultúrmissziót teljesítve, akár a barbárok katonai erejére támaszkodva beilleszték őket a római *imperium* működésébe.⁴⁹¹ Orosius egyenesen azt állítja, hogy a barbárok érkezése kifejezetten jó hatást gyakorolt a római civilizációra és a keresztény vallásra, mert hódításaik miatt sokkal több néphez eljutottak a római kultúra vívmányai, mint ahányan megismerkedtek volna velük a hanyatló római hatalomnak köszönhetően.⁴⁹² A rómaiak szerint tehát a görögök megközelítésétől eltérően a civilizáltságot tanulni is lehet, Róma pedig a korszak világbirodalmi központjaként kifejezetten azzal a civilizatórikus küldetéssel rendelkezik, hogy a *humanitas* nélküli barbár népeket kulturális szempontból is meghódítsa.⁴⁹³ A kulturális különbségek elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül Mócsy álláspontját sem, mely szerint nem szabad a romanizációs politikát túlértékelni és

⁴⁸⁷ Cameron 1993, 138; Bubnó 2013, 27.

⁴⁸⁸ Klaniczay 2005, 112–113. Euric törvényei még külön szabályozták a római és a gót lakosság életét, elsőként a 7. század közepéről maradt fenn olyan gyűjtemény, amely jogi szempontból is igyekezett egyesíteni a római és a barbár lakosságot. Az Euric által megteremtett gót jogrend igazgatási és társadalmi vonatkozásairól bővebben: Várady 1961, 191–200; a római jog gót kodifikációjáról lásd: Albrecht 2004, 1226–1228; Riché 2016, 78–79; a római jogrend és az etnikai identitás problémájáról bővebben: Charles-Edwards 2007, 260–287; Halsall 2007, 462–468; Heather 2007c, 450–455.

⁴⁸⁹ Havas 1998, 44.

⁴⁹⁰ Várady 1961, 17; Dawson 1938, 111.

⁴⁹¹ Themist., Or. 5,66; 10,131; Katus 2014, 94.

⁴⁹² Oros. 2,6,14; 7,41,8; Löwith 1996, 225–227.

⁴⁹³ Grüll 2007, 33–34.

egyfajta kultúrmisszióként értelmezni, mert például a latin nyelv terjesztését leginkább igazgatási, gazdasági és katonai szempontok indokolták.⁴⁹⁴ Grüll ehhez hasonlóan úgy látja, hogy túlságosan is népszerű az az „előfeltevés”, mely szerint Róma kulturális értékeinek átadásával szükségképpen gazdagította a barbár népeket, ezért a romanizáció fogalmát újraértelmezve inkább „*egy más mellett létező kulturális sokszínűségről*”, egyfajta multikulturalizmusról beszél a birodalmon belül, ahogyan López Quiroga és Martínez Tejera is úgy látja a 4–6. századi temetési rítusok és epigráfiai leletek elemzésekor, hogy a „*great cultural heterogeneity*” csak nagyon hosszú idő alatt alakult át egyfajta „*hybrid cultural syncretism*” formájává.⁴⁹⁵

3.1.3 Vallási különbségek és az egyház szerepe

A Római Birodalom két germánok lakta provinciájában, Germania Superiorban és Germania Inferiorban Irenaeus térítése nyomán már 185 körül keresztény közösségek jöttek létre, leginkább a Rajna mentén fekvő római városokban.⁴⁹⁶ Tertullianus beszámolójából kiderül, hogy a hívek főként a városi kereskedők, iparosok és rabszolgák közül kerültek ki, a falvakban élő germánok megtérése általában az őslakossággal való összeolvadásnak köszönhető. Ezek alapján nehezen állapítható meg, hogy a germán provinciák lakossága pontosan mikor tért a keresztény hitre.⁴⁹⁷ Galliából a 2. századtól vannak adataink a kereszténység terjedéséről, Britanniában csak a 3. század közepétől tudunk nagyobb csoportok létezéséről, az észak-africai kereszténység viszont 200 körül Carthago köré szerveződve már jelentős közösséggel rendelkezett.⁴⁹⁸

Hispaniában feltehetően a 250-es években jöttek létre az első keresztény csoportok, Asturica, Legio és Emerita híveit Diocletianus üldözései után említik először, akik feltehetően az észak-africai keresztény közösségekkel álltak kapcsolatban.⁴⁹⁹ A 306 körül Elvirában összehívott hispaniai zsinat résztvevőinek listájából⁵⁰⁰ és a feltárt régészeti leletekből jól látszik, hogy a legnagyobb központok a fejlettebb gazdasággal rendelkező és urbanizálódott középső és déli területeken, tehát Baeticában, Carthaginensisben,

⁴⁹⁴ Mócsy 1987, 10–11.

⁴⁹⁵ Grüll 2016, 75–78; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 442.

⁴⁹⁶ Iren., Haer. 1,13,7; Heussi 2000, 63.

⁴⁹⁷ Tertull., De idol. 11; Szántó 1983, 235.

⁴⁹⁸ A kereszténység korabeli földrajzi kiterjedéséről bővebben: Vanyó 2007a, 139–145.

⁴⁹⁹ Cypr., Ep. 67; Cortázar – Vesga 2001, 87; Chadwick 1999, 61. Az első gallaeciai keresztény emléket lásd: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 118.

⁵⁰⁰ Vives 1963, 1–16; Edwards 2007, 368; Löhr 2007, 37.

Lusitaniában, Gallaeciában és Tarraconensisben működtek, míg északon a pogány szokások és a bálványimádás lehetett túlsúlyban ebben az időszakban.⁵⁰¹ A 3. század végétől a germánok birodalom ellen vezetett hadjáratai során feltehetően jó néhány keresztényt is fogságba ejtettek,⁵⁰² később a kereskedelmi kapcsolatok révén találkozhattak a katolikus tanítással,⁵⁰³ a 4. századtól pedig a Római Birodalomba érkező germán csoportok közül egyre többen keresztelkedtek meg. A nyugati tartományok benépesítése és a hadsereg felduzzasztása miatti áttelepítéseknek köszönhetően ez a folyamat még inkább felgyorsult, bár a 4. század végétől a *foedus* alapján betelepült törzsek nemcsak saját vezetőiket és társadalmi szervezetüket tarthatták meg, hanem vallásukat is.⁵⁰⁴

A birodalomba érkező germán népek megtérését számos tényező gátolta, más szempontok viszont segítették kereszténnyé válásukat. A barbárok térítésében nehézséget jelentett, hogy többnyire még törzsi szervezetben éltek, nem ismerték az államiség fogalmát⁵⁰⁵ és a rómaiakhoz képest teljesen más, pogány szokásokkal rendelkeztek,⁵⁰⁶ ezért a vallási különbségek még inkább erősíthették a rómaiakban a barbárok iránti ellenszenvet. Valószínűleg politeista elveket vallottak, ezért eleve nyitottak voltak a keresztény vallás elfogadására, ugyanakkor a nyugati barbárokra jellemző gentilizmus akadályozhatta is őket a keresztényekkel való egyszerű kapcsolattartásban.⁵⁰⁷ Gátolhatta megtérítésüket a babonára

⁵⁰¹ Horváth 2004, 68–69; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478–482. A keresztény közösségek 3–4. századi jelenlétét igazolja többek között egy Lucusban talált ezüstgyűrű és bronzcsillár, egy Asturiciában előkerült bronzgyűrű, valamint számos istentiszteleti épület és szarkofág maradványa, vö. 3. sz. kép; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 123; 156–163; 169–170; 191–192. Az első püspöki székhelyek működéséről 4–5. századi edény-, pohár- és szarkofágtöredékek tanúskodnak, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 164–167; Lucus, Asturica és Bracara vezetésével pedig más területekhez hasonlóan római mintára épült ki a gallaeciai egyházszervezet, ennek áttekintéséhez lásd: 6. sz. térkép. A kereszténység vidéki terjedését az arisztokrácia körében épületmaradványok igazolják, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 155; 159; 168.

⁵⁰² Székely 2008, 68, 7. j.

⁵⁰³ A hispaniai egyház kialakulására nemcsak az észak-africai közösségekkel való érintkezés és a kereskedelmi kapcsolatok voltak nagy hatással, hanem a 4. századtól azok a Szentföldre irányuló *peregrinatiók* is, amelyeket Hydatiusszal kapcsolatban is említettünk; az erre vonatkozó forrásokat lásd: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478.

⁵⁰⁴ Török 1999, 89; Marton 2004, 223. A germán törzsek néppé alakulási folyamatáról és társadalmuk felépítéséről lásd: Angi 1999, 22–23; Todd 2007a, 440–460; a gótok társadalmi szerveződéséről bővebben: Heather 2007a, 493–496.

⁵⁰⁵ A pogány germánok matrilineáris felfogása, archaikus és formalista jogrendjük jellegzetességei teljesen szemben álltak mind a fejlett római joggal, mind pedig a keresztény felfogással, vö. Klaniczay 2005, 69; 113; Todd 2007b, 486.

⁵⁰⁶ A germánok népvándorlás előtti szokásairól Caesar és Tacitus alapján rövid összefoglalót közöl: Katus 2014, 78–80. A barbár nevelés is nagy mértékben különbözött a római felfogástól, vö. Tac., Germ. 2,3; 7,3; 13,1; 20,1–2; Salv. 5,2–8; Riché 2016, 24–25. A gótok pogány szokásairól bővebben: Wolfram 1988, 106–111; Székely 2008, 68, 6. j.; a hunok és az alánok szokásairól lásd: Amm Marc. 31,2,1–12; 31,2,17–25.

⁵⁰⁷ A barbárok vallási öntudatának egyik jellemzője, hogy csak saját népekre összpontosítják figyelmüket és saját törzsükön belüli emberekkel érintkeznek, így nem foglalkoznak az univerzális világ vagy az emberiség

és a bosszúállásra való hajlandóság,⁵⁰⁸ az ősi istenekbe vetett hit és a tőlük való félelem, de attól is tartottak, hogy ha elhagyják a régi isteneiket, akkor nem segítik őket tovább és katonai vereségeket kell elszenvedniük.⁵⁰⁹ Márésről viszont a germánok között végzett hittérítést mindenképpen könnyítette a keresztények igazságot kereső erkölcsrendszere és a látványos szertartások, de fontos szerepe volt a hittérítők munkáját kísérő csodajeleknek is, amelyek Daniel-Rops szerint meggyőzték a barbár népeket arról, hogy a keresztények istene a legerősebb, ráadásul minden egyén számára így biztosított az üdvözülés.⁵¹⁰

Amikor a népvándorlás során az első germán csoportok a birodalomba érkeztek és találkoztak olyan törzsekkel, akik már korábban betelepedtek és keresztényekké váltak, ők is hamarosan megtértek. Mivel különösen jellemző volt rájuk a törvényeikhez és vezetőikhez való hűség, általában nem személyes meggyőződés alapján, hanem csoportosan, vezetőik parancsára csatlakoztak a kereszténységhez, ilyen csoportos megtérést látunk 407 körül a burgundoknál és 450 körül a szvéveknél. Ezek a törzsek először katolikusok lettek, majd később vezetőik döntése miatt tértek át az arianus kereszténységre.⁵¹¹ A 4. században betelepített népek körében végzett missziós tevékenység sikerét jól mutatja, hogy a 381-es constantinopolisi zsinaton határozatot hoztak arról, hogy az egyházat a korábbi szokásoknak megfelelően kell kormányozni a barbár népek között is, vagyis ebben az időszakban jelentős keresztény csoportok jöhettek létre a germánok körében.⁵¹² A gótoknál kialakult szórványos keresztény közösségeket a cappadociai keresztényektől származó Wulfila (310–383 k.) erősítette meg, és neki köszönhetően az egész nép felvette a keresztény vallást.⁵¹³ Wulfila egy gót betörés alkalmával esett a rómaiak fogságába, később 341-ben *lectorként* küldték követségbe II. Constantius constantinopolisi udvarába,⁵¹⁴ így került kapcsolatba a római egyház képviselőivel. Miután Arius egyik tanítványa, a nicomediai Eusebius 341-ben az antiochiai zsinaton püspökké

létezésével, ennél fogva zárkózottságuk miatt rendkívül nehéz őket megtéríteni; vö. Angenendt 2008, 170; Kulikowski 2013, 692.

⁵⁰⁸ Az emberölés jóvátételként való elfogadásáról, a családi szolidaritásról és az istenítéletek alkalmazásáról lásd: Klaniczay 2005, 113.

⁵⁰⁹ Szántó 1983, 236. A germánok istenvilágáról és kozmogóniájáról lásd: Angi 1999, 25–26; Eliade 2006, 391–400; Katus 2014, 80–82. Grüll szerint a rómaiak a barbárok hitét babonaságnak (*superstitio*) tartották, de nem azt gondolták, hogy a barbárok rossz isteneket tisztelnek, hanem csak azt, hogy rossz módon fejezik ki hitüket; vö. Grüll 2007, 132.

⁵¹⁰ Daniel-Rops 1957, 2,238; Zsinka 2012, 7. A germánok vallásfelfogása sok hasonlóságot mutat a keresztények álláspontjával, ilyen közös elem a lineáris történelemszemlélet, a szentkultusz és a zarándoklatok gyakorlata, illetve a világvége motívumának megléte, vö. Angi 1999, 26.

⁵¹¹ Jedin 1962, 1,234; Marton 2004, 223; Angenendt 2008, 41.

⁵¹² Theodor. 5,30–31; Sozom. 7,26; Chadwick 1999, 232; Vanyó 2007b, 376.

⁵¹³ Iord., Get. 132; Isid., Hist. Goth. 8.

⁵¹⁴ Chadwick 1999, 232.

szentelte őt, visszatért és áttérítette a gótokat⁵¹⁵ a józan vallásosságot és természetes erkölcsöt hirdető primitív arianizmusra.⁵¹⁶

A gótok hatására a velük érintkező germán népek a birodalomba való betelepedésük után általában rövid időn belül kereszténnyé váltak, és ebben nagy szerepe volt annak, hogy az arianusok a Wulfila által gótra fordított Bibliát használták eszközként a többi germán nép megtérítésekor.⁵¹⁷ A betelepedés szükségszerű feltételének látszott a kereszténység elfogadása, hiszen Valens már a gótok betelepítését is azzal a feltétellel engedélyezte, hogy ha felhagynak régi vallásgyakorlatukkal és átveszik a rómaiak hitét.⁵¹⁸ A barbár népek azonban a rómaiakkal azonosították a katolikus vallást, ezért velük szembefordulva általában az arianus hitet vallották,⁵¹⁹ mivel az ortodoxia elfogadása gyengítette volna a germánok nemzeti sajátosságait. Az arianizmust saját népi identitásuk összetevőjének tekintették, ebben látták biztosítva a birodalmon belüli függetlenségüket,⁵²⁰ ezért az arianus hit a rómaiak és a barbárok közötti elkülönülés szimbólumává vált.⁵²¹ A barbárok azért is vonzódtak az arianus eszmékhez, mert az ortodoxiához képest egyszerűbb vallásgyakorlatot hirdetett és a köznyelvet használta, ráadásul a helyi közösségekre épülve nem alakult ki centralizált egyháza, ez alapján joggal állítja Horváth, hogy az arianizmus „*nem az ortodoxiával összemért tudatos választás, hanem az elérhetőség*” miatt lett a barbárok vallása,⁵²² éppen ezért fogadhatjuk el Angenendt véleményét, aki a barbár vallásosság minőségét elemezve elutasítja, hogy a germánok megtérése egyfajta ballépésként saját gyengeségükkel és önmegalázásukkal lenne indokolható.⁵²³

⁵¹⁵ Thompson 1966, 93; Horváth 1999, 46. Socrates szerint a gótok egyik vezetője, Fritigern Valens császárhoz való hűsége jeléül vette fel az arianus vallást, vö. Socr. 4,33; Iordanes viszont arra utal, hogy 382 előtt a gótok többsége még pogány volt, vö. Iord., Get. 267.

⁵¹⁶ Wulfila ezzel követte a 360-as constantinopolisi zsinaton jóváhagyott tanítást, de figyelmen kívül hagyta a 359-es ariminiumi deklarációt, vö. Török 1999, 90–91. Wulfila tevékenységéről és a gót arianizmusról bővebben: Wolfram 1988, 75–84; Heather – Matthews 1991, 124–144; Székely 2008, 68, 8. j.; Falluomini 2015, 4–24.

⁵¹⁷ Russell 1996, 135–139; Marton 2004, 225.

⁵¹⁸ Russell 1996, 134–135; Klaniczay 2005, 131.

⁵¹⁹ A vandálok azonnal az arianizmus hívei lettek, a szvévek és a burgundok csak a katolikus vallás felvétele után, feltehetően gót hatásra tértek át az arianus hitre. A burgundok vallási helyzetéről lásd: Török 1999, 106–108; Wood 2005, 712–713. A frankok ettől eltérően úgy ítélték meg, hogy leginkább a rómaiak támogatására van szükségük, ezért Chlodvig vezetésével rögtön a katolikus hitet vették fel 498 körül, vö. Socr. 2,41; Sozom. 1,24; 6,37; Iord., Get. 51; Greg. Tur. 2,21–22. A frankok megtéréséről bővebben: Horváth 1999, 48–49; Wood 2005, 713–714; Zsinka 2012, 16–17.

⁵²⁰ Koenigsberger 1987, 30; Chadwick 1999, 233; Barbero – Loring 2005, 192; Angenendt 2008, 143.

⁵²¹ Horváth 1999, 45. Az arianizmus felvételének lehetséges okairól bővebben: Thompson 1966, 107–110.

⁵²² Horváth 1999, 51; Klaniczay 2005, 131.

⁵²³ Angenendt kissé ellentmondásosan úgy látja, hogy a barbárok megtartották a primitív vallásosságuk alapvető vonásait, ugyanakkor saját szükségleteikhez igazítva germanizálták a keresztény vallást, vö. Angenendt 2008, 40–41.

Az arianussá vált germán népek valójában nem törődtek azzal, hogy Krisztusról vallott elképzeléseik mennyiben térnek el a katolikusokétól, nem voltak különösebben tisztában a dogmatikai kérdésekkel sem,⁵²⁴ ennek ellenére hittek abban, hogy egy helyes tanításról szóló vita során a saját hitük megállná a helyét a katolikussal szemben.⁵²⁵ A rómaiak éppen ezt a különbséget hangsúlyozva műveletlenségnek és a hódítók vallásának tartották a barbár hitvallást, ezért a rómaiakban tovább erősödött a kulturális fölény gondolata, a gótok pedig népük összetartásának növelésére nemzeti vallássá emelték az arianizmust.⁵²⁶ Horváth találó módon kifejti, hogy ez a jelenség nem a gótoknak, hanem maguknak a rómaiaknak köszönhető, mivel a birodalomba érkezésükkel már nem volt lehetőség a barbároktól való fizikai elhatárolódásra, ezért az elkülönülést máshová, a „*spirituális szférába*” helyezték át.⁵²⁷ A római császárok egy része ugyan szimpatizált az arianizmussal, az mégis hatásos eszközzé válhatott az általunk vizsgált barbár uralkodók kezében is arra, hogy egységben tudják tartani a saját népüket, és ezáltal elkerüljék a meghódított lakossággal történő keveredést, más szempontból viszont éppen a közös vallás segítette később a rómaiak és a barbárok közötti együttműködést, mivel a kereszténység felvétele nemcsak a germán népek között játszott közvetítő szerepet, hanem a rómaiakhoz is közelítette a barbár lakosságot.⁵²⁸ A legtöbb germán uralkodó a vandálok kivételével eleinte toleranciát mutatott a más vallásúakkal szemben, nem akarták a rómaiakat áttérésre kényszeríteni, az 5. század közepén azonban változott a helyzet, és többnyire politikai céllal fordultak szembe a helyi katolikus lakossággal a gótok Galliában, a szvévek Hispaniában, a vandálok pedig Észak-Afrikában.⁵²⁹

A gótok által létrehozott szervezeti és hitbeli formákat a többi barbár nép is átvette. A germán államokban működő egyházak kiterjedése az uralkodó felségterületével esett egybe, így a barbár területeken nem alakultak ki olyan szövetségi rendszerek, mint a katolikus egyházon belül.⁵³⁰ A kutatók nagy része egyetért abban, hogy a barbár uralkodók

⁵²⁴ Török 1999, 92; Horváth 1999, 48.

⁵²⁵ Brown 1999, 67. Chadwick idézi Philostorgiust, aki 425 körül írt apologiájában azt írja, hogy az arianusok eleinte igyekeztek átforgalmazni a keresztény tanítást, hogy a műveltek körében is népszerű legyen, de végül „*elavult jelmondatok babonás ismételtetésévé*” változott a tanításuk, vö. Chadwick 1999, 140.

⁵²⁶ Daniel-Rops 1957, 2,222; Török 1999, 111.

⁵²⁷ Horváth 1999, 48.

⁵²⁸ Duby 1978, 114; Török 1999, 92; Horváth 1999, 51.

⁵²⁹ Horváth 1999, 48; Chadwick 1999, 233; Török 1999, 92.

⁵³⁰ Heussi 2000, 124. A gót egyház földrajzi szerveződése ugyanakkor eltért a klasszikus mintától, mivel a hívek létszámának megfelelően a patriarcha tevékenysége és intézkedései szabták meg az egyházmegye tényleges határait, vö. Török 1999, 104–105.

és az egyház között szoros viszony alakult ki,⁵³¹ ezért a primitív vallásosság jegyében az arianus egyház felépítése a katonai szervezetnek megfelelően alakult ki.⁵³² A *rex* és a *sacerdos* titulussal felruházott uralkodók kompetenciája ezáltal nemcsak az állam irányításában, hanem az egyházi élet vezetésében is érvényesült, így viszont a vallást többnyire saját hatalmi törekvéseinek legitimizálására használták,⁵³³ ahogyan jól látszik majd ez a vandálok és a szvévek esetében is. Míg a 4. század előtt a *gens*ek törzsi vezetői korlátozott hatalommal rendelkeztek, leginkább kultikus feladatokat láttak el és hatalmukat szakrális szempontok erősítették, addig a népvándorlás korától kezdve a hadvezérek a katonák sikereire támaszkodva erősítették meg hatalmukat.⁵³⁴ Az így létrejött hadikirályságokban sikeres hódítások esetén az uralkodó örökletessé tudta tenni a hatalmát, vagyis a katonai eredmények legitimálták az uralkodását,⁵³⁵ a római császár viszont hiába volt az egyház védelmezője és a keresztény hit hirdetője, nem mindig rendelkezett szakrális hatalommal és feladatkörrel.

Marton szerint a barbár uralkodó hívta össze a zsinatokat és az ő feladata volt a törzsi csoportok papjaiból kiemelt püspökök kinevezése és leváltása is, akik Katus véleménye alapján a király tanácsadói és fontos állami feladatok végrehajtói is voltak egyben, a tartományi egyház zsinatain viszont a világi előkelők is részt vettek és a vallási témák mellett világi ügyekkel is foglalkoztak.⁵³⁶ Jedin a papok hadseregben teljesített szolgálata mellett azt hangsúlyozza, hogy a püspökök nagy mértékben függtek a törzsi vezetőktől, nincsenek viszont bizonyítékaink Török azon állítására, hogy a barbár területeken csak azért nem tartottak zsinatokat, mert itt nem alakult ki semmilyen egyházi hierarchia.⁵³⁷ Heussi és Angenendt a germán egyház felépítését a katolikus egyház hierarchiájához hasonlítja, mivel a püspökök, a *presbyter*ek és a *diaconus*ok a germán nép tagjaiból, illetve arianussá lett katolikusok közül származtak, de nem ismerték a metropolita intézményét. A gót és a szvég egyház felépítése valószínűleg abban különbözött a többi germán egyháztól, hogy a magánszentélyek mintájára magántemplomokat hoztak létre,

⁵³¹ Angenendt szerint ezt a közvetlen kapcsolatot azzal indokolhatjuk, hogy az arianus germán államoknak különösen nagy szükségük volt a magasabb szintű szakrális védelemre, vö. Angenendt 2008, 43–44.

⁵³² Várady 1961, 142. Segesváry szerint a barbárok „*katonapapjai*” által fejlődött ki a későbbi „*Eigenkirche*” gyakorlata, ami alapján az egyház összes épülete és javadalma a vezető tulajdonát képezi, vö. Segesváry 1994, 65.

⁵³³ Angenendt 2008, 171.

⁵³⁴ Trambauer 2008, 5–8. A barbár vezetők *gens*ek fölötti hatalmát általában a rómaiaknak is el kellett ismernie ahhoz, hogy elnyerjék az együttműködésüket, vö. Pohl 2018, 3–4.

⁵³⁵ Angi 1999, 21. A barbár királyok katonai hatalmáról bővebben: Klaniczay 2005, 112.

⁵³⁶ Marton 2004, 225; Katus 2014, 99.

⁵³⁷ Jedin 1962, 2,369; Török 1999, 92.

amelyek előképei talán a római nagybirtokok *villái*n épült magánkápolnák és temetkezési épületek lehettek.⁵³⁸

Általánosan elfogadott nézet, hogy az arianizmus a 325-ös nicaei és a 381-es constantinopolisi zsinatok következtében sokat veszített népszerűségéből, és miután a kereszténységet Theodosius államvallássá nyilvánította, a 4. század végén már nem jelentett különösebb veszélyt a császári irányítás alatt álló katolikus területeken, a germán államok egy részénél viszont még sokáig megőrizte népszerűségét.⁵³⁹ Az arianizmus 6. századi eltűnését elsősorban a germán uralkodók Constantinoplistól és a frankoktól elszenvedett vereségével szokás magyarázni,⁵⁴⁰ de egyházi hierarchiájuk kezdetleges formája is hozzájárulhatott ahhoz, hogy végül teljesen alulmaradjon az ortodoxiával szemben.

A rómaiak számára a katolikus vallás tűnt saját civilizációjuk utolsó összetartójának, és a barbár népek betöréseit elsősorban azért utasították el, mert félték a vallási és a birodalmi egység megsemmisülésétől. Hispania esetében különösen érdekes, hogy a kereszténység egyházi szervezete éppen ebben a válságos időszakban épült ki, túlzás viszont Anderle azon következtetése, mely szerint a püspökségek „*egyetlen stabil erőként*” a barbár népeket is integrálni tudták a római társadalomba, hacsak nem azonosítjuk ezt a megállapítást a kereszténység hadseregre gyakorolt hatásával.⁵⁴¹ A politikai válság növekedésével a katolikus egyháznak is új feladatai lettek: nemcsak a lakosságot kellett megvédeniük a barbár fosztogatásoktól, hanem az elpusztult városokban újjá kellett szervezni a mindennapi életet és enyhíteni kellett a barbárok okozta pusztítás tüneteit.⁵⁴² A barbár támadásoknak köszönhetően a nyugati területeken megerősödött a püspökök hatalma, mivel a legtöbb városban ez a hivatal maradt az egyetlen működőképes római intézmény, így a városok az 5. század első felében is megtartották központi szerepüket éppen a társadalom rendezésére vonatkozó feladataik miatt.⁵⁴³ A lakosság *patronusként*

⁵³⁸ Heussi 2000, 124; Angenendt 2008, 178.

⁵³⁹ Angenendt 2008, 68. Bár a birodalom keleti részein az arianizmus valóban nem terjedt el széles körben, Wulfila környezetében az értelmiség nagy tekintélye miatt az arianus hit annyira megerősödött, hogy egyre több arianus püspök is latin nyelvű munkák írásába kezdett, a cappadociai Auxentiust pedig 374-ben egyenesen Mediolanum püspökévé választották, vö. Török 1999, 91.

⁵⁴⁰ A katolikussá vált frankok domináns helyzete nagyban hozzájárult az arianizmus visszaszorulásához, vö. Gárdonyi 2006, 108. A gótok 586-ban, a longobárdok 671-ben tértek meg, Afrikában az 534-es constantinopolisi hódítás számolta fel ezt az eretnekséget.

⁵⁴¹ Anderle 1999, 16. A keresztény hit birodalmi vallássá emelése nem hozott jelentős változást a hadsereg életében, mivel az 5. századi római sereg minden egységénél tábori papok szolgáltak, ez pedig elősegítette a barbárok megtérését is, vö. Goldsworthy 2004, 212.

⁵⁴² Török 1999, 87; Horváth 1999, 48. Az egyház intellektuális szinten is próbált reagálni a barbár támadásokra, és többek között az arianus eszmék terjedésének megállítása érdekében indultak el a keresztény iskolák, vö. Riché 2016, 84.

⁵⁴³ Hendrik 2015, 14.

tekintett a helyi katolikus közösség vezetőjére, aki a közigazgatási tisztségviselőktől eltérően nemcsak a hivatali idő alatt, hanem egész életében a híveket szolgálta, ráadásul nemcsak a lelki vezetést, hanem gyakran az anyagi és szociális biztonságot is igyekezett megteremteni a városlakók számára.⁵⁴⁴

A rómaiak a kezdeti időszakban a barbárok támadását csak átmeneti nehézségnek, egyfajta isteni figyelmeztetésnek tekintették és reménykedtek a gyors elmúlásában, ezért az egyház csak nagyon lassan kezdte el szervezeten téríteni a barbár törzseket. Ahogyan azonban gyengült a központi hatalom hatékonysága és növekedett az eretnek tanítások népszerűsége, egyre fontosabbá vált az egyház számára, hogy ezt a feladatot is felvállalja, és a meglévő közösségek megmentésén túl párbeszédet kezdeményezzen a barbár hódítókkal. Bár úgy tűnt, hogy a germán királyságok társadalma és kultúrája csak „*bizonytalan körvonalakkal*” határozható meg, a barbár népek térítése folyamatos kihívást jelentett az egyház számára, vagyis a germán betörések nemcsak a helyi lakosság életére voltak negatív hatással, hanem az egyház életében is rendkívül súlyos károkat okoztak.⁵⁴⁵ A barbárokkal szembeni helyi ellenállás megszervezése Hispaniában és Galliában is egyre inkább a püspökök feladatává vált, vagy ahogyan Brown találóan fogalmaz, „*a városfalak és a püspökök egymáshoz tartoztak*”,⁵⁴⁶ ez pedig jól mutatja, hogy a megnövekedett feladatok a kétségbeesés helyett többnyire inkább egyfajta dinamizmust adtak az egyház vezetőinek.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Klaniczay 2005, 125; Hunt 2007, 263–272. Az egyház karitatív tevékenységének növelésével próbálta enyhíteni az éhínség és az ostromok következményeit, az arelatéi Caesarius például még a bazilika ezüstdíszzeit is beolvasztotta, hogy több ezer fogságba esett földművest kiválthasson. A barbárok által megszállt területeken a templomok váltak az egyetlen közösségi térré, ezért Galliában például jó néhány bazilikát emeltek a városközpontokban, míg a világi építkezések többnyire leálltak ebben az időszakban, vö. Benevolo 1994, 24–26; Brown 1999, 68–69; Liebeschuetz 2007, 209–210.

⁵⁴⁵ Zsinka 2012, 9. A birodalom határvidékén élő keresztények sokszor kiszorultak saját területeikről, a Rajna bal partján pedig a lakosság jelentős része a barbárok hatására visszapogányosodott. Angenendt hosszú listát közöl azokról a városokról, ahol a helyi püspökök a barbárok nyomására visszaléptek hivataluktól, vagy székhelyüket más városba helyezték át, de olyan példákat is látunk Észak-Galliából, a Rajna és a Duna vidékéről, ahol akár egy évszázadra vonatkozóan is hiányosak a püspöklisták, ez pedig a folytonosság megszakadására utal, vö. Angenendt 2008, 132–133. A vidékre menekült lakosság hitének megtartása és visszatérítése sem volt könnyű feladat, mivel a régi templomok fenntartása, az újak felépítése és felszerelése, a hívek oktatása sokszor lehetetlen feladatnak bizonyult, vö. Angenendt 2008, 164.

⁵⁴⁶ Brown 1999, 68. Thráciában például egy püspök hajítógéppel hatástalanította a várost ostromló hunok vezérét, vö. Chadwick 1999, 232; Tolosa püspöke parancsnokként igyekezett hőiesen helytállni a város ostromakor, vö. Vanyó 2007b, 376; Aureliani lakói Annianus püspök tanácsára Istenhez fohászkodva védték meg városukat a hunok támadásától, vö. Brown 1999, 68; Tricassius püspöke, Lupus pedig úgy mentette meg a város lakosságát, hogy tájékozódásban segítette Attila seregét, vö. Klaniczay 2005, 93. Sidonius Apollinarisnál olvashatjuk, hogy Augustonemetum püspökeként azért egy Simplicius nevű arisztokratát nevezett ki Avaricum püspökének, mert csak ő tudta biztosítani a lakosság élelmiszerellátását és gótokkal szembeni védelmét, az pedig kevésbé számított, hogy a klérusból származik-e és van-e teológiai műveltsége, vö. Sid. Ap., Ep. 7,6,9; Brown 1999, 71–72. Más püspökök helytállásáról bővebben: Synes., Ep. 112; Hier., Ep. 123,16; Theodor. 5,39.

⁵⁴⁷ Breisach 2004, 102.

Bár a barbárok és a rómaiak közötti együttműködés egyik elősegítője éppen a keresztény hit lehetett, mert ennek közös etikája nem alakított ki olyan választóvonalat, mint korábban a *mos maiorum*ot követő rómaiak és az idegenek között,⁵⁴⁸ mégis számtalan nehézséget okozott a két eltérő életformájú, kultúrájú és vallású népesség együttélése.⁵⁴⁹ Ezzel magyarázható, hogy igyekeztek a rómaiakat és a barbárokat eleve szétválasztani egymástól: gyakran külön településeken éltek, nem házasodhattak egymással, a germánok saját vezetőik és törvényeik szerint éltek, katonai szolgálatuk miatt nem kellett adót fizetniük, a rómaiaknál viszont érvényben maradt a római jog, a római intézmények és tisztségviselők továbbra is működtek, a rómaiak nem vállalhattak katonai szolgálatot, ugyanakkor továbbra is adót kellett fizetniük.⁵⁵⁰ A két népesség elkülönülése leginkább a keleti gótoknál és a vandáloknál szembetűnő, a 6. század végén azonban mindenhol megindult a két csoport összeolvadása, amelyet elősegített, hogy a barbárok is áttértek a katolikus hitre, feloldották a házassági tilalmat és egységes törvénykönyveket adtak ki az egész népre vonatkozóan.

3.2 A szétfeszítő erők szerepe Hydatius krónikájában

Ma is komoly vita tárgyát képezi, hogy melyik történelmi eseményt vagy szűkebb időszakot tekinthetjük a római császárkor végének, egyben a kora középkor kezdetének. Néhány kutató korabeli forrásokra hivatkozva a 378-as hadrianopolisi csatát tartja fordulópontnak, mert ez volt a barbárok első jelentős győzelme a rómaiak fölött és emiatt kerülhetett sor a római történelem legsúlyosabb következményekkel járó szerződésének megkötésére 382-ben.⁵⁵¹ Fordulópontnak tekinthető a Római Birodalom területének kettéosztását jelző 395. esztendő is, de ez a sajátos közigazgatási és adminisztratív megosztottság jogi értelemben már Theodosius halála előtt is fennállt, ráadásul alkotmányos értelemben aligha beszélhetünk két önálló birodalom kialakulásáról, mert később számos esetben megnyilvánul még az összetartozás és a közös kormányzás gyakorlata.⁵⁵² A nyugati történeti hagyományban a legtöbb 19–20. századi kutató Marcellinus Comes, Iordanes és

⁵⁴⁸ Oros. 5,2,6; 7,32,9; Alföldy 2000, 204.

⁵⁴⁹ Alföldy szerint még így is kevesebb konfliktus alakult ki, mint amennyi a nyelvi és a kulturális különbségekből adódhatott volna, vö. Alföldy 2000, 203.

⁵⁵⁰ Katus 2014, 96–97.

⁵⁵¹ Sz. Jónás 1994, 10; Angenendt 2008, 25; 129; Wieser 2016, 87–88; Amm Marc. 31,4; Oros. 7,33,9–19.

⁵⁵² A két birodalomrész ugyan külön hadsereggel és császári székhellyel rendelkezett, de gyakran együtt léptek fel a barbár betörésekkel szemben, közös volt többek között a fizetőeszközük, az adórendszerük, a vallásuk és az egyházi szervezetük is, vö. Hier., Ep. 60,15; Oros. 7,36,1; Havas – Hegyi – Szabó 2007, 650; 654; 733; a birodalom kettéválása azonban egyértelműen jelezte az államszervezet meggyengülését, vö. Alföldy 2000, 179.

Paulus Diaconus feljegyzéseire hivatkozva Niebuhr javaslatának megfelelően a Nyugatrómai Birodalom bukásának évét, 476-ot tartotta korszakhatárnak,⁵⁵³ ugyanakkor Romulus Augustulus trónfosztásának valójában nem volt ekkora jelentősége, az utolsó törvényesen regnáló nyugati császár, Iulius Nepos pedig csak 480-ban fejezte be uralkodását,⁵⁵⁴ ráadásul 476-ban valójában csak Italia került a barbárok kezére,⁵⁵⁵ a többi nyugati terület már korábban kicsúszott a római uralom alól, 480-tól viszont a nyugati területek is a gazdaságilag és katonailag jóval erősebb Keletrómai Birodalom császárának fennhatósága alá tartoztak, ezt pedig rendszerint a barbár uralkodók is elismerték.⁵⁵⁶ Mindez azonban nem indokolja, hogy a Nyugatrómai Birodalom bukását ne tartsuk jelentős eseménynek, és erre hivatkozva kisebb figyelmet szenteljünk azoknak a betelepülő barbároknak, akik sok szempontból a római világ folytatóinak számíthatnak.⁵⁵⁷

Katus középkortörténetének előszavában röviden összefoglalta, hogy Diocletianus 284-es trónralépése, Constantinus 313-as türelmi rendelete vagy Constantinopolis 330-as alapítása, a kereszténység 380-as államvallássá nyilvánítása, a gótok 375-ös betelepődése vagy 410-es római ostroma, illetve a barbárok 406-os rajnai betörése egyaránt jelezhetné egy új időszak kezdetét.⁵⁵⁸ Mások a középkor nyitányának tartják Chlodvig 498 körüli megkeresztelkedését, az athéni Akadémia 529-es bezárását és a bencés rend megalapítását, Gregorius Magnus pápa 604-es halálát, a krisztológiai fejlődés végét jelző 680–681-es 3. constantinopolisi zsinatot vagy az arabok 711-es hispaniai betörését.⁵⁵⁹ Az angol szakirodalom szerint rendkívül jelentős ilyen szempontból Mohamed 622-es fellépése, Pirenne kifejezetten az iszlám gyors előretörésével magyarázza az ókori hagyománnyal való radikális szakítást.⁵⁶⁰ Egyre több német kutató vallja azonban azt, hogy a birodalom keleti és nyugati részei között megmaradó földrajzi egység, a városok civilizációmegőrző szerepe és az uralkodó szolgálatában álló nagybirtokos réteg hatalma egészen Iustinianus koráig

⁵⁵³ Marc. Com. 2,90–91; Iord., Rom. 344; Get. 242; Paul. Diac. 15,10. Marcellinus Comes nézőpontjáról bővebben: Goltz 2007, 39–59; a probléma részletes elemzését lásd: Demandt 2013, 467–488.

⁵⁵⁴ Angenendt 2008, 155. Mivel a császári éremverés ekkor fejeződött be nyugaton, numizmatikai szempontból akár 480 is lehetne a korszakhatár, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 685.

⁵⁵⁵ Mivel Theoderic nem változtatta meg a római közigazgatási és a társadalmi struktúrát, sokak szerint Italia elvesztése nem is járt jelentős változásokkal, vö. Havas – Vilmos – Szabó 1999, 123.

⁵⁵⁶ Alföldy 2000, 179.

⁵⁵⁷ James 2014, 4. Halsall külön fejezetet szentel annak tárgyalására, hogy a barbár migráció valójában a nyugatrómai területek bukását (*fall*) okozta, vagy inkább átalakította (*transformation*) a római örökséget, vö. Halsall 2007, 19–22.

⁵⁵⁸ Katus 2014, 13.

⁵⁵⁹ Angenendt 2008, 25; Gárdonyi 2006, 98–99.

⁵⁶⁰ Pirenne 1983, 43; a Pirenne-tézis vitájának friss szakirodalmát lásd: Zsinka 2012, 14, 18. j.

kimutatható, ezért a császár 565-ös halála és a kb. 600 közötti időszakot tekintik korszakhatárnak.⁵⁶¹

Egyetértünk azzal, hogy valójában „*különböző okok sokaságáról és bonyolult hálójáról*” beszélhetünk,⁵⁶² és egy konkrét évszám kutatása helyett inkább azt kell hangsúlyozni, hogy a birodalom egyes részein különböző tempóban és időben, de folyamatosan jelentős változások következtek be, és az ókori világra jellemző struktúrák az átmenet „*széles sávján*” keresztül alakultak át a kora középkor jellemzőivé.⁵⁶³ Konszenzus alakult ki abban is, hogy a folytonosság és az összetartozás legfőbb hordozója az egyház volt, amely megőrizte többek között a püspöki tisztségeket és a fontosabb egyházi székhelyeket is.⁵⁶⁴ További fontos tényezőnek számít, hogy a birodalom területére betörő germán népek az 5–6. században visszafordíthatatlan változásokat indítottak el a nyugati területeken, ezért támogatjuk a legtöbb kutató által képviselt álláspontot, mely szerint ez az „*átmeneti periódus*” szorosan összekapcsolódik a barbár népek vándorlásával,⁵⁶⁵ vagy ahogyan Dawson fogalmaz, „*a barbár betörések és az új nyugati germán királyságok kialakulásának korát mindig fordulópontnak tekintették az emberiség történetében, amely elválasztja az antik világot a modern világtól.*”⁵⁶⁶ Bár a hatalmi intézmények és az egyházi szervezet átalakulása, illetve a lakosság helyzetének megváltozása valójában csak jóval később mutatható ki látványosan,⁵⁶⁷ a nyugati területek számára a barbárok beözönlése akkora törést okozott, amely valószínűleg a rómainál erősebb társadalmat és államot is összeroppantott volna.⁵⁶⁸

Általánosan elfogadott nézet, hogy a nyugatrómai területek bukásához elsősorban a császári hatalom gyengesége és az erős központi hatalom hiánya vezetett, de ezt a folyamatot számtalan külső és belső tényező még inkább felgyorsította. A szétfeszítő erők közül hagyományosan a barbárok egyre erősebb külső támadásait tartják a legfontosabb tényezőnek,⁵⁶⁹ ugyanakkor a germán fosztogatások és betelepítések nem feltétlenül okozták volna a római állam működésének megbénulását és a birodalom felbomlását, ha a nyugati területek nem kerülnek már a 4. században politikai, társadalmi, gazdasági és ideológiai

⁵⁶¹ Bleicken 1978, 11–12; Foss – Magdalino 1990, 39.

⁵⁶² Németh – Hegyi 2011, 565.

⁵⁶³ Alföldy 2000, 176, 205. j.; Gerberding 2005, 25–26; Angenendt 2008, 25; 175.

⁵⁶⁴ Angenendt 2008, 37.

⁵⁶⁵ Sz. Jónás 1994, 5.

⁵⁶⁶ Dawson 1938, 91.

⁵⁶⁷ Havas – Vilmos – Szabó 1999, 123.

⁵⁶⁸ Németh – Hegyi 2011, 565.

⁵⁶⁹ Halsall 2007, 10.

válságba,⁵⁷⁰ a helyzet súlyosságát pedig tovább fokozhatta, hogy a rómaiak egy része együttműködött a barbár hódítókkal vagy esetleg át is állt az ő oldalukra.⁵⁷¹ A nyugati területek válságával kapcsolatban számtalan magyarázat született, Havas például a népvándorlás miatt bekövetkező barbár támadásokat és az erre hibásan reagáló római politikát tartja a legfontosabb tényezőnek, Eliade szerint viszont éppen ezeknek köszönhetően tudott a keresztény egyház ilyen nagy befolyást szerezni.⁵⁷² Heather úgy látja, hogy a 4. századi birodalmi apparátus még hatékony működésre lett volna képes, de a barbár fenyegetésekkel szemben már nem tudta megfelelően ellátni a feladatát.⁵⁷³ Goldsworthy szerint a központi hatalom gyengesége, a társadalmi, a gazdasági és a politikai problémák következtében „*felőrlődött az a politikai képesség*”, amely egy hatékony hadsereg fenntartásával képes lett volna visszaverni a barbár támadásokat.⁵⁷⁴

Foss és Magdalino a válságos helyzetet leginkább gazdasági okokra vezeti vissza, és a talaj kimerülésére, a földek elnéptelenedésére, éghajlatváltozásra, ólommérgezésre és a nemesfémek hiányára hivatkozik, Angi pedig a lecsökkent rabszolga-utánpótlást és a felduzzasztott hadsereg ellátási nehézségeit, a barbár fosztogatásokat, a társadalom alsó rétegeit sújtó gazdasági korlátozásokat, a gyorsan terjedő járványokat és a megváltozott időjárási körülményeket okolja a hanyatlásért.⁵⁷⁵ Koenigsberger szerint a rendelkezésre álló erőforrások csökkenése, valamint a hadsereg, a hivatali apparátus, a privilegizált rétegek és a városi lakosság ellátásának nehézségei jól mutatják, hogy a birodalom elérte gazdasági teljesítőképességének határait, az alsó rétegek egyre rosszabb helyzete és ebből fakadó felkelései pedig tovább gyengítették a császári hatalom erejét, mindez azonban még nem okozta volna önmagában a nyugati birodalom összeomlását. Koenigsberger a nyugati és a keleti területek fejlődésének különbségeit vizsgálva meghatározónak tartja a katonai védelem helyzetének romlását, a barbárok harcias morálját és erkölcsi tisztaságát, ezzel szemben a római *virtus* kereszténységgel való lecserélését és az eretnekmozgalmak terjedését pusztá spekulációnak véli.⁵⁷⁶ Ezzel ellentétben Marton a dogmatikai és krisztológiai viták nyomán kibontakozó eretnekmozgalmakat és a birodalmi egyháztól

⁵⁷⁰ Angenendt 2008, 127. Alföldy szerint már a korábbi barbár betörések is olyan időpontban érték a birodalmat, amikor belső gyengeségei felerősödtek és minimálisra csökkent az állam ellenállóképessége, vö. Alföldy 2000, 156.

⁵⁷¹ Török 1999, 82. Anderle szerint éppen ezek a „*barbárokkal való paktumok*” vezettek a római Hispania bukásához, vö. Anderle 1999, 16.

⁵⁷² Havas – Hegyi – Szabó 2007, 679; Eliade 2006, 624.

⁵⁷³ Heather 2006, 18–19.

⁵⁷⁴ Goldsworthy 2004, 214.

⁵⁷⁵ Foss – Magdalino 1990, 27; Angi 1999, 4–5.

⁵⁷⁶ Koenigsberger 1987, 21–22.

leszakadó többmilliós tömegek nemzeti egyházait tartja a legveszélyesebb tényezőnek, Alföldy pedig a birodalomrészek sajátosságait összehasonlítva azt emelte ki, hogy keleten a kedvezőbb politikai feltételek miatt a társadalom nem idegenedett el a birodalmi vezetéstől, ennél fogva nem voltak olyan nagy mértékű társadalmi feszültségek, a keleti egyház összefonódott az állammal, a városok és azok vezetői nem fordultak a hatalommal szembe, ezáltal sokkal jobban tudtak védekezni a barbár betörések ellen, mint nyugaton, vagyis azok az intézkedések, amelyeket Róma saját megmentéséért hozott, éppen önmagát tették életképtelenné.⁵⁷⁷ Sz. Jónás a rómaiak és a barbárok kapcsolatát vizsgálva két fontos szempontra hívja fel a figyelmünket. Egyrészt a 3. századtól hanyatlásnak indult nyugati területekkel szemben a keleti birodalomrész helyzete sokrétű fejlettségének köszönhetően a barbárok érkezése után is stabil maradt, másrészt pedig a germán hódítók már a 4. század előtt is kapcsolatba kerültek a rómaiakkal hadifoglyokként vagy a hadsereg katonáiként.⁵⁷⁸

Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a szétfeszítő erők elemzésekor nem elegendő csupán azt vizsgálnunk, hogy a nyugati területek miért kerültek válságba, és a birodalomba érkező barbárok fosztogatósaikkal hogyan sodorták még rosszabb helyzetbe a római lakosságot, mivel a barbárok és a rómaiak kapcsolata „*an enormously complex and uncertain one*”, amely régióként, népenként és időszakonként más-más jellegzetességeket mutat.⁵⁷⁹ Halsall a korszakkal foglalkozó kutatókat találó módon két csoportra osztotta: „*Movers*”-nek tartja azokat, akik szerint a birodalomban azért következtek be ilyen jellegű változások, mert barbár népek törtek be a területére, a „*Shakers*” csoportjába pedig azok tartoznak, akik úgy gondolják, hogy a római világ már korábban válságba került, ezért a barbárok megjelenésére inkább tünetként, mintsem okként tekinthetünk ebben a folyamatban. Bár a források többsége „*Movers*”-ként a barbár inváziókat hibáztatja a birodalom válságos helyzetéért, Halsall másutt egyértelműen kijelenti, hogy azok „*the product of the end of the Roman Empire, and not vice versa.*”⁵⁸⁰

Maga Hydatius a hanyatlás legfőbb okaként Hieronymushoz hasonlóan a barbárok tevékenységét jelölte meg,⁵⁸¹ a krónika bevezetőjében azonban több jelenségre is felhívja az olvasók figyelmét. A féktelen barbárok betörése következtében zűrzavar és pusztulás keletkezett, a birodalom szűk határok közé szorult, az ellenséges barbár törzsek szétszakadása és az eretnokségek terjedése pedig a katolikus vallás csaknem teljes romlását

⁵⁷⁷ Marton 2004, 130–131; Alföldy 2000, 204.

⁵⁷⁸ Sz. Jónás 1994, 5.

⁵⁷⁹ James 2014, 4.

⁵⁸⁰ Halsall 1999, 145; Halsall 2007, 34.

⁵⁸¹ Hier., Chr. 7; Hier., Ep. ad Heliod. 60,16; Pawlak 2007, 31.

okozta.⁵⁸² Az így kialakult válságos helyzet annyira összezavarta a rómaiakat, hogy nemcsak az egyházi rend állapotát mocskolták be meggondolatlan kinevezésekkel, hanem a dicső szabadság is elbukott.⁵⁸³ Hydatius tehát részletesen tárgyalja azokat a szétfeszítő erőket, amelyek hozzájárultak az 5. századi Gallaecia és a Római Birodalom válságos helyzetének kialakulásához, sajátos módon még egy bizonyos logikai sorrend is felállítható az általa bemutatott tényezők között. Ezt követve fogjuk alaposabban megvizsgálni a barbár népek fosztogatással és szövetségkötéssel párosuló sztereotipikus viselkedését a szvévek, a vandálok és a gótok vonatkozásában, különös tekintettel a szvév–gallaeciai kapcsolatok alakulására, majd részletesen foglalkozunk az eretnesség kérdésével és a különféle eretnekmozgalmak rómaiakra gyakorolt hatásával, ezután bemutatjuk a hűtlenség és a lojalitás megnyilvánulásait az egyházi és a politikai vezetők viselkedésében, végül rávilágítunk arra, hogy kiket tekintett Hydatius példaképnek saját maga és az olvasói számára.

3.2.1 Barbár fosztogatások és szövetségkötések

A barbár népeket a legtöbb római szerző fosztogató és műveletlen embereknek tartotta, akik kulturálatlan és civilizálatlan tömegként felborították a Római Birodalom rendjét,⁵⁸⁴ az írásbeliség hiánya miatt még nem voltak írott törvényeik⁵⁸⁵ és megfelelő szaktudással sem rendelkeztek a nagybirtokok megműveléséhez.⁵⁸⁶ Általánosan elfogadott viszont az a nézet, hogy a nomadizáló társadalmaknak folyamatosan szüksége volt katonai sikerekre és

⁵⁸² Hyd. praef. 4: *debacchantibus iam in Romano solo barbaris omnia haberi permixta atque confusa; praef. 6: conclusi in angustias imperii Romani metas... universae propemodum in divina disciplina religionis occasum ex furentium dominatione permixta iniquarum perturbatione nationum.*

⁵⁸³ Hyd. praef. 6: *deformem ecclesiastici ordinis statum creationibus indiscretis, honestae libertatis interitum.*

⁵⁸⁴ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 432. Hieronymus arról panaszkodott a Galliát megszálló barbár népekkel kapcsolatban, hogy Rómának saját földjén kell idegenekkel harcolnia a megmaradásáért, ráadásul háború helyett gyakran csak arannyal és ezüsttel tudják megmenteni a lakosság életét, vö. Hier., Chr. 7; Dawson 1938, 101; Isidorus Hispalensis gót történetében pedig azt látjuk, hogy a barbár népekkel való együttélés „területszerző háborúkkal, békés hétköznapiakat biztosító szerződésekkkel és azok felbomlásával”, illetve az önállóság vagy függőség folyamatos dilemmájával jár együtt, vö. Isid., Hist. Goth. 11–12; 15; Székely 2008, 17.

⁵⁸⁵ A rómaiak a görög barbár-fogalom sztereotípiáit átvéve azt vallották, hogy a barbár népek „furcsa idegen nyelveken” beszélnek, különös módon viselkednek és erkölcsi szempontból alacsonyabbrendűek, vagyis összességében műveletlen kívülállónak tartották őket, vö. Koenigsberger 1987, 23. A barbárság és a *Romanitas* fogalom további értelmezéséhez lásd: Halsall 2005, 38–41; Grüll 2007, 234; James 2014, 5–9.

⁵⁸⁶ A latifundiumokon alkalmazott rabszolgák Augustus korától kezdve egyre kisebb számban származtak mediterrán kultúrvidekekről, így kevésbé értettek a szőlő- és olíva termesztéshez, ami komoly munkaerőgondokat okozott a mezőgazdaságban, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 757. Iordanes a Campaniában fosztogató gótokról gúnyosan megjegyzi, hogy korábban bor helyett csak tejet ittak, és Italiában láttak először szőlőskerteteket, vö. Iord., Get. 267; Sz. Jónás 1994, 12.

zsákmányszerzésre, ellenkező esetben belső hatalmi problémák adódhattak és a hadsereg bizalma megrendülhetett a katonai vezetőkben.⁵⁸⁷ Mivel a barbárok a földek elfoglalása mellett városok bevételére és kifosztására is törekedtek, de még nem rendelkeztek olyan hatékony eszközökkel, mint a rómaiak, az ostromok sikerét gyakran megfélemlítéssel, árulással vagy erőszakkal próbálták biztosítani.⁵⁸⁸

Hydatius éppen ezért mindig erőszakkal, fosztogatással és halállal kapcsolatban említi a barbárokat,⁵⁸⁹ élesen bírálva az expanziós politikájukból következő mértéktelen fosztogatásokat és a békeszerződések esetében tanúsított megbízhatatlanságot. Hydatius számára a barbárok mindig „*treacherous law-breakers*”, akik ugyan idegenek és más kultúrát képviselnek, de legnagyobb hibájuk mégis az, hogy nem követik a hagyományos római rendet, hanem annak elpusztítására törekednek.⁵⁹⁰ Ehhez hasonlóan Thompson is úgy látja, hogy Hydatius sohasem azért ítéli el a barbárokat, mert ők nem rómaiak, hanem inkább azért, mert megszegték a korábbi békeszerződéseket vagy nem siettek a szövetségeseik segítségére.⁵⁹¹ A római szerzők többsége a barbár népek ábrázolásához ugyanilyen negatív sztereotípiákat használt,⁵⁹² de Burgess szerint ezeket inkább „*Germanic ideals of behaviour*”-nak kell tekinteni, mert a germán történetírás kialakulásával rögtön dicsérendő tulajdonságokká váltak.⁵⁹³ A barbárok római földre érkezése a 20. század elejéig tartó szemlélet alapján „*a civilizáció és a barbarizmus összecsapásának*” tekintendő, és ebben a barbárokkal szembeni, egyértelműen negatív látásmódban a római elit hagyományos hozzáállása tükröződik.⁵⁹⁴

Az irodalmi források alapján a legtöbb kutató a barbár invázió mértékét és az azt követő pusztításokat hatalmas mértékűnek ábrázolta,⁵⁹⁵ amely egyfajta „*topos of the destructive enemy*”-ként felborította a római világ rendjét,⁵⁹⁶ a népvándorlás kora azonban mégsem volt olyan „*brutális*” jellegű, mint ahogyan korábban feltételezték,⁵⁹⁷ és mivel a régészeti leletek sem támasztják alá ezt a hipotézist, Kulikowski szerint szakítanunk kell a

⁵⁸⁷ Havas – Hegyi – Szabó 2007, 665.

⁵⁸⁸ Thompson 1982, 171–172; Burgess 1988a, 148.

⁵⁸⁹ Burgess 1988a, 146; Sánchez Pardo 2013, 154.

⁵⁹⁰ Johnson 1993, 44.

⁵⁹¹ Thompson 1982, 141.

⁵⁹² Ammianus úgy véli, hogy a gótok *saepe fallaces et perfidi*, Sidonius szerint *foedifraga gens*, míg a hunok *pacis fallentes nomen inane*, ahogyan Orosiusnál a vandálok *perfida et dolosa gens*, vö. Amm. Marc. 22,7,8; Sid. Ap., Ep. 6,6,1; Carm. 7,244–250; Oros. 7,38,1.

⁵⁹³ Burgess 1988a, 145.

⁵⁹⁴ Klaniczay 2005, 88; Arias 2007, 4.

⁵⁹⁵ Courtois 1955, 38–54.

⁵⁹⁶ Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 265.

⁵⁹⁷ Sz. Jónás 1994, 5.

hagyományos állásponttal.⁵⁹⁸ Jól látszik ennek az elméletnek a helyessége Hydatius esetében is, aki a jól ismert sztereotípiákat használva módszeresen elhallgatja, hogy a legtöbb esetben a barbárok szerződésszegéseinek konkrét oka volt, és gyakran éppen a rómaiak provokálták ki a korábban megkötött szövetségek felbontását.⁵⁹⁹ Hydatius még a római támadások esetében is a barbárok kegyetlenségére hivatkozik, mivel amikor római veszteségekről beszél, igyekszik konkrét személyek kiemelésével hatni az olvasók érzelmeire, amikor viszont a barbárok kerülnek szóba, ott többnyire csak személytelen népeveket használ és nem részletezi a rómaiak kegyetlenségét.⁶⁰⁰

Hydatius a legtöbb esetben külső szemlélőként, az okok és a reakciók elemzése nélkül mutatja be a barbárok viselkedését, ennek ellenére érdemes alaposabban megvizsgálnunk, hogyan ábrázolja a barbárok fosztogatásait és szövetségekötéseit, mert ezek jól megvilágíthatják Hydatius történelemszemléletének sajátosságait, ráadásul ahogyan említettük, az olvasók érdeklődésének felkeltésére is alkalmasak.

3.2.1.1 A szvévek és a szvév–gallaeciai kapcsolatok

Hydatius a barbárok 409-es hispaniai támadását először csak egyszerű betörésnek (*ingressi*) ábrázolja, elvetemült mészárlásuk (*caede hostili*) következményeiről viszont részletes beszámolót nyújt.⁶⁰¹ Hydatius és Isidorus olyan hatalmas éhínségről (*fames*) és járványokról (*pestilentiae*) tudósít, hogy szerintük egy időre még a kannibalizmus is elterjedt az éhezők között, hiszen az emberek éhségüket emberhússal csillapították, az anyák pedig saját gyermekeiket fogyasztották el.⁶⁰² Ez a kép erős túlzásnak tűnik és valószínűleg az olvasók figyelmének megragadására szolgál, a családra és a gyermekekre való utalás pedig az érzelmek felkorbácsolására alkalmas.⁶⁰³ A *pestilentiae* gyakori említése és a négy csapás között külön kategóriát képező éhínség és dögvész egyúttal utalhat a fosztogatás közbeni mészárlások nagyságára és területi kiterjedésére is, ezért érezheti úgy Hydatius, hogy az emberi faj a pusztulása felé halad.⁶⁰⁴ Mindenesetre a rómaiak ellenállása sikertelen volt és sok pénzt emésztett fel, a megszálló barbár csapatok pedig rengeteg kincset és élelmet

⁵⁹⁸ Kulikowski 2013, 687.

⁵⁹⁹ Pawlak 2007, 36.

⁶⁰⁰ Burgess 1988a, 150.

⁶⁰¹ Hyd. 34; 38.

⁶⁰² Hyd. 40: *humanae carnes ab humano genere vi famis fuerint devoratae, matres quoque necatis vel coctis per se natorum suorum sint paste corporibus*; Isid., Hist. Vand. 72.

⁶⁰³ Burgess 1988a, 150; Kulikowski 2010, 161–162.

⁶⁰⁴ Hyd. 40: *passim in humani generis effervantur interitum, et ita quatuor plagis ferri famis pestilentie bestiarum ubique in toto orbe sevientibus*.

raboltak a helyi lakosságtól, feltehetően sikerült megszerezniük a római hatóságok által beszedett adók egy részét is, amely egy ideig fedezhette saját ellátásukat.⁶⁰⁵

Hydatius szerint 411-ben a barbárok a tartományokat kisorsolták egymás között,⁶⁰⁶ vagyis sorsolás útján (*sorte*), a római hatóságok közreműködése nélkül osztották el a megszállt területeket. Ezt az álláspontot támasztja alá Orosius is a *sorte possessione*, illetve Isidorus a *sorte in possessionem* és a *sortiti sunt* kifejezések használatával.⁶⁰⁷ Hasonló elvek szerint működött a *sortes Vandalorum* eljárása is 439-ben, amikor a vandálok a Carthago környéki földeket „katonai rendszer szerint, a fegyveres nép zsákmányelosztási rendje” alapján sorsolással osztották szét egymás között.⁶⁰⁸ Számos kutató azonban úgy véli, hogy a *sorte* inkább a *sortes (telek)* szóra utal, tehát sorsolás helyett osztozkodásról volt szó, amely alapján a barbár népek létszámuknak megfelelő nagyságú földet kaphattak egy megállapodás keretében a római kormányzattól. Merrills és Miles szerint a területek elosztása semmiképpen sem lehetett „a random distribution”, inkább a barbár törzsek létszámához és erőviszonyaihoz igazodott.⁶⁰⁹ Brown kiemeli, hogy a barbárok nem a klasszikus hódítással szerezték a földjeiket, letelepítésük során pedig fontos szempont lehetett a korábbi időszakból ismert *divide et impera* elve is, melynek során a barbár katonák családjai a római veteránokhoz hasonlóan földet kaptak és azokból jelentős jövedelemre tettek szert.⁶¹⁰ Wood a gótok, a burgundok és az alánok letelepedési szokásait vizsgálva a probléma komplexitására hívja fel a figyelmet, hiszen a kezdeti felosztáshoz képest eltéréseket mutathatnak a tényleges, letelepedéshez használt területfoglalások.⁶¹¹

Hydatius és Isidorus szerint a barbárok hajlandóak voltak békét kötni (*ad pacem ineundam conversi*),⁶¹² amelyet értelemszerűen írásban is kellett rögzíteniük. A szvévek és a rómaiak közötti lehetséges szerződésről egyik oldalukon Hermericet, a másikon Honorium ábrázoló *solidusok* és *tremissisek* tanúskodnak,⁶¹³ Orosius pedig azt állítja, hogy a vandál, az alán és a szvég királyok aktívan törekedtek egy olyan szerződés megkötésére, amely hasonló volt a gótok későbbi egyezményéhez, ezért Collins azt gondolja, hogy a barbárok egy „*treaty of federation*” alapján megállapodtak a római kormányzattal, hogy katonai

⁶⁰⁵ Heather 2006, 209. A római államháztartás korabeli helyzetéről lásd: Várady 1961, 114.

⁶⁰⁶ Hyd. 41: *sorte ad inhabitandum sibi provinciarum dividunt regiones*.

⁶⁰⁷ Oros. 7,40,10; Isid., Hist. Vand. 73; Hist. Suev. 85.

⁶⁰⁸ Várady 1961, 183–184; Proc. 3,5,11–15; Vict. Vit. 1,12–14. A germán népek földtulajdoni viszonyairól bővebben: Angi 1999, 24.

⁶⁰⁹ Merrills – Miles 2010, 44.

⁶¹⁰ Brown 1999, 64–65.

⁶¹¹ Wood 2007a, 523–524.

⁶¹² Hyd. 41; Isid., Hist. Vand. 73.

⁶¹³ Schmidt 1938, 217; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 440.

szolgáltatért cserébe zsoldot és a letelepedéshez területeket kapnak.⁶¹⁴ Mommsen, Reinhart és Blockey szerint akár az is elképzelhető, hogy valódi *foedus* típusú szerződés jött létre a szvévek és a rómaiak között,⁶¹⁵ ahogyan Honorius 418-ban a hasding vandáloknak is ilyen módon engedélyezte a letelepedést, Koenigsberger pedig egyenesen azt állítja, hogy a barbár vezetők azért ismerték el a római császár hatalmát, hogy *foederatiként* élhessenek a birodalom területén.⁶¹⁶ Pohl úgy gondolja, hogy a barbárok az *usurpatorok* partnereiként telepedtek le, Stein szerint Maximus kötött egyezséget a barbárokkal, Székely Melinda egy Gerontiuszal kötött szerződést valószínűsít, Bury szerint a szvévek és a hasdingok Honorius hozzájárulásával foglalták el földjeiket, Schmidt pedig konkrétan Honorius és Hermeric közötti egyezségről beszél.⁶¹⁷ Díaz számtalan lehetőséget megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a barbárok csakis egy nagyon különleges „*pacto de federación*” alapján telepedhettek le Hispaniában, de a legújabb kutatási eredmények is valószínűsítik a *foedus* alapján történő osztozkodást és a rómaiakkal való szerződés megkötését.⁶¹⁸

Nem vitathatjuk azonban, hogy Theodosius a gótoknak tett engedményeket csak kényszerhelyzetben és időnyerés céljából, a gótok tömeges megjelenése miatt biztosította, és a velük kötött szerződéssel semmiképpen sem kívánt precedenst teremteni, ezért ha a birodalom területére később újabb barbár csoportok érkeztek, azokat elsősorban megpróbálta legyőzni, ha pedig ez nem sikerült, akkor csökkentett jogkörrel (*laeti*) telepítette le őket, és igyekezett jogi különállásukat fokozatosan megszüntetni.⁶¹⁹ Thompson és Díaz éppen ezért úgy véli, hogy az *ad inhabitandum* megjelölés inkább egy jogi formulára, mintsem konkrét szerződésre utal, és a szvévek a rómaiak jóváhagyása nélkül foglalták el Gallaeciát. Mivel szerintük a szvég vezetők egyáltalán nem úgy viselkedtek, ahogyan egy *foedus* alapján elvárható lett volna, hanem inkább a teljes függetlenségre törekedtek, sohasem jött létre semmilyen szerződés a rómaiak és a szvévek között.⁶²⁰

Bár konkrét bizonyítékunk valóban nincs semmilyen szerződéskötésre, mégis elfogadhatónak tűnik Torres Rodríguez feltételezése, mely szerint a szvévek *ius hospitii* típusú szerződést kötöttek a rómaiakkal a letelepedés során, vagyis az állami földekből kaptak területeket, de nem vethetjük el Arias álláspontját sem, mely szerint kisebb,

⁶¹⁴ Oros. 7,43,14; Collins 2004, 13–14.

⁶¹⁵ Mommsen 1894, 3; Reinhart 1952, 35; 65; Blockey 2007a, 132.

⁶¹⁶ Proc. 3,3,2; Koenigsberger 1987, 29.

⁶¹⁷ Pohl 2004, 37; Stein 1949, 1,263; Székely 2008, 75, 85. j.; Bury 1923, 1,204; Schmidt 1970a, 22–24.

⁶¹⁸ Díaz 2011, 58–61; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 430; 437.

⁶¹⁹ Demandt 1989, 127; Schulz 1993, 71; 74; Gerberding 2005, 24; Kiss 2008, 45–46. Ilyen letelepítést látunk például 386-ban a keleti gótok egy részénél Phrygiában és 392-ben egy gót csoportnál Thráciában.

⁶²⁰ Thompson 1982, 154–155; Díaz 1993, 213.

alkuszerű megegyezésekről van szó, vagy csak néhány csoportjuk telepedett le a szerződés alapján, Kulikowski pedig a *sibi dividunt* kifejezés miatt kizártnak tartja, hogy a területek felosztása a „*scheme of late Roman receptio*” alapján történt volna.⁶²¹ Arce és Bubnó a barbárok „*egyenlőten területelosztását*” a betörés gyorsaságával és előkészítetlenségével indokolja, ugyanakkor szerintük elképzelhető, hogy a *sors* alapú földosztás *foedus* alapján valósult meg.⁶²² Figyelemre méltó még Pawlak azon következtetése is, hogy mivel a letelepedés rendje és a szerződés betartása általában csak a római hatóságok ellenőrzésével volt lehetséges, valószínűleg állami beavatkozás nélkül került sor a területek egyenlőtlen felosztására, mert Hydatius betolakodóknak tartja a betelepült törzseket.⁶²³

Nem mellőzhetjük továbbá azt a szempontot sem, hogy 398-tól az *ius hospitalitatis* (*vendégjog*) alapján a római birtokosok a barbárok által megszállt területeken kötelesek voltak a házukat és a földjüket a rajta lévő munkaerővel együtt megosztani a germánokkal, jellemző módon Italiában az egyharmad rész, Galliában és Hispaniában pedig a kétharmad rész átadásával.⁶²⁴ Ez a közösség által kiosztott *sors* nevű terület csak 50 év után vált a germánok tényleges tulajdonává, addig viszont jogi és adózási szempontból is a római birtokos vállalt felelősséget a földdel kapcsolatban.⁶²⁵ Bár a legtöbb esetben, így a szvévek által megszállt Gallaeciában is a nagybirtokos arisztokrácia tagjai megtarthatták a földjeiket, az észak-africai vandálok és a dél-galliai gótok már nem osztozkodtak ilyen békés módon, hanem a római birtokosokat elűzték a földjeikről és sok esetben kegyetlen fosztogatásokat is végrehajtottak.⁶²⁶

A történészek mindenesetre egyetértenek abban, hogy a szvég letelepedés központi helye a nyugati partvidék volt, a Szvég Királyság fővárosa pedig az egykori római provincia központja, Bracara Augusta lett.⁶²⁷ A szvévek letelepedési helyét az ibériai germán helynevek elhelyezkedésének vizsgálatával Sachs és Piel is igazolta, Sánchez Pardo pedig valószínűsíti, hogy a Közép- és Dél-Gallaecia városaiban letelepült szvévek rendkívül

⁶²¹ Torres Rodríguez 1977, 71; 270; Arias 2007, 15; 40; Kulikowski 2010, 166.

⁶²² Arce 2002, 79–80; Bubnó 2013, 22. Muhlberger teljesen nyitva hagyja a kérdést, vö. Muhlberger 1990, 248; Tranoy és Thompson viszont bővebben elemzi a problémát, vö. Tranoy 1974, 1,35–38; Thompson 1982, 153–156.

⁶²³ Pawlak 2007, 30. Ez az érv azonban nem állja meg a helyét, ha számításba vesszük azt a lehetőséget, hogy Hydatius szándékosan hallgatja el a barbárok római törvényekhez való alkalmazkodását és a császári hatalom segítségnyújtását a barbár letelepedésekkel kapcsolatban.

⁶²⁴ A *hospitalitas* kérdésének részletes vizsgálatát lásd: Halsall 2007, 422–446.

⁶²⁵ Horváth 1999, 47; Alföldy 2000, 203.

⁶²⁶ Már az 5. században megkezdődött viszont a római *possessio* és a barbár földtulajdon összeolvadása, így korlátozás nélkül lehetett földet kapni a korábbi közföldekből, vö. Angi 1999, 37.

⁶²⁷ Bracara központi jelentőségéről lásd: Díaz 2000a, 403–423.

gyorsan asszimilálódtak a helyi arisztokráciához.⁶²⁸ Thompson szerint a szvévek sohasem támadták meg Bracara, Asturica és Lucus környékét,⁶²⁹ ezért ezek a területek lehettek a letelepedés fontosabb központjai, de mivel arról sem tudunk, hogy lettek volna olyan vidéki területek, amelyeket ne érintett volna a szvévek fosztogatása, feltehetően nagy részük Bracara környékén telepedett le.⁶³⁰ A szvévek minden bizonnyal csak ott tudtak később önálló közigazgatási rendszert létrehozni, ahol eredetileg is letelepedtek, így a további terjeszkedés keletre és Lusitania felé mindig erőszakos eszközöket igényelt és fosztogatásokkal párosult. Egyes feltételezések szerint éppen ezért jöhetett létre Bracarától és Lucustól keletre egy olyan római irányítás alatt álló független terület, amely többször is szembe tudott szállni a barbár hódítókkal.⁶³¹

Annak ellenére, hogy feltételezésünk szerint Hermeric szövetséget kötött a rómaiakkal, egyre fontosabbnak tartotta, hogy a Szvév Királyság területét megnövelje, így összetűzésbe keveredett a szomszédos vandálokkal, akik szintén Hispania meghódítására törekedtek.⁶³² Amikor 419-ben az erbasisi hegyekben Gunderic körbezárta a szvévek csapatait, csak a római Asturius *comes* és Maurocellus *vicarius* segítségével lehetett elkerülni a vereséget, mert a két római sereg harapófogóként közrefogta a vandálokat, akik így kénytelenek voltak Baeticába vonulni.⁶³³ Gregorius Turonensis szerint a szvévek felajánlották a vandáloknak, hogy a vita eldöntésére egy-egy emberük küzdjön meg egymással, de amikor a szvévek megnyerték a párbajt, a vandálok elhagyták Gallaeciát.⁶³⁴ Az a két tény, hogy 418-ban a gótok Constantius kérésére félbeszakították a hadjáratot (*intermisso certamine*) Hispaniában,⁶³⁵ 419-ben pedig a *comes Hispaniarum* kiállt a szvévek mellett, megerősíti azt a feltételezésünket, hogy Hermeric valóban szerződést kötött a rómaiakkal a letelepedés során, ahogyan Gillett is úgy véli, hogy Asturius beavatkozása mindenképpen a szvév–római szövetségnek volt köszönhető.⁶³⁶ Asturius és Maurocellus tevékenysége jelenti egyébként az utolsó olyan akciót, amikor a Hispaniában állomásozó

⁶²⁸ Sachs 1932; Piel 1936; Reinhart 1952, 100–101; Moreira 1993, 400–401; Arias 2007, 41; Sánchez Pardo 2013, 155. A szvév letelepedés központjainak meghatározásához lásd: 7. sz. térkép.

⁶²⁹ Hyd. 66; 81; 179; 194; 196; 243.

⁶³⁰ Thompson 1982, 158.

⁶³¹ López – Rodríguez 1997, 552; Arias 2007, 49.

⁶³² Arce 2005, 111.

⁶³³ Hyd. 63; 66. Az erbasisi eseményekről bővebben: Thompson 1982, 157.

⁶³⁴ Greg. Tur. 2,2.

⁶³⁵ Hyd. 61.

⁶³⁶ Gillett 2003, 64. Kulikowski ugyanakkor azt állítja, hogy Asturius fő feladata Maximus ellensúlyozása lett volna, vö. Bowes – Kulikowski 2005, 14.

római helyőrség 10–11 ezer katonája még sikeresen és nagyobb veszteségek nélkül tudott fellépni a barbárokkal szemben.⁶³⁷

Hermeric politikája a vandálok kivonulásáig békésnek mutatkozott, mivel 411–430 között Hydatius nem említ háborút vagy konfliktust a szvévek és a rómaiak között. A békés időszakot felváltó és egyre nagyobb erejű fosztogatások egyfajta ellentmondást is jelentenek, hiszen a döntően földműves életformával nehezen egyeztethetőek össze a germán népek körében nagyon gyakori zsákmányoló és területszerző hadjáratok. Arias szerint az egyre erősödő fosztogatásokat a szvég előkelők gazdagságért folytatott küzdelme idézte elő, amely fokozatosan átalakult egy előre átgondolt expanziós külpolitikává,⁶³⁸ Thompson viszont bizonyítékok híján próbálja a szerződés alapján történő letelepedést cáfolni azzal, hogy a szvévek a gótok 416–418 közötti hadjáratától eltérően sohasem siettek Róma segítségére.⁶³⁹ Hydatius beszámolójából jól látszik, hogy Hermeric talán a megállapodás kötöttsége miatt csaknem két évtizedig nem indított háborút újabb területekért, de az is szembetűnő, hogy többször találunk utalást a korábbi békeszerződés megszegésére. Hermeric feltehetően a letelepedés és az államszervezés nyugalmas körülményeit akarta biztosítani azzal, hogy békeszerződést kötött a rómaiakkal, ugyanakkor elképzelhető, hogy a szvévek tudatosan készültek az állam megerősítése és a népesség gyarapítása céljából a későbbi Gallaecián kívüli hódításokra.⁶⁴⁰

Egy évtizeddel később a szvég katonák már súlyos embervesztéseket szenvedtek a vandálokkal és a rómaiakkal való összecsapások következtében. Amikor 429-ben a szvég Heremigarius fosztogatni kezdte a Lusitaniában maradt vandálokat, ez annyira ijesztőnek tűnhetett Gaiseric számára,⁶⁴¹ hogy megszakította az afrikai átkelést és visszafordult, hogy személyesen számoljon le a szvég katonákkal. 430-ban Hermeric már Gallaecia középső részeit fosztogatta, ezért a biztonságosabb erődítményeket (*castella tutiora*) birtokló gallaeciabeliek a szvég katonák között akkora mészárlást végeztek, hogy sikerült egy új békét kikényszeríteniük, amelynek értelmében a korábban fogságba esett rómaiakat szabadon kellett engedni és a zsákmányt vissza kellett adni számukra. Hydatius szerint így

⁶³⁷ Thompson 1982, 173. Mindketten valószínűleg a 422-ben a vandálok ellen harcoló Castinus *magister utriusque militiae*-vel együtt a *palatini* és a *comitatenses* pamplonai alakulatához tartoztak, vö. Hyd. 69; Not. Dig., Occ. 7, 118–134; Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 286.

⁶³⁸ Arias 2007, 38.

⁶³⁹ Thompson 1982, 154.

⁶⁴⁰ Arias 2007, 44; Torres Rodríguez 1977, 66; 69; 84–87.

⁶⁴¹ Az emeritai pusztítás mértékéről, a feltárt régészeti leletekről és a datálás nehézségeiről lásd: Kulikowski 2013, 694–698.

helyreállt a megszegett békeszerződés (*pacem quam ruperant, restaurant*),⁶⁴² ami szintén megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a szvévek egy rómaiakkal kötött szerződés alapján telepedtek le Gallaeciában.

Érdemes azonban alaposabban is megvizsgálnunk, hogy milyen hatást gyakorolt a szvévek betelepődése a gallaeciai lakosságra, és hogyan alakultak a kezdeti interakciók a két fél között. Carr szerint a gallaeciabeliek az első fosztogatások hatására egy idő után felhagytak korábbi földműves tevékenységeikkel, és az alacsonyan fekvő területekről a biztonságosabb magaslatokra és az erődített területekre költöztek, ezáltal a várak és az erődítmények környékén megnőtt a lakosság száma.⁶⁴³ Kulikowski régészeti és numizmatikai bizonyítékokkal is alátámasztotta, hogy az 5. század második felében a szvég megszállás elől a rómaiak egy része Gallaecia mezőgazdasági területeiről és közigazgatási központjaiból korábban kevésbé lakott hegyvidéki területekre és erődök közelébe menekült.⁶⁴⁴ Hasonló folyamat játszódott le a birodalom más részein is, mivel az arisztokrácia és a városi *decuri*ók a belső területekre, Dél-Galliába vagy Italiába húzódtak vissza, a barbár fosztogatásoktól szenvedő lakosság pedig a magasabb erődítményekben és a városokban keresett menedéket, ezáltal egész vidékek néptelenedtek el, ahová a barbár törzsek később beszivárogtak vagy szervezeten betelepedtek.⁶⁴⁵ Egy 420-ban elfogadott törvény már kifejezetten megengedte a birtokosok számára, hogy a barbárok elleni védekezés hatékonyságának érdekében erődítményeket építhessenek a birtokokon,⁶⁴⁶ ezáltal nagyvállalkozók közmunkákkal fogtak bele az erődök és városfalak építésébe, és „*valóságos magánhadcseregek*” bevetésével próbálták biztosítani az oda menekült lakosság nyugalma, az 5. század végén pedig már döntő részben a nagybirtokosok feladata volt, hogy a barbárok elleni védekezést saját személyzetükkel és erődítéseikkel megoldják.⁶⁴⁷ Mivel ezek az erődített területek nemcsak a lakosság számára nyújtottak menedéket, hanem helyi szinten a római arisztokrácia hatalmát is jelképezték „*real centres of power and spatial*

⁶⁴² Hyd. 80–81.

⁶⁴³ Carr 2002, 199–203. A gallaeciai *castellum*ok helyzetéről bővebben: Castellanos 2015, 500, 106. j.

⁶⁴⁴ Kulikowski 2013, 688–689.

⁶⁴⁵ Alföldy 2000, 162; Angenendt 2008, 127. A késő császárkorban épült pannoniai *castellum*okra jellemző volt, hogy magaslatokra, vagy lehetőség szerint olyan fennsíkra épültek, amelyet meredek lejtő vett körül, hogy a római lakosság ténylegesen biztonságban legyen, vö. Mócsy 1974, 111–113; 199.

⁶⁴⁶ CI 8,10,10; Mócsy 1974, 140.

⁶⁴⁷ Alföldy 2000, 201; Cortázar – Vesga 2001, 92–93. Jóval később, a Karoling-korban is ezek az erődített területek szolgáltak a helyi lakosság menedékeként a szaracén, a normann és a magyar támadásokkal szemben, vö. Pirenne 1983, 90.

hierarchization” formájában, hasonló szerveződést figyelhetünk meg a völgyekben és a gazdagabb mezőgazdasági területeken is.⁶⁴⁸

Hydatius szerint a csapásokat túlélő hispaniaiak városonként és erődítményenként hódoltak be a szvéveknek,⁶⁴⁹ később viszont már azt írja, ahogyan láttuk, hogy Gallaecia középső részén a biztonságosabb erődítmények (*castella tutiora*) sikeresen szembeszálltak a szvévekkel.⁶⁵⁰ Arias és Carr szerint itt elsősorban a gallaeciai földművesekből szerveződhetek római csapatok a szvévek ellen, mivel leginkább az ő érdekükben állt megszüntetni azt az állapotot, amelyben a szvég katonák elvették a rómaiak által megtermelt gabonát,⁶⁵¹ ugyanakkor ezek az erőfeszítések feltehetően csak alkalomszerű ellenállások lehettek és nem folyamatosan szerveződtek. Muhlberger ezzel egyetértve úgy gondolja, hogy a vidéki erődítmények egy része nem szervezett keretek között, hanem magánakcióként szállt szembe a szvég hódítókkal, Burgess viszont ezt a feljegyzést éppen annak igazolására próbálja felhasználni, hogy valójában már semmilyen ellenállás nem volt tapasztalható a római lakosság részéről, mert teljesen megadták magukat a barbár hódítóknak,⁶⁵² vannak azonban olyan leleteink, amelyek a megszállás folytonosságára, a lakosság növekvő félelmére és fokozott fegyveres ellenállására utalnak.⁶⁵³ Egyes kutatók szerint a *castellum*ok saját igazgatással rendelkező, várostól függő benépesített területeket jelentenek, de ezt a fogalmat gyakran a *castrum*ok helyett használják,⁶⁵⁴ így a biztonságot kereső lakosság az általa elfoglalt magaslatokon nemcsak ideiglenes vagy állandó településeket hozott létre, hanem katonai védelmi pontok kialakítására is törekedett, különösen Gallaecia középső területein,⁶⁵⁵ ahogyan Isidorus is egyaránt használja a fogalmat a lakó- és menedékhely megjelölésére, Iohannes Biclaensis pedig a *civitasszal* kapcsolatban említi a *castellum*okat.⁶⁵⁶ A 4. századi partmenti területekről előkerült pénzleletek sem segítenek annak eldöntésében, hogy a történeti kutatásban *castrónak*

⁶⁴⁸ Sánchez Pardo 2013, 152–154.

⁶⁴⁹ Hyd. 41: *Spani per civitates et castella residui a plagis barbarorum per provincias dominantium se subiciunt servituti*. Isidorus ehhez hasonlóan arról számolt be, hogy a hispaniaiak városonként és váranként (*per civitates et castella*) adták meg magukat, vö. Isid., Hist Vand. 73.

⁶⁵⁰ Hyd. 81. Hydatiusnak azért lehettek megbízható információi arról, hogy mi történt a *castellum*okban, mert püspöki feladatai közé tartozott, hogy megszervezze ezeknek a területeknek az egyházi életét, vö. Várady 1961, 182; Burgess 1988a, 202.

⁶⁵¹ Arias 2007, 62; Carr 2002, 128.

⁶⁵² Muhlberger 1990, 249; Burgess 1988a, 129.

⁶⁵³ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 517–520. A római értékek elrejtésére, a katonai viseletekre és a tipikus foglalkozási formákra vonatkozó leletekről bővebben: 4. sz. kép; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 216–217; 256–258.

⁶⁵⁴ A *castellum* és a *castrum* fogalmának értelmezéséhez lásd: Havas – Németh – Szabó 2001, 88–91.

⁶⁵⁵ Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 291. Az erődített települések elhelyezkedéséhez lásd: 7. sz. térkép; a kutatás jelenlegi állásáról bővebben: Sánchez Pardo 2013, 143–146.

⁶⁵⁶ Isid., Etym. 15,2; Ioh. Bicl. 20,46; 20,48; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 517.

nevezett, jellegzetesen gallaeciai települések már a szvévek megérkezése előtt is lakottak voltak-e, mindenesetre a régészeti dokumentáció szerint a római lakosság az 5. század második felében sem hagyta el tömegesen ezeket a védett területeket,⁶⁵⁷ és még arra is látunk példákat, hogy a szvévek és a gallaeciaiak gyakran ugyanazokban a hegyvidéken elhelyezkedő városokban éltek és nem tudunk arról, hogy különösebb konfliktusok alakultak volna ki közöttük.⁶⁵⁸ Bár a szvévek gallaeciai jelenlétéről nagyon kevés régészeti emlék maradt fenn, a nyugati részek temetői kultúráinak elemzése során bizonyítékok kerültek elő arra vonatkozóan, hogy különösen az előkelők esetében egyértelmű a folytonosság a római hagyományok és a barbár népesség között, ebből viszont arra következtethetünk, hogy a romanizált szvévek a mértéktelen pusztítás helyett inkább felhasználták a meglévő római struktúrákat és adottságokat.⁶⁵⁹

Gallaeciát azért szokás a legkevésbé romanizált provinciának tartani Hispaniában, mert még az 5. század elején is léteztek azok a római kor előtti identitások, amelyek kevésbé urbanizált rétegeként szembeszálltak az idegenekkel.⁶⁶⁰ Kivételt jelent ez alól a kulcsfontosságú Lucus és környéke, amely erődítményeinek köszönhetően egészen az 5. század közepéig megőrizte római jellegét, a nagybirtokrendszer itteni elterjedése miatt pedig a központi hatalom gyengesége ellenére felerősödött a terület romanizálódása.⁶⁶¹ A modern kutatások azonban azt igazolják, hogy eredetileg a szvévek is a római parasztokhoz hasonló földművesek voltak, a letelepedés után pedig Gallaeciában visszatértek ehhez a foglalkozáshoz, és csak szükség esetén ragadtak fegyvert,⁶⁶² leginkább gyalogos hadrendet, mintsem lovasságot alkotva.⁶⁶³ Orosius ezt megerősítve beszámolt arról, hogy a szvég leteleplők a fegyvereiket ekére cserélve (*exsecrati gladios suos ad aratra conversi*) földet

⁶⁵⁷ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 515–516. A főleg Arcadius és Honorius idejéből származó érmék lelőhelyeit lásd: 8. sz. térkép; az előkerült numizmatikai anyagról bővebben: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 210–212.

⁶⁵⁸ Kulikowski 2013, 690.

⁶⁵⁹ Chavarría Arnau 2005, 545–546; Halsall 2007, 342–343; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 440–441. Tipikus germán temetkezési szokások alig mutathatók ki az 5. századi Gallaeciában; a „double stole tombstones” továbbhasználatáról és a temetők és erődök melletti plébániák létrehozásáról lásd: Sánchez Pardo 2013, 147–149; 155.

⁶⁶⁰ Arias 2007, 40. Hispania északi része már a római köztársaság idején sem vonzotta a telepeseket, egyedül katonai vagy bányászati szempontok miatt jöttek létre itt nagyobb városok, Gallaeciában például jelentős arany-, ezüst- és ónlelőhelyek voltak, vö. Cortázar – Vesga 2001, 78; 81; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 520–521. A hispaniai urbanizáció folyamatáról lásd: Alföldy 2007, 450–452; a gazdasági és katonai szempontok miatt létrehozott út- és településhálózatról bővebben: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 221–223.

⁶⁶¹ Cortázar – Vesga 2001, 91–92.

⁶⁶² Livermore 1971, 59; Torres Rogríguez 1977, 269; Arias 2007, 37; Riché 2016, 74. A Gallaeciában feltárt „agricultural terraces” elhelyezkedéséhez lásd: 7. sz. térkép; az itt folyó mezőgazdasági termelésről bővebben: Sánchez Pardo 2013, 146–147.

⁶⁶³ Iord., Get. 261; Thompson 1982, 171.

műveltek, mások pedig testőrként vagy zsoldosként szolgáltak, vagyis békésen éltek együtt a hispán–római lakossággal.⁶⁶⁴

431-ben a szvévek ismét megszegték a gallaeciabeliekkel kötött békét és újra fosztogatni kezdtek,⁶⁶⁵ mivel a szvég külpolitika a vandálok távozása után agresszívabbá vált és az ambíciózus Hermeric a félsziget többi részének elfoglalására törekedett.⁶⁶⁶ Támadásaik annyira állandósulhattak és veszélyesnek tűnhettek, hogy maga Hydatius is bekapcsolódott a politikai életbe és követséget vállalt, hogy a szvég fosztogatások megállításához Aëtiustól kérjen segítséget, aki ekkor éppen Galliában tartott hadjáratot. Hydatius ugyan utal arra, hogy önként vállalta ezt a feladatot (*suscipit legationem*), hogy püspökként a helyiek érdekeit képviselhesse, valószínűbb azonban, hogy a későbbi Symphosius püspökhöz hasonlóan őt is Hermeric kérte fel és küldte követként (*legatus missus*) Aëtiushoz,⁶⁶⁷ mert abban bízott, hogy egy katolikus püspök többet érhet el a tárgyalásokon, mint egy pogány követ. Hydatius követvállalásából ugyanakkor arra következtethetünk, hogy a térségben ekkor már nem állomásoztak római csapatok, mert ebben az esetben az itteni *cohors* vezetője lett volna illetékes ennek a feladatnak a végrehajtására,⁶⁶⁸ és más források is megerősítik azt a feltételezést, hogy a 430-as évektől valójában már sem közigazgatási, sem jogi hatóság nem működött a megosztott Gallaeciában,⁶⁶⁹ éppen ezért a birodalmi és a barbár „*exclusive centrepoin*ts” hiányában a politikai tevékenységekben és a diplomáciai ügyekben való részvétel nyitva állt a polgári és katonai tisztviselők, a tartományi testületek tagjai és az egyházat vezető papok előtt egyaránt.⁶⁷⁰

Aëtius végül csak 432-ben, a frankok legyőzése után küldte vissza a szvévekhez Hydatiust Censorius *comes* kíséretében.⁶⁷¹ Egyes kutatók szerint az a tény, hogy Aëtius „*diplomatic pressure*” formájában csak egy követet küldött válaszként és nem tett konkrét katonai lépéseket a gallaeciaiak védelmében, egyértelműen igazolja, hogy Aëtius nem volt elkötelezett a Gallián kívüli római területek megmentésében,⁶⁷² ugyanakkor meglepő módon

⁶⁶⁴ Oros. 7,41,7. Burgess szerint azonban Orosius „*gives the lie*”, mivel Gallaecia elhagyása után sohasem tért vissza szülőföldjére, így nem is rendelkezhetett pontos információkkal az ott kialakult helyzetről, vö. Burgess 1988a, 190.

⁶⁶⁵ Hyd. 86: *rursum initam cum Callicis pacem libata sibi occasione conturbant*.

⁶⁶⁶ Tranoy 1974, 1,28–33.

⁶⁶⁷ Hyd. 86; 91–92.

⁶⁶⁸ Burgess 1988a, 127.

⁶⁶⁹ Not. Dig., Occ. 1,67; 21,10; Thompson 1982, 169; Gillett 2003, 58.

⁶⁷⁰ Gillett 2003, 76.

⁶⁷¹ Hyd. 88; Iord., Get. 176; Prosp. 429–430; Ioh. Ant. 201; Chr. Gall. 452, 106; Sid. Ap., Carm. 7,233.

⁶⁷² Heather 2006, 288; Burgess 1988a, 129. Aëtius stratégiájáról és a hispaniai küldöttség lehetséges céljairól bővebben: Gillett 2003, 55–58.

azt látjuk, hogy Hydatius nem volt elégedetlen a kialakult helyzettel. Feltételezhetően a követség küldetése sikerrel végződött, mert Censorius 433-ban visszatért Ravennába, a szvévek és a gallaeciabeliek közötti békét pedig a püspök közbenjárásának köszönhetően (*sub interventu episcopali*) ismét megerősítették.⁶⁷³ Hermeric hatalma ennek következtében biztosan növekedett, mert még túszoikat is sikerült ejtenie a béke helyreállítására hivatkozva, ez viszont arra utal, hogy nem látta biztosítotttnak, hogy maguk a gallaeciaiak betartják majd a szerződést.⁶⁷⁴ Úgy tűnik, a helyzetet végül mégsem sikerült megnyugtató módon rendezni, mert Hermeric újabb követséget indított a rómaiakhoz Symphosius püspök személyében, kezdeményezése viszont feltehetően a császári udvar elutasítása miatt meghiúsult (*rebus incassum frustratur arreptis*). 437-ben ismét Censorius indult követségbe Fretimund kíséretében a szvévekhez, ennek eredményeképpen 438-ban a szvévek békét kötöttek a gallaeciaiak egy részével, akik korábban harcban álltak velük (*cum parte plebis Calleciae cui adversabatur*).⁶⁷⁵ Nem tudjuk pontosan azonosítani, hogy itt a hispán–római lakosság melyik csoportjáról van szó, a kutatók nagy része a *plebs* kifejezés miatt azt feltételezi, hogy a korábbiakhoz hasonlóan a vidéki területek lakossága köthetett békét a szvévekkel, az erősebben romanizált területek és a püspökök által patronált városok pedig továbbra is római ellenőrzés alatt maradtak.⁶⁷⁶ Thompson szerint a 431–438 közötti gyakori követváltások azt igazolják, hogy a szvévek és a rómaiak között elkezdődött egyfajta együttműködés a kialakítandó béke feltételeiről, még akkor is, ha ezek a tárgyalások nem mindig voltak sikeresek és hosszú távúak,⁶⁷⁷ talán mert a megállapodásokat nem mindenki tartotta tiszteletben egyik oldalon sem. Díaz és Menéndez-Bueyes az alkalmoszerűségét hangsúlyozza ezeknek az alkuszerű békeszerződéseknek, amelyeket ugyan helyi közösségek és városok kötöttek meg egymással, de mindenképpen hatást gyakorolhattak a hivatalos tárgyalási folyamatokra,⁶⁷⁸ erről viszont Hydatius nem tájékoztatja az olvasóit.

Néhány hónappal később azonban megváltozott a helyzet, mert amikor Rechila Emerita elfoglalása után 440-ben ostromolni kezdte Martylist, a korábbi követjárásairól ismert Censorius feltétel nélkül megadta magát (*in pace se tradidit*), 441-ben pedig Hispalis

⁶⁷³ Hyd. 91. Thompson nem biztos abban, hogy a béke 433-as helyreállításánál is Hydatiusról van szó, és elképzelhetőnek tartja, hogy Hermerickel egy másik püspök került kapcsolatba, vö. Thompson 1982, 179.

⁶⁷⁴ Gelarda 2008–2009, 302.

⁶⁷⁵ Hyd. 92; 103; 105.

⁶⁷⁶ Tranoy 1974, 1,41; Gelarda 2008–2009, 303. A hydatiusi *plebs* értelmezéséhez bővebben: Gillett 2003, 58–60.

⁶⁷⁷ Thompson 1982, 176.

⁶⁷⁸ Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 294.

is a szvévek kezére került.⁶⁷⁹ Szvév fosztogatásokról legközelebb csak 446-ban hallunk, amikor Rechila több támadást is indított a Carthaginiensis és Baetica védelmére érkező római csapatok ellen. Amikor a rómaiakat segítő gót csapatok vereséget szenvedtek a szvévektől, a rómaiak megfutamodtak, a szvévek pedig felforgatták az elfoglalt tartományokat.⁶⁸⁰ Rechila hódításközpontú politikája minden bizonnyal nagyobb hadsereget és több erőforrást igényelt, ezért feltételezhetjük, hogy a gallaeciabeliek egy része együttműködött a szvévekkel a hódítások során.⁶⁸¹ Mivel a szvévek által sűrűn lakott területeken sem tudunk ellenállásról vagy lázadásokról, elképzelhető, hogy a gallaeciabeliek egy része szívesebben élt a szvévek uralma alatt, ahogyan ezt látjuk a vandálok és a gótok esetében is. A szvév uralkodók hatalma nem volt konstans, hanem leginkább alkalmi és büntető fosztogatásokban nyilvánult meg, ezért a gallaeciaiak egy része megértette, hogy a szvév uralom elfogadásával már nem kell tartania a fosztogatásoktól,⁶⁸² mentesülhet a római adóterhektől, és mivel nem veszélyezteti a további elszegényedés lehetősége, akár még javulhatnak is társadalmi és gazdasági pozíciói.⁶⁸³

Recharius 448-as hatalomra kerülése után a szvévek Róma-ellenes politikája miatt⁶⁸⁴ megerősödött a szvév fosztogatások intenzitása, ennek megfelelően 448-ban Hispalisban meggyilkolták a korábban több követséget vállaló Censoriust, kifosztották Gallaecia legtávolabbi területeit (*ulteriores regiones*) és a vasconiai Iberus folyó völgyét, hogy innen kiindulva előkészíthessék Tarraconensis meghódítását. 449-ben Recharius Basilius segítségével már Caesaraugusta környékét fosztogatta, erőszakkal és csellel (*inrupta per dolum*) pedig Ilerda városát is megszerezte jelentős számú foglyot ejtve.⁶⁸⁵ A szvév–gót viszony jelentős javulását és a rómaiak elleni közös fellépést lehetőségét eredményezte, hogy 449-ben Recharius egy házassági szerződés alapján feleségül vette Theoderic lányát.⁶⁸⁶ Thompson szerint az a tény, hogy a szvévek nem tiltották az idegenekkel való házasságot, azt igazolja, hogy nem voltak saját törvényeik, emiatt nem is köthettek a rómaiakkal *foedus* típusú szerződést, következtetése azonban nem megalapozott, hiszen például a burgundokról tudjuk, hogy mivel igyekeztek jó viszony ápolni a római *senátorok* felső rétegével, nem tiltották a vegyes házasságokat, a grófságok élén pedig egy-

⁶⁷⁹ Hyd. 111; 113; 115.

⁶⁸⁰ Hyd. 126.

⁶⁸¹ Torres Rodríguez 1977, 87; Arias 2007, 46.

⁶⁸² Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 297; Carr 2002, 128.

⁶⁸³ Oros. 7,41,5–7; Salv. 4,4; Halsall 2007, 227.

⁶⁸⁴ Thompson 1980, 80.

⁶⁸⁵ Hyd. 129; 131–132; 134.

⁶⁸⁶ Hyd. 132; Collins 2004, 31. Egyes kutatók szerint ezt a szövetséget más királyi házasságok is erősítették a korábbi időszakból, vö. López Sánchez 2005, 511, 83. j.

egy római és burgund *comes* közösen bíraskodott a lakosság fölött, ennek ellenére jogi értelemben mégis megtarthatták elkülönültségüket és saját törvényeiket is.⁶⁸⁷ Rechiarius házassága ugyanakkor jól tükrözi azt a sajátos germán gyakorlatot, mely szerint a házasság egyfajta „*politikai aktusnak*” minősült és házasságokat gyakran a készülődő háborúk megakadályozására kötöttek.⁶⁸⁸

A szvévek a későbbi időszakban kétszer is elfogadták a rómaiak kezdeményezését a békés viszony fenntartására: 452-ben vagy 453-ban két hispaniai *comes*, Mansuetus és Fronto révén sikerült megerősíteni a korábbi békefeltételeket, 454-ben pedig Iustinianus segítségével újult meg a szerződés.⁶⁸⁹ Ezek a követségek valószínűleg III. Valentinianus és a szvévek közötti kapcsolatok élénkülését igazolják, és feltételeznek egyfajta hatalommegosztást is a birodalom és a szvég uralkodó között.⁶⁹⁰ Rechila és Rechiarius győzelmeit ugyanakkor a városok kifosztása és a gótokkal való kapcsolat erősödése miatt Hydatius rossz szemmel nézte, ezért annak ellenére, hogy a 438–456 közötti időszak a rómaiak és a barbárok között viszonylag nyugalmasnak tekinthető, Hydatius semmit sem mond a két fél közötti kapcsolatról vagy együttéléstről, hanem inkább igyekszik az eseményeket a római és a barbár hadvezérek folyamatos küzdelmének ábrázolni.⁶⁹¹

A szvévek kihasználták, hogy 455-ben a rómaiak hadereje Aëtius és III. Valentinianus meggyilkolása miatt csökkent, ezért korábbi taktikájukon változtatva annak ellenére fosztogatták Carthaginiensis területét, hogy a 453-as szerződés értelmében a terület visszakerült római uralom alá. 456-ban a rómaiak és a gótok is követeket küldtek Rechiariushoz, hogy fenntartsák a békeszerződést, de a szvévek a követeket visszautasítva megszegették az esküjüket, majd Tarraconensis kifosztására indultak,⁶⁹² amikor pedig 456-ban Theoderic ismét követeket küldött Rechiariushoz, ő egy újabb tarraconensisi támadással válaszolt.⁶⁹³ A két hadjáratl a szvévek meg akarták hódítani az egyetlen olyan provinciát, amely még mindig római fennhatóság alá tartozott, ugyanakkor a Gallaeciába vezetett foglyok nagy száma arra utalhat, hogy a római lakosság egy része igyekezett hasznot húzni a szvévek fosztogatásaiból.⁶⁹⁴ Iordanes szerint Rechiarius azt gondolta, hogy mivel a gótok

⁶⁸⁷ Thompson 1982, 170; Angenendt 2008, 147.

⁶⁸⁸ Klaniczay 2005, 69.

⁶⁸⁹ Hyd. 147; 153.

⁶⁹⁰ Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 268, 8. j.

⁶⁹¹ Burgess 1988a, 149; Muhlberger 1990, 222.

⁶⁹² Hyd. 161; 163: *quia uno essent pacis foedere copulati, iurati foederis promissa servarent. Remissis legatis utriusque partis atque omni iurationi violata.*

⁶⁹³ Hyd. 165. Isidorus nem tud erről a második akcióról, vö. Isid., Hist. Suev. 87.

⁶⁹⁴ Muhlberger 1990, 251.

a rómaiakkal *foederati* viszonyban voltak, II. Theoderickel való sógorságát kihasználva akár egész Hispania a szvévek fennhatósága alá kerülhet.⁶⁹⁵

Sajátos problémát jelent a gótok és a szvévek közötti kapcsolat vizsgálatában Aioulf szerepe és azonosítása. Hydatius szerint 456-ban Theoderic egyik parancsnoka, Aioulf elhagyta a Lusitaniába tartó gót sereget és Gallaeciában várakozott, hogy a szvévek királya lehessen.⁶⁹⁶ Iordanes ezzel szemben azt állítja, hogy Aioulf a varnusok törzséből származott, és Theoderic *cliense*ként 455-ben konkrét megbízást kapott arra, hogy kormányzóként irányítsa a szvéveket, ők azonban kezdeményezték, hogy inkább önállósodjon és legyen a szvévek királya.⁶⁹⁷ Aioulf pontos azonosítását tovább nehezíti, hogy vélhetően azonos a Hydatius által 449-ben említett Agiulffal, Censorius gyilkosával.⁶⁹⁸ Thompson szerint Iordanes kevésbé hiteles forrás, mint Hydatius, mivel időben és térben is távolabb élt a gallaeciai eseményektől és általánosságban is pontatlanabbak a feljegyzései. Iordanes gótok iránti elfogultsága miatt Aioulfot egy hűtlen varnusnak állította be és magukat a szvéveket is belekeverte Theoderic elárulásába, mivel szerinte Aioulf a szvévek rábeszélésének hatására vált kétszínűvé. Amikor Aioulf megpróbálta megszerezni a hatalmat Gallaecia fölött, Theoderic 457 júniusában, Portus Caléban elfogta és lefejeztette őt.⁶⁹⁹ Iordanes szerint a szvévek ezután papokból álló követséget indítottak Theoderichez, aki nemcsak hogy elengedte a szvévek büntetését, de ahhoz is hozzájárult, hogy saját vezetőt válasszanak maguk közül, valójában azonban Remismund csak 465-ben lett a szvévek királya. Thompson jogosan kételkedik Iordanes hitelességében a szvég főpapok és Theoderic találkozásáról szóló tudósítással kapcsolatban, hiszen a püspököket a gót király nem üdvözölhette a nekik kijáró tisztelettel, mivel 457-ben a szvévek még pogányok voltak.

Recharius halála után a 456–460 közötti belső hatalmi harcok a szvég lakosság megosztottságához vezettek és minden korábbinál erőszakosabb terjeszkedési politikát generáltak. 457-ben a szvévek egy része Maldras vezetésével a szokásos kétszínűséget alkalmazva (*solito more perfidiae*) kifosztotta Lusitaniát és lemészárolta a rómaiakat, majd

⁶⁹⁵ Iord., Get. 229–230.

⁶⁹⁶ Hyd. 173; 180; Thompson 1965, 96; Trambauer 2008, 61.

⁶⁹⁷ Iord., Get. 233. Várady szerint Theoderic és Aioulf viszonya azt bizonyítja, hogy a romanizált barbároknál is meghonosodott a római protektorátusi gyakorlat, vö. Várady 1961, 200.

⁶⁹⁸ Hyd. 131. A Burgess által (B)-nek nevezett kézirat alapján nem azonos a két személy, az (F)-ből viszont egyértelműen kiolvasható a megfelelésük. Iordanes a szvévek betörésekor *Aioulfra Agrivulfként* utal, így ő is azonos személyként kezeli őket, felmerül tehát a gyanú, hogy a (B) kézírata kevésbé pontos ebben az esetben. Mivel Iordanes a 6. században alkotott, az (F)-et összeállító Fredegarius pedig a 7. századból származik, Iordanes nem használhatta Fredegariust forrásként, de arra sincs bizonyítékunk, hogy Fredegarius ismerte volna Iordanes szövegét; vö. Iord., Get. 233; Burgess 1993, 129. Az azonosításról bővebben: Claude 1978, 654; Thompson 1982, 298, 40. j.

⁶⁹⁹ Hyd. 180; Iord., Get. 233–234; PLRE 2,39–40; Thompson 1982, 168–169.

zsákmányszerzés után békét színlelve (*sub specie pacis*) Ulixippona városára támadt, 458-ban pedig a szokásos álnokságukkal (*in solitam perfidiam versi*) Gallaecia Durius-menti területeit pusztították végig.⁷⁰⁰ A gótok és a vandálok követői valószínűleg Framtane halála miatt kezdtek sikertelen tárgyalásokba a szvévekkel, 459-ben pedig már mindkét szvév király, Maldras és Rechimund is egyszerre fosztogatta Lusitania és Gallaecia egyes részeit.⁷⁰¹ Miután Maldras saját fivérével is végzett, a rómaiak között rendezett vérfürdőt Portus Caléban, ez pedig felerősítette a szvévek és a gallaeciabeliek közötti ellenségeskedést (*malum hostile*).⁷⁰² Hydatius itt utal először a szvévekkel kapcsolatban kétszínűségre, álnokságra és a békék színlelésére, talán mert ekkor vált számára nyilvánvalóvá a szvévek által gyakran alkalmazott taktika, mely szerint megüzenik az ellenségnek a békekötés szándékát, ezért azok jóhiszeműen beengedik őket a városba és így lehetővé válik a terület gyors, ostrom nélküli elfoglalása. Úgy tűnik, hogy a gótok 456-os betörése és a szvév hatalom összeomlása után a gallaeciaiak talán alkalmazkodni próbáltak az új hatalmi viszonyokhoz, és először a győzedelmeskedő gótokat hitték a császári hatalom képviselőjének,⁷⁰³ amikor azonban az ő kegyetlenségükkel is szembesültek, ismét a szvévek felé fordultak, őket pedig az ekkor kibontakozó belső hatalmi harcok kényszeríthették arra, hogy a korábbinál sokkal óvatosabb politikát folytatva békét kérjenek a gallaeciaiaktól (*pacem ambiunt Galleciorum*).⁷⁰⁴

Egyedülálló diplomáciai eseménynek számít, amikor a római Nepotianus *magister utriusque militiae* és a gót Sunieric *comes* 459 végén követeket küldött Gallaeciába, hogy hírt vigyenek a gótok és a rómaiak közötti békéről Arelate ostroma után. Ez volt tudomásunk szerint az egyetlen olyan eset, amikor a római császár követsége kifejezetten a gallaeciaiakhoz ment, talán hogy megkérje őket, hogy támogassák, vagy legalábbis maradjanak semlegesek a császár hódító törekvéseivel kapcsolatban.⁷⁰⁵ A szvévek valószínűleg éppen ezt a rómaiak és a gallaeciaiak között alakuló együttműködést próbálták meghiúsítani azzal, hogy 460 húsvétján az új szvév király, Frumarius vezetésével megöltek néhány Lucusban élő római előkelőt helytartójukkal együtt (*cum rectore suo*), annak ellenére, hogy a rómaiak ünnepet ültek és egyáltalán nem számítottak a rajtaütésre.⁷⁰⁶

⁷⁰⁰ Hyd. 181; 183.

⁷⁰¹ Hyd. 186; 188.

⁷⁰² Hyd. 190–191.

⁷⁰³ Muhlberger 1990, 252.

⁷⁰⁴ Hyd. 179; 181.

⁷⁰⁵ Hyd. 192; Muhlberger 1990, 253.

⁷⁰⁶ Hyd. 194. Hasonló eset történt 368-ban is, amikor az alemannok szintén ünnep idején fosztották ki Moguntiacum városát, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 631.

A 460-as lucusi esettel kapcsolatban érdemes részletesebben kitérni arra, hogy a rómaiaktól megmaradt hatalmi struktúra milyen hatást gyakorolhatott a szvév hatalom fejlődésére. Díaz szerint az 5. századi betörések egy olyan folyamatot indítottak el a hispán–római lakosság szemében, amely társadalmi és gazdasági okokból a központi hatalom visszafordíthatatlan felbomlását eredményezte.⁷⁰⁷ A császári hatalom ugyan a szvév szuverenitás erősödésével egyre kevésbé tudott érvényesülni, a szvév igazgatási rendszer viszont még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy egy önálló struktúrát hozzon létre, ezért a szvévek egyszerűen a megörökölt római rendszert használták tovább saját igényeikhez igazítva, ahogyan ez például az adószedéssel kapcsolatos eljárásokban is megfigyelhető.⁷⁰⁸ Mivel Hydatius 460-ban Lucus római helytartójának meggyilkolásáról tudósít, Thompson szerint ez azt igazolja, hogy ebben az időszakban Rómának még sikerült saját kormányzót kineveznie Gallaecia élére, aki a római törvényeket alkalmazta a közigazgatásban és összegyűjtötte a Rómának fizetendő adót a helyi lakosságtól, Díaz ugyanakkor valószínűtlennek tartja, hogy ezt a helyi tisztségviselőt a korábbi gyakorlat alapján még mindig Róma állította volna hivatalba.⁷⁰⁹ Bár a források nem utalnak szvév törvényekre, valószínűleg a szvév jogrendszer is a római jog és a germán szokásjog keveredéséből alakult ki, de mivel a római lakosság még kizárólag a római jog rendelkezéseit alkalmazta, a szvévek nem is tudtak volna olyan gyorsan integrálódni a helyi lakosságba.⁷¹⁰ Bizonyítékaink vannak arra is, hogy Gallaeciában megmaradtak a római időkől származó igazgatási, bírósági és adózási körzetek, a *conventusok* Bracarában, Lucusban, Asturicában és Aquae Flaviae városában.⁷¹¹ Bár Hydatius 460-as beszámolójából nem látszik egyértelműen, hogy a szvévek elfoglalták-e Lucus egy részét vagy a városon kívül telepedtek le, feltételezhetjük, hogy a szvévek és a rómaiak különálló közösségekben éltek egy-egy városon belül, és a Hydatius által említett helytartó egyfajta *rector civitatis* volt, akit a helyi lakosság választott a rómaiak és a szvévek közötti ügyek lebonyolítására.⁷¹² Lucus helyzetéről további információkkal is rendelkezünk, hiszen néhány évvel korábban a herul kalózok Cantabria és Vardullia feldúlása után kegyetlen pusztítást végeztek

⁷⁰⁷ Díaz 2000b, 19.

⁷⁰⁸ Arias 2007, 50; Reinhart 1952, 64; Thompson 1982, 164.

⁷⁰⁹ Thompson 1982, 169. Thompson szerint a *tribunus cohortis lucensis* tisztségről lehet szó, vö. Not. Dig., Occ. 42,29; Díaz 2000b, 17.

⁷¹⁰ Arias 2007, 51; Díaz 1993, 219.

⁷¹¹ Thompson 1982, 170; Díaz 2011, 53–54. Augustus korától 14 *conventus* működött Hispaniában: 7 Tarraconensisben, 3 Lusitaniában, 4 pedig Baeticában, vö. Cortázar – Vesga 2001, 80; Kulikowski 2005, 33. Hispania Diocletianus-kori közigazgatási rendszerének áttekintéséhez lásd: 9. sz. térkép.

⁷¹² Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 292; Burgess 1988a, 124.

(*crudelissime depredati sunt*) Lucus környékén is,⁷¹³ ez pedig jól mutatja, hogy a római lakosság nagy része fegyvertelen polgárként már képtelen volt bármilyen fosztogatásnak ellenállni.⁷¹⁴

460 júliusában a gótok Lucus melletti támadására reagálva Frumarius csapata fogságba ejtette Hydatiust, feldúlta Aquae Flaviae kolostorát és hatalmas pusztításba kezdett a város környékén, Rechimund pedig hasonlóképpen végigfosztogatta Auregens és Lucus környékét. Ezt követően a rómaiak és a szvévek több alkalommal folytattak rövid és kevésbé eredményes tárgyalásokat: a látszólagos béke (*pacis quedam umbra*) megkötése után a Theoderic által küldött követek gyorsan visszatértek, de a kétszínű pogányoknak (*gentis perfide*) tartott szvévek követei sem időztek sokáig a gótoknál.⁷¹⁵ 463-ban a rómaiak és a gótok követei többször is találkoztak a szvég küldöttekkel; először Theoderic indította hozzájuk a gót Cyrilát egy gallaeciabeli előkelővel, Palogoriusszal, aki korábban Theoderichez menet találkozott Rechimund küldöttségével.⁷¹⁶ A követek Lucusban várták, hogy Cyrila visszatérjen Rechimundtól, de a szvévek meghazudtolva saját ígéreteiket a rájuk jellemző módon ismét fosztogatni kezdték Gallaecia különböző területeit.⁷¹⁷ Theoderic ezután a szvévekhez küldte Cyrilát és néhány korábban érkezett gót követet Remismunddal, de Cyrila Gallaeciában maradt, Remismund pedig még pár alkalommal követként utazott Gallaecia és Gallia térségében, amikor viszont visszatért a gót királyhoz, féktelen lázadás (*indisciplinata perturbatio*) tört ki a gallaeciabeliek és a szvévek között.⁷¹⁸

Amikor 465-ben Remismund királyságát egyhangúlag elismerték a szvévek, első lépésként megújította az elévült békét (*pacem reformat elabsam*). Theoderic annak jeleként, hogy támogatja Remismund hatalomra kerülését, fegyvereket és ajándékokat adott neki, és még a gót udvarban élő feleségét is elküldte hozzá,⁷¹⁹ ebből pedig arra következtethetünk, hogy Theoderic a gót hercegnővel igyekezett a Szvég Királyságot saját befolyása alá

⁷¹³ Hyd. 164; 189; Proc. 6,15,27–28. A herulok nyugati csoportja korábban rablóhadjáratokat indított Gallia és Hispania irányába, keleti csapataik pedig a gótokkal együtt fenyegették a Római Birodalmat és önálló államot hoztak létre a Dunánál. A Lucus partjait 456-ban elérő katonák megfutamodásuk során Hispania északi részét pusztították, 459-ben pedig Baeticába tartó csoportjuk háborgatta a lucusi kolostor melletti partvidéket.

⁷¹⁴ Thompson 1982, 181; Wood 2007b, 506. A herul kalózok fosztogatásairól bővebben: Arce 2007, 173–176.

⁷¹⁵ Hyd. 196–197; 199–200; 203.

⁷¹⁶ Elképzelhető, hogy Palogorius nem a szvévek követeként ment Theoderichez, hanem egy magánakció keretében vállalta a küldöttséget, vö. Thompson 1982, 305, 1. j.

⁷¹⁷ Hyd. 215: *Suevi promissionum suarum ut semper fallaces et perfidi diversa loca infelicitis Galleciae solito depredantur*.

⁷¹⁸ Hyd. 216; Thompson 1982, 167.

⁷¹⁹ Hyd. 219; 222; Isid., Hist. Goth. 33; Hist. Suev. 90.

vonni.⁷²⁰ Iordanes biztosan túloz, amikor azt állítja, hogy Theoderic megengedte a szvéveknek, hogy saját vezetőt válasszanak maguknak, és így került volna hatalomra Remismund,⁷²¹ ugyanakkor felidézhetjük a korábban tárgyalt Aioulf esetét, aki szintén Theoderic *clienseként* lett a szvévek vezetője.

Remismund uralkodása alatt a szvévek egyre intenzívebb támadásokat indítottak, részben azért, hogy újabb területeket szerezzenek, részben pedig azért, hogy a gótok befolyását ellensúlyozva önállósodni tudjanak. 465-ben például csalárd módon (*dolose*) Conimbricára támadtak, kifosztották az előkelő származású Contaber családját, és elhurcolták a foglyul ejtett anyát fiaival együtt. Hydatius pontos leírásából feltételezzük, hogy ez a támadás konkrétan Contaber és családja ellen irányult, talán mert Contaber fellázadt a szvévek uralma ellen,⁷²² ugyanakkor a család és a gyermekek említése a korábbiakhoz hasonló módon alkalmas az olvasók érzelmeinek mozgósítására, Thompson pedig valószínűsíti, hogy *Cantaber* családja mindezek ellenére túlélte a fosztogatásokat.⁷²³

Remismund 465-ben még két alkalommal váltott követeket Theoderic felé, 465 végére azonban váratlanul megváltozott a szvévek és a gótok közötti kapcsolat, mert Remismund sorozatosan Theoderic tiltakozása ellenére indított fosztogató hadjáratokat. Amikor például a szvévek Aunona népén töltötték ki haragjukat (*adversus seviunt plebem*), Theoderic magyarázatot követelve követeket küldött Remismundhoz, de a próbálkozás eredménytelenül (*in cassum*) végződött, mivel elutasították őket, 466-ban pedig Sallát küldte egyezkedni a szvévekhez,⁷²⁴ de mire a követ visszatért, Theodericet már megölte a fivére, Euric. A gótok új királya azonnal követeket indított a császárhoz és a szvévekhez, Remismund azonban visszaküldte őket és saját emberei révén kezdett tárgyalásokba a rómaiakkal, a vandálokkal és a gótokkal, Aunona újabb kifosztása után pedig az összes gót követ visszatért Galliába Opilio vezetésével, hogy segítséget kérjenek a szvévek elleni küzdelemhez.⁷²⁵ Remismund külpolitikai lépései arra utalnak, hogy mivel Theoderic nem tudta ellenőrzése alá vonni a Szvén Királyság területét, Remismund önállóan igyekezett újabb földeket szerezni, Theoderic halála után pedig még inkább próbált nagyobb

⁷²⁰ Reinhart 1952, 51; Torres Rodríguez 1977, 175; Muhlberger 1990, 254; Diego – Béjar 1992, 604; Arias 2007, 23.

⁷²¹ Iord., Get. 234.

⁷²² Hyd. 225; Arias 2007, 65; Kulikowski 2010, 200–201.

⁷²³ Bizonyíték lehet erre, hogy a 666-os emeritai zsinaton részt vett Conimbrica püspöke is, akit szintén *Cantabernek* hívtak, vö. Thompson 1982, 201.

⁷²⁴ Hyd. 226–227; 229; 233. Isidorus a *Sallanes* alakot használja, vö. Isid., Hist. Goth. 33.

⁷²⁵ Hyd. 234–235. A követjárás részleteiről lásd: Barbero – Loring 2005, 167–168.

önállóságot kivívni magának, ez viszont a szvévek és a gótok közötti viszony megromlását eredményezte.⁷²⁶

467-ben a szvévek követek visszaérkezése után a békéről megfélelkezve (*in pace decepta*), a rájuk jellemző módon különböző területeken szétszóródva átkeltek Lusitaniába,⁷²⁷ és hatalmas pusztítást végeztek Conimbricában: a házakat kifosztották és a falakat lerombolták, a lakosság egy részét megölték, a többieket pedig fogságba ejtették és az egész környéket otthagyták néptelenül (*regio desolatur*). Ha elfogadjuk Arias azon feltételezését, hogy ez a hadjárat a 465-ös események folytatása lehet,⁷²⁸ akkor valószínűleg az azóta eltelt két évben megerősödhetett a szvévek ellen lázadó gallaeciabeliek tábora, mivel az ilyen mértékű fellépést csak a rend megteremtése indokolhatja, ráadásul Muhlberger is támogatja azt a nézetet, hogy Remismund sikeres külpolitikája ellenére azért kényszerült erődemonstrációra, mert képtelen volt megnyerni magának a gallaeciaiak támogatását.⁷²⁹

468-ban Lusidius árulása következtében (*tradente Lusidio*) a szvévek elfoglalták Ulixipponát. Isidorus szerint a város a korábbi békekötés miatt felkészületlen volt egy esetleges támadásra, így az előljáró ellenállás nélkül átadta neki a várost,⁷³⁰ de 468-ban más példát is látunk arra, hogy a gallaeciabeliek egy része átállt a szvévek oldalára. Hydatius szerint Aunona lakói békét kötöttek (*pacem faciunt*) a szvévekkel, amely egyúttal egy hosszú folyamat lezárásának is tekinthető. Aunonát ugyanis már 465 óta fosztogatta Remismund, a város lakói azonban folyamatosan ellenálltak és váltakozó sikerrel hárították el a szvévek hódító törekvéseit.⁷³¹ Mindez arra utal, hogy Aunona lakói egyfajta politikai önállósággal rendelkeztek, és saját döntéseik alapján indíthattak követeket a szvévekhez és a gótokhoz.⁷³² Bár 468-ban a szvévekhez hasonlóan a gótok is Lusitania és Asturica fosztogatásába kezdtek, nem tudunk arról, hogy a két sereg egymással is összecsapott volna, ugyanakkor a szvévek vélhetően a korábbi tendenciát folytatva teljesen megszakították a

⁷²⁶ Arias 2007, 23.

⁷²⁷ Hyd. 236: *pariter et Suevi qui post legatos more solito per diversa loca in praedam dispersi fuerant revocantur*.

⁷²⁸ Hyd. 237; Arias 2007, 65.

⁷²⁹ Muhlberger 1990, 256.

⁷³⁰ Hyd. 240; Isid., Hist. Suev. 90.

⁷³¹ Hyd. 243; Arias 2007, 65.

⁷³² Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 295. Aunona pontos helyét máig nem sikerült meghatározni, Reinhart szerint Lusitania és Asturica között található, Schmidt viszont úgy gondolja, hogy Lusitaniában fekszik; vö. Reinhart 1952, 52; Schmidt 1970b, 1,212; a probléma bővebb elemzéséhez lásd: Thompson 1982, 294, 74. j.

diplomáciai kapcsolatot a gótokkal, és inkább a rómaiakkal kezdtek tárgyalásokat Lusidius közvetítésével.⁷³³

Mivel Hydatius feljegyzései itt megszakadnak, nem tudjuk pontosan, hogy mi lett Remismund sorsa és hogyan alakult a szvévek története az 5. század végén. Remismund külpolitikájának egyik fő célja az lehetett, hogy újra szvég ellenőrzés alá vonja a Theoderic támadása miatt elveszített területeket, a hadjáratok másik része pedig a lázadó gallaeciabeliek ellen irányult, akik Remismund növekvő hatalmával próbáltak szembeszállni.⁷³⁴ Több kutató viszont arra a következtetésre jutott, hogy a gallaeciabeliek vezető rétege egyre inkább elfogadta a szvévek uralmát, leginkább annak köszönhetően, hogy Remismund sikeres külpolitikájával és dinamikus diplomáciai eszközeivel stabilizálni tudta a Szvég Királyság helyzetét.⁷³⁵ Nem valószínű, hogy a 468 utáni sötét időszakban jelentős események történtek, hiszen egyetlen forrás sem számol be ilyen jellegű fejleményekről. Ha elfogadjuk, hogy Remismund uralkodásának végére a szvévek és a gallaeciabeliek közötti kapcsolatok az esetleges kisebb lázadások ellenére rendeződtek, a későbbi, hosszú és eseménytelen időszakban a viszonyuk még inkább javulhatott. Bár Remismund az arianus kereszténységet támogatta, ettől eltekintve a szvévek integrációja egyre inkább kiteljesedhetett a későbbiekben.⁷³⁶

A szvég–gallaeciai kapcsolatok áttekintése után érdemes kitérnünk még néhány érdekes szempontra a gallaeciaiak gondolkodására és aktivitására vonatkozóan. Thompson értelmezésében Hydatius Gallaeciája egy olyan provincia, amely teljesen kicsúszott a római irányítás alól, területét a szvévek folyamatosan fosztogatták, a római lakosság pedig egyöntetűen boldogtalan volt és alávetve szenvedett a rengeteg erőszaktól.⁷³⁷ Muhlberger azonban több példa segítségével igyekszik megcáfolni, hogy a provincia lakosságának sorsa teljes mértékben a szvévek önkényétől függött, és elutasítja azt a hagyományos álláspontot, mely szerint a gallaeciaiak politikailag közömbös tömeget alkottak és nem vállaltak semmiféle szerepet saját maguk védelmében. Feltételezése szerint Hydatius azért ábrázolja egysíkúan, leginkább a lakosság problémáit és szenvedéseit kiemelve Gallaecia helyzetét, hogy megpróbálja eltitkolni az olvasói előtt, milyen együttműködések és alkuszerű megegyezések jöttek létre a gallaeciaiak és a szvévek között.⁷³⁸ A birodalom más részein azt látjuk, hogy a barbárok jelenléte kezdetben közéleti aktivitásra ösztönözte a helyi

⁷³³ Hyd. 244–245.

⁷³⁴ Arias 2007, 66.

⁷³⁵ Diego – Béjar 1992, 606–607; Díaz 2000b, 21.

⁷³⁶ Arias 2007, 66; Torres Rodríguez 1977, 193.

⁷³⁷ Thompson 1982, 160.

⁷³⁸ Muhlberger 1990, 245; 252.

lakosságot, később azonban a felső réteg egyre kevesebb szerepet vállalt a provinciák irányításában. Sidonius Apollinaris leveleiben a galliai római arisztokrácia közömbösségéről tudósít, akiknek egy része visszavonult birtokára és nem törődött vallási kérdésekkel, más részük viszont éppen hogy püspöki hivatalt vállalt, hogy számára előnyös politikai kapcsolatokat építhessen ki a barbárokkal.⁷³⁹ Mócsy a Severus-kori feliratanyag vizsgálatával igazolta, hogy a pannoniai határvidéken bekövetkezett gazdasági virágzásnak köszönhetően a helyi lakosság eleinte élénken foglalkozott a közügyekkel, később azonban a nagybirtokos arisztokrácia létszámának csökkenése és a romanizált lakosság folyamatos kivándorlása miatt a vezető szerep a barbárok kezébe került.⁷⁴⁰

Elfogadhatjuk Muhlberger azon véleményét, hogy a szvévek sohasem foglalták el teljesen Gallaecia területét és nem gyakoroltak fölötté abszolút hatalmat.⁷⁴¹ Bár ebben az időszakban a római hatalom már csak formálisan létezett Gallaeciában és inkább a helyi arisztokrácia hatalmi ambícióinak kielésére szolgált, a szvévek 438-ig biztosan meghagyták a rómaiaktól átvett igazgatási formákat, és nem avatkoztak bele a gallaeciaiak menedékeként szolgáló erődítmények és városok életébe sem.⁷⁴² Ezek alapján feltételezhetjük azt is, hogy a gallaeciai lakosok bizonyos fokú katonai és politikai önállósággal rendelkeztek, több esetben pedig együtt is működtek a szvévek vezetőivel, amelyet Arias is megerősít Gallaecia keleti területeivel kapcsolatban.⁷⁴³ Hydatius azt sugallja, hogy a gallaeciaiak közömbösek és tehetetlenek voltak saját sorsukkal kapcsolatban, ennek ellenére mégis igyekszik minden gallaeciaiak és szvévek közötti követségről beszámolni.⁷⁴⁴ Burgess különösen a krónika második felében hangsúlyozza a hispán–római lakosság barbárokkal szembeni tehetetlenségét, mégis számtalan példát láttunk olyan erőfeszítésekre, amikor a rómaiak ellenállással, együttműködéssel vagy szövetségkötéssel igyekeztek megőrizni függetlenségüket olyan mértékben, amennyire a barbár vezetés lehetővé tette számukra. Nem ellentét ezal Muhlberger álláspontja sem, mely szerint a gallaeciaiakat a körülmények ösztönözték arra, hogy a gyenge központi hatalomtól függetlenül önállóan kezdjenek alkuszerű tárgyalásokba a szvévekkel.⁷⁴⁵

Arias, López Quiroga és Martínez Tejera kiemeli a gallaeciaiak és a szvévek közötti kapcsolat összetettségét, amelyet éppen ezért nem jellemezhetünk általánosságban sem

⁷³⁹ Sid. Ap., Ep. 4,9; 4,21; 7,15; Chadwick 1999, 233; Vanyó 2007b, 377.

⁷⁴⁰ Mócsy 1974, 62; 198.

⁷⁴¹ Muhlberger 1990, 247.

⁷⁴² Cortázar – Vesga 2001, 98.

⁷⁴³ Arias 2007, 44.

⁷⁴⁴ Gillett 2003, 45. A követségek áttekintését táblázatos formában lásd: Gillett 2003, 78–83.

⁷⁴⁵ Burgess 1988a, 185; Muhlberger 1990, 249.

egyszerű ellenségeskedésnek, sem békés együttélésnek. Elfogadhatjuk, hogy a két csoport közötti kapcsolat nagyon sokat fejlődött, a kezdeti fosztogatások fokozatosan enyhültek és az interakciók egyre kevésbé voltak ellenségesek, ennek okát pedig a szvév politika és a körülmények változásában kereshetjük, mert ezek hatására folyamatosan változott a provinciabeli lakosság viselkedése, és ezáltal a szvévek és a gallaeciaiak közötti kapcsolat is.⁷⁴⁶ Több példát láttunk arra vonatkozóan is, hogy ezt az enyhülő folyamatot sok esetben ugyan megakasztották újabb konfliktusok, fosztogatások és szerződésszegések, a gallaeciaiak egy csoportja mégis egyre szorosabbá tudta alakítani a szvévekkel való viszonyát. Thompson kissé leegyszerűsítve próbál érvelni amellett, hogy Hydatius krónikája nem a barbárokról, hanem a rómaiakról szól, mivel nem sokat tudunk meg arról, hogy a barbárok hogyan viselkedtek azokkal szemben, akik közé betelepedtek. Burgess ezt azzal cáfolja, hogy Hydatius a rómaiakról sem közölt több szociológiai vagy antropológiai részletet, mint a szvévekről és a gótokról, egyszerűen azért, mert ő nem társadalomtudós, hanem egy eseményeket rögzítő krónikás.⁷⁴⁷ Ebből viszont arra következtethetünk, hogy a barbárok jelenléte és tevékenysége valójában csak olyan mértékben fontos a krónikában, amennyire azok hatással vannak a rómaiak és különösen a szerző életére, vagyis a krónika nem a barbárokról, nem a rómaiakról, hanem magáról Hydatiusról és a barbár megszállás miatt megváltozott életéről szól.

3.2.1.2 A vandálok

A római hadsereg jó néhány katonája a vandálok közül származott, közülük a legnagyobb befolyásra Stilicho tett szert, aki hosszú ideig sikeresen védte a birodalom határait a barbár betörésekkel szemben, így 401–402 telén sikerült megállítania a hasding vandálok és az alánok előrenyomulását Noricum és Raetia területén.⁷⁴⁸ Stilicho a hunok nyugati szárnyát vezető Uldin és a gót Sarus összevont csapataival 406-ban Faesulaenál mért vereséget többek között a vandálokra,⁷⁴⁹ akik 405-ben még Radagaisus keleti gót király vezetésével próbáltak betörni Italiába és három részre szakadva fosztogatták a gazdag római birtokokat.⁷⁵⁰ Korábban láttuk, hogy 406-ban a vandálok Godigisel vezetésével még

⁷⁴⁶ Arias 2007, 1–2; 61; 68; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 432.

⁷⁴⁷ Thompson 1982, 210; Burgess 1988a, 134–135.

⁷⁴⁸ A vandálok 3–4. századi történetéről lásd: Merrills – Miles 2010, 27–34.

⁷⁴⁹ Sarus tevékenységéről lásd: Olymp. 20; Pohl 2018, 6; a faesulaei csata körülményeiről és Stilicho szerepéről bővebben: Várady 1961, 155–157.

⁷⁵⁰ August., De Civ. 5,23; Oros. 7,37,4; Zos. 5,26,3–5; Wolfram 1988, 168–169; Randers-Pehrson 1993, 107–109; Heather 2007a, 504–505; Merrills – Miles 2010, 34–35; Wieser 2016, 95. A győzelem után Radagaisus

nyugatabbra húzódtak egészen a Rajnáig, ahol a rómaiakkal szövetséges frankok feltartóztatták őket, de Respendial alán csapatai segítségével sikerült visszaverni a támadásukat és az új király, Gunderic vezetésével szabadon átkelhettek Galliába, hogy fosztogatva Aquitania felé vonuljanak. 409-ben a gótoktól való félelmükben⁷⁵¹ ők is átkeltek a Pireneusokon Hispaniába,⁷⁵² később a siling vandálok Baeticában, a hasdingok pedig Gallaecia egy részén telepedtek le. Iordanes szerint a vandálok királya, Gaiseric 408 táján Gallia és Hispania jelentős részét pusztává tette,⁷⁵³ ez azonban anakronizmus, hiszen Gaiseric csak 428-ban lett vandál király, és akkor sem okozott olyan mértékű pusztítást, mint amiről Iordanes tudósít.

Miután 413–415 között Athaulf gót király a vandálok ellen harcolt csapataival, 416–418 között Vallia teljesen leszámolt a baetici siling vandálokkal, az alánok pedig nagy veszteségeket szenvedve a hasdingekhez csatlakoztak⁷⁵⁴ és Gunderic lett a közös uralkodójuk,⁷⁵⁵ aki 420-ban a szvévektől elszenvedett erbasisi vereség után kénytelen volt Gallaeciából Baetica területére vonulni.⁷⁵⁶ Nem sokat tudunk a vandálok baetici jelenlétéről, elképzelhető, hogy itt csak vandál fegyveresek állomásoztak jelentősebb államszervezői tevékenység nélkül.⁷⁵⁷ Isidorus a vandálokat sokkal kegyetlenebbnek ábrázolja, mint a szvéveket és a gótokat, ez pedig valószínűleg azzal magyarázható, hogy az általa forrásként használt Orosius is hatalmas gyűlölettel írt a hazáját pusztító vandálokról.⁷⁵⁸ Hydatiusnál ezzel szemben a vandálok kegyetlensége a 410-es években egyáltalán nem tűnik nagyobb mértékűnek, mint a többi barbár nép esetében, Vallia mészárlásai következtében Gundericet egyenesen a megmaradt alánok védelmezőjeként mutatja be,⁷⁵⁹ talán mert nem használta forrásként Orosiust, és sokkal nagyobbak akarja mutatni a szvévek kegyetlenségét a vandálokéénál.

A következő időszakban a vandálok nagymértékű pusztítást végeztek a nyugati területeken. 422-ben a római Castinus *magister utriusque militiae* súlyos vereséget

200–400 ezer közöttire becsült seregéből Stilicho révén csaknem 100 ezer barbár került hadifogolyként a rómaiak kezére, vö. Halsall 2007, 206–210; Székely 2008, 91. Ez tipikus esete annak a késő császárkori gyakorlatnak, hogy a barbár hadifoglyokat időnként rabszolgasorba vetették, vö. Alföldy 2000, 190.

⁷⁵¹ Iord., Get. 161. Isidorus szerint már jövetelük hírére megfutamodtak a vandálok, vö. Isid., Hist. Goth. 68.

⁷⁵² Hyd. 34; Iord., Get. 162; Greg. Tur. 2,2.

⁷⁵³ Hyd. 41; Iord., Get. 153.

⁷⁵⁴ Hyd. 52; 55; 59–60.

⁷⁵⁵ Isidorus a 411. év eseményei kapcsán azt mondja, hogy Gunderic 18 évig uralkodott, vö. Isid., Hist. Vand. 73; valójában 22 évig volt a vandálok királya, vö. Székely 2008, 22.

⁷⁵⁶ Hyd. 63; 66.

⁷⁵⁷ Török 1999, 103.

⁷⁵⁸ Oros. 7,40,3–7; 7,43,14; Székely 2008, 18–19; Adamik 2014, 408.

⁷⁵⁹ Hyd. 60.

szenvedett Gunderictől meggondolatlansága és a gót szövetségesek árulása miatt, így 425-ben a vandálok kifosztották a Baleares szigeteket, feldúlták Carthago Spartariát és Hispalist, ahonnan tengeri hadjáratok indítására is volt már lehetőség, majd betörték Mauritániába.⁷⁶⁰ Isidorus már ekkor hatalmas pusztításról és vérfürdőről beszél, Hydatius viszont csak Hispalis 428-as megszállásakor szembesíti az olvasóit Gunderic különös kegyetlenségével (*impie elatus*), amikor hatalmával visszaélve megszerezte a város templomát, ezért elfogták és az isteni büntetés következményeként meghalt.⁷⁶¹

Gunderic halála után Gaiseric, Godigisel törvénytelen fia és Gunderic féltestvére⁷⁶² lett a vandálok és az alánok királya,⁷⁶³ uralkodásának hosszúságát azonban rendkívül eltérően becsülték meg a történétírók.⁷⁶⁴ Gaisericet sok történész a népvándorlás korának legbarbárabb vezéréként tartja számon, Frassetto szerint neki egyedül nagyobb szerepe volt Róma pusztulásában, mint bármelyik kortársának.⁷⁶⁵ Talán ennek is köszönhető, hogy Gaiseric már rögtön trónralépésekor igyekezett a hatalmát megerősíteni és a vezetők vagyonát megnövelni, de nekifogott egy tengeri flotta építéséhez is.

A vandálok történetének egyik fordulópontja, hogy Gaiseric 429 májusában az összes vandállal Baetica partvidékéről átkelt Africába, és a marokkói partvidéken lévő Gaditanus-szorosnál partraszállt csapataival.⁷⁶⁶ Ahogyan láttuk, az átkelés a szvév Heremigarius fosztogatása miatt egy időre megszakadt, de miután Gaiseric leszámolt vele, a vandál csapat folytathatta útját.⁷⁶⁷ Nincsenek pontos adataink a résztvevők számára vonatkozóan: Vitai Victor szerint 80 ezer vandál és alán kelt át Africába, Procopius viszont úgy tudja, hogy ez a szám csak a vandál harcosok létszámát jelölte, a kutatók viszont

⁷⁶⁰ Hyd. 69; 77.

⁷⁶¹ Isid., Hist. Vand. 73; Hyd. 79. Az események mögött valószínűleg Gaiseric állhatott, aki később megölette Gunderic feleségét és fiait is, vö. Proc. 1,3,32–33; Theoph. 5931; Vict. Vit. 2,14.

⁷⁶² Proc. 1,3,23; Theoph. 5931; 6026. Gaiseric anyja feltételezhetően egy rabszolga volt, vö. Sid. Ap., Carm. 2,358–360; 5,97.

⁷⁶³ Hyd. 79; Proc. 1,3,32–33. Gregorius Turonensis tévesen azt állítja, hogy Thrasamund követte Gundericet az uralkodásban, vö. Greg. Tur. 2,2.

⁷⁶⁴ Tunnunai Victor számításai szerint 464-ben, uralkodásának 40. évében halt meg Gaiseric, vagyis 424-től volt a vandálok királya, vö. Vict. Tunn. 464. Mivel Hydatius nem említi Gaiseric halálát, hiszen még uralkodott, amikor Hydatius abbahagyta a krónika írását és meghalt, Isidorus valószínűleg Victortól vette át a téves adatot, vö. Isid., Hist. Vand. 74; 77. Vitai Victor szerint 37 év és 3 hónap volt Gaiseric uralkodásának hosszúsága, vö. Vict. Vit. 1,51; valószínűleg 428–477 között, csaknem 50 éven át állt a Vandál Királyság élén, vö. Székely 2008, 22.

⁷⁶⁵ Frassetto 2003, 173.

⁷⁶⁶ Hyd. 80: *Gaisericus rex de Beticae provinciae litore cum Vandalis omnibus eorumque familiis mense Maio ad Mauritaniam et Africam relictis transit Hispaniis*; Isid., Hist. Vand. 74; Iord., Get. 167.

⁷⁶⁷ Hyd. 80.

mindkét becslést erős túlzásnak tartják.⁷⁶⁸ Az Africába való átkelést tekintjük az észak-africai vandál birodalom kezdetének, amely 534-ig állt fenn.⁷⁶⁹ A források többsége azt állítja, hogy a vandálok a 427-ben lázadónak nyilvánított és bosszúra készülő africai *comes*, Bonifatius hívására érkeztek Africába, aki Aëtiusszal is ellenséges viszonyban állt.⁷⁷⁰ Miután Africa frissen kinevezett gót előljárója, Sigisvult elfoglalta Hippo Regius és Carthago városát, Bonifatius feltehetően Gaisericet kérte szövetségesnek a Sigisvult elleni harcban, cserébe neki ígérhette Africa egy részét, arra viszont biztosan nem számított, hogy a vandálok ilyen nagy létszámban érkeznek majd Africába.⁷⁷¹

A vandálok végigpusztították a teljes partvidéket, 430. május–június körül pedig Numidia keleti partjainál vereséget mértek Bonifatiusra, aki elbarikádozta magát Hippo Regiusban.⁷⁷² A városban Augustinus a papjaival imádkozott a megmenekülésért, de 430. augusztus 28-án, három hónappal az ostrom kezdete után 75 éves korában meghalt, talán a stressztől vagy az éhségtől, hiszen a város környéki búzamezők tönkrementek vagy nem tudták learatni őket. Augustinus halála megdöbbenette a nyugati területek *regensét*, Galla Placidiát, aki attól félve, hogy elveszíti a birodalom fő gabonaforrását, felállított egy új hadsereget Italiában, és unokaöccse, II. Theodosius javaslatára Aspar *magister utriusque militiae* vezetésével küldte azt Észak-Africába, ehhez csatlakozott Bonifatius is csapataival. Gaiseric csaknem egy évig tartó ostrom után 431 júliusára elfoglalta Hippo Regiust, amely az africai vandál birodalom első székhelye lett. A vandálok 435. február 11-én itt kötöttek egy formális békeszerződést III. Valentinianusszal, amely szerint a vandál állam továbbra is önálló marad, Mauritania Sitifensis, Numidia tengerparti területei és Africa Proconsularis

⁷⁶⁸ Vict. Vit. 1,1,2; Proc. 1,5,18–21. Heather 15–20 ezerre becsüli a sereg létszámát, vö. Heather 2006, 197–198; Várady szerint a 80 ezres vandál népességből 50 ezer fő viselhetett ténylegesen fegyvert, a maradék 30 ezres tömeg valószínűleg más népekből vagy felszabadított barbár rabszolgákból állt, vö. Várady 1961, 195; Angenendt megoldásában pedig a 80 ezer vandál közül csak legfeljebb 20 ezren rendeződhetek csapatokba, vö. Angenendt 2008, 177. Bár a források alapján nem tudjuk megállapítani az Africába átkelő vandálok létszámát, nem vethetjük el azokat a feltételezéseket sem, melyek szerint a vandálokon és az alánokon kívül egy nagyobb gót csoport, illetve kisebb arányban rómaiak és szvévek is részt vettek az átkelésben, vö. Courtois 1955, 220; Rummel 2008, 151. A vandálok létszámára vonatkozó további becsléseket lásd: Goffart 1980, 231–235; Cameron 2007b, 553.

⁷⁶⁹ A vandálok észak-africai letelepedéséről bővebben: Schwarz 2004, 49–58.

⁷⁷⁰ Iord., Get. 167; 169; Proc. 1,3,33; Prosp. 427; Theoph. 5931. A korabeli gyakorlat szerint a legtöbben a barbárok közül szereztek jól felszerelt katonákat egy hadjáráthoz, ennek ellenére elképzelhető, hogy a Bonifatiuszt valamelyik riválisa, Aëtius vagy Felix vádolta meg azzal, hogy segítséget kért a vandáloktól.

⁷⁷¹ Várady 1961, 183; Frassetto 2003, 173. A vandálok átkelése során mind a vandálok, mind a rómaiak jelentős stratégiai tapasztalatot szereztek, amelyet később Iustinianus is kiválóan felhasznált majd hadjárait során, vö. Várady 1961, 249, 257. j.

⁷⁷² Merrils – Miles 2010, 53–55; Reynolds 2011, 130–131; Randers-Pehrson 1993, 153–154; Collins 2007, 124.

egy része pedig a vandálok ellenőrzése alá kerül.⁷⁷³ Miután 438-ban a baeticai vandálokat vezető Andevotus vereséget szenvedett a szvévektől, Gaiseric a korábbi szerződést figyelmen kívül hagyva kihasználta, hogy Aëtius a galliai hadjáratlaltal van elfoglalva, és Africa Proconsularis területére betörve 439. október 19-én ravasz csellel (*fraude decepta*) harc nélkül megszerezte Carthagót az itt állomásozó római flottával együtt.⁷⁷⁴

Hydatius szerint Gaiseric ezzel egész Africa (*omnem Africam*) ellen indított támadást, mert amikor már feltétel nélkül bíztak benne, megszegte esküjét és békét színlelve betört a városba.⁷⁷⁵ Bár Oost úgy látja, hogy a vandálok elsősorban a város elfoglalására törekedtek,⁷⁷⁶ Hydatius számára ez kiváló alkalomnak bizonyult, hogy bemutassa az olvasóinak, milyen különös kegyetlenséggel (*elatus in pie*) bántak a helyi lakossággal, hogy lerombolják a rómaiak összes méltóságát és tekintélyét.⁷⁷⁷ Isidorus szerint Gaiseric válogatott kínzásoknak vetette alá a polgárokat (*excrutiatis diverso tormentorum genere civibus*), a város vagyonát a kikötőben állomásozó hajókkal együtt lefoglalta, Hydatius viszont csak azt említi, hogy Carthago püspökét, Quodvultdeust más papokkal együtt száműzték, a szentek nyughelyeit feldúlták, az arianusok pedig megkapták a keresztény templomokat, amelyek ezután nem istentiszteleti helyszíneként, hanem a vandálok lakóhelyeként szolgáltak.⁷⁷⁸ Procopius szerint Gaiseric a város környéki római földbirtokosok egy részét elűzte, az így megszerzett jó minőségű földeket a *sortes Vandalorum* alapján kiosztotta a vandálok között és adómentességet biztosított számukra, a rómaiak kezén hagyott rossz minőségű területek adóját pedig hatalmas nagyságúra emelte és kötelezővé tette számukra a föld megművelését.⁷⁷⁹ Cameron úgy véli, hogy a vandálok uralmát emiatt nem fogadta szívesen Észak-Africa lakossága, ráadásul a római kormányzat helyi védelemre irányuló törekvései is sorra kudarcot vallottak,⁷⁸⁰ Thompson ezek alapján a

⁷⁷³ Isid., Hist. Vand. 74; Prosp. 435; Randers-Pehrson 1993, 155; Angenendt 2008, 177.

⁷⁷⁴ Hyd. 107; Cass. 439; Chr. Gall. 452, 129; Marc. Com. 439,3; Prosp. 439; Várady 1961, 250.

⁷⁷⁵ Hyd. 107; Isid., Hist. Vand. 75: *de cuius amicitia iam nihil ambigebatur violata sacramenti religionem dolo pacis*.

⁷⁷⁶ Oost 1968, 259.

⁷⁷⁷ Hyd. 110; Vict. Vit. 1,2,6–7; 1,4,12–14.

⁷⁷⁸ Hyd. 110; Isid., Hist. Vand. 75. Quodvultdeus Augustinus tanítványa volt, 437-ben szentelték Carthago püspökévé, 439-es száműzetése után 453-ban halt meg.

⁷⁷⁹ Proc. 1,5,12–17. Várady a *Tablettes Albertini* szerződéseit vizsgálva ugyanakkor igazolta, hogy a 490-es évektől már a rómaiak számára is lehetőség volt a birtokok fejlesztésére és koncentrációjára, vö. Várady 1961, 184, 331. j.

⁷⁸⁰ Cameron 2007b, 553–554. Mivel Theodosius és Aëtius felmentő seregei még nem érkeztek meg, a római lakosság felfegyverzésével és a belső védelemben való bekapcsolásával igyekeztek a vandálokkal szembeni ellenállást megszervezni, ugyanakkor talán ennek is köszönhető, hogy a következő években felgyorsultak Róma, Constantinopolis és Neapolis erősítési munkálatai, vö. Várady 1961, 250.

vandálok afrikai expanzióját méltán nevezte az 5. század legpusztítóbb katonai akciójának.⁷⁸¹

Hydatius és a többi krónikás azonban hallgat arról, hogy ha Gaiseric a vezetőktől meg is követelte az arianus hitet, a katolikusok kezdetben szabadon gyakorolhatták vallásukat, így a vandál uralkodók más barbár királyokhoz hasonlóan együttműködésre tudták ösztönözni a római arisztokrácia egy részét.⁷⁸² Ennek mellőzését azzal magyarázhatjuk, hogy Gaiseric toleráns lépéseinek ismeretében kevésbé tűnne kegyetlennek a vandálok viselkedése, ugyanakkor a papság elleni erőszakos fellépés érthető módon felháborította Hydatiust. Gaiseric uralkodása idején folytatta munkásságát Carthagóban többek között Martianus Capella, Cassius Felix és Vitai Victor is, a város tudományos–kulturális életben betöltött vezető szerepe egy időre mégis megtört és a carthagói iskolák a vandál uralom következtében hanyatlásnak indultak, leginkább azért, mert a *senatorok* száműzésével az iskoláknak nem maradt elegendő közönsége.⁷⁸³ Bubnó ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra, hogy a birodalom hanyatlásának és a kereszténység előretörésének időszakában „*élénk irodalmi–bölcseleti és kulturális életéről*” beszélhetünk a vandálok által megszállt területeken is, a vandál királyok és az arisztokrácia római grammatikusokkal és *rhétorokkal* vette körbe magát, és a többi barbár uralkodóhoz hasonlóan egy ideig megpróbálták a „*birodalmi értékeket*” saját „*királyságuk fényének emelésére*” használni.⁷⁸⁴ Az 5. század végétől a birodalom többi részén megtiltották a barbároknak, hogy római iskolákban tanuljanak, ezzel szemben Carthago iskolái különleges kulturális központokat alkotva újra működni kezdtek, pár évtized múlva pedig a vandálok által megszállt területeken egyenesen a latin költészet virágzásáról beszélhetünk.⁷⁸⁵ A legtöbb ókori forrás szerint Carthago és Észak-Africa vandál uralom alá kerülésével széles körű leépülés következett be, a források és a modern régészeti leletek azonban nem igazolják egyértelműen a vandálok destruktív tevékenységét.⁷⁸⁶

Gaiseric Carthago elfoglalásához hasonló módon fosztotta ki 440. június 24-én a sicíliai Panormus városát, a terület arianus közösségének vezetője, Maximinus pedig

⁷⁸¹ Thompson 1982, 17.

⁷⁸² Hendrik 2015, 109.

⁷⁸³ Salv. 7,16,68; Riché 2016, 48.

⁷⁸⁴ Bubnó 2013, 21; 24; Merrills 2004, 133.

⁷⁸⁵ Proc. 2,6,7; Courtois 1955, 227–228; Riché 2016, 70–71; Bubnó 2013, 25–26. A vandál uralom alatti *Romanitas*ról bővebben: Nsiri 2018.

⁷⁸⁶ Gaiseric uralma alatt a vandálok nemcsak hogy használták a római fürdőket, vö. Proc. 1,17,8; 2,6,9; Arce 1997, 29–30; hanem új gazdasági központok és középületek is létrejöttek, az ehhez kapcsolódó leletek ezért megkérdőjelezzik a vandálok által okozott pusztításra és a gazdasági bizonytalanságra vonatkozó elméleteket, vö. 5. sz. kép; Courtois 1955, 313–314; Merrills 2004, 10–11; Rummel 2008, 153–157.

üldözést indított (*precipitatur instinctu*) a katolikusokkal szemben, de a legtöbben kitartottak hitük mellett és inkább vértanúságot szenvedtek (*consummavere martyrium*).⁷⁸⁷ A következő években a vandálok kalózkok módjára fosztogatták a Mediterráneum partvidékét, a nyugati seregek azonban túlságosan el voltak foglalva a galliai háborúval, a keletrómai II. Theodosius viszont hatalmas hajóhadat indított 441-ben a vandálok ellen, de azok csak Siciliáig jutottak,⁷⁸⁸ mert tényleges hadművelet nélkül vissza kellett fordulniuk, hogy megvédjék Thraciát és Illyricumot a hunok fosztogatásaitól.⁷⁸⁹ Hydatius nem beszél arról, hogy a rómaiak ekkor már nem rendelkeztek olyan számottevő parti őrsgéggel, amely visszaverhette volna Gaiseric támadásait, de jól mutatja a vandál sereg erejét, hogy III. Valentinianus 442-ben első alkalommal volt kénytelen egy *foedus* típusú szerződésben elismerni a vandálok hódításait, amelynek következtében Kelet-Numidia, Africa Proconsularis, Byzacena és Tripolitana egy része szuverén vandál területként működhetett tovább, Collins szerint ezzel egyenesen meg is szűnt a rómaiak katonai jelenléte Africában.⁷⁹⁰ Ez a megegyezés nemcsak a vandál külpolitikában, hanem a Róma és a barbárok közötti viszonyban is fordulatot jelentett, hiszen már nemcsak a birodalmon belüli letelepedést engedélyezték a vandálok számára, hanem átengedték nekik saját területként a legjobb africai provinciákat is, cserébe viszont a rómaiak visszakapták Numidia nyugati részét és két mauritaniai provinciát, Gaiseric fia, Huneric Ravennába került kezesnek, a vandálok pedig biztosították Róma gabonaellátását, mivel Észak-Africa elfoglalásával a nyugati és a keleti területek is élelmezési problémákkal küzdöttek.⁷⁹¹ Már a 420-as évektől nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugati csapatok keletrómai segítség nélkül képtelenek eredményesen harcolni a barbárok ellen, ezért Gaiseric mind diplomáciai, mind katonai eszközökkel arra törekedett, hogy a két terület hadereje ne tudjon egyesülni a vandálok ellen.⁷⁹² Hydatius valószínűleg azért nem számolt be a III. Valentinianusszal kötött szerződésről, mert az éppen a keleti és a nyugati területek különállására jelentett garanciát, ráadásul helytelennek is tartotta, hogy a rómaiak gabonaellátása egy barbár néppel kötött egyezménytől függjön.

⁷⁸⁷ Hyd. 112; Cass. 440; Prosp. 440.

⁷⁸⁸ Prosp. 441; Theoph. 5941.

⁷⁸⁹ Isid., Hist. Vand. 76; Prosp. 442. 440-ben Attilának sikerült elfoglalnia Moesia Primát és Pannonia Secundát, 442-ben pedig a rómaiak legyőzése után sok várost feldúlva előrenyomult egészen Helléspontig.

⁷⁹⁰ Cass. 442; Prosp. 440–442; Várady 1961, 251; Collins 2004, 30.

⁷⁹¹ Proc. 1,4,12–14; Claude 1970, 29; Wolfram 1990, 182. A Kr. e. 3. századtól Sicilia és Sardinia, a Kr. e. 2. századtól Észak-Africa, a Kr. e. 1. századtól Egyiptom vidéke biztosította Róma gabonaellátását, vö. Grüll 2017, 178. A legjobb, kb. 10-szeres hozamot nyújtó észak-africai és sicíliai gabonatermő vidékek a római lakosság, Alsó-Egyiptom pedig Constantinopolis élelmezését fedezte, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 761.

⁷⁹² Proc. 1,3,7; Várady 1961, 254.

Gaiseric kegyetlen módszereire és újabb szövetségek keresésére több példát is látunk a 440-es években, Prosper például feljegyezte, hogy a vandál előkelők összeesküvést szőttek Gaiseric ellen.⁷⁹³ Huneric még 429-ben, a Nyugatrómai Birodalom ellen létrehozott vandál-gót szövetség jegyében vette feleségül I. Theoderic egyik lányát, aki most a gyanú szerint szintén belekeveredett ebbe az összeesküvésbe, ezért Gaiseric a leányt levágott orral és fülekkel küldte vissza apjához Galliába, ezzel kapcsolatban pedig még Iordanes is elismeri, hogy az eljárás kegyetlensége más népeket is megdöbbsentett.⁷⁹⁴ A lázadás leverése után Huneric házasságát felbontották és 445-ben eljegyezték III. Valentinianus 5 éves lányával, Eudociával, hogy megerősítsék a szövetséget a nyugati udvar és a vandál király között.⁷⁹⁵ Az észak-africai lakosság ebben az időben már nem mutatott különösebb ellenállást a vandál hódítókkal szemben, mivel az itteni gabonaellátási bázisok vandál kézre kerülése és a rendkívül magas adók miatt a római lakosság ekkor már „teljesen kimerült állapotban” volt.⁷⁹⁶ Jól mutatja ezt Turoni esete is, amelyet a vandálok 445-ben egy gyors partraszállás után kifosztottak és a lakosságból sok foglyot is ejtettek.⁷⁹⁷ 450-ben Gaiseric ajándékokat küldött Attilának, hogy rávegye a gótok elleni támadás elindítására, mert feltehetően félt, hogy Theoderic megbosszulja a lányát ért jogtalanságot.⁷⁹⁸ Attila 453-as halála után a rómaiak ismét a vandálokra fordíthatták figyelmüket, akik ekkor már az egykori birodalom leggazdagabb földjeit tartották irányításuk alatt.

Miután 455-ben a trónbitorló Petronius Maximus meggyilkolta Valentinianust, trónra lépett és házasságra kényszerítette az özvegy Eudoxia császárnét, idősebb lányát, Eudociát pedig hozzáadta korábbi házasságából született fiához, Palladiushoz,⁷⁹⁹ hogy szorosabbra fűzze a viszonyt a Theodosius-dinasztiával. Ezzel azonban érvénytelenné vált Eudocia és Huneric 445-ös jegyessége, amely azért nem vezetett korábban házassághoz, mert Eudocia még mindig túl fiatal volt.⁸⁰⁰ Amikor a sértődött Gaiseric a szóbeszéd szerint Eudoxia hívására⁸⁰¹ és a 442-es szerződésre hivatkozva 455 májusában Italiába érkezett, sokan pánikszerűen menekülni kezdtek, Maximus pedig a vandálok gyors partraszállásától tartva igyekezett megszervezni a saját menekülését, de a tömeg lázadása és egy katonai zendülés alkalmával (*tumultu populi et seditione militari*) meggyilkolták. Gaiseric 455.

⁷⁹³ Prosp. 442.

⁷⁹⁴ Iord., Get. 184; Claude 1970, 29; Schmidt 1970a, 76; Wolfram 1990, 180–182.

⁷⁹⁵ Demandt 1989, 152; Wolfram 1990, 182.

⁷⁹⁶ Várady 1961, 114.

⁷⁹⁷ Hyd. 123.

⁷⁹⁸ Iord., Get. 184.

⁷⁹⁹ Hyd. 155.

⁸⁰⁰ Randers-Pehrson 1993, 165.

⁸⁰¹ Hyd. 160; Marc. Com. 455,5; Mal. 14,19–24; Proc. 1,4,37–39.

június 2-án tört be Rómába, amelynek körülményeiről Hydatius részletes beszámolót nyújt. A vandálok két héten át tartó fosztogatás után, június 16-án sok ezer fogoly és rengeteg arany és ezüst kíséretében hagyták el a várost, Tunnunai Victor ugyanakkor azt állítja, hogy Gaiseric minden kincsétől (*cunctis opibus*) megfosztotta Rómát.⁸⁰² A foglyok között volt Eudoxia és két lánya, Eudocia és Placidia, valamint Aëtius fia, Gaudentius is. Huneric Carthagóba érve feleségül vette Eudociát, Gaudentius és Placidia 454-es jegyessége viszont mindkét apa, Aëtius és III. Valentinianus halála miatt érvényét veszítette.⁸⁰³ Prosper tudni véli, hogy amikor Leo pápa találkozott Gaisericke, könyörgött hozzá, hogy kímélje meg Róma lakosságát a mészárlástól és a város felgyújtásától, és elégedjen meg csak Róma kifosztásával, de Tunnunai Victor is Leo közbenjárásának tulajdonítja, hogy a lakosság megmenekülhetett a tűzvész, a kínzásoktól és a kivégzésektől.⁸⁰⁴ Valójában nem tudjuk, hogy a pápa befolyásának volt-e köszönhető, hogy a rómaiak életét megkímélték, arról viszont vannak forrásaink, hogy a vandálok érkezésükkor szétütötték a város összes vízvezetékét, felégették egy templomot és rombolni kezdték a városfalakat.⁸⁰⁵

Összességében vita tárgyát képezi, hogy a vandálok mennyire végeztek komoly pusztítást 455-ben, ezért érdemes megvizsgálnunk, hogy miért alakult ki a francia forradalom idején a hazáját féltő Orosius és Procopius nyomán a *vandalizmus* fogalma, amelyet ma „*az esztelen, önmagáért való barbár pusztítás*” szinonimájaként használunk.⁸⁰⁶ A vandálok 455-ös fosztogatását általában nagyobb, mint a gótok 410-es tevékenységét, valószínűleg azért, mert a vandálok 14 napig voltak a városban,⁸⁰⁷ a gótok viszont már 3 nap után elhagyták Rómát. A vandálok betörése azonban nem tekinthető mértéktelen fosztogatásnak, mert ugyan kíméletlenül, de csak a legértékesebb kincseket rabolták el, a sok ezer fogoly nagy része pedig mesterember lehetett, akikből hiány volt a vandáloknál.⁸⁰⁸ A róluk kialakult rendkívül negatív képet részben magyarázhatja az a tény, hogy Gaiseric Carthago kivételével igyekezett lerombolni azokat a régi római erődöket,

⁸⁰² Hyd. 155; 160; Vict. Tunn. 455. Gaiseric római fosztogatásáról bővebben: Czúth 1979, 25–32.

⁸⁰³ Hyd. 160; Proc. 1,5,6; Theoph. 5947; 5949; Oost 1968, 287. Mivel Aëtius sokan vádolták azzal, hogy a catalaunumi csata után nem tudta megfékezni Attila itáliai hadjáratát, úgy próbálta bebiztosítani a helyzetét, hogy 454-ben fiával eljegyezte Valentinianus kisebbik lányát, ezáltal Gaudentius számára akár a császári trón is nyitva állhatott volna.

⁸⁰⁴ Prosp. 455; Chr. Gall. 511, 623; PL 51,603–605; Vict. Tunn. 455.

⁸⁰⁵ Vict. Tunn. 455; Isid., Hist. Vand. 77; Proc. 1,15,31; 1,5,4–9; Theoph. 5947; Marc. Com. 455,5; Mal. 14,19–24.

⁸⁰⁶ Székely 2008, 19; Oros. 7,38,1. A kérdés elemzését részletes szakirodalommal lásd: Merrills – Miles 2010, 9–11; a barbár kifejezés hasonló értelmezéséről bővebben: James 2014, 9.

⁸⁰⁷ Isid., Hist. Vand. 77; Vict. Tunn. 455.

⁸⁰⁸ Németh – Hegyi 2011, 562. Kétségtelen viszont, hogy Gaiseric a kincstár teljes nemesfémállományán kívül a korábban érintetlen kincseket is elszállíttatta, súlyos pénzügyi katasztrófát okozva ezzel a Nyugatrómai Birodalomban, vö. Proc. 1,5,3; Várady 1961, 114.

amelyek segíthették volna a belső lázadásokat vagy a rómaiak későbbi invázióját, a 461-es hadműveletek során pedig a császári seregek azzal szembesültek, hogy a vandálok az összes vízforrást is megmérgezték, nehogy az ellenség felhasználhassa őket.⁸⁰⁹ Ha a 455-ös eseményektől elvonatkoztatva általános értelemben vizsgáljuk a vandálok tevékenységét, akkor egyedül politikai szempontból lehet indokolt a vandalizmus fogalmának ilyen értelmezése, mivel Gaiseric nagyszabású fosztogatásaival valóban akadályozta Italia gabonaellátását és a keleti kereskedelem folytonosságát, ellehetetlenítve így a két birodalomrész közötti kapcsolattartást.⁸¹⁰ A vandál ellenségkép továbbélése egy Procopius által közvetített constantinopolisi propaganda eredményének is köszönhető, mivel a Iustinianus-féle restauráció jegyében ideológiailag is fontos volt a római egység gondolatának megteremtése a civilizálatlan barbár ellenségekkel szemben,⁸¹¹ másrésről viszont a vandálok által megszállt afrikai területeken a római kultúra továbbélése, a római városi struktúra megmaradása, a tengerparti központok érintetlensége és egyes vandál városok virágzása Carthago helyzetének fenti vizsgálatához hasonlóan azt mutatja, hogy a vandálokkal kapcsolatos sztereotípiákat fenntartásokkal kell kezelnünk.⁸¹²

A következő években Gaiseric tengeri flottájával a birodalom partjait nyugtalanította és Italia felé nyomult, 456-ban már egy 60 hajóból álló vandál sereg fenyegette Galliát és Itáliát, de a nyugatrómai *comes rei militaris*, Ricimer tavasszal és nyár elején egy római hajókból, segédcsapatokból és germán szövetségeseiből álló csapatot vezetett a vandálok ellen Siciliába. Kezdetben a vandálok védekezésre kényszerítették a rómaiakat egy félig erdős területen, de nem tudták megtörni Ricimer csapatait, ezért Agrigentum mellett vereséget szenvedtek és megghiúsult partra szállásuk.⁸¹³ A megmaradt vandálok hajóra szálltak és Corsica felé indultak, Ricimer pedig követte őket és hajóival a partoknál törbe csalta a vandálokat. Hydatius szerint Avitus gyilkolta le a vandálok egy részét, valójában Ricimernek köszönhető a győzelem, aki Italiába visszaérve megfosztotta Avitust a hatalmától, egyes források szerint még Marcianus is végzett mészárlást a vandálok között.⁸¹⁴ Mindenesetre az a tény, hogy 457-ben Hesychius *tribunus* hírt vitt Theodericnek a corsicai mészárlásról, a keletiek pedig Hispalisba hajózva hoztak információkat, igazolja a rómaiak

⁸⁰⁹ Proc. 1,5,8–9. Később Belisarius hadjárata idején a vandálok éppen ezért nem tudnak majd megfelelően védekezni a császári támadással szemben, vö. Várady 1961, 251; 253.

⁸¹⁰ Bubnó 2013, 23.

⁸¹¹ Proc. 2,6,33; 2,7,10; Cameron 1993, 117; Bubnó 2013, 27.

⁸¹² Bubnó 2013, 24.

⁸¹³ Hyd. 169; Sid. Ap., Ep. 2,367.

⁸¹⁴ Hyd. 169–170. Mommsen szövegében a *caesam* helyett *caes[os Laz]as* áll, erről bővebben: Burgess 1988b, 357–363.

és a gótok közötti „*kölcsönös katonai tájékoztatás*” még működő gyakorlatát.⁸¹⁵ Amikor Gaiseric 460 májusában partraszállt a Liris torkolatánál és Campaniát pusztította, Maiorianus germán, hun és szkíta csapatokból szervezett 300 hajós flottája meglepetésszerűen a hispaniai Carthago Nova ellen vonult.⁸¹⁶ A császárnak sikerült a zsákmánytól megfosztania és visszakergetnie a vandálokat a hajóikra, Gaisericet azonban árulók figyelmeztették a veszélyre, így a tél folyamán sikerült megszereznie és felégetnie az őrizetlenül hagyott római hajók kétharmad részét a Lucentumi-öbölben. Amikor a vandálok felderítőik segítségével tudomást szereztek a rómaiak érkezéséről, jó néhány kapitányt megvesztegettek, hogy álljanak át az ő oldalukra, így a 439-es carthagói rajtaütést megismételve szinte gyalogos távozásra kényszerítették a császári csapatokat.⁸¹⁷ Hydatius nem közölt részleteket a vandál pusztítás mértékéről, talán mert nem rendelkezett elegendő információval ezzel kapcsolatban, ráadásul a római veszteségek felsorolásával Maiorianus jelentőségét is csökkentette volna. Később Hydatius szerint Gaiseric követek útján békét kért (*per legatos postulat pacem*) a császártól, valójában Maiorianusnak egy kedvezőtlen megállapodást kellett kötnie a vandálokkal, amelyben elismerte a fennhatóságukat Mauritania és Tripolitania fölött,⁸¹⁸ így remény sem maradt arra, hogy a rómaiak visszaszerezzék Észak-Africát.

A 460-as években Gaiseric több hadjáratot indított Italia felé, hogy újabb területeket tudjon megszerezni csapataival. Maiorianus 461-es halálakor Olybrius *patriciust* jelölte a nyugati trónra, hogy minél nagyobb befolyást szerezzen a nyugati területek fölött, ezért 6 vagy 7 évi fogság után, 461-ben vagy 462-ben⁸¹⁹ Leo keletrómai császár hatalmas váltságdíjáért cserébe elengedte Eudoxiát, akinek Hydatius szerint egyik lánya Gentóval, Gaiseric fiával, a másik Olybriusszal házasodott össze,⁸²⁰ érdemes viszont ennek a körülményeit alaposabban is megvizsgálnunk, mert nem ismerjük Olybrius és Placidia házasságának pontos időpontját. Priscus úgy tudja, hogy mindez a vandálok római fosztogatása, tehát 455. június 2. előtt történt, Hydatius szerint Placidia 455-ben még hajadon volt, Muhlberger viszont azt gondolja, hogy Hydatius adatközlése csupán szóbeszéden alapszik, ezért itt nem tekinthető hitelesnek.⁸²¹ Azt is tudjuk, hogy Aëtius

⁸¹⁵ Várad 1961, 252.

⁸¹⁶ Prisc. 27. Ez nagyjából a teljes nyugatrómai hajóállomány bevetését jelentette, vö. Várad 1961, 253.

⁸¹⁷ Hyd. 195; Isid., Hist. Vand. 76; Várad 1961, 253.

⁸¹⁸ Hyd. 204; Chr. Gall. 511, 633–634.

⁸¹⁹ PLRE 2, 796–797; Demandt 1989, 174.

⁸²⁰ Hyd. 211: *filiae ipsius una Gentoni Gaiserici filio, alia Olybrio senatori urbis Romae iure matrimonii copulantur*; Proc. 1, 5, 6; Theoph. 5949.

⁸²¹ Prisc. 30; Muhlberger 1990, 211.

kényszerítette Valentinianust, hogy Placidiát jegyezze el fiával, Gaudentiusszal, így Olybrius nem tudta őt feleségül venni Aëtius halála, vagyis 454. szeptember 21. előtt. Néhány kutató úgy gondolja, hogy Olybrius Maximus fia volt, így Olybrius és Placidia házasságára Maximus császárrá választása és halála, tehát 455. április 17. és május 31. közötti időszakban került sor, hogy ezzel is biztosítva legyen Maximus törvényes uralma.⁸²² Oost szerint akár az is előfordulhat, hogy Olybrius és Placidia 455-ben csak eljegyezték egymást, és valójában Gaiseric-től való szabadulása után házasodtak össze, de a meglévő források ezt nem támasztják alá, mások szerint Placidia és Olybrius házassága 455-ben volt, mivel ebben az évben három házasság is kötődött a Theodosius-dinasztiával, Olybrius pedig Maximus harmadik fia volt.⁸²³ Hydatius ugyanakkor tévesen állítja, hogy az egyik lányt, Eudociát Gaiseric fia, Gento vette feleségül, Isidorus pedig csak annyit mond, hogy az egyik lány feleségül ment Hunerichhez, ez viszont már 455-ben, közvetlenül Róma kifosztása után megtörtént.⁸²⁴

465 májusában a galliai *magister utriusque militiae*, Aegidius próbált Gaiseric-vel szövetségre lépni, de szeptemberben törbe csalták vagy megmérgezték őt, ezért a követek csalódottan tértek vissza, eközben Marcellinus *comes* hun segédcsoportokkal próbálta visszaverni a vandálok sicíliai betörését,⁸²⁵ de ez veszélyeztette volna Ricimer hatalmát, ezért megvesztegette a katonákat, így Marcellinusnak sereg nélkül kellett visszatérnie Dalmatiába. Amikor később Leo keletrómai császárnak már egyre nagyobb gondot okoztak Gaiseric fosztogató hadjáratai Siciliában, Italiában és Illyricumban, Ricimer kérésére 467. március 25-én Anthemius-t jelölte a nyugati trónra és Italiába küldte őt egy hatalmas méretű, jól felszerelt népes sereggel (*cum ingenti multitudine exercitus copiosi*) Marcellinus *magister militum* vezetésével. Április 12-én Anthemius-t császárrá kiáltották, amivel Leo elérte, hogy ne Gaiseric jelöltje, Olybrius legyen a nyugati császár, ráadásul Anthemius katonai tapasztalatai és sikerei reményt is adtak arra, hogy ezúttal eredményes lesz a vandálok elleni harc.⁸²⁶ A hadjáratot azonban meg kellett szakítani a körülmények megváltozása és a hajózásra való alkalmatlanság (*metabularum commutatione et*

⁸²² Mommaerts – Kelley 1992, 119–120.

⁸²³ Oost 1968, 306; Drinkwater 1992, 117–120.

⁸²⁴ Isid., Hist. Vand. 77–78.

⁸²⁵ Hyd. 220; 223–224; Greg. Tur. 2,18.

⁸²⁶ Hyd. 230–231. Anthemius törekedett arra, hogy Ricimer hatalmát visszaszorítsa, ezért befolyásának növelésére saját lányát adta feleségül hozzá, Marcellinus-t pedig kinevezte *magister militum*-nak.

navigacionis inoportunitate), vagyis a rossz időjárás miatt,⁸²⁷ a római flotta pedig kénytelen volt visszafordulni még a hadműveletek befejezése előtt.⁸²⁸

Miután Gaiseric végigdúlta a Peloponnésost és a barbár népek közötti tárgyalások kudarcba fulladtak, 468-ban Leo és Anthemius javaslatára elindították az utolsó olyan támadást a vandálok ellen, amelyben a keleti és a nyugati területek vezetői még együttműködtek.⁸²⁹ A rendkívül nagy sereg (*magnum valde exercitum*) Basiliscus és Marcellinus irányításával vonult Gaiseric ellen, amelyben csaknem a teljes keletrómai flotta, 1163 hajó és 100 ezer ember vett részt, ezért ezt az összehangolt támadást tartják a történelem egyik legnagyobb feljegyzett katonai akciójának.⁸³⁰ A tervek szerint három sereg gyülekezett volna Siciliában: Basiliscusnak innen egyenesen Carthagóba kellett volna hajóznia, Marcellinus ezalatt elfoglalta volna Siciliát és Sardiniát, a harmadik sereg pedig az edessai Heraclius vezetésével Carthagótól keletre, a libyai partoknál kötött volna ki, hogy gyorsítsa az előrehaladást.⁸³¹ Miután azonban Basiliscus elérte seregével Carthagót, Marcellinus pedig kikötött Sardinia és Tripolitania partjainál, Marcellinus fővezérsége távol tartotta a sértődött Ricimert a harcoktól, aki eleve ellenezte a vandálok elleni hadjárat elindítását, így a rómaiak veresége elkerülhetetlen volt. Gaiseric ugyan annyira meglepődött, amikor Basiliscus hatalmas seregével horgonyt vetett a Siciliával szemközi *Promunturium Mercuri*in, hogy ha Basiliscus azonnal lerohanta volna Carthagót, még legyőzhette volna a vandálokat,⁸³² Gaiseric azonban időhúzásként 5 napot kért a békefeltételek kidolgozására, ezalatt összevonta csapatait és néhány hajót megtöltött gyúlékony anyaggal, hogy azok éjszaka váratlanul az őrizetlenül hagyott és gyanútlan római

⁸²⁷ A Hydatius által használt első kifejezés értelmezése nehézségekbe ütközik, Burgess szerint talán Hydatius nem is tudta, mit jelent pontosan a görög szófordulat. Isidorus definíciója alapján a *metabulum* jelentése *prospera navigatio*, ebből Hydatius szókapcsolata *improspera navigatio*nak értelmezhető, bár Isidorus ismerte és ezáltal fel is használta Hydatius művét, vö. Burgess 1993, 132–133; PL 83,1360; 1044. Leo vandálok elleni expedíciója során ellátási nehézségekkel is számolniuk kellett a római seregeknek, mivel ekkor már csak rövid távú hadtápot tudtak a katonáknak biztosítani, vö. Várady 1961, 112; akár ez is utalhat a körülmények megváltozására.

⁸²⁸ Hyd. 232. Leo seregéhez hasonlóan járt Theodosius vandálok ellen szervezett csapata is 442-ben, amikor összecsapás nélkül kellett távozniuk a római haderőknek Siciliából, vö. Várady 1961, 251.

⁸²⁹ Hyd. 234; 236; 241; Iord., Get. 244.

⁸³⁰ Demandt 1989, 187. Priscus szerint 100 ezer hajó gyűlt össze, de modern kutatók ezt reálisan 1100-ra javították, ami közelebb áll Cedrenus 1163-as számához, vö. Prisc. 42. Várady a források figyelembevételével megcáfolta a kutatók 130 ezer *librás* költségvetését, 1000 hajóegységgel és 100 ezer fős hadsereggel számolt, amelynek ellátását a 300 hajóból álló nyugatrómai flotta és Anthemius magánvagyonra is próbálta biztosítani, vö. Várady 1961, 112; 117–118; Marc. Com. 468; Proc. 1,6,1–2; Prisc. 27,338.

⁸³¹ Proc. 1,6,8–9. Procopius szerint Leo azért a sógorát, Basiliscust nevezte ki császári parancsnokká, hogy ellensúlyozza Aspar növekvő hatalmát, aki a keleti területeket irányította *magister utriusque militiae* rangban, vö. Proc. 3,6,4.

⁸³² Marc. Com. 468; Proc. 1,6,10–11; Várady 1961, 254.

flotta ellen vonuljanak és megbomlasszák a hadirendjüket.⁸³³ Procopius szerint a vandálok 500 hajójából az első összecsapás során 340-et vesztettek el, de a másodikban 600 római hajót sikerült elpusztítaniuk.⁸³⁴ A római flotta egyik fele elégett, elsüllyedt vagy fogságba esett, a másik fele pedig elmenekült Basiliscusszal. Marcellinus visszavonult Siciliába, de Ricimer ösztönzésére megölték, Heraclius pedig megpróbált a sivatagon át Tripolitániába vonulni, később visszament Constantinopolisba.⁸³⁵ Amikor Basiliscus is visszaért a városba, a Hagia Sophiában keresett menedéket, hogy megmeneküljön a nép haragjától és a császár bosszújától, végül kegyelmet kapott és csak a thraciai Heraclea Santicába való száműzetéssel büntették.⁸³⁶ Az utolsó, vandálokra vonatkozó feljegyzés a krónikában a 468-as hadjárat elindításáról szól,⁸³⁷ az események kimenetelét és a rómaiak vereségét Hydatius viszont már nem jegyezte fel.

A 460-as években meglepő módon Hydatius egyáltalán nem beszél a vandálok kegyetlenségéről és erőszakosságáról, hanem minden ezzel kapcsolatos információt elhallgat az olvasói előtt. 460-ban például nem rögzíti a vandálok területi hódításait, 462-ben kifejezetten pozitív személyként ábrázolja a házasságokat megszervező Gaisericet, 465-ben elhallgatja a visszavonuló Marcellinus vereségét, és inkább valótlannul a vandálok lemészárlásáról tudósít, a 468-as vandálok elleni hadjárat bemutatásakor pedig nem számol be arról, hogy Gaiseric mennyi veszteséget okozott a rómaiaknak.⁸³⁸ Hydatius valószínűleg azért hallgat következetesen a vandálok erőszakosságáról, hogy a szvévek kegyetlensége és agresszív terjeszkedési politikája még nagyobbnak tűnjön az olvasók számára. Különösen érthető ez annak ismeretében, hogy Hydatius személyesen a szvévektől szenvedett el sérelmeket, nem pedig a vandáloktól, ráadásul a róluk szóló információk elhallgatása is a fogságba esése után jellemző.⁸³⁹

⁸³³ Collins 2007, 125. A bravúros vandál támadás részleteiről lásd: Proc. 1,6,13–24; Várady 1961, 255.

⁸³⁴ Proc. 1,6,1. Basiliscus kapitánya, Iohannes ennek ellenére sok katonát legyilkolt a vandálok közül, de amikor látta, hogy a hajóját elfoglalják, nem adta meg magát Gentónak, hanem nehéz páncélzatban kiugrott a hajóból és a vízbe fojtotta magát, vö. Proc. 1,6,24.

⁸³⁵ Demandt 1989, 175.

⁸³⁶ A támadás után a vandálok megpróbálták betörni a Peloponnésosra, de Cenipolisnál súlyos veszteségeket szenvedtek, ezért bosszúból 500 túszt ejtettek Zakynthosnál, széttépett testük darabjait pedig kidobálták a hajóból a Carthagóba vezető útra.

⁸³⁷ Hyd. 241.

⁸³⁸ Hyd. 204; 211; 223; 241.

⁸³⁹ Hyd. 196.

3.2.1.3 A gótok

Hydatius a rómaiak és a gótok közötti csaták (*multa certamina*) említése után Athanaric gót király 381-ben bekövetkezett haláláról tájékoztatja az olvasóit, akit Theodosius korábban befogadott (*susceptus fuerat*),⁸⁴⁰ elhallgatja viszont azt a tényt, hogy a császár nem tudta legyőzni a gótokat, ezért barátsági szerződést (*ius amicitiamque*) kötött velük, Athanaricot pedig 20 ezer fős kíséretével együtt nagy tisztelettel fogadta és később állami temetésben részesítette.⁸⁴¹ Hydatius a gótok és a rómaiak közötti 382-es szerződés említésekor rendkívül szűkszavúan és elfogultan nyilatkozik, ráadásul azt állítja, hogy a gótok látszólagos békéért cserébe megadták magukat a rómaiaknak (*Gothi in infida Romanis pace se tradunt*), ahogyan később Isidorus is azt mondja, hogy a gótok Theodosius jóindulatát látva szövetséget kötöttek vele és alávetették magukat a római uralomnak (*inito foedere Romano se imperio tradiderunt*).⁸⁴² Bár a részletekről semmit sem közöl Hydatius, érdemes alaposabban megvizsgálni a gótokkal kötött szerződést és annak előzményeit.

Constantinus császár és a gótok között már 322 körül létrejött egy olyan egyezség, mely szerint a gótok évente ajándékokat kapnak Rómától, cserébe katonákat kell küldeniük az északi határ védelmére.⁸⁴³ Amikor erre hivatkozva 364-ben Procopius fellépett Valens uralmával szemben és a hatalom megszerzéséhez a gótok katonai segítségét kérte, a császár felszámolta ezt a sereget és 367-től háborút indított ellenük, hogy megpróbálja rendezni a gótokkal való viszonyát.⁸⁴⁴ Mivel Valens nem tudott döntő győzelmet aratni fölöttük és keleten a perzsákkal is harcolnia kellett, a gót Athanaric pedig 375-ben a Közép-Ázsiából érkező hunoktól folyamatosan vereséget szenvedve a Dunához vonult és bebocsátást kért a birodalom területére,⁸⁴⁵ egy kompromisszumos béke született a két fél között. A legtöbb kutató a gótok betelepedésével kapcsolatban a békés szándékot hangsúlyozza, vagyis a barbárok a hunok nyomására kényszerűségből, az állandó fenyegetettség miatt kértek

⁸⁴⁰ Hyd. 3; 6.

⁸⁴¹ Isid., Hist. Goth. 11; Iord., Get. 142–145; Randers-Pehrson 1993, 51. Ammianus Marcellinus Athanaric műveltségével és politikai érettségével indokolja ezt az udvariassági gesztust, vö. Amm. Marc. 27,5,9–10; Várad pedig azt emeli ki, hogy Athanaric arianizmus-ellenessége vallási szempontból is egyezett Theodosius nézeteivel, amely hozzájárulhatott a gótok rokonszenvének megnyeréséhez, vö. Várad 1961, 141–142. Valójában Theodosius bőkezűségével és figyelmességével próbálta visszaszerezni a gótok bizalmát, vö. Iord., Get. 28; Oros. 7,34,7; Zos. 4,34,4; 4,56; Székely 2003, 27. Athanaric és Fritigern Rómához kapcsolódó politikájáról és vallási helyzetéről bővebben: Wolfram 1988, 64–74; Horváth 1999, 45–46.

⁸⁴² Hyd. 7; Isid., Hist. Goth. 11.

⁸⁴³ A szerződés előzményeiről és részleteiről lásd: Iord., Get. 89–90; Wolfram 1988, 131–138; Wolfram 1990, 68–71; Székely 2003, 25; Székely 2008, 68, 5. j.; Kiss 2008, 42.

⁸⁴⁴ Amm. Marc. 26,6,11; Heather 2007a, 497–499.

⁸⁴⁵ A hunok támadásáról bővebben: Halsall 2007, 170–175.

menedéket a Római Birodalom területén, hogy aztán földműveléssel vagy katonai szolgálat vállalásával próbálják saját ellátásukat megoldani vagy ennek anyagi feltételeit megteremteni, ezeket nevezi Collins összefoglaló néven gazdasági, éghajlati és katonai nyomásnak.⁸⁴⁶ Mivel a nyugati területek válsága miatt Valens már nem tudott fizetni és fenntartani egy hivatásos hadsereget, a gótok Thráciába való betelepítésével nemcsak a népesség gyarapodását és a katonai utánpótlás biztosítását remélhette, hanem ilyen módon egy ütközőzóna is kialakíthatóvá vált a római és a barbár területek között, ráadásul a katonai szolgálat megváltásáért fizetett pénzösszegek jelentősen megnövelhették az állami bevételeket.⁸⁴⁷

A római hatóságok azonban már a kezdeti időszakban, 376 őszén sem tudták ellenőrizni a Fritigern és Alaviv vezetésével érkező csoportokat,⁸⁴⁸ ráadásul a megállapodástól eltérően a hatalmas mennyiségű góttal együtt⁸⁴⁹ más germán csoportok és rabszolgák is tömegesen telepedtek be a birodalom területére.⁸⁵⁰ Ennek köszönhetően rövid időn belül ellátási nehézségek adódtak és a fellázadt gótok a római birtokok fosztogatásába kezdtek, a kialakult helyzetet pedig tovább súlyosbította, hogy a római hivatalnokok gyakran visszaéltek a hatalmukkal.⁸⁵¹ Miután a gótok végigfosztogatták a balkáni területeket és legyőzték az ellenük küldött csapatokat,⁸⁵² 378-ban Hadrianopolisnál katasztrofális

⁸⁴⁶ Ladner 1976, 3–4; Heather 1994, 135–142; Székely 2008, 69, 9. j.; Collins 2004, 21.

⁸⁴⁷ Amm. Marc. 31,4,4. Az *aurum tironicorum* fizetésével a hadköteles, de nem harcoló férfiak katonai szolgálatát lehetett megváltani, amiből Róma a birodalmon kívülről germán katonákat tudott toborozni a hadseregbe.

⁸⁴⁸ Ammianus Marcellinus megbotráncozva tudósít arról, hogy a római hivatalnokok nem is próbálták megszámolni az érkezőket, így a gótok tömegei ellenőrzés nélkül keltek át a Dunán, vö. Amm. Marc. 31,4,8–9.

⁸⁴⁹ Ma is vita tárgyát képezi, hogy pontosan hány gót vett részt az átkelésben. Eunapius túlzóan 200 ezer főről beszél, Wolfram és Jones 100 ezerre, Curran 90 ezerre, Frassetto 80 ezerre, Koenigsberger 70 ezerre, Gutman 50 ezerre becsüli a létszámukat, vö. Székely 2008, 69, 9. j.; Jones 1964, 1,195–196; Curran 2007, 98; Frassetto 2003, 16; Koenigsberger 1987, 24. Collins 30 ezer gótot valószínűsítve a 100 ezres adatot erős túlzásnak tartja, mivel ennyi ember élelmezését nem lehetett volna megoldani, ráadásul tudjuk, hogy a gótok betelepítése után valóban adódtak ellátási nehézségek, vö. Collins 2004, 24–25. Hydatius a korabeli forrásokhoz hasonlóan hallgat a gótok létszámáról és érkezésük módjáról, hiszen ez a császári vezetés gyengeségét és tehetetlenségét mutatná az olvasók számára.

⁸⁵⁰ A keleti gótok is bebocsátást kértek a birodalomba Alatheus és Saphrax vezetésével, de visszautasították őket, így csak később tudtak önkényesen területeket szerezni, vö. Amm. Marc. 31,4,12–13; Várady 1961, 144; Todd 2007b, 483–484; Halsall 2007, 175–176.

⁸⁵¹ Heather 2007a, 508–509; Halsall 2007, 177–178. A thraciai *comes* például nem engedte, hogy a gótok a római városokban élelmiszereket vásároljanak, élelemért cserébe viszont arra akarta rávenni őket, hogy gyermekeiket adják el rabszolgának, ezért a gótok már a felkelés elején végeztek vele, vö. Amm. Marc. 31,4,11.

⁸⁵² A fosztogatás részleteiről és a gótokhoz csatlakozó alsó társadalmi csoportokról bővebben: Várady 1961, 145–146; Wolfram 1988, 117–130.

vereséget mértek a keletről érkező Valens seregeire,⁸⁵³ majd tovább zsákmányoltak Illyricum és Pannonia területén.⁸⁵⁴ Theodosius hiába próbálta meg szigorú intézkedésekkel újjászervezni a hadsereget,⁸⁵⁵ a gótok hatalmas létszáma és hadseregben betöltött szerepe miatt kénytelen volt új szempontok alapján rendezni a gótokkal való együttélés feltételeit.⁸⁵⁶

A gótok vagy egy részük⁸⁵⁷ a 382. október 3-án megkötött letelepedési szerződés alapján kerültek szövetséges viszonyba a rómaiakkal. *Foederati*nak nevezték a rómaiak azokat a népeket,⁸⁵⁸ akikkel a nemzetközi jog alapján kötöttek béke- és barátsági szerződést, szemben a korábban alkalmazott *laeti* vagy *dediticii* kategóriával, amelyek az önként behódolt és a birodalomba felvételüket kérő népeknek csak csökkentett vagy semmilyen jogokat sem biztosítottak. A szerződést általában a császár vagy megbízottja kötötte meg, amelynek értelmében Róma különböző kedvezmények mellett biztosítja, hogy az idegenek a birodalmon belül egy nagyobb zárt, politikailag és jogilag autonóm területen élhessenek, nem kell adót fizetniük, cserébe viszont a császár hatalmát elismerik és határvédelmi feladatokat látnak el, háború esetén pedig saját vezérük alatt a római hadseregbe tagozódva katonai segédcsoportokat állítanak ki, amelyek zsoldját Róma biztosítja.⁸⁵⁹ A 382-es megállapodás alapján⁸⁶⁰ a gótok zárt településterületet kaptak Thracia északi részén, Moesia Inferiorban és Dacia Ripensisben, saját vezéreik alatt és saját törvényeik szerint élhettek, cserébe katonai szolgálatot kellett vállalniuk. Hydatius ezt a békét csak látszólagosnak (*infida*) nevezi, amivel arra utalhat, hogy néhány hónappal később a gótok megszegték a feltételeket és felmondták a rómaiakkal kötött szerződést (*Romani foederis recusantes*), mivel az ellátási nehézségek tovább folytatódtak és a római hivatalnokok a helyzetet

⁸⁵³ Amm. Marc. 31,13. A hadrianopolisi csata hadműveleteiről és erőviszonyairól lásd: Várady 1961, 227–231; Heather 1994, 142–147; Wolfram 1990, 125–127; Halsall 2007, 178–180; a római külpolitika változásairól bővebben: Blockey 2007b, 426–429.

⁸⁵⁴ Curran 2007, 98–102.

⁸⁵⁵ Mivel a keleti lakosság nem szívesen katonáskodott, sokan pedig inkább megváltották a katonai szolgálatot vagy foglalkozásuk miatt eleve nem is foghattak fegyvert, Theodosius a veteránokat és a katonák fiait is fegyverviselésre kötelezte, és még öncsonkítás esetén sem adott mentességet a szolgálat alól, vö. Várady 1961, 23; CTh 7,1,8; 7,22,1.

⁸⁵⁶ Theodosius 379–382 közötti gót politikájáról bővebben: Székely 2017, 82–84.

⁸⁵⁷ A legtöbb kutató véleménye alapján ez a szerződés valószínűleg csak a thervingi gótokra vonatkozott, a greuthungokkal még 380-ban sikerült megegyeznie Gratianusnak, amikor a keleti gótok egy részét Valeria és Pannonia Secunda területén telepítette le, vö. Burns 1994, 85–86; Székely 2003, 28; Heather ennek ellenére azt állítja, hogy mindkét gót csoportra vonatkozott a 382-es megállapodás, vö. Heather 1994, 157. A gót törzsek korábbi helyzetéről lásd: Halsall 2007, 134–136.

⁸⁵⁸ A *foedus* és a *foederati* fogalmának értelmezéséhez lásd: Neumann 1917; Ziegler 1972; Ladner 1976, 9–10; Havas – Német – Szabó 2001, 234.

⁸⁵⁹ Demandt 1989, 270. A 4. században a rómaiak más birodalmon kívüli népekkel is kötöttek *foederati* szerződéseket, vö. Amm. Marc. 28,2,1–10; 29,6,1–5; Kiss 2008, 42–43.

⁸⁶⁰ A *foedus* tartalmáról és a betelepített gótok jogállásáról bővebben: Iord., Get. 145; Marc. Com. 382; Wolfram 1990, 138–141; Kiss 2008, 35–52; Halsall 2007, 180–185.

kihasználva gyakran megvesztegethetőnek bizonyultak.⁸⁶¹ Theodosius a gótok területfoglalásait követően helyőrséggel biztosította a városokat, a római népességre pedig a korábbinál jóval súlyosabb adóterheket szabott ki, így az elkeseredett lakosság gyakran a gótokhoz fordult segítségért, jóllehet a rómaiak gyakran éppen őket okolták az alsó rétegek kilátástalan helyzetéért.⁸⁶²

A gótok a 394-es Frigidus-menti csatában Theodosius oldalán harcoltak, de kevésnek találták a kifizetett zsoldot,⁸⁶³ ezért Alaric vezetésével a Balkán fosztogatására indultak.⁸⁶⁴ Stilicho a nyugati területek vezetőjeként Thessaliában próbálta legyőzni a gótokat, de a vele rivalizáló Rufinus *praefectus praetorio* Stilicho hatalmának visszaszorítása érdekében Constantinopolisba rendelte őt vissza seregével.⁸⁶⁵ Alaric hiába végzett rendkívül kegyetlen pusztítást Peloponnészos azon területein, ahol a lakosság ellenállásával találkozott, Stilichót keleten mégis ellenséggé nyilvánították és elkobozták a vagyonát, Alaricot pedig Illyricum *magister militum*ává nevezték ki. Amikor 401-ben a gótok váratlanul Italiára támadtak és Mediolanumot ostromolták,⁸⁶⁶ Stilicho az alánok és a vandálok Raetiából és Noricumból való kiszorításával volt elfoglalva, ezért csak súlyos veszteségek árán sikerült megállítania Alaric előrenyomulását 402-ben Pollentiánál, 403-ban pedig Hastánál és Veronánál. Honorius ezután a gótokat Pannonia déli és nyugati részén telepítette le, Stilicho pedig szövetségesként használta őket 405-ben Radagaisus csapatainak legyőzésekor. Amikor a rómaiakkal kötött egyezség értelmében Alaric seregével előrenyomult a Balkánon, de Stilicho a 406-os rajnai invázió miatt mégsem tudta megerősíteni a nyugati határszakaszt, ismét megromlott a gótokkal való viszony, mert Alaric a korábbi szerződés értelmében hatalmas fizetséget követelt a feladat teljesítéséért cserébe és Honoriuszal alkudozásba kezdett.⁸⁶⁷

⁸⁶¹ Hyd. 7; Isid., Hist. Goth. 12; Amm. Marc. 31,4,11; Demandt 1989, 123. Ennek ellenére 391-ben érkezett egy újabb gót csoport letelepedés céljából Thraciába és Pannoniába, amelynek következtében 392-ben megújították a korábbi 382-es szerződést, vö. Demandt 1989, 126–127; Wolfram 1990, 144; Schulz 1993, 67; Curran 2007, 101–102; Kiss 2008, 46; 81.

⁸⁶² Zos. 4,32; Hier., Ep. 60,16–17; Várady 1961, 149. Theodosius 382–394 közötti gót politikájáról bővebben: Székely 2017, 85–88.

⁸⁶³ A zsoldok rendszertelen és akadozó kifizetése gyakori jelenség volt a korszakban, ilyenkor a katonák többnyire rablóhadjáratokkal egészítették ki megélhetési forrásaikat, vö. Amm. Marc. 18,9,3–6; Várady 1961, 76.

⁸⁶⁴ Halsall vizsgálja azt a kérdést, hogy Alaric valóban a gótok királya volt-e, vö. Halsall 2007, 202–206.

⁸⁶⁵ Rufinus tevékenységéről bővebben: Blockey 2007a, 113–115.

⁸⁶⁶ Alaric itáliai hadjáratáról bővebben: Wolfram 1988, 150–160; Blockey 2007, 125–128; Halsall 2007, 200–202.

⁸⁶⁷ Alaric és Stilicho stratégiájáról és hatalmi harcáról bővebben: Várady 1961, 238–242; Blockey 2007a, 120–121; Kiss 2008, 85–92.

A gótok a zavaros politikai helyzetet kihasználva három alkalommal is Róma ellen vonultak. 408 őszén egy hatalmas összeg átadásával Honoriusnak még sikerült elhárítania a veszélyt,⁸⁶⁸ Stilicho halála után, 409 végén Alaric már elfoglalta a *Portus Augusti* és kényszerítette a *senatust*, hogy jelöltjét, Priscus Attalus *praefectus urbi* ültessék a trónra,⁸⁶⁹ 410. augusztus 24-én viszont árulás folytán az egész város a gótok kezére került.⁸⁷⁰ Hydatius Isidorushoz hasonlóan csak a 410-es fosztogatásokról tudósít,⁸⁷¹ beszámol a városon kívüli és belüli mészárlásokról, de kiemeli, hogy a szentélyekbe menekült embereknek megkegyelmeztek.⁸⁷² Alaric ugyan szabad rablást engedélyezett katonáinak a városban, amelyben nagy segítséget nyújtottak a rabszolgaként fogvatartott barbárok, de megkímélték az épületeket és a templomokban felhalmozott műkincsek egy részét is. Hydatius azonban nem részletezi azokat a körülményeket, amelyek miatt a gótok kedvezőbb színben tűnnének fel az olvasók előtt. Isidorus szerint ugyanis a gótok korábban tett fogadalmuk miatt (*ut votum antea darent*) mutatkoztak kíméletesnek, és a város elfoglalása után is tartózkodtak a kegyetlenségtől (*feriendi inmanitas refrenata est*), néhány épület felgyújtása és kevés zsákmány megszerzése után pedig 3 nap múlva⁸⁷³ az elfogott Galla Placidiával együtt elhagyták a várost.⁸⁷⁴ Alaric a campaniai hadjárat során sem rombolt és gyújtogatott az elfoglalt területeken, ebből pedig arra következtethetünk, hogy a gótokkal itt kívánt letelepedni, de újabb gabonaföldeket keresve valószínűleg Africába kelt volna át, ha a messinai szorosnál egy vihar nem akadályozta volna meg ebben, később váratlanul meg is halt Cosentiánál.⁸⁷⁵

Isidorus szerint Róma hiába hódított meg korábban szinte minden népet, most a gótok igázták le és tették szolgálóvá a rómaiakat.⁸⁷⁶ Hieronymus, Augustinus és a legtöbb kortárs szerző beszámolójában szörnyű katasztrófaként tűnik fel a gótok fosztogatása,⁸⁷⁷ ez

⁸⁶⁸ Alaric 4 ezer *libra* arany fejében állt el Róma ostromától, ezt a rendkívül nagy összeget azonban Stilicho alig tudta megszavaztatni a római *senatusszal*, vö. Zos. 5,29,9; Várady 1961, 114; Halsall 2007, 214.

⁸⁶⁹ Attalus ellenesászárságáról lásd: Olymp. 18; Blockey 2007, 129–131; Pohl 2018, 6.

⁸⁷⁰ Sozom. 9,9.

⁸⁷¹ Isid., Hist. Goth. 15–18. Hydatius 382–410 között nem is említi a gótokat, ezért valószínű, hogy nem álltak a rendelkezésére ezzel kapcsolatos források, vö. Burgess 1988a, 233.

⁸⁷² Hyd. 35: *cum intra et extra urbem caedes agerentur, omnibus indultum est qui ad sanctorum limina confugerunt.*

⁸⁷³ Isid., Hist. Goth. 15–18. Mások 6 napos fosztogatásról írnak, vö. Sz. Jónás 1994, 12; Klaniczay 2005, 101.

⁸⁷⁴ Hyd. 36. A gótok fosztogatásáról bővebben: Iord., Get. 156–158; a Róma elleni hadjárat előzményeiről és stratégiai jelentőségéről lásd: Várady 1961, 243–246; Kiss 2008, 93–97; a 410-es ostrom forrásainak áttekintését közli: Piganiol 1964.

⁸⁷⁵ Hyd. 37; Iord., Get. 156; Sz. Jónás 1994, 12. A hagyomány szerint a gótok a Burentinus folyó medrében temették el királyukat, vö. Iord., Get. 158.

⁸⁷⁶ Isid., Hist. Goth. 15: *urbs cunctarum gentium victrix Gothicis triumphis victa subcubuit eisque capta subiugataque servivit.*

⁸⁷⁷ Hier., Ep. 127,12; August., De Civ. 1,7; August., Serm. 93,7; Marc. Com. 410; Prosp. 410.

pedig azzal magyarázható, hogy még mindig Róma számított a birodalom központjának, és korábban csaknem 800 éven keresztül sohasem fosztogattak a városban barbár csapatok.⁸⁷⁸ Orosius viszont kevésbé tartja tragikus eseménynek Róma megszállását, mivel a gótok is keresztények, így hódításaikkal valójában a katolikus vallás és a római kultúra terjedését segítették elő, ugyanakkor azt is állítja, hogy a barbár fosztogatásokról szóló híradások csupán kitalációk és nem hiteles beszámolók.⁸⁷⁹ Nem kételkedhetünk azonban abban, hogy Róma 410-es kifosztása a birodalom teljes lakosságát sokkolta, így szimbolikus eseménynek tekinthető a birodalom összeomlásához vezető úton,⁸⁸⁰ ugyanakkor ennél sokkal nagyobb problémát jelentett olyan fontos tartományok elvesztése, mint Pannonia vagy Britannia, amelyet viszont alig említenek a források. Hydatius számára a világ központját jelentő Róma a kegyetlen barbár fosztogatások miatt megsemmisült, elveszítette régi büszkeségét és civilizációban betöltött vezető szerepét, és a 410-es, illetve 455-ös fosztogatás után már csak egy átlagos hispaniai kisvároshoz hasonló *civitas*nak volt tekinthető.⁸⁸¹

Hydatius következetesen hallgat arról, hogy 412-ben Alaric sógora, Athaulf egyezséget kötött Honoriuszal, mely szerint évi gabonaszállítmány fejében katonai segítséget nyújt a birodalom védelmében, de azt sem közli az olvasóival, hogy amikor a gótok 413-ban Dél-Galliába vonulva Tolosa és Burdigala mellett Narbót is megtámadták, akkor azért szegték meg a megállapodást, mert Africa zavaros politikai helyzete miatt nem kapták meg a beígért gabonaszállítmányt. A gót vezetés válságára utal, hogy Athaulfot egyik katonája, Dubius gyilkolta meg talán személyes bosszúból bizalmas beszélgetés közben (*inter familiares fabulas*) 415 nyarán, de halálát csak szeptember 24-én jelentették be Constantinopolisban.⁸⁸² Athaulf utódjául Sigericet választották, de kevésbé meggyőző Isidorus magyarázata, mely szerint röviddel később Sigericet is azért ölték meg, mert nagyon hajlott a rómaiakkal való békére, hiszen amikor fivére, Vallia trónra került, azonnal békét kötött Constantiusszal.⁸⁸³ Hydatius igyekszik a lehető legkevesebbet elárulni a rómaiak és a gótok közötti szövetségről, így azt sem említi, hogy Vallia 416 nyarán megígérte Constantiusnak, hogy hatalmas mennyiségű, 600 ezer *modius* gabonáért és

⁸⁷⁸ Hier., Ep. 123,16.

⁸⁷⁹ Oros. 7,41,8; Löwith 1996, 225; Alföldy 2000, 204.

⁸⁸⁰ Collins 1999, 55–57. Az egyetemes történetírásban Róma 410-es gót kifosztásához csak Hierosolyma lerombolását és Constantinopolis 1453-as elését szokták hasonlítani, vö. Löwith 1996, 218.

⁸⁸¹ Burgess 1988a, 109–110.

⁸⁸² Hyd. 47; 52; Oros. 7,43; Iord., Get. 163. Athaulf Róma-politikáját megalkuvásnak tartotta a gótok egy radikális csoportja, feltehetően ezért buktatták meg, vö. Várady 1961, 179. Athaulf politikájáról bővebben: Arce 2007, 72–89.

⁸⁸³ Hyd. 52; Isid., Hist. Goth. 20.

élelemszállítmányért cserébe⁸⁸⁴ a birodalomért kész bárki ellen harcolni (*propter rem publicam omne certamen implendum*), és visszaengedi a rómaiakhoz Galla Placidiát, aki 414 januárjában feltehetően a gótok Rómából való kivonulásának fejében lett Athaulf felesége.⁸⁸⁵ Hydatius a feltételekről semmit sem mond, csak tárgyilagosan megjegyzi, hogy Constantius 417. január 1-jén feleségül vette Placidiát.⁸⁸⁶ Hydatius az események drámiaságának fokozásával számol be arról, hogy Vallia 416–417-ben hogyan fordult szembe (*adversatur*) a rómaiak nevében (*Romani nominis causa*) az alánokkal és a siling vandálokkal, hogy hatalmas mérszárlással teljesen kiirtsa (*omnes extincti*) a siling vandálok törzsét Baeticában,⁸⁸⁷ de a gótok kegyetlenségét hangsúlyozza akkor is, amikor azt állítja, hogy Addax alán király halála után a túlélők még országuk nevét is kénytelenek voltak elfelejteni, hogy a hasding vandálok védelme alá tartozhassanak.⁸⁸⁸

Hydatius nem árulja el, hogy a gótok szándékosan, vagy csak az idő hiányában nem támadták meg a hasding vandálok és a szvévek által lakott területeket, mindenesetre 418-ban félbeszakították a hadjáratot (*intermisso certamine*) és letelepedtek Aquitániában.⁸⁸⁹ Elképzelhető, hogy Vallia annyira sikeresen harcolt a barbárok ellen, hogy a római vezetés félelmében állította le a hadjáratot, ahogyan Honorius is a gótok letelepítésével próbálta megmenti Hispaniát a kizsákmányolástól, szükség esetén pedig be tudta vetni őket a lázadó bagaudákkal szemben is.⁸⁹⁰ Talán Hydatius is erre céloz, amikor elárulja, hogy Constantius rendelte vissza a gót csapatokat Galliába, bár Várady ezzel szemben úgy látja, hogy a római megbízásra való utalás pusztán „*illuzórikus és tartalmát veszített formaság*.”⁸⁹¹ Isidorus szerint Vallia Africába akart átkelni egy hajóhaddal, de a Gadesi-szorosnál támadt vihar megakadályozta őt ebben, korábbi katonai sikerei miatt azonban a győzelem jutalmaként (*ob meritum victoriae*) engedélyt kapott arra, hogy a gótok visszatérhessenek Galliába és letelepedjenek Aquitania Secundában és a szomszédos tartományok néhány városában.⁸⁹² Az így létrejött római–gót szerződés egyben elrendezte a gabonaellátás kérdését is, hiszen a

⁸⁸⁴ Iord., *Get.* 164–165; Oros. 7,43,12–13; Várady 1961, 114; Heather 2006, 241; Wood 2007a, 530; Kulikowski 2010, 168.

⁸⁸⁵ Isid., *Hist. Goth.* 21; Hyd. 49.

⁸⁸⁶ Hyd. 54; Prosp. 416.

⁸⁸⁷ Hyd. 52; 55; 59. A gót politika céljairól bővebben: López Sánchez 2005, 509; Vallia hadjáratáról lásd: Wolfram 1988, 170–171; Arce 2007, 108–110.

⁸⁸⁸ Hyd. 60: *pauci qui superfuerant oblito regni nomine Gunderici regis Vandalorum, qui in Gallicia resederat, se patrocínio subiugarent.*

⁸⁸⁹ Hyd. 61. Schulz szerint a szerződést később, 419-ben kötötték, vö. Schulz 1993, 88; 181; más források viszont arra utalnak, hogy Vallia a szerződés megkötésekor már nem élt, vö. PLRE 2,1147–1148; bár Hydatius szerint Vallia a gótok letelepedése után halt meg, vö. Hyd. 62.

⁸⁹⁰ Demandt 1989, 149; Wolfram 1990, 177; Cortázar – Vesga 2001, 98; Collins 2004, 27–28.

⁸⁹¹ Hyd. 61; Várady 1961, 186.

⁸⁹² Isid., *Hist. Goth.* 22.

gótok vándorlásának fő oka a táplálékigényük kielégítése volt.⁸⁹³ Mivel Aquitania az egyik leggazdagabb galliai tartomány volt, a gótok egy gazdaságilag is előnyös megállapodást köthettek a rómaiakkal,⁸⁹⁴ ugyanakkor a rómaiak is profitáltak a területen élő népesség adóiból és katonai kötelezettségeiből, emiatt Gallia szerepe kulcsfontosságúnak mutatkozik a nyugati területek megtartásában.⁸⁹⁵

Hydatius a gótok megbízhatatlanságát jó néhány történettel igyekszik igazolni. 422-ben a római Castinus gót segédcsapatokkal indított háborút a vandálok ellen, de azok elárulták őt, ezért súlyos vereséget szenvedett Gunderic csapataitól és csaknem 20 ezer római katona elesett a harcban.⁸⁹⁶ Valójában Theodericnek Róma szövetségeseként kötelessége volt segédcsapatokat küldeni a háborúhoz, bármennyire is próbált semleges maradni vagy jóindulatúan viszonyulni a többi barbár néphez.⁸⁹⁷ Hydatius nem árulja el, hogy Aëtiusnak miért kellett lemészárolnia a gót Anaolsus csapatát Arelate közelében 430-ban. A gót főszereg kíséretének vezetője valószínűleg a szvén Heremigariushoz hasonlóan függetlenedni próbált Theoderic királytól, ezért volt szükség az elfogására, Isidorus pedig tévesen magyarázza az eseményeket Theoderic expanzív törekvéseivel.⁸⁹⁸ Nem sokat tudunk annak az esetnek a körülményeiről sem, amikor a gótok 431-ben feltehetően a rómaiak ellen harcoltak, és a gótoktól Vetto csalárd módon (*dolose*), talán békekötés céljából Gallaeciába ment, de küldetése eredménytelen maradt, a következő években pedig ismét felerősödtek a gótok és a rómaiak közötti fegyveres összecsapások: 436-ban a gótok Narbót ostromolták, de 437-ben a rómaiak felszabadították a várost, 438-ban Aëtius nyolcezer gótot mészárolt le a *mons Colubrarius* mellett, a római Litorius 439-es veresége és halála után pedig végül megvalósult a rómaiak és a gótok közötti béke.⁸⁹⁹ Amikor 446-ban a római Vitus *magister utriusque militiae* védeni próbálta a szvén fosztogatásoktól Carthaginiensis és Baetica területét, jelentős katonai csapatok támogatásában bízott (*non exigue manus fultus auxilio*), de a gótok kudarcot vallottak a hadjárat során.⁹⁰⁰

⁸⁹³ Hispania gabonaellátását a félsziget déli területeiről, a Rajna-vidék élelmezését pedig leginkább az Aquitaniából érkező szállítmányokkal biztosították.

⁸⁹⁴ Thompson 1982, 50–52; Wolfram 1990, 178–181; Székely 2008, 71, 22. j., Kiss 2008, 113. A gótok aquitaniai jelenlétéről és letelepedéséről bővebben: Thompson 1982, 251–255; Wolfram 1988, 173–174; Burns 1992, 53–63; Wood 2007a, 531–533; Halsall 2007, 232–233; Schwarz 2011, 265–270.

⁸⁹⁵ A galliai lakosság öntudatáról és katonai jelentőségéről bővebben: Várady 1961, 138–141.

⁸⁹⁶ Hyd. 69; Chr. Gall. 452, 107. A vandálok csak az utolsó pillanatban tudták áttörni Castinus ostromgyűrűjét, de a nyílt csata elindulásakor a gótok áttértek az oldalukra, vö. Várady 1961, 248.

⁸⁹⁷ Thompson 1982, 188.

⁸⁹⁸ Hyd. 82; Isid., Hist. Goth. 23; Thompson 1982, 166.

⁸⁹⁹ Hyd. 87; 98; 101; 104; 108–109. Theoderic megpróbálkozott Gallia római részeinek meghódításával is, de Aëtius hun seregével megakadályozta őt ebben, vö. Sid. Ap., Carm. 7,301; Várady 1961, 188.

⁹⁰⁰ Hyd. 126.

Hydatius rendkívüli merészségnek (*ob testimonium egregii ausus*) tartja, hogy 449-ben a szvévek és a gótok közötti megállapodás értelmében Basilius, a gótok egyik főembere a szövetséges bagaudákkal kegyetlen vérengzést tartott Tyriasso templomában, és még a város püspökét, Leót is halálosan megsebesítette. Itt olvashatunk először Hydatiusnál arról, hogy a barbárok erőszakot alkalmaznak az egyház egyik vezető tisztségviselőjével szemben, de ez a feljegyzés abból a szempontból is különleges, hogy bizonyítékot szolgáltat arra, hogy egy germán uralkodó és a helyi lázadó parasztok vezetője együttműködésre is hajlandó.⁹⁰¹ Egyes kutatók szerint Basilius a bagaudák vezetője volt és a szövetség közvetlenül a szvévek és a bagaudák között jött létre, kevésbé igazolt viszont Van Schoor feltételezése, mely szerint erre azért kerülhetett sor, mert a bagaudák lázadása akkora zűrzavart okozott a területen, hogy sem a római, sem a gót csapatoknak nem volt esélye az eredményes beavatkozásra, így a szvévek szabad kezet kaptak a további hódításokra. Maga Isidorus is annyira valószínűtlennek tartja a szvévek és a bagaudák közötti szövetséget, hogy inkább a gótokat említi partnerként.⁹⁰² Valójában Hydatiusnak és Isidorusnak is igaza van, mert Basilius feltehetően nem a bagaudák vezetője volt, hanem egy vállalkozó szelleméről ismert gót főember, aki alkalmilag szövetkezett a bagaudákkal és rajtaütésszerű támadásokkal állította meg a császári csapatokat.⁹⁰³

451-ben a balkáni tartományokat fosztogató Attila a korábbi politikáján változtatva a nyugati területek ellen is támadást indított. A hunok korábban 430-tól Ruga, majd 434-től Bleda uralma alatt néhány évenként rendszeresen betörték Thraciába, hogy biztosítsák csapataiknak a folyamatos zsákmányszerzést, a békéért cserébe viszont a szökevények visszaadásán vagy megváltásán túl egyre magasabb összegű *subsidiumot* követeltek.⁹⁰⁴ Mivel Aëtius Pannonia egy részét átengedte a hunoknak, azok hosszú ideig nem háborgatták a nyugati területeket, Iordanes szerint azonban III. Valentinianus nővére, Honoria gyűrűt küldött Attilának, aki ezt házassági ajánlatként értékelve Gallia területét kérte hozományként, Priscus viszont azt állítja, hogy a frankok trónöröklési vitájában az egyik örökös Attilától, a másik Aëtiusától kért segítséget a hatalom megszerzéséhez.⁹⁰⁵ Miután Attila 447-es balkáni győzelemsorozata után csapataival előrenyomult a Thermopylai-

⁹⁰¹ Hyd. 133. A bagaudák 449-es működéséről bővebben: Thompson 1982, 184–185.

⁹⁰² Cortázar – Vesga 2001, 98; Van Schoor 1995, 335; Isid., Hist. Suev. 87.

⁹⁰³ Szádeczky-Kardoss 1961, 148–152; Várady 1961, 181, 316. j.

⁹⁰⁴ Ez az összeg 422-ben 300, 430-ban 350, 434-ben pedig már 700 *libra* arany volt évente, a foglyok megváltásáért 8 *solidust* kellett fizetni, vö. Prisc. 1; Várady 1961, 168; Sz. Jónás 1994, 17; Katus 2014, 87.

⁹⁰⁵ Iord., Get. 224; Rom. 328; Prisc. 16. Ez volt az első olyan eset, amikor egy barbár uralkodó a császári családba beházasodva a nőági örökösdés révén nyíltan igényt tartott a birodalom egy részére, vö. Várady 1961, 169.

szorosig és Constantinopolisig,⁹⁰⁶ Theodosius hosszú tárgyalások után kénytelen volt a hunok által diktált feltételek szerint békét kötni és a háborús jóvátételen kívül a korábbi *subsidium* összegének a háromszorosát megfizetni, az új keleti császár, Marcianus azonban 450-ben megtagadta a megemelt *subsidium* további fizetését.⁹⁰⁷ Attila ezért meggyőzte Theodericet, hogy adja fel a rómaiakkal 439-ben kötött szövetséget, és egyesítsék a gótok és a hunok erejét a rómaiakkal szemben, nem sokkal később viszont maga Attila szegte meg a megállapodást és fosztogató hadjáratot indított Dél-Gallia irányába, melynek során rengeteg várost kizsákmányolt, többek között a püspöki és katonai székhelyként működő Mettist.⁹⁰⁸ Theoderic erre ismét a rómaiakhoz pártolt és Aëtiuszal békeszövetséget kötve (*in pace societas*) a hunok seregével szemben vonult a catalaunumi csatába.⁹⁰⁹

Az ütközetben részt vevő, többnyire gyalogos csapatok összetétele rendkívül heterogén képet mutat, mivel Attila seregében a hunok mellett keleti és nyugati gótok, gepidák, rugiak, szkirek, alemannok, herulok, szvévek, türingek, ripuári frankok és rajnai burgundok, a rómaiakkal pedig nyugati gótok, Rhodanus-menti burgundok, száli frankok, szarmaták, armoricumiai, szászok és olibrionok is harcoltak.⁹¹⁰ Attila valószínűleg megpróbálta alaposan előkészíteni a galliai támadást, mert a hátbatámadástól tartva csökkentett a fizetendő *subsidium* összegén, befogadta a korábban leverte Róma-ellenes burgundok vezetőit, és tárgyalásokat folytatott Gaiserickel a vandálok esetleges itáliai támadásáról is.⁹¹¹ Aëtius és Theoderic csapatai lemészárolták a hunokat, de ezt Hydatius nemcsak hogy magától értetődőnek tartja, hanem egyenesen Isten segítségével (*divino auxilio*) megvívott győzelemnek ábrázolja.⁹¹² Egyszerű tényként közli az olvasókkal az áldozatok számát is: Theoderic holtan esett össze (*prostratus occubuit*), az Isidorus által is megerősített 300 ezernyi halott azonban túlzás lehet, mert Iordanes jóval kevesebb, 165 ezer áldozatot említ.⁹¹³

⁹⁰⁶ Attila hatalmának jellegéről és embereinek hűségéről lásd: Sz. Jónás 1994, 20–25; Man 2009; Snaedal 2015.

⁹⁰⁷ Az új összeg 2100 *libra* volt, a szőkevényeket pedig ezentúl 12 *solidus*-ért váltották meg, vö. Klaniczay 2005, 92.

⁹⁰⁸ Iord., Get. 186. A hunok vonulásáról és fosztogatásáról szóló legendákat lásd: Klaniczay 2005, 93.

⁹⁰⁹ Hyd. 142; Prosp. 451. Catalaunum pontos azonosítása máig nem sikerült, a kutatók általában Châlons-sur-Marne környékére lokalizálják, Tircassestől 5 km-re, vö. Iord., Get. 197; Várady 1961, 258.

⁹¹⁰ Iord., Get. 191; Heather 2007b, 17–18; Angenendt 2008, 147. A Iordanes által megjelölt fél-fél milliós sereg létszáma azonban erős túlzás lehet, vö. Iord., Get. 194–195.

⁹¹¹ Prisc. 15; Iord., Get. 184; Várady 1961, 258.

⁹¹² Hyd. 142. A csata hadműveleteiről bővebben: Iord., Get. 197–217; Várady 1961, 258–260.

⁹¹³ Isid., Hist. Goth. 25; Iord., Get. 217. Várady szerint az ütközet jelentőségét az utókor túlságosan nagyra értékelte, jóllehet ez volt „az utolsó ókori méretű tömegcsata”, amely azonban nem tette lehetővé a különböző manőverek kibontakozását, vö. Várady 1961, 259–260. Iordanes catalaunumi ábrázolásáról bővebben: Whately 2012, 61–64.

Attila visszavonulása után 452-ben váratlanul Italiára támadt, csapatai tovább fosztogattak és Aquileiát lerombolták, Ticinumot, Veronát, Brixiat és Mediolanumot pedig elfoglalták.⁹¹⁴ Attila a galliai kudarc után valószínűleg Italiában próbált zsákmányt szerezni, és helyesen feltételezte, hogy itt Aëtius már nem tud megfelelő segédcsapatokat állítani ellene.⁹¹⁵ Iordanes azt állítja, hogy amikor a hun sereg Ticinumnál elakadt, Leo pápa találkozott Attilával, hogy a hadifoglyok kiváltásáról tárgyaljon és meggyőzze őt arról, hogy Róma kifosztása helyett inkább forduljon vissza csapataival.⁹¹⁶ Attila végül az égi csapások (*caelestibus plagis*) és Marcianus seregének hatására azonnal békét kötött (*subacti pace facta*) a rómaiakkal és visszatért seregével a szállásterületükre.⁹¹⁷ Bury szerint Hydatius azért nem mond semmit Attila és Leo tárgyalásáról, mert erre nem is került sor, hiszen eleve észszerűtlen lenne, hogy egy pogány vezér engedelmességen a pápai intelemnek, Castellanos viszont alaptalanul feltételezi, hogy Hydatius azért nem tartja lényegesnek ezt a találkozót, mert meg van győződve arról, hogy a világ a végéhez közeledik.⁹¹⁸ Klaniczay szerint III. Valentinianus Leo pápán kívül Avienus *consult* és Trigetius *praefectus* küldte Attilához, aki évi adó kivetéséért cserébe hajlandó volt békét kötni a rómaiakkal.⁹¹⁹ Leo szerepe azonban kevésbé igazolható ebben az esetben,⁹²⁰ minden bizonnyal egy „propaganda–literature”⁹²¹ vagy „hagiographical portrait” részének tekinthető az ábrázolása.⁹²² A legmeggyőzőbb Thompson és Várady magyarázata, mely szerint Attila nem akarta, hogy a hun sereget is sújtsák az egyre nagyobb méretű éhínségek és járványok, ráadásul a két birodalomrész még együtt tudott működni és az itáliai erődök is képesek voltak bizonyos fokú védekezésre, ezért a hunok Róma bizonytalan kimenetelű ostroma helyett inkább gazdag zsákmányt szerezve elhagyták Italiát.⁹²³

A következő években a gótok hatalmi viszonyairól és más népekkel való kapcsolatáról kapunk bővebb információkat. Thorismund gót király és öt testvére között

⁹¹⁴ Hyd. 145–146; Iord., Get. 223; Prosp. 452.

⁹¹⁵ Várady 1961, 260. Az itáliai hadjárat taktikai lépéseiről és a hun fegyverkezés fejlődéséről bővebben: Iord., Get. 220–223; Várady 1961, 261–266.

⁹¹⁶ Iord., Get. 223.

⁹¹⁷ Hyd. 146.

⁹¹⁸ Bury 1923, 1,295; Castellanos 2015, 14.

⁹¹⁹ Klaniczay 2005, 93.

⁹²⁰ Koenigsberger 1987, 56.

⁹²¹ Wallace-Hadrill 1967, 28.

⁹²² Gillett 2003, 114–115.

⁹²³ Thompson 1982, 151; Várady 1961, 261. Amikor Attila 453-as halála után két fia, Ellac és Dengizik között trónviszály tört ki, a zavaros belpolitikai helyzetet kihasználva a hun uralom alatt álló népek fellázadtak és függetlenítették magukat. A hunok ezt követően több csoportra szakadva bebocsátást kértek a birodalom területére, és Thráciában, Moesiában, illetve az Alföldön telepedtek le. A hunok Attila utáni történetéről bővebben: Várady 1961, 174–176.

már Theoderic halála előtt is feszült volt a viszony, de amikor 453 tavaszán Thorismund ellenségesen fenyegetőzött (*spirans hostilia*) és az alánok ellen vonult, hogy elfoglalhassa a Rhodanus völgyét, veszélybe sodorta a rómaiakkal kötött békét, ezért testvérei meggyilkolták, 453 körül pedig Theoderic testvére, Frederic lemészárolta a Tarraconensisben lázadó bagaudákat.⁹²⁴ Hydatius ugyan nem utal ennek a jelentőségére, de a korábbi évtizedek bagauda felkelései után Hispaniában ez volt az utolsó megmozdulásuk, amelyről konkrét adataink vannak.⁹²⁵ Miután a szvévek 455-ben megszegték a rómaiakkal kötött békét, Avitus kérésére a gótok kétszer is indítottak követséget a szvévekhez, hogy kifejezzék a birodalomhoz való hűségüket (*fidus Romano esset imperio*), és rávegyék Rechiariust a korábbi szerződés betartására.⁹²⁶ Theoderic végül 456 őszén tört be Gallaeiciába egy hatalmas, szövetségesekből álló csapat élén, amelyben Iordanes szerint nemcsak gót és frank, hanem burgund katonák is harcoltak Gundioc és I. Chilperic irányításával.⁹²⁷

Hydatius szerint Theoderic részben saját akaratából, részben Avitus császár utasítására (*et cum voluntate suo et ordinatione Aviti imperatoris*) indította el a 456-os támadást, mások viszont úgy látják, hogy inkább a gótok akarata érvényesült, mert Tarraconensis szvév ellenőrzése veszélyeztette Theoderic királyságát.⁹²⁸ Ehhez hasonlóan Várady is túlzásnak tartja ezt a „diplomáciai nyelvben” gyakori szóhasználatot, mivel a gótok „saját érdekeik szerint” vettek részt a római hadműveletekben, és a birodalmi vezetésnek ekkor már csak kevés beleszólása volt a tényleges döntésekbe.⁹²⁹ Annyi biztos, hogy Avitus ebben az időben Pannoniában harcolt, vagyis nem tudott volna részt venni a szvévek elleni hadjáratban, de feltehetően tisztában volt azzal, hogy Theodericnek is érdekében áll Rechiarius terjeszkedését és fosztogatását megállítani. A 456-os Asturica melletti ütközet előzményein túl Hydatius a csata részleteiről és következményeiről is

⁹²⁴ Hyd. 144; 148; 150; Prosp. 453.

⁹²⁵ Cortázar – Vesga 2001, 98. A 457 körül Bracara környékén garázdálkodó rablókat (*latrocinantum*) többnyire a bagaudákkal szokták azonosítani, de ők más eredetűek, mint akikről korábban hallottunk, vö. Hyd. 172.

⁹²⁶ Hyd. 163; 165.

⁹²⁷ Iord. Get. 231; Collins 2007, 115; Kulikowski 2010, 188. A burgundok 435 körül érkeztek Belgica területére Gundahar király vezetésével élelemhiány miatt, de miután Aëtius 436-ban hun seregével a közép-rajnai határt védve legyőzte őket, 20 ezer burgundot is lemészárolt, vö. Hyd. 99; 102; Frassetto 2003, 5. A megmaradt burgund népességet Gallia Sapaudiában, a mai Savoya környékén telepítették le 443-ban, hogy később más barbár népek elleni harcokhoz is felhasználhassák őket, vö. Várady 1961, 180; Collins 1999, 76. Bár a burgundok korábban békés viszonyban éltek a rómaiakkal és a gótokkal, miután 450 körül Gundioc király feleségül vette Ricimer nővérét, kénytelenek voltak aktívan részt venni a rómaiak által indított hadjáratokban, vö. Sz. Jónás 1994, 46.

⁹²⁸ Hyd. 166; Thompson 1982, 296, 12. j.

⁹²⁹ Várady 1961, 186.

igyekszik pontos tájékoztatást adni, ami valóban arra utal, hogy Hydatius ezt az eseményt tekintette a krónika csúcspontjának.⁹³⁰ Miután a gótok legyőzték a szvéveket és seregüket lemészárolták, néhányukat foglyul ejtették, legtöbbjük azonban megfutamodott, Rechiarius pedig sebesülést szenvedett.⁹³¹ Iordanes ellentmondásosan tudósít a csatáról, hiszen nem kis túlzással szinte az egész nép megsemmisüléséről beszél, később viszont azt állítja, hogy Theoderic megkímélte a szvéveket, és a gót katonáknak sem engedte, hogy durván bánjanak velük.⁹³² Ennek ellentmond, hogy október végén Theoderic seregei már rendkívül kegyetlen módon fosztogatták Bracara városát, amely ugyan nem járt vérontással (*etsi incruenta*), de Hydatius rendkívül tragikusnak és borzalmasnak (*satis maesta et lacrimabilis*) találta a lakossággal és a papsággal szemben alkalmazott bánásmódot. Úgy tűnik, hogy a menedékhelyre menekült szvéveken kívül azok sem kaptak feltétlenül kegyelmet, akik Rechiarius elfogása után megadták magukat, mert Isidorus szerint ők csak a szvég király halála után lettek volna hajlandóak elfogadni a gótok uralmát.⁹³³ Torres Rodríguez feltételezése szerint a gótok túlságosan kegyetlen fellépése azzal is magyarázható, hogy Rechiarius Róma mellé állt, amikor felvette a katolikus vallást,⁹³⁴ a megtorlás-elméletet viszont cáfolja az a tény, hogy 456-ban a gótok Rómával voltak szövetségben. A drasztikus ábrázolás és a gyermekek említése ugyanakkor itt is magyarázható az olvasók érzelmeinek mozgósításával, de elfogadhatjuk Díaz feltételezését is, mely szerint Bracara Emeritával együtt a szvévek hosszú jelenléte és pusztításai miatt puszta „*città simbolo*”-vá vált az 5. században.⁹³⁵

Hydatius gótokkal szembeni megítélése a 456-os események ábrázolásakor úgy tűnik, hogy rendkívül nagy fordulatot vett, hiszen a krónika első felében a gótok viselkedését még nem tartotta olyan veszélyesnek, mint a szvévek vagy a vandálok esetében, 456 után azonban már ők is legalább annyira megbízhatatlanok és kegyetlenek Hydatius szemében, mint a többi barbár nép. Mindezt azzal is magyarázhatjuk, hogy Hydatius nem hajlandó elfogadni, de még elismerni sem a gótok katonai segítségét,⁹³⁶ ezért inkább negatív színben tünteti fel őket a többi barbár néphez hasonlóan. A megváltozott értékelésnek megfelelően Avitus bukásakor Hydatius a gótokat vádolta azzal, hogy

⁹³⁰ Burgess 1988a, 237; Drinkwater 1992, 6; López Sánchez 2005, 516, 94. j.

⁹³¹ Hyd. 166.

⁹³² Iord., Get. 232–233.

⁹³³ Hyd. 167–168; 171; Isid., Hist. Goth. 32.

⁹³⁴ Torres Rodríguez 1977, 141.

⁹³⁵ Díaz 2000a, 404. López Quiroga és Martínez Tejera szerint Rechiarius idején két főváros volt a Szvég Királyságban, Barcara és Emerita, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438; 525.

⁹³⁶ Castellanos 2015, 154.

megszegték ígéretüket és megvonták tőle a támogatásukat (*promisso destitutus auxilio*), holott valójában Ricimer üldözte a Galliában menedéket kereső császárt, akinek a gótok valóban nem nyújtottak segítséget. Amikor Theoderic Emerita kifosztására indult, a város vértanúja, Eulalia közbenjárásának köszönhetően még félbeszakította a hadműveletet,⁹³⁷ 457-ben viszont a korábbiakhoz hasonlóan burgund és frank szövetségeseikkel vonult Gallaeciába, hogy Asturiciában példátlan fosztogatást végezzen nemcsak a lakosság, hanem a papság soraiban is. Hydatius itt már rendkívül negatív színben ábrázolja a gótokat, hiszen csellel és hamis esküvel állították, hogy a szvévek ellen vezetnek hadjáratot, ehelyett a lakosság soraiban mészárlást végeztek, a várost felgyújtották, a templomok felszereléseit pedig sok emberrel együtt elrabolták.⁹³⁸ A kegyetlen fosztogatás azonban más városokban is folytatódott: Palentiát hasonló pusztítással döntötték romba (*simili perit exitio*), Covicum erődítményét pedig sokáig tartó csatában a végsőkéig ostromolták (*diutino certamine fatigatum*) és rengeteget megöltek az ellenfél csapatai közül. Muhlberger szerint a gótok is a gonoszt testesítik meg a krónikában, de Hydatius elsősorban nem vadságuk és eretnokségük, hanem megbízhatatlanságuk és az esküvel megerősített szerződések megszegése miatt bírálja őket,⁹³⁹ ennek a feltételezésnek viszont ellentmond, hogy Hydatius mindkét gót fosztogatás részleteiről meglepő alaposággal tudósít. Elfogadhatjuk viszont Burgess álláspontját, mely szerint Hydatius azért számolt be ilyen részletesen a papságot és a gyülekezetet ért támadásokról, hogy felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy az egyházat is egyre gyakrabban érik erőszakos atrocitások, ez azonban nem igazolja Tranoy azon állítását, hogy a támadásoknak mindenképpen vallási indítéka volt és az ortodoxia eretnokséggel való összeecsapását jelentette meg.⁹⁴⁰ Mindenesetre Hydatius a 456–457-es évektől a gótok tevékenységét is keményebb kritikával illeti, és megbízhatatlanságuk miatt egyre veszélyesebbnek tartja tevékenységüket.

A következő évek eseményeinek segítségével a gót–római kapcsolatok átalakulását figyelhetjük meg. 458 júliusában Theoderic Cyrila katonai parancsnokot (*dux*) küldte egy gót sereg élén Baeticába, de valószínűleg nem ért el tartós sikereket, mert 459 elején visszahívta és helyette Suniericet küldte el a hadsereg egy részével. Hydatius Maiorianus

⁹³⁷ Hyd. 175–176.

⁹³⁸ Hyd. 179: *dolis et periuriis instructi, sicut eis fuerat imperatum, Asturicam, quam iam praedones ipsius sub specie Romanae ordinationis intraverant, mentientes ad Suevos qui remanserant iussam sibi expeditionem, ingrediuntur pace fucata solita arte perfidiae. Nec mora promiscui generis reperta illic caeditur multitudo; sanctae effringuntur aecclesiae; altaribus direptis et demolitis sacer omnis ornatus et usus aufertur; duo illic episcopi inventi cum omni clero abducuntur in captivitatem; invalidiorum promiscui sexus agitur miseranda captivitas; residuis et vacuis civitatis domibus datis incendio camporum loca vastantur.*

⁹³⁹ Muhlberger 1990, 228.

⁹⁴⁰ Burgess 1988a, 211; Tranoy 1974, 1, 42–45.

császár érdemeit szem előtt tartva büszke vállalja, hogy a gótok és a rómaiak megerősítették egymás között a tartós békét (*firmissima inter se pacis iura sanxisse*),⁹⁴¹ mivel Maiorianus igyekezett minden olyan akadályt elhárítani, amely veszélyeztette volna a római sereg jobb szárnyának átvonulását a Pireneusoktól egészen Carthago Nováig. Ennek a békeszerződésnek a hírért üzent meg a gót Sunieric és a római Nepotianus a gallaeciabelieknek 459-ben, hogy aztán a szvévek 460-as lucusi rajtaütését megbosszulva a rómaiak nevében gót sereggel fosztogassák a Lucus közelében élő szvéveket, mivel feltehetően ekkor már egyáltalán nem állomásozott római haderő Hispaniában.⁹⁴² A gót befolyás erősödését és a római hatalom további gyengülését mutatja az a tény is, hogy Scallabis megszerzése és Sunieric visszatérése után 462-ben Theoderic utasította (*ordinante*) Nepotianust, hogy fogadja el Arboriust utódjának, tehát a legmagasabb római katonai tisztségre a gótok jelöltjét választották meg, amelyre egyre gyakrabban kerül majd sor a 460-as évek második felében.⁹⁴³ Néhány évvel később a leváltott Nepotianus haláláról már csak rendkívül szűkszavúan nyilatkozik Hydatius, ugyanakkor azt is látjuk, hogy Arborius még 465-ben is a hivatalában volt.⁹⁴⁴ Nepotianus és Arborius esetét látva Thompson arra a következtetésre jut, hogy a 460-as évek elején nemcsak katonai, hanem politikai értelemben is véget ért a rómaiak Hispania fölötti uralma, a gótokkal való kapcsolatkeresés azonban nemcsak a rómaiakat, hanem magát Hydatiust is aggodalommal töltötte el.⁹⁴⁵

465-től a gótok szvévekkel szembeni politikája és diplomáciai kapcsolata került a figyelem középpontjába. Remismund egy követváltás után Theoderic támogatását élvezte a szvég királyi trónon és egy ideig még igyekezett követek útján jó kapcsolatot fenntartani a gótokkal, ők viszont közben meghódították Narbót és római területekre törtek be.⁹⁴⁶ Amikor Remismund 465 végén önálló terjeszkedési politikába kezdett és Aunona városára támadt, Theoderic követek útján többször is megpróbálta leállítani a szvévek expanzív törekvéseit, különösen hogy meggátolja Remismund gótoktól való függetlenedését. Amikor Hydatius arról tudósít, hogy Euric megölte saját testvérét, Theodericet, akkor hangsúlyozza, hogy annak idején ő is hasonló gaztett révén lett király (*pari scelere succedit in regnum*) és a

⁹⁴¹ Hyd. 185; 188; 192.

⁹⁴² Hyd. 194; 196; Thompson 1982, 181. A *legio VII Gemina* korábban Legio és Lucus központtal állomásozott a területen, vö. Not. Dig., Occ. 42,25–29. A római haderő hispaniai felszámolásáról bővebben: Arce 2007, 197–210.

⁹⁴³ Hyd. 201; 207–208; Heather 2007b, 28.

⁹⁴⁴ Hyd. 218; 226.

⁹⁴⁵ Thompson 1982, 216; Kulikowski 2005, 66.

⁹⁴⁶ Hyd. 212; 222; 224; 226–227.

tisztséget bűnös úton szerezte meg (*quo honore provectus et crimine*), amikor Frederic segítségével megölte Thorismundot.⁹⁴⁷ Hydatius ezzel azt sugallja, hogy a barbárok azért végeznek uralkodóikkal és állítanak helyükre szinte automatikusan egy másikat, mert semmilyen külső „*legitimate authority*” nem védi a hatalmukat, és uralmuk gyakorlatilag *tyrannis*nek tekinthető.⁹⁴⁸ A gótok és a szvévek közötti kapcsolat megromlását jól mutatja, hogy a gótok követeit a szvévek folyamatosan visszautasították, a vandál katonai sikerek miatt pedig a gótok gyorsan visszavonultak, 467-ben a rómaiak küldöttségét fogadták, egy évvel később azonban jó néhány gót csapat csatlakozott az Emeritába tartó szvég követekhez.⁹⁴⁹ Mindezekből látható, hogy Euric igyekezett széleskörű diplomáciai kapcsolatot fenntartani a gót érdekek biztosítása miatt, Hydatius ugyanakkor csak a Gallaeciát érintő ügyekre és tárgyalásokra próbált fókuszálni beszámolójában.⁹⁵⁰

Miután 468-ban a szvévek elfoglalták Ulixipponát, a gótok az alávetett (*servientes*) szvévekre és rómaiakra támadtak Lusitaniában, de még Hydatiusnak is feltűnik, hogy a gótok mintha utánozni próbálták volna a Lusitania és Asturica környékét fosztogató szvéveket, amikor talán a szvég hadjáratok ellensúlyozására ugyanezeket a területeket hasonló ellenségeskedéssel (*pari hostilitate*) kezdték fosztogatni.⁹⁵¹ Burgess szerint ebben Hydatius egyfajta szerkesztési elve érvényesül, mivel a 409–410-ben Hispaniára és Rómára szinte egyszerre támadó szvévek és gótok pár évtizeddel később, 456-ban, a krónika feltételezett csúcspontján már külön harcoltak, Hydatius élete végén pedig újra szövetséget kötöttek a rómaiak ellen.⁹⁵² Burgesszel egyetértve megcáfolhatjuk azt az általánosan elfogadott nézetet, mely szerint a gótok 456 után fokozatosan megszállták Baetica és Lusitania tartományait, mivel Hydatius nem tudósít egyértelműen gót expanzióról, 468-ban viszont utal a gótok és a szvévek közötti békekötésre.⁹⁵³ Ahogyan korábban már többször is láttuk, Hydatius 456 után a gótokat sokkal kritikusabb szemmel figyelte, saját korában viszont még nem feltétlenül látta világosan, hogy milyen irányba tart a gót külpolitika, ráadásul az sem biztos, hogy megfelelő mennyiségű információ jutott el hozzá Gallaeciába a déli tartományok helyzetéről.

⁹⁴⁷ Hyd. 229; 233–234; vö. 148.

⁹⁴⁸ Johnson 1993, 54.

⁹⁴⁹ Hyd. 229; 233–236; 238–239.

⁹⁵⁰ Gillett 2003, 72–73.

⁹⁵¹ Hyd. 240; 243–244.

⁹⁵² Burgess 1988a, 234.

⁹⁵³ Hyd. 239; Burgess 1988a, 140–141.

3.2.2 Az eretnekmozgalmak terjedése

Hydatius életének minden szakaszában, a gyerekkori zarándoklattól a püspökké szentelésén át egészen az eretnekségek elleni harcig folyamatosan egy igazhitű keresztény ember ideáját testesíti meg, ugyanakkor a krónikában bemutatott események ábrázolása, a kereszténység vezetőihez és szerzőihez kapcsolódó feljegyzések ezzel teljes összhangot alkotva igazolják, hogy történetíróként is elkötelezett volt a vallási témák iránt.⁹⁵⁴ Az Úr szolgájaként a katolikus egyház által hirdetett szigorú ortodoxiát támogatja, és nemcsak önmagától, hanem másoktól is elvárja az egyházi fegyelmet és az egyetlen helyes tanítás védelmezését az eretnek tanításokkal szemben, ezért is ajánlja művét a hozzá hasonló igazhitűeknek.⁹⁵⁵

Hydatius felismerte azt az összefüggést, hogy a birodalom vezetésében mutatkozó politikai instabilitás megnehezíti a katolikus egyház számára az ortodoxia érvényesítését, és mivel a központi irányítást gyengítő barbárok többnyire az arianizmus hívei voltak, a 4. századtól kezdve rendkívül nehéz volt féken tartani az eretnek irányzatokat.⁹⁵⁶ A folyamat azonban fordítva is igaz, hiszen a keresztény meggyőződés szerint amíg az ortodoxia a barbár betörések ellenére érvényesülni tud, addig a birodalom legfőbb értékei, a római kultúra és a császári hatalom sem pusztulhat el, tehát ha a barbárok egyszer majd keresztények lesznek, akkor egyben rómaiakká is válnak, vagyis a barbár betöréseken és az általuk terjesztett eretnek tanításokon az ortodoxia végül győzedelmeskedni tud.⁹⁵⁷

3.2.2.1 Az eretnekség és igazhitűség kérdése

Az egyház a hivatalos tanítással szembeforduló és a hitüket megtagadó eretnekekkel szemben igyekezett már a korai időszakban is határozottan fellépni. A heretikusok a szó eredeti jelentése alapján *válogatnak* a különböző hittételek között, kiemelik azt eredeti összefüggésükből vagy a kinyilatkoztatott igazságok tudatos tagadásával tévtanításokat hirdetnek.⁹⁵⁸ A birodalmi egyház az eretnekségek terjedése miatt arra kényszerült, hogy a keresztény hitelvek részletes kidolgozásával és a szentírási kánon pontosításával megjelölje

⁹⁵⁴ Burgess 1988a, 194.

⁹⁵⁵ Hyd. praef. 1: *Ydatius servus domini nostri Iesu Christi universis fidelibus in domino nostro Iesu Christo et servientibus et in veritate, salutem.*

⁹⁵⁶ Johnson 1993, 67.

⁹⁵⁷ Dawson 1938, 105.

⁹⁵⁸ Szántó 1983, 96; Chadwick 2007, 561–562.

azokat az írásokat, amelyek hitelesen közvetítik az igaz tanítást, másrészt pedig a keresztény hit lényegének összefoglalásával közérthető módon cáfolja meg az eretnek tanításokat.⁹⁵⁹

Szántó világosan kifejti, hogy az eretnek tanítások nemcsak a krisztusi hit tisztaságát, hanem az egyházi szervezet egységét és tekintélyét is veszélyeztették, ezért többféle módon fel kellett venni velük a küzdelmet. Az eretnekek elleni fellépés kezdetben kizárólag azoknak a püspököknek volt a feladata, akiknek az illetékességi területén a téves tanítások megjelentek, de ők gyakran egymással összefogva tanácskozáson és zsinatokon próbáltak szembeszállni velük.⁹⁶⁰ Ennek az egységes fellépésnek és a Rómával való egyre gyakoribb kapcsolattartásnak köszönhetően az egyházközségek nagyobb egységekbe szerveződésével ténylegesen is kialakulhatott az igaz hitet hirdető birodalmi egyház, ezáltal minden olyan vallási mozgalom eretneknek számított, amelyik a hivatalos egyházi tanítással ellenkezett, vagyis az ortodoxia feltételeit a zsinatokon elfogadott dogmatikai megfogalmazások szabták meg.⁹⁶¹ Nem véletlen, hogy a *Codex Iustinianus* meghatározása alapján eretneknek minősül az, aki nem tartozik a katolikus és ortodox egyházhoz (*non est addictus catholicae ecclesiae et orthodoxae*), vagy aki más vallást követ, mint amit a katolikus és apostoli egyház és az ortodox hit előír (*aliter venerantur atque catholica et apostolica ecclesia et orthodoxa fides*).⁹⁶²

Az eretnekekkel szembeni fellépés a 4. század elejéig kizárólag egyházi jellegű volt,⁹⁶³ Constantinus korától kezdve viszont már világi szankciókat is alkalmaztak velük szemben és az eretneknek nyilvánított személyeket száműzetésben is részesítették. Földjük és vagyonuk rendszerint a császári birtokállományt gyarapította, politikai jogaiktól megfosztva pedig a legtöbb esetben hivatalt sem vállalhattak.⁹⁶⁴ Ennek megfelelően már a 4. század közepén látjuk az első nyomait annak a középkori felfogásnak, mely szerint „*az egyház azonos a szervezett társadalom egészével*”, és azok, akik eretneknek minősültek, nem rendelkezhetnek teljes polgárjoggal, rosszabb esetben pedig „*még arra sem volt joguk*,

⁹⁵⁹ Lyman 2007, 296–298. Ennek is köszönhető, hogy az ortodoxia összefüggő gondolatrendszerével szemben az eretnek tanítások töredékes és gyakran összefüggéstelen módon jelennek meg, ugyanakkor a kereszténység első, tradicionálisabb formái és a Rómán kívüli egyházi központok kezdetben eretnek tanításokat hirdettek a későbbi ortodoxia fogalmához képest, vö. Benoit – Simon 1998, 303–306.

⁹⁶⁰ Az eretnekmozgalmak megfékezése érdekében már a 2. században sor került provinciális zsinatok összehívására egy-egy tartomány püspökeinek részvételével, vö. Jedin 1998, 11–13.

⁹⁶¹ Szántó 1983, 104–105. Az ortodoxia fogalmáról és értelmezéséről bővebben: Lafont 1998, 101–104; Eliade 2006, 549–551; Allen 2007, 811–818.

⁹⁶² CI 1,5,12,4; CI 1,5,18,4; Kelemen 2007, 82.

⁹⁶³ Ennek során az eretnek személyeket kiközösítették az egyházi közösségből és ezzel megfosztották őket az üdvösség lehetőségétől.

⁹⁶⁴ Gárdonyi 2006, 77. Ezeket a szankciókat a gyakorlatban azonban csak az eretnekségek vezetőivel szemben tudták érvényesíteni, mivel a követők és a szimpatizánsok magas száma miatt rájuk nézve inkább csak elvi jelentősége lehetett a büntetéseknek. Az eretnekek jogi helyzetéről bővebben: Kelemen 2007, 82–86.

hogy létezzenek.”⁹⁶⁵ A hatalommal szembenálló irányzatok eltérő hitértelmezései szinte versengtek egymással, támogatóik különböző társadalmi rétegek soraiból szerveződtek, így mozgalmuk gyakran vallási formában fejezte ki egy tartomány vagy társadalmi réteg partikuláris érdekeit, megtestesítve ezzel „a birodalomban meglévő széthúzó erők” egy újabb formáját.⁹⁶⁶

Hydatius az igaz hit képviselőjeként a szigorú ortodoxiát támogatta, és amikor csak alkalom adódott rá, ennek fontosságát igyekezett hangsúlyozni.⁹⁶⁷ Számos olyan eretnekséget említett a krónikában, amelyik Hispaniában nagy népszerűséget szerzett és veszélyeztette a katolikus hit egységét, nem véletlen, hogy a legtöbb vallásra vonatkozó feljegyzés az eretnekmozgalmak elleni harchoz kapcsolódik, és ő maga is jó néhány alkalommal használta az *eretnek* kifejezést. Az eretnekségek terjedésével (*ex furentium dominatione*) magyarázza, hogy a katolikus vallás nehéz helyzetbe került, Hieronymus munkái közül pedig azokat emeli ki, amelyek eretnekségek ellen (*adversum alios hereticos*) íródtak.⁹⁶⁸ Részletesen beszámol arról, hogy a gnosztikus eretnekség felé forduló (*declinans in heresem gnosticorum*) Priscillianust hiába nyilvánították eretnekké (*hereticus iudicatus*), eretneksége (*heresis*) mégis áttért Gallaeciába, ezért Hydatius többször is istenkáromló eretnekségnek (*heresem blasphemissimam*) és veszedelmes szektának (*sectam perniciosissimam*) nevezi mozgalmukat.⁹⁶⁹ Az arianizmusra különös módon egyetlen alkalommal sem utalt ezzel a szóval, helyette hitetlenségnek (*Arrianam perfidiam*), kegyetlenségnek (*impietatem Arrianam*) és veszedelmes mérégnek (*pestiferum virus*) tartja tanításukat, a nestorianusok nézeteit viszont téves elnevezéssel ugyan, de többször is az elpusztítandó eretnekségek (*ad destruendam Hebionitarum heresem*) közé sorolja.⁹⁷⁰

Muhlberger szerint Hydatius az arianusok, a priscillianusok és a manicheusok mozgalmával foglalkozik a legtöbbet, mert ezek Gallaeciában is sok támogatót szereztek, ugyanakkor egyáltalán nem említi a gallaeciai pogányságot, holott a vidéki területeken még nagyon erősen kimutatható a jelenléte.⁹⁷¹ Ennek magyarázata az lehet, hogy Hydatius úgy látta püspökként, hogy az ortodox lakosság inkább hajlamos áttérni az arianus vagy priscillianus tanításra, mint csatlakozni a pogány eszmékhez.⁹⁷² Hydatius az

⁹⁶⁵ Southern 1987, 15.

⁹⁶⁶ Wieser 2016, 89; Gecse 1977, 53–54.

⁹⁶⁷ Hyd. *praef.*; 1; 29; 79; 110; 112; 127; 129; 228.

⁹⁶⁸ Hyd. *praef.* 6; 51.

⁹⁶⁹ Hyd. 13; 16; 25; 127; 30.

⁹⁷⁰ Hyd. 79; 112; 228; 97; 100; 137.

⁹⁷¹ Muhlberger 1990, 235; Burgess 1988a, 198. A gallaeciai pogányság működéséről lásd: Molé 1975, 94–96.

⁹⁷² A keresztény hit elhagyásával kapcsolatos jogi szankciókat lásd: Sáró 2009, 50–53.

eretnekmozgalmak említésekor meg sem próbálta elemezni a tanításukat, az arianizmus terjedésére vonatkozó egyetlen utaláson kívül nem is akarta pontosan megmagyarázni az olvasóinak, hogy milyen módon állnak szemben az ortodoxiával, ezért semmi sem igazolja, hogy valójában megértette volna az általa elítélt eszméket.⁹⁷³ Hydatius nem érdeklődött az eretnekségek fejlődése iránt sem, több alkalommal össze is keverte vagy félremagyarázta a mozgalmakat, emiatt feltételezhető, hogy nem azért harcolt ellenük, mert nem értett egyet a tanításukkal, hanem azért, mert azok gyengítették az ortodoxia helyzetét és válságba sodorták a birodalmi irányítást, emiatt pedig nem fontos, hogy ismerte-e pontosan az eretnek tanításokat, vagy hogy rendelkezett-e egyáltalán ilyen irányú képzettséggel.⁹⁷⁴

3.2.2.2 Az arianizmus és Róma egyházi primátusának kezdete

Hydatius élete végén már nem volt jelentős tényező Gallaeciában az arianizmus, mégis sokat foglalkozik a tanításukkal, ráadásul olyan látszatot kelt, mintha az arianusok szövetkeztek volna a barbár népekkel, hogy letelepedésük után hasznot húzzanak ebből a kapcsolatból és még szélesebb körben terjesszék el téves tanításukat.⁹⁷⁵ Ennek egyik oka az lehet, hogy az arianizmus hosszú időn keresztül rendkívül népszerű volt a barbár népek körében, ezért Hydatius általános értelemben ezt a mozgalmat tartotta a legveszélyesebbnek a birodalmi egyház tanításával szemben. Az arianizmus kialakulásának és terjedésének alaposabb vizsgálata azonban nemcsak azért érdekes számunkra, mert az ezzel kapcsolatos dogmatikai kérdések nagy mértékben megosztották a katolikus püspököket és befolyásolták a birodalmi egyházat vezető pápa tekintélyét, hanem mert a jelenség politikai ellentéteket is gerjesztett és segítette a barbár népek elkülönülését a Rómához fűződő kapcsolataikban.⁹⁷⁶ A legtöbb kutató szerint az arianizmus azért válhatott a korszak legveszélyesebb eretnekmozgalmává, mert tanítása „*a felületesen gondolkodó emberek számára logikusnak tűnt, így az egész kereszténységet képes lett volna romba dönteni*”,⁹⁷⁷ ráadásul „*benne*

⁹⁷³ Hyd. 228; Burgess 1988a, 205; 214.

⁹⁷⁴ Burgess azt is vizsgálta, hogy Hydatius tisztában volt-e az ortodox nézetekkel. A Hispaniában forgalomban levő három hitvallás közül kettőt Hydatius bizonyíthatóan jóváhagyott és alkalmazott is püspöki működése során, vö. Burgess 1988a, 262–263.

⁹⁷⁵ Muhlberger 1990, 235; 267.

⁹⁷⁶ Horváth 1999, 45.

⁹⁷⁷ Sály 2009, 120.

összegződnek a keresztény teológia ingadozásai”,⁹⁷⁸ ennél fogva a népszerűsége miatt kibontakozó dogmatikai viták „komoly sérüléseket okoztak az egyház egységében.”⁹⁷⁹

Ahogy fentebb megállapítottuk, Hydatius még rövid összefoglalót sem nyújtott olvasóinak az arianizmus korai történetéről, a 4–5. század hatalmi és vallási viszonyainak megismeréséhez azonban elengedhetetlennek látszik a fenti szempontok bővebb elemzése. Már a 4. század első felében folyamatosan nőtt a feszültség a keleti és a nyugati egyházak között, nemcsak Róma primátusi igényének erősödése miatt, hanem a szentháromságtani viták során és az arianusokkal szemben kialakult eltérő álláspontok következtében,⁹⁸⁰ mindez pedig arra ösztönözte az egyházat, hogy pontosítsa a Krisztus személyéhez, illetve isteni és emberi természetéhez kapcsolódó fogalmakat. Arius, az alexandriai Baucalis-templom *presbytere* (260 k.–336) vitába keveredett Alexanderrel, a város püspökével, amikor azt hirdette, hogy Krisztus nem egylényegű az Atyával, hanem csak annak teremtménye, ezért nem is lehet örökkévaló.⁹⁸¹ Arius rövid idő alatt híveket gyűjtött maga köré Alexandriában, így az eredetileg helyi jelentőségű vita a birodalom keleti felében egyre nagyobb visszhangra talált, népszerűségét pedig még az sem csökkentette, hogy a 318-as alexandriai zsinaton az africai püspökök kiközösítették őt az egyházból, tanítását pedig eretneknek nyilvánították.⁹⁸² Constantinus kérésére tanácsadója, a cordubai Osius püspök eleinte megpróbált közvetíteni Arius és a császár között, de ez nem járt sikerrel, ezért a 322-ben összehívott alexandriai zsinat száz püspöke és a 324-ben rendezett antiochiai tanácskozás ismét elítélte Arius tanítását.

A 325-ben összehívott nicaei zsinaton Ariusnak már saját maga kellett megvédenie az álláspontját,⁹⁸³ a résztvevő püspökök közül⁹⁸⁴ tizenheten a nicomediai Eusebius vezetésével Ariust támogatták, a többség viszont elfogadta a Krisztus istenségét pontosító nicaei hitvallást.⁹⁸⁵ A császár által birodalmi törvényként is kihirdetett dogmát végül csak

⁹⁷⁸ Lafont 1998, 72. Az arianizmus teológiai vonatkozásairól bővebben: Lafont 1998, 71–78.

⁹⁷⁹ Timkó 1971, 137–138.

⁹⁸⁰ A keresztény gondolkodók egy része már a 2–3. század fordulóján elutasította az Atya és a Fiú közötti alárendelést (*subordinatio*), és a monarchianizmus jegyében Krisztus egységét hangsúlyozta. Theodotus, Samosatai Paulus, Órigenés és Sabellius nézeteiről bővebben: Frenyó 2002, 87–91; Chadwick 1999, 78–82; Vanyó 2007a, 318–323.

⁹⁸¹ Arius teológiai nézeteiről és az arianizmus tanításáról bővebben: Socr. 1,5–6; Hanson 1988; Barnes – Williams 1993; Ayres 2004; Vanyó 2009, 380–390; Berndt – Steinacher 2014.

⁹⁸² PG 18,585–604. Arius ezt követően Palaestinába, később Nicomediába ment, ahol ifjúkori barátja, a nicomediai Eusebius támogatásával terjesztette nézeteit.

⁹⁸³ Eus., Vita Const. 3,6–23; Socr. 1,8; Theodor. 1,6–13.

⁹⁸⁴ A zsinaton 220 püspök jelent meg, közülük csak heten voltak a nyugati egyház képviselőitében, vö. Vanyó 2007b, 17; de tudunk egy vagy két gót püspökről is, vö. Török 1999, 90; Gárdonyi 2006, 106.

⁹⁸⁵ Az alexandriai Alexander, Athanasius *diaconus*, az ancyrai Marcellus és az antiochiai Eustathius által kidolgozott hitvallás szövegét lásd: Vanyó 2009, 390–395. Az új megfogalmazás szerint Krisztus öröktől

két püspök nem írta alá, őket Ariusszal együtt eretneknek nyilvánították és száműzték az egyházból.⁹⁸⁶ Ma is vita tárgyát képezi, hogy Constantinus „politikai számításból” vagy személyes meggyőződés miatt támogatta a kereszténységet. Úgy tűnik, hogy valójában nem ismerte fel az arianusokkal folytatott vita teológiai jelentőségét és nem is törekedett arra, hogy valamelyik fél mellett állást foglaljon, mivel a legtöbb érv a személyes megtérése ellen szól,⁹⁸⁷ ugyanakkor kétségtelen, hogy saját védőistenének tekintette a keresztények Istenét, az elfogadott formulával pedig megpróbált békét teremteni a viszálykodó felek között, vagyis politikai célokra használta fel a kereszténységben rejlő erőket.⁹⁸⁸

Constantinus igyekezett egyre szorosabbra fűzni a keresztény egyházhoz való viszonyát, ennek köszönhető, hogy uralkodásától a császári hatalom szövetségeseként és a birodalom szerves részeként kezelték az egyházat. Már a 313-as mediolanumi *edictum* alapján „*official religion*”-nak tekintették a keresztény vallást,⁹⁸⁹ mivel jó néhány kedvezményt rögzítettek az egyház vezetői számára, később még több kiváltságban részesültek és szélesebb körben terjeszthették az ortodox tanítást,⁹⁹⁰ cserébe viszont a császár is elvárta, hogy az egyház támogassa a politikáját és járuljon hozzá a birodalom helyzetének megerősítéséhez.⁹⁹¹ Mivel a császár a birodalmi egyház védelmezőjeként garantálni tudta a kereszténység rendkívül gyors terjedését, személye az állam urából az állam gondnoka és Isten szolgája lett,⁹⁹² aki a *külső ügyek püspökeként* (*episkopos tón ektos*)

fogva létezett, az Atyától elválaszthatatlan és vele egylényegű (*homousios*), tehát nincs közöttük *subordinatio*, vö. Jedin 1998, 19. A trinitológiai vita újkori vonatkozásairól lásd: Freyó 2002, 24–27.

⁹⁸⁶ Eus., Vita Const. 3,18–19; Athan., De syn. 5; Apol. c. arian. 71.

⁹⁸⁷ Gárdonyi 2006, 62–63. Constantinus „*jelki kétarcúságát*” jól tükrözi, hogy megtartotta a *pontifex maximus* címet, pénzérméin feltűnik a pogányságot idéző *Sol invictus* jelző, Constantinopolis főterén pedig felállíttatta a saját arcvonásait viselő napisten szobrát, vö. Segesváry 1994, 61; Grüll 1998, 75; ennek ellenére egyes kutatók szerint mégis „*őszinte és személyes indítékok vezettek*” a kereszténység felvételéhez, vö. Foss – Magdalino 1990, 24.

⁹⁸⁸ Eus., Vita Const. 3,12. Constantinus megtérésének körülményeiről bővebben: Alföldi 2005, 11–33; a pogánysággal kapcsolatos politikáját lásd: Socr. 18; CTh 907; Alföldi 2005, 65–92; Brandt 2007, 113–122; Sály 2009, 14–17.

⁹⁸⁹ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 477; Lact., De mort. pers. 48,1–30; Eus., Hist. Ecc. 10,5.

⁹⁹⁰ Constantinus többek között szélesebb bírói jogkört és adómentességet adott a keresztény püspököknek, akiknek a korábbi gyakorlat alapján jogukban állt rabszolgákat felszabadítani és polgárjogot adományozni, ezenkívül magas állami címeket viseltek és igénybe vehették az állami postaszolgálatot. Az egyházi személyeket kivonta a katonáskodási kötelezettség és a világi bíróságok joghatósága alól, végrendeletben bárki az egyházra hagyhatta a vagyonát, a katolikus templomok pedig menedékhelyet adhattak a polgároknak. Az egyház jelentős császári birtokokkal, arany és ezüst kegytárgyakkal gazdagodott, számos bazilika épült, a lateráni palota Róma püspökéhez került, a vasárnap pedig ünnepnappá vált az egész birodalomban, vö. Havas – Takács – Tegyei 2001, 153–154; Gárdonyi 2006, 60–61. Constantinus keresztényeket támogató rendeleteiről és az egyház jogi helyzetének rendezéséről bővebben: Alföldy 2005, 34–44; Sály 2009, 77–106.

⁹⁹¹ A 314-es arelatéi zsinaton például az egyház kiátkozással fenyegette meg azokat, akik a katonai szolgálatot megtagadták, vö. August., De Civ. 5,25.

⁹⁹² Socr. 1,9; Sály 2009, 59; Halsall 2007, 100; Kelemen 2007, 14.

egyfajta *charisma* birtokában⁹⁹³ gyakran bele is avatkozott az egyházon belüli teológiai vitákba, hogy ezzel is biztosítsa a katolikus vallás egységét és a császári hatalom ideológiai alapját.⁹⁹⁴ Eusebius Constantinus uralkodásának 30. évfordulóján mondott beszédében kifejtette, hogy a császár a hatalmát és erényeit Istentől kapta, ő az az uralkodó, akit Dávid próféciájában megjövendölt egy „*messianic kingdom*” élén,⁹⁹⁵ ezért a *pietas* birtokában Isten földi helytartója és az egyház legfőbb védelmezőjeként *episcopus episcoporum* lett,⁹⁹⁶ vagyis a püspökök fölött állva joga van beleszólni az egyház külső és belső ügyeibe egyaránt.⁹⁹⁷ Constantinus a birodalmi egység fenntartása érdekében megtartotta a *dominus et deus* cím mellett a *pontifex maximus* és a *restitutor urbis* titulusokat, ezenkívül „megőrizte az uralkodó szakralitását” is, hiszen Isten kiválasztottjaként, egyfajta karizmatikus hatalom birtokában avatkozott bele a vallási ügyekbe, ez pedig elősegítette rövid távon a katolikus vallás megszilárdulását és a birodalmi egység biztosítását.⁹⁹⁸

Ennek ellenére az arianizmus népszerűsége a nicaei zsinat után sem csökkent, mivel az arianus hit alkalmasabbnak tűnt a „*monarchia eszmevilágának szimbolikus megjelenítésére*”,⁹⁹⁹ így a constantinopolisi arianusok egyre nagyobb hatást gyakoroltak még a császár környezetében lévő személyekre is, uralkodása végén pedig maga Constantinus is a befolyásuk alá került.¹⁰⁰⁰ Az ő nyomásukra 328-ban a nicomediai Eusebius és Arius is visszatérhetett a száműzetésből, de csak később került sor végleges rehabilitációjukra. Constantinus halála után Constans és II. Constantius apjukhoz hasonlóan igyekeztek beleszólni az egyház ügyeibe, de egyre többször megkérdőjelezték a császárok ilyen irányú felhatalmazását, ezért a keleti és a nyugati területek püspökei Arius 337 körüli halála után is eltérő véleményt képviseltek az arianizmussal kapcsolatban.¹⁰⁰¹ A béke

⁹⁹³ Meyendorff 2001, 52. Már Augustus korától kezdve rendelkezett a *princeps* egyfajta vallási *charismával*, amely kultikus tiszteletet biztosított számára, a késő császárkorban pedig egyenesen a *summa divinitas* kiválasztottjaként az összes földi dolog fölötti kormányzás jogát megkapta, vö. Alföldy 2000, 102; 177.

⁹⁹⁴ Szántó 1983, 141–142; 148; Havas 1998, 49.

⁹⁹⁵ Wallace-Hadrill 1967, 13; Marincola 2007, 299–300. Eusebius és Constantinus viszonyához lásd: Barnes 1981.

⁹⁹⁶ Drake 2007, 408–409; Szántó 1983, 145.

⁹⁹⁷ Eus., Hist. Ecc. 10,8,18; Cameron 2007a, 107–108. Eusebius ezzel megteremtette a „*keresztény császár-eszme ideológiáját*”, vö. Timkó 1971, 91. Az uralkodók egyházzal való együttműködése innentől kezdve saját hatalmuk megóvását is elősegítette az egész középkorban, vö. Southern 1987, 19.

⁹⁹⁸ Vanyó 2007a, 208; Klaniczay 2005, 19; Sággy 2007, 9; Sárý 2009, 120.

⁹⁹⁹ Sárý 2009, 59. Az arianizmus 325–381 közötti terjedéséről lásd: Vanyó 2009, 405–414.

¹⁰⁰⁰ Különösen mostohahúga, Constantia, a császárt megkeresztelő nicomediai Eusebius és a tanácsadók közé tartozó caesareai Eusebius került kapcsolatba az arianusokkal, vö. Szántó 1983, 152.

¹⁰⁰¹ Horváth 2004, 77; PG 25,685–687. Keleten az arianusokkal rokonszenvező II. Constantius ugyan külsőségekben és szertartásokban megtartotta a keresztény szokásokat, ezért felruházták őt az *imperator Christianissimus* jelzővel, de a nicaei dogmát hirdető Athanasziust 335-ben Treveribe száműzte, helyére pedig a cappadociai Gregoriust állította Alexandriában, míg 339-ben Constantinopolis patriarchája a nicomediai

helyreállítása érdekében 343-ban zsinatot hívtak össze a két birodalom határán fekvő Serdicában, de a keleti és a nyugati püspökök egymás iránti bizalmatlansága miatt itt sem sikerült közelíteni az álláspontokat. A keleti püspökök ezután átmentek a saját területükön lévő Philippopolisba, a nyugatiak pedig Serdicában határoztak arról, hogy a tartományi zsinatok döntései ellen csak a pápához lehet fellebbezni, mert kizárólag neki van joga a regionális döntések felülvizsgálatára,¹⁰⁰² ezzel a nyugati területeken jogilag is rögzítették Róma primátusát, keleten viszont nem sikerült hasonló megállapodást elérni.

Constans meggyilkolása után II. Constantius már az egész birodalom fejeként lépett fel a katolikusok ellen,¹⁰⁰³ tanácsadója, a mursai Valens javaslatára pedig a 357-es sirmiumi zsinaton egy olyan hitvallási szöveg elfogadását javasolta, amely kevésbé egyértelmű megfogalmazásával kompromisszum lehetett volna a keleti és a nyugati püspökök számára.¹⁰⁰⁴ A 359-es ariminiumi zsinaton az arianusok feltartóztattak csaknem 400 nyugati püspököt, hogy fogadják el az új szöveget, Constantius pedig hiába fenyegette őket száműzetéssel, ők mégis kiálltak a nicaei hitvallás mellett.¹⁰⁰⁵ A 360-ban Constantinopolisban jóváhagyott kompromisszumos formula végül mégsem hozta meg a várt eredményt, mert a császár egységesítő törekvései kudarcba fulladtak és az arianus irányzat még több pártra szakadt, 362-ben pedig az alexandriai zsinat döntése alapján a nicaei hitvallást elfogadó püspökök visszakaphatták a hivatalaikat, ha korábban kényszerítés miatt tértek át az arianus hitre.¹⁰⁰⁶ Iulianus a pogányság javára igyekezett felszámolni a keresztény egyház kiváltságait,¹⁰⁰⁷ de 363-ban Iovianus visszavonta ezeket a

Eusebius lett. A nyugati püspökök egy ideig meg tudták őrizni a császártól való függetlenségüket, de amikor 339-ben I. Iulius pápa Rómába hívta a II. Constantius által leváltott Athanasius és Marcellust, ők is belekeveredtek a vitába. A 340-es római zsinaton Iulius jogtalannak ítélte az alexandriai hivatalváltást, a 341-es antiochiai tanácskozáson viszont a keleti püspökök kitartottak álláspontjuk mellett, vö. Sozom. 3,8; Chadwick 2007, 567.

¹⁰⁰² Athan., Apol. c. arian. 45; Theodor. 2,8,37–38; Socr. 2,20; Sulp. Sev., Chr. 2,38; Jedin 1998, 21; Hunt 2007, 241. Különösen azokban az esetekben vált ez gyakorlattá, amikor a tartományi zsinatokon megfosztottak egy püspököt a hivatalától, hiszen Rómának jogában állt az ítéletet megerősíteni, vagy felfüggeszteni és az ügyet egy másik zsinat elé rendelni, vö. Denzinger – Umberg 1942, 57.

¹⁰⁰³ A 353-as arelatéi zsinaton rákényszerítette a püspököket az időközben visszatért Athanasius leváltására, a 355-ös mediolanumi tanácskozáson pedig vele együtt száműzte azokat, akik nem értettek egyet a püspök kiközösítésével, vö. Athan., Hist. arian. 35–41; Sulp. Sev., Chr. 2,3. 356-ban három *legiót* is vezényelt Alexandriába Athanasius ellen, de a hatóságokkal és a császárral szemben kiobbant felkelést kihasználva Athanasiusnak sikerült Egyiptomba szöknie.

¹⁰⁰⁴ Vanyó 2007b, 29–30; Edwards 2007, 372. A politikailag észszerű, de teológiailag kevésbé elfogadható megoldás szerint az új szöveg az Atya és a Fiú *hasonlóságát* (*homoios*) hangsúlyozta, nem szerepelt viszont benne a sok vitát okozó *lényeg* (*ousia*) kifejezés; vö. Socr. 2,41; Sozom. 4,24; Theodor. 2,28.

¹⁰⁰⁵ Socr. 2,37,40; Jedin 1998, 22.

¹⁰⁰⁶ Socr. 3,7; Chadwick 2007, 571–572.

¹⁰⁰⁷ Iulianus eltörölte a püspökök bíráskodási jogát és az egyházi személyek adómentességét, a II. Constantius által 356-ban átadott pogány templomok pedig ismét kikerültek a keresztények kezéből, vö. Grüll 2007, 97; Sály 2009, 22; Németh – Hegyi 2011, 558.

rendeleteket, Valentinianus pedig nem avatkozott bele korának vallási kérdéseibe és meg sem próbálkozott azok megoldásával, így nagyfokú toleranciát gyakorolva minden vallási csoport működését engedélyezte a manicheusok kivételével.¹⁰⁰⁸ A nyugati tartományok közül elsőként Gallia püspökei léptek fel az arianusok ellen 361-ben a pictaviumi Hilarius vezetésével,¹⁰⁰⁹ a mozgalom visszaszorításában pedig különösen Ambrosiusnak vannak jelentős érdemei, akit az arianus Auxentius után 374-ben választottak Mediolanum püspökévé.¹⁰¹⁰ A keleti tartományokban a 360-as évektől újabb kérdések merültek fel Krisztus személyével és a Szentháromsággal kapcsolatban,¹⁰¹¹ ezekre Basileius, Caesarea püspöke és Cappadocia metropolitája találta meg a választ.¹⁰¹²

Gratianus császár és Damasus pápa politikája a nyugati és a keleti területeken egyaránt a nicaei dogma megerősödését eredményezte, hiszen Valentinianus toleranciájától eltávolodva gyakorlatilag felszámolták a vallásszabadságot. Gratianus Ambrosius javaslatára 376-ban lemondott a *pontifex maximus* címről, így véget vetett annak a gyakorlatnak, hogy az állam kötelező jelleggel gyámkodik a nem keresztény irányzatok és a pogányság fölött is.¹⁰¹³ 380. február 27–28-án Gratianus és Theodosius a közösen kiadott thessalonikéi rendeletben¹⁰¹⁴ a keleti területek lakosságának is kötelezővé tette a nicaei dogma elfogadását, és a birodalom összes lakosának megparancsolta, hogy abban a vallásban éljenek, amelyet a római pápa, Damasus és az alexandriai patriarcha, Péter helyesnek tart.¹⁰¹⁵ Theodosius azzal, hogy elsőként határozta meg az ortodoxia kritériumait, a kereszténységet államvallásává emelte, így a hatalommal szembeni engedelmisség ezentúl

¹⁰⁰⁸ Amm. Marc. 30,9,6; CTh 9,16,9. Az egyezség ellenére Athanasiusnak további száműzetéseket kellett elviselnie: 362-ben Iulianus, 365-ben pedig Valens császár távolította el őt hivatalából. Athanasius híveinek nyomására 366-ban mégis visszatérhetett Alexandriába, ahol 373-ban bekövetkező haláláig vezette a püspökséget. Athanasius életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 100–112; PG 25–28.

¹⁰⁰⁹ Hilarius a cappadociai száműzetése idején 356–359 között ismerte meg az arianusok mozgalmát. Hilarius életéről és műveiről bővebben: Albrecht 2004, 1320–1323; Vanyó 2007b, 275–280; PL 9–10; CSEL 22; 65.

¹⁰¹⁰ Ambrosius arianusok elleni sikereiről lásd: Williams 2017, 167–175; Ambrosius életéről és műveiről bővebben: McLynn 1994; Albrecht 2004, 1324–1336; Vanyó 2007b, 280–290; Adamik 2009, 769–777; PL 14–17.

¹⁰¹¹ A constantinopolisi Macedonius elfogadta a nicaei hitvallás Krisztusra vonatkozó részét, de tagadta a Szentlélek istenségét, vö. CTh 16,5,11–13; 16,5,59–60.

¹⁰¹² Basileius szerint az *ousia* (lényeg) az Atya és a Fiú egységét fejezi ki, a *hypostatis* (személy) pedig a közöttük lévő különbségre utal, Istennek tehát *egy természete* (*mia ousia*) van, de benne megkülönböztetünk *három személyt* (*treis hypostateis*), amelyek ugyanazzal a lényeggel rendelkeznek, vö. Althamer 1947, 166; Gárdonyi 2006, 81; Chadwick 2007, 565–566. Basileius életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 119–129; Vanyó 2009, 420–426; PG 29–32.

¹⁰¹³ Ezt a pogány eredetű titulust Augustus óta a római császárok a birodalmon belüli vallások felügyeleti jogának kifejezésére használták, a lemondással viszont megszűnt a császár és a nem keresztény vallások közötti intézményes kapcsolat, vö. Randers-Pehrson 1993, 65.

¹⁰¹⁴ CTh 16,1,2. A rendelet datálásáról bővebben: Sály 2009, 60, 212. j.

¹⁰¹⁵ Zimmermann 2002, 10; Curran 2007, 103. Ambrosius hálából Gratianust felruházta a *Christianissimus* és a *fidelissimus* jelzőkkel, bár a császár nem is volt megkeresztelve.

a birodalmi egyháznak való engedelmisséget is jelentette, ráadásul hivatalosan is lehetővé vált, hogy a keresztény vallási parancsok megszegőin kívül üldözzék a pogány, a zsidó és az eretnek tanítások követőit is.¹⁰¹⁶ Mivel keleten a rendelet hatására sem mutattak engedelmisséget az arianus püspökök, a 381-es aquileiai zsinaton arról is határoztak, hogy a keresztények nem térhetnek át más vallásra, betiltották az összes szekta és eretnekmozgalom működését, átadták az arianusok templomait a katolikusoknak, az arianizmus híveit kitiltották a városokból, ráadásul elsőként bocsátották el a pogányokat a magas rangú állami és katonai hivatalokból, helyettük pedig szinte kizárólag keresztényeket neveztek ki.¹⁰¹⁷

Theodosius az egyházon belüli egység megteremtése érdekében egy újabb zsinatot hívott össze Constantinopolisban, a nyugati területek és Alexandria ugyanis határozottan elutasították az újításokat, Antiochiában pedig egy kisebb szkizma is kialakulóban volt. A 381 májusában kezdődő tanácskozásra csak a keleti egyház püspökei kaptak meghívást, közülük is csak 150-en jelentek meg a tárgyalások kezdetén, Damasus pápa pedig még csak nem is képviseltette magát, a nyugati püspökök viszont nem sokkal később Aquileiában kezdtek tanácskozni.¹⁰¹⁸ A zsinaton elítélték az arianizmust az összes irányzatával együtt, megtiltották az egész birodalomban az arianus szertartásokat, a templomokat át kellett adni a katolikusok számára, a nicaei hitvallás szövegét pedig kiegészítették a Basileius által megfogalmazott formulával.¹⁰¹⁹ A jelentősebb patriarchatusok egymáshoz való viszonyát

¹⁰¹⁶ CTh 9,16,2; 16,2,5; 16,2,25; 16,5,1; 16,10,10; Sály 2009, 61. A 4. századi Rómában ugyan jelentős keresztény közösségek működtek, de mivel a római arisztokrácia nagy része még ragaszkodott a pogány kultuszokhoz és a városi *praefectus* is általában a pogányok közül jelölték ki, Róma megőrizte pogány arculatát. A felső rétegekben csak a 4. század második felétől voltak gyakoribbak a megtérések, míg a vidéki lakosság jelentős része sokáig megőrizte a pogány szokásokat, vö. Angenendt 2008, 91; Segesváry például Róma 410-es gót ostromakor még jelentős pogány csoport létezéséről tud, vö. Segesváry 1994, 63. Ambrosius arra is rávette Gratianust, hogy 383-ban távolítsa el a *senatus*ból a Victoria-oltárt és szüntesse meg a Vesta-papnők, az állami ünnepek és áldozatok, valamint a papi testületek támogatását, vö. Adamik 2009, 773–775. 384-ben egy küldöttség ugyan megpróbálta elérni, hogy II. Valentinianus ismét támogassa a pogányságot, de Ambrosius az államvallásra hivatkozva sikeresen megvédte álláspontját, vö. Symm., Rel. 3; Ambr., Ep. 18,15–16; Grill 2007, 98–99.

¹⁰¹⁷ Adriányi 2001, 152. Később II. Theodosius és III. Valentinianus is hozott olyan rendeletet, mely szerint a nagy anyagi terhekkel járó *curialis* hivatal kivételével csak katolikusok tölthettek be állami tisztségeket, vö. Alföldy 2000, 200; Kelemen 2007, 84–85.

¹⁰¹⁸ A zsinaton kezdetben a Theodosius által támogatott Meletius antiochiai patriarcha elnökölt, halála után pedig a constantinopolisi patriarchát, Gregorius Nazianzenust választották elnöknek, de jó néhány zsinati atya tiltakozása miatt lemondott és átadta a helyét Nectariusnak, vö. Fliche – Martin 1947, 3,287–289; PG 37,1157–1159. Gregorius Nazianzenus életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 129–151; PG 35–38.

¹⁰¹⁹ CTh 16,1,3; Sály 2009, 63. A hitvallás szövegét és elemzését lásd: Vanyó 2009, 429–442. Jelentős szerepet vállalt a hitvallás megszerkesztésében Basileius öccse, a nyssai Gregorius, akit arianusellenessége miatt 375-ben elűztek, és csak Valens császár 378-as halála után térhetett vissza hivatalába. Nyssai Gregorius életéről és műveiről bővebben: Croke 2007, 575–576; Vanyó 2007b, 151–173; Vanyó 2009, 484–497; PG 44–46.

úgy szabályozták, hogy Alexandria és Antiochia továbbra is megtarthatta a niceai zsinat 6. kánonjában rögzített előjogokat, de a constantinopolisi zsinat 3. kánonja szerint Róma püspöke után tekintélyben közvetlenül *Nova Roma*, vagyis Constantinopolis patriarchája következik.¹⁰²⁰ Constantinopolis hatalma így jogilag is erősödött a többi keleti püspökséghez, különösen Alexandriához képest, ezért a nyugati püspökök azonnal heves tiltakozásba kezdtek, mert a döntéssel megkérdőjeleződni látták Róma elsőbbségét. Bár a 381-es zsinaton csak a keleti egyház püspökei vettek részt, határozatait később a pápa általános jelentőségük miatt az egész egyház döntéseinek ismerte el és nyugaton is kötelezővé tette a püspökségek számára.¹⁰²¹

Theodosius intézkedéseinek és az eretnekmozgalmakat sújtó szankcióknak köszönhetően az egész birodalom hivatalos vallása a katolikus lett,¹⁰²² amelynek egyedüli és hivatalos képviselője a birodalmi egyház. A katolikusok még mindig számos állami kiváltságban részesültek, az egyházi vezetőket pedig a hatalmi rendszer támaszaként rendkívül nagy tisztelet övezte a császári udvarban, különösen szembetűnő ez Ambrosius esetében, aki egy „új típusú püspök” ideáját megtestesítve az egyház tekintélyét és függetlenségét védelmezte a világi hatalommal szemben, nagy hatást gyakorolva így nemcsak Theodosius valláspolitikájára, hanem személyes lépéseire is.¹⁰²³ Ambrosius elképzelhetetlennek tartotta, hogy a keresztény egyházat (*sacerdotium*) és a birodalmat (*imperium*) szét lehessen választani egymástól, mivel a világtörténelem és az egyház története szorosan összekapcsolódik,¹⁰²⁴ ugyanakkor a császár egyház fölötti hatalmát megkérdőjelezve elutasította, hogy a püspökök feletti ügyekben a császár ítélkezzen zsinati tanácskozás helyett, mivel az uralkodó „*az egyházban van, nem pedig felette*”, éppen ezért „*nem ura, hanem támasza*” az egyháznak.¹⁰²⁵ Ezt követően vált általános gyakorlattá, hogy

¹⁰²⁰ A patriarchatusok viszonyáról bővebben: CTh 16,2,45; Gárdonyi 2006, 79–80; Hunt 2007, 246–249. Constantinopolis alapításának egyházi jogi jelentőségéről lásd: Timkó 1971, 83–84; Alföldi 2005, 107–116; Cameron 2007a, 103–105.

¹⁰²¹ Vanyó 2007b, 38–39. Jól látszik ebben az a gyakorlat, hogy a zsinatok egyetemessége nem azt jelenti, hogy az egész lakott föld összes püspöke teljes létszámban részt vesz a tanácskozáson; az elnevezés inkább csak arra utal, hogy a keresztény világ püspökeinek jelentős része képviselteti magát, és a pápa által jóváhagyott döntéseket az egész egyháznak el kell fogadnia, vö. Jedin 1998, 15; Hall 2007, 738–739.

¹⁰²² CTh 16,5,9; Sály 2009, 71.

¹⁰²³ Klaniczay 2005, 122; Alföldy 2000, 187. Ambrosius a 7 ezer áldozatot követelő 390-es thessalonikéi vérfürdő miatt nyilvános bűnbánatra kényszerítette Theodosiust, vö. Ambr., Ep. 51; Albrecht 2004, 1325; Curran 2007, 108; de az ő befolyása tükröződik a 391–392-ben hozott pogányellenes császári rendeletekben is, amelyek megtiltották a régi vallás gyakorlásának összes formáját és nagy zavargások közepette lerombolták a pogány templomokat is, vö. CTh 16,10,10; Randers-Pehrson 1993, 70–71; Curran 2007, 107–108; Sály 2009, 22–23.

¹⁰²⁴ Albrecht 2004, 1331. Ugyanerre hivatkozik majd Iustinianus is, amikor beavatkozik az egyház ügyeibe, vö. Baán 1997, 19–22.

¹⁰²⁵ Ambr., Ep. 21,51; Adamik 2009, 768.

a keresztény császárnak ugyan kötelessége volt az egyházat támogatni, amely cserébe legitimizálja az uralkodó hatalmát, de nem szólhat bele teológiai és egyházfegyelmi kérdésekbe,¹⁰²⁶ ugyanakkor egyetlen olyan alkalmat sem tudunk a 4–5. századból, amikor az egyház tiltakozott volna az ellen, ha a császár hív össze egy zsinati tanácskozást.¹⁰²⁷

II. Valentinianus anyja hatására 386-ban nyíltan kiállt a császári udvarban lévő arianusok mellett, elismerte a gyülekezési jogukat és az ellenük való fellépést halállal büntette, ezért az Ambrosiusszal elmérgesedett vitából kihátrálva székhelyét inkább áttette a nicaei dogmát védő Mediolanumból Aquileiába,¹⁰²⁸ 388-ban viszont a Theodosiusszal kötött egyezés alapján visszavonta rendeletét és az arianusokat sújtotta halálbüntetéssel.¹⁰²⁹ Ambrosius egy esetben még arra is ösztönözni tudta a lakosságot, hogy szálljon szembe Iustina császárnő azon rendeletével, mely szerint egy katolikus templomot át kell adni az arianusoknak.¹⁰³⁰ Theodosius ezt követően a katolikusok védelmében megtiltotta az arianusok vallásgyakorlását és büntetéssel fenyegette meg azokat, akik nyilvánosan vallási kérdéseket fejtegetnek.¹⁰³¹

Róma tekintélye az arianusokkal folytatott vita során kétségtelenül megnövekedett a nyugati egyházon belül, ennek köszönhetően egyre gyakrabban fordult elő, hogy galliai és hispaniai egyházi vezetők már nem saját előljárójukhoz, hanem egyenesen Rómához fordultak tanácsért, különösen ha a helyi zsinatok döntései ellen próbáltak fellebbezni, a pápa képviselőiben pedig *vicarius*okat küldtek a Rómától távoli egyházmegyékbe is.¹⁰³² Damasus a pápai hatalom bírói jellegét kiemelve elsőként használta a *sedes apostolica* kifejezést a leveleiben,¹⁰³³ Siricius pápa pedig az egész egyház fölötti rendelkezési és felügyeleti jogra igényt tartott és erről az összes püspököt értesítette.¹⁰³⁴ Míg azonban a római császár hatalmának gyengesége miatt a pápa fokozatosan kiterjesztette hatalmát a

¹⁰²⁶ Angenendt 2008, 77. Gelasius pápa 494-ben Anastasius császárhoz írt levelében a keresztény birodalom irányítását két egymást kiegészítő és segítő hatalmi tényezőre, a pápai *auctoritas*ra és a császári *potestas*ra bízta, de az oszthatatlan pápai hatalom nagyobb és elsődlegesebb a világi uralkodók tekintélyénél, vö. Gel., Ep. 8, in: PL 59,41–47; Timkó 1971, 92; Drake 2007, 412–416.

¹⁰²⁷ Angenendt 2008, 73.

¹⁰²⁸ CTh 16,1,4; Sály 2009, 64. Mediolanum a 4. századtól császári székhely és metropolita rangja miatt az észak-italiai térítés központja volt, Aquileia viszont Italia és a keletről érkező barbárok érintkezési pontjaként alkalmas helynek tűnt az arianizmus terjesztésére, vö. Angenendt 2008, 93–94.

¹⁰²⁹ CTh 16,5,15.

¹⁰³⁰ Sozom. 7,13. Amikor a császárnő fegyvereket is be akart vetni a rendelet végrehajtásához, akkor Ambrosius a hívekkel együtt zsoltárekléssel húzta az időt, míg végül Iustina elállt a szándékától, vö. Adamik 2009, 768.

¹⁰³¹ CTh 16,4,2; 16,5,16; Sály 2009, 64.

¹⁰³² Brown 1999, 75; Zimmermann 2002, 10; Cortázar – Vesga 2001, 87, 24. j.

¹⁰³³ Damasus levelei a zsinati határozatok és a császári leiratok mintájára íródtak, így akár pápai *decretum*oknak is tekinthetők, vö. CIL 1,2,221; Chadwick 1999, 224; Hunt 2007, 249–250.

¹⁰³⁴ Zimmermann 2002, 9; Angenendt 2008, 72.

nyugati egyházak fölé, addig keleten versengés kezdődött az elsőbbségért: az 5. század első felében az alexandriai patriarchák kerültek vezető pozícióba, akik megpróbálták kiterjeszteni uralmukat egészen Egyiptomig. Ebben a hatalmi helyzetben Alexandria szövetségesének leginkább a római pápa számított, aki döntéseivel többnyire kedvezett Alexandriának, hogy gyengítse az egyre nagyobb hatalommal rendelkező constantinopolisi patriarchát.¹⁰³⁵

Alexandria és Constantinopolis első nagy vitája Órigenésszel kapcsolatban tört ki,¹⁰³⁶ amikor 392-ben Epiphanius salamiszi metropolita Órigenést eretneknek nyilvánította.¹⁰³⁷ Hieronymus nagy meglepetésre Epiphanius oldalára állt, barátja, az alexandriai Rufinus viszont védelmébe vette Órigenés tanítását,¹⁰³⁸ így Theophilus alexandriai patriarcha csak egy rövid időre tudta kibékíteni az ellenfeleket egymással.¹⁰³⁹ A vita színtere akkor tevődött át Constantinopolisba, amikor a város 398-ban kinevezett patriarchája, Iohannes Chrysostomus befogadott csaknem 50 Alexandriából menekülő órigenista szerzetest. Iohannes 401-ben ugyan megkeresztelte Eudoxia császárnét és fiát, II. Theodosiust, de amikor 403-ban Theophilus is Constantinopolisba érkezett és a chalcedoni császári birtokon megrendezték a tölgyfázsínatot (*synodus ad quercum*), nőellenes prédikációira hivatkozva száműzésre ítélték Asia Minor tartományba.¹⁰⁴⁰ Iohannes ugyan segítséget kért Innocentius pápától és más nyugati püspököktől, de továbbra is fenntartotta a kapcsolatot híveivel, ezért 404-ben még távolabbi helyre száműzték és itt élt 407-ben bekövetkezett haláláig.¹⁰⁴¹ Hydatus azt állítja, hogy az arianus hitű (*Arrianam*) Eudoxia a katolikus hite miatt (*ob fidem catholicam*) fordult Iohannes ellen, valójában a püspök szenvedélyesen kritizálta az egyházon belüli visszaéléseket és szembefordult a fényűző életet élő Eudoxiával,¹⁰⁴² ezért elsősorban személyes és politikai sérelmek állhatnak az

¹⁰³⁵ Heussi 2000, 133.

¹⁰³⁶ Órigenést a háromszemélyű egy Istenről írt tanítása miatt sokan az arianizmus atyjának tartották és elítélték műveinek az olvasását. Tanításának kimerítő vizsgálatát lásd: Frenyó 2002, 53–86; Vanyó 2007a, 368–388; Vanyó 2009, 256–266; Heine 2010.

¹⁰³⁷ Epiphanius életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 190–193; PG 41–42.

¹⁰³⁸ Rufinus életéről és műveiről bővebben: Albrecht 2004, 1112; Vanyó 2007b, 292–293.

¹⁰³⁹ Amikor Rufinus lefordította Órigenés egyik munkáját és Hieronymust Órigenés korábbi csodálójaként említette, ismét felerősödött a vita, Theophilus korábbi álláspontját feladva az alexandriai Órigenés-ellenesek pártjára állt, és 399-ben fegyveres szerzetesek segítségével elérte, hogy Órigenést elítéljék, követőit pedig üldözzék, a római Anastasius ezt a példát követve szintén elítélte Órigenést, Rufinust pedig Rómába hívatta, vö. Jedin 1962, 2,1,130.

¹⁰⁴⁰ Socr. 6,15; Fliche – Martin 1947, 4,137–138.

¹⁰⁴¹ Iohannes életéről és műveiről bővebben: Allen – Mayer 2000; Vanyó 2007b, 196–210; PG 47–64.

¹⁰⁴² Hyd. 29. Iohannes több ezer szegény ételmezésének anyagi fedezetét is előteremtette, kiváló példát mutatva abban, hogy a korszak püspökeinek minden téren segíteni kell a lakosság mindennapjait, vö. Segesváry 1994, 77; Hunt 2007, 262–263.

üldöztetés háttérében, ugyanakkor sok ellenséget szerzett azzal is az egyházon belül, hogy patriarchiai jogait igyekezett az egyházmegye határain túlra is kiterjeszteni.¹⁰⁴³ Iohannes és a nem arianus hitű Eudoxia bonyolult kapcsolatát Hydatius valószínűleg nem tudta értelmezni, ezért vallási okokkal próbálta magyarázni ellenséges viszonyukat.¹⁰⁴⁴

Honorius Theodosius politikáját folytatva 405-ben a katolikus hit követésére szólította fel a lakosságot, 407-ben pedig az eretnekséget bűncselekménynek nyilvánítva megtiltotta a gyülekezésüket.¹⁰⁴⁵ Innocentius a pápai befolyás növelése érdekében új hivatalokat létesített,¹⁰⁴⁶ a serdicaei zsinat 3. kánonjára hivatkozva pedig felvette a *rector ecclesiae Dei* címet, ezért mondja Augustinus a pelagianizmus elítélésével kapcsolatban, hogy „*Roma locuta, causa finita est.*”¹⁰⁴⁷ Innentől kezdve a viták végső fórumának Rómát tekintették, minden fontosabb ügyről (*causae maiores*) tájékoztatni kellett a pápát, hogy ő hozzon benne döntést.¹⁰⁴⁸ Zosimus és Bonifatius a pápa legfelsőbb bírói pozícióját azzal indokolta, hogy Péter örököseként Róma püspöke a *princeps apostolorum* vagy *culmen apostolicum*, akinek a hatalma a keleti és a nyugati egyházra egyaránt kiterjed.¹⁰⁴⁹

Jelentős állomást jelent Róma egyházon belüli elsőbbségének megteremtésében Leo pápa regnálása, aki a Bibliára hivatkozva¹⁰⁵⁰ próbálta igazolni, hogy Péter Krisztustól teljhatalmat (*plenitudo potestatis*) kapott az egyház és az apostolok irányításához, így a római pápa feladata,¹⁰⁵¹ hogy Krisztus földi helytartójaként (*vicarius Christi*) az összes püspök munkáját felügyelje.¹⁰⁵² Leo volt az első pápa, aki ténylegesen irányítása alá tudta vonni a nyugati egyházat, de átmenetileg a keleti egyházakra is kiterjesztette hatalmát, befolyása alá tartoztak Hispania és Észak-Africa püspökségei, Dél-Galliában pedig

¹⁰⁴³ Jones 1964, 1,213; Vanyó 2007b, 201.

¹⁰⁴⁴ Johnson 1993, 71. Elfogadható Burgess találó ötlete, mely szerint Hydatius összekeverte Iohannes és Eudoxia esetét Ambrosius és Iustina konfliktusával, vö. Burgess 1988a, 212; Duschene 1912, 436–438; Drake 2007, 410–411.

¹⁰⁴⁵ CTh 16,5,38; 16,5,40; 16,5,51; 16,11,2; Sály 2009, 64–65.

¹⁰⁴⁶ 412-ben Thessaloniké püspökét *vicarius*szá nevezte ki, hogy hivatalossá tegye Róma és Illyricum Orientale kapcsolatát, és továbbra is megmaradjon pápai befolyása a 379-ben a keleti birodalomrészhez csatolt területek fölött. Bár Constantinopolis az 5. században többször is megpróbált változtatni a kialakult helyzeten, Róma egészen a 8. századig működtetni tudta az új hivatalt, vö. Chadwick 1999, 226.

¹⁰⁴⁷ August., Ep. 43,13. Augustinus életéről és műveiről bővebben: Deane 1963; Albrecht 2004, 1350–1387; Matthews 2005; Vanyó 2007b, 307–346; Adamik 2009, 792–806; PL 32–47.

¹⁰⁴⁸ Innoc., Ep. 29,1; 37,1.

¹⁰⁴⁹ Angenendt 2008, 72; 157.

¹⁰⁵⁰ Mt 16,18; Jn 21,15–17; Lk 22,32.

¹⁰⁵¹ Hall 2007, 732. A *pappas* címet korábban magas rangú egyházi tisztségviselők, különösen a püspökök használhatták, Leótól kezdve viszont már kizárólag a római püspök titulusa lett, vö. Heussi 2000, 127.

¹⁰⁵² Török 1999, 78. Leo érveit használták fel később Róma elsőbbségének igazolására, és ennek érdekében még az *Ecclesia Romana semper habuit primatum* kezdetű 6. nicaei kánont is meghamisították, amely 445-től már a *De primatu ecclesiae Romanae* címet viselte. A középkori egyházi okiratok hamisításának jelentőségéről bővebben: Southern 1987, 107–109.

sikeresen szembeszállt Hilarius püspökkel, aki az arelati metropolita függetlenségéért harcolt és a pápa megkérdése nélkül hozott önkényesen döntéseket.¹⁰⁵³ Leo még azt is elérte, hogy III. Valentinianus 445-ben egy *edictum*-ban erősítse meg Róma elsőbbségét a nyugati püspökségek fölött.¹⁰⁵⁴ Ahogyan láttuk, Leo pápai hatalmát és világi ügyekben megmutatkozó befolyását a későbbiekben azzal próbálták még tovább növelni a történétírók, hogy az egykori fővárosban a császár szerepét átvéve 452-ben Attilát, 455-ben pedig Gaisericet rábeszélte a római lakosság megkímélésére. Constantinopolisban Leótól kezdve pápai *apocrisarius*-ok állomásoztak, hogy biztosítsák Róma és a császár közötti kapcsolattartást és képviseljék Róma érdekeit a keleti udvarban,¹⁰⁵⁵ később pedig Iustinianus is Theodosius rendeletét megerősítve a katolikus hitet tette kötelezővé a birodalom összes lakója számára, egyedül a gótoknak engedélyezte bizalmuk megtartása érdekében az arianus hit gyakorlását.¹⁰⁵⁶

3.2.2.3 Arianizmus a vandáloknál és a szvéveknél

Nem tudjuk pontosan, hogy a vandálok mikor vették fel az arianus hitet. Török szerint már a 409-es betörés idején eretnekek voltak, Angenendt pedig úgy látja, hogy a vandálok már a dunai területükön csatlakoztak az arianus valláshoz. Horváth szerint 409–417 között érkeztek hozzájuk Hispaniába gót hittérítők, Burgess viszont meg van róla győződve, hogy 411-es letelepedésük idején már arianusok voltak, ezért amikor 420 körül Baetica felé vándoroltak tovább, Gallaeciában már sok követője volt az arianus hitnek.¹⁰⁵⁷ A kérdés tisztázásában az is nehézséget jelent, hogy a vandálok a Kr. u. 2. század végén két csoportra szakadtak és egymástól elkülönülve éltek,¹⁰⁵⁸ közülük a hasdingokról úgy tudjuk, hogy már Pannoniában kereszténnyé váltak, de Valens uralkodása alatt már az arianus hitet

¹⁰⁵³ Arelate 417-ben Zosimustól *vicariusi* tisztséget kapott, mivel ez a város lett a katonai és közigazgatási székhely Treveri helyett. Gallia püspökeinek felháborodása miatt a későbbi pápák ugyan megfosztották a várost a szélesebb jogkörűtől, Arelate viszont folyamatosan megpróbálta érvényesíteni korábbi előjogait a többi püspökséggel szemben. Arelate megnövekedett jogköréről és ennek hatásairól bővebben: Brown 1999, 74; Angenendt 2008, 97; 150–151; 200.

¹⁰⁵⁴ Valentinianus világi büntetéssel fenyegette meg azokat a nyugati püspököket, akik nem engedelmessékednek Róma parancsainak, vö. Zos., Ep. 1; PL 20,642–645; Chadwick 1999, 226.

¹⁰⁵⁵ Zimmermann 2002, 13; Szántó 1983, 204.

¹⁰⁵⁶ A pápai primátus az általunk vizsgált időszakon túl, Gregorius Magnus pápa idején válik majd teljessé, aki *consul Dei*-ként az egész egyház fölötti vezetést felvállalta, és önmagát először nevezte *servus servorum Dei*-nek, vö. Gárdonyi 2006, 94–95.

¹⁰⁵⁷ Török 1999, 104; Angenendt 2008, 178; Horváth 1999, 51; Burgess 1988a, 198; Greg. Tur. 10,2,2.

¹⁰⁵⁸ A siling vandálok eredetileg a mai Szilézia területén telepedtek le, a hasding vandálok a Visztula és a Dnyeper felső folyásánál éltek, később a hasdingok 248-tól pannoniai területre húzódtak, a silingek pedig 277-től a Majna felső szakaszához vándoroltak, vö. Kiss 2008, 9–10.

gyakorolták, vagyis a gótok térítő hatása a vandálok esetében is valószínű, de nem bizonyítható egyértelműen.¹⁰⁵⁹

Hydatius ábrázolása szerint Gaiseric volt saját korának legnagyobb hatalommal rendelkező eretnek uralkodója, aki nemcsak hogy a katolikus hitről tért át az arianizmusra, hanem a katolikus vallást elárulva más barbár népekkel is szövetekezett.¹⁰⁶⁰ Mivel Hydatius 428-hoz kapcsolt állítása az egyetlen forrás arra vonatkozóan, hogy Gaiseric hitehagyottá vált (*effectus apostata*), a legtöbb kutatóhoz hasonlóan el kell fogadnunk ezt a feltételezést.¹⁰⁶¹ Carthago 439-es elfoglalásakor Hydatius elkésérítőnek tartja, hogy Gaiseric különösen kegyetlenül (*elatus in pie*) bánt a katolikus lakossággal, hiszen a város püspökét és papságát elűzte, a szentek nyughelyeit feldúlta (*demutatis ministeriis sanctorum*), a katolikus templomokat pedig az arianusoknak adta (*tradidit Arrianis*), akik Isidorus szerint lakóhelyként használták ezeket az épületeket.¹⁰⁶² Ezek alapján azt látjuk, hogy a vandálok körében az arianizmus még rendkívül népszerű volt az 5. század közepén, és annak ellenére, hogy az arianus vandálok a katolikus római lakosság mellett éltek saját patriarchájuk irányítása alatt, biztosan nem jöhetett létre közöttük semmiféle vallási együttműködés, mert Gaiseric kifejezetten az észak-africai keresztény közösség meggyengítésére törekedett.¹⁰⁶³ Miután 439-ben az arianizmus a vandálok egységes államvallása volt, Gaiseric a többi barbár királytól eltérően saját politikai szolgálatába állította az arianus hitet. A források tanúsága szerint rendkívül agresszív intézkedéseket hozott a katolikusokkal szemben, az egyházi vezetőket és a földbirtokosokat száműzte, ráadásul a radikális lépések miatt más területek arianus közösségeivel sem alakítottak ki semmiféle kapcsolatot.¹⁰⁶⁴

Ennek a folyamatnak sajátos példája Panormus 440-es ostroma, ahol a sicíliai katolikus püspökök kiközösítették (*damnati a catholicis episcopis*) Maximinust, az arianusok vezetőjét. Maximinus ezt követően erőszakkal próbálta a katolikusokat az arianusok hitelenségére (*in impietatem Arrianam*) kényszeríteni, és néhányan ugyan megadták magukat, de a legtöbben kitartottak és vértanúságot szenvedtek,¹⁰⁶⁵ vagyis a nagyszabású üldözés ellenére Siciliában még kevésbé tudott teret hódítani az arianizmus.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁹ Courtois 1955, 36; Thompson 1982, 157; Wood 2007a, 712.

¹⁰⁶⁰ Hyd. 79: *de fide catholica in Arrianam transisse perfidiam*; Muhlberger 1990, 235.

¹⁰⁶¹ Schmidt 1970a, 29.

¹⁰⁶² Hyd. 110; Isid., Hist. Vand. 75.

¹⁰⁶³ Angenendt 2008, 82.

¹⁰⁶⁴ Horváth 1999, 50; Angenendt 2008, 178.

¹⁰⁶⁵ Hyd. 112: *nonnullis declinantibus aliquanti durantes in catholica fide consummare martyrium*.

¹⁰⁶⁶ Maximinus személyét még nem sikerült pontosan azonosítani, mivel ismerünk egy arianus püspököt, aki a Balkánról érkező gótokat Afrikába kísérte, egy másikuk pedig 427–428 körül Hippóban vitázott Augustinusszal, vö. Vanyó 2007b, 271.

Gaiseric 440-es fellépése a sicíliai katolikusok ellen az egyik legvéresebb vallási üldözés volt ebben az időszakban, később pedig még törvényt is hoztak arról, hogy a vandálok által lakott településeken a katolikusok nem gyakorolhatják a vallásukat és nem szentelhetnek fel püspököket.¹⁰⁶⁷

Nem vitathatjuk, hogy Gaiseric valláspolitikáját nem teológiai kérdések, hanem politikai és gazdasági érdekek, illetve a rómaiakkal szemben a vandálok összetartására irányuló törekvések határozták meg. Courtois úgy látja, hogy Gaiseric azért fordult ilyen határozottan az ortodoxia ellen, mert a nagy szolidaritást mutató és vagyonelkobzásokkal sújtott római nemességgel való ellentéte vallási színezetet kapott, Horváth pedig ezen túl a vandálok afrikai elszigetelődésével, kis létszámukkal, valamint a térség erős krisztianizáltságával magyarázza Gaiseric szokásosnál erőszakosabb valláspolitikáját.¹⁰⁶⁸ Ne feledkezzünk meg itt Gaiseric hatalmi struktúrájának jellegzetességeiről sem, hiszen autokratizmusát mutatja, hogy a barbár szokásoktól eltérően a vandál király hatalmát nem osztotta meg az örökösök között, a kalózkodásból meggazdagodó arisztokrácia pedig nem fejlődött olyan katonai nemesi réteggé, amely veszélyeztethette volna uralmát, ennél fogva Gaiseric hatalma lényegesen nagyobbak tűnik, mint más barbár királyoké.¹⁰⁶⁹

Hydatius a szvévek vallási helyzetéről sem közöl sokkal több információt, ezért nem tudjuk pontosan, hogy a szvévek milyen körülmények között lettek katolikusok, és nem ismerjük a megtérés okait és részletes lefolyását sem. A legtöbb kutatóval egyetérthetünk abban, hogy a szvévek még pogányok voltak a 409-es betörés idején, Rechiariust viszont már katolikus királyként említik.¹⁰⁷⁰ Rechiarius megtérése valószínűleg még 448-as trónra lépése előtt megtörtént, mert Hydatius Rechilát még pogánynak nevezi, utódját, Rechiariust viszont eleve katolikusként mutatja be, ezáltal megtérésben csaknem fél évszázaddal megelőzte a frank Chlodvigot.¹⁰⁷¹ A 19. század végén még vita tárgyát képezte, hogy a hispaniai egyház valóban elsőbbséget élvez-e a frank egyházzal szemben, ma már azonban kevesen vitatják, hogy a barbár népek közül a szvévek tértek át elsőként a katolikus

¹⁰⁶⁷ Angenendt példaként hozza Deogratias carthagói püspök esetét, akinek 457-es halála után nem választhattak utódot a megüresedett püspöki székből, vö. Angenendt 2008, 179.

¹⁰⁶⁸ Courtois 1955, 220; Horváth 1999, 50–51.

¹⁰⁶⁹ Sz. Jónás 1994, 41. A Gaiseric után uralkodó Huneric, Gunthamund és Thrasamund kíméletlenül üldözték a katolikusokat, 484-ben például az összes ortodox templomot át kellett adni az arianusoknak, Hilderic viszont már egy katolikus zsinat összehívását is engedélyezte 525-ben, később az arianusok Gelimert ültették a trónra, vö. Isid., Hist. Vand. 81–83.

¹⁰⁷⁰ Török 1999, 109. Burgess cáfolja Reinhart érveit, mely szerint a szvévek mégsem voltak pogányok a letelepedés idején, vö. Burgess 1988a, 198; Reinhart 1952, 44; 72–73.

¹⁰⁷¹ Hyd. 129: *mox filius suus catholicus Rechiarius succedit in regnum*; Thompson 1980, 79.

hitre.¹⁰⁷² Rechiarius megtérésének pontos idejéről és körülményeiről azonban semmit sem tudunk. A szvévek korábbi vándorlásuk során valószínűleg a hozzájuk hasonló germán népek vallási gyakorlatát követték és pogányok voltak, ráadásul a birodalmon belül sem telepedett le korábban egy csoportjuk sem, így nem érintkeztek olyan szorosan a római vallási gyakorlattal. Díaz szerint a szvévek nem alakítottak ki önálló vallási testületeket és nem akadályozták az újrászerveződő római egyház működését, hanem hagyták, hogy az egyház igazgatásában és szervezetében függetlenül működjön,¹⁰⁷³ ahogyan erről a régészeti feltárások eredményei is tanúskodnak.¹⁰⁷⁴ Hydatius ezt megerősítve egyáltalán nem említ olyan eseteket, amikor a szvévek rómaiakat vagy vallási csoportokat üldöznének, később pedig látni fogjuk, hogy legfeljebb két esetben merül fel a gyanúja annak, hogy a szvévek beleavatkoztak volna a katolikus egyházon belüli püspökválasztásba. Arról sincs tudomásunk, hogy a szvévek engedélyére lett volna szükség ahhoz, hogy 445-ben Hydatius Caeponiusszal közreműködjön a manicheusok elleni küzdelemben, vagy hogy 447-ben Leo pápa javaslatára segítséget nyújtson a priscillianusok visszaszorításában és szabadon utazhasson a nyomozás érdekében Emeritába.¹⁰⁷⁵

Elfogadhatónak látszik Reinhart és Arias álláspontja, mely szerint római térítőik játszhattak szerepet abban, hogy a szvévek nem a szomszédos gótok vagy vandálok által terjesztett arianus hitre tértek át, hanem egy részük már korábban kapcsolatba kerülhetett keresztényekkel, vagy esetleg meg is tért,¹⁰⁷⁶ bár úgy tűnik, hogy Rechiarius nem alkalmazott római hivatalnokokat, nem ismerte el a római jogot és ebben az időben még formálisan sem volt kapcsolatban Rómával.¹⁰⁷⁷ Kevésbé érthető az a tény, hogy a források szerint a szvévek közül egyedül Rechiarius tért meg, a szvévek pedig továbbra is pogányok maradtak, hiszen azt hihetnénk, hogy a krónikában biztosan lenne nyoma a szvévek megtérésének. Hydatius hitelessége ezen a ponton erősen megkérdőjelezhető, mert a krónika írásakor úgy ítélhette meg, hogy a szvévek expanzív politikája rossz hatással van a gallaeciai egyházra,¹⁰⁷⁸ éppen ezért nem lenne érdemes hangoztatni azt a pozitív tényt, hogy a szvévek egy ideig az ortodox hitet gyakorolták. Egyetérthetünk Thompsonnal, aki

¹⁰⁷² López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 430.

¹⁰⁷³ Torres Rodríguez 1977, 112; Díaz 1986, 363–364; Reinhart 1952, 79.

¹⁰⁷⁴ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 481–482. Az 5–6. századi gallaeciai kereszténység működését igazolják a Lucus és Bracara környékén talált ikonográfiai emlékek és temetkezési feliratok, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 129; 160–161; 164–165; 171–172; 204.

¹⁰⁷⁵ Hyd. 122; 127; Thompson 1982, 211; Burgess 1988a, 219. Különös viszont, hogy 448-tól kezdve semmit sem tudunk arról, hogy a szvévek hogyan viszonyultak a római lakossághoz, vö. Burgess 1988a, 223.

¹⁰⁷⁶ Reinhart 1952, 21; 32; Arias 2007, 55.

¹⁰⁷⁷ Thompson 1982, 209.

¹⁰⁷⁸ Muhlberger 1990, 251.

egyenesen elutasítja, hogy Rechiarius mellett a többi szvévnek is át kellett térnie az új hitre,¹⁰⁷⁹ hiszen Hydatius sohasem nevezi pogányoknak a szvéveket, ami azért meglepő, mert a gallaeciabeli arisztokrácia álláspontját képviselve olyan nagy ellenszenvvel fordult a barbárok felé, hogy biztosan említette volna, ha a szvévek pogányok vagy eretnekek.¹⁰⁸⁰ Rechiarius nem tett különösebb erőfeszítéseket, hogy a népet a saját hitére térítse, talán mert trónra lépése előtt vetélytársai akadtak, de ennek okáról és a résztvevőkről semmit sem tudunk,¹⁰⁸¹ Thompson szerint ugyanakkor kizárt, hogy a megmozdulásnak vallási indítéka lett volna.¹⁰⁸²

Rechiarius megtérését elsősorban politikai okokra vezethetjük vissza, Gelarda egyenesen „*calcoli politici*”-nak nevezi ezt a lépést, hiszen így közelebbi kapcsolatba kerülhetett a gallaeciai lakossághoz,¹⁰⁸³ ugyanakkor nincsenek konkrét bizonyítékaink arra vonatkozóan, hogy a szvévek és a rómaiak közötti együttműködés emiatt javult volna. Logikus érv lehet a gótok vallási toleranciájához hasonlóan,¹⁰⁸⁴ hogy a szvév hódítások sikeréhez egyre inkább szükség volt a helyi lakosok együttműködésére és az általuk nyújtott erőforrásokra, ugyanakkor a katolikus hittel kevésbé lehet összeegyeztetni Rechiarius expanzív törekvéseit. Arias szerint a vallás ugyan fontos szerepet játszott a szvévek és a rómaiak közötti viszonyban, de az 550-es évek előtt a szvévek többnyire közömbösnek mutatkoztak vallási kérdésekben, tévesen jut viszont arra a következtetésre, hogy ebben kivételt képez Rechiarius megtérése,¹⁰⁸⁵ mivel éppen ez a tény magyarázná meg, hogy miért nem térítette meg az egész népet a katolikus hitre. Thompson a vallási közömbösséget megerősítve írja, hogy a többi germán néptől eltérően a szvévek esetében nem látunk vallási üldözéseket és egyházi ügyekbe való beavatkozást, az uralkodók sem váltogatták a vallásukat, és a szvév fosztogatásoknál sem találunk vallási indítékokat, mert a szvéveket soha nem vádolták a rómaiak keresztényüldözéssel.¹⁰⁸⁶ A vallási megoszlás tekintetében egyetérthetünk Arias állításával, mely szerint a szvévek sem 448 előtt, sem azt követően

¹⁰⁷⁹ Thompson 1980, 78.

¹⁰⁸⁰ Reinhart 1952, 72.

¹⁰⁸¹ Thompson 1980, 91. Hyd. 129: *nonnullis quidem sibi de gente sua emulis, sed latenter, obtento tamen regno sine mora.*

¹⁰⁸² Thompson 1982, 165.

¹⁰⁸³ Gelarda 2008–2009, 303; Collins 2007, 121.

¹⁰⁸⁴ Horváth 1999, 48.

¹⁰⁸⁵ Arias 2007, 54.

¹⁰⁸⁶ Thompson 1982, 196; Thompson 1980, 77.

nem gyakoroltak egységes vallást, vagyis néhányan felvették az új hitet, de többségük pogány maradt, ahogyan hasonló tolerancia működött a burgundoknál is.¹⁰⁸⁷

Sajátos helyzet, Thompson szavaival egy „*historical surprise*” állhatott elő, amikor 449-ben Rechiarius feleségül vette Theoderic lányát, vagyis egy katolikus uralkodó és egy arianus király lánya kötött házasságot.¹⁰⁸⁸ Úgy tűnik, hogy az újdonsült feleség befolyása sem volt elegendő ahhoz, hogy a szvévek inkább az arianus vallásra térjenek át,¹⁰⁸⁹ ugyanakkor a két nép közötti jó viszony megőrzése érdekében nem lett volna előnyös az összes szvévet a katolikus vallásra téríteni.

Hydatius a 465-ös események között említi, hogy feltűnt a szvévek közt egy gall származású arianus vezető, Ajax, aki a király segítségével az arianus hitet igyekezett elterjeszteni a szvévek között.¹⁰⁹⁰ Ajax sokak szerint Remismund jóváhagyásával végezte misszionárius munkáját,¹⁰⁹¹ a *regis sui auxilio* kifejezés azonban nem a szvég, hanem a gót király segítségére utalhat, mindenesetre a szvég előkelők között nagy sikert arathatott a térítése, mert Isidorus még azt is hozzáteszi Hydatius szövegéhez, hogy az egész szvég népet (*totam gentem Suevorum*) megfertőzte tanításával.¹⁰⁹² Vita tárgyát képezi azonban, hogy Ajax galliai, görög vagy gallaeciai származású volt. Hydatius *galatának* nevezi, a gallaeciabelire nincs konkrét bizonyítékunk, Burgess viszont *görögnek* fordítja, mivel a görög szerzők ezt a szót használták azokra a keltákra, akik Anatóliában telepedtek le.¹⁰⁹³ Megfontolandó Arias és Torres Rodríguez feltételezése is, mely szerint amikor Hydatius kisgyerekként keleten járt, találkozhatott ezzel a hivatkozási móddal, Ajax tehát egy Galliából származó kelta lehet, akit Theoderic küldött a szvévek közé, hogy ezzel is erősítse a gótok gallaeciai befolyását.¹⁰⁹⁴

Mivel Hydatius is azt állítja, hogy Ajax galliai területről hozta be az arianus hitet, a legtöbb kutató elfogadja ezt az álláspontot, de néhányan tévesen azt gondolják, hogy a szvévek az arianizmus felvétele előtt pogányok voltak,¹⁰⁹⁵ míg mások úgy látják, a katolikus

¹⁰⁸⁷ Arias 2007, 55. A burgundok a gótokkal való érintkezés hatására az arianizmus hívei lettek, de nem tudunk az általuk elfoglalt területeken vallásüldözésről, ugyanakkor azt is tolerálták a királyi udvarban, ha valaki az ortodox hitet gyakorolta, vö. Sz. Jónás 1994, 47.

¹⁰⁸⁸ Thompson 1982, 212; Hyd. 132.

¹⁰⁸⁹ Thompson 1980, 80.

¹⁰⁹⁰ Hyd. 228: *Ajax natione Galata effectus apostata et senior Arrianus inter Suevos regis sui auxilio hostis catholicae fidei et divinae trinitatis emergit. De Gallicana Gothorum habitatione hoc pestiferum inimici hominis virus advectum.*

¹⁰⁹¹ PLRE 2,938; Barbero – Loring 2005, 166–167.

¹⁰⁹² Isid., Hist. Suev. 90.

¹⁰⁹³ Hyd. 228; Burgess 1988a, 221, 94. j.; Amm. Marc. 15,9,3.

¹⁰⁹⁴ Hyd. *praef.* 4; Torres Rodríguez 1977, 175; Arias 2007, 23; Wood 2005, 712–714.

¹⁰⁹⁵ Hyd. 228; Tranoy 1974, 2,122; Chadwick 1976, 223; Claude 1978, 655, 5. j.; Thompson 1982, 240.

hitről tértek át az arianusra.¹⁰⁹⁶ Burgess szerint Isidorus azért illesztette hozzá Hydatius szvévekre vonatkozó feljegyzéseihez a fent említett kiegészítést, mert nem rendelkezett megfelelő információval arra vonatkozóan, hogy hogyan alakult a szvévek vallási élete a krónika befejezése utáni évszázadban. Mivel Theudimir 561 körül visszatérítette a szvéveket a katolikus hitre,¹⁰⁹⁷ azt megelőzően valamikor fel kellett venniük az arianus vallást, és mivel Isidorus úgy gondolta, hogy a szvévek sohasem voltak pogányok, Hydatius idején pedig az ortodoxiát képviselték, logikusnak tűnt az a kiegészítés, hogy Ajax az egész népet arianussá tette.¹⁰⁹⁸

3.2.2.4 A nesztorianizmus és a monofizitizmus

Hydatius nagy érdeklődést mutat a Nestoriusszal és Eutychessel kapcsolatos viták iránt, de nem ismeri pontosan a tanításukat,¹⁰⁹⁹ ahogyan azt sem tudta felmérni, hogy az általuk hirdetett eszmék a későbbiekben a rendkívül népszerű monofizitizmus kialakulásához vezetnek majd. Hydatius szerint a két férfi azonos nézeteket vallott, ráadásul mindkettőt az ebionita eretnekség képviselőjének tartotta,¹¹⁰⁰ de az sem térben, sem időben nem kapcsolódhat Hydatius korához.¹¹⁰¹ Ezek a tárgybéli tévedések és felületes magyarázatok jól mutatják, hogy Hydatius valójában nem is igyekezett pontosan bemutatni az eretnek tanításokat, Burgess mégis megpróbálta azzal indokolni Hydatius tájékozatlanságát, hogy vallási téren nem kapott megfelelő szintű képzést, ráadásul Gallaeciában az arianus és priscillianus tanítások népszerűsége miatt nem is könnyen juthatott pontos teológiai ismeretekhez.¹¹⁰²

Nem véletlen azonban, hogy Hydatius részletesen beszámol az 5. század elejétől kialakult dogmatikai küzdelmekről, amelyek az egyház egységét egyre inkább veszélyeztették, ezért a helyzet megnyugtató rendezéséhez a központi hatalom tekintélyére lett volna szükség. Alexandria és Antiochia teológiai iskolái más-más álláspontot

¹⁰⁹⁶ Thompson 1982, 196–197; 203–206; Wood 2005, 714.

¹⁰⁹⁷ Isid., Hist. Suev. 91: *Arrianae impietatis errore destructo Suevos catholicae fidei reddidit.*

¹⁰⁹⁸ Burgess 1988a, 222.

¹⁰⁹⁹ Hyd. 97; 100; 119; 137; Johnson 1993, 70.

¹¹⁰⁰ Hyd. 97, 100, 137. A zsidókeresztények alsóbb rétegeiből szerveződő ebioniták a szegénységet vállalva szigorúan aszketikus életet éltek, Krisztust pedig nem tartották Istennek, csak egy erényes embernek, aki megkeresztelkedve Isten prófétája és a világ megváltója lett, vö. Szántó 1983, 96–97; Burgess 1988a, 215, 71. j.

¹¹⁰¹ Burgess megpróbált Eusebius segítségével magyarázatot keresni arra, hogy Hydatius miért tulajdonította Nestoriussnak az ebioniták tanítását, vö. Burgess 1988a, 215–216; Eus., Hist. Ecc. 3,27,1; 6,17,1.

¹¹⁰² Burgess 1988a, 13; 200–201.

képviseltek ebben a kérdésben, ez pedig hosszú ideig jelentős konfliktust okozott a két város patriarchája között.¹¹⁰³ A folyamat első szakaszában a nestorianus- és az eutycheanus-vitával kapcsolatos dogmatikai kérdések kaptak nagyobb hangsúlyt, míg később a chalcedoni hitvallással és a monofizitákkal kibontakozó egyházpolitikai problémák kerültek előtérbe, bár az utóbbiakról Hydatius nem tudott feljegyzéseket készíteni, mert feltehetően már nem jutottak el ezzel kapcsolatos információk Gallaeciába.¹¹⁰⁴

Az 5. század dogmatikai vitáinak legfontosabb kérdése Krisztus isteni és emberi természetének viszonyára vonatkozott.¹¹⁰⁵ Amikor Apollinaris, a syriai Laodicea püspöke elsőként foglalkozott azzal, hogy Krisztusnak nem volt teljes emberi természete, tehát személyében *egy természet (mia physis)* van,¹¹⁰⁶ jó néhány zsinaton bíralták a tanítását,¹¹⁰⁷ Antiochia és Alexandria teológiai iskolái viszont különböző módon foglaltak állást a kérdésben. A racionálisabb irányzatot képviselő antiochiai iskola a két természet elkülönítésével Máriát csak *Krisztus-szülőnek (christotokos)* tartotta,¹¹⁰⁸ az alexandriaiak viszont Krisztus személyének teljes egysége mellett érvelve Máriát *Isten-szülőnek (theotokos)* nevezték,¹¹⁰⁹ míg nyugaton Tertullianus és Novatianus a két természet keveredés nélküli összekapcsolódását hirdette.¹¹¹⁰

Amikor 428-ban az antiochiai tanítást hirdető Nestoriust választották meg Constantinopolis patriarchájává, három prédikációban is szembefordult az alexandriai

¹¹⁰³ A krisztológiai viták egyértelműen jelezték Róma és Alexandria, illetve Constantinopolis és Antiochia versengését az egyházi hegemonia megszerzéséért, Constantinopolis tekintélyének emelkedése ugyanakkor Alexandria és Antiochia háttérbe szorulását eredményezte, és különösen Alexandria érezte megalázkodónak, hogy korábbi vezető hatalma a keleti területek fölött erőteljesen csökkent, vö. Szántó 1983, 173–174; Meyendorff 2001, 154–157.

¹¹⁰⁴ Burgess 1988a, 225.

¹¹⁰⁵ A nicaei hitvallás Krisztus isteni természetét a legfőbb isteni természettel azonosította, ugyanakkor Krisztus emberi természetéről csak az arianusok nyilatkoztak szélsőséges formában. A viták áttekintését lásd: Frenyó 2002, 93–98; az arianizmus által felvetett problémákról bővebben: Vanyó 2009, 455–457.

¹¹⁰⁶ CTh 16,5,12–14. Apollinaris életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 185–190; Vanyó 2009, 459–470.

¹¹⁰⁷ Damasus pápa az antiochiai Paulinushoz írt három levelében már elítélte őt, majd 362-ben Alexandriában és 377-ben a római zsinaton ezt a döntést megerősítették, a 379-es antiochiai és a 381-es constantinopolisi tanácskozás pedig csatlakozott a római határozathoz.

¹¹⁰⁸ Szerintük Krisztus két természete ugyan együtt létezik, de közöttük nem *keveredés (krasis)*, hanem csak *szoros kapcsolat (synapheia)* áll fenn, és a kettő közül az emberi természet a hangsúlyosabb. Az antiochiai iskola történetéről, valamint Lucianus, a tarsusi Diodorus, Iohannes Chrysostomus, a mopsuestiai Theodorus és a cyrusi Theodoretus tanításáról bővebben: Szántó 1983, 171–172; Jedin 1998, 25–26; Vanyó 2007a, 353–354; Vanyó 2009, 470–480.

¹¹⁰⁹ Tanításuk alapján az emberi természet a sajátosságait elhagyva belemerült az isteni természetbe, és Krisztusban ugyan jelen van az emberi természet is, de ez kevésbé jelentős az isteni természethez képest. Az alexandriai iskola történetéről, valamint Demetrius, Órigenés, Heraclas, Dionysius, Pierius és Didymus tanításáról bővebben: Frenyó 2002, 103–104; Vanyó 2007a, 341–345; Chadwick 2007, 596–597.

¹¹¹⁰ Tertullianus életéről és műveiről bővebben: Albrecht 2004, 1235–1257; Vanyó 2007a, 397–409; Adamik 2009, 663–669; Novatianus életéről és műveiről lásd: Albrecht 2004, 1280–1283; Vanyó 2007a, 413–416.

hagyománnyal,¹¹¹¹ ez viszont akkora felháborodást keltett Alexandriában, hogy Cyrillus patriarcha¹¹¹² először egy magánlevelet írt Nestoriusnak a hit alapelveivel kapcsolatban,¹¹¹³ majd ennek elutasítása után húsvéti körlevélben bírálta a tanítását,¹¹¹⁴ szenvedélyes levélváltást indítva ezzel kettőjük között, amelyre Hydatius is próbált röviden utalni.¹¹¹⁵ Az antiochiai egyházat vezető Iohannes a barátja, Nestorius pártjára állt és óvatosságra intette őt, Nestorius azonban a hosszas levelezgetés hatására sem engedett álláspontjából, ezért mindketten Coelestinus pápához fordultak segítségért.¹¹¹⁶ Cyrillus 12 *anathemában* foglalta össze Nestorius tévedéseit,¹¹¹⁷ aki válaszként 12 ellentételt állított össze és II. Theodosius császár támogatásában bízva zsinat összehívását kezdeményezte.¹¹¹⁸ Hydatius különböző forrásokból tévesen úgy értesült, hogy keleti és palaestinai püspökök részvételével 435-ben tartották meg ezt a tanácskozást Constantinopolisban,¹¹¹⁹ valójában erre 431-ben került sor Ephesusban,¹¹²⁰ ráadásul Hydatius a zsinattal kapcsolatban Nestorius helyett egy Atticus nevű constantinopolisi püspököt említ, aki az ebioniták nézeteit támogatta,¹¹²¹ de ez szintén tévedés lehet, mert Atticus 406–425 között volt a város püspöke, és közismerten az ortodoxiát képviselte.¹¹²²

Cyrillus az első ephesusi zsinatot a városban tartózkodó 198 püspök részvételével¹¹²³ 431. június 22-én nyitotta meg, amikor még sem a pápa követei, sem az antiochiaiak nem érkeztek meg a tanácskozásokra.¹¹²⁴ Amikor Nestorius nézeteit eretneknek ítélték és

¹¹¹¹ Nestorius életéről és műveiről bővebben: Kosiński 2007, 155–170; Vanyó 2007b, 243–247; Vanyó 2009, 499–513.

¹¹¹² Cyrillus életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 236–242; Vanyó 2009, 513–524; PG 68–77.

¹¹¹³ Hyd. 100: *ipsius ad eundem epistola et heresem destruentis et regulam fidei exponentis ostendit.*

¹¹¹⁴ Cyrill., Ep. 10; ACO 1,1,1,25–28; PG 77,68A.

¹¹¹⁵ Hyd. 137. A levélváltás részleteiről bővebben: Vanyó 2007b, 214–217.

¹¹¹⁶ ACO 1,1,5,10–12. A 430-as római zsinat Cyrillusnak adott igazat, aki egy Alexandriában összehívott zsinaton istenkáromlással vádolta meg Nestoriust.

¹¹¹⁷ Denzinger – Umberg 1942, 113–124; Gárdonyi 2006, 81–82; Vanyó 2009, 532–534.

¹¹¹⁸ Jedin 1998, 27.

¹¹¹⁹ Hyd. 97: *Germani presbyteri Arabicae regionis exinde ad Calleciam venientis et aliorum Grecorum relatione comperimus, adicientibus Constantinopolim eum cum aliis et Palestinae provinciae et Orientis episcopis evocatum sub presentia Theodosii Augusti contracto episcoporum interfuisse concilio.*

¹¹²⁰ Burgess azonban azt is feltételezi, hogy mivel Hydatius egy keleti tanácskozásról beszél, egyes információk a 381-es constantinopolisi zsinatra is vonatkozhatnak, vö. Burgess 1988a, 213–214; Fliche – Martin 1947, 211–226.

¹¹²¹ Hyd. 97: *ad destruendam Hebionitarum heresem, quam Atticus eiusdem urbis episcopus pravo stultissime secte resuscitabat ingenio.*

¹¹²² Burgess 1988a, 214, 68. j.

¹¹²³ Más források 150–160 püspökről tudnak, vö. Szántó 1983, 175; Marton 2004, 167.

¹¹²⁴ A zsinatra személyre szóló meghívót küldtek Augustinusnak is, de még a levél megérkezése előtt 430. szeptember 28-án meghalt, Nestorius pedig a háromszori felszólítás ellenére sem jelent meg, mert a közhangulat ellene fordult.

megfosztották őt püspöki hivatalától,¹¹²⁵ a döntések ellen tiltakozva a császárhoz fordult segítségért, ezért Theodosius a határozatokat érvénytelenítette, a június 26-án vagy 27-én megérkező antiochiaiak pedig egy ellenzsinaton Cyrillust közösítették ki az egyházból.¹¹²⁶ Július elején a pápai küldöttek az alexandriaiaknak kedvező döntést hoztak, Cyrillust visszahelyezték hivatalába, Nestoriust és követőit pedig elítélték, augusztusban viszont egy császári határozat alapján Cyrillust is bebörtönözték a zsinaton résztvevő püspökök megtévesztése és a nép felbujtása miatt.¹¹²⁷ A későbbi egyeztetések is kudarcot vallottak, ezért Theodosius feloszlatta a zsinatot és Alexandria oldalára állva Cyrillust ismét visszahelyezte hivatalába, Nestoriust pedig Antiochiába száműzte, így Flavianus került Constantinopolis élére.¹¹²⁸ Alexandria és Antiochia között tovább folytatódott az irodalmi vita, ezért 433-ban az antiochiai Iohannes nyomására a császár erőteljesebben beavatkozva a kérdésbe mindkét iskolával elfogadtatott egy antiochiai állásponthoz közelebb álló kompromisszumos formulát, az eretnekké nyilvánított Nestoriust pedig 435-ben Egyiptomba száműzte,¹¹²⁹ így a nestorianus eretnekség eltűnt a birodalom területéről, jó néhányan viszont Nestorius híveként száműzetésbe vonultak a Szászánida Birodalomba.¹¹³⁰

Az alexandriai iskola győzelme ellenére a 440-es évek elején az antiochiaiaknak sikerült megszerezni több fontos püspöki székhelyet is, Cyrillus 444-es halála után viszont Dioscorus lépett a helyére, aki a kezdődő eutychianus-vita bonyodalmait kihasználva ismét Alexandria hatalmának megerősítését tűzte ki célul. Eutyches, Constantinopolis idős *archimandritája* rendkívül népszerű volt az alexandriaiak körében,¹¹³¹ mivel nemcsak egyszerűen folytatta, hanem a 433-ban elfogadott hitvallást félremagyarázva tovább is fejlesztette Cyrillus tanítását.¹¹³² Leo pápa már 443-ban helytelenítette Eutyches nézeteit, 448-ban hivatalosan is elutasította a tanítását, az antiochiai Flavianus, Nestorius utódja pedig 448. november 22-én egy zsinati tanácskozást hívott össze Constantinopolisban az ügy tisztázására.¹¹³³ Amikor Eutychest eretnekké nyilvánították és megfosztották

¹¹²⁵ ACO 1,1,1,25–31; Meyendorff 2003, 41–43.

¹¹²⁶ ACO 1,1,5,15; 1,1,5,119–127; Mansi 4,1377–1380.

¹¹²⁷ ACO 1,1,3,53–57; 1,4,53. A zsinat határozatairól bővebben: Jedin 1998, 27–29; Vanyó 2009, 524–532.

¹¹²⁸ Hyd. 119. Hydatius mindkét eseményt 442-re datálja, valójában Nestoriust 431-ben távolították el a püspöki székből, Flavianus pedig csak 447-ben nyerte el a hivatalt, vö. Burgess 1988a, 213.

¹¹²⁹ Cyrill., Ep. 39; PG 77,173; Edwards 2007, 377; Jedin 1962, 2,1,112.

¹¹³⁰ Nestorius követői 484-ben hivatalosan is elszakadtak a birodalmi egyháztól, 498-ban pedig saját patriarchatus alapításával megteremtették az önálló perzsa nemzeti egyházat, vö. Jedin 1998, 30. A nestorianusok későbbi missziójáról lásd: Timkó 1971, 141–164.

¹¹³¹ Eutyches életéről és nézeteiről bővebben: Vanyó 2009, 536–540; Bevan – Gray 2009.

¹¹³² Eutyches szerint Krisztus két természete ugyan egyesült, de az isteni sokkal hangsúlyosabbá vált, ezért valójában csak *egyetlen*, isteni *természettel* (*mia physis*) rendelkezik, vö. Fliche – Martin 1947, 4,213.

¹¹³³ Leo, Ep. 20; Prosp. 448; Vict. Tunn. 447.

hivatalától,¹¹³⁴ az ítélet ellen fellebbező Eutychest a politikai sikerekre vágyó és túlságosan erőszakos Dioscorus vette védelmébe, aki II. Theodosius császár bizalmát is megszerezte.¹¹³⁵ A tanácskozás előtt Flavianus és Dioscorus egyaránt Leo pápához fordult támogatásért, ezért ő korábbi taktikájával szakítva egyértelműen Constantinopolis oldalára állt és elítélte Eutychest.¹¹³⁶ A 449. augusztus 8-ára összehívott második ephesusi zsinaton Dioscorus erőszakot alkalmazva és a császári katonaságot felvonultatva minden monofizita-ellenes véleményt elhallgattatott és nem engedte felolvasni még Leo pápa Eutyches-ellenes *Tomus*át sem,¹¹³⁷ ezért felmentették Eutychest és jóváhagyták a monofiziták tanítását.¹¹³⁸

A zsinaton kikényszerített döntés Alexandria teljes győzelmét jelentette, hiszen az antiochiai tanítást elítélték és a rivalizáló Constantinopolis patriarcháját is leváltották. A kialakuló hatalmi helyzet azonban Róma tekintélyét is csorbította, ezért a pápa a 449. szeptemberében összehívott római zsinaton elutasította az ephesusi zsinat határozatait és azt rablózsínatnak (*latrocinium Ephesinum*) minősítette, egyúttal kérte egy újabb tanácskozás összehívását.¹¹³⁹ Marcianus a keletrómai trónra kerülve az egyházon belüli béke megteremtése érdekében 451. május 17-ére hívta össze a negyedik egyetemes zsinatot Chalcedonban,¹¹⁴⁰ amelyen a résztvevők száma minden korábbi egyházi tanácskozását felülmúlta,¹¹⁴¹ a nyugati egyházakat viszont csak 3 püspök és 2 pap képviselte, de ők elnöki pozíciót tölthettek be. A zsinaton a 449-es második ephesusi döntések kivételével megerősítették a korábbi tanácskozások határozatait, elítélték Eutychest pártfogójával, Dioscorusszal és Nestoriusszal együtt, a *Tomus* alapján megfogalmazott chalcedoni

¹¹³⁴ ACO 2,1,1,3–4; Mansi 6,744; Vict. Tunn. 447.

¹¹³⁵ Vict. Tunn. 448; ACO 2,1,2,30; PL 54,714–720. Eutyches keresztfia, az udvari eunuchok közül kiemelkedő Chrysaphius 443-tól szinte kizárólagos hatalommal irányította II. Theodosius kegyenceként a constantinopolisi udvar életét, a 449-es tanácskozás után viszont Eutychesszel való barátsága miatt Pulcheria halálra vesszőztette; vö. Vict. Tunn. 450,2; Marc. Com. 450,3; Mal. 14,5–8; Theod. Lec. 353,6–8.

¹¹³⁶ Hyd. 137; Tomus ad Flavian.; Ep. 95,2; ACO 2,1,1,32–32.

¹¹³⁷ Leo azért nem ment el a tanácskozásra, mert elutasította, hogy Theodosius császár a saját érdekeinek megfelelően beleszóljon az egyházi döntésekbe, ráadásul így utólag módjában állt elfogadni vagy elutasítani a zsinat határozatait is, vö. Vanyó 2007b, 223.

¹¹³⁸ Vict. Tunn. 448. Az elítélt atyák között volt a pápa álláspontját képviselő Flavianus, akit tiltakozása miatt úgy megverték, hogy száműzetésbe vonulása közben meghalt, de elítélték a kemény bírálatairól ismert dorylaeumi Eusebiust, a Cyrillus tanítását kritizáló cyrusi Theodoretust és az edessai Ibaszt is, vö. CSEL 35,1–2.

¹¹³⁹ ACO 2,4,51; Leo, Ep. 95,2. A zsinati döntésekről bővebben: Jedin 1962, 2,1,120–121; Randers-Pehrson 1993, 202; Jedin 1998, 30–31; Gárdonyi 2006, 83; Edwards 2007, 378; Williams – Friell 2014, 137–150.

¹¹⁴⁰ Vict. Tunn. 450,3; ACO 2,1,1,29.

¹¹⁴¹ A zsinaton a legtöbb forrás szerint 520 püspök vett részt, vö. Vict. Tunn. 451; Theod. Lec. 534,17–18; ACO 2,1,3,34–35; Leo 600 püspököt említ, vö. Leo, Ep. 102,2; PL 54,988; Marcellinus Comes már 630 résztvevőről ír, vö. Marc. Com. 451; a legújabb kutatások viszont csak 350 püspököt igazolnak, vö. Szántó 1983, 179. Hydatius egyáltalán nem említette a chalcedoni zsinatot, feltehetően azért, mert az erre vonatkozó információk már nem jutottak el Gallaeciába.

hitvallással pedig megpróbálták közvetíteni a két felfogás között.¹¹⁴² A püspökök egy része először nem akarta elfogadni ezt a kompromisszumos megoldást, de végül az összes jelenlévő egyházi vezető aláírta az új formulát, elejét véve ezzel a szélsőséges krisztológiai megközelítéseknek.¹¹⁴³

A chalcedoni döntések azonban nemcsak a monofiziták elleni határozott fellépés miatt voltak jelentősek, hanem azért is, mert Alexandria megbuktatásával Constantinopolis vezető szerepe még tovább erősödött. Leo pápa a dogmatikai győzelem ellenére most sem tudott sikerrel fellépni a követek által kifogásolt 28. kánon ellen, ezért megmaradt ugyan a római pápa tiszteletbeli elsőbbsége, de Constantinopolis jogkörét tekintve Rómával mindenben egyenrangúvá vált, a keleti patriarchatusok viszont az ő irányítása alá tartoztak.¹¹⁴⁴ Valentinianus és Marcianus császár 452-ben kötelezővé tette a chalcedoni dogma határozatait minden patriarchatusban, az intézkedések azonban nem hozták meg a kívánt békét. A megerősödött constantinopolisi egyház és a nemrég még Nestorius tanítását valló keleti tartományok között egyre feszültebbé vált a viszony, elsőként Hierosolyma szerzetesei, majd Alexandria lakossága lázadt fel, később viszont egyre nagyobb elismertségre tett szert a chalcedoni dogma.¹¹⁴⁵ Az arianizmus eltűnésével sajátos helyzet alakult ki a birodalom két felében, hiszen nyugaton szinte mindenhol a pápaság vezetésével az ortodox hitet gyakorolták, keleten viszont a Constantinopolis által biztosított politikai egység ellenére a krisztológiai viták szétforgácsolták a vallási egységet, ennek következményeként pedig később az összes monofizita terület kicsúszott a császári irányítás alól.¹¹⁴⁶

¹¹⁴² A zsinat üléseiről és határozatairól bővebben: Vanyó 2009, 544–553; a hitvallás szövegét és értelmezését lásd: Vanyó 2009, 553–559. Az új formula szerint Krisztus egy személy két természetben, valóságos Isten és valóságos ember, de ezek Eutyches tanításával szemben nem keverednek egymással és változhatatlanok, ugyanakkor Nestorius nézeteivel ellentétben oszthatatlan és szétválaszthatatlan módon egyesülnek egymással, vö. Segesváry 1992, 74–75.

¹¹⁴³ Jedin 1998, 31–32. Frenyó és Hahn különösnek tartja, hogy a császári kormányzat a két felfogás között egy „homályos és körmönfont harmadik megfogalmazást” fogadott el, mindez arra utal, hogy a zsinat háttérben a püspöki helyekért folyó hatalmi vetélkedések és a rendkívüli módon megadózott keleti lakosság elszakadási törekvései állnak, vö. Frenyó 2002, 27–28. A dogma fogadtatásáról lásd: Vanyó 2009, 559–565.

¹¹⁴⁴ Leo, Ep. 65; Mansi 7,445. A 28. kánonnal kapcsolatos vitáról bővebben: Grillmeier 1987, 120–149; Meyendorff 2001, 86–95; Hall 2007, 733–734.

¹¹⁴⁵ Vict. Tunn. 460; 468; Ep. 162; ACO 2,5,9–98; Coleman-Norton 1966, 2,804–810.

¹¹⁴⁶ Angenendt 2008, 169–170. A monofizitizmus későbbi terjedéséről és keleti vonatkozásairól bővebben: Timkó 1971, 168–220.

3.2.2.5 A priscillianizmus

Hydatius a priscillianusok fenyegetését találhatta saját korában a legveszélyesebbnek, mert róluk írt a legrészletesebben az eretnekmozgalmak közül, ugyanakkor ezúttal sem adott számunkra rendszerezett áttekintést a priscillianizmussal szemben vívott harc folyamatáról.¹¹⁴⁷ Burgess szerint Hydatius kiállása az ortodoxia mellett azért is egyedülálló, mert az 5. században Gallaecia lakosságának nagy része priscillianus lehetett,¹¹⁴⁸ így még inkább meglepő, hogy a szerző mennyire higgadtan tárgyalja a priscillianizmussal kapcsolatos eseményeket. Amikor 370 körül Hispaniában feltűnt egy Priscillianus nevű laikus szerzetes, szigorú erkölcei és szélsőséges aszkézise miatt¹¹⁴⁹ gyorsan szerzett tanítványokat a nemesség, a nők és a püspökök között,¹¹⁵⁰ mozgalma pedig a 370-es évek végére már Hispanián kívülre is eljutott.

Amikor a cordubai Hyginus feljelentése miatt Hydatius emeritai püspök rendkívül hevesen lépett fel Priscillianus követőivel szemben, azok hitvallásukkal igyekeztek megcáfolni a manicheizmus és a gnoszticizmus vádját. 378-ban Damasus pápához is eljuthatott a mozgalom híre, mert 380. október 4-ére összehívta a caesaraugustai zsinatot, ahol a tanácskozáson részt vevő 12 püspök a priscillianusok ellen hozott döntéseket, többen viszont szimpatizáltak a mozgalommal.¹¹⁵¹ Priscillianus néhány követője igyekezett megbékíteni az emeritai Hydatiust, de amikor a püspök az ossonubai Ithacius javaslatára nem fogadta őket, 381-ben a jóváhagyása nélkül emelték társai Priscillianust Avila püspökévé, figyelmen kívül hagyva ezzel mindenféle püspökszentelést szabályozó rendeletet.¹¹⁵² Miután az emeritai Hydatius jelentést küldött erről Gratianusnak és a nagy befolyással rendelkező mediolanumi Ambrosiusnak, Aquitániába száműzték a priscillianus püspököket, ezért Priscillianus Rómába sietett, hogy a pápától kérjen segítséget. Damasus, a

¹¹⁴⁷ Thompson 1982, 194.

¹¹⁴⁸ Burgess 1988a, 194; 206; erre vonatkozóan további tanulmányokat közöl: Burgess 1988a, 195, 1. j.

¹¹⁴⁹ Priscillianus szembeszállt a dogmákat felállító egyházi tanítással és a dogma nélküli kereszténység eszméjét hirdette, elvetett mindenféle törvényt és egyházi hierarchiát, népszerűsítette az apokrif iratokat, vö. Löhr 2007, 38. Priscillianus működéséről és tanításáról részletes összefoglalót nyújt: Burrus 1995, 103–126; Spät 1998, 137–152; Horváth 2004, 67–81.

¹¹⁵⁰ Hyd. 13: *Priscillianus declinans in heresem gnosticorum per episcopos quos sibi in eadem pravitate collegerat*. Instantius és Salvianus lusitaniai püspökök például esküvel kötelezték el magukat Priscillianus mellett, vö. Burgess 1988a, 195.

¹¹⁵¹ Randers-Pehrson 1993, 122. A konkrét döntések háttéréről bővebben: Chadwick 1976, 12–15; Horváth 2004, 70–72; PL 84,315–318.

¹¹⁵² Hyd. 13. Avila püspöki székéről nem sokat tudunk, Priscillianus megválasztása előtről nincs is róla információnk, legközelebb pedig csak 610-ben említik a várost, vö. Burgess 1988a, 16.

burdigalai Delphinus püspök és Ambrosius azonban nem volt hajlandó fogadni őt,¹¹⁵³ az egyik mediolanumi *magister officiorum* megvesztegetésével viszont vissza tudta szerezni hivatalát,¹¹⁵⁴ emiatt adódhatott az a különös helyzet, hogy Priscillianus ellenfeleit, többek között az emeritai Hydatiust és Ithaciust ítelték el a hispaniai egyház felforgatása miatt.

Gratianus halála után 384-ben Magnus Maximus *usurpator* és társcsászár zsinatot hívott össze Burdigalában a priscillianusok elítélésére,¹¹⁵⁵ ahol eretnekké nyilvánították Priscillianust, de ő nem jelent meg a tanácskozáson, inkább felmentésért fellebbezett Maximushoz.¹¹⁵⁶ A világi bíróság Treveriben mágiával (*maleficium*) vádolta meg Priscillianust és kínvallatással beismerő vallomásra készítette az eljárás során. Bár Martinus Turonensis és Ambrosius más püspökökkel együtt azt javasolta Maximusnak, hogy mivel a vallási kérdések elbírálása kizárólag a püspöki törvényszékek hatáskörébe tartozik, világi ítélet alapján semmiképpen se végezzék ki Priscillianust,¹¹⁵⁷ 385-ben¹¹⁵⁸ a császár mégis lefejeztette őt hat társával együtt,¹¹⁵⁹ köztük említ Hydatius egy Latronianus nevű papot, másokat pedig száműztek.¹¹⁶⁰

Priscillianus és követői voltak valószínűleg az első olyan eretnekek, akikkel szemben a világi hatalom halálos ítéletet hozott,¹¹⁶¹ ezért kivégzésük politikai körülményei és a bírói hatalommal való visszaélés nagy megosztottságot eredményezett az egyházon belül. Martinus Turonensis azt javasolta, hogy az egyház és az állam is foglalkozzon a saját ügyeivel, Ambrosius és az időközben trónra lépő Siricius pápa pedig a Priscillianus elítéléséért küzdő püspököket okolta a törtétekért, és megtagadták a közösséget az ügyet elindító hispaniai püspökökkel.¹¹⁶² Heves tiltakozásuk olyan sok támogatóra talált, hogy végül megfosztották hivataluktól azokat a püspököket, akik hozzájárultak a halálos ítélet

¹¹⁵³ Hyd. 13: *aliquot episcoporum conciliis auditus Italiam petit et Romam, ubi ne ad conspectum quidem sanctorum episcoporum Damasi et Ambrosii receptus.*

¹¹⁵⁴ Burgess 1988a, 195.

¹¹⁵⁵ Gratianus halálának körülményeiről és Maximus esetleges szerepéről lásd: Socr. 5,11; Sozom. 7,13,8; Ambr., Ep. 24,10; Pac., Paneg. 24; Székely 2018, 104, 22. j. Maximustól a Galliába menekült Ithacius kért segítséget az igaz hit védelmében, vö. Burgess 1988a, 195.

¹¹⁵⁶ Hyd. 13: *inibi similiter a sancto Martino episcopo et ab aliis episcopis hereticus iudicatus appellat ad Caesarem, quia in Gallis hisdem diebus potestatem tyrannus Maximus obtinebat imperii.*

¹¹⁵⁷ Ambr., Ep. 26,20; Lyman 2007, 308; Sály 2009, 122.

¹¹⁵⁸ Chadwick szerint 386-ban, vö. Chadwick 1976, 132–138. Az események pontos datálásához lásd: Burgess 1988a, 196, 2. j.

¹¹⁵⁹ Sulp. Sev., Chr. 2,51; Randers-Pehrson 1993, 33.

¹¹⁶⁰ Hyd. 16. Valójában először csak Priscillianust és 4 követőjét végezték ki, később Hispaniában még 2 kivégzésre került sor, vö. Pac., Paneg. 28–29; Ambr., Ep. 24,11; Hier., De vir. ill. 122; Sulp. Sev., Chr. 2,51; Löhr 2007, 39; Székely 2018, 106.

¹¹⁶¹ Szántó 1983, 166; Segesváry 1994, 80.

¹¹⁶² Hyd. 15; Ambr., Ep. 30,12; Sulp. Sev., Chr. 2,50; Chadwick 1976, 145–148; 151–152; Vanyó 1999, 152.

kimondásához.¹¹⁶³ Maximus túlkapását sokáig azzal magyarázták, hogy a halálra ítélték vagyonek Kobzása miatt jelentős vagyonra tett szert az eljárás végén, a források viszont Hydatiushoz hasonlóan azt igazolják, hogy a kortársak Priscillianus követőit a manicheusokkal vagy a gnosztikusokkal azonosították.¹¹⁶⁴ Maximus velük szembeni határozott fellépése tehát megfelelt a katolikus püspökök elvárásainak, így a hit elkötelezett védelmezőjeként a politikai pozíciója megerősödését is remélhette.¹¹⁶⁵

Feltűnő módon viszont sem Damasus és Siricius pápa, sem Ambrosius nem mondott nyíltan véleményt Priscillianus ügyében. Damasus idején Róma tekintélye még tovább növekedett a többi egyházi központhoz képest, ezért elvárható lett volna, hogy a pápa kifejezze véleményét egy ilyen kritikus és megosztó kérdésben, a gyors döntéseiről híres Ambrosiusnak pedig az arianusok és a manicheusok elleni harcban talán még kapóra is jött volna, hogy ha segít felszámolni egy újabb eretnekmozgalmat.¹¹⁶⁶ García Villada azzal magyarázza a viselkedésüket, hogy mindketten vigyáztak arra, nehogy bármilyen módon is eretnekséggel hozzák őket kapcsolatba, Horváth ezzel egyetértve még két további érvet igazol: mivel Priscillianus követőit manicheusoknak tartották, felesleges lett volna a pápának nyilatkoznia, hiszen a velük szemben alkalmazott szankciók már érvényben voltak, másrésről pedig ha helytelenül is, de világi bíróság döntött a vádlottak ügyében, ezért az egyház vezetői ebbe az ügybe már nem szólhattak bele.¹¹⁶⁷ Priscillianus elítélése tehát nemcsak teológiai, hanem erősen politikai üggyé is vált, és az eset szereplői saját pozíciójuk védelmében közreműködtek a koncepció per lebonyolításában.¹¹⁶⁸ A Priscillianus ellen felhozott vádak és elítélésének körülményeit vizsgálva ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy a korábbi arianus vitából eredően a püspökök közötti konfliktusokat még jobban elmélyítette a Priscillianusszal szemben folytatott eljárás, a világi bíróság beavatkozása pedig birodalmi jelentőségűvé növelte a priscillianizmus politikától egyébként sem mentes ügyét.¹¹⁶⁹

A Priscillianus kivégzése körüli botrány nagy felháborodást váltott ki a hívek körében, ezért tanításai még nagyobb népszerűséget szereztek, különösen a kevésbé romanizált és lecsúszott rétegek körében Gallia és Hispania déli részén, Baetica és Lusitania

¹¹⁶³ Ambr., Ep. 24,12. Az emeritai Hydatius önként mondott le püspöki hivataláról 388 körül, Ithacius pedig 7 évvel később halt meg száműzetésben, vö. Burgess 1988a, 196.

¹¹⁶⁴ Hyd. 13; 122; Sulp. Sev., Chr. 2,46–49; Chadwick 1976, 94–99; 194–208; Burgess 1988a, 205.

¹¹⁶⁵ Horváth 2004, 79–80.

¹¹⁶⁶ Horváth 2004, 76–77.

¹¹⁶⁷ García Villada 1932, 1,2,124–126; Horváth 2004, 80.

¹¹⁶⁸ Horváth 2004, 68.

¹¹⁶⁹ Escribano 2005, 121–149.

területén,¹¹⁷⁰ illetve Hydatius beszámolója alapján Gallaeciában is,¹¹⁷¹ arra vonatkozóan viszont nincsenek forrásaink, hogy 385 előtt már voltak-e priscillianusok a területen. Elősegítette a mozgalom terjedését az is, hogy Priscillianus tanítása apokrif és eretnek forrásokra, valamint pogány népszokásokra támaszkodott, ezért a „*teológiaiilag megműveletlen talajon*” különösen nagy népszerűséget tudott elérni.¹¹⁷² A 400 körül megtartott toletumi zsinatról¹¹⁷³ Hydatius hosszabb beszámolót közöl: a tanácskozáson elítélték a priscillianusokat, és jó néhány gallaeciai püspök, akik korábban Priscillianus követői lettek, visszatértek a katolikus hitre, köztük az asturikai Symphosius és Dictinius nevű fia, aki még külön művet is írt Priscillianus védelmében.¹¹⁷⁴ A zsinat résztvevői között említi Hydatius Aquae Celenae püspökét, Ortygiust is, akit korábban katolikus hite miatt a priscillianusok száműzésbe kényszerítettek.¹¹⁷⁵

Ezt követően egyre nagyobb erővel üldözték a priscillianusokat, akik ugyan nem alakítottak ki önálló egyházi hierarchiát, de a tanításukkal rokonszenvező püspökök megválasztása és egyházba való visszatérése állandó feszültséget teremtett, 402–403 körül pedig egyfajta szkizmát is eredményezett a hispaniai egyházon belül.¹¹⁷⁶ A szvévek 409-es betörésük és letelepedésük után talán még sajátos védelmet is biztosítottak számukra Gallaeciában, Tranoy ugyanis valószínűsíti, hogy a priscillianusok és a szvévek szövetséget kötöttek egymással, Muhlberger szerint pedig Hydatius szándékosan hallgat erről az egyezségről.¹¹⁷⁷ Tranoy feltételezésének viszont ellent mond, hogy a Hermeric által 433-ban a rómaiakhoz küldött Symphosius püspök kronológiai okok miatt nem azonosítható azzal a hasonló nevű püspökkel, aki még a 400 körül megtartott toletumi zsinat előtt priscillianus volt.¹¹⁷⁸ Azt is tudjuk azonban, hogy a priscillianus eszmék annyira népszerűek voltak Gallaeciában, hogy ez erősen megkülönböztette a területet Hispania többi tartományától,

¹¹⁷⁰ Sulp. Sev., Chr. 2,51,4; Augusto 2016, 637; Cortázar – Vesga 2001, 95.

¹¹⁷¹ Hyd. 16: *exim in Galleciam Priscillianistarum ingreditur heresis*; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 479.

¹¹⁷² Vanyó 1999, 152.

¹¹⁷³ A zsinatot valamikor 397–400 között hívták össze, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478.

¹¹⁷⁴ Hyd. 25: *in provincia Cartaginiensi in civitate Toletum synodus episcoporum contrahitur, in quo, quod gestis continetur, Symphosius et Dictinius et alii cum his Galleciae provinciae episcopi Priscilliani sectatores heresem eius blasphemissimam cum adsertore eodem professionis suae subscriptione condemnant.*

¹¹⁷⁵ A zsinat eseményeiről bővebben: Vives 1963, 19–33; Chadwick 1976, 170–188; 234–239; Díaz 2011, 40; D’Emilio 2015, 229–230.

¹¹⁷⁶ Chadwick 1976, 209; Burgess 1988a, 196. Erről tanúskodik Innocentius pápa levele is, Innoc., Ep. 3, in: PL 20,485–494. A legnagyobb felháborodást valószínűleg az keltette, hogy a priscillianus és az ortodox papok egyaránt áldoztathattak a templomokban, vö. Chadwick 1976, 153; 181; Burgess 1988a, 198; ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a kolostorok jelentős része a priscillianusok kezére került, vö. Riché 2016, 110.

¹¹⁷⁷ Tranoy 1974, 1,42–45; Muhlberger 1990, 240.

¹¹⁷⁸ Hyd. 92; 25; Chadwick 1976, 238; Burgess 1988a, 219.

ezért rendkívül kockázatos lett volna nyíltan fellépni ellenük, és mivel ez Hydatiusnak sem sikerülhetett saját működési területén, inkább hallgatott a közöttük lévő szövetségről.¹¹⁷⁹ A szvévekkel való kiegyezés mindenesetre azt mutathatja, hogy a priscillianusok nem ragaszkodtak minden áron az eszméikhez, megmaradásuk érdekében inkább kompromisszumokat kötöttek és kiegyeztek a politikai hatalommal,¹¹⁸⁰ ráadásul jó néhány forrásunk is van arra vonatkozóan, hogy a barbárok jelenléte kifejezetten kedvezett az eretnek eszmék terjedésének.¹¹⁸¹

Augusto az irodalmi források és a régészeti bizonyítékok feltérképezésével próbálta kideríteni, hogy mi lehetett az oka annak, hogy a priscillianizmus ekkora népszerűséget szerzett Gallaeciában. Ideológiai magyarázatként elfogadja, hogy a gallaeciaiak patriotizmusát erősíthette a priscillianizmus elfogadása, Cardelle de Hartmann nyomán pedig hangsúlyozza, hogy Priscillianus sajátos jellemvonásai is hozzájárulhattak a mozgalom népszerűségéhez.¹¹⁸² A vallási magyarázatok között felmerül Priscillianus ereklyéinek ismertsége és a tanítás fejlődésének „*undercurrent*”-je is, Chadwick pedig az ortodoxiát képviselő császári hatalom erőtlenségével indokolja az eretnekmozgalom terjedését. A korábbi kutatásokkal szemben Augusto szerint Priscillianus életében és közvetlenül a kivégzése utáni időszakban a felsőbb társadalmi rétegek körében is nagy népszerűséget szerzett a priscillianizmus egy „*aristocratic movement*” formájában, amely akkor veszített újra sok támogatót, amikor a toletumi zsinat nyomán jó néhány megtévedt püspök visszatért az egyházba.¹¹⁸³ Augusto összességében „*socio-economic*” jellegű okokra vezeti vissza a jelenséget, mivel az aszketikus eszméknek hódoló arisztokrata csoportok ellenőrzésük alatt tudták tartani Gallaecia lakosságát, miközben hatalmi harcot vívtak egymással korábbi életformájuk megtartásáért.¹¹⁸⁴

Sulpicius Severus valószínűleg azért is írta meg Martinus Turonensis életrajzát, mert a 4. század végén rendkívül sok gondot okozott a priscillianizmus Hispaniában, Augustinus és Orosius a 410-es évek közepétől támadta jó néhány munkában a priscillianusok nézeteit,¹¹⁸⁵ a 440-es években pedig már Thoribiusnak is keményen fel kellett lépnie a

¹¹⁷⁹ Maldonado 2005, 155; Burgess 1988a, 203.

¹¹⁸⁰ A priscillianizmus és a szvévek viszonyáról bővebben: Cardelle de Hartmann, 1998, 81–104.

¹¹⁸¹ August., Ep. 166, in: CSEL 44; Oros., Comm. 1,3; Leo, Ep. 15,16; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 479.

¹¹⁸² Augusto 2016, 635–636; Cardelle de Hartmann 1998, 269–290.

¹¹⁸³ Chadwick 1976, 220–221; Augusto 2016, 640–643.

¹¹⁸⁴ Augusto 2016, 651.

¹¹⁸⁵ Augustinus a *Liber ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas*, Orosius pedig a *Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum* című munkájában fejtette ki nézeteit, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 479.

gallaeciai priscillianusokkal szemben. Amikor 448-ban a szvévek felvették a kereszténységet, a priscillianizmus gyorsan hanyatlásnak indult, ezt pedig elősegítette az is, hogy az arianus gótok manicheusként üldözték a priscillianusokat.¹¹⁸⁶

A Priscillianusról kialakított kép folyamatosan változott. Sulpicius Severus kiváló adottságait, nagy tudását, vitakészségét és sikerorientáltságát emelte ki,¹¹⁸⁷ mások vértanúként tisztelték aszketizmusa miatt,¹¹⁸⁸ később viszont a manicheizmus hispaniai terjesztőjének tartva leginkább eretnekként tekintettek rá. Priscillianus reális megítélése azért nehéz feladat, mert ellenfelei erős érzelmi indulatokkal bíralták őt, a kutatók egy része viszont felmentette az eretnekség alól.¹¹⁸⁹ Priscillianus esete jól mutatja a provinciabeli társadalom sajátos helyzetét a 4. század végén, hiszen az eretnekek sajátos nézeteikkel és vallásgyakorlatukkal egyfajta ellentársadalmat alkottak és elkülönültek a társadalom keresztény tagjaitól, ezért nemcsak az egyházi, hanem a császári hatalom is üldözte őket, gyakran még a létezésüket is igyekeztek meggátolni.

3.2.2.6 A manicheizmus

A korai kereszténység idején fellépő gnoszticizmus hatalmas veszélyt jelentett az egyházra, mert a keresztény tanításba szivároghva vált népszerűvé a 3. századi pogányság körében.¹¹⁹⁰ Legfejlettebb formáját a perzsa Mani (216–276) hirdette, aki aszketikus etikája mellett dualista jellegű tanítását a jó és a rossz, illetve a világosság és a sötétség állandó küzdelmére alapozta.¹¹⁹¹ Miután Mani I. Bahram király fogságába esett és 276 körül belehalt a kínzásokba, mozgalma önmagát az addigi vallások közül a legtökéletesebbnek hirdetve egyre népszerűbbé vált a Földközi-tenger vidékétől egészen Kínáig.¹¹⁹²

¹¹⁸⁶ Vanyó 1999, 154. Az 561-es és az 572-es bracarai zsinatok még határozottabban léptek fel a priscillianusokkal szemben, Leovigild gót király pedig 585-ben a terület meghódításával felszámolta a priscillianusok mozgalmát, vö. Denzinger – Umberg 1942, 231–245.

¹¹⁸⁷ Sulp. Sev., Chr. 2,3–5. Priscillianus *Würzburgi Traktátusok* néven ismert írásait a 19. század végén fedezték fel. Tanításait Orosius foglalta össze a 414-ben írt *Commonitorium de errore Priscillianistarum* című munkájában, ennek elemzését lásd: Spät 1997, 21–27.

¹¹⁸⁸ Ereklýei feltehetően Santiago de Compostellában vannak, vö. Chadwick 1976, 233.

¹¹⁸⁹ Horváth 2004, 67.

¹¹⁹⁰ Vanyó 2007a, 325–327. A gnosztikusok perzsa, görög, egyiptomi és keresztény elemeket keverve elválasztották a megváltást Krisztus személyétől, és azt gondolták, hogy tudásuk felülmúlja az egyház tagjainak ismereteit, vö. Grill 1998, 91.

¹¹⁹¹ Segesváry 1994, 49; Chadwick 2007, 582; Vanyó 2007b, 53. Mani életéről és a manicheus gnóziról bővebben: Burrus 1995, 48–79; Eliade 2006, 539–545; Lieu 2007.

¹¹⁹² Szántó 1983, 100; Brown 1999, 50. A manicheizmus birodalmon belüli terjedéséről lásd: Brown 1972, 94–118.

A manicheizmus veszélyességét jelzi, hogy mind a pogány, mind a keresztény császárok igyekeztek megfékezni a terjedését, ezért követői már a kezdeti időszakban is titkos összejövetelekre kényszerültek és föld alatti szektaként működtek. Diocletianus 297-es rendeletében a régi római vallás védelmében megpróbált szigorúan fellépni a mágia gyanújába keveredett manicheusokkal szemben, az eretnek vezetőknek máglyahalált ígért, követőiket pedig vagyonelkobzással sújtotta. Valentinianus is vagyonelkobzással élt a manicheizmus követőivel szemben, minden más vallási csoportnak viszont engedélyezte a működését.¹¹⁹³

A fiatal Augustinus 9 éven át Carthagóban került kapcsolatba a manicheusokkal, a szekta *auditor* tagjaként fellépett a katolikus egyházzal szemben, ezért amikor 374 körül vissza akart térni szülővárosába, Thagastéba, keresztény anyja kitagadta őt manicheus hite miatt. A Carthagóban töltött időszak végén, 383 körül találkozott Faustus manicheus püspökkel, akivel való beszélgetése miatt kiábrándult a mozgalomból.¹¹⁹⁴ Amikor Rómába költözése után a manicheusok szereztek neki *rhétori* állást, saját szemével láthatta, hogy a manicheusok valóban a föld alatt tartják gyűléseiket.¹¹⁹⁵ Mivel az előkelő római körök ellenségesen tekintettek a manicheusok tevékenységére, Augustinus végleg szakított velük, és Africába való 388-as visszatérése után jó néhány munkát írt tanításuk ellen.

Theodosius uralkodása alatt a 381-es aquileiai zsinaton kifejezetten megtiltották a keresztények számára, hogy áttérjenek a manicheus vallásra, ezenkívül lehetővé tették, hogy időbeli korlát nélkül meg lehessen büntetni azokat a manicheusokat, akik megszegték a gyülekezési tilalmat, visszamenőleg pedig megfosztották őket a végrendelkezési és öröklési jogaiktól is.¹¹⁹⁶ Honorius 399-es rendeletében már halállal büntette a manicheizmus követőit, II. Theodosius pedig különösen nagy szigorúsággal, a városokból való elűzéssel és szintén halálbüntetéssel lépett fel ellenük.¹¹⁹⁷

Az 5. század közepén még biztosan létezett egy titkos manicheus mozgalom, amely a katolikus lakosság és a papság körében is nagyon népszerű volt.¹¹⁹⁸ Hydatius 445-ben büszkén számolt be olvasóinak arról, hogy Asturiciában Thoribius püspökkel együtt jelentéseket készítettek bujkáló manicheusokról, azokat pedig továbbították Antoninus

¹¹⁹³ Gárdonyi 2006, 51; Lyman 2007, 307; Chadwick 1999, 158.

¹¹⁹⁴ August., De Civ. 15,9. Augustinus elsősorban a sekélyes képzés és a manicheusok túlságosan fantasztikus mitológiája miatt volt csalódott, Faustust pedig hízelgő fecsegőnek tartotta, vö. August., Conf. 5,6,10; Randers-Pehrson 1993, 64; Lieu 2007, 290–291; Adamik 2009, 793.

¹¹⁹⁵ August., Conf. 5,10,19; Vanyó 2007b, 308–309.

¹¹⁹⁶ CTh 16,5,7; Sály 2009, 51; 75.

¹¹⁹⁷ CTh 16,5,35; 16,5,65,2; Kelemen 2007, 83; Sály 2009, 71.

¹¹⁹⁸ Chadwick 1999, 227; Vanyó 2007b, 371.

emeritai püspökhöz, de Hydatius itt valószínűleg a priscillianusokra gondol, akiket a korszakban megvádoltak és gyakran össze is keverték a manicheusokkal.¹¹⁹⁹ Leo pápa mindenesetre arra kényszerült, hogy az összes tartományba szétküldje a róluk szóló jelentéseket, hogy ezzel is megpróbálja felszámolni az eretnek tanításukat.¹²⁰⁰ A manicheusok elleni fellépés hatékonyságát és Hydatiusék eredményes munkáját jól mutatja, hogy amikor 448-ban egy Rómából Asturicába utazó manicheus, Pascentius Emeritába menekült, Antoninusnak nemcsak hogy sikerült elfognia és kihallgatnia, hanem még azt is elérte, hogy távozzon Lusitania tartományból.¹²⁰¹

3.2.2.7 A pelagianizmus

Hydatius rendkívül szűkszavúan nyilatkozik Pelagius szektájáról (*Pelagiani sectam*), amellyel szemben Hieronymus nagy erővel lépett fel és páratlan sikereket aratott.¹²⁰² Az 5. század elején a szentháromságtani problémák mellett antropológiai és szoteriológiai kérdések is megfogalmazódtak, különösen az ember szabad akaratával, illetve a bűn és a kegyelem viszonyával kapcsolatban.¹²⁰³ Amikor Pelagius (megh. 418) 384 körül Rómába érkezett és aszketikus életmódjával azt hirdette, hogy a kegyelem nem szükséges az üdvösséghez, mert az ember szabad akaratával megszerezheti azt,¹²⁰⁴ nézetei rendkívül gyorsan terjedtek, különösen Dél-Itáliában, Észak-Africában, Hispaniában, Galliában és az ír területeken.¹²⁰⁵

¹¹⁹⁹ Hyd. 122: *in Asturicensi urbe Galleciae quidam ante aliquot annos latentes Manichei gestis episcopalibus deteguntur quae ab Ydatio et Thoribio episcopis, qui eos audierant, ad Antoninum Emeritensem episcopum directa*; Burgess 1988a, 205.

¹²⁰⁰ Hyd. 125: *gesta de Manicheis per provincias diriguntur*; Lieu 2007, 293. Mivel a manicheusok elutasították a kehelyből való áldozást, Leo kötelezővé tette a két szín alatti áldozást, hogy ezzel is meggátolja a manicheizmus további terjedését, vö. Leo, Serm. 27,9–16; 82,3–4.

¹²⁰¹ Hyd. 130. Iustinianusnak még a korábbiakhoz hasonlóan halálbüntetéssel kellett sújtania a manicheizmus követőit, vö. CI 1,5,12,3. Az európai, észak-africai és kis-ázsiai terjedés után az 5. században már visszaesés következett be, a 6. században pedig eltűntek Európából a manicheus eszmék, de africai, szászánida, örmény, bolgár és távol-keleti területeken még hosszú századokig nagy népszerűségnek örvendett, vö. Eliade 2006, 545.

¹²⁰² Hyd. 51. Hydatius nemcsak hogy nem ismeri a tanításukat, hanem még alapítójukat, Pelagiust is hibásan nevezi meg.

¹²⁰³ Az ókeresztény antropológia fontosabb problémáiról lásd: Frenyó 2002, 111–146; Vanyó 2009, 637–646.

¹²⁰⁴ Pelagius tanításáról bővebben: Rees 1998; Vanyó 2009, 649–652; Bonner 2018. Az újabb kutatások cáfolják, hogy Pelagius az alexandriai Kelemen, Iohannes Chrysostomus és a mopsuestiai Theodorus munkáinak alapos tanulmányozása alapján alakította volna ki saját felfogását, nagy hatással volt rá viszont a Hieronymus betlehemi kolostorából Rómába érkező szír szerzetes, Rufinus, akivel 399-ben ismerkedett meg, vö. Vanyó 2007b, 272.

¹²⁰⁵ Prete 1961, 20–27. Pelagius követőiről és a római arisztokrácia körében szerzett népszerűségéről bővebben: Brown 1972, 183–226.

Pelagius a barbárok 409-es betörése után Észak-Africába menekült és találkozni akart Augustinusszal, de ő nem tartózkodott Carthagóban, ezért tovább hajózott a Szentföldre. Egy Caelestius nevű ügyvéd viszont Pelagiusszal való megismerkedése után provokatív formában kezdte hirdetni tanítását, de a 412-es carthagói zsinaton elítélték nézeteit, ezért ő Ephesusba vonult és pappá szenteltette magát.¹²⁰⁶ Bár a pelagianus-vita Augustinus kegyelemtanával kapcsolatban robbant ki, 413-ban Augustinus még egy udvarias levelet is küldött Pelagiusnak, később viszont már ellenezte, hogy az igaz hívők az ő munkáit olvassák.¹²⁰⁷ Hieronymus is fellépett az őt kritizáló és Palaestinába érkező Pelagius ellen, amikor a szentföldi helyeket felkereső nyugati zarándokokat, köztük Pelagius személyét is bírálta, Orosiustól pedig azt kérte, hogy a 415-ös hierosolymai zsinaton hívja fel a pelagianus püspökök figyelmét arra, hogy Pelagiust és Caelestiust már jó néhány zsinaton elítélték.¹²⁰⁸ Hydatius biztosan túloz, amikor azt állítja, hogy Hieronymus teljesen szétzúzta a pelagianusok mozgalmát, mivel a 415-ös diospolisi tanácskozáson elítélés helyett még igazhitűnek is nyilvánították Pelagiust, aki elhatárolta magát Caelestius tanításától.¹²⁰⁹ Pelagius rehabilitációjának hírére a 416-os carthagói és milevei zsinat Pelagius ellen foglalt állást, majd 417-ben Innocentius pápa javaslatára Pelagiust és Caelestiust kiközösítették az egyházból, Augustinus pedig több művében, 417-től pedig személyesen is fellépett a téves tanítások ellen.¹²¹⁰

Amikor Pelagius és Caelestius a pápai tekintély elismerésével elérte, hogy a trónra lépő Zosimus ismét ortodoxnak nyilvánítsa őket, az africai püspökök tiltakozni kezdtek és Augustinusszal együtt követeket indítottak Ravennába az uralkodó meggyőzése érdekében. Végül 418. április 30-án egy császár rendelet eretneknek nyilvánította és száműzte őket, Zosimus pedig *Epistula tractoria* című körlevelében ítélte el őt.¹²¹¹ Bár Caelestius Alexandriához és Constantinopolishoz is fellebbezett a döntés ellen, a 419-es carthagói zsinaton elítélték Pelagius nézeteit és 18 itáliai püspököt is száműztek.¹²¹² A 420-as években fokozatosan gyengült a pelagianusok mozgalma, mert a száműzött püspökök nagy része visszatérhetett az egyházba, de Augustinusnak még jó néhány esetben segítséget kellett

¹²⁰⁶ Jedin 1962, 2,1,173; Chadwick 2007, 589–590.

¹²⁰⁷ August., Conf. 10,29,40; Ep. 146; 180; 188.

¹²⁰⁸ PL 24,682A–785B; Vanyó 2007b, 333. A pelagianus eszméket hirdető latin nyelvű szerzőkről bővebben: Vanyó 2007b, 272–274.

¹²⁰⁹ Hyd. 51: *Pelagiani sectam cum eodem auctore adamantino veritatis malleo contrivit*; Fliche – Martin 1947, 4,99–104.

¹²¹⁰ August., Ep. 175–176; Jedin 1962, 2,1,176; Chadwick 2007, 591. Augustinus kegyelemtanáról és Pelagiusszal folytatott vitájáról bővebben: Vanyó 2007b, 330–340; Vanyó 2009, 653–669.

¹²¹¹ August., Ep. 201; Randers-Pehrson 1993, 126; Chadwick 1999, 216; Edwards 2007, 375; Löhr 2007, 41.

¹²¹² Vanyó szerint a pelagianusoknak valamilyen, máig nem tisztázott szerepük lehetett a 419-es pápaválasztásban, vö. Vanyó 2007b, 334.

nyújtania a galliai szerzeteseknek a pelagianus tanok megcáfolásában. A 431-es ephesusi zsinaton tárgyalás és meghallgatás nélkül nyilvánították eretneknek a pelagianizmus követőit, a brit keresztény közösségek azonban továbbra is szimpatizáltak a mozgalommal, ezért Coelestinus pápa egy Palladius nevű püspököt küldött a helyzet rendezésére.¹²¹³

3.2.2.8 A donatizmus

Hydatius csupán egyetlen alkalommal utal a donatistákra, amikor Augustinus fölöttük aratott győzelmről beszél.¹²¹⁴ Mivel a 4. században a birodalom számos területén megjelentek olyan szakadár mozgalmak, amelyek nagy népszerűségük miatt veszélyeztették a birodalmi egyház megerősödését, a császári beavatkozásnak köszönhetően sok esetben sikerült ezeket az egyre szélesebb körben terjedő tanításokat féken tartani, de a donatizmus jó néhány évtizedre megnehezítette az uralkodók egységesítő törekvéseit Észak-Africában.¹²¹⁵

A főként Numidia és Mauritania lakossága körében népszerű mozgalom kialakulása a carthagói püspökválasztás során felmerült vitákhoz kapcsolódik, amelyben a *traditor*rá vált¹²¹⁶ Felix támogatásával Caecilianust választották püspökké,¹²¹⁷ vele szemben pedig Donatus Maiorinust jelölte a carthagói egyház élére.¹²¹⁸ Amikor Caecilianus Constantínustól kért segítséget, először fordult elő, hogy vallási kérdésben magához a császárhoz nyújtottak be fellebbezést. Constantínus pénzbeli támogatást küldött Caecilianusnak és az africai helytartót bízta meg az ügy kivizsgálásával.¹²¹⁹ A 313-as római zsinaton Felixet

¹²¹³ Chadwick 2007, 593–594; Denzinger – Umberg 1942, 174–181; Randers-Pehrson 1993, 282; Vanyó 2007b, 380. Egy évszázaddal később az 529-es 2. arausiói zsinaton Caesarius arelatéi érsek vezetésével ismét eretneknek nyilvánították a pelagianizmust, II. Bonifatius pápa pedig 530-ban teljesen felszámolta a mozgalmat, vö. Szántó 1983, 197.

¹²¹⁴ Hyd. 45.

¹²¹⁵ A donatizmus kialakulásáról és terjedéséről bővebben: Frend 2004, 259–264; a donatisták tanításához és jelentőségéhez lásd: Tengsöröm 1964; Hoover 2018.

¹²¹⁶ A Diocletianus-féle üldözések alatt jó néhány püspök az előírt rendeletnek megfelelően keresztény könyveket szolgáltatott ki a pogány hatóságoknak, ezzel *traditor*rá vált, az ilyen magatartást tanúsítókat viszont a hívek egy része Cyprianus szentségtanára hivatkozva árulónak és a hívek megfertőzőjének tartotta, vö. Cypr., Ep. 67; Havas – Németh – Szabó 2001, 438.

¹²¹⁷ 311-ben Mensurius püspök halála után a papság többsége Caecilianus *archidiaconus*t választotta a város püspökévé, de amikor egyik támogatójáról, Felixről kiderült, hogy korábban *traditor*rá vált, felmerült Caecilianus felszentelésének érvénytelensége, vö. Lortz 1962, 1,140; Randers-Pehrson 1993, 136–138; Vanyó 2007a, 338–340.

¹²¹⁸ Amikor a Felix ügyében összehívott carthagói zsinaton 70 numidiai püspök úgy döntött, hogy Caecilianus beiktatása érvénytelen volt, a helyére Casae Nigrae püspöke, Donatus egy Maiorinus nevű *lectort* nevezett ki, Róma és a többi Észak-Africán kívüli egyház viszont kitartott Caecilianus hivatala mellett, vö. Heussi 2000, 103. Az esethez kapcsolódó forrásokat közli: Löhr 2007, 42–43.

¹²¹⁹ Constantínus és Caecilianus viszonyáról bővebben: Brandt 2007, 94–101.

felmentették a *traditors*ág vádja alól, így Caecilianus felszentelése törvényesnek minősült, de Maiorinus hívei újra fellebbeztek az ítélet ellen. A 314-es arelatéi tanácskozásra már az összes nyugati provincia vezetője meghívást kapott, de a jelenlévő 33 püspök ugyanezt a döntést hozta,¹²²⁰ amikor pedig 316-ban Maiorinus halála után Donatus foglalta el a püspöki széket, maga a császár állt ki Caecilianus mellett. Mivel az africaiak többsége nem fogadta el a zsinati döntést, a carthagói egyház két részre szakadt, és a donatisták a katolikusoktól elkülönülve más városokban is önálló gyülekezeteket hoztak létre, elutasítva ezzel a Rómával való együttműködést.

A mozgalom társadalmi alapját elsősorban a lesüllyedt szabadok és a rabszolgák képezték, ezért a donatisták vallási törekvései kiegészültek a szegények helyzetének javítását és az emberek közötti egyenlőség megteremtését célzó követelésekkel. A nyugati tartományok és az africai nagyvárosok romanizált polgárai kitartottak a katolikus álláspont mellett, az elszegényedett falusi bennszülött réteg azonban tömegesen csatlakozott Donatus mozgalmához, ugyanakkor sok esetben egy-egy város püspökének saját véleménye határozta meg, hogy a közösség melyik oldalra állt a vitában.¹²²¹ Constantinus számos lépést tett az africai egység megteremtése érdekében: elvette a donatista közösségek templomait, száműzte a vezetőit, gyakran még a hadsereget és a helyi hatóságokat is bevetette, hogy üldözésükkel megfékezze az irányzat terjedését. Törekvései annyira eredménytelenek maradtak, hogy 321-ben még azt is meg kellett engednie a donatista vezetőknek, hogy hazatérjenek a száműzetésből. Amikor 336-ban a mozgalom megerősítése céljából maga Donatus hívott össze egy zsinatot Carthagóban, 270 püspök jelent meg a tanácskozáson, vagyis Donatus népszerűsége miatt jóval több egyházi vezetőt tudott mozgósítani saját védelmében, mint amennyit Constantinus részvételre bírt egy évtizeddel korábban a niceai zsinaton.¹²²²

Constans idején folytatódott a donatisták üldözése, különösen azért, mert egy aszkézist hirdető fanatikus csoportjuk, a circumcelliók csoportokba verődve vándoroltak és szélsőséges eszközökkel igyekeztek megfélemlíteni a katolikusokat. Donatus 347-es száműzetését követően a római katonaságnak rendkívül keményen kellett fellépnie a circumcelliókkal szemben,¹²²³ 355-ben bekövetkezett halála után viszont csökkenni kezdett a donatisták befolyása. Iulianus 361-es restitúciós *edictuma* alapján egy időre szünetelt az

¹²²⁰ Jedin 1998, 12, Edwards 2007, 369.

¹²²¹ Jedin 1962, 2,1,147–148; Gárdonyi 2006, 69.

¹²²² Cameron 2007a, 94–95; Chadwick 2007, 583.

¹²²³ August., Ep. 185,7,30. Tevékenységüket később vizsgáljuk meg részletesen.

üldözésük és szabadon gyakorolhatták vallásukat,¹²²⁴ Valentinianus uralkodása alatt viszont az ő támogatásukkal robbant ki az a felkelés, amelynek következtében Mauretania *cliens*ének fiát, Firmust 370-ben császárrá kiáltották ki.¹²²⁵ A donatisták egyik numidiai vezetője, Optatus püspök az africai helytartóval, Gildóval összefogva 398-ban leállította a Róma számára nélkülözhetetlen gabonaszállítmányokat és egy önálló africai állam létrehozására törekedett, Stilicho azonban kegyetlenül leverte a lázadásukat.¹²²⁶

Augustinus a püspöksége alatt jó néhány zsinat összehívását kezdeményezte, hogy a katolikus püspökök egységes álláspontot alakíthassanak ki a donatizmussal kapcsolatban, és hogy megszűnjön az africai egyházon belül kialakult szakadás. Először dialógusok formájában, majd az évenkénti africai tanácskozásokon történő felszólalásával próbálta a donatistákat visszatéríteni a katolikus egyházba, a római hatóságok pedig gyakran pénzbüntetések kiszabásával és erőszak alkalmazásával sújtották őket, hogy ezzel is segítsék Augustinus céljainak megvalósulását.¹²²⁷ A határozott politikai nyomás és a 397–404 közötti püspöki tanácskozások eredményeképpen 405-ben törvényen kívül helyezték a donatistákat és felerősödött az üldözésük, Honorius pedig feltehetően a donatisták erőszakos fellépései miatt hozott rendeletet arról 409-ben, hogy a katolikus papok bántalmazása bűncselekménynek számít.¹²²⁸ 411 májusában Marcellinus *comes* a katolikusok kezdeményezésére zsinatot hívott össze Carthagóba, ahol Augustinus a legnagyobb sikerét érte el, hiszen 286 katolikus és 284 donatista püspök jelenlétében¹²²⁹ cáfolta meg a donatisták téves tanítását, amelynek következményét Hydatius frappánsan úgy fogalmazta meg, hogy Augustinus *legyőzte* a donatistákat (*Donatistas superatos*).¹²³⁰ 412-ben Honorius császár parancsot adott a donatisták kiátkozására, amely alapján a papjaikat száműzték, a híveket pedig pénzbírsággal és teljes vagyonelkobzással sújtották.¹²³¹ Miután a 413-ban

¹²²⁴ August., Ep. 105,2,9.

¹²²⁵ A helyi lakosság a nomád berber törzsek fosztogatásai miatt volt elégedetlen, ráadásul Romanus africai *comestől* sem kaptak segítséget a védekezésben, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 631–632.

¹²²⁶ Jedin 1962, 2,1,151–152; Randers-Pehrson 1993, 143. Gildo az africai seregek főparancsnokaként hatalmas birtokokat szerzett, ezért amikor Honoriuszal szembefordult, a saját földjeiket féltő római *senátorok* támogatták Stilichót a rendteremtésben, bár a keleti katonai egységek nagy része még a hunok elleni harccal volt elfoglalva, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 656. A Gildo ellen vonuló római expedíciós sereg összetételéről és a hadjárat stratégiai jelentőségéről bővebben: Várady 1961, 60; 247–248.

¹²²⁷ August., Ep. 88; 93; 100; 104; 113; 115; 186; 229.

¹²²⁸ CTh 16,2,31; Löhr 2007, 40; Sály 2009, 105–106.

¹²²⁹ Segesváry szerint csak 279 donatista püspök vett részt a tanácsozáson, vö. Segesváry 1994, 79.

¹²³⁰ Hyd. 45; PL 43,613–650. Augustinus donatisták elleni tevékenységéről bővebben: Corcoran 1997.

¹²³¹ CTh 16,5,22; 16,5,52; 16,6,6; Löhr 2007, 44; Chadwick 2007, 586–587; Sály 2009, 73.

tartott gyűlésen sem közeledtek az álláspontok, a donatisták ereje végleg megtört, és jelentős részük visszatért a katolikus egyházba.¹²³²

3.2.3 Hűtlenség és lojalitás a rómaiaknál

Hydatius szerint a barbárok viselkedése és az eretnekmozgalmak terjedése annyira összezavarta a rómaiakat,¹²³³ hogy az egyházi és a politikai életben jó néhány római polgár tevékenysége is szétfeszítő erőként járult hozzá a birodalom zűrzavaros helyzetének kialakulásához, ahogyan a moralizáló Ammianus Marcellinus is a birodalom életében felmerülő problémákért egyes személyek kudarcait és a császári hatalommal szembe forduló magatartásukat tartotta felelősnek.¹²³⁴ Burgess szerint a rómaiak viselkedésének két legjelentősebb „*deviation*”-ja, a trónbitorlás és az eretnekség a császári család tagjai és a nagy vallási személyiségek „*counterpoint*”-jaként jelenik meg a krónikában,¹²³⁵ éppen ezért érdemes részletesen kitérnünk a hűtlenség és a lojalitás megnyilvánulásaira az egyházi és a politikai vezetők esetében.

3.2.3.1 Problémák az egyház életében

A 2. századi pogány filozófus, Celsus elismeréssel szólt arról, hogy a keresztények fő ereje az összetartozás tudatában van, és ezt elsősorban az ellenségtől való közös félelem alakította ki a keresztényüldözések során.¹²³⁶ Hydatius három évszázaddal később már úgy látja, hogy az eretnekségek terjedése, mint külső veszély nem volt elegendő ahhoz, hogy a püspökök és a hívek egymással összefogva kiálljanak az ortodoxia mellett, és közösen lépjenek fel azok ellen, akik veszélybe sodorják a birodalmi vallást. Az egyházi fegyelem hívek közötti lazulását már a 4. században is többféle módon igyekeztek megakadályozni, Constantinopolisban például a nyilvános fegyelmezési eljárások mellett egy rövid ideig titkos szankciókat is alkalmaztak, Augustinus pedig a bűn nagyságához mérten javasolta a

¹²³² Egyes kutatók valószínűsítik, hogy a donatisták és a katolikusok békésen éltek egymás mellett, és a püspökválasztások során akár egy időre egyesülhettek is, a vandálok érkezése után pedig csatlakozhattak az arianus hódítókhoz, vö. Löhr 2007, 45–47; Angenendt 2008, 82.

¹²³³ Hyd. *praef.* 6.

¹²³⁴ Amm. Marc. 20,4,8; Breisach 2004, 82; Albrecht 2004, 1151.

¹²³⁵ Burgess 1988a, 232.

¹²³⁶ Orig., C. Cels. 3,14; Vanyó 2007a, 131–132.

büntetések kiszabását,¹²³⁷ Hydatius korára viszont ennél sokkal súlyosabb problémát jelentett a püspökök közötti fegyelem fokozatos romlása és az eretnekségek elleni egységes fellépés hiánya. Azt is meg kell jegyeznünk azonban, hogy az 5. századi Hispaniában a katolikus egyház még a „*standardisation and expansion*” állapotában volt, különösen az egyházigazgatási rendszer kiépítését és a népesség korábbi istentiszteleti szokásainak átalakítását tekintve,¹²³⁸ ez pedig nagyban kedvezett a pogány és a keresztény vallásgyakorlat egymás mellett élésének és az eretnek irányzatok terjedésének.

Thoribius, Asturica püspöke arról tájékoztatta a fent említett levelében Hydatiust és Caeponiust,¹²³⁹ hogy utazgatásai során úgy látta a legtöbb provinciában, hogy az egyházi vezetőknek sikerült megfékezniük az eretnekségek terjedését, és a mozgalmakkal szimpatizálók vagy visszatértek a katolikus hitre, vagy száműzetésbe kellett vonulniuk, Gallaeciában viszont a téves tanítások egyre jobban megfertőzték a lakosságot és veszélybe sodorták az ortodoxiát.¹²⁴⁰ Úgy tűnik, hogy a gallaeciai püspökök nem vették túl komolyan a katolikus hit védelmét, vagy túlságosan türelmesek voltak az eretnekmozgalmakkal szemben, Thoribius mindenesetre a kialakult helyzetért azokat a püspököket hibáztatja, akik nem tartják be következetesen a pápai utasításokat és fegyelmezetlenségükkel szabad utat engednek az eretnekmozgalmak terjedésének.¹²⁴¹ Vilella szerint a római császárság és a katolikus hit támogatói még mindig nagyon széles tábort alkottak ebben az időszakban, ezért Thoribius kritikája legfeljebb csak Hispania egészére vonatkozóan lehet helytálló,¹²⁴² ennél azonban sokkal valószínűbbnek tűnik Burgess álláspontja, mely szerint a 440-es évek Gallaeciájában Thoribiuson és Hydatiuson kívül nem sok olyan püspököt találunk, aki teljes mértékben elutasítaná a priscillianus tanításokat, egy kívülálló szemével pedig akár az összes gallaeciabeli priscillianusnak tűnhetett, ezért sem véletlen, hogy jó néhányan vallási okok miatt hagyták el a provinciát.¹²⁴³

¹²³⁷ August., De mend. 17,35; Segesváry 1994, 78.

¹²³⁸ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 477.

¹²³⁹ Thor., Ep. ad Hyd. et Cep., in: PL 54,693–695.

¹²⁴⁰ Hieronymus hasonlóan negatív képet fest a priscillianizmus hispaniai népszerűségéről, de szerinte Baeticában volt a legsúlyosabb a helyzet, vö. Hier., Ep. 75,3; Augusto 2016, 637.

¹²⁴¹ Muhlberger 1990, 237; 241. Gregorius Turonensis néhány évtizeddel később egyenesen arról ír, hogy a papság körében hatalmas méreteket öltött a kapzsiság, az iszákosság, a hatalomért való törtetés és a féltékenykedés, vö. Breisach 2004, 103.

¹²⁴² Vilella 1999, 40.

¹²⁴³ Burgess 1988a, 197–200. Többek között a priscillianizmus megerősödése is közrejátszhatott abban, hogy Orosius elhagyta Gallaeciát, vö. Chadwick 1976, 191; Arce szerint viszont sem ez, sem a szvévek jelenléte nem indokolja az utazást, mert Orosius inkább csak találkozni akart a nagy tanítómesterrel, vö. Arce 2005, 356; Oros. 3,20,6–7; 5,2. Bacharius pusztán gallaeciai származása miatt kényszerült arra, hogy igazhitűségét a pápa előtt igazolja, vö. Bach., De fide 1–2, in: PL 20,1019; López Pereira 1998, 30–31; de maga Thoribius is

Thoribius már annyira veszélyesnek ítélte meg a helyzetet, hogy a pápától egy hispaniai vagy gallaeciai zsinat összehívására is engedélyt kapott,¹²⁴⁴ de nem tudjuk biztosan, hogy megvalósult-e ez a tanácskozás, mivel Hydatius erről semmit sem nyilatkozik.¹²⁴⁵ Gallaecia püspökei feltehetően nem segítették Thoribius és Hydatius manicheusok elleni küzdelmét sem, mert Leo pápának Hispania-szerte szét kellett küldenie a manicheusokról szóló jelentéseket,¹²⁴⁶ 449-ben pedig Flavianus püspökkel folytatott levelezését Cyrill írásával és más jelentésekkel együtt terjesztette az egyházban.¹²⁴⁷ Leo valószínűleg így próbálta egyértelműen a katolikus egyház melletti kiállásra ösztönözni a hitükben megingott gallaeciai püspököket, akiknek egy része még mindig az eretnekek oldalán állt. Leo Thoribiusnak írt válaszában megerősíti feltételezésünket, amikor még borúsabb képet fest a gallaeciai püspökök hűségéről, mert jó néhányan nemcsak hogy nem léptek fel az eretnekekkel szemben, hanem még segítették is a hitük terjesztését.¹²⁴⁸ Burgess azt állítja, hogy Hydatius nem értékelte az eretnekségekkel szembeni küzdelem apróbb sikereit, mert hamis prófétáknak tartotta őket és ezek az események inkább csak fokozták pesszimizmusát,¹²⁴⁹ ha azonban ez így lenne, akkor nem látnánk a krónikában Hydatius kiállását az ortodoxia mellett, és nem buzdítaná ennek követésére a többi püspököt és az olvasókat sem.

A kutatók többsége felfigyelt arra, hogy a Hydatius és Caeponius által feljelentett manicheusok ügyét nem a gyakorlatnak megfelelően Bracarában, Gallaecia fővárosában tárgyalták, hanem Emeritában. Mivel Hydatius csak keveset nyilatkozik a bracarai egyházról, Balconius bracarai püspök szerepe pedig még ma is vita tárgyát képezi,¹²⁵⁰ az esetet valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy a legtöbb egyházi vezetővel ellentétben Emerita püspöke, Antoninus határozottan támogatta az eretnekekkel szembeni fellépést, míg

hosszú ideig volt távol püspökké szentelése előtt, vö. Thor., Ep. ad Hyd. et Cep. 1, in: PL 54,693; Chadwick 1976, 209.

¹²⁴⁴ Leo, Ep. 15,17, in: PL 54,677–692; Muhlberger 1990, 239.

¹²⁴⁵ Az 561-es első bracarai zsinat említ egy hispaniai gyűlést, de ezek aktái nem maradtak fenn. A modern kutatók nincsenek egységes állásponton ebben a kérdésben, hiszen Torres Rodríguez szerint Gallaeciában és Hispaniában is tartottak egy-egy zsinatot, vö. Torres Rodríguez 1977, 102; Thompson csak a gallaeciairól tud, vö. Thompson 1982, 196; Tranoy és Chadwick viszont jogosan kételkedik abban, hogy bárhol is tárgyaltak volna az eretnekek ügyéről, vö. Tranoy 1974, 2,85; Chadwick 1999, 216–217.

¹²⁴⁶ Hyd. 125: *per episcopum Romae tunc presidentem gesta de Manicheis per provincias diriguntur*.

¹²⁴⁷ Hyd. 137: *de Gallis epistolae deferuntur Flaviani episcopi ad Leonem episcopum missae cum scriptis Cyrilli episcopi Alexandrini ad Nestorium Constantinopolitanum de Eutychete Hebionita heretico et Leonis episcopi ad eundem responsa, quae cum aliorum episcoporum et gestis et scriptis per ecclesias diriguntur*.

¹²⁴⁸ Leo, Ep. 15,17, in: PL 54,677–692; Muhlberger 1990, 241.

¹²⁴⁹ Burgess 1988a, 186.

¹²⁵⁰ Hyd. 122. Balconius tevékenységéről bővebben: Avit., Ep. ad Balc., in: PL 41,805–818; Torres Rodríguez 1977, 92–97; López Pereira 1998, 29–30; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478.

Bracara püspöke szimpatizálhatott a manicheusokkal vagy a priscillianusokkal, mivel a város a szvévek igazgatási központjaként funkcionált.¹²⁵¹ Bár Emerita katonai táborként és igazgatási központként is működhetett ebben az időben,¹²⁵² a szvévek a jelek szerint nem akadályozták a nyomozásban részt vevő püspökök utazgatását és az eretnekmozgalmak ellen végzett tevékenységüket, ebből következően a 440-es években kevésbé tartották szoros ellenőrzés alatt a római lakosságot, mégha Burgess hipotézise szerint bele is avatkoztak néhány alkalommal Gallaecia egyházi ügyeibe. Ennek ellenére nem gondoljuk, hogy Hydatiusnak nagy bátorságra lett volna szüksége ahhoz, hogy elhagyja a püspöki székét az asturikai manicheusok felkutatása érdekében, mert mindezt a város püspöke, Thoribius kérésére tette, az intézkedés pedig összhangban volt Hydatius elveivel.¹²⁵³ Ezek alapján jól látszik, hogy a gallaeciai püspökök többsége nem nyíltan fordult szembe a pápa akaratával, hanem inkább közömbösséget tanúsítva egyszerűen nem tett lépéseket az ortodoxia védelmében, megghiúsítva ezzel Thoribius és Hydatius kitartó munkáját, az emeritai Antoninus viszont valószínűleg továbbra is lelkesen folytatta az eretnekség elleni küzdelmet, mert 448-ra Lusitania egész területéről sikerült kiűznie a manicheus elveket valló Pascentiust.¹²⁵⁴

Ahogy láttuk, Hydatius feltűnően sokat foglalkozik a priscillianusok mozgalmával, ezt viszont azzal is magyarázhatjuk, hogy meg szeretné győzni a többi püspököt arról, hogy ha a legnagyobb egyházi vezetők el tudták utasítani Priscillianus téves tanítását, akkor Gallaecia püspökeinek és híveinek is ezt a példát kell követnie.¹²⁵⁵ Priscillianus püspökké választásakor Hydatius nem titkolja, hogy az egyházi vezetők egy része támogatta őt a gonoszságban (*pravitate*), de büszkeséggel tölti el, hogy Rómában sem Damasus, sem Ambrosius nem hallgatta meg őt, Priscillianus még a színük elé sem kerülhetett (*ne ad conspectum receptus*), Maximus pedig először hiába adott helyet a fellebbezésnek, később éppen az ő parancsára végezték ki Priscillianust és követőit.¹²⁵⁶ Hydatius viszont érdekes módon nagyon keveset mond Priscillianus kivégzésének körülményeiről, talán az eljárás körüli botrány és a politikai hatalom beavatkozása miatt nem mert állást foglalni az ügyben. Többször is utalt ugyan Ambrosius és Martinus

¹²⁵¹ Muhlberger 1990, 238; Thompson 1982, 196; Kulikowski 2010, 188.

¹²⁵² Az újabb kutatások szerint Bracara és Emerita katonai–politikai szempontból egyaránt a Szvén Királyság fővárosának tekinthető, ezeken kívül közigazgatási és gazdasági központot jelentett még többek között Lucus, Astiruca és Conimbrica városa is, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 438.

¹²⁵³ Burgess 1988a, 219; 203.

¹²⁵⁴ Burgess 1988a, 202; Muhlberger 1990, 239; Hyd. 130.

¹²⁵⁵ Muhlberger 1990, 236.

¹²⁵⁶ Hyd. 13; 16.

Turonensis jótéteményeire, de valószínűleg nem a priscillianusokkal kapcsolatos tevékenységükre gondolt, mivel érthető okokból sehol sem említi, hogy éppen ők tiltakoztak volna a kivégzések ellen, és hogy nekik köszönhetően váltották le az ítélet meghozatalában közreműködő ortodox püspököket. Már a 306 körül megtartott elvirai zsinat aktái is arról tanúskodnak, hogy a hispaniai keresztények egy része „*erkölcsi lazaságáról*” volt híres, ezért sem meglepő, hogy a 400 körüli toletumi zsinaton már szükség volt egyházfegyelmi rendelkezésekre (*quaedam etiam observanda de ecclesiae disciplina*) is, amelynek hatására jó néhány püspök visszatért a katolikus egyházba.¹²⁵⁷ Bár a priscillianusok üldözése egyre nagyobb méreteket öltött, még több évtizeddel később is jó néhányan rokonszenvezhettek a mozgalommal, mert 447-ben Leo pápa kénytelen volt az ellenük szóló írásokat és más rendelkezéseket elküldeni a hispaniai püspökökhöz, ezenfelül még Sulpicius Severus is a priscillianusokig tárgyalja az eseményeket krónikájában.¹²⁵⁸

Az egyházi vezetők számára azonban nemcsak az ortodoxia egységes védelmezése és az eretnekmozgalmakkal szembeni határozott fellépés jelentett nehézséget, hanem a püspökök közötti meggondolatlan kinevezések (*creationibus indiscretis*) is problémát okoztak az egyház belső életében.¹²⁵⁹ Hydatius több olyan botrányos püspökválasztásról tudósít, amelyik azt igazolja, hogy a gallaeciai egyház nem volt egységes, és gyakran az igazhitű püspökök is egymás ellen vívtak hatalmi harcokat, ahogyan Sulpicius Severus is arról tájékoztatja olvasóit, hogy a püspökök irigysége és hataloméhsége folyamatosan nyugtalanította és alaposan összezavarta a keresztény híveket.¹²⁶⁰ Először 433-ban találkozunk püspökválasztással kapcsolatos botrányval, amikor Lucus püspöki székéből leváltották Agrestius, helyére pedig a püspök akaratával szemben (*contra voluntatem*) Pastort és Syagriust választották. Hydatius semmit nem mond a leváltás okairól és a szóban forgó személyek vallási nézeteiről, de Tranoy névazonosságok alapján feltételezi, hogy Agrestius szimpatizált a priscillianusokkal, Pastor és Syagrius pedig a katolikus hitet próbálta képviselni priscillianusellenes írásaival.¹²⁶¹ Valószínűbb magyarázatnak tűnik azonban Burgess feltevése, mely szerint az alapján, hogy a város püspökének akaratával

¹²⁵⁷ Hyd. 8; 30; 25; Vanyó 2007a, 142–143.

¹²⁵⁸ Hyd. 127: *episcopus Leo, huius scripta per episcopi Thoribi diaconem Pervincum contra Priscillianistas ad Hispanienses episcopos deferuntur; inter que ad episcopum Thoribium de observatione catholicae fidei et de heresum blasphemiiis disputatio plena dirigitur, quae ab aliquibus Gallecis subdolo probatur arbitrio*; Hyd. 30; Sulp. Sev., Chr. 2,51.

¹²⁵⁹ Hyd. *praef.* 6.

¹²⁶⁰ Sulp. Sev., Chr. 2,46,1; 2,51,5; Wieser 2016, 93–94. Angenendt szerint Észak-Africa hívő közösségei már előre rettegetek a püspökválasztásoktól, mert az ilyen alkalmakat sok becsvágyó ember megpróbálta kihasználni és saját magát akarta egyházi pozícióhoz juttatni, vö. Angenendt 2008, 83.

¹²⁶¹ Hyd. 93; Tranoy 1974, 2,69; Chadwick 1976, 217; Thompson 1982, 195; Muhlberger 1990, 240.

szemben iktatták be az új vezetőket, és hogy Agrestius priscillianusként aligha vehetett volna részt a 441-es arausiói zsinaton, Agrestius tartja ortodoxnak, a másik két, feltehetően priscillianus püspökről viszont nem közöl információkat.¹²⁶²

Miután 441-ben a szvévek elfoglalták Hispalist, Agrestiushoz hasonló módon váltották le Sabinust, hogy Epiphanius ülhessen a püspöki székbe. Mivel Hydatius azt állítja, hogy a régi püspököt fondorlat útján (*factione*) távolították el helyéről, Epiphanius megválasztására pedig csellel (*fraude, non iure*) került sor, Tranoy és Thompson joggal feltételezi, hogy Epiphanius a priscillianizmus híve volt, Sabinus pedig az ortodoxiát képviselte.¹²⁶³ Muhlberger ezen felül azt sem tartja kizártnak, hogy egy elégedetlenkedő csoport Hispalisban a város bukását kihasználva aktivizálta magát, hogy saját jelöltjét ültethesse a püspöki székbe, vagyis a rómaiak belső konfliktusai rendezésére kihasználták a szvévek jelenlétét, de emellett elfogadhatónak tűnik Burgess azon javaslata is, hogy a szvévek avatkoztak bele a püspökválasztásba, mert amikor 458-ban a gótok előrenyomultak Baeticában, Sabinus visszatérhetett száműzetéséből és újra Hispalis püspöke lett.¹²⁶⁴ Burgess a két eset kapcsán ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy ha az említett püspökök, Agrestius és Epiphanius valóban priscillianusok lettek volna, Hydatius mindenképpen tájékoztatta volna olvasóit erről az egyáltalán nem mellékes információról, ezért a püspökválasztással kapcsolatos vita eldöntése céljából nem szükséges őket feltétlenül kapcsolatba hozni a priscillianizmussal,¹²⁶⁵ bár a későbbiekben látni fogjuk, hogy Hydatiusnak akár érdekében is állhatott, hogy elhallgassa a püspökválasztásokkal kapcsolatos részleteket.

Bár Hydatius nem említi, Thompson a püspökök egyházi fegyelmével és a botrányos választásokkal kapcsolatban hoz egy újabb példát is.¹²⁶⁶ Ascanius, Tarraco metropolitája 463–464 körül egy zsinatot hívott össze Silvanus calagurrisi püspök ügyében, aki nemcsak hogy törvénytelenül szerezte meg egyházi hivatalát, hanem a tiltakozások ellenére egy olyan papot is püspöki székhez juttatott, aki nem is az ő joghatósága alá tartozik.¹²⁶⁷ Az a tény, hogy a zsinaton részt vevő püspökök Hilarus pápához fordultak tanácsért, azt mutatja, hogy a pápai hatalom tekintélye a legtöbb egyházi vezető számára még mindig megkérdőjelezhetetlen volt. Hasonló következtetésre juthatunk Nundinarius esetében is, akit

¹²⁶² CCL 148,87,9; Chadwick 1976, 221–222; Burgess 1988a, 220; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478.

¹²⁶³ Hyd. 115–116; Tranoy 1974, 2,78–79; Thompson 1982, 195; 303, 42. j.

¹²⁶⁴ Muhlberger 1990, 242; Pawlak 2007, 31; Burgess 1988a, 218; vö. Hyd. 185; 187.

¹²⁶⁵ Burgess 1988a, 220.

¹²⁶⁶ Thompson 1982, 197.

¹²⁶⁷ Hilar., Ep. 13,3.

Barcelona püspöke, Irenaeus már korábban egy város püspökévé kinevezett, de Irenaeus a halálos ágyán inkább a barcilonai egyház vezetésére kérte őt. Mivel a város lakossága és papsága is egyetértett ezzel a hivatalváltással, utólag kérték meg Hilariust, hogy erősítse meg pápai tekintélyével a módosítást. Hilarius a 465-ös római zsinaton úgy próbálta rendre utasítani a szabályokat figyelmen kívül hagyó püspököket, hogy a nicaei zsinat útmutatásait követve előírta, hogy a hívek egyetértésével sem szabad egyik püspöki széket a másikkra cserélni.¹²⁶⁸

3.2.3.2 *Problémák a politikai életben*

Az 5. századi Vegetius szerint a rómaiak a fegyverforgatás és a fegyelem miatt tudtak olyan sok területet meghódítani, ugyanakkor a nyugati területeken kialakult polgárháborús helyzet és a császári udvarban rivalizáló hadvezérek kétségtelenül gyengítették a hadsereg ütőképességét, ezzel pedig megnőtt az esélye annak, hogy a rómaiak vereséget szenvedjenek a barbároktól.¹²⁶⁹ Mivel az 5. századi Nyugatrómai Birodalomban sok szempontból a katonai védelem megszervezése jelentette a legnagyobb kihívást, azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ennek sikere nemcsak a rendelkezésre álló erőforrások nagyságától, hanem azok felhasználási módjától és a katonai vezetők ambíciójától is függött.¹²⁷⁰

Hydatius rendületlenül hitt a Római Birodalom eszméjében, és kortársaihoz hasonlóan¹²⁷¹ durva kritikával illette azokat, akik a római császárhoz való hűség és a birodalmi rend visszaállítása helyett az árulást vagy a lázadást választották. Johnson meglátásával szemben Hydatius a hitszegő barbárok ellenpólusaként nemcsak „*law-obeying*” rómaiakat szerepeltet a krónikában,¹²⁷² hanem bemutatja azoknak a katonai vezetőknek és trónbitorlóknak a tevékenységét is, akik gyakran a törvénnyel szembeszállva és a katonáik segítségével megszerzett hatalom birtokában próbálták meg saját érdekeiket érvényesíteni. Burgess ezt a tényt Hydatius személyes érintettségével és fenyegetettségével indokolta,¹²⁷³ de a magyarázat ennél jóval egyszerűbb, hiszen a lázadók és az *usurpatorok* tevékenysége gyengíti azt a császári hatalmat, amely Hydatius szerint elviekben még mindig

¹²⁶⁸ Thompson 1982, 198–199. A nicaei zsinat 4. kánonja szerint a püspökök felszentelését lehetőleg az összes püspök, de legalább három részvételével kell elvégezni, a metropolitának viszont vétőjoga van a püspökök kinevezésekor, vö. Schütz 1937, 604; Hilar., Ep. 16.

¹²⁶⁹ Veget., Epit. rei milit. 1,1; Goldsworthy 2004, 214.

¹²⁷⁰ Koenigsberger 1987, 12.

¹²⁷¹ Pohl 2018, 2.

¹²⁷² Johnson 1993, 44.

¹²⁷³ Burgess 1988a, 102.

a legfontosabb tényezőjét jelenthetné a birodalmi irányításnak, ezért bemutatásukkal megfelelően árnyalni tudja a saját korában kialakult erőviszonyokat.

Septimius Severus óta a hadsereg szerepe annyira felértékelődött, hogy a katonák házasságának engedélyezése, a katonai fegyelem lazulása és a veteránoknak nyújtott kedvezmények miatt¹²⁷⁴ „lényegében kiszakadt a társadalomból”,¹²⁷⁵ a katonák „szinte kontroll felett álló” csoportot alkottak a társadalmi hierarchia élén, a nekik juttatott pénzbeli és egyéb kiváltságokért cserébe pedig politikai, vagy szükség esetén katonai támogatást nyújtottak az uralkodóvá kiáltott parancsnokuknak.¹²⁷⁶ A hadvezérek hatalmának csökkentése érdekében Diocletianus szétválasztotta egymástól a katonai és a polgári közigazgatást, hogy a határmenti csapatokat vezető *duxok* és a belső seregek élén álló *magister militumok* csökkentett jogkörük miatt kénytelenek legyenek együttműködni a *praefectus praetoriókkal*.¹²⁷⁷ Különösen ez utóbbiaknak volt lehetősége a császári testőrség vezetőjeként befolyásukat és kapcsolataikat kihasználva hatalmi játszmákba kezdeni, a 4. század végétől pedig a nyugati területek *magister militumai*, Merobaudes, Arbogastes, Stilicho, Constantius, Aëtius és Ricimer jutottak döntő szerephez a politikai életben, és a császárok trónra ültetésével, az uralkodó dinasztiába való beházasodással vagy a kiskorú császár patronálásával ténylegesen ők irányították a birodalmat.¹²⁷⁸ A késő császárkorban a hadsereg főparancsnokaiból, a legtekintélyesebb egyházi vezetőkől és az uralkodó személyes szolgálóiból álló *consistorium* tagjai számítottak a legbefolyásosabb személyeknek, a központi hatalom centralizációja miatt azonban a császárok törekedtek arra, hogy a saját konkurenciájukat jelentő hatalmi tényezők hatáskörét fokozatosan csökkentsék.¹²⁷⁹

Hydatius többször is utal arra a logikai kapcsolatra, hogy a barbárok mérgezték meg a rómaiakat nemcsak az eretnekség, hanem az árulás és a lázadás gondolatával is. A krónikában bemutatott római császárokról és hadvezérekről Hydatius sok esetben csak olyan információkat közöl az olvasóival, amelyek nem rombolják le az általa kialakított pozitív uralkodói portrékat, ha pedig néhány esemény mégis rossz fényt vetne a császárok tevékenységének megítélésére, akkor azokat egyszerűen nem jegyezte fel az események

¹²⁷⁴ Dig. 49,18. A veteránoknak járó előjogokról bővebben: Kelemen 2007, 158–163.

¹²⁷⁵ Angi 1999, 4.

¹²⁷⁶ Grüll 2007, 105–107. Amikor a hadsereg valamelyik egysége *acclamatióval* *imperatorrá* kiáltotta vezetőjét, még nem rendelkezett közjogi felhatalmazással, ezért az uralkodás megkezdéséhez mindenképpen szükség volt a *senatus* jóváhagyására is, vö. Kelemen 2007, 6.

¹²⁷⁷ Angi 1999, 7. A szétválasztás alóli kivételekről bővebben: Kelemen 2007, 38, 72. j.

¹²⁷⁸ Havas – Hegyi – Szabó 2007, 740; 752.

¹²⁷⁹ Alföldy 2000, 179; Kelemen 2007, 180.

között, vagy más szereplőre hárította az ezzel kapcsolatos felelősséget. Néhány esetben annyira megalázónak érezte a katonai vezetők és a trónbitorlók tevékenységét is, hogy inkább hallgatott a részletekről az olvasói előtt. Amikor például Priscillianus Maximustól kért segítséget az ellene felhozott vádak miatt, Hydatius rosszállóan hozzáteszi, hogy Galliát ekkor ő tartotta kezében *tyrannusként*.¹²⁸⁰ Rendkívül pontosan igyekszik tudósítani később Maximus meggyilkolásáról, ugyanakkor elhallgatja, hogy a római katonák Gratianus tapasztalatlansága, Italia lakossága pedig II. Valentinianus arianusokkal való szimpatizálása miatt törvényesnek ismerték el uzurpációját 386–388 között, így sikerrel tudott védekezni a barbárokkal szemben.¹²⁸¹

Hydatius kiemeli, hogy II. Valentinianus meggyilkolása 392. május 15-én az egyre nagyobb befolyással rendelkező *comes* és *magister equitum*, Arbogast árulása (*scelere*) miatt következett be, hogy három hónappal később saját jelöltjét, a *magister scrinii* rangot betöltő Eugeniuszt ültethesse trónra.¹²⁸² Ezek alapján meglepő, hogy Hydatius csak szűkszavúan emlékezik meg arról, hogy Theodosius 394. szeptember 6-án a Frigidus folyó menti csatában legyőzte Eugeniuszt,¹²⁸³ pedig ezt tekintjük a kereszténység és a régi római vallás utolsó jelentős összecsapásának. Valószínűleg itt is arról lehet szó, hogy Theodosius 100 ezer fős seregében 20 ezer gót szövetséges harcolt,¹²⁸⁴ együttműködésüket viszont nem érdemes az olvasók tudomására hozni akkor, ha a rómaiak barbárokkal szembeni fölényét szeretnénk hangsúlyozni.¹²⁸⁵

A császári hatalom gyengesége mutatkozik meg a 412–414 közötti galliai események ábrázolásában is. Miután Flavius Constantius, Honorius *duxa* megölte lázadó hadseregparancsnokát, Gerontiuszt, saját hatalmi érdekeinek érvényesítéséhez pedig leszámolt III. Constantinusszal három éves *tyrannisa* után, Iovinust, Sebastianust és az afrikai Heraclianust megszállta az egyeduralom iránti vágy (*tyrannidis insania*). Hydatius a

¹²⁸⁰ Hyd. 13. Amikor Magnus Maximus ellencsászárként lépett fel Gratianusszal szemben Britanniában, Gratianus ellene vonult, de Maximus áttette a székhelyét Galliába és átcsábította Gratianus katonáit is a saját seregébe, vö. Collins 1999, 56; Székely 2018, 103, 13. j.; CTh 1,3,1; Zos. 4,35.

¹²⁸¹ Hyd. 17. Maximus 387-es alpesi átkeléséről és itáliai hadjáratáról bővebben: Várady 1961, 233–235; a nyugati területek fölötti uralmához lásd: Baldus 1984, 175–192; Theodosius Maximus felett aratott győzelmről és Pacatus ebből az alkalomból mondott *panegyricus*áról lásd: Székely 2018, 101–107.

¹²⁸² Hyd. 20; Oros. 7,35,10. II. Valentinianus frank tanácsadója, Bauto *magister militum* halála után fia, Arbogast önkényesen apja pozíciójába léptette magát, így kapcsolatukat leginkább konfliktusok jellemezték. Arbogast és Eugenius szerepéről bővebben: Várady 1961, 134–136; Gerberding 2005, 24; Curran 2007, 108–110.

¹²⁸³ Hyd. 21; Zos. 2,2.

¹²⁸⁴ Ezt a gót sereget valószínűleg Alaric vezette a 392-ben a rómaiakkal kötött szerződés alapján, vö. Zos. 4,59,1; 5,5,4; Demandt 1989, 135; Kiss 2008, 81; Székely 2017, 79; 88–89; Pohl 2018, 1–2. Más vélemények szerint a gótok nem is vettek részt a csatában, vö. Kiss 2008, 98, 6. j.

¹²⁸⁵ A Frigidus-menti csata körülményeiről és a barbár csapatok szerepéről bővebben: Várady 1961, 137–138.

rómaiak sikerének tulajdonítja, hogy 413-ban végezni tudott Iovinusszal és Sebastianusszal,¹²⁸⁶ Iovinus elfogása azonban inkább Athaulf gót csapatainak köszönhető, mivel Honoriuszal korábban egyezséget kötött az együttműködésről,¹²⁸⁷ Heraclianust pedig 414-ben Carthagóban ölték meg, miután elveszítette Utriculumban a Honoriuszal vívott csatát.¹²⁸⁸

Miután 422-ben a római *magister militum*, Castinus meggondolatlanul (*inconsulte*) összezsapott a vandálokkal, de a gótok árulása miatt vereséget szenvedett és kénytelen volt visszavonulni Tarracóba, sok római és gót katona átállt a győztes Gunderic csapataihoz.¹²⁸⁹ Valószínűleg ez is ösztönözhette arra Bonifatium, aki Castinus kísérőjeként vett részt a vandálok elleni hadjáratban, hogy 423-ban elhagyja (*deserens*) a római sereget és Africába siessen, hogy az itteni sereg parancsnokaként törvénytelen módon megszerezze az egész provinciát.¹²⁹⁰ Castinus később a Ravennából száműzött Galla Placidia ellen fordult és 423 szeptemberében Iohannest tette meg a nyugati rész *augustus*ává, hogy megakadályozza a császárné visszatérését és fia, III. Valentinianus kinevezését. II. Theodosius betegsége miatt végül csak Helion *magister officiorum* segítségével tudta Constantinopolisban *caesar*rá koronázni unokaöccsét, Valentinianust, akit azonnal a *tyrannusként* uralkodó Iohannes ellen küldött Ravennába.¹²⁹¹ Iohannest végül Theodosius katonai parancsnoka, Aspar fogta el 425 májusában, majd Aquileiába vitte, ahol Placidia halálra ítélte.¹²⁹²

A korábban *patriciussá* és Italia *magister militum*ává kinevezett Felix¹²⁹³ 427-ben sikertelen hadjáratot indított Bonifatius megfékezésére, aki Africa helytartójaként először Galla Placidia támogatását élvezte, de viszonyuk egy idő után megromlott. 429-ben Galla Placidia Bonifatium Italiába hívatta, hogy elsimíthassák az ellentétüket, mert azt remélte, hogy Bonifatius fellépése véget vethet Aëtius hatalmának,¹²⁹⁴ akit időközben a Iohannes *usurpator* ellen elért sikerei miatt *comesnek* és Gallia *magister militum*ának nevezték ki. Bár Hydatius nem említi, de Felix összeesküvést szőtt Aëtius ellen feleségével, Padusiával és

¹²⁸⁶ Hyd. 42–43; 46.

¹²⁸⁷ Marc. Com. 411–412. Iovinus galliai *senator*t 411-től a burgundok és az alánok támogatták *usurpatorként* Honoriuszal szemben, 412-ben pedig Athaulf állt mellette, vö. Horváth 1999, 47.

¹²⁸⁸ Hyd. 48. Heraclianus africai *comes* 408-ban Stilicho meggyilkolása és vagyonának megszerzése után valószínűleg a hadsereg főparancsnoka szeretett volna lenni. Stilicho megbuktatásának körülményeiről és Heraclianus indítékairól bővebben: Várady 1961, 116; 248; Kulikowski 2010, 158–159.

¹²⁸⁹ Hyd. 69; Merrils – Miles 2010, 50.

¹²⁹⁰ Hyd. 70; Prosp. 422; Blockey 2007, 135–136.

¹²⁹¹ Hyd. 74–75; Prosp. 423.

¹²⁹² Chr. Gall. 452, 99; Randers-Pehrson 1993, 130–133.

¹²⁹³ Hyd. 75. A *patriciusi* cím eredetileg rendkívüli állami szolgálatért járó jutalom volt, de semmilyen meghatározott hivatalhoz nem kapcsolódott, és elsőbbséget élvezett minden más méltósággal szemben, vö. Kelemen 2007, 38; 63.

¹²⁹⁴ Hyd. 89; Blockey 2007a, 136–137.

egy Grunitus nevű *diaconussal* együtt, ezért egy katonai zendülés alkalmával (*tumultu militari*) valószínűleg Aëtius parancsára megölték 430-ban Ravennában.¹²⁹⁵ Galla Placidia 432-ben elbocsátotta Aëtium, hogy az Italia fölötti *magister militum praesentalis* rangot Bonifatiusra ruházza át, de Aëtius Ariminium közelében legyőzte őt és halálos sebet ejtett rajta.¹²⁹⁶ Bonifatius után veje, Sebastianus szerezte meg a főparancsnokságot, de 432-ben Aëtius elűzte őt, ezért 434-ben a keleti udvarhoz hajózott és egy ideig Hellésponton tevékenykedett. Amikor 444-ben figyelmeztették, hogy az élete veszélyben van, I. Theoderic gót királyhoz menekült, de ő ellenséggé nyilvánította (*hostis factus*), ezért Barcelonába ment, majd 445-ben onnan is elüldözték és a vandálokhoz menekült. 449-ben Gaiseric védelmezte őt, Marcellinus Comes szerint a tanácsadója is lett, a vandál király azonban nem bízott benne és megölette.¹²⁹⁷

A következő időszakban három olyan eseményről is olvashatunk, amely a római vezetők megbízhatatlanságáról vagy irigységéről tanúskodik. Amikor Theoderic 436-ban Narbo ellen vonult, Litorius római *dux* egy évvel később még el tudta hárítani a hunok segítségével a gótok támadását, 439-ben azonban meggondolatlanul (*inconsultius*) csatába bocsátkozott, de sebesülése után elfogták és néhány nappal később meghalt.¹²⁹⁸ Az elismert költő és hadvezér, Merobaudes rövid ideig tartó uralma alatt hiába győzte le 443-ban az Aracelliben lázadó bagaudákat, katonai karrierjét az irigyei megtörték, amikor rávették a császárt, hogy rendelje vissza őt Rómába. Amikor 446-ban a Baeticát és Carthaginiensist védelmező Vitus *magister utriusque militiae* többször is szembetalálta magát a szvévek katonáival, a rómaiakkal szövetséges gótok pedig vereséget szenvedtek, Vitus ijedségében megfutamodott, hogy elkerülje a megsemmisítő vereséget.¹²⁹⁹

Petronius Maximus *praefectus praetorio* 454–455-ös hatalomra törése, valamint Aëtius és Valentinianus halálának körülményei különösen jól mutatják a császári irányítás gyengeségét és a birodalmi vezetés labilis helyzetét.¹³⁰⁰ A császári trón megszerzésére törekvő Maximus szövetséget kötött az udvar egyik eunuchjával, Heracliusszal, aki hosszú ideje ellenséges viszonyban volt Aëtiummal, és ketten meggyőzték arról Valentinianust,

¹²⁹⁵ Hyd. 84; Prosp. 430.

¹²⁹⁶ Hyd. 89; Chr. Gall. 452, 111. Bonifatius azt tanácsolta halálos ágyán feleségének, hogy a saját biztonsága érdekében menjen feleségül Aëtiusához, vö. Pohl 2018, 3. Felix, Bonifatius és Aëtius hatalmi versengése jól mutatja, hogy Galla Placidia jól döntött, amikor a nyugati területek irányítását három önálló parancsnok alá rendelte, hogy egyikük se rendelkezzen akkorra befolyással, amellyel ki tudná sajátítani maga számára a hatalmat, vö. Collins 1999, 77–78; Heather 2007b, 5–8. Galla Placidia tevékenységéről bővebben: Sivan 2011; Honoré 1998, 248–257.

¹²⁹⁷ Hyd. 89; 95; 121; 124; 136; Marc. Com. 435.

¹²⁹⁸ Hyd. 98; 101; 108.

¹²⁹⁹ Hyd. 120; 126.

¹³⁰⁰ Petronius Maximus tevékenységéről bővebben: Heather 2007b, 18–21.

hogy Aëtius a hatalom megszerzéséért a császár életére akar törni, ezért inkább saját kezűleg végezzen vele.¹³⁰¹ Valentinianus 454. szeptember 21-én cseles módon (*fraudulenter*) egyedül hívatta magához Aëtium, akivel a megbeszéltek alapján saját kezével végzett, a császár *spatharius*a pedig néhány előkelőt is meggyilkolt.¹³⁰² Hydatius nem véletlenül tartja teljesen jogtalannak Aëtius meggyilkolását, hiszen ő két évtizedig nemcsak a nyugatrómai birodalom legsikeresebb hadvezére volt, hanem Valentinianus uralkodását is mindvégig támogatta.¹³⁰³

A császár Heraclius tanácsa ellenére mégsem Maximust nevezte ki Aëtius helyére *magister militum*nak, ezért ő felfogadott két gót vagy hun származású testőrt, Optilát és Thraustilát, hogy álljanak bosszút parancsnokuk, Aëtius haláláért. 455. március 16-án megölette velük Heraclium és Valentinianust: a császár éppen a lováról szállt le a *Campus Martius*on, hogy íjászatot gyakoroljon, amikor arcára és halántékára halálos sebet kapott.¹³⁰⁴ A történétírók többsége elárulja, hogy Maximus és Heraclius gyilkoltatta meg a császárt,¹³⁰⁵ Hydatius azonban az események bemutatásakor nem utal arra, hogy kik adtak megbízást Valentinianus megölésére,¹³⁰⁶ valószínűleg mert szégyellte a központi vezetés gyengeségét és a hatalomért folyó méltánytalan küzdelmet. A helyzetet még inkább súlyosbította, hogy amikor nyilvánvalóvá vált Eudoxia császárné számára, hogy férjét Maximus parancsára gyilkolták meg, akkor a vandál Gaisericről kért segítséget, bár Hydatius szerint ezt a hírt csak a rossz nyelvek terjesztették (*ut malum fama dispergit*), vagyis a vandálok betörése nem Eudoxia kétségbeesésének, hanem Gaiseric terjeszkedő politikájának köszönhető,¹³⁰⁷ mindenestre azzal, hogy Gaiseric Rómába érkezett, kétségtelenül tovább gyengült a császári vezetés birodalom fölötti hatalma.¹³⁰⁸

Hydatius látszólagos rövidlátásának egyik legkülönösebb példája, hogy kezdetben megpróbálta legitimizálni Maximus uralmát, és több alkalommal is Maximus császárrá választásáról tudósít. Egy sorral lejjebb már teljesen más színben tűnik fel Maximus, aki

¹³⁰¹ Az eunuchok a császári magánlakosztály vezetőjeként, *praepositus sacri cubiculi* rangban folyamatosan kapcsolatban álltak a császárral, így nagy befolyással lehettek annak döntéseire, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 735; 781.

¹³⁰² Hyd. 152; Vict. Tunn. 454.

¹³⁰³ Procopius találóan jegyezte meg Valentinianusról, hogy *bal kezével a saját jobb kezét vágta le*, vö. Proc. 4,28.

¹³⁰⁴ Hyd. 154; Demandt 1989, 155–156.

¹³⁰⁵ Prosp. 454–455; Iord., Get. 235; Vict. Tunn. 455.

¹³⁰⁶ Hyd. 154.

¹³⁰⁷ Hyd. 160. Az Eudoxiával szemben felhozott vád ugyanúgy nem bizonyítható, mint az, hogy 410-ben Stilicho özvegye, Serena hívta be Alaric góttjait Rómába, vö. Sz. Jónás 1994, 40.

¹³⁰⁸ Várady 1961, 185.

álnok módon a hatalomra tört és eltervezte Valentinianus halálát,¹³⁰⁹ ráadásul mindez a Theodosius-dinasztia kihalását eredményezte,¹³¹⁰ amely jól mutatja, hogy Hydatius szerint a római császárság hatalma Maximus tevékenységével fordulóponthoz érkezett.¹³¹¹ Elképzelhetetlen, hogy Hydatius ne vette volna észre a logikai ellentmondást egy feljegyzésen belül, és hogy csak véletlenül nem szerkesztette át a Maximus császárellenes terveiről szóló információt a Valentinianus meggyilkolásáról szóló események leírásához.¹³¹² A sajátos szerkesztési módot könnyen magyarázhatjuk Hydatius azon törekvésével, hogy igyekezett meghökkenteni az olvasókat váratlan fordulatokkal: a trónt megszerző Maximusról hirtelen kiderül, hogy ő gyilkolta meg a császárt, ez pedig egyértelműen jelzi az olvasónak, hogy rendkívül nagy válságba került a központi hatalom. Ha elfogadjuk Hydatius többszöri állítását, mely szerint Maximust úgy választotta meg császárnak a római arisztokrácia, akár azért, mert kényszerítették rá, akár azért, mert jóhiszeműen menteni akarták a császári hatalom egységét és nem tudtak Maximus bűnösségéről, úgy tűnik, hogy Hydatius szemében mindenképpen a társadalmi elit csalódottsága és félrevezetése lesz Maximus trónbitorlásának legfontosabb következménye.

Maximus 455. március 17-ei trónra lépésekor az özvegy Eudoxiát házasságra kényszerítette.¹³¹³ Tunnunai Victor szerint erre a házasságra már néhány nappal Valentinianus halála után sor került, így a római szokásoktól eltérően még ideje sem volt gyászolnia a férjét, különösen hogy ezt Maximus kifejezetten meg is tiltotta neki. Maximus Valentinianus és Eudoxia idősebb lányát, Eudociát hozzáadta korábbi házasságából született fiához, Palladiushoz, hogy még szorosabbra fűzze a viszonyt a Theodosius-dinasztiával, mert hatalmát kiterjesztve így jogi alapja is lehet a császári trón megszerzésére. Maximus a védelem megszervezése helyett el akart menekülni Rómából, mivel tudta, hogy Avitus serege nélkül nem tudná felvenni a harcot a hamarosan Italiába érkező vandálokkal. Maximus igyekezett rábeszélni a *senátorokat*, hogy szökjenek meg együtt,¹³¹⁴ így talán kevésbé lett volna feltűnő az ő menekülése. A testőrök nélkül maradt Maximus viselkedése

¹³⁰⁹ Hyd. 155: *post quem mox Maximus ex consulibus XLIII Romae Augustus appellatur; qui cum imperator factus relictam Valentiniani sibi duxisset uxorem et filio suo ex priore coniuge Paladio, quem Caesarem fecerat, Valentiniani filiam in coniugium tradidisset, magnorum motuum, quos verebatur, perturbatione distortus et quia et in occisorum per Valentinianum et in ipsius interitum Valentiniani ambitu regni consilia scelestae patrata contulerat.*

¹³¹⁰ Hyd. 157: *usque ad Valentinianum Theodosi generatio tenuit principatum.*

¹³¹¹ Ezt a megállapítást egyesek nem megalapozottan Hydatius apokaliptikus hiedelmeivel magyarázzák, vö. Castellanos 2015, 288–289.

¹³¹² Hyd. 154.

¹³¹³ Hyd. 155; Chr. Gall. 511, 623; Proc. 1,4,38–39; Theoph. 5947.

¹³¹⁴ Vict. Tunn. 455.

miatt viszont a római sereg egy része fellázadt és meggyilkolta őt.¹³¹⁵ Tunnunai Victor szerint a merénylet sajátos módon történt, mert amikor Maximus kilovagolt a városból, közáporral támadtak rá, és miután belehalt sérüléseibe, a testét megcsonkították és a Tiberisbe dobták, valószínűleg ekkor ölték meg fiát, Palladiust is. Maximus sikertelen trónbitorlása és meggyilkolásának körülményei jól mutatják, hogy a gyengülő központi hatalom ellenére a korabeli katonaság sem tolerálta egy politikai vezető gyávaságát és mérhetetlen hatalomvágyát.¹³¹⁶

Hydatius 460-ra vonatkozó feljegyzéseiben több alkalommal is nagy szerepet tulajdonít azoknak az árulóknak (*proditores*) és besúgóknak (*delatores*), akik miatt a római sereg nem tudott hosszú távú győzelmet kivívni a barbár népekkel szemben. 460 májusában Maiorianus hatalmas flottát szervezett Gaiseric ellen, de Carthaginiensis partjainál árulók figyelmeztették a vandálokat, így a császár terve meghiúsult. Amikor a Lucus közelében élő szvéveket a gótok fosztogatni kezdték, három besúgó kétszínűen elárulta őket,¹³¹⁷ ennek köszönhetően került sor Aquae Flaviae környékének feldúlására és a római érdekeket képviselő Hydatius elfogására is. A három informátor működése jó példa arra, hogy a rómaiak és a szvévek közötti, egyre súlyosbodó konfliktusban még mindig akadtak olyan gallaeciabeliek, akik a szvévek pártjára álltak.¹³¹⁸ A gót befolyás növekedésével ugyanakkor voltak olyanok is, akik a gótok támogatásában bíztak, 462-ben például egy gall *comes*, Agrippinus Theoderic kezére adta (*tradidit*) azt a Narbót, amelyet a rómaiak korábban hevesen védelmeztek, majd a gótok segédcsapataival Aegidius ellen vonult, ő azonban vereséget mért rájuk. Narbo önkéntes átadása a segédcsapatokért cserébe azt igazolja, hogy Ricimer mögött a saját kíséretén kívül ott álltak galliai hívei és rokonai, akik passzív magatartásukkal ekkor már szabad kezet adtak a gótok terjeszkedéséhez.¹³¹⁹

Ricimer tevékenységét Hydatius mindvégig gyanús szemmel figyelte, a személyével kapcsolatos óvatosság azonban nem volt teljesen alaptalan.¹³²⁰ Mivel Ricimer egy szvég herceg és egy gót hercegnő fiaként mindkét ágról barbár származású volt, ráadásul az arianus hitet gyakorolta, Hydatius számára már ez a két tényező is elfogadhatatlannak

¹³¹⁵ Hyd. 155: *cum imperium deserere vellet et Romam, vix quattuor regni sui mensibus expletis in ipsa urbe tumultu populi et seditione occiditur militari.*

¹³¹⁶ A források eltérnek abban, hogy Maximus mennyi ideig uralkodott. Hydatius szerint alig négy hónapig, vö. Hyd. 155; Prosper és Tunnunai Victor 77 napról beszél, vö. Prosp. 455; Vict. Tunn. 455; az 511-es gall krónika 70 napot említ, vö. Chr. Gall. 511, 623; néhány szerző pedig nem pontosítja az adatot, vö. Cass. 455; Marc. Com. 455,2.

¹³¹⁷ Hyd. 195–196: *delatoribus spargentibusque ad terrorem propriae venena perfidiae indigata.*

¹³¹⁸ Thompson 1982, 171.

¹³¹⁹ Hyd. 212; 214; Várady 1961, 187.

¹³²⁰ Ricimer pályafutásáról és politikai szerepéről bővebben: Halsall 2007, 266–278; Reynolds 2011, 175–195.

tűnhetett, nem beszélve arról, hogy Ricimer csak Italia megtartására törekedett, és a vandálokkal szemben vagy más területekért indított háborút felesleges erőpazarlásnak tartotta.¹³²¹ Hydatius igyekszik bemutatni mindazokat az eseményeket, amelyek Ricimer megbízhatatlanságára és saját hatalmi érdekeinek érvényesítésére vonatkoznak, különösen abban az esetben, ha ezek ellentétben állnak a Hydatius által kedvelt uralkodók tevékenységével. Ugyanakkor Hydatius a legtöbb eseményt elhallgatja Ricimerrel kapcsolatban, és nem is mond róla elhamarkodottan végső ítéletet, mivel karrierjének csúcspontja és személyének átfogó értékelése jelentősen túlmutat Hydatius életén.

Ricimer a krónikában először 457-ben tűnik fel, amikor *comes*ként a birodalom partjait sokáig nyugtalanító vandálok ellen új flottát és szárazföldi sereget állított fel, amelyet felhasználva csellel (*circumventione*) legyilkolta az Agrigentum melletti csapataikat. Hydatius nem közli, hogy Avitus ezért *magister militum praesentalisszá* nevezte ki őt, Ricimer azonban hamarosan szembefordult Avitusszal és üldözni kezdte a császárt, de arról is hallgat, hogy az ő javaslatára nevezték ki Maiorianust nyugatrómai császárrá,¹³²² feltehetően azért, mert mindkét általa kedvelt uralkodó portréjára rossz fényt vetne Ricimer tevékenységének említése. 457–472 között *magister utriusque militiae* rangjának köszönhetően a nyugati területeken regnáló császárokat az ő javaslatára nevezték ki, amikor viszont egykori parancsnoktársa, a császárrá emelt Maiorianus önállósította magát és sikeresen harcolt a barbárok ellen, Ricimer törbe csalta és megölte őt.¹³²³

Hydatius nem említi, hogy Aegidius javaslatára 465-ben Gaiseric serege megtámadta volna Ricimert Italiában, ahogyan azt is tévesen állítja, hogy a 461-ben *comesszé* kinevezett Marcellinus lemészárolta a sicíliai vandálokat. Valójában Marcellinus hun segédcsapatokkal igyekezett visszaverni a vandálok betörését, de Ricimer megvesztegette őket, ezért a sereg nélkül maradt *comes* visszavonulásra kényszerült.¹³²⁴ Arról sem olvashatunk a krónikában, hogy a szintén császárrá emelt Libius Severust valószínűleg Ricimer mérgezte meg 465. november 14-én, Aegidius meggyilkolása után,¹³²⁵ de arról sincs információnk, hogy amikor 468-ban Anthemius és Leo egy összehangolt keleti–nyugati támadással vonult a vandálok

¹³²¹ Ricimer tisztában volt azzal, hogy származása és hite miatt sohasem lehetne belőle római császár, éppen ezek a tényezők segítették hozzá, hogy minden eddiginél nagyobb területen elismerjék befolyását, mert a nyugati tartományok nagy része ekkor már barbár uralom alatt állt.

¹³²² Hyd. 169; 176; 178.

¹³²³ Hyd. 205: *ordinantem livore percitus et invidorum consilio fultus fraude interfecit circumventum*.

¹³²⁴ Hyd. 220; 223; Demandt 1989, 173.

¹³²⁵ Hyd. 227. Severus uralkodásának hydatiusi datálásáról bővebben: Thompson 1982, 228.

ellen, akkor Ricimer sértődöttsége miatt nem vett részt a hadjáratban, ez pedig nagyban hozzájárulhatott a rómaiak vereségéhez.¹³²⁶

Hydatius ugyanakkor igyekszik pontos információkat adni arról, hogy mi történt a 468-as hadjáratot ellenző nyugati és keleti parancsnokkal, Ricimerrel és Asparral. Hydatius szerint Anthemius úgy próbálta Ricimer hatalmát megfékezni, hogy saját lányát adta feleségül hozzá, Aspart pedig elbocsátották és fiát megölték Róma-ellenes összeesküvés gyanúja miatt.¹³²⁷ Valójában Aspart és idősebb fiát, a keleti csapatokat vezető Ardaburiust néhány évvel később, 471-ben ölték meg, másik fia, Patriocolus vagy Patricius, akit Aspar egy megállapodás értelmében Leo utódjának szánt, a vandáloktól elszenvedett császári vereség után 469-ben megkapta a *caesari* kinevezését és Leo kisebbik lányának, Leontiának a kezét, később sebesülést szenvedett és elmenekült Constantinopolisból.¹³²⁸ Hydatius már nem érthette meg, hogy a vandáloktól elszenvedett vereség és Gallia nagy részének elvesztése után Ricimer és Anthemius viszonya megromoljon, 472-ben a császár Rómába meneküljön, Ricimer pedig hosszú ostrom után ismét kifossza a várost és Gaiseric jelöltjét, Olybriust ültesse a trónra.¹³²⁹

3.2.3.3 Hydatius példaképei

A birodalom és az egyház életét szétfeszítő erőket Hydatius úgy próbálja ellensúlyozni, hogy már a krónika bevezetőjében elismeréssel szól azokról az erényes férfiakról, akiket nagyrabecsülés és tisztelet vesz körül.¹³³⁰ Első látásra itt olyan keresztény szerzőkre gondolhatunk, akiket Hydatius jól ismert az ortodoxia melletti kiállásukról, ha viszont figyelembe vesszük azt a szempontot is, hogy az említett személyek feddhetetlen életvitelük miatt szereztek tekintélyt, akkor általánosabb értelemben is tekinthetünk Hydatius utalására, és a keresztény szerzők mellett politikai és egyházi személyiségek tevékenységére is gondolhatunk, akik egész életük során Hydatiushoz hasonlóan a barbárok és az eretnekek ellen harcoltak.

¹³²⁶ Hyd. 241; Marc. Com. 468.

¹³²⁷ Hyd. 241: *Asperem degradatum ad privatam vitam, filium eius occisum, adversum Romanum imperium, sicut indicati detectique sunt, Vandalis consulentes.*

¹³²⁸ Marc. Com. 471; Mal. 14,9–13. 471-ben Leo lakomára hívta és kegyetlenül megölte Aspart, majd a testőrei kiszabadították Aspar özvegyét a palotából és Thráciába menekítették az unokaöccséhez. Aspar sikertelen puccskísérletéről és bukásáról bővebben: Thompson 1982, 223–226.

¹³²⁹ Gallia 470-es évekbeli sorsáról bővebben: Várady 1961, 187–188.

¹³³⁰ Hyd. praef. 1: *probatissimorum in omnibus virorum studia, quos praecipue in fide catholica et conversatione perfecta testes veritatis divini cultus docet adsertio, ut ornantur decore dictorum, ita et commendantur honore meritorum, ut meram in omni opere suo obtineat veritas firmitatem.*

Hydatius krónikájában kiemelt szerepet kapnak azok az állami és egyházi vezetők, akiket követendő példaként az olvasói és saját maga elé tud állítani, így kifejezve ragaszkodását ahhoz a birodalmi eszméhez, amelynek hatékony működése optimális esetben véget tudna vetni a barbár fosztogatásoknak, a császári udvarhoz való lojalitását pedig az mutatja jól, hogy gyakran még az uralkodócsalád nőtagjairól is megemlékezik.¹³³¹ Ha Hydatius nem is tudott őszintén hinni abban, hogy meg lehet állítani a birodalom összeomlását, kétségtelenül nagyra értékelte azokat az egyéni teljesítményeket, amelyeket korának tehetséges politikai és egyházi vezetői nyújtottak a birodalmi rend megteremtése érdekében. Burgess téved, amikor arra a következtetésre jut, hogy Hydatius az általa bemutatott 13 császárról semmiféle értékítéletet nem mond,¹³³² az viszont kétségtelen, hogy csak azokat az uralkodókat és hadvezéreket ábrázolja pozitívan, akik eredményesen harcoltak a barbárokkal szemben, vagy legalábbis igyekeztek megvédeni a római lakosságot a fosztogatásoktól. Ahogyan fentebb láttuk, Hydatius rendkívül óvatosan rajzolja meg az uralkodói portrékat, az általa kedvelt császárokhoz kapcsolódó eseményeket saját értékítéletének és céljainak megfelelően, „so selectively and distortingly” ábrázolja, elhallgatva például a császári szolgálatban álló barbár vezérek tevékenységét.¹³³³

A római uralkodók közül rendkívül nagy csodálattal említi I. Theodosius politikai törekvéseit és a barbár népekkel szemben tanúsított magatartását, amivel erős és hatékony szuverén államot tudott kialakítani.¹³³⁴ Burgess nem túl meggyőzően vonultatja fel azokat a kutatókat, akik ezt az álláspontot képviselik, mert nem látja bizonyítottnak, hogy Hydatius különösebben nagyra tartaná Theodosius tevékenységét azzal, hogy lemásolta más források rá vonatkozó feljegyzéseit.¹³³⁵ Ugyanakkor bizonyítékok hiányában elvethetjük Molé arra vonatkozó ötletét is, hogy Hydatius az „*uomini del suo governo*” tagjaként politikai kapcsolatban volt Theodosius családjával, és ezért nyilatkozik kötelességszerűen pozitívan róluk.¹³³⁶ Hydatius többször hivatkozik arra, hogy Theodosius uralkodásának első évétől jegyezte fel a krónika eseményeit, és még Gallaecia jelentőségét is megpróbálja növelni úgy az olvasói előtt, hogy Theodosius szülővárosát, Caucát saját tartományába helyezi Carthaginiensis helyett, így ez a tévedése akár szándékos is lehet.¹³³⁷ Hydatius mindvégig úgy mutatja be Theodosiust, mint aki a 375-ben elnyert *magister militum*i rangban és a 389-

¹³³¹ Pawlak 2007, 32; Burgess 1988a, 102.

¹³³² Burgess 1988a, 122.

¹³³³ Bowes – Kulikowski 2005, 17–18.

¹³³⁴ Pawlak 2007, 31.

¹³³⁵ Burgess 1988a, 118–119.

¹³³⁶ Molé 1974, 309–310.

¹³³⁷ Hyd. *praef.* 6; 1–2; Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 268.

es *augustusi* kinevezése után is rendkívül jól tudott együttműködni társuralkodóival és katonáival, előnyös diplomáciai kapcsolatot ápolt más népekkel, ugyanakkor a birodalomra veszélyt jelentő barbárokkal és trónbitorlókkal szemben sikeresen vette fel a harcot.¹³³⁸

Nem vitathatjuk a II. Sabur perzsa király halála után kialakított béke jelentőségét és a keleti területek helyzetének rendezését, de Hydatius ezúttal is elhallgatja azokat az információkat, amelyek árnyalni tudnának az általa megrajzolt Theodosius-portrén. Nem véletlen, hogy csak homályos feljegyzést találunk a gótokkal 382-ben kötött szerződésről és thraciai betelepítésükről, arról pedig egyáltalán nem esik szó, hogy az *usurpator* Magnus Maximus katonai tehetségét 384-es itáliai látogatása során még ő is nagyra tartotta. Nem olvashatjuk a krónikában, hogy Theodosius 388-ban a korábbi szerződésnek megfelelően gót és hun csapatok segítségével tudta legyőzni Maximust Sirmiumnál és Poetoviumnál, de arról sem kapunk információt, hogy jelentős gót csapatok harcoltak 394-ben a Frigidus-menti csatában Eugenius legyőzésekor.¹³³⁹ Mivel Hydatius Theodosius regnálási idejére eső feljegyzései között 5 *lacuna* is szerepel, elképzelhető, hogy itt említette volna meg a császár érdemeként a pogányság és az arianizmus ellen hozott intézkedéseket.¹³⁴⁰ Hydatius feltűnően sokat foglalkozik fiaival, Arcadius és Honorius hatalomátvételével, amelyet a krónika feljegyzései szerint Theodosius körültekintően előkészített,¹³⁴¹ Hydatius mégis úgy érzi, mintha magyarázkodnia kellene az olvasói előtt, hogy a hagyományoktól eltérően miért uralkodik egyszerre két császár a keleti és a nyugati területek fölött.¹³⁴²

Fentebb említettük, hogy Theodosius után a nyugati területeken a hadsereg ellenőrzése kikerült a császárok kezéből és a tényleges hatalmat a seregek élén álló főparancsnokok gyakorolták. Elősegítette ezt a folyamatot az is, hogy a magas katonai rangra emelkedett germán hadvezérek olyan ismereteket és készségeket szerezhettek a római sereg kötelékében, amelyek később akár önálló katonai akciókra is ösztönözhatték őket, különösen ha személyes ambícióik is voltak a hatalom megszerzésére.¹³⁴³ Általánosan elfogadott nézet viszont, hogy ha voltak is a rómaiak között tehetséges hadvezérek és követek, egyikük sem volt olyan erős és rendkívüli személyiség, hogy a hatalmi struktúrák megreformálásával meg tudta volna védeni a birodalmat a barbár támadásoktól. Ennek

¹³³⁸ Hyd. 1–4; 6; 11–12; 17–18; 21.

¹³³⁹ Hyd. 7; 17; 21.

¹³⁴⁰ I. Theodosius uralkodásáról bővebben: Honoré 1998, 33–76.

¹³⁴¹ Hyd. 9–10; 14; 19; 22–24.

¹³⁴² Hyd. 23. A rajnai határoknál kialakult súlyos helyzet és a trónbitorlások veszélye egyaránt indokolta, hogy mindkét területnek saját uralkodója legyen, ugyanakkor azt is láttuk, hogy ez a megosztás inkább csak az adminisztratív teendők elkülönülésében mutatkozott meg. Arcadius és Honorius uralkodásáról lásd: Honoré 1998, 77–96; 212–247.

¹³⁴³ Collins 1999, 81–82; Angenendt 2008, 129; Reynolds 2011, 11; Pohl 2018, 2.

ellenére Hydatius egyáltalán nem említi Stilichót, aki rendkívüli katonai és diplomáciai képességeinek köszönhetően 393–408 között *magister peditum*ként a teljes nyugati haderőt irányította,¹³⁴⁴ elnyerte a *consuli* és a *patriciusi* rangot, Theodosius pedig őt jelölte ki *parens principum*nak a fiai számára, és még unokahúgát, Serenát is hozzá adta feleségül. Bár a Stilicho titkos kabinetjéhez tartozó Claudianus Scipióhoz és Augustushoz hasonlítja Stilicho jelentőségét,¹³⁴⁵ a legtöbb kortárs szerző Stilicho személyét talán barbár származása miatt vádolja azzal, hogy a hatalmat magának vagy fiának akarta megszerezni és elárulta Honoriust, ráadásul egyesek szerint még a barbárokat is ő buzdította a Rajnán való átkelésre.¹³⁴⁶

II. Theodosiusról Hydatius nem közöl túl sok információt, de igyekszik pozitív képet festeni az uralkodásáról. 402. január 10-től apja, Arcadius uralkodótársa volt, majd annak halála után, 408. május 1-től a Keletrómai Birodalom egyedüli császára lett.¹³⁴⁷ Néhány megjegyzésen kívül alig olvashatunk arról, hogy Theodosiust nem igazán érdekelte a politikai élet, ezért helyette mások intézték a birodalom ügyeit,¹³⁴⁸ de meglepő módon arról sem tájékoztatja olvasóit, hogy az uralkodása alatt épült falak hosszú időre garantálták az erődítménnyé emelt Constantinopolis biztonságát.¹³⁴⁹ Hydatius megemlíti, hogy Theodosius nemcsak támogatta unokaöccse, Valentinianus trónralépését, hanem még segített is neki Iohannes *usurpator* legyőzésében, ezzel pedig még akkor is a keleti és a nyugati területek közötti jó viszony kialakulására próbál utalni, amikor az együttműködés más formáiról valószínűleg az információk elakadása miatt már nem olvashatunk a krónikában.¹³⁵⁰ Hydatius nagyra értékelte viszont, hogy Theodosius védelmébe vette a katolikus hitet az első ephesusi zsinaton, de szigorúan fellépett az összes eretnek irányzattal szemben is,

¹³⁴⁴ Török 1999, 84–85; Kelemen 2007, 18, 38. j.

¹³⁴⁵ Albrecht 2004, 1071; 1079; Claud., Paneg. Stil. 1,16–19.

¹³⁴⁶ Pohl 2018, 2. Stilicho egy vandál tiszt és egy római nő fiaként hivatali pályáját a katonai szolgálaton belül járta be, így tevékenysége egyáltalán nem illeszkedett a *senatori* rend kulturális elvárásaihoz, vö. Alföldy 2000, 186; ráadásul a barbárokkal való együttműködése miatt a rómaiak egy része árulónak is tekintette őt, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 433. Stilicho pályafutásáról és a constantinopolisi udvarral vívott hatalmi küzdelmeiről bővebben: Havas – Hegyi – Szabó 2007, 655–658; Reynolds 2011, 13–85; McEvoy 2013, 153–186.

¹³⁴⁷ Hyd. 28; 34; 73.

¹³⁴⁸ 414-ig Anthemius *praefectus praetorio per Orientem*, utána a császár nagy tekintéllyel rendelkező nővére, Pulcheria, később felesége, Aelia Eudocia és kegyence, Cyrus *praefectus urbi* gyakorolt rá nagy befolyást, 443-tól pedig Chrysaphius udvari eunuch döntött a fontosabb kérdésekben.

¹³⁴⁹ Theodosius falairól bővebben: Foss – Magdalino 1990, 102; Benevolo 1994, 22–24.

¹³⁵⁰ Hyd. 75. III. Valentinianus 437-ben feleségül vette Theodosius egyetlen lányát, Licinia Eudoxiát, Constantinopolis fegyveres segítséget küldött 410-ben Ravennába a gótok ellen, majd 431-ben és 441-ben a vandálok elleni harchoz, ráadásul a *Codex Theodosianus* rendeleteit a nyugati területeken is bevezették, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 675. II. Theodosius uralkodásáról és törvényalkotásáról bővebben: Honoré 1998, 97–178.

elbocsátotta a nem katolikus állami tisztségviselőket, és még a perzsák által elindított keresztényüldözés ellen is szót emelt. 450. július 28-án bekövetkezett haláláról Hydatius csak rövid tájékoztatást ad.¹³⁵¹

Aëtius, akit Procopius a Nyugatrómai Birodalom utolsó nagy védelmezőjének tartott, meglehetősen célirányos lépéseket tett a nyugati területek fölötti főparancsnokság 434–435-ös megszerzésére.¹³⁵² Hydatius szinte az egész katonai pályafutását bemutatja a krónikában a *comesi* pozíciótól a *dux utriusque militiae* és a *magister militum* rangon keresztül a háromszoros *consuli* és *patriciusi* kitüntetésig,¹³⁵³ de érthető módon nem említi, hogy Aëtius karrierje kezdetén milyen jó kapcsolatot ápolt a gótokkal és a hunokkal, és első katonai sikereit is nekik köszönheti.¹³⁵⁴ Arról sem értesülünk kellő pontossággal, hogy Felixet 430-ban az ő utasítására ölték meg, majd Bonifatius 433-ban a vele vívott csatában szerezte halálos sebesülését,¹³⁵⁵ Galla Placidia pedig annyira tartott tőle, hogy csak akkor volt hajlandó elismerni főparancsnoki kinevezését, amikor az már Ravennát fenyegette hunokból szervezett hadseregével. Egyes kutatók szerint Aëtius teljes mértékben „a hunok kreatúrája” volt, ezért Galla Placidia a veszélyt látva jogosan fordult ellene, a hunok pedig az Aëtius által vezetett hadjáratok során felmérhették a birodalom valós katonai helyzetét a későbbi hódításaikhoz.¹³⁵⁶

Hydatius büszkén sorolja fel, hogy Aëtius számtalan győzelmet aratott olyan ellenséges vagy lázadó népcsoportok fölött, mint a gótok, a juthungok, a norok, a frankok, a burgundok és a hunok,¹³⁵⁷ mindezt pedig azzal indokolhatjuk, hogy Aëtius katonai sikerei Hydatiust személyesen is arra ösztönözték, hogy 431-ben követséget vállaljon hozzá, amikor Galliában tartott hadjáratot. Mivel Aëtius konkrét katonai segítség helyett csak egy követet küldött, Thompson feltételezi, hogy Hydatius valójában nem tartotta nagyra Aëtius tevékenységét,¹³⁵⁸ ennek viszont ellentmond az a tény, hogy Hydatius elégedett volt a követség eredményével és a szvévekkal megerősített békével, így összességében Aëtiusról egy „positive view”-t alkot a krónikában, még akkor is, ha az egyházi személyekkel

¹³⁵¹ Hyd. 97; 138.

¹³⁵² Proc. 1,3,14. Aëtius pályafutásáról és politikai szerepéről bővebben: Moss 1973, 711–731; Heather 2007, 5–17; Reynolds 2011, 117–174; Hughes 2012; McEvoy 2013, 251–272.

¹³⁵³ Hyd. 82; 85–86; 89; 94; 102; 104; 142; 152.

¹³⁵⁴ Aëtius a gótok foglyaként Alaric katonai kiképzésben részesítette, 410–412 között pedig a hun uralkodó udvarában birodalmi túszként töltött be fontos diplomáciai szerepet, vö. Klaniczay 2005, 91.

¹³⁵⁵ Hyd. 84; 89.

¹³⁵⁶ Aëtius és a hunok kapcsolatáról bővebben: Klaniczay 2005, 90–93.

¹³⁵⁷ Hyd. 82–83; 85; 88; 99; 102; 104; 142; 146.

¹³⁵⁸ Hyd. 86; 88; Thompson 1982, 140.

ellentétben Aëtius megjelenéséről és tulajdonságairól nem sokat beszél, mert nem akarja elterelni az olvasó figyelmét a valóban jelentős eseményekről.¹³⁵⁹

Aëtius esetében új jelenség, hogy több alkalommal is harcolnia kellett a függetlenségre törekvő vagy a saját politikai hatalmát veszélyeztető személyekkel, többek között Anaolsusszal, Bonifatiuszal és Sebastianusszal szemben.¹³⁶⁰ Kulikowski Aëtius személyén keresztül jut arra a sajátos, de túlságosan általános következtetésre, hogy a barbárok tulajdonképpen nem betolakodók, hanem a Római Birodalom sokadik generációs lakói, akik nem törtek be a birodalom területére, hanem polgárháborúkat vívtak riváisaikkal vagy külföldi szövetségeseikkel, ezáltal nem lehet elég pontosan megfogalmazni, hogy kiket nevezünk barbároknak vagy rómaiaknak.¹³⁶¹ Igazi hírnevét Attila 451-es legyőzésének köszönheti, Hydatius viszont nemcsak hogy elhallgatja azt a tényt, hogy sokan vádolták Aëtium azzal, hogy 452-ben nem tudta megakadályozni a hunok itáliai fosztogatását, hanem egyenesen Aëtius és Marcianus sikereiről tudósít a hadjárattal kapcsolatban. Halálának tragikus körülményeit is részletesen bemutatja Hydatius, mert az eset méltánytalansága a központi hatalom további gyengülését és a császári hatalom összeomlását kiválóan illusztrálja.¹³⁶²

Aëtius mellett meg kell említenünk az udvari költőjét, Merobaudest is, akinek irodalmi tevékenységét Hydatius egyértelműen nagyra tartja, de emellett katonai tevékenységét is kiemeli, mivel leverte az Aracelliben lázadó bagaudák felkelését.¹³⁶³ Burgess szerint ugyanakkor Merobaude méltatása erősen emlékeztet más, hasonló közhelyekre, az őt dicsérő szavak viszont érthető módon kihatnak Aëtius tevékenységére és még pozitívabb megítélésére is.¹³⁶⁴

Marcianus trónra lépését Hydatius egyértelműen pozitív fejleménynek tartja, mivel Theodosius halála után a katonák rögtön megválasztották uralkodónak, ráadásul ehhez Aspar *magister militum* javaslatára Theodosius nővére, Pulcheria is ragaszkodott és feleségül is ment hozzá.¹³⁶⁵ Burgess szerint Hydatius egyedül Marcianus titulását jelöli *augustus* helyett a *princeps* kifejezéssel, amely utalhat arra, hogy Hydatius értesült

¹³⁵⁹ Drinkwater 1992, 6; Burgess 1988a, 133.

¹³⁶⁰ Hyd. 82; 89.

¹³⁶¹ Kulikowski 2013, 685.

¹³⁶² Hyd. 142; 146; 152.

¹³⁶³ Hyd. 120. Hydatius tájékozottságát és talán irigységét is mutatja, hogy utal arra az ércszoborra, amelyet 435. július 30-án a tiszteletére állítottak a római *Forum Traianin*, vö. Sid. Ap., Carm. 9,277–301. Merobaude tevékenységéről bővebben: Zos. 4,17; Amm. Marc. 30,5,13; Székely 2018, 103, 16. j.; 106, 34. j.

¹³⁶⁴ Burgess 1988a, 13; 132; Hier., De vir. ill. 122.

¹³⁶⁵ Hyd. 139: *statim apud Constantinopolim Marcianus a militibus et ab exercitu, instante etiam sorore Theodosii Pulcheria regina, efficitur imperator; qua sibi in coniugium adsumpta regnat in partibus Orientis.*

Marcianus hatalomra lépésének nehézségeiről, vagy éppen ellenkezőleg, egy megkülönböztető címet használt jelentőségének kiemeléséhez, esetleg megpróbált utalni arra a sajátos helyzetre, hogy Marcianus ugyan nem közvetlenül a Theodosius-dinasztiából származik, de házassága révén legitim alapon gyakorolja a hatalmat.¹³⁶⁶ 452-ben az Italiát fosztogató hunokat Marcianus segédcapatai tizedelték, így a császár és az égi csapások azonnali békekötésre kényszerítették őket.¹³⁶⁷

Marcianus hatalmának erejét ugyan nem törte meg, hogy 453-ban meghalt Pulcheria császárné, de az uralkodási évek felsorolásán kívül Hydatius néhány évig semmit sem árul el Marcianus politikai tevékenységéről. 455-től aztán Marcianus egyedüli császár lett (*obtinet monarchiam*) és hozzájárult a császárrá választott Avitus kinevezéséhez is. Hydatius külön feljegyzést szentel annak a ténynek, hogy Marcianus és Avitus a meggyengült központi hatalom és a barbár támadások ellenére különleges módon egyetértésben kormányozták az egész birodalmat,¹³⁶⁸ és innentől kezdve mindig egymás mellett említi őket, hiszen mindketten szerepet vállaltak a vandálok 457-es legyőzésében, egymás után veszítették el még az életüket is,¹³⁶⁹ arról viszont érthető okok miatt nem esik szó, hogy 457-ben Marcianus nevezte ki *patriciussá* Ricimert. Marcianust összességében mind Hydatius, mind pedig a történészek saját korának egyik legsikeresebb és legjobb császárának tartják, mert nemcsak belpolitikai lépéseivel és vallási kompromisszumok keresésével segítette a keleti területek stabilizálódását, hanem határozott külpolitikájával nyugalmat is tudott teremteni a dunai határvonalon.¹³⁷⁰

Avitus uralkodását szintén nagyra értékelik a krónikaszerzők, mert őt tartották az egyik legalkalmasabb császárnak arra, hogy megállítsa a barbárok előrenyomulását,¹³⁷¹ ráadásul célul is tűzte ki az elveszített területek visszahódítását, ami az egész birodalom érdeke volt, a vandálok legyőzésével pedig biztosítható lett volna Róma gabonaellátása. Avitus Gallia helytartójaként rengeteg birtokkal és kapcsolattal rendelkezett, Petronius Maximus pedig azért őt nevezte ki Gallia *magister militum*ává, mert a kezében volt az egyetlen olyan ütőképes haderő, amelyet szükség esetén a vandálok ellen be lehetett volna

¹³⁶⁶ Burgess 1988a, 116; Johnson 1993, 61.

¹³⁶⁷ Hyd. 146.

¹³⁶⁸ Hyd. 149; 154; 158–159; 162: *Marcianus et Avitus concordēs principatu Romani utuntur imperii*.

¹³⁶⁹ Hyd. 169–170; 176–177.

¹³⁷⁰ Hydatius nem említi, hogy Marcianus a néptelen határtartományokba keleti gótokat, szkireket, rugiakat, szarmatákat, alánokat és hunokat telepített be, arról pedig valószínűleg nem is voltak információi, hogy Palaestinában és Damaszkuszban a szaracénokkal, Egyiptomban pedig a blemmyes törzsekkel kellett harcolnia. Marcianus külpolitikájáról bővebben: Thompson 1950, 58–75.

¹³⁷¹ Muhlberger 1990, 224.

vetni,¹³⁷² valószínűleg emiatt bocsátja meg neki Hydatius, hogy Maximus halála után 455. július 9-én a galliai katonák és előkelők kiáltották őt *augustusszá* Tolosában és Arelatében.¹³⁷³ Hydatius nem mondja ki nyíltan, hogy Avitus trónra lépését II. Theoderic segítette, talán mert nem volt büszke arra, hogy egy barbár uralkodó támogatására volt szükség a hatalom megszerzéséhez, de Castellanos álláspontjával egyetértve az a tény, hogy Hydatius minimálisra csökkentette a gótok szerepét Avitus kinevezésében, tökéletesen megfelel a Hydatius által képviselt római álláspontnak.¹³⁷⁴ Hydatius szerint a rómaiak császárrá választották Avitust és ezt Marcianus is elfogadta a birodalom egységének érdekében,¹³⁷⁵ valójában sem az itáliai *senatorok* nem ismerték el hatalomra lépését, sem pedig Marcianus, aki Eudoxia és lányai fogsága miatt kénytelen volt jó viszonyt ápolni Gaiserickel. Emiatt egyes kutatók túlozva azt állítják, hogy Hydatius Avitus propagandájának esett áldozatul, holott egyértelműen kirajzolódik a barbárok elleni stratégiája: a vandálok legyőzésével Italia blokádját próbálta megszüntetni, a gótokkal szövetségben pedig igyekezett helyreállítani a szvévek által megszegett békeszerződést, ezért 456-ban Theodericra bízta a szvévek elleni háború vezetését.¹³⁷⁶

A krónika szerint Avitusnak sikerült legyőznie a vandálokat, valójában Ricimer aratott fölöttük győzelmet Siciliánál és Corsicánál. Avitus jutalmul *magister militum praesentalis* rangba emelte Ricimert, Italiába visszatérve pedig megfosztotta Avitust a hatalmától, Hydatius viszont minderről csak annyit mond, hogy Avitus elhagyta Italiát és a galliai Arelatébe ment. Avitus 456-os bukását Hydatius azzal indokolja, hogy a gótok megszegették ígéretüket,¹³⁷⁷ valójában Ricimer az előle menekülő Avitust Placentia mellett legyőzte és 456. október 17-én lemondatta a trónról, de megengedte neki, hogy a város püspöke legyen. Avitus azonban megtudta, hogy a *senatus* ki akarja végeztetni, ezért tovább menekült, útközben pedig vagy pestis, vagy egy gyilkos keze végzett vele 456 utolsó napjaiban.¹³⁷⁸ Néhány kutató szerint Hydatius összességében negatívan ítélte meg Avitus szerepét, különösen mert a gótokkal szövetkezett és hagyta, hogy a szvévek huzamosabb

¹³⁷² Avitus kinevezéséhez hozzájárult az a diplomáciai bravúr is, hogy 451-ben *senatorként* rá tudta venni a gótokat, hogy a rómaiak oldalán harcoljanak Attila ellen, vö. Klaniczay 2005, 93.

¹³⁷³ Hyd. 156: *ipso anno in Galliis Avitus Gallus civis ab exercitu Gallicano et ab honoratis primum Tolosa, dehinc apud Arelatum Augustus appellatus Romam pergit et suscipitur.*

¹³⁷⁴ Castellanos 2015, 153–154.

¹³⁷⁵ Hyd. 159: *per Avitum, qui a Romanis et evocatus et susceptus fuerat imperator, legati ad Martianum pro unanimitate mittuntur imperii.*

¹³⁷⁶ Hyd. 163; 166; Pawlak 2007, 32.

¹³⁷⁷ Hyd. 169–170; 176: *Avitus caret imperio, Gothorum promisso destitutus auxilio, caret et vita.*

¹³⁷⁸ Avitus halálának körülményeiről bővebben: Greg. Tur. 2,11; Prisc. 32.

ideig fosztogassák a gallaeciai lakosságot,¹³⁷⁹ ezt azonban cáfolja az a tény, hogy Hydatius igyekszik elhallgatni minden olyan körülményt, amely Avitusra rossz fényt vetne és Ricimer jelentőségét növelné az olvasó szemében. Kétségtelen, hogy Hydatius Avitus-ábrázolása a gótokkal való folyamatos együttműködése miatt¹³⁸⁰ nem lehet annyira pozitív, mint például Marcianusé, de a krónikában nem tükröződik a kortársak azon véleménye, hogy Avitust halála után sokan *usurpatornak* tekintették és inkább Ricimer érdemeit tartották nagyra.

Hydatius azonban nemcsak Avitus megalázó bukásának körülményeit hallgatja el, hanem mellőzi azoknak a belső hatalmi harcoknak a bemutatását is, amelyek ismeretében az általa sokra becsült római császárok legitimitása még akkor is megkérdőjelezhető lenne, ha az uralkodók képességei és intézkedései nagy reményt adtak az ellenséges barbár népek legyőzésére. Maiorianus 457. április 1-jei és Leo február 7-ei hatalomátvétele például egyszerű tényként szerepel a krónikában,¹³⁸¹ Hydatius pedig nem árulja el, hogy egykori parancsnoktársát Ricimer javaslatára nevezték ki nyugatrómai császárrá. Maiorianusról legközelebb csak 459-ben hallunk, amikor legyőzte a gótokat. Hydatius itt is a császár érdemeként tünteti fel a barbárok feletti győzelmet, pedig valójában egykori tisztvárosa és a galliai haderő parancsnoka, Aegidius verte vissza Arelaténál Theoderic csapatait, hogy aztán tartós békét (*pacis iura*) kössenek a római sereg zavartalan előrenyomulása érdekében.¹³⁸²

Hydatius számára azért is lehet jelentős Maiorianus uralkodása, mert ő volt az utolsó császár, aki hajlandó volt lépéseket tenni Hispania megmentéséért.¹³⁸³ A 460 májusában Carthago Nova ellen indított hadjárata ugyan a gondos előkészületek ellenére kudarcot vallott, mert a vandálokat árulók figyelmeztették a római flotta közeledésére, Hydatius ezért igyekszik röviden lezárni az események bemutatását, és csak annyit közöl, hogy amikor Maiorianus terve meghiúsult, visszatért Italiába. Úgy tűnik, hogy Gaiseric követek útján békét kért a császártól, valójában Maiorianus egy szerződésben kénytelen volt elismerni a vandálok újabb hódításait. Hydatius Maiorianus bukásával kapcsolatban is csak annyit mond, hogy a császár Galliából visszatérve a birodalom sorsdöntő ügyein fáradozott, de az

¹³⁷⁹ Burgess 1988a, 121–122; Drinkwater 1992, 6.

¹³⁸⁰ Castellanos 2015, 163.

¹³⁸¹ Hyd. 178. Valójában Marcianus halála után veje, Anthemius került volna trónra, de az alán származású és arianus hitű *magister militum*, Aspar befolyásának növelése érdekében egyik *tribunus*-át, Leót támogatta, így Anatolius constantinopolisi patriarcha kénytelen volt őt megkoronázni, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 690.

¹³⁸² Hyd. 192; Drinkwater 1992, 27.

¹³⁸³ Collins 2004, 32.

irigykedő Ricimer csellel megölte őt.¹³⁸⁴ Valójában az itáliai Dertonában lázadás tört ki a vandáloktól vereséget szenvedő Maiorianus ellen, ezért Ricimer nyomására 461. augusztus 2-án lemondott a trónról, augusztus 7-én pedig vérhasban vagy Ricimer keze által meghalt.¹³⁸⁵

Hydatius többször is kiválónak (*insignis*) nevezi Aegidius *comes*, aki akkor jelenik meg a krónikában, amikor a vele ellenséges Agrippinus galliai *comes* 462-ben a rómaiakat elárulva átadta a gótoknak Narbo városát, amely a feltétele volt annak, hogy a Ricimer által császárrá kinevezett Libius Severust a gótok is törvényes uralkodónak tekinthessék. Hydatius a többi krónikához képest jóval negatívabb képet fest Agrippinusról,¹³⁸⁶ valószínűleg azért, hogy Aegidius jelentőségét még inkább ki tudja emelni az olvasók előtt. Amikor a gót Frederic Ricimer biztatására lázadást szervezett Aegidius ellen, ő híveivel együtt legyőzte őket. Hydatius szerint Aegidius hatalmas hírnévnek örvendett,¹³⁸⁷ amely arra a tényre utal, hogy Aegidius Arelate felszabadítása és keresztény jámborsága miatt valóban rendkívül népszerű lehetett már saját korában is.¹³⁸⁸

Hydatius szerint 465-ben Aegidius követei átkeltek a vandálokhoz, azt viszont nem árulja el, hogy a követség célja a Gaiserickelel való szövetségekötés volt, mert a tervek szerint mialatt ő leszámolt volna a gótokkal, a vandálok megtámadták volna Ricimert Italiában. A követek visszatérése után¹³⁸⁹ Hydatius szomorúan csak annyit jegyez meg, hogy Aegidius meghalt, ennek körülményeiről viszont igyekszik pontos információkkal szolgálni, hogy hatni tudjon az érzelmekre, és nem hagyja kétségek közt az olvasókat abban a kérdésben sem, hogy valóban veszteséget jelent-e a rómaiak számára Aegidius halála, hiszen végső következtetése szerint a birodalom védelem nélkül maradt és a gótok késlekedés nélkül támadni kezdtek a római területek felé.¹³⁹⁰ Aegidius vitathatatlanul pozitív értékelését azzal magyarázhatjuk, hogy Aëtius óta ő volt az egyetlen római parancsnok, aki igyekezett szembeszállni a Galliában állomásozó barbár csapatokkal.¹³⁹¹

¹³⁸⁴ Hyd. 195; 204–205: *Maiorianum de Galliis Romam redeuntem et Romano imperio vel nomine res necessarias ordinantem Ricimer livore percitus et invidiorum consilio fultus fraude interfecit circumventum.*

¹³⁸⁵ Marc. Com. 461,2.

¹³⁸⁶ Hyd. 212; Castellanos 2015, 186.

¹³⁸⁷ Hyd. 214: *adversus Egidium commitem utriusque militiae, virum et famma commendatum et deo bonis operibus conplacentem.*

¹³⁸⁸ Ennek köszönhetően a frankok felajánlották számára a királyi címet, és azt Childeric (458–482) száműzetése idején gyakorolta is, vö. Greg. Tur. 2,12.

¹³⁸⁹ Hyd. 220. A híreket hozó követek útjáról bővebben: Gillett 2003, 68–70.

¹³⁹⁰ Hyd. 224: *Egidius moritur, alii dicunt insidiis, alii veneno deceptus, quo desistente mox Gothi regiones invadunt quas Romano nomini tuebatur invadunt.*

¹³⁹¹ Burgess 1988a, 133; Collins 1999, 87.

Hydatius a barbárok ellen sikerrel harcoló uralkodók és hadvezérek mellett rendkívül nagy érdeklődést mutat a keleti egyház ügyei és vezetői iránt, amely leginkább annak köszönhető, hogy már a fiatalkori szentföldi zarándoklaton is felfigyelhetett a keleti egyház híres személyiségeire. Míg a Kelet politikai eseményei közül alig olvashatunk valamit a krónikában, jó néhány keleti püspököt bemutat Hydatius, akikkel találkozott a zarándoklaton, vagy akik harcoltak az eretnekmozgalmak ellen. Burgess szerint ez a fokozott érdeklődés egyenesen azzal magyarázható, hogy igyekezett lépést tartani egy olyan terület egyházi életével, ahol még vannak olyan püspökök, akik sikeresen tudják védeni az ortodoxiát, és akiknek a hozzáállása éppen ezért sokkal közelebb áll Hydatius értékrendjéhez, mint saját környezetének lesújtó viselkedése.¹³⁹² A nyugati egyházi személyiségei közül éppen ezért csak azok szerepelnek a krónikában, akiknek Hydatius felhasználta a műveit, vagy akik hozzá hasonló elszántsággal harcoltak az eretnek tanításokkal szemben, így az olvasók előtt is világossá válik, hogy a barbár támadások ellenére nyugaton is ki lehet állni sikerrel az ortodoxia ügye mellett.¹³⁹³

Hydatius csodálattal tekint mindkét elődjére, Eusebiusra és Hieronymusra, mivel ők nemcsak történetíróként alkottak maradandót, hanem püspökként és magánemberként is erényes, feddhetetlen életét éltek és védelmezték a katolikus hitet. Hieronymust minden tekintetben rendkívüli (*precipuus*) embernek tartotta, valószínűleg ezért is gyakorolt életére akkora hatást, amikor kisfiúként láthatta őt a szentföldi zarándoklaton.¹³⁹⁴ Ez a találkozás kelthette fel először Hydatius érdeklődését Hieronymus élete és művei iránt, de nagy szerepe lehetett az itt szerzett benyomásoknak abban is, hogy később a vallási élet felé fordult és sokat foglalkozott a keleti egyház eseményeivel.¹³⁹⁵ Hieronymus kiemelkedő nyelvtudása és munkabírása mellett Hydatius csodálhatta még Damasus pápa titkáráként végzett szolgálatait és az egyiptomi szerzetességben szerzett tapasztalatait is. Hydatius megemlíti Hieronymus eretnekségek ellen írt nagyszerű munkáit és büszkén állapítja meg, hogy az igazság kőkemény kalapácsával semmisítette meg a pelagianusok szektáját.¹³⁹⁶ Hydatius ezzel a mondattal nemcsak Hieronymus iránti tiszteletét fejezi ki, hanem igazolja olvasói előtt saját tájékozottságát is, hiszen a leszámolás eszközeként említett *adamantino*

¹³⁹² Burgess 1988a, 214; 106. Ennek köszönhetően a nyugati egyház képviselőire és a római pápákra vonatkozó információk rendkívül hiányosak, mivel kevésbé keltették fel Hydatius érdeklődését, ráadásul valószínűleg nem is jutott elegendő mennyiségű és pontosságú információhoz velük kapcsolatban, vö. Burgess 1988a, 211.

¹³⁹³ Burgess 1988a, 217–218.

¹³⁹⁴ Hyd. *praef.* 1–5; 32–33; 51.

¹³⁹⁵ Torres Rodríguez 1956, 767; Burgess 1988a, 14.

¹³⁹⁶ Hyd. 51: *ad ultimum Pelagiani sectam cum eodem auctore adamantino veritatis malleo contrivit. Adversum hos et adversum alios hereticos extant eius probatissima monumenta.*

veritatis malleo felidézi Hieronymus Jeremiás-kommentárjának egy hasonló képét (*spirituali percutiendus est clava*).¹³⁹⁷ Hydatius nem tudja, mikor halt meg Hieronymus, ugyanakkor sajnálkozását fejezi ki emiatt az olvasói előtt.¹³⁹⁸

Augustinus hasonlóképpen a legkiválóbb püspökök közé tartozik, elsősorban azért, mert nagyszerű munkái (*studia magnifica*) mellett a 411-es carthagói zsinaton legyőzte a donatistákat.¹³⁹⁹ Bár Augustinus fiatalon a manicheizmus hívei közé tartozott, később nagy sikerrel vette fel a küzdelmet az összes, saját korában népszerű eretnekmozgalommal,¹⁴⁰⁰ ahogyan Hydatius is igyekezett jóval szerényebb körülmények között kiállni az ortodoxia védelme mellett. Hippo püspökeként, számos dogmatikai és teológiai munka szerzőjeként a pogányság vádjait is sikerült megcáfolnia, műveiben tárgyalt minden olyan fontos kérdést, amely a korabeli kereszténységet foglalkoztatta. Mivel Augustinus életére is jelentős hatást gyakoroltak a barbárok fosztogatásai és terjeszkedő politikája, a későbbiekben látni fogjuk, hogy Hydatius történelemszemlélete sok hasonlóságot mutat Augustinus felfogásával.

Ambrosius és Martinus Turonensis jótéteményei és csodái mellett Hydatius büszkén számol be arról, hogy mindketten kiálltak az ortodoxia mellett, amikor nem voltak hajlandóak fogadni a segítséget kérő Priscillianust, akit végül eretnekké nyilvánítottak.¹⁴⁰¹ Ambrosiust nem véletlenül tartja Hydatius saját példaképének, hiszen Aemilia és Liguria kormányzójaként igazságosságával kivívta a lakosság szeretetét, Mediolanum püspökeként pedig nemcsak közvetített az arianus és a katolikus közösségek között, hanem mindvégig az ortodoxia érdekeit képviselte a pogányokkal és az eretnekekkel szemben. Széles körű irodalmi tevékenységével korának minden egyházi tanításával foglalkozott műveiben, nagy tudására támaszkodva pedig láttuk, hogy a császári hatalommal szemben is kiállt az egyház függetlenségéért. Hydatius szerint Martinus Turonensis egy *sanctus et vir apostolicus*,¹⁴⁰² mert Gallia első ismert aszkétájaként tanítványi kört alakított ki, 372-es püspökké szentelése után pedig közös tulajdonnal rendelkező szerzetesi közösséget hozott létre. Mivel a katonai karrierről lemondva a szerzetesi és püspöki hivatást választotta, alakja „a szent hitvallók mintaképévé” vált.¹⁴⁰³ A Hydatius által is hivatkozott Sulpicius Severus 403 körül megírt

¹³⁹⁷ Hier., Comm. Jerem. 3,1, in: CSEL 59,151.

¹³⁹⁸ Hyd. 97.

¹³⁹⁹ Hyd. 45; 90.

¹⁴⁰⁰ Augustinus életművét éppen a nagy eretnekségekkel vívott konfliktusa alapján szokás 3 szakaszra osztani: 395-ig a manicheizmus ellen, 415-ig a donatisták ellen, 430-ig pedig a pelagianizmussal szemben lépett fel, vö. Angenendt 2008, 86.

¹⁴⁰¹ Hyd. 8; 13.

¹⁴⁰² Hyd. 30.

¹⁴⁰³ Klaniczay 2005, 19; Angenendt 2008, 109.

fiktív és regényes Martinus-életrajzával sikeresen igazolni tudta a nyugati olvasók számára, hogy Galliában is születnek olyan híres szentek, mint Egyiptomban.¹⁴⁰⁴

A keleti egyház kiváló (*insignes*) püspökei közül elsőként Theophilusról, Alexandria patriarchájáról (385–412) olvashatunk, akit Hydatius hatalmas tudású (*eruditissimus*) szerzőnek tart a húsvéti időrendi számítások (*laterculum de pasce observatione*) miatt.¹⁴⁰⁵ Valószínűleg őt is látta kisfiúként a szentföldi zarándoklaton, jelentőségét pedig úgy is próbálja növelni, hogy nem nevezi meg utódját az alexandriai püspöki székből, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy csak nem rendelkezett megfelelő információval erre vonatkozóan.¹⁴⁰⁶

Foglalkoztunk már korábban a Constantinopolis élén álló Iohannes Chrysostomus és a nagy politikai befolyással rendelkező Eudoxia közötti nézeteltéréssel, de mivel az Arcadius hatalomra lépése és a Iohannes üldözése¹⁴⁰⁷ közötti feljegyzések között számos *lacunát* találunk, nem tudjuk, hogy Hydatius értesült-e arról a 399-es phrygiai lázadásról, amelyet a keleti gótok robbantottak ki Tribigild katonai parancsnok vezetésével.¹⁴⁰⁸ Hydatius azért is becsülhette sokra Iohannes püspöki tevékenységét, mert az ő felszólítására megszártak le Constantinopolisban csaknem 7 ezer gótot a városi helyőrség tagjai közül, később a többiek elmenekültek és végigrabolták Thracia területét, ez pedig nagyban hozzájárult a már korábban kialakult germánellenes hangulat felerősödéséhez a keleti területeken.

Bár Hydatius kevésbé érdeklődik az aszkéták iránt, mégis említi a kiváló és ékesen szóló (*nobilissimus et eloquentissimus*) nolai püspököt, Paulinust, aki *vir apostolicus*-ként dicséretes munkákat is írt.¹⁴⁰⁹ Hydatius valószínűleg nemcsak azért fordít nagy figyelmet Paulinus munkásságára, mert szigorú megtartóztatása miatt már kortársai is szentként tisztelték, hanem azért is, mert éppen 409-ben, a barbárok hispaniai betörésekor szentelték

¹⁴⁰⁴ Chadwick 1999, 170. Az életrajz megírásának körülményeiről lásd: Vanyó 1999, 153–155.

¹⁴⁰⁵ Hyd. 5; 31; PG 65,52; Leo, Ep. 121, in: PL 54,1056.

¹⁴⁰⁶ Hyd. 33; 53. Burgess szerint a krónikában tévesen szerepel Theophilus halálának dátuma, vö. Burgess 1988a, 212; valószínűleg Hydatius nem is említi a patriarcha halálát, csak azt, hogy nem tudja, ki állt Alexandria élén Theophilus után.

¹⁴⁰⁷ Hyd. 24; 29.

¹⁴⁰⁸ Arcadius egy gót származású *comest*, Gainast küldött a felkelés leverésére, de ő is átállt a felkelők oldalára, hogy megkapja *magister militum*i kinevezését és egy arianus templomot. Gainas és Tribigild tevékenységéről bővebben: Várady 1961, 152–154; 235–237; Wolfram 1988, 148–149; Blockey 2007a, 116–118.

¹⁴⁰⁹ Hyd. 72. Paulinus gazdag aquitaniai földbirtokosként 379-ben Campania kormányzója lett, megkeresztelkedése után Hispaniában pappá szentelték, később Italiában Ambrosius papjai között élt, 395-ben viszont lemondott vagyonáról és Nola közelében telepedett le feleségével, Theresiával együtt. Paulinus családi körülményeiről lásd: Székely 2018, 105, 26. j.; életéről és műveiről bővebben: Vanyó 2007b, 355–356; Adamik 2009, 814–816.

öt Nola püspökévé, ráadásul széles körű levelezést folytatott Hieronymusszal, Augustinusszal és Martinus Turonensisszel is.¹⁴¹⁰ Hydatius számára Paulinus Nolanus példakép lehet még abból a szempontból is, hogy miután a közéleti szerepléstől visszavonult, egyik barátja, Ausonius megpróbálta visszahívni a politikai életbe, ő azonban kitartott saját döntése mellett és életét teljesen az aszkézisnek szentelte.¹⁴¹¹

¹⁴¹⁰ Vanyó 2004, 393.

¹⁴¹¹ Brown 1999, 55.

4. HYDATIUS TÖRTÉNELEMSZEMLELETE ÉS SZERZŐI MOTIVÁCIÓI

4.1 Isteni gondviselés és apokaliptikus gondolatok

4.1.1 Büntetések, előjelek, csodák

A 4. század végétől egyre többen kezdtek foglalkozni az isteni gondviselés (*providentia Dei*) kérdésével, amely a keresztény történelemfelfogás egyik legfontosabb tényezőjévé vált. Miután 378-ban a gótok vereséget mértek a rómaiakra, az 5. század elején barbár népek szállták meg Galliát és Hispaniát, 410-ben a gótok elfoglalták Rómát, 429-ben pedig a vandálok saját államot hozhattak létre Észak-Africában, a keresztény történetíróknak tisztázniuk kellett, hogy Isten milyen módon avatkozott bele az emberiség történetébe és ebből kiindulva hogyan valósulhat majd meg az üdvözülés.¹⁴¹² Breisach szerint a rómaiak valójában sohasem tagadták meg az isteni gondviselésbe vetett hitüket, de a császári hatalom gyengülése és a Római Birodalom hanyatlása miatt különösen sokat foglalkoztak az emberiség történetére vonatkozó alapvető kérdésekkel, ezzel magyarázható, hogy jó néhányan a kronológia tanulmányozásába és világtörténeti munkák írásába kezdtek.¹⁴¹³

A Hieronymust követő krónikahagyományban általánossá vált az a felfogás, hogy a történelem az isteni akarat egyre inkább kibontakozó megnyilvánulása az emberiség életében,¹⁴¹⁴ ezért a történeti munkák nem pusztán a jelentős múltbeli eseményeket és személyeket összesítették, hanem egyúttal az isteni gondviselés folyamatos megtapasztalását is igyekeztek rögzíteni.¹⁴¹⁵ Hydatius ehhez hasonlóan hitt abban, hogy a Római Birodalmat sújtó csapások és a saját életében megtapasztalt nehézségek az isteni gondviselést és az égi harag megnyilvánulásait jelzik.¹⁴¹⁶ A történelmet az 5. században már

¹⁴¹² Havas – Takács – Tegyei 2001, 257.

¹⁴¹³ Breisach 2004, 99.

¹⁴¹⁴ Már az ószövetségi szerzők is azt vallották, hogy a jövő „Isten személyes akarata szerint” alakul, ezért az nem követ semmilyen természeti törvényt és nem lehet múltbeli eseményekből megjósolni előre, így a kiszámíthatatlanság és a bizonytalanság érzésével párosul, vö. Löwith 1996, 47–48.

¹⁴¹⁵ Burgess 1988a, 28.

¹⁴¹⁶ Már a korábbi időszakban is találunk utalásokat arra vonatkozóan, hogy a különféle előjelek és csapások az istenek bosszúját fejezik ki, vö. Tac., Hist. 1,3.

azért sem lehet az isteni akarattól elválasztva értelmezni, mert a sok szenvedést okozó korabeli eseményeket nem mindig tudták kizárólag emberi és racionális okokkal megmagyarázni, különösen azok a szerzők, akiknek a gondolkodásában püspöki hivatalvállalásuk miatt jelentős szerepet kellett kapnia az isteni gondviselésben és a bibliai próféciák beteljesedésében való hitnek. Ennek tudatában egyetérthetünk Johnsonnal, aki a középkori gondolkodás egyik legnehezebb aspektusának tartja annak megértését, hogy mit jelenthetett a korabeli ember számára a csodás és természetfeletti jelenségek megtapasztalása a mindennapi életben.¹⁴¹⁷

A pusztító és elkerülhetetlen természeti katasztrófákat rendszerint isteni büntetésnek tekintették és összefüggésbe hozták az emberiség erkölcsi állapotával,¹⁴¹⁸ ennek megfelelően az 5. század csapásait is sokan azzal magyarázták, hogy az emberiség számtalan bűnt követett el és nem figyelt eléggé az isteni figyelmeztetésekre. Hydatius a többi krónikaszerzőhöz képest különösen nagy érdeklődést mutat a természetfölötti és paranormális jelenségek iránt, a krónikában bemutatott csodákat és előjeleket gyakran próbálja kapcsolatba hozni a bemutatott eseményekkel vagy az égi haraghoz kapcsolódó bibliai látomásokkal.¹⁴¹⁹ Ahogyan Eusebius isteni büntetésként értelmezte a keresztényüldözéseket, amelyek azért következtek be, mert Isten választott népe hűtlenné vált és sok bűnt követett el, úgy Hydatius is idős korára már annyi igazságtalanságot és szenvedést láthatott saját környezetében, hogy a bemutatott csodajelekkel egyértelműen próbálta jelezni, az emberiség rossz úton jár, mert megszegte az Isten által kiszabott normákat, ezért büntetésként égi csapásokat kell elviselnie.¹⁴²⁰

A barbár pusztítások szerepéről Hydatiushoz hasonló elveket vallott Salvianus (400–480 k.), aki a lerinumi kolostor papjaként írta meg a *De gubernatione Dei* című munkáját 440–450 körül. Salvianus szerint a barbár betörések nem az isteni gondviselés hiányát jelzik és nem arra utalnak, hogy Isten nem törődik a világgal, hanem éppen ellenkezőleg, a birodalom hanyatlása Isten igazságos ítélete, amely azt bizonyítja, hogy ő kormányozza a világot. A barbárok pusztításait és a sorscsapásokat az isteni büntetés eszközeként értelmezte,¹⁴²¹ de Hydatiushoz hasonlóan rámutatott a keresztény lakosság körében elterjedt romlott erkölcsökre és szokásokra, különösen az egyháziak vagyonszerzésével és

¹⁴¹⁷ Muhlberger 1990, 214; Johnson 1993, 75.

¹⁴¹⁸ A római történelem jelentősebb természeti katasztrófáiról, földrengésekről, vulkánkitörésekről, cunamikről, áradásokról és eliszaposodásról lásd: Grüll 2017, 69–87.

¹⁴¹⁹ Burgess 1988a, 26; Muhlberger 1990, 209; 214; 260.

¹⁴²⁰ Eus., Hist. Ecc. 8,16; Gárdonyi 2006, 22; Muhlberger 1990, 264.

¹⁴²¹ Salv. 1,1–3. Löwith szerint ugyanis „Isten nemcsak azokon keresztül hat, akik engedelmeskednek az akaratának, hanem azokon keresztül is, akik ellenszegülnek neki”, vö. Löwith 1996, 251.

kapzsiságával kapcsolatban Dél-Galliában, Észak-Africában és Hispaniában. Salvianus a Római Birodalom örököseivel állítja szembe az ortodox tanítást nem ismerő, de mégis tiszta lelkű és a keresztény erényeket a rómaiaknál sokszor jobban megtestesítő barbárokat.¹⁴²² Véleménye szerint a germán törzsek azért törtek be a birodalomba, hogy megbüntessék és istenfélelemre ösztönözzék a romlott római társadalmat,¹⁴²³ vagyis Isten nemcsak az utolsó ítélet alkalmával, hanem a korabeli történelmi események alakításával is igazságot szolgáltat,¹⁴²⁴ ezáltal a történelemben folyamatosan tapasztalható „*isteni áldás vagy fenytetés*” a rómaiak nevelési folyamataként is értelmezhető.¹⁴²⁵

A római világot ért katasztrófákat azonban elsősorban a pogányok értelmezték isteni büntetésként, a keresztények inkább nem értették, hogy ezúttal miért nem mutatkozik meg az isteni segítség.¹⁴²⁶ Éppen ezért Lactantius Salvianustól eltérően azt gondolja, hogy mivel a történelem középpontjában a keresztény ember áll, a barbár népeknek kell számítaniuk büntetésre, mert megsértették Isten kiválasztott népét, tehát az égi harag valójában a kereszténységet védő igazságszolgáltatás egyik formája.¹⁴²⁷

A legtöbb kutató egyetért azzal, hogy Hydatius sötét és boldogtalan világban élt, ezért krónikája tele van a kilátástalan jövőre és a bibliai prófécia beteljesedésére vonatkozó utalásokkal. Ezek a prófécia azért kerülhettek az érdeklődés középpontjába, mert úgy tartották, hogy ennek során néhány kiválasztott ember számára megismerhetővé válnak különböző szimbólumok formájában azok a jövőbeli események, amelyeket a Bibliában már megjövendöltek. Az élet hétköznapi rendjét megszakító eseményeket és természeti jelenségeket Isten közbenjárására bekövetkező csodajeleknek tekintették, amelyek vagy előre jeleztek egy későbbi eseményt, vagy megerősítették egy már megtörtént dolog

¹⁴²² Salv. 4,54–58; Ladner 1976, 24; Alföldy 2000, 204; Albrecht 2004, 1032; Adamik 2009, 827. A germánok tiszta erkölceiről hasonlóan nyilatkozott Tacitus, amikor a züllött és harcolni képtelen rómaiakkal szembeállította az egyszerű, szabad, harcolni képes barbárokat, akiknek az ereje csak növekszik a római belviszályok miatt, vö. Tac., Germ. 18–19; Adamik 2009, 593.

¹⁴²³ A népvándorlást éppen ezért szokás „*történelmi szükségszerűségnek*” is értelmezni, mivel a szabad germán harcosok felülmúlták a hanyatlásnak induló római rabszolgatartó társadalmat, vö. Klaniczay 2005, 88.

¹⁴²⁴ Chadwick 1999, 232; Vanyó 2007b, 350–351. A 6. századi kelta szerzetes, Gildas szintén az isteni büntetés eszközének tartja az angolszászokat, akik barbár pusztítóként érkeztek Britanniába a bűnös britek megfélemezésére, a 8. századi szerzetes és tudós, Beda pedig azért gondolja jogosnak a britek elleni kegyetlen és kollektív fellépést, mert nem tudták az angolszászokat az igaz hitre téríteni, vö. Breisach 2004, 98.

¹⁴²⁵ Bultmann 1994, 71.

¹⁴²⁶ Vanyó 2007b, 340. Az elsősorban Észak-Africában felerősödött vita Augustinus történelemszemléletére gyakorolt hatását a későbbiekben elemezzük.

¹⁴²⁷ Lact., Div. Inst. 7,15; Havas – Takács – Tegyei 2001, 257–258; Adamik 2009, 699. Lactantius életéről és műveiről bővebben: Albrecht 2004, 1291–1305; Vanyó 2007a, 434–438; Adamik 2009, 694–704.

jelentőségét, vagyis a világvége várása „a töredékek összeforrasztásának vágyából született.”¹⁴²⁸

Burgess szerint Hydatius csodás jelenségek iránti érdeklődése a gallaeciai pogányság hatását mutatja, vagy elképzelhető, hogy ez általában is jellemző volt a gallaeciai kereszténységre, ugyanakkor kizárható a Molé által feltételezett közvetlen kapcsolat Hydatius és a pogányság között.¹⁴²⁹ Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a keresztények történelemfelfogása szerint az emberiség előrehaladása a Teremtéstől kezdve az isteni akarat részét képezi, akkor azok az alkalmak, amikor Isten saját észrevétlen működését megszakítva aktívabb szerepet vállal és beavatkozik az események alakulásába,¹⁴³⁰ kétségtelenül az emberiség iránti szeretetét és saját maga létezését igazolják. A 6. században Gregorius Turonensisnél már kifejezetten azt látjuk, hogy a csodák felsorolását annak az igazolására is használja, hogy az eretnek tanításokkal szemben egyedül az ortodox hit képes valódi csodatételekre.¹⁴³¹ Ennek megfelelően Hydatius esetében sem lehet kizárni, hogy a csodajelek felsorolásával Isten mindenütt jelenlévő erejét szeretné igazolni,¹⁴³² és ezáltal az igaz hit követésére buzdítja az olvasóit, vagyis az ábrázolt természetfölötti jelenségeket az isteni beavatkozás megnyilvánulásainak kell tekintenünk.

Burgess Hydatius és más krónikaszerzők műveit összehasonlítva azt vizsgálta, hogy a természeti jelenségek és a csodajelek iránti nagy érdeklődés vajon a pogány eredetű annalsztikus történetírásra, vagy inkább a keresztény apokaliptikus megközelítésre vezethető vissza. Az 5–6. századi annalsztikus művek, valamint Eusebius, Hieronymus és Prosper feljegyzéseinek elemzéséből az látszik, hogy a szerzők nem túl sok természeti jelenséget rögzítettek, de azokat is általában azért, mert érdekesnek találták őket és a történeti hagyomány részét képezték, ugyanakkor csak nagyon ritkán alkalmazták azokat konkrét események előjeleként. Marcellinus Comes és Gregorius Turonensis már legalább annyira intenzív érdeklődést mutat a rendkívüli jelenségek iránt, mint maga Hydatius, Orosius viszont mindezekről eltérően egyfajta „*apocalyptic dimension*” jegyében csak a kereszténység előtti idők illusztrálására és a világban tapasztalható gonoszság bemutatására használta a csodajeleket.¹⁴³³ Mivel a természetfölötti jelenségek iránt nemcsak a

¹⁴²⁸ Burgess 1988a, 251; Bauer 1991, 70; Breisach 2004, 101; Wieser 2016, 108.

¹⁴²⁹ Burgess 1988a, 175–176; 198–199; Molé 1975, 103–106.

¹⁴³⁰ Burgess 1988a, 187.

¹⁴³¹ Gurevics 1987, 46. Általánosságban is elmondható, hogy a csoda a katolikus egyház szentjeinek elfogadott monopóliumává válik, és az „*absztrakt Istenbe*” vetett hitet egyszerű módon teszi megfoghatóvá a hívek számára, vö. Gurevics 1987, 102.

¹⁴³² Breisach 2004, 101.

¹⁴³³ Burgess 1988a, 169–174.

krónikaszerzők, hanem a hétköznapi emberek is érdeklődtek, szerepeltetésük az olvasó figyelmének megragadására és érdeklődésének felkeltésére is alkalmas volt, ezért nem tekinthetők a római műveltség hanyatlásának bizonyítékaként, jól mutatják viszont, hogy a szerzők gyakran egy kevésbé művelt, egyszerű közönséghez írták műveiket, ezáltal szükséges volt azok kibővítése meglepő és csodás elemekkel az olvasók szórakoztatására.¹⁴³⁴ Ha a csodajelek gyakori szerepeltetését ezek alapján azzal magyarázzuk, hogy alkalmasak voltak az érdeklődő olvasók figyelmének fenntartására is, egyetérthetünk azzal az állásponttal, mely szerint a bonyolult „*cálculos astrofísicos*” alkalmazása ellenére¹⁴³⁵ azért nem kapcsolható össze minden előjel konkrétan valamelyik krónikában szereplő eseménnyel, mert azok rögzítésére leginkább „*their own collective importance*” miatt került sor.¹⁴³⁶

Ezek után érdemes megvizsgálnunk alaposabban, hogy Hydatius milyen esetekben értelmezte az általa bemutatott eseményeket isteni büntetésként, és mikor hivatkozott bibliai prófécia beteljesedésére, különös tekintettel Dániel jóvendöléseire.¹⁴³⁷ Amikor a barbárok 409 után megszállták és végigrabolták egész Hispaniát, Hydatius szerint beteljesedtek az Úr szavai, amelyet a próféták megjövendöltek, mert az egész világot négy csapás sújtotta: a fegyver, az éhínség, a dögvész és a vadállatok, emiatt az emberi faj megállíthatatlanul sodródott a pusztulása felé.¹⁴³⁸ A barbárok betörésének ez a drámai és túlságosan részletes leírása feltehetően annak köszönhető, hogy a kialakult helyzetet az Ezékiel által megjövendölt Hierosolyma pusztulásához és az isteni harag megújulásához lehessen hasonlítani.¹⁴³⁹ Athaulf és Galla Placidia 414-ben megkötött házasságából nem született gyermek, és ebben Dániel jóvendölését látták beteljesedni, mely szerint a déli király lánya egybekel az északi királlyal, de egyik utódjuk sem éli túl őket.¹⁴⁴⁰ Hydatius talán azért idézi

¹⁴³⁴ Gurevics 1987, 48–49. Az alsó társadalmi rétegek szinte kritika nélkül fogadták a természetfölötti jelenségeket, az absztrakt fogalmak befogadására viszont csak szemléletes képek segítségével voltak képesek, ezért a nekik szóló művekben többnyire az „*érzelem fölötté áll az értelemnek*”, vö. Gurevics 1987, 94.

¹⁴³⁵ Candelas-Colodrón 2004, 360.

¹⁴³⁶ Burgess 1988a, 168.

¹⁴³⁷ Dániel könyvének és Hydatius krónikájának párhuzamos helyeit közli: Cardelle de Hartmann 1994, 155–157; Kitchen 2013, 649–652.

¹⁴³⁸ Hyd. 40: *passim in humani generis efferantur interitum, et ita quatuor plagis ferri famis pestilentie bestiarum ubique in toto orbe sevientibus, predictae a domino per prophetas suos adnuntiationes implentur.*

¹⁴³⁹ Ez. 5,7–17; 14,12–23; 33,23–29; Jel. 6,8; Dán. 9,27; Mt 24,15; Burgess 1988a, 189. Hieronymus ehhez hasonlóan a Galliát megszálló barbárokat a zsidókat fenyegető asszírokhöz hasonlította, vö. Hier., Ep. 123,15; Zsolt 83,9; Wieser 2016, 96.

¹⁴⁴⁰ Hyd. 49: *Atavulfus apud Narbonam Placidiam duxit uxorem; in quo profetia Danihelis putatur inpleta, ut ait, filiam regis austri sociandam regi aquilonis, nullo tamen eius ex ea semine subsistente; vö. Dán 11,5–6: dél királyának leánya feleségül megy észak királyához, de karjának nem lesz elég ereje, még ivadéka se marad.*

majdnem szó szerint Dániel szavait, hogy igazolja olvasói előtt a tájékozottságát,¹⁴⁴¹ ugyanakkor a megjegyzés arra is utalhat, hogy helytelenítette a gót király és a római császár lányának házasságát.¹⁴⁴²

Amikor a vandál Gunderic 428-ban különös kegyetlenséggel (*impie elatus*) megszerezte Hispalis templomát, Isten büntetéseként megszállta az ördög (*dei iudicio demone correptus*), és Isidorus szerint még a templom kapujában utolérte a halál, mivel megsértette Vincentiust, a város vértanúját.¹⁴⁴³ Burgess ennek kapcsán rávilágít arra, hogy Hydatius démonokról alkotott elképzelése mennyire eltért a korabeli keresztény értelmezéstől,¹⁴⁴⁴ ami számunkra azt igazolja, hogy Hydatius valójában nem foglalkozott teológiai értelmezésekkel, hanem az isteni büntetést hangsúlyozta az igaz hit védelmében. Ezt támasztja alá az is, hogy Litorius római parancsnok gótoktól elszenvedett 439-es vereségét Hydatius a meggondolatlanságával (*inconsultus*), halálát pedig a sebesülésével indokolja, és nem említi Isidorus vallási magyarázatát, mely szerint Litoriusnak azért kellett meghalnia, mert a démonok előjelei és a jószokások jövendölései megtévesztették.¹⁴⁴⁵

Hydatius többször is említi a nyugati világban nagy tiszteletnek örvendő Szent Eulaliát, aki 308-ban a Diocletianus-féle üldözések alatt szenvedett mártírhalt Emeritában.¹⁴⁴⁶ Először 429-ben, amikor a Gaiseric-től vereséget szenvedő szvév Heremigarius megsértette (*iniuria spreverat*) Eulaliát, ezért menekülés közben Isten kezétől vezérelve (*divino brachio*) büntetésként az Anas folyóba vetette magát. Hydatius Eulalia-ábrázolása azt mutatja, hogy a szentek figyelmet és tiszteletet követelnek a keresztény hívektől, és ha barbár módon megsértik őket, akkor bosszút állnak a bűnösökön.¹⁴⁴⁷

Carthago 439-es elfoglalásakor Gaiseric különös kegyetlenséggel bánt a papsággal, és ahogyan Dániel megjövendölte, a szentek nyughelyeit feldúlta, a katolikus templomokat pedig az arianusok kezére adta.¹⁴⁴⁸ Burgess ugyan kételkedik abban, hogy Hydatius valóban

¹⁴⁴¹ Molé 1974, 311–313; Burgess 1988a, 159.

¹⁴⁴² Más források azt mutatják, hogy ez nem volt kényszerházasság, Athaulf és Galla Placidia kölcsönösen vonzódtak egymáshoz, és mindkettőjüket szépnek és műveltnek tartották kortársaik, vö. Sz. Jónás 1994, 13–14; Bubnó 2013, 19. Az esküvői ceremónia részleteiről lásd: Olymp. 24,26; a házasság háttéréről bővebben: Randers-Pehrson 1993, 118; Wolf 1999, 17–18.

¹⁴⁴³ Hyd. 79; Isid., Hist. Vand. 73.

¹⁴⁴⁴ Az általános felfogás szerint a démonok sok bajt és szerencsétlenséget okoznak az emberiség számára, vö. Brown 1972, 53–56; ez alapján Gunderic a démon általi megszállás miatt indított volna támadást, ehelyett viszont azt írja Hydatius, hogy a démont Isten küldte, hogy halállal büntesse a vétkes Gundericet, vö. Burgess 1988a, 209.

¹⁴⁴⁵ Hyd. 108; Isid., Hist. Goth. 24: *daemonum signis haruspicumque responsis deceptus*.

¹⁴⁴⁶ Collins 1983, 96–100; Burgess 1988a, 209.

¹⁴⁴⁷ Hyd. 80. A középkori hívek és a szentek kapcsolatáról bővebben: Gurevics 1987, 86–93.

¹⁴⁴⁸ Hyd. 110: *rex elatus in pie episcopum clericumque depellit ex ea et iuxta prophetiam Danihelis demutatis ministeriis sanctorum ecclesias catholicas tradidit Arrianis*; vö. Dán. 9,27; 11,31.

az Antikrisztussal akarta-e azonosítani Gaiseric alakját,¹⁴⁴⁹ mindenesetre az olvasók meghökkentésére és Gaiseric jellemrajzának színesítésére jó alkalmat biztosított ez a megfeleltetés.

Attila seregét itáliai fosztogatása miatt isteni büntetésként égi csapások, éhínség és betegség sújtotta,¹⁴⁵⁰ így sikerült a rómaiaknak legyőzniük a hunokat, ráadásul Attila 453 tavaszán orrvérzés, agyvérzés vagy mérgezés következtében az életét is elveszítette.¹⁴⁵¹ Isidorus ugyanakkor kettős értelmet ad ennek a hydatiusi gondolatnak, hiszen szerinte éppen a hunok voltak Isten haragjának ostorai (*virga furoris dei*), akiket Isten büntetésként szabadított rá a bűnös világra, hogy tartózkodjanak a vágyaiktól.¹⁴⁵²

Hydatius rendkívül részletesen számol be Theoderic 456-os bracarai fosztogatásairól, különös tekintettel az egyházi személyekkel, a hívekkel és az épületekkel szemben alkalmazott durvaságra. Tragikusnak tartja, hogy a szentek *basilicáit* feltörték, az oltárokat ledöntötték, a szüzeket elrabolták,¹⁴⁵³ a papságot meztelenre vetkőztették, a lakosságot pedig elhurcolták a menedékhelyekről.¹⁴⁵⁴ A gótok szvévekkel szemben tanúsított könyörtelensége Hydatius szerint felelevenítette a Hierosolymával kapcsolatos égi büntetéseket. Ha elfogadjuk korábbi feltételezésünket, mely szerint a szvévek nagy része megtartotta az arianus hitet, akkor a gótok kegyetlenkedése valóban elfogadható a szvéveket sújtó büntetésnek, ráadásul azt is megmagyarázza, hogy a katolikusokhoz csatlakozó Rechariusnak miért csak később, Theoderic fogságában kellett meghalnia.¹⁴⁵⁵

462-ben az isauriai földrengés¹⁴⁵⁶ Hydatius szerint azért következett be,¹⁴⁵⁷ mert a város lakói nem figyeltek az isteni intelmekre, ezért a földrengés teljesen lerombolta a

¹⁴⁴⁹ Burgess 1988a, 159.

¹⁴⁵⁰ Hyd. 146: *divinitus partim fame, partim morbo quodam plagis caelestibus feriuntur.*

¹⁴⁵¹ Iord., Get. 254–258.

¹⁴⁵² Isid., Hist. Goth. 28–29: *adflitionibus emendati a saeculi cupiditate et peccato semet ipsos coerceant.*

¹⁴⁵³ Ezek a laikus nők a klerikusok testvérei vagy lányai lehettek, akik velük együtt éltek és szüzességi fogadalmat tettek, vö. Burgess 1988a, 223–224.

¹⁴⁵⁴ Hyd. 167: *etsi incruenta, fit tamen satis maesta et lacrimabilis eiusdem direptio civitatis. Romanorum magna agitur captivitas captivorum; sanctorum basilicae effractae; altaria sublata atque confracta; virgines dei exim quidem abductae, sed integritate servata; clerus usque ad nuditatem pudoris exutus; promiscui sexus cum parvulis de locis refugii sanctis populus omnis abstractus; iumentorum, pecorum, camellorumque horrore locus sacer impletus; scripta super Hierusalem ex parte caelestis irae renovavit exempla.*

¹⁴⁵⁵ Hyd. 168; 171.

¹⁴⁵⁶ Hyd. 210: *Antiochia maior Isauriae inobaudiens monitis salutaribus terra dehiscence demergitur, episcopo tantum ipsius civitatis cum aliquantis qui eum obaudientes timori domini sunt secuti de interitu liberatis, turrium etiam solis cacuminibus extantibus super terram.*

¹⁴⁵⁷ Hyd. 210. Thompson szerint a földrengés valójában 458. szeptember 13–14-én zajlott, és bár 459-ben volt egy másik földmozgás is Antiochiában, Hydatius valószínűleg azért datálja 462-re az eseményt, mert csak utólag hallott róla és nem kapott pontos információt a földrengés dátumáról, vö. Thompson 1982, 292, 52. j.

vidéket, megnyílt a föld a nagyobb Antiochiában,¹⁴⁵⁸ a bűnös antiochiaiak közül pedig csak azok menekültek meg, akik engedelmesen követték a város püspökét.¹⁴⁵⁹

Hydatius jó néhány alkalommal próbált természeti jelenségeket konkrét események előjeleként értelmezni. Mivel saját korához közeledve várakozásainkkal ellentétben egyre több ilyen jellegű feljegyzést készített, ezt a legtöbben Gallaecia zűrzavaros helyzetével és a jövőbeli tragédiákra utaló figyelmeztetésekkel magyarázzák.¹⁴⁶⁰ Értésülünk például a 402. november 11-én lezajlott napfogyatkozásról, amely feltehetően Hispania északi részén volt látható 7.40 órakor,¹⁴⁶¹ de nem tudjuk, hogy ez minek az előre jelzéséhez kapcsolódik. Elképzelhető, hogy egy 403–404 körüli eseményről van szó, de Hydatius erre az időszakra vonatkozó feljegyzései elvesztek, és mivel nem említi Stilicho 402-ben Alaric gótbai fölött aratott győzelmeit sem, a legvalószínűbb, hogy a barbárok 409-es betörését vagy Róma 410-es elfoglalását jelezte előre a napfogyatkozás.¹⁴⁶²

Nem világos, hogy milyen esemény előjeleként szerepel a krónikában, hogy 414-ben Hierosolymában megtalálták az első vértanút (*primus martyr*), Stephanus ereklejét, aki a 60-as évek üldözéseinek esett áldozatul,¹⁴⁶³ mindenesetre említése rendkívül jó alkalom arra, hogy Hydatius tájékozottságát ismét igazolja az olvasói előtt, hiszen a mártírok tisztelete a 4. századtól rendkívül divatossá vált Hispaniában.¹⁴⁶⁴ Mivel Hydatius Stephanus vértanúságát Krisztus életéhez viszonyítja, akár az is elképzelhető, hogy kedvező előjelként arra a magánéleti fordulatra próbált utalni, amikor elkezdett vallásos életet élni, hiszen megtérésére Muhlberger szerint bő egy évvel később került sor.¹⁴⁶⁵

Néhány természeti csapás valószínűleg a gótok 418-as fosztogatásához és letelepedéséhez kapcsolódik. 418. július 19-én, csütörtökön Gallaeciában, a későbbi

¹⁴⁵⁸ Thompson úgy látja, hogy Hydatius Keletre vonatkozó földrajzi ismeretei meglehetősen pontatlanok, mert Antiochia városát tévesen nem Syriába, hanem Isauriába helyezi, vö. Thompson 1982, 139; Burgess viszont érthető módon még azon is csodálkozik, hogy a 460-as évek Gallaeciájába egyáltalán bármilyen keleti esemény híre eljuthatott, vö. Burgess 1988a, 225.

¹⁴⁵⁹ Muhlberger felfigyelt arra, hogy egyes kéziratokban Antiochia pusztulását megelőzi néhány Gallaeciában látható csodajel, a leginkább elfogadott Burgess-féle kéziratban azonban az egyik jelenség az antiochiai földrengés után szerepel, vö. Muhlberger 1990, 215; Hyd. 209; 213b.

¹⁴⁶⁰ Jones 1993, 78–79.

¹⁴⁶¹ Hyd. 26; Cons. Const. 402; Chr. Gall. 452, 46; Chr. Gall. 511, 544; Seeck 1921, col. 41; Burgess 1988a, 269.

¹⁴⁶² Thompson 1982, 142.

¹⁴⁶³ Hyd. 50; ApCsel 6,8–8,3.

¹⁴⁶⁴ A vértanúakták korabeli terjedéséről lásd: Vanyó 2007a, 438–445.

¹⁴⁶⁵ Muhlberger 1990, 198. Elméletünk helyességét igazolná, ha Hydatius egyházi pályafutásának következő állomását, a 427-es püspökké szentelését is hasonlóan pozitív előjel kísérte volna, azonban éppen a 427. év feljegyzései nem maradtak ránk, így nem tudjuk, hogy egyáltalán beszámolt-e a felszentelés tényéről az olvasóknak.

pusztítás helyszínén ugyanis teljes napfogyatkozás volt 9.30 óra körül,¹⁴⁶⁶ Hierosolyma környékét erős földrengés rázta meg 419-ben,¹⁴⁶⁷ a galliai Biterraeben 419-ben pedig rettenetes előjeleket (*signa terrifica*) látott Paulinus, a város püspöke.¹⁴⁶⁸

442 decemberében egy üstökös jelent meg az égen, hogy előre jelezze az újabb csapást, a dögvészt.¹⁴⁶⁹ Hydatius talán itt közvetlenül a 442–443 fordulóján pusztító pestisjárvány terjedését jegyezte fel, de mivel azt állítja, hogy a dögvész csaknem az egész világra kiterjedt, az is elképzelhető, hogy az adott időszakban felhalmozódó problémákra utal. Nagy jelentősége lehet például annak, hogy a galliai partokon vandálok kalózkodtak és szerződésre kényszerítették a rómaiakat, ezekről azonban Hydatius nem számolt be a krónikában. Az előjel éppen ezért inkább arra utalhat, hogy bagaudák fosztogatták a lakosságot, vagy hogy a manicheusok tevékenységükkel rendkívül nagy problémát okoztak az egyházi vezetőknek és magának Hydatiusnak is.¹⁴⁷⁰

Hydatius szerint 447. december 23-án, kedden napfogyatkozás volt 13 órakor, nem említi viszont, hogy ebben az évben január 27-én Constantinopolisban földrengést is tapasztaltak. A különös természeti jelenségek minden bizonnyal Rechila 448-ban bekövetkezett halálát és fia, a katolikus Rechiarius trónra lépését jelezték előre,¹⁴⁷¹ Attila viszont ezt égi jelként értelmezve Constantinopolis ellen vonult, amelynek következtében a hunoknak fizetendő *subsidium* a háromszorosára emelkedett.¹⁴⁷²

Hydatius rendkívül hosszan mutatja be a 450–451-es gallaeciai földrengések és az ehhez kapcsolódó égi előjelek körülményeit.¹⁴⁷³ A 450. április 4-én a naplemente utáni északi fények tűzvörös és lándzsa alakú fénycsíkok formájában villogtak és cikáztak az égen. Hydatius felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy ezek az előjelek egy rövidesen bekövetkező eseményre utalnak, a következő feljegyzésben pedig be is számol arról, hogy a hunok a békeszerződést megszegve Gallia fosztogatására indultak. Ezt követően újabb előjelek tűntek fel Galliában: 451. szeptember 26-án holdfogyatkozás következett be, egy

¹⁴⁶⁶ Hyd. 56; Marc. Com. 418; Chr. Gall. 452, 82; Burgess 1988a, 269.

¹⁴⁶⁷ Hyd. 58; Marc. Com. 419.

¹⁴⁶⁸ Hyd. 65; Chr. Gall. 452, 84.

¹⁴⁶⁹ Hyd. 118: *cometae sidus apparere incipit mense Decembri; quod per menses aliquot visum subsequentis in pestilentia plagae, quae fere in toto orbe diffusa est, praemisit ostentum*; Marc. Com. 442.

¹⁴⁷⁰ Hyd. 120; 122; Székely 2008, 76, 86. j.

¹⁴⁷¹ Hyd. 128–129.

¹⁴⁷² Klaniczay 2005, 92.

¹⁴⁷³ Hyd. 141: *in Gallecia terremotus assidui, signa in caelo plurima ostenduntur, nam pridie non. Aprilis tertia feria post solis occasum ab aquilonis plaga caelum rubens sicut ignis aut sanguis efficitur, intermixtis per igneum ruborem lineis clarioribus in speciem hastarum rutilantium deformatis, a die clauso usque in horam noctis fere tertiam signi durat ostensio, quae mox ingenti exitu perdocetur.*

június 18-án megjelenő üstökös pedig 29-én keleten, később nyugaton látszódott.¹⁴⁷⁴ Isidorus szerint ezeket a csodajeleket már a csata előtt is lehetett látni, mivel a catalaunumi vereséget jelezték előre, Hydatiusnál viszont valószínűleg Attila itáliai hadjáratára utalnak.¹⁴⁷⁵ Kevésbé fogadható el Muhlberger álláspontja, aki az előjeleket Theoderic király meggyilkolásával és Thorismund hatalomátvételével hozza kapcsolatba, hiszen nem valószínű, hogy Hydatius katasztrófaként tekintett volna egy gót királyváltásra, ráadásul Theoderic halála az előjelek előtt szerepel a krónikában.¹⁴⁷⁶

454-ben egy gallaeciai földrengésről és az égen hajnalban viaskodó napokról olvashatunk.¹⁴⁷⁷ Mivel a következő négy feljegyzésben a római hatalmi viszonyokkal kapcsolatos események szerepelnek, a csodajeleket valószínűleg Aëtius és Valentinianus meggyilkolását, illetve Petronius Maximus uzurpációját jelezték előre, amelyek tovább csökkentették az amúgy is gyenge központi hatalom hatékonyságát. 458. május 28-án egy részleges napfogyatkozásról számol be Hydatius, amely valószínűleg 9.20–12.00 óra között zajlott. Ehhez hasonló jelenségről olvashatunk 464. július 20-án 5.50–8.20 óra között is, amely valószínűleg a szvévek és a gótok közötti szövetségekötést vagy a Hydatius által nagyra becsült Aegidius meggyilkolását jelezte előre.¹⁴⁷⁸

462-ben több csodajelről is beszámol Hydatius. Március 2-án, feltehetően előző este 23.40 óra és másnap 3.00 óra között különféle égi jelek tűntek fel Gallaeciában, a naplementekor kukorékoló kakasok és a vérvörös színű telihold valószínűleg Narbo gótok kezére kerülését jelezte előre.¹⁴⁷⁹ 462 júniusában Gallaeciában juhokat ért villámcsapás,¹⁴⁸⁰ ezen kívül Bracarában kettő, az Asturica melletti Legióban¹⁴⁸¹ pedig négy gyermek összekapaszkodva és egymást szorítva halt meg, amelyek feltehetően a gallaeciabeliek és a szvévek között néhány hónap múlva kiújuló zavargásokat jelezték előre.¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁴ Hyd. 142–143. Az üstökös nyugati megjelenésénél a szövegben [...] *kal. Aug.* szerepel, ezért nem tudjuk pontosan, hogy augusztus *Kalendae*ja előtt hány nappal, vagyis július 16. és augusztus 1. között pontosan mikor történt az esemény. A jelenségek pontos datálásáról bővebben: Burgess 1988a, 92–93.

¹⁴⁷⁵ Isid., *Hist. Goth.* 26; Hyd. 145–146.

¹⁴⁷⁶ Muhlberger 1990, 216; vö. Hyd. 142; 144.

¹⁴⁷⁷ Hyd. 151: *in Gallecia terraemotus et in sole signum in ortu quasi altero secum concertante monstratur.*

¹⁴⁷⁸ Hyd. 152–155; 184; 221–222; 224; Burgess 1988a, 270–271.

¹⁴⁷⁹ Hyd. 209: *pullorum cantu ab occasu solis luna in sanguinem plena convertitur*; Burgess 1988a, 179; vö. Hyd. 212.

¹⁴⁸⁰ Hyd. 213a: *mense Iunio in Gallicia coruscatione villae exuste et greges ovium concremati, carnes concise pluviae de caelo mixtae cadunt, duo adulescentes carne in invicem soledati adhaerentes sunt mortui.*

¹⁴⁸¹ Legio városa Asturicával közösen működtetett püspökséget a 3. század végétől, de nem tudjuk pontosan, hogy Hydatius idején még létezett-e ez az együttműködés, ugyanakkor a gótok 457-es fosztogatásakor Hydatius szerint Asturicában két püspök volt, ezért lehetséges, hogy Legio vezetője is éppen ott tartózkodott, vö. Hyd. 179; Claude 1978, 671, 89–90. j.; Burgess 1988a, 16; 221.

¹⁴⁸² Hyd. 213b: *duorum natorum portentum visum; quatuor Legione simile memoratur*; vö. Hyd. 216.

467-ben a Galliából visszatérő követek újabb csodajelekről hoztak hírt. Naplementekor két nap jelent meg az égen, Tolosában pedig a talajból feltörő vér hömpölygött a város közepén,¹⁴⁸³ ami Burgess szerint azt jelképezheti, hogy a gótok központi városából szétáradt Krisztus kegyelmének olaja, amely a barbárok kezében az Antikrisztus vérévé változott.¹⁴⁸⁴ Amikor Hydatius arról tudósít, hogy a gótok tanácskozásán a kezükben tartott fegyverek hegye zöld, piros, sárga vagy fekete színű lett, akkor feltehetően Euric király előtt tartottak fényes katonai díszszemlét, ahol egy római megfigyelőt elkápráztatott a kézfegyverek színekben pompázó sokasága,¹⁴⁸⁵ amely „a középkori lovagi hadseregek színes változatosságához” hasonlított.¹⁴⁸⁶ A krónikában a legtöbb természetfölötti jelenség Hispanián kívül történik, de számos példát látunk arra is, hogy egy Gallaeciában látható csodajeleket egy attól távoli helyen bekövetkező rendkívüli eseménnyel hozott Hydatius összefüggésbe. Mivel a gallaeciai előjelek aligha utalhatnak Hispanián kívüli eseményekre, egyetérthetünk Muhlberger feltételezésével, mely szerint Hydatius sem gondolhatta komolyan, hogy egymástól távoli helyeket ilyen logikai művelettel össze lehet kapcsolni.¹⁴⁸⁷

Az isteni büntetések, a beteljesedett próféciaik és az égi előjelek felsorolása mellett Hydatius néhány alkalommal említi az isteni irgalom jelenlétét és a szentek közbenjárását is, amelyek az emberiség iránti könyörületességet kifejezve képesek voltak megakadályozni vagy enyhíteni a jogosan kiszabott isteni büntetés mértékét.¹⁴⁸⁸ A barbárok például 411-ben hosszú fosztogatás után az Úr könyörületességéből (*domino miserante*) kötöttek békét Hispania lakóival, 451-ben a római és a gót sereg pedig ugyan jelentős veszteségeket szenvedett Attila csapataitól Catalaunumnál, Isten segítségével (*divino auxilio*) mégis sikerült legyőzniük a hunokat, ráadásul 452-ben az isteni gondviselés jóvoltából égi csapások sújtották a seregeiket, így biztosítva volt Marcianus és Aëtius katonáinak győzelme.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸³ Hyd. 238: *legati de rege Gothorum reversi referunt portenta in Galliis visa aliquanta: in conspectu similem ipsi de continuo paruisse solem alium visum solis occasu; congregatis etiam quodam die concilii sui Gothi tela que habebant in manibus a parte ferri vel acie alia viridi, alia roseo, alia croceo, alia nigro colore naturalem ferri speciem aliquandiu non habuisse mutata; medio Tolose civitatis hisdem diebus e terra sanguinem erupisse totoque diei fluxisse curriculo.*

¹⁴⁸⁴ Burgess 1988a, 182.

¹⁴⁸⁵ Gillett 2003, 76.

¹⁴⁸⁶ A barbár hadijelvények nemzetségek szerinti megoszlása sok hasonlóságot mutat a *Notitia Dignitatum*ban szereplő római alakulatok pajzsdíszítményeivel, vö. Várady 1961, 197.

¹⁴⁸⁷ Muhlberger 1990, 215.

¹⁴⁸⁸ A mártírok és a szentek hispaniai kultuszáról lásd: Maldonado 2005, 151–188.

¹⁴⁸⁹ Hyd. 41; 142; 146.

457-ben az Emerita kifosztására készülő Theoderic Eulalia csodájának köszönhetően elhagyta a várost,¹⁴⁹⁰ pár hónappal később pedig hiába ostromolta Coviacum erődtornyát, a lakosság Isten segítségével (*auxilio dei*) mégis ellenállt és legyőzte az ellenséget. 460-ban az Aquae Flaviae városában fogságba esett Hydatius Isten kegyelméből (*miserantis dei gratia*) szabadulhatott ki a szvévek fogságából és újra elfoglalhatta hivatalát, 467-ben Leo és Anthemius pedig Isten parancsára (*deo ordinante*) indította el a vandálok elleni összehangolt támadást Gaiseric fosztogatásainak megállítására.¹⁴⁹¹

Mivel az egyház álláspontja szerint a próféciák és a csodajelek az isteni akaratot jelezték előre, érthető módon a püspökök nagy része kötelességének érezhette, hogy segítsen az erről szóló hírek terjesztésében.¹⁴⁹² A krónika forrásainak vizsgálatakor láttuk, hogy milyen írások és levelek állhattak Hydatius rendelkezésére a természetfölötti jelenségekről szóló részek összeállításakor, azt viszont nem tudjuk pontosan, hogy maga Hydatius milyen mértékben közreműködött az ilyen jellegű információk terjesztésében. Valószínűleg Hydatius a püspöki szokásokat követve, egyfajta munkaköri kötelességként jegyezte fel ezeket a csodajeleket a krónikában, amellyel nemcsak hozzájárult ahhoz, hogy széles körben és az utókor számára is hozzáférhetőek legyenek a bemutatott jelenségek, hanem a történeti események színesítését és az olvasók érdeklődésének fenntartását is biztosította, alkalmazásuk viszont nem jelentheti automatikusan azt, hogy valóban hitt volna ezekben az előjelekben és őszintén rettegett volna az égi harag büntetéseitől.

4.1.2 Jövőkép és apokaliptikus hiedelmek

Muhlberger szerint Hydatius műve nemcsak történeti forrásként értékes az utókor számára, hanem irodalmi és történetírói munkaként is nagy jelentőséggel bír. Általánosságban is elmondható, hogy az 5. századi krónikások tudatosan gyűjtötték össze életük fontosabb eseményeit, hogy a közelmúlt értékelésével egyfajta „*vision of history*”-t jelenítsenek meg az olvasók előtt,¹⁴⁹³ ugyanakkor túlzásnak tűnik Burgess azon következtetése, hogy a pesszimista Hydatius központi témája a közeledő világvége, mivel minden eseményt ennek alárendelve tárgyal munkájában.¹⁴⁹⁴ Hydatius a Hieronymust követő krónikahagyományban egyedülként utalt a Biblia apokaliptikus jövendöléseire, ezért meg kell vizsgálnunk, hogy

¹⁴⁹⁰ Hyd. 175: *Theudericus Emeritam depredari molienti beatae Eulaliae martyris terretur ostentis*.

¹⁴⁹¹ Hyd. 179; 202; 230.

¹⁴⁹² Muhlberger 1990, 209.

¹⁴⁹³ Muhlberger 1990, 5.

¹⁴⁹⁴ Burgess 1988a, 192.

valóban hitt-e abban, hogy a világ a végéhez közeledik, és saját korának szenvedései Krisztus második eljövételét, a parúszíát jelezték előre.

Ennek tisztázásához Muhlberger rövid áttekintést nyújt arról, hogy milyen okok vezethettek az apokaliptikus irodalom megszületéséhez, amelyek közé a hipotézis szerint Hydatius krónikája is tartozik.¹⁴⁹⁵ Ha saját életében sok csapás és igazságtalanság éri a hívő embert, akkor nem érti, miért kell szenvednie Isten ártatlan szolgálóinak, ugyanakkor sejti, hogy az emberiség bűnei válthatták ki az égi csapásokat. A hitében kissé megingott, de hűséges keresztény ember ekkor abban bíz, hogy az isteni gondviselés majd véget fog vetni a szenvedéseknek, a bűnösök megkapják méltó büntetésüket, az igazságosság pedig a béke megteremtésével helyreáll.¹⁴⁹⁶ Az apokaliptikus írások a jövőre vonatkozó isteni szándékot próbálják megfejteni a világban tapasztalható csodák és előjelek értelmezésével. Mivel a krónikában utalásokat olvashatunk Dániel próféciáira és a Jelenések Könyvére, első látásra könnyen sorolhatnánk Hydatius művét is az apokaliptikus írások közé.¹⁴⁹⁷

Ha választ keresünk arra, hogy Hydatius miért vállalkozott a krónikaírás nehéz feladatára, úgy tűnik, még jobban megerősödik bennünk ez a hipotézis. A kutatók nagy része azt gondolja, hogy Hydatius szerint a barbárokat az isteni harag küldte az emberiség megbüntetésére, ezért jelenlétük a próféciák beteljesedésével a világ végének közeledésére utal, Burgess azonban ebből azt a következtetést vonja le, hogy Hydatius nemcsak hitt benne, hanem meg is volt győződve arról, hogy hamarosan vége a világnak, ezért ő volt az első olyan történetíró, aki a „*teleological Christian historiographic tradition*” keretein belül szembe mert nézni azzal, hogy munkájában a történelem utolsó eseményeiről ad számot.¹⁴⁹⁸ Ehhez hasonlóan Pawlak is úgy gondolja, hogy amikor Hydatius látta, hogy a császári hatalom gyengesége miatt a római világ összeomlik, pesszimistává vált és az általa megtapasztalt eseményeket a világ végeként értelmezte.¹⁴⁹⁹

Hydatius a krónikát jó néhány nyugtalanító előjel bemutatásával fejezte be. A szokásosnál keményebb esztendő említése, az évszakok összekavarodása¹⁵⁰⁰ és az égből

¹⁴⁹⁵ Muhlberger 1990, 260.

¹⁴⁹⁶ A zsidó szemlélet szerint Isten a világot közvetlenül és bölcsen irányítja, de ha a kiválasztott nép szembefordul az isteni akarattal, akkor súlyos büntetésben részesül, vö. Breisach 2004, 86. A zsidóság történelemfelfogásáról bővebben: Bultmann 1994, 28–31; a zsidó eszkatológia kezdeteiről lásd: Eliade 2006, 452–456.

¹⁴⁹⁷ Dániel könyve a Kr. e. 2. században keletkezett, de Dániel ennek nem a szerzője, csak fiktív hőse, a 7–8. fejezet az apokaliptikus irodalom első ismert példája. Az apokrif apokalipszisek jelentőségéről lásd: Vanyó 2007a, 162–167; a fogalom általános értelmezéséről bővebben: Landes 1988, 205–206.

¹⁴⁹⁸ Burgess 1988a, 154–156.

¹⁴⁹⁹ Pawlak 2007, 36.

¹⁵⁰⁰ Hyd. 246: *durissimus extra solitum hoc eodem tempore annus hiberni, veris, aestatis, autumnus in aeris et omnium fructuum permutatione diffunditur.*

hulló magvak keserősége¹⁵⁰¹ azt jelezheti, hogy Gallaeciában felbomlott és elveszett az a megszokott rend, amely a lakosság nyugalma hosszú időn keresztül biztosította, mivel a szvévek és a gótok gyakran fosztogatták Asturica környékét, a vandálok ellen indított római hadjárat kimenetele pedig a többszöri kudarc miatt még mindig bizonytalan.¹⁵⁰² Később istenfélő és keresztény férfiak négy különleges külsejű és fajtájú halat fogtak ki a vízből,¹⁵⁰³ csodájuk azonban nehezen értelmezhető.¹⁵⁰⁴ Valószínűleg Hydatius itt visszautal az előző feljegyzésben említett négy évszakra és ezzel egy teljes esztendő elmúlására, mivel az utána olvasható 365 esztendőnyi időszak Muhlberger szerint azt mutatja, hogy valóban véget ért egy ciklus az emberiség történetében,¹⁵⁰⁵ de a megszokott rend összezavarása (*permutatione*) miatt nem 365 nap, hanem 365 év alkot egy időbeli egységet. Burgess szerint Hydatius biztosan ismerte a 365-ös szám asztrológiai jelentőségét,¹⁵⁰⁶ Tranoy azt gondolja, hogy a négy hal a négy világbirodalmat jelképezi, Candelas-Colodrón pedig a Gallaeciában népszerű priscillianista eszmékkel és újszövetségi szöveghelyekkel hozza kapcsolatba a csodajeleket.¹⁵⁰⁷

A krónika végén szereplő jelenségek tehát ismételten igazolják Hydatius tájékozottságát és a természetfölötti jelenségek iránti érdeklődését, másrésről viszont még tovább erősíthetik azt a hipotézist, hogy Hydatius tényleg számított a világvége közeledésére, és azért helyezett el jó néhány előjelet a krónika utolsó feljegyzései között, hogy ezzel is figyelmeztesse olvasóit Krisztus második eljövételére. Pawlak szerint nem is lehetne elképzelni ennél pesszimistább és demoralizálóbb befejezést egy olyan krónikában,

¹⁵⁰¹ Hyd. 247: *in flumine Minio de municipio Lais miliaro ferme quinto capiuntur pisces IIII novi vizu et specie, sicut retulere qui ceperant Christiani et religiosi, Hebraeis et Grecis litteris, Latinis autem aerarum numeris insigniti, ita CCCLXV anni circulum continentes, parvo mensium intervallo haud procul de supradicto municipio in speciem lenticulae viridissimorum, ut herba, quaedam forma granorum plena amaritudine defluxit e caelo; et multa alia ostenta quae memorare prolixum est.* Burgess ezeket a magvakat az exodusi manna ellenpéldájának is tartja, vö. Burgess 1988a, 181.

¹⁵⁰² Hyd. 241; 243–244.

¹⁵⁰³ Hyd. 247. A héber és görög betűkkel megjelölt halak emlékeztetnek a szintén 5. századi *mythographus*, Fulgentius Fabius Planciades kronológiai számítására, mely szerint a Biblia és az ábécé alapján 23 korszaka van a világtörténelemnek, vö. Gesztelyi – Havas 1999, 253.

¹⁵⁰⁴ Burgess és Tranoy Mommsen szövegében a két csodajelest összekapcsoló *mensum* szót *mensiumra* javította, hogy a magvak leírásáról szóló rész úgy kezdődjön, hogy *parvo mensium intervallo*, mások pedig a *pari mensium intervallo* kifejezésre hivatkozva az évet 12 egyforma részre osztották fel, vö. Muhlberger 1990, 262.

¹⁵⁰⁵ Muhlberger 1990, 262. Mivel a „világtörténesek periodicitása” is abból a felfogásból alakult ki, hogy a világ menete a természet éves és évszakonkénti váltakozásának megfelelően halad előre, így az évszakok körforgásáról és a ciklus lezárásáról szóló feljegyzés sajátosan kapcsolódik egymáshoz, vö. Bultmann 1994, 33.

¹⁵⁰⁶ Hyd. 246. Augustinus egyik írásában említ egy eretnek tanítást, mely szerint Krisztus keresztre feszítése után 365 évvel meg fog szünni a kereszténység, vö. August., *De Civ.* 18,53,2; Burgess 1988a, 182; Landes 1988, 154.

¹⁵⁰⁷ Tranoy 1974, 1,61; Candelas-Colodrón 2002b, 759–764.

amelynek szerzője szerint a világ a végéhez közeledik.¹⁵⁰⁸ Abban sem kételkedhetünk, hogy Hydatius hallott a manicheizmusához hasonlóan a khiliazmus tanításáról,¹⁵⁰⁹ mely szerint Krisztus második eljövételével az utolsó ítéletkor az igazhitűek feltámadnak és ezer évig élnek majd a földön Krisztus uralma alatt.¹⁵¹⁰ Burgess ráadásul meggyőzően igazolta, hogy Hydatius ismerte azt az apokrif apokalipszist,¹⁵¹¹ amely tartalmazta Krisztus Tamás apostolhoz írt levelét.¹⁵¹² Ez alapján kiszámítható, hogy a világ vége 450 évvel Krisztus mennybemenetele után, a 9. *ioboleus* végén,¹⁵¹³ azaz 482. május 27-én következik majd be.¹⁵¹⁴

Összességében tehát jó néhány érv szól amellett, hogy Hydatius egyfajta „*carácter supersticioso*”-ként hitt a közelgő világvégeben,¹⁵¹⁵ és ahogyan korábban láttuk, a legtöbb kutató szerint a barbárok pusztításai, a gótok betelepődése és Róma többszöri kifosztása egyaránt apokaliptikus gondolatok felé sodorták Hydatiust is.¹⁵¹⁶ Mindezek ellenére mégis azt mondhatjuk, hogy bár Hydatius ismerte a khiliasztikus eszméket és nem állt tőle távol a világvégre és Krisztus második eljövételére való készülődés gondolata, a Tamás-apokalipszisre vonatkozó utalás csak „*una anotación al margen*”,¹⁵¹⁷ és valójában a történeti idők folytatását várta.

Muhlberger elismeri, hogy Hydatius sohasem beszél konkrétan a közeledő világvégeről, míg a legtöbb kortárs exegetikai vagy apologetikus munka éppen ennek említésével próbálja bűnbánatra ösztönözni az olvasókat. Burgess szerint Hydatius valószínűleg elvárta olvasóitól, hogy megértsék a krónika apokaliptikus aspektusait, ugyanakkor belátja, hogy nem ezek a „*didactic and prophetic matters*” jelentik a beszámoló legfontosabb mondanivalóját.¹⁵¹⁸ Ha Hydatius a kereszténység történetének bemutatásával

¹⁵⁰⁸ Pawlak 2007, 29.

¹⁵⁰⁹ Az ebioniták khiliasztikus eszméket is hirdettek, talán Hydatius ezért kapcsolja őket tévesen Nestorius és Eutyches mozgalmához.

¹⁵¹⁰ Szántó 1983, 100.

¹⁵¹¹ Hydatius kéziratának ezzel kapcsolatos kronológiai jelöléseiről lásd: Burgess 1988a, 160–162.

¹⁵¹² A *Revelatio Thomae* fragmentumához bőséges bibliográfiát kínál: Burgess 1988a, 162, 27. j., a szöveget közli: Burgess 1988a, 258–261. A Tamás-apokalipszis további elemzéséhez lásd: Wright 2003, 27–64.

¹⁵¹³ A vélemények azonban megoszlanak abban, hogy a *ioboleus*okat Krisztus születésétől vagy feltámadásától kell számítani, vö. Burgess 1988a, 165–166.

¹⁵¹⁴ Ez a dátum összhangban van azzal a Lactantius által is táplált apokaliptikus hagyománnyal, mely szerint a világ története 500 körül ér majd véget, vö. Lact., Div. Inst. 7,14,6–7; 7,25,3; Palmer 2014, 8; a feljegyzés ugyanakkor mutathatja Sulpicius Severus hatását is, vö. Cardelle de Hartmann 1994, 19–20.

¹⁵¹⁵ Candelas-Colodrón 2004, 358–359.

¹⁵¹⁶ Ward-Perkins 2005, 171–172; Palmer 2014, 25; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 439; Burgess összegyűjtötte a vonatkozó szerzőket is, vö. Burgess 1988a, 155, 1. j. Az apokaliptikus gondolatok 5. századi elterjedéséhez lásd még: Kitchen 2013, 641–660.

¹⁵¹⁷ Candelas-Colodrón 2004, 361.

¹⁵¹⁸ Muhlberger 1990, 263; Burgess 1988a, 229.

valóban az olvasókat próbálta volna felkészíteni a közelgő világvégére, akkor konkrétan meg kellett volna említenie az ezzel kapcsolatos írásos bizonyítékokat.

A manicheusokkal kapcsolatban már foglalkoztunk Thoribius levelével, amelyben Hydatius és Caepionius segítségét kérte a mozgalom felszámolásához. Ebből a levélből kiderül, hogy Thoribius azért a priscillianusok és a manicheusok szektáját találta a legveszélyesebbnek, mert ők még az Ószövetség érvényességét is megkérdőjelezve igyekeztek népszerűsíteni különböző apokrif iratokat és nem az egyház előírásai szerint tartották az istentiszteleteket.¹⁵¹⁹ Thoribius emiatt arra kérte Hydatiust és a többi püspököt, hogy figyeljenek fel az apokrif iratok veszélyességére és igyekezzenek megállítani azok terjedését, mert a püspökök között nagy népszerűséget szerezve veszélyt jelentenek a katolikus hit egységére.¹⁵²⁰ Ezek után a felsőbb egyházi utasításokat mindig maradéktalanul követő Hydatius aligha juthatott arra az elhatározásra, hogy mégis érvényesnek tekinti a sokak által ismert, de apokrifnak nyilvánított Tamás-apokalipszis szövegét, hiszen Thoribius éppen az ilyen típusú iratok elutasítására kérte a püspököket. Hiába állítja Burgess, hogy „*in spite of his orthodox pretensions Hydatius had studied and accepted an uncanonical text*”,¹⁵²¹ csak arra vannak bizonyítékaink, hogy Hydatius ismerte az apokrif szöveget.

Az apokalipszis motívuma elsősorban a montanisták és a priscillianusok körében volt rendkívül népszerű, és ha nincs is arra konkrét bizonyítékunk, hogy Gallaeciában széles körben ismerték a Tamás-apokalipszist,¹⁵²² Hydatius minden bizonnyal a priscillianusok közvetítésével ismerhette meg a szövegét. Burgess ebből rögtön arra következtet, hogy Hydatius igazhitűségét a priscillianusok veszélybe sodorták, mert nemcsak hogy olvasta, hanem a krónikában terjesztette is ezt az eretnek tanítást,¹⁵²³ azt viszont nem veszi figyelembe, hogy csak arra vannak bizonyítékaink, hogy Hydatius ismerte és felhasználta Tamás apokalipszisének. Vanyó az apokrifek jelentőségét vizsgálva felhívja a figyelmünket arra, hogy ezek az egyház által el nem ismert iratok a keresztények „*szórakoztató olvasmányaiként*” váltak rendkívül népszerűvé, ezért egészen a 4. századig csak az egyházatyák „*elutasító magatartását*” figyelhetjük meg velük kapcsolatban, de még az 5. században sem rendelkezett egyetlen zsinati döntés sem a betiltásukról.¹⁵²⁴ Úgy tűnik, hogy

¹⁵¹⁹ Thor., Ep. ad Hyd. et Cep. 4–6, in: PL 54,694–695; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 479.

¹⁵²⁰ Muhlberger 1990, 237. Az apokrif és kánoni iratok fogalmának értelmezéséről lásd: Bauer 1991, 9–11.

¹⁵²¹ Burgess 1988a, 162.

¹⁵²² Chadwick 1976, 110.

¹⁵²³ Burgess 1988a, 208. Burgess kevésbé elfogadható módon azzal mentegeti Hydatiust, hogy Gallaecia elszigeteltsége miatt kevésbé ismerhette fel az ilyen hiedelmek eretnek voltát, Thoribius korábbi kérését pedig nem vette figyelembe, így nem is volt annyira ortodox, mint amennyire beállítja magát a krónikában.

¹⁵²⁴ Vanyó 2007a, 151–154.

Thoribius figyelmeztetése sem jelentett sokkal többet a korábbi gyakorlatnál, mégis igazolja az apokrif olvasmányok megnövekedett népszerűségét, amelynek eredményeképpen Hydatius is megismerhette Tamás szövegét anélkül, hogy valójában hitt volna benne.

Az apokaliptikus hiedelmek azonban az apokrif iratokon kívül is fontos szerepet töltöttek be az egyház életében. Jó néhány bibliai utalás foglalkozik a parúszia gondolatával,¹⁵²⁵ Pál apostol leveleiben többször is hivatkozik Krisztus második eljövételére,¹⁵²⁶ később Irenaeus, Kelemen és Hippolytus műveiben egyértelműen kimutatható az eszkatológia hatása,¹⁵²⁷ az 5. században pedig még Paulinus Nolanust, Gregorius Turonensist, Sulpicius Severust, Ambrosiust, Hieronymust, Quodvultdeust és Gregorius Magnus pápát is foglalkoztatta a parúszia körülményeinek bemutatása.¹⁵²⁸ Mivel Krisztus második eljövele a várakozásokkal ellentétben mégsem következett be, a keresztények csalódottsága különböző reakciókat eredményezett. Egyesek még későbbre tolták a parúszia időpontját és a köztes időt azzal magyarázták, hogy a keresztény egyháznak az egyetemes megváltás érdekében még az egész világot meg kell térítenie,¹⁵²⁹ a másik felfogás szerint a parúszia valójában már Krisztus halálával és feltámadásával megtörtént, a történelem „*elérte a célját*”,¹⁵³⁰ éppen ezért felesleges bármilyen eszkatologikus számítás a világ végére vonatkozóan.¹⁵³¹ Ennek megfelelően az apokaliptikus gondolkodás a kereszténységen belül gyorsan népszerűtlenné vált,¹⁵³² és egyre inkább a hitetlenek közé sorolták azokat, akik mégis a parúszia bekövetkezésére vártak egy meghatározott időpontban, Constantinus óta pedig már eretneknek tartották a khiliazmus híveit.

Nem véletlen, hogy a legtöbb 5. századi keresztény szerző hiába tekintette az általa megtapasztalt csapásokat az isteni akarat megnyilatkozásának, legtöbbször mégsem fogtak eszkatológiai számításokba és nem tartottak a világvége közeledésétől. Hieronymus például nem is kapcsolta össze saját korának tragédiáit az apokaliptikus próféciaikkal,¹⁵³³ Eusebius

¹⁵²⁵ Mt 16,28; 24,3–36; Mk 13,4–37; Lk 21,7–36; Jel 1,1; 2Pét 3,8.

¹⁵²⁶ 1Kor 7,26–29; 10,11; 1Thess 4,13–5,11; 2Thess 2; Róm 8,35–39; 10,4. Az eszkatológia motívumáról Szent Pál és Szent János esetében bővebben: Bultmann 1994, 51–68; a fogalom általános értelmezéséről lásd: Landes 1988, 205.

¹⁵²⁷ Iren., Haer. 5,28,3; Mal. 228; Hippol., In Dan. 4,24; Burgess 1988a, 164.

¹⁵²⁸ A pontos szöveghelyeket közli: Burgess 1988a, 167, 52–53. j.; Palmer 2014, 8–9; Sulpicius Severus világvégevárással kapcsolatos véleményéről bővebben: Wieser 2016, 97–100.

¹⁵²⁹ Breisach 2004, 89; Mk 13,10.

¹⁵³⁰ Bultmann 1994, 55; Eliade 2006, 522–523.

¹⁵³¹ Vanyó 2009, 239.

¹⁵³² A zsidó teológiában azonban továbbra is fontos szerepe maradt a khiliasztikus eszmének, vö. Gesztelyi – Havas 1999, 253.

¹⁵³³ Hier., Comm. in Dan., in: PL 25,491–584.

kiemelte, hogy Krisztus tanítása szerint a kereszténységnek nem kell kutatnia, mikor lesz vége a történelemnek,¹⁵³⁴ Augustinus szerint pedig nem is lehet pontosan kiszámítani a világ végének időpontját.¹⁵³⁵ Gregorius Turonensis úgy látja, hogy csak a keresztények egy kis része vesztette el minden reményét és ezért hisz a világvége közeledésében,¹⁵³⁶ Isidorus pedig teljesen közömbösnek tartja, hogy mennyi idő van még hátra az emberiség történetéből.¹⁵³⁷

Hozzájuk hasonlóan Hydatius sem végzett számításokat a világvégre vonatkozóan, nem foglalkozott eszkatológiai vagy millenarista kalkulációkkal, és nem vonta be az események ábrázolásához Dániel 4 világbirodalomról szóló látomását sem.¹⁵³⁸ Muhlberger szerint Hydatius azért nem akarja meghatározni ezt az időpontot, mert túlságosan konzervatív gondolkodású, és feltétel nélkül elfogadja Augustinus útmutatását, helyette inkább népszerű elődeit követve egyszerű felsorolást nyújt a saját korában látott vagy hallott csodajelekről. A természetfölötti jelenségek ábrázolása és a parúziára vonatkozó utalások azonban nem azt bizonyítják, hogy Hydatius hitt a közeledő világvégeben, ahogyan ezt Burgess állítja,¹⁵³⁹ hanem igazolják a bibliai hagyományhoz való ragaszkodását és az apokaliptikus hiedelmekben való jártasságát. A *praefatió*ban elhelyezett évszámítási táblázatról is azt hihetnénk, hogy a világvége időpontjának kiszámításához szükséges, valójában Hydatius itt is csak a Hieronymus-féle hagyományt követi és a krónika formai követelményeinek való megfelelést biztosítja.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az apokalipszisek szerzői múltjuk és jelenük leírásával saját írói működésüket igyekeznek legitimizálni, mivel azok az olvasók, akik a szerzőhöz hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, hinni fognak abban, hogy a szerző a jövőbeli eseményeket is hasonló megbízhatósággal tudja elmondani számukra.¹⁵⁴⁰ Jellemző módon a csodajelek háborús időszakokban mindig megszorodnak, a próféciák pedig leginkább a hétköznapi emberek történelemértelmezésében játszottak fontos szerepet,

¹⁵³⁴ Eus., Chr. *praef.*; ApCsel 1,6–8; Mt 24,36; Mk 13,32–37.

¹⁵³⁵ August., De Civ. 12,11; 18,53; 20,7; Löwith 1996, 222; Palmer 2014, 32. Augustinus 418-ban a salonai Hesychiusnak írt válaszlevelében kifejtette, hogy már Gallienus idején is tévedtek a keresztények, amikor a barbárok gyakori betöréseit a világvégeivel hozták kapcsolatba, vö. Brown 1999, 61.

¹⁵³⁶ Greg. Tur. *prol.*; Breisach 2004, 102.

¹⁵³⁷ Isid., Chr. 122. További szerzők eszkatológiai nézeteiről és számításairól lásd: Vanyó 2009, 245–261; 688–691; Palmer 2014, 35–36.

¹⁵³⁸ Cardelle de Hartmann 1994, 157–158; Candelas-Colodrón 2004, 327.

¹⁵³⁹ Muhlberger 1990, 263; Burgess 1988a, 179.

¹⁵⁴⁰ Bauer 1991, 69.

mivel számukra is érthető formában egyszerűsítették le a történelmi eseményeket.¹⁵⁴¹ Ezek alapján Hydatius a krónikájában bemutatott próféciákat és apokaliptikus motívumokat saját hitelességének megerősítéséhez is használhatta, hogy a kevésbé művelt olvasók számára megkönnyítse a korszak eseményeinek értelmezését. Hydatius rendkívüli érdeklődését a csodajelek iránt sokan azzal magyarázzák, hogy saját korának zűrzavaros helyzetében hajlamos volt apokaliptikusan értelmezni a jelenségeket,¹⁵⁴² de ennél sokkal meggyőzőbbnek tűnnek azok az érvek, amelyek a rendelkezésére álló tekintélyes forrásanyag kihasználására és az annalisztikus történeti hagyományhoz való ragaszkodásra vonatkoznak.

Burgess szerint a krónikából sugárzó „*pessimistic and apocalyptic tone*” annak köszönhető, hogy a kisebb helyi sikereket elhomályosították a rómaiak katonai vereségei, a békekövetségek kudarcot vallottak, a korábban győzelmeket elérő hadvezérek ellen merényleteket szerveztek, az eretnekekkel szemben pedig tehetetlennek bizonyult a katolikus egyház.¹⁵⁴³ Hydatius ugyan valóban elkeseredett Gallaecia siralmas helyzete miatt, de nem beszél a birodalom megsemmisüléséről és katonai vereségéről,¹⁵⁴⁴ éppen ellenkezőleg, reménykedve számol be arról, hogy Anthemius és Leo nagyszabású hadjáratot készített elő a barbárokkal szemben.¹⁵⁴⁵ Az isteni gondviseléssel kapcsolatban bemutatott csodajelek leginkább „*the few small rays of lasting optimism*”,¹⁵⁴⁶ amelyek azt bizonyítják, hogy Isten nem hagyta magára az emberiséget, hanem segít neki túlélni a barbárok okozta zűrzavart, Hydatius tehát távol áll a kétségbeeséstől, vagyis „*pesimismo no es igual apocalipticismo*.”¹⁵⁴⁷ Hydatius leghevesebb indulatait a gallaeciai sorscsapásokkal kapcsolatban a *praefatió*ban találjuk, mert már itt szeretné felhívni az olvasók figyelmét a krónikában bemutatott események jelentőségére. Ha elfogadjuk Burgess azon feltételezését, hogy Hydatius a krónika bevezetőjét írta meg utoljára,¹⁵⁴⁸ akkor magyarázatot kapunk arra is, hogy miért a kezdősorok tűnnek a legkomorabb hangvételűnek Hydatius beszámolójában.

¹⁵⁴¹ Grüll 2007, 178–179. Az egész középkorra jellemző, hogy a látomások, a csodákról szóló elbeszélések és a szentek életének leírásai leginkább a lakosság „*széles rétegéhez*” szóltak, mert többnyire a folklór szintjén keletkeztek és szájhagyomány útján terjedtek, vö. Gurevics 1987, 23–24.

¹⁵⁴² Burgess 1988a, 178–179.

¹⁵⁴³ Burgess 1988a, 184.

¹⁵⁴⁴ Johnson 1993, 80.

¹⁵⁴⁵ Hyd. 241.

¹⁵⁴⁶ Burgess 1988a, 188.

¹⁵⁴⁷ Candelas-Colodrón 2004, 361.

¹⁵⁴⁸ Burgess 1988a, 210.

Ebből a pesszimizmusból sokan arra következtetnek, hogy az idős és küzdelseiben megfáradt szerző a történelmi idők beteljesedését várja, pedig valójában Hydatius egy zűrzavaros világban a saját érdeklődésének megfelelően és irodalmi szándékossággal („*intencionalidad literaria*”) használ apokaliptikus elemeket,¹⁵⁴⁹ hogy azok segítségével az emberiség szenvedését szemléletesen tudja ábrázolni az olvasói előtt. Elképzelhető, hogy az isteni gondviseléssel kapcsolatos prófécia mégis Hydatius hitrendszerének elemeivé váltak, de akkor sem vitathatjuk, hogy hatásuk csak néhány elszigetelt esetben mutatkozik meg és nem hatja át az egész krónika eszmevilágát, ez pedig mindenképpen alkalmas az olvasó kíváncsiságának kielégítésére és a figyelem fenntartására. Ha mindezek ellenére feltételezzük, hogy Hydatius a körülötte lévő szenvedéseket megtapasztalva mégis Krisztus második eljövételét várta, akkor sem lehetett pontos elképzelése arról, hogy hogyan következik be a világvége, hiszen ahogyan korábban láttuk, a krónika struktúráját nem eszerint építette fel.¹⁵⁵⁰

A barbár támadások sok történetíró kétségbeesés helyett a múlt eseményeinek összegyűjtésére ösztönöztek, ahogyan ezt tapasztalhattuk Isidorus és Gregorius Turonensis esetében is,¹⁵⁵¹ Hydatius hozzájuk hasonlóan hosszú távra tervezett és nem foglalkozott a világvége közeledésével. A *praefatiót* például azzal zárja, hogy utódaira hagyja az utolsó napok összegzését.¹⁵⁵² Burgess szerint Hydatius azért a *consummanda* kifejezést használja a hieronymusi *subdenda* helyett, mert a krónikát a világ végéhez közeledő történelem összefoglalásának szánja, és igazából nem várja el, hogy később folytassák a munkáját.¹⁵⁵³ Valójában Hydatius ezzel saját tájékozottságát igazolja, mert egy Bibliában gyakran előforduló kifejezést használ,¹⁵⁵⁴ ez pedig tovább növelheti a mű tekintélyét az olvasók előtt. Hydatius a krónika utolsó soraiban a nyugtalanító előjelek bemutatását azzal zárja, hogy a többi előjelet hosszú lenne elmesélni.¹⁵⁵⁵ Ezzel a megjegyzéssel mintha az idős és megfáradt szerző szintén további mesélésre ösztönözné a későbbi történetírókat, hogy ha lehetőségeik engedik, folytassák a munkáját.¹⁵⁵⁶ Ha Hydatius történelemszemlélete valóban apokaliptikus értelmezést kívánna, ahogyan a legtöbb kutató gondolja, akkor miért buzdított

¹⁵⁴⁹ Candelas-Colodrón 2004, 327.

¹⁵⁵⁰ Cardelle de Hartmann 1994, 157–158.

¹⁵⁵¹ Breisach 2004, 102.

¹⁵⁵² Hyd. *praef.* 6: *posteris in temporibus quibus offenderint reliquimus consummanda.*

¹⁵⁵³ Hier., Chr. *praef.*; Burgess 1988a, 157–158.

¹⁵⁵⁴ Izaj 10,22–23; 28,22; Dán 9,27; Mt 13,39; 24,3; 28,20.

¹⁵⁵⁵ Hyd. 247: *et multa alia ostenta quae memorare prolixum est.*

¹⁵⁵⁶ Egyes kutatók ezt a befejezést is Dániel prófécijával hozták összefüggésbe, vö. Kitchen 2013, 652.

volna többször is a krónika folytatására, amikor a hamarosan bekövetkező világvége miatt várhatóan sem folytatója, sem olvasója nem lenne a történeti feljegyzéseknek.

4.2 Motivációk a történetírásra

A keresztény világkrónikákat Croke szerint a középkor végétől kevésbé tartották értékes alkotásoknak, mert lényegesen alacsonyabb színvonalon íródtak, mint a klasszikus időszakban keletkezett történeti művek.¹⁵⁵⁷ Ennek okát sokan abban látják, hogy a klasszikus kor utáni szellemi hanyatlás idején, vagy ahogyan Muhlberger fogalmaz, a „*historiographical sterility*” korában keletkeztek, ráadásul a szerzői többnyire kompilátorok voltak, akiknek már a bemutatni kívánt anyag összegyűjtése és elrendezése is nagy problémát okozott. Breisach szerint az Eusebius utáni világkrónika műfaja alig változott, a keresztény szerzők pedig „*csak kisebb jelentőségű műveket*” alkottak.¹⁵⁵⁸ Maga Hydatius is úgy nyilatkozik, hogy a krónikairás egészen saját koráig hanyatlott,¹⁵⁵⁹ a kutatók azonban sokáig az ő munkásságát sem tartották jelentősnek.

Az utóbbi évtizedekben mégis megnövekedett az érdeklődés a késő ókori és a középkori történetírás iránt, többek között azért, mert a kutatók egy része belátta, hogy meghatározó hiba volt korábban a fenti érvekre hivatkozva teljes évszázadok történeti munkáit elutasítani.¹⁵⁶⁰ A keresztény történetírás iránti hozzáállás javulásához lényegesen hozzájárult az a tény, hogy a hagyományos római történetírás kizárólag római keretek között mozgott és nem vetették össze a római történelem alakulását más államok fejlődésével, ezáltal a Római Birodalom szétesésével párhuzamosan a római történetírás is hanyatlásnak indult. Ettől kezdve már csak a keresztény történetírás volt képes valóban egyetemes történet írására, alkalmazkodva a megváltozott körülményekhez, amelyet a római világ eltűnése, a barbár támadások és a szellemi kultúra hanyatlása idézett elő.¹⁵⁶¹ A modern kutatások, amelyek nemcsak a krónikaformára és a társadalmi gondolkodás változására irányulnak, hanem a krónikák szerzőit is alapos vizsgálat alá veszik, abban mindenképpen újszerűek, hogy a krónika műfajához és a mögöttük álló emberhez bizonyos mértékű

¹⁵⁵⁷ Croke 1983, 116.

¹⁵⁵⁸ Muhlberger 1990, 5; Breisach 2004, 91.

¹⁵⁵⁹ Hyd. *praef.* 5: *ad nostri temporis cursum discriptio defluxit annorum.*

¹⁵⁶⁰ Muhlberger 1990, 3.

¹⁵⁶¹ A keresztény szerzők a birodalom határain túlmutató vallási keretek között így meg tudták őrizni a múlt, a jelen és a jövő közötti folytonosságot, vö. Breisach 2004, 84–85; ahogyan ez látható többek között Sulpicius Severus krónikájában is, vö. Wieser 2016, 107.

tisztelettel közelítenek, és elismerik, hogy a szerzők említésre méltó szellemi és irodalmi teljesítményt nyújtottak saját korukban.¹⁵⁶² Emiatt érdemes alaposabban megvizsgálnunk azt is, hogy Hydatius életére a körülötte tapasztalt válságjelenségek milyen hatást gyakoroltak és milyen lépésekre ösztönözhatték őt saját életében.

Ha a fentiek alapján elfogadjuk, hogy Hydatius valójában nem hitt a közelgő világvégeben és inkább a történelem folytatását várta, akkor felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mikor és miért készítette történeti munkáját. Hydatius nem utalt arra művében, hogy mikor kezdett a krónika írásába. Nem zárhatjuk ki teljesen, hogy már nagyon korai időponttól kezdve készített történeti feljegyzéseket, de a ránk maradt szöveg írását valószínűleg csak 457–458 után tudta elkezdeni, mert az eseménysor központi részét és tetőpontját a gótok 456–457-es lusitaniai és gallaeciai betörése jelenti.¹⁵⁶³ Ez alapján általánosan elfogadott az a nézet, amire Hydatius is utal, hogy messze ifjúkorától (*extremus et vitae*), idős emberként emlékezett vissza múltjára és döntően saját tapasztalatait írta meg a krónikában.¹⁵⁶⁴ Kevésbé érthető Burgess érvelése, mely szerint Hydatius tudta, hogy soha többé nem tudja majd újra átnézni az összeállított anyagot, ezért nem szerepel egyetlen jelentős esemény vagy sokatmondó következtetés sem a krónika végén.¹⁵⁶⁵

Néhány kutató éppen ezért feltételezi, hogy Hydatius eredetileg csak 456-ig állította össze a krónikát,¹⁵⁶⁶ erre utalhat a Szvév Királyság pusztulásával kapcsolatos megjegyzés is,¹⁵⁶⁷ a 455–456-os sorsdöntő események miatt viszont később Prosperhez hasonlóan úgy döntött, hogy folytatja a beszámolót és kiegészíti azt mindennapi tapasztalataival, de emellett szól a gótok tevékenységéről szóló beszámoló szemléletváltása¹⁵⁶⁸ és a szvévek 456 utáni értékelésében látható változás is. Mindenesetre Hydatius siralmas öregségével (*lacrimabile propriae vitae tempus*) is magyarázhatóak a kronológiával kapcsolatos pontatlanságok,¹⁵⁶⁹ amelyek korrigálására utólag már valószínűleg nem volt ideje vagy egyéb források híján lehetősége sem. Túlzónak tűnnek azonban Burgess szavai, amikor Hydatius kronológiáját az „*incorrect, inconsistent and idiosyncratic*” kifejezésekkel

¹⁵⁶² Muhlberger 1990, 4.

¹⁵⁶³ Thompson 1982, 140–141.

¹⁵⁶⁴ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 439.

¹⁵⁶⁵ Hyd. *praef.* 1; Burgess 1988a, 229.

¹⁵⁶⁶ Cardelle de Hartmann 1994, 64–65; Gillett 2003, 48–49; Arias 2007, 4; Gelarda 2008–2009, 304.

¹⁵⁶⁷ Hyd. 168. A gondolat ugyanakkor egyszerű átvétel is lehet Hieronymus krónikájából, vö. Hier., Chr. 103b; 121; 124.

¹⁵⁶⁸ Pawlak 2007, 34, 35. j.; López – Rodríguez 1997, 554.

¹⁵⁶⁹ Hyd. *praef.* 5.

jellemezte, ráadásul még azt is hozzátette, hogy Hydatiustól, az elszigetelt Gallaecia jelentéktelen püspökétől nem is várhatnánk mást.¹⁵⁷⁰

Nem ilyen egyöntetű a kutatók véleménye arról, hogy miért kezdett Hydatius a krónika írásába. Muhlberger azon az állásponton van, hogy mivel Hydatius élete jelentős részét a barbárokkal és az eretnekekkel szembeni küzdelem kísérte végig, idős korára annyira pesszimistává vált, hogy az általa bemutatott szenvedések a körülötte kialakult zűrzavaros világ miatt „*apocalyptic interpretation*”-t kívánnak.¹⁵⁷¹ Burgess szerint azonban nem véletlen, hogy az apokaliptikus hiedelmek egy történeti munka készítésére, illetve a gallaeciai események és az isteni gondviselés közötti összefüggés bemutatására ösztönözték Hydatiust ahelyett, hogy a világvégi készülődéssel és a bűnbánattal kapcsolatos prédikációkat írt volna.¹⁵⁷² A parúszia elmaradása miatt ugyan a keresztények érdeklődése az „*univerzális eszkatológia*” helyett az „*egyéni lélek megváltására*” irányult,¹⁵⁷³ azt Burgess sem gondolhatja komolyan, hogy Hydatius azért próbálta a világvége közeledtével Hieronymus munkáját folytatni és Isten teremtményének dicsőítésével olvasóit is bűnbánatra ösztönözni, hogy végül saját helyzetét tegye előnyösebbé az esetleges ítéletnapon.

Brunhölzl nem ragaszkodik ennyire az apokaliptikus értelmezéshez, mert szerinte Hydatius számára a történetírás egy természetes reakció lehetett a körülötte megtapasztalt és egyre növekvő zűrzavarra. Mivel ez a speciális körülmény motiválta őt arra, hogy feljegyezze saját korának eseményeit, nem lehet véletlen, hogy Hydatius munkáját tartják az egyetlen irodalmi igényű próbálkozásnak, amely ebben a rendkívül nehéz időszakban született. Ezzel egyetértve Sotinel is úgy látja, hogy elszigetelt helyzete és információhiánya ösztönözhetette őt arra, hogy lelkiismeretesen összegyűjtse az általa ismert történeti eseményeket.¹⁵⁷⁴ Ezek alapján úgy tűnik, hogy Hydatius valódi történetírói motivációját csak akkor tudjuk megérteni, ha megvizsgáljuk azt is, hogyan kapcsolódik munkája a Hieronymust követő krónikahagyományhoz.

¹⁵⁷⁰ Burgess 1988a, 73.

¹⁵⁷¹ Muhlberger 1990, 194; 266.

¹⁵⁷² Burgess 1993, 9–10.

¹⁵⁷³ Bultmann 1994, 64.

¹⁵⁷⁴ Brunhölzl 1975, 67; Sotinel 2009, 137.

4.3 Kapcsolódás a krónikahagyományhoz

Muhlberger igyekszik pontos összefoglalást nyújtani arról, hogy az 5. századi szerzők hogyan viszonyultak a keresztény világkrónika hagyományához és milyen formákat alkalmaztak munkájukban.¹⁵⁷⁵ Hieronymus krónikájának végétől, 378-tól számtalan politikai és vallási változás következett be a Római Birodalomban, ezért a hagyomány folytatói erős késztetést érezhettek arra, hogy a változások bemutatásával ábrázolják saját koruk eseményeit. A Hieronymust követő krónikaszerzők tehát már nemcsak az Eusebius által összegyűjtött és a Hieronymus által kiegészített eseményeket terjesztették tovább, hanem igyekeztek megmutatni az olvasóik számára, hogyan kell keresztény szemmel értelmezni a bemutatott történelmi folyamatokat.

Több kutató is utal arra, hogy Hieronymus nemcsak azért vállalkozott Eusebius művének fordítására, hogy kifejezze csodálatát a nagy jelentőségű munka iránt, hanem azért is, hogy irodalmi szenzációt keltsen a nyugati olvasóközönség előtt, hiszen a latin nyelvű irodalomban korábban még nem létezett hasonló jellegű történelmi áttekintés, Hieronymus pedig jó érzékkel felismerte, hogy szükség lenne egy ilyen típusú összefoglaló munkára.¹⁵⁷⁶ Hydatiust ugyanezek a szempontok is ösztönözhatték az írás elkezdésére, hiszen a munka folytatásának megírásával ő is szenzációt kelthetett saját környezetében, Hieronymus iránti tiszteletére pedig számtalan bizonyítékot találunk a krónikában. Mivel Hieronymus bibliafordításból eredő tekintélyét nem csorbította, hogy történelmi munkáját egyre többen elismerték, Hydatius saját írói tevékenységének jelentőségét is megpróbálhatta azzal növelni, hogy saját feljegyzéseit hozzákapcsolta Hieronymus művéhez, amelyet a leghitelesebb keresztény krónikának tartottak az 5. században.¹⁵⁷⁷ Hydatius ezzel arról is gondoskodott, hogy Hieronymus művét a későbbiekben még többen megismerjék és másolják, népszerűségét pedig mi sem mutatja jobban, hogy Hispania jó néhány tartományában fennmaradtak a szöveg másolatai.¹⁵⁷⁸ Hydatius nemcsak választékos nyelvezete (*decore dictorum*) és sokoldalú írói tevékenysége (*diverso stili opere*) miatt

¹⁵⁷⁵ Muhlberger 1990, 273–274.

¹⁵⁷⁶ Muhlberger 1990, 19; Kelly 2003, 118.

¹⁵⁷⁷ Muhlberger 1990, 22–23; Kelly 2003, 507.

¹⁵⁷⁸ Hyd. praef.: *in aliquantis Hispaniarum provinciis conscripta retinetur*. Hydatius Hieronymus munkáját egy olyan 382 után készült hispaniai másolatból ismerhette, amelyet valószínűleg Gallaeciában másoltak tovább valamikor az 5. század elején, vö. Burgess 1988a, 24.

csodálja Hieronymust, hanem mert kellő óvatossággal járt el az írás során (*certo stili studio declaratur*), munkája pedig teljes és pontos ismereteken (*certa et plena cognitio*) alapult.¹⁵⁷⁹

Hydatius Hieronymussal kapcsolatban többször is kiemeli, hogy Eusebius feljegyzéseit görögből latinra fordította és megírta a történet folytatását, vagyis saját beszámolóját hozzákapcsolta (*adiectum*) elődje munkájához.¹⁵⁸⁰ Ezt a hagyományt tiszteletben tartva, a kortárs történetírókhoz hasonlóan¹⁵⁸¹ ő is alkalmazza a Hieronymustól átvett egyszerű eljárást, és még hangsúlyozza is az elődeitől való függést. Büszkén mondja olvasóinak, hogy bevezetővel kiegészítve röviden leírta az eseményeket,¹⁵⁸² amelynek során a korábbi mintákat követte,¹⁵⁸³ vagyis ismert szerzők nyomában, az elődök által kitaposott úton járva vállalkozott a krónikaírás feladatára.¹⁵⁸⁴

Az utolsó, Hieronymustól átvett feljegyzés után Hydatius bevezető gondolatai következnek, majd utána szerepel az az éveket összesítő *computatio*, amely Hieronymus számításait és megfogalmazását alapul véve az Ádámtól eltelt időt fontos személyiségek és események megjelölésével különböző intervallumokra osztja fel.¹⁵⁸⁵ Hydatius abban viszont eltér elődjétől, hogy míg a *computatio* után közvetlenül, egyetlen sor kihagyása nélkül írja meg részletes *praefatió*ját, addig Hieronymus igyekezett a saját maga által írt 325 utáni beszámolót elválasztani az Eusebiustól átmásolt szakasztól.¹⁵⁸⁶ Hydatius ezzel azt szeretné érzékeltetni, amit később meg is fogalmaz, hogy tudatlan szolgaként (*ignarus servus*) és nem egyenrangúan (*in pari gressu*) követi híres elődeit,¹⁵⁸⁷ vagyis tisztában van azzal, hogy saját jelentőségét valójában tiszteletlenség lenne összemérni Hieronymuséval. Minden bizonnyal az olvasót igyekszik magának megnyerni szerénységével, amikor a majdnem pápává választott Hieronymus¹⁵⁸⁸ méltatása után saját magát a leghitványabbnak nevezi Isten szolgái között (*indignissimus omnium servorum dei*), elődeiről pedig egy ellentétes kötőszóval (*verum*) tér át saját magára. Püspöki kinevezését mintha nem is érdemelte volna

¹⁵⁷⁹ Hyd. *praef.* 1; *praef.* 4.

¹⁵⁸⁰ Hyd. *praef.* 3–4: *de Greco in Latinum scripturae huius interpretis a vicesimo anno supradicti imperatoris in quartumdecimum Valentis Augusti annum subditam textit historiam.*

¹⁵⁸¹ Prosp. 378; Vict. Tunn. *praescr.*; Ioh. Bicl. *praescr.*; Greg. Tur. *prol.* 1,1.

¹⁵⁸² Hier., Chr. 326; Hyd. *praef.*: *comperi et dissipsi brevi antelato praefationis indicio.*

¹⁵⁸³ Hyd. *praef.* 1: *in praecedenti opere suo pro capacitate proprii sensus aut verbi ostensum ab his secutus exemplar.*

¹⁵⁸⁴ Hyd. *praef.* 5: *de cognitis etsi in omnibus in pari gressu vestigia subsequeretur, vel vestigiis se substerneret praecessorum, quae fideli suscipiens cordis intuitu, partim ex studio scriptorum, partim ex certo aliquantum relatu, partim ex cognitione, quam iam lacrimabile propriae vitae tempus offendit, quae subsequuntur adiecimus.*

¹⁵⁸⁵ Helm 1956, 250.

¹⁵⁸⁶ Burgess 1988a, 24.

¹⁵⁸⁷ Hyd., *praef.*; *praef.* 5.

¹⁵⁸⁸ Hier., Ep. 45,3.

meg (*inmerito*), véletlen isteni ajándéknak tekinti (*divino munere*),¹⁵⁸⁹ és még azt is vállalja az olvasói előtt, hogy nem tudja (*ignoravit*), hogy ki követte Theophilust az alexandriai egyház élén.¹⁵⁹⁰ Burgess szerint itt nemcsak szerénységről és az elődökkel szembeni alázatosságról van szó, hanem Hydatius reális önértékeléséről, mivel valóban tisztában van azzal, hogy életének szűkös lehetőségei miatt krónikájával nem tud Eusebius és Hieronymus nyomdokaiba lépni,¹⁵⁹¹ ugyanakkor azok a megjegyzések, amelyekben püspöki kinevezését és fogságból való szabadulását isteni közbenjárásnak tulajdonítja, a szerénységen túl arra is utalnak, hogy Hydatius úgy tekintett magára, mint aki „*especially chosen for his office for some special divine purpose*”,¹⁵⁹² vagyis egyfajta isteni küldetést teljesítve joggal tarthat számat az olvasók érdeklődésére és elismerésére.

Mindezek ellenére Hydatius nagyfokú hozzáértést és tájékozottságot tanúsít a történetírás módszereivel kapcsolatban. A *praefatio* például terjedelme és tartalma miatt más szerzők bevezetőitől eltérően egy teljes értékű történeti bevezetőnek, vagy akár egy önálló munkának is tekinthető.¹⁵⁹³ Burgesst találó módon egy lelkipásztori levél felépítésére emlékezteti a három részre tagolható gondolatsor, amely az önmegtagadást és más szerzők méltatását éppúgy tartalmazza, mint az elődeihez való kapcsolódás említését és a forrásanyagra vonatkozó megjegyzéseket, rendkívüli hasonlóságot mutatva így a Hydatius által is hivatkozott Eusebius egyháztörténeti munkájának bevezetőjével.¹⁵⁹⁴ Hiába nyilatkozik úgy, hogy kevés tapasztalatot szerzett és alig ismeri a műfaji előzményeket,¹⁵⁹⁵ az olvasó éppen Hydatius tájékozottságára és körültekintésére figyel fel, amikor értelmének és irodalmi jártasságának korlátairól nyilatkozik,¹⁵⁹⁶ vagy amikor magabiztosan szólítja meg az olvasókat, hogy tájékoztatást adjon a krónika témáiról és időkeretéről.¹⁵⁹⁷ Ez a Hieronymusnál is megtapasztalt jelenség a munka nehézségeiről és a fordítás sajátosságairól azonban nem csökkenti a krónika jelentőségét, hanem ellenkezőleg, éppen arról tanúskodik, hogy mindketten tisztában voltak saját munkájuk irodalmi jelentőségével. Hydatius *praefatio*ja még abban is rendkívül különleges, hogy a szerző saját életéről olyan sok információt tartalmaz, hogy ebben még Hieronymus művét is felülmúlta, ez pedig akár arra

¹⁵⁸⁹ Hyd. *praef.* 1; *praef.* 6. Azt is tudjuk ugyanakkor, hogy Augustinus óta a váratlan megtéréseket és püspöki kinevezéseket gyakran magyarázták Isten csodás beavatkozásával, vö. Brown 1999, 56.

¹⁵⁹⁰ Hyd. 53.

¹⁵⁹¹ Burgess 1988a, 73.

¹⁵⁹² Hyd. *praef.* 1; 202; Burgess 1988a, 189.

¹⁵⁹³ A *praefatio* kimerítő elemzését lásd: Cardelle de Hartmann 1994, 70–95.

¹⁵⁹⁴ Burgess 1988a, 231–232; Eus., Hist. Ecc. 952; 957.

¹⁵⁹⁵ Hyd. *praef.* 1: *per exiguum informatum studio seculari, multo minus docilis sanctae lectionis volumine salutari sanctorum et eruditissimorum patrum.*

¹⁵⁹⁶ Hyd. *praef.* 1: *suo pro capacitate proprii sensus aut verbi.*

¹⁵⁹⁷ Hyd. *praef.* 6: *continentiam gestorum et temporum qui legis ita discernes.*

is utalhat, hogy igyekezett elődjénél még többet nyújtani az olvasók számára. Egyetérthetünk Muhlberger azon állításával, mely szerint a *praefatio* egy díszes „*captatio benevolentiae*”,¹⁵⁹⁸ hiszen fontos szerepe van abban, hogy Hydatius elnyerje az olvasók szimpátiáját és minél szélesebb körben olvassák a munkáját.

Annak ellenére, hogy sok kritika érte Hydatius kronológiáját, a saját korához és szülőföldjéhez közeledve a nehézkes információáramlás ellenére egyre pontosabb datálással találkozunk, az események időbeli sorrendje pedig általában megfelel a valóságnak, ezért elfogadhatjuk, hogy Hydatius lehetőségeihez mérten a legnagyobb pontosságra törekedett a krónika megírásakor, jóllehet vannak olyan szélsőséges megközelítések is, mint Muhlbergeré, aki az összes előforduló hibáért Hydatiust tartja felelősnek, Courtois viszont leginkább a későbbi másolókat okolja a pontatlanságokért.¹⁵⁹⁹ Hydatius forrásainak áttekintésekor már láttuk, hogy milyen pontosan igyekezett megjelölni, milyen típusú anyagokat használt munkája során és honnan szerezte információit az események bemutatásához. Amikor Hydatius biztosítja az olvasóit arról, hogy hűséges szívvel (*fideli cordis intuitu*) vállalkozott a történeti munka megírására, utalhat arra, hogy az elődök hagyományát próbálta követni a krónikaírással, de célozhat arra is, hogy a legjobb tudása szerint hitelesen próbálta rögzíteni az eseményeket, amelyek Gillett szerint biztosan mentesek a propagandisztikus céloktól Gallaecia és Hydatius periférikus helyzete miatt.¹⁶⁰⁰ Hydatius történeti bevezetője ilyen szempontból is megfelel a keresztény világkrónikákkal szemben támasztott elvárásoknak, hiszen azok szerzői nagymértékben törekedtek az igazság feltárására, ezért a hagyományokra való hivatkozással és a források viszonylag pontos megjelölésével igyekeztek az olvasók számára megbízható beszámolót nyújtani.¹⁶⁰¹ Burgess találóan fogalmaz, amikor azt állítja, hogy a sokféle forrást használó Hydatius „*can be no more reliable than his sources*”, ezért érdemes a feljegyzések valóságát önmagukban vizsgálni, függetlenül az egész krónika „*general reliability*”-jétől.¹⁶⁰²

Ezek alapján nem fogadhatjuk el Muhlberger állítását, mely szerint elsősorban azért kell felfigyelnünk az 5. századi krónikások, köztük Hydatius művére, mert ők közreműködtek a Hieronymustól induló krónikahagyomány folytatásában azzal, hogy bemutatták a történelem saját korukra eső részét. Még a krónika jelentőségét sok esetben

¹⁵⁹⁸ Muhlberger 1990, 212.

¹⁵⁹⁹ Muhlberger 1990, 287.

¹⁶⁰⁰ Hyd. *praef.* 5–6; Gillett 2003, 53.

¹⁶⁰¹ Breisach 2004, 104. Különösen körültekintően bánt a forrásokkal Beda, aki szokatlanul pontos forráshivatkozásaival a hitelesség elérése érdekében a dokumentumok pontos értelmezésére törekedett, vö. Beda, *praef.* Beda életéről és műveiről bővebben: Adamik 2014, 527–558.

¹⁶⁰² Burgess 1988a, 249.

vitató Thompson is egyetért Mommsen véleményével, mely szerint Hydatius igen megbízható és óvatos történetíró, *auctor pro aetate diligens et fidei optima*.¹⁶⁰³ Burgess szerint a legtöbb krónikaszerzőt azzal szokták vádolni, hogy valójában nincs szerkezete a munkájuknak, mert leginkább csak arra ügyeltek, hogy egymás után feljegyezzék a számukra fontos eseményeket. Hydatiusnál ehhez képest egy „*dramatic structure*” feltételezhető, amely alapján megkülönböztethetünk egymástól egy bevezető szakaszt (*introduction*) a 379–409 közötti eseményekkel, fokozást vagy bonyodalmat (*rising action or complication*) a 410–455 közötti résszel, egy csúcspontot (*climax*) a 456-os katasztrófával, végül a hanyatlást eredményező következményeket (*falling action or denovement*) a 457–468 közötti beszámolóval.¹⁶⁰⁴ Ha ez az aristotelési felosztás nem is látható ennyire világosan a krónikában,¹⁶⁰⁵ nem vitathatjuk, hogy Hydatius a szvévek megszállását és annak következményeit mutatja be a krónika központi témájaként.

Ezzel kapcsolatban érdemes megvizsgálni, hogy Hydatius milyen jellegű történeti munkát írt. Hydatius említi Sulpicius Severus *chronicáját*, Eusebius és Hieronymus *historiáját*, de szintén a műfajra vonatkoznak a *chronographia historia*, az *annorum volumen*, a *successio temporum* és a *disscriptio annorum* kifejezések,¹⁶⁰⁶ amelyek ismét igazolják Hydatius nagyfokú hozzáértését és irodalmi tájékozottságát. Burgess azonban nem tud állást foglalni abban, hogy Hydatius krónikája milyen jellegű történeti munka, mivel világi és egyháztörténetről, egyetemes és lokális, spirituális és lelkipásztori célkitűzésekkel jellemzi a szerző törekvéseit. Hasonló sikertelenséggel próbálta Torres Rodríguez meghatározni, hogy Hydatius munkája a világkrónika műfaján belül milyen témában íródott, mivel úgy látja, hogy egyaránt sorolhatjuk azt az egyetemes történetek, az egyháztörténetek, a Hispania-történetek, a meteorológiai történetek, a szerzői önéletrajzok, a babonátörténetek és a néprajztörténetek közé.¹⁶⁰⁷ Mivel Hydatius említi Eusebius egyháztörténeti munkáját, Muhlberger rögtön arra következtet, hogy saját művét nem a világtörténeti krónikák, hanem speciálisan az egyháztörténetek közé sorolja,¹⁶⁰⁸ holott tudjuk, hogy Eusebius krónikája és egyháztörténete két különböző munka, Hydatius pedig minden bizonnyal azért az utóbbit említi, mert ezt becsülték leg többre saját kortársai. A *praefatio* végén található felsorolásban és a krónika első felében ugyan valóban nagyobb hangsúlyt kapnak az egyházi témák, ráadásul Hydatius neveltetése és püspöki tevékenysége

¹⁶⁰³ Muhlberger 1990, 278; Thompson 1982, 141; Mommsen 1894, 7.

¹⁶⁰⁴ Burgess 1988a, 230.

¹⁶⁰⁵ Arist., Poet. 18,1–2.

¹⁶⁰⁶ Hyd. 30; *praef.* 2–5.

¹⁶⁰⁷ Burgess 1988a, 229; Torres Rodríguez 1956, 237–238.

¹⁶⁰⁸ Hyd. *praef.* 2; Muhlberger 1990, 212.

miatt kétségtelenül elkötelezett volt a vallási témák iránt, az események bemutatásakor mégis nagyobb szerepe van a politikai és a katonai ügyeknek, amelyek „*building blocks*”-ként építik fel a legtöbb keresztény világkrónikát.¹⁶⁰⁹

Érdemes ugyanakkor azt is megvizsgálnunk, hogy Hieronymus és Hydatius témaválasztása mennyiben különbözik egymástól. Hieronymus elsősorban az eretnokségek ellen irányuló vallási törekvéseket, a császárok és a trónbitorlók politikáját, a háborúkat és a katonai eseményeket, valamint a különböző természeti jelenségeket ábrázolta munkájában. Hydatius átvette ezt a mintát, de a katonai események között szinte kizárólag a barbárok Róma elleni támadásait mutatta be, kevésbé tartotta fontosnak a különböző személyek életrajzára vonatkozó információkat, a természeti jelenségek számát viszont látványosan megnövelte. Jól mutatják ezek a változások, hogy Hydatius a hieronymusi örökséget saját érdeklődése és élethelyzete szerint alakította át, válogatott az ábrázolni kívánt témák között és megváltoztatta az elődöknél látott minták arányait.¹⁶¹⁰

Hydatius sajátos módon kapcsolódik az 5. századi krónikahagyományhoz, mert a hasonlóságok mellett több szempontból el is tért a kortárs történetíróktól, ezzel pedig az lehetett a legfőbb célja, hogy felhívja magára az olvasók figyelmét. Hydatius kortársa, Prosper például csak egy rövid áttekintést szeretne adni a világ történetéről, ezért Hieronymus munkáját jelentősen átszerkeszti és lerövidíti, hogy érthetőbb és vázlatosabb legyen a történeti összefoglalás.¹⁶¹¹ Hydatius ezzel ellentétben nem dolgozza át és nem rövidít Hieronymus művét, csak egyszerűen hozzákapcsolja saját feljegyzéseit az eredeti szöveghez, és nem törődik azzal, hogy változtasson elődje munkáján, mert a krónika folytatásával más volt a célja. Prosper a Hieronymustól átvett egyházi és világi eseményeket dogmatikai magyarázatokkal egészítette ki, hogy az egyéni tettek erkölcsi következményeit is ábrázolni tudja művében, Hydatius viszont ettől eltérően saját provinciájának szenvedéseit mutatja be a körülmények pontos ábrázolásával, és ezeknek nem a következményeit emeli ki, hanem inkább az előzményekre, az emberiség politikai és vallási bűneire hivatkozik.

Hydatiust sokan vádolták azzal, hogy nem a megfelelő hangsúllyal tárgyalja az eseményeket, mivel a fontos tényekről gyakran keveset mond vagy el is hallgatja őket, a kevésbé releváns információkat pedig túlzott részletességgel írja le.¹⁶¹² Részben elfogadhatjuk Burgess magyarázatát, mely szerint Hydatius elsősorban azokat az

¹⁶⁰⁹ Hyd. *praef.* 6; Burgess 1988a, 226.

¹⁶¹⁰ Burgess 1988a, 25; 98.

¹⁶¹¹ Muhlberger 1990, 272–273.

¹⁶¹² Thompson 1982, 161.

eseményeket rögzítette, amelyek „*on personal criteria*” fontosnak minősültek vagy amelyekre vonatkozóan rendelkezett megfelelő forrásokkal,¹⁶¹³ ugyanakkor azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a gallaeciai olvasók érdeklődését is szem előtt tartotta, amikor például rendkívül sok természetfölötti jelenséget tárgyalt munkájában, ráadásul ha olyan eseményeket is be tud mutatni az olvasóknak, amelyeket más források nem rögzítettek, azzal növelheti saját krónikájának jelentőségét is.

4.4 Válságos idők és Róma küldetése

Hydatius azt sugallja az olvasók számára, hogy a birodalomnak elsősorban a barbárok betörése miatt kellett nagyon sok szenvedést elviselnie, ezért sem véletlen, hogy a krónikában a 409-es betörés az első jelentős politikai esemény Theodosius 395-ös halála után, amely egyúttal fordulópontot is jelent Hispania történetében. Mivel ezt megelőzően Gallaeciára vonatkozóan sem találunk feljegyzéseket Hydatiusnál, Burgess joggal tekint a 409-es eseményekre a krónika első, bevezető szakaszának záróakkordjaként.¹⁶¹⁴ Gelarda szerint ekkor „*ogni equilibrio si rompe*”, hiszen politikai, katonai és gazdasági bizonytalanság veszi kezdetét, ráadásul a római császári uralom is véget ér a provinciában, ezért mondhatja Cortázar és Vesga, hogy a barbárok 409-es betörése „*egyenlő a római Hispania halálával*.”¹⁶¹⁵

Hydatius viszont semmit sem árul el a barbár betörés előzményeiről, a 406-os galliai invázióról és a polgárháború hispaniai hatásairól, de Muhlberger szerint ez nem véletlen, hiszen Hydatius így próbálja fokozni a betörés nagyságát és váratlan bekövetkezését, hogy az olvasók is legalább annyira meglepődjenek a barbárok robbanásszerű megjelenésén, mint annak idején Hispania lakossága. Burgess a jelenséget azzal magyarázza, hogy Hydatius valószínűleg nem rendelkezett erre vonatkozó forrásokkal,¹⁶¹⁶ az viszont biztosan logikus volt Hydatius számára is, hogy ha a barbárok Galliából törtek be, akkor korábban valahonnan oda is kellett érkezniük. Muhlberger szerint Hydatius Hispania barbár megszállását azért ábrázolja közvetlenül Róma gót kifosztása előtt, mert a hispaniai betörésüket sokkal jelentősebbnek tartja saját életére nézve, mint Róma bukását.¹⁶¹⁷ A két

¹⁶¹³ Burgess 1988a, 247.

¹⁶¹⁴ Hyd. 34; Burgess 1988a, 232.

¹⁶¹⁵ Gelarda 2008–2009, 297; Collins 2004, 11; Cortázar – Vesga 2001, 97.

¹⁶¹⁶ Muhlberger 1990, 218; Burgess 1988a, 234.

¹⁶¹⁷ Hyd. 35; Muhlberger 1990, 218.

esemény közül Hydatius valóban többet érzékelhetett a barbár betörés következményeiből, de az anyag elrendezését azzal az egyszerű ténnyel is magyarázhatjuk, hogy a barbár betörés korábban történt, mint Róma kifosztása, az viszont nem világos, hogy Hydatius miért datálja mindkét eseményt 409-re, holott a gótok 408-as és 409-es hadjárata után Róma elfoglalására 410-ben került sor. Elképzelhető, hogy Hydatius ezzel a szándékos figyelmetlenséggel igyekszik csökkenteni a római események jelentőségét, hogy egyúttal kiemelje a barbár betörés következményeit, ugyanakkor a gallaeciai események jelentőségét az is növeli, hogy Róma megszállásával egy időben, és ahogyan Burgess rámutatott, azonos módon, az *ingressus* kifejezéssel van ábrázolva mindkét esemény.¹⁶¹⁸

Hydatius krónikáját azért is tekinthetjük a császári hatalom széteséséről szóló elkeseredett beszámolónak, mert szerzőjük már gyerekkorától kezdve a saját bőrén tapasztalta meg a barbár megszállás következményeit. A barbárok 409-es betörésének éppen ezért nemcsak a birodalom és Hispania működésére nézve voltak súlyos következményei, hanem Hydatius életében is fordulópontot jelent az esemény. Ez a párhuzamosság a későbbiekben is megfigyelhető, hiszen számos példát találunk arra, hogy szülőföldje helyzetének romlásával Hydatius is egyre pesszimistábban látta saját életének alakulását. Hydatius krónikájában azt a folyamatot jeleníti meg, amely során a császári hatalom fokozatosan széthullik és a római közigazgatási rendszer a helyi hatóságokra alapozva már alig tud működni, vagyis a „*political-administrative frame-work*” eltűnése és a „*direct territorial control*” hiánya miatt mind a városi, mind a vidéki területeken olyan visszafordíthatatlan változások indulnak el, amelyek miatt a korábban integrált igazgatási és gazdasági struktúrával rendelkező Gallaecia is napról napra elszigeteltebb és a birodalmat tekintve periférikus területté válik.¹⁶¹⁹

Nem véletlen, hogy Hydatius többször is kiemelte a bevezetőben, hogy szülőföldje távol esik a római irányítás központjától és szinte a világ végének számít, mivel saját szemével láthatta, hogy a meggyengült császári vezetés Gallaeciát magára hagyta, a római lakosság pedig saját erejéből már képtelen volt megvédeni provinciáját a hódítók fosztogatásaitól.¹⁶²⁰ Hydatius jól érzékelte azt a folyamatot, amelynek során az 5. században minél messzebb feküdt egy tartomány a központi irányítástól, annál nagyobb függetlenséget kapott, és így általában a városi hatóságoknak már önállóan kellett döntenie arról, hogy

¹⁶¹⁸ Burgess 1988a, 233.

¹⁶¹⁹ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 515; Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 266. A birodalmi adminisztráció hispaniai hanyatlásáról bővebben: Arce 2007, 189–196.

¹⁶²⁰ Arias 2007, 50. Hispania demilitarizálódása már a Kr. u. 1. században megkezdődött, a diocletianusi közigazgatási reform és a *diocesis*-rendszer kialakítása pedig arra ösztönözte a lakosságot, hogy saját erődtímenyrendszerrel gondoskodjon önmaga biztonságáról, vö. Cortázar – Vesga 2001, 96.

ellenálljanak-e a barbár hódítóknak, vagy saját boldogulásuk érdekében együttműködjenek velük.¹⁶²¹ A császári hatalom csökkenésével és a barbárok terjeszkedésével ez a kérdés egyre nagyobb jelentőséget kapott, és a megszállt területeken sokszor a püspök maradt az egyetlen olyan működőképes hatóság, amely a római állam képviselőjében még valamekkora befolyást gyakorolhatott a helyi lakosságra.¹⁶²² Bár a periférikus területeken szolgáló püspököknek valóban nem volt okuk szembefordulni az ortodox uralkodóval, azt azonban az egyházon belüli problémák elemzésénél láttuk, hogy a központi segítség elmaradása és a pápától való nagy távolság miatt a püspökök egy része az eretnekségekkel szimpatizált és bizonytalan kimenetelű hatalmi játszmákba kezdett.

A késő császárkorban a római lakosság részéről egyre nagyobb igényként fogalmazódott meg, hogy az uralkodó alapvető feladatának tekintse az alattvalóiról való gondoskodást és a társadalmon belüli béke megteremtését,¹⁶²³ ezért a legtöbb császár törekedett arra, hogy *patronusi* szerepet vállaljon ne csak Italiában, hanem a birodalom tartományaiban is.¹⁶²⁴ Hydatius viszont már azt tapasztalja, hogy a központi irányítás gyengességének súlyos politikai és egyházi következményei vannak, hiszen ahogyan a szétfeszítő erők vizsgálatánál láttuk, a barbár népek egyre nagyobb területtel és önállósággal rendelkeznek, a politikai hatalom pedig már nem tudja védelmezni a katolikus vallást, ezért az eretnek tanítások gyorsan terjednek és az egyházi fegyelmet sem lehet betartatni a püspökökkel. A dogmatikai viták a nyilvánosság előtt, különböző társadalmi rétegek bevonásával és meglehetősen kíméletlen hangnemben zajlottak,¹⁶²⁵ a császári hatalom pedig egyre erőszakosabb módszerekkel próbálta kezelni a felmerülő problémákat, emiatt jó néhány konfliktus alakult ki a birodalmi irányítás és az egyház vezetői között,¹⁶²⁶ amely hosszú távon az államhatalom további gyengüléséhez vezetett.

Hydatius már a *praefatió*ban rendkívül pesszimista képet fest az 5. század végi állapotokról, saját korát nyomorúságosnak tartja és úgy látja, hogy a szűk határok közé zárt

¹⁶²¹ Liebeschuetz 2007, 209. Vannak konkrét példák is ilyen típusú döntési dilemmákra Gallia területéről, vö. Greg. Tur. 7,24–31.

¹⁶²² Wood 2007b, 504; Koenigsberger 1987, 56.

¹⁶²³ Már Augustus korától kezdve a *princeps* kötelessége volt a *pater patriae* és a *defensor plebis* cím birtokában a birodalom teljes lakosságának védelmezése, vö. Alföldy 2000, 103.

¹⁶²⁴ Mivel az egyik legfontosabb birodalmi érdek a tartományi lakosság adóképesességének megőrzése volt, a kora császárkorban még igyekeztek megakadályozni a provinciák kirablását és a korrupció elterjedését, a többlépcsős fellebbezési rendszer kiépítésével pedig a lakosság jogbiztonságát próbálták növelni.

¹⁶²⁵ Az 5. század végén teológiai kérdésekkel már nemcsak a császári udvarban, hanem Constantinopolis utcáin is szívesen foglalkoztak a polgárok, ahogyan erről a nyssai Gregorius is meglepődve számolt be a fővárosba érkezve, vö. Katus 2014, 202.

¹⁶²⁶ Kelemen szerint a császár egyházi ügyekben vállalt szerepe valójában csak addig volt fontos, amíg az egyház nem alakította ki saját hierarchikus szervezetét, vö. Kelemen 2007, 14.

Római Birodalom¹⁶²⁷ a sorscsapások miatt pusztulásra van ítélve.¹⁶²⁸ Hydatius krónikájában egy olyan világot mutat be, ahol az igazságosságot már régen legyőzték, és a hatalom egyre inkább átkerül Isten ellenségeinek a kezébe, ezért táplál mérhetetlenül nagy ellenszenvet a barbárok és az eretnekek iránt.¹⁶²⁹ Ehhez hasonlóan Ammianus Marcellinus többször is kiemeli, hogy a besúgók folyamatosan veszélyeztetik a rómaiak biztonságát, Salvianus pedig Hydatiushoz hasonló keserűséggel nyilatkozik a Római Birodalomról, amely a társadalmi feszültségek és a középrétegek lesüllyedése miatt már a végnapjait éli.¹⁶³⁰

Ezen a ponton érdemes röviden kitérnünk arra, hogy Hydatius korának keresztény és pogány szerzői hogyan gondolkodtak a római állam szerepéről, és ez mennyiben különbözik a hagyományos római történelemfelfogástól. A történelem korszakolásának problémája már Dániel könyvének 4 királyságról szóló prófécijában is megjelenik,¹⁶³¹ amelynek allegorikus értelmezése más bibliai részletek segítségével lehetséges:¹⁶³² Nabukodonozor óbabiloni birodalmának helyét a méd-perzsa, később a makedón állam veszi át, az utolsó, negyedik világbirodalom pedig a korábbiak tulajdonságait egyesítve kemény lesz, mint a vas, és az örökkévalóságig fog tartani.¹⁶³³ Elsőként a Kr. e. 1. században Pompeius Trogus foglalkozott azzal, hogy a birodalmi hatalom az asszíroktól a médekre, majd a perzsákra és a makedónokra keresztül a rómaiakra helyeződött át, vagyis a *translatio imperii* alapján biztosítható a történelem folytonossága, a Kr. u. 1. században pedig Velleius Paterculus a római történelmet az egyetemes történelem részeként ábrázolta, és az ismeretlen Aemilius Surára hivatkozva azt hirdette, hogy a történelem az egymás után fejlődő és hanyatló

¹⁶²⁷ Thompson szerint ez a megjegyzés legfeljebb csak annyit jelenthet, hogy a központi hatalom politikai és katonai szempontból már nem tudta ellenőrizni a barbárok kezére került hispaniai területeket, vö. Thompson 1982, 215; mégsem vethetjük el azonban azt a lehetőséget, hogy Hydatius képes volt reálisan érzékelni, hogy a nyugati birodalomrész kiterjedése drasztikus gyorsasággal csökken.

¹⁶²⁸ Hyd. praef. 6.: *omnium miserabilis temporis erumnarum, et conclusi in angustias imperii Romani metas subdidimus ruituras*. Hieronymus ehhez hasonlóan a barbárok betörésével magyarázta a római világ pusztulását, vö. Hier., Ep. 16,16.

¹⁶²⁹ Muhlberger 1990, 261.

¹⁶³⁰ Adamik 2009, 733; Amm. Marc. 14,1; Salv. 4,30.

¹⁶³¹ Dán 2,32–35 alapján Nabukodonozor óbabiloni király álmában látott egy szobrot, amelynek feje aranyból, mellkasa és karja ezüsből, hasa bronzból, lába pedig vasból és agyagból készült. Amikor egy kő összetörte a szobrot, minden testrésze porrá vált, a kőből pedig egy nagy hegy lett, amely betöltötte az egész földet. A különböző fémekkel való jellemzés később az emberi lét hanyatlásának szimbólumává is vált, vö. Sulp. Sev., Chr. 2,3,3; Bultmann 1994, 35; Wieser 2016, 105. Dániel 4 birodalmának jelentőségéről bővebben: Eliade 2006, 462–466; a 4 birodalom toposzának eredetéről és modern szakirodalmáról lásd: Grüll 2007, 228–229.

¹⁶³² A szoborbirodalmakat tisztátalan vadállatok is jelképezhetik, a negyedik állat pedig felfalja majd az egész földet, vö. Dán 7,23; 7,7; Jel 12,9; 13,2; ehhez hasonló babiloni, iráni és föníciai példákat lásd: Eliade 2006, 463.

¹⁶³³ Breisach 2004, 92; Grüll 2007, 9–11.

világbirodalmakat mutatja be, végső célja pedig az, hogy a Római Birodalom felemelkedésével felváltsa az összes korábbi világbirodalmat.¹⁶³⁴

A későbbi szerzők többsége Dániel próféciájára hivatkozva világkorszakok felsorakoztatásával határozta meg a történelem egyes fejlődési szintjeit. Órigenés a szőlőmunkásokról szóló példabeszédre hivatkozva 5 szakaszt különített el a világtörténelemben,¹⁶³⁵ Eusebius a kronológiában alkalmazott 6 határkővel a világ történetét 6 korszakra osztotta fel,¹⁶³⁶ Tertullianus szerint pedig a Római Birodalom a világvége előtt az utolsó lesz a birodalmak sorában.¹⁶³⁷ Hieronymus és Ambrosius már úgy gondolta, hogy a római állam olyan békét teremtett a keresztények számára, amely „*az eljövendő istenbirodalom földi előzményének*” is tekinthető, Sulpicius Severus pedig a Dániel látomásában szereplő szobor lábait elsőként értelmezte a 395-ben kettéosztott birodalom részeként.¹⁶³⁸ Lactantius organikus államfelfogása alapján a birodalmak az emberi élethez hasonlóan születésük és fejlődésük után szükségszerűen elpusztulnak,¹⁶³⁹ a pogány történetírást képviselő Florus szerint Róma 900 év alatt érte el az emberi élet szakaszaihoz hasonló fázisokon keresztül az öregkort,¹⁶⁴⁰ Ammianus Marcellinus viszont úgy véli, hogy a végső öregség állapota nem feltétlenül jelenti a birodalom pusztulását, mert még van remény egy újabb ifjúkor megszületésére.¹⁶⁴¹

Augustinus Hydatiushoz hasonló válságos helyzetben, de néhány évtizeddel korábban, 412–426 között Észak-Africában fejtette ki az államról alkotott felfogását. Mivel a vandálok 407-ben betörték Galliába, 410-ben pedig a gótok fosztogatták Rómát, a pogányok és a keresztények között vita alakult ki az isteni gondviseléssel kapcsolatban. Augustinus a pogányok vádjaiával szemben írt *De civitate Dei* című vitairatában úgy látja, hogy a barbár betörések ellenére a kereszténység korában jóval kevesebb katasztrófa történt a Római Birodalom területén, mint korábban.¹⁶⁴² Véleménye szerint a történelemben a

¹⁶³⁴ Iustin. 28,2; 29,2; 30,4,16; 31,5; Vell. Pat. 1,6,6; Breisach 2004, 71; Albrecht 2004, 843; Németh – Hegyi 2011, 27; Mehl 2011, 116–119.

¹⁶³⁵ Mt 20,1–16; Chadwick 1999, 72.

¹⁶³⁶ Breisach 2004, 92. Határkövet jelent Ádám, Ábrahám és Mózes működése, a Templom felépítése és újjáépítése, valamint Krisztus születése.

¹⁶³⁷ Tertull., Adv. Iud. 8–13; Albrecht 2004, 1252.

¹⁶³⁸ Hier., Ep. 123,16; Ambr., Ep. 74; Sulp. Sev., Chr. 2,3,3; Havas 1998, 49–50; Havas – Takács – Tegyei 2001, 261–262; Wieser 2016, 106.

¹⁶³⁹ Lact., Div. Inst. 7,15.

¹⁶⁴⁰ Florus a királyság korát 400, az ifjú- és felnőttkort 150–150, az öregkort 200 évre becsülte, vö. Flor. 1.

¹⁶⁴¹ Amm. Marc. 14,6,3; Albrecht 2004, 1139; 1151; Breisach 2004, 82; Adamik 2009, 624. Ammianus Marcellinus életéről és műveiről bővebben: Mellor 2002, 110–131; Albrecht 2004, 1143–1155; Adamik 2009, 724–734.

¹⁶⁴² Augustinus összefoglalta művében a pogány és a keresztény Rómáról szóló kritikát mind a történetírói, mind az apologetikus hagyomány tekintetében, ezért ezt tartják minden későbbi keresztény történelemfelfogás

fellendülés és a hanyatlás mindig egymás után következnek, az építő és a szétfeszítő erők egyszerre fejtik ki hatásukat, így a birodalomnak nem azért kell elviselnie a külső barbár támadásokat, mert a keresztények elfordultak az ősi római vallástól és elterjesztették hitüket, hanem mert az állam működése számos területen válságba került.¹⁶⁴³ Mivel a birodalmi élet központja még mindig Róma, az egyháznak túl kell élnie a válságos időköt, a birodalmat ostromló barbárokra pedig nem Isten országának ellenségeként és büntetésként kell tekinteni, hanem érdemes jelenlétüket inkább egy új kihívásnak értelmezni, amely az egyház előtt áll, hogy megtérítse őket a katolikus vallásra.¹⁶⁴⁴ Augustinus egyúttal elutasítja azt a felfogást, mely szerint Dániel próféciájára hivatkozva Rómát a negyedik világbirodalom kellene azonosítani, mivel a birodalmak történelmi küldetésük teljesítése után mindig elpusztulnak, így a római állam sem kerülhetné el sorsát a barbárok megtérítése és az emberiség egyesítése után.¹⁶⁴⁵ Mivel Augustinus kozmikus történelemszemlélete szerint tévedés volt összekapcsolni az egyház működését Róma történetével, a kereszténység fejlődését különválasztja a hanyatló római császárságtól,¹⁶⁴⁶ ennek ellenére hisz a birodalom fennmaradásában, ha annak vezetése békére és igazságosságra törekszik.

Augustinus több kísérletet is tett a történelem szakaszolására, de semmilyen korszakolási rendszert sem követett kizárólagosan.¹⁶⁴⁷ A Teremtés 6 napjának megfelelően a világ történetét 6 korszakra osztotta fel, de ezek a szakaszok a millenaristák felfogásával szemben nem feltétlenül tartanak ezer évig.¹⁶⁴⁸ A 6 *aetason* át tartó történelem az égi és a földi állam keveredésének leképeződése, az utolsó korszak végén, Krisztus második eljövetelével pedig Isten állama elnyeri az örök boldogságot, a földi állam viszont örök büntetésben részesül.¹⁶⁴⁹ A történelem 6 korszaka ugyanakkor a florusi koncepcióhoz

alapjának. Augustinus történelemteológiájának bővebb elemzését lásd: Gecse 1977, 454–457; Löwith 1996, 211–224; Albrecht 2004, 1361–1364; Wieser 2016, 99–100.

¹⁶⁴³ August., *De Civ.* 4,4; 15,5; Neil 2007, 331–332; Vanyó 2007b, 340–344.

¹⁶⁴⁴ August., *Ep.* 199.

¹⁶⁴⁵ Breisach 2004, 93. Augustinus a gondviselés fogalmát „szekularizálja”, amikor a történelmet már nem örökké tartó ciklikus mozgásnak tekinti, hanem folyamatos változásnak, mivel Isten nemcsak megteremtette a világot, hanem a végét is ő szabta meg, vö. Bultmann 1994, 72; Palmer 2014, 8–9.

¹⁶⁴⁶ Ennek megfelelően Krisztus eljövetele nem a történelmi időkben következik be, mint a khiliasztikusok vagy a millenaristák állítják, tehát egyetlen történelmi katasztrófának sem lehet spirituális jelentése, vö. Eliade 2006, 591–592.

¹⁶⁴⁷ Ezekről bővebben lásd: Albrecht 2004, 1363.

¹⁶⁴⁸ August., *De Civ.* 18,2; 20,23; 22,30. Az első korszak Ádámától az özönvízig tart, a további korszakok végét Ábrahám, Dávid, a babiloni fogság és Krisztus születése, illetve második eljövetele és a történelem vége jelenti, vö. Löwith 1996, 222; Zsinka 2012, 12. Augustinus és a millenarizmus viszonyáról lásd: Landes 1988, 156–160; Palmer 2014, 18–19.

¹⁶⁴⁹ August., *De Civ.* 15,1; Segesváry 1994, 70; Gárdonyi 2006, 23; Adamik 2009, 805–806. A későbbi Beda eszkatologikus magyarázata szerint a 6. *aetas* végén megérkezik majd az Antikrisztus, a 8. *aetas* pedig az örök boldogság eljöveteléig tart, vö. Landes 1988, 174–178; Hofmann 1997, 425.

hasonlóan az emberi élet szakaszainak is megfeleltethető,¹⁶⁵⁰ de Illés jóslata alapján elkülöníthetjük a szellemi fejlődés szempontjából a törvények előtti és a törvények alatti szakaszt, illetve az isteni dicsőség korszakát is.¹⁶⁵¹

Hydatius Augustinushoz hasonlóan rendületlenül hisz a világi és az egyházi hatalom erejében, de ahogyan láttuk, nehezen tolerálja a barbárok hódító törekvéseit, és még kevésbé hajlandó a római politikában és az egyházi életben tapasztalható szétfeszítő erőket természetes történelmi jelenségeként értelmezni. Elkeseredettségét azzal is magyarázhatjuk, hogy míg Augustinus a béke megteremtését várja a birodalmi vezetéstől, Hydatius a saját tapasztalatai és a korábban vizsgált szétfeszítő erők nagysága miatt már nem lát reális esélyt a pusztulás elkerülésére.

4.5 A küzdelem formái

A Hydatiusról kialakult képünk rendkívül egységesnek mondható, hiszen püspökként és történetíróként az egyházi és politikai nézetei is összhangban vannak egymással. A körülötte lévő zűrzavarban a régi világ védelmezőjeként tekint saját magára, egy olyan bástyára, amely egész életében kiállt a császári hatalom és a katolikus egyház védelme mellett.¹⁶⁵² Koenigsberger szerint az 5. századi római társadalomban a császári hatalom és a katolikus egyház erőviszonyainak megváltozása miatt kialakult egyfajta „*dual focus of loyalty*”, amely sem a görög–római világra, sem más kultúrákra nem volt jellemző, Gelarda pedig találóan „*un eccellente paradigma della simbiosi tra romanità e cattolicesimo*”-nak nevezi Hydatiust.¹⁶⁵³

Burgess kissé leegyszerűsítve azt vallja, hogy Hydatius világképében minden motívum fekete és fehér, így azok ellentétben állnak egymással, ennél fogva történeti beszámolóját tekinthetjük a „*Romans and barbarians, emperors and usurpers, orthodox and heretic, good and evil*” közötti állandó konfliktussorozatnak is. Bultmann szerint azonban az ember életének velejárója, hogy folyamatosan küzdjön az ellentétes erőkkel, és mivel nemcsak saját és mások cselekedetei, hanem a sors is irányítja a történelmet, néha alulmarad ebben a küzdelemben, emiatt viszont az ember nem mindig választhatja meg saját céljait,

¹⁶⁵⁰ Ez alapján beszélhetünk első és második gyerekkorról, ifjúságról, fiatalkorról, férfikorról és öregkorról.

¹⁶⁵¹ Löwith 1996, 222; Breisach 2004, 94.

¹⁶⁵² Muhlberger 1990, 266.

¹⁶⁵³ Koenigsberger 1987, 56; Gelarda 2008–2009, 295.

sem pedig az eszközöket, amelyekkel el tudja érni majd azokat.¹⁶⁵⁴ Ahogyan Gallaeciát egyre nagyobb bajok ostromolták és Hydatiusnak is egyre súlyosabb nehézségekkel kellett szembenéznie, még jobban megnőtt ezeknek a konfliktusoknak, céloknak és eszközöknek a szerepe Hydatius világában. Élete nagy részében a barbárok és az eretnekek ellen harcolt, de ennek a küzdelemnek több formáját is nyomon követhetjük a krónika segítségével.

Első lépésként a Gallaeciában állandósult szvév fosztogatások megállításában igyekezett segítséget nyújtani azzal, hogy 431-ben a császári hatalom segítségével bízva követséget vállalt Aëtiushoz.¹⁶⁵⁵ Hydatius politikai szerepvállalása jól mutatja, hogy a korabeli egyház milyen fontos szerepet játszott a politikai életben. Gelarda szerint a püspökök a helyi lakosság szószólójaként,¹⁶⁵⁶ egyfajta politikai „*key figures*” szerepében különösen nagy aktivitást mutattak a diplomáciai életben, szinte automatikusan lettek a megszállt városok irányítói, hogy megszervezzék a lakosság védelmét és tárgyaljanak a barbár seregek vezetőivel,¹⁶⁵⁷ megcáfolva ezzel minden olyan hipotézist, amely a gallaeciaiak közömbösségére vonatkozik. Thompson úgy látja, hogy Hydatius elsősorban azért vállalta ezt a küldetést, hogy egyházi vezetőként elősegítse a körülötte fokozatosan összeomló világ megmaradását, de talán saját elszigeteltségét is próbálta kompenzálni azzal, hogy a követvállalással bekerül a politikai körforgásba.¹⁶⁵⁸ Gelarda ugyan azt állítja, hogy a Hydatius által ábrázolt követségek nem különálló eseményként és egyes személyek tevékenységeként jelennek meg, hanem politikai kontextusban, ebben az esetben mégis feltételezhetjük, hogy Hydatius saját presztízsének erősítésére használta fel a galliai követség bemutatását az olvasói előtt, és elég befolyásosnak érezte magát ahhoz, hogy egy ilyen fontos ügyben személyesen lássa el a követi teendőket.¹⁶⁵⁹

Arias szerint a római közigazgatás alapelemei dominánsak maradtak a szvévek által megszállt területeken is, ezért az egyház vezető tagjai gyakran vállaltak diplomáciai szerepet, hogy az egyház magas szintű függetlenségével elősegítsék a rómaiak és a szvévek közötti kapcsolatok működését. Torres Rodríguez érvei alapján az összes római intézmény közül az egyház állt a legerősebb lábakon, hiszen a vezetői elősegítették, gyakran még át is vállalták a helyi közigazgatás működtetését, amely a szvévek 411-es letelepedése után

¹⁶⁵⁴ Burgess 1988a, 192; Bultmann 1994, 12.

¹⁶⁵⁵ Hyd. 86; 88.

¹⁶⁵⁶ Gelarda 2008–2009, 302.

¹⁶⁵⁷ Halsall 2007, 341; Dawson 1938, 105; Candelas-Colodrón 2004, 168–169.

¹⁶⁵⁸ Thompson 1982, 140; Castellanos 2015, 53. Ugyanezt a politikai aktivitást látjuk csaknem két évszázaddal később Isidorus Hispalensis esetében, aki a zavaros hispaniai helyzet miatt avatkozott bele a politikai küzdelmekbe Sisenand király trónralépésekor, vö. Székely 2008, 17.

¹⁶⁵⁹ Gelarda 2008–2009, 295; Gillett 2003, 50.

fokozatosan felmorzsolódott.¹⁶⁶⁰ Emiatt a városok és a helyi közösségek maguk kezdték megszervezni a saját ellenállásukat általában egy jó koordinációs képességekkel rendelkező püspök vezetésével, akinek köszönhetően akár tárgyalásokra és alkudozásokra is sor kerülhetett a szvév hatalommal, sok esetben pedig az ellenállás fokozatosan együttműködéssé alakulhatott.¹⁶⁶¹ A püspökök a városok vezetőiként bírói jogkörrel is rendelkeztek, személyes tekintélyük és népszerűségük miatt saját illetékességi területükön szinte korlátlan hatalmat gyakoroltak, ez pedig egyfajta kompenzációt jelentett Róma központi erejének meggyengülésével szemben, másrésről viszont a jogi és gazdasági ügyekbe való beleszólásuk, ha eltérő is volt városonként és püspökönként, de az egyház pozícióját erősítette tovább.¹⁶⁶² Találón fogalmaz Liebeschuetz, amikor a püspökök hatalmának 5. századi növekedését azzal indokolja, hogy az egyház vezetői szükségszerűen betagozódtak a helyi „*power vacuum*”-ba,¹⁶⁶³ és *defensor civitatis*-ként a „*civil and religious functions*” birtokában gyakran még anyagilag is támogatniuk kellett a városok mindennapi működését.¹⁶⁶⁴

Hydatius esete jól mutatja, hogy a császári és a katonai követek mennyire fontos szerepet játszottak az 5. századi provinciák életében, különösen azokon a területeken, amelyek már barbár megszállás alá kerültek. Hydatius a hispán–római „*sentire politico*”-t megtestesítve őszintén hisz abban, hogy a diplomácia a békeszerződések és a megállapodások létrehozásának politikai eszközeként nemcsak a pillanatnyi túlélést segítheti elő, hanem hosszú távon is alkalmas lehet a rómaiak és a barbárok közötti problémák megoldásában, vagyis az arisztokrácia „*pactista*” vonalát képviselve inkább a kommunikációs és diplomáciai eszközökre támaszkodik, mintsem hogy nyers konfrontációra kényszerüljön.¹⁶⁶⁵ Hydatius ugyanakkor a tartományi közösség vezetőjeként tisztában lehetett azzal, hogy Gallaecia és bármelyik tartomány nyugalmanak biztosítása elsősorban a császári hatóságok és a barbár uralkodó közötti folyamatos kommunikáción múlik, nem pedig egyetlen katonai vagy diplomáciai beavatkozáson, ezért is büszke arra,

¹⁶⁶⁰ Arias 2007, 49; Torres Rodríguez 1977, 268. Ezt a folyamatot jogi források is alátámasztják, vö. Burgess 1988a, 127; ugyanakkor maga Hydatius is megerősíti feltételezésünket azzal, hogy hispaniai tisztségviselőt 420-ban említ utoljára Maurocellus *vicarius* személyében, vö. Hyd. 66.

¹⁶⁶¹ Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 294.

¹⁶⁶² Dawson 1938, 48; Carr 2002, 26; Díaz 1986, 362.

¹⁶⁶³ Liebeschuetz 2007, 219.

¹⁶⁶⁴ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 524.

¹⁶⁶⁵ Gelarda 2008–2009, 298–299; Candelas-Colodrón 2004, 170.

hogy saját közbenjárásának köszönhetően (*sub interventu episcopali*) megvalósult a béke a rómaiak és a szvévek között.¹⁶⁶⁶

Nem kételkedhetünk abban, hogy Hydatius már fiatalon is elkötelezett volt az ortodoxia iránt, mivel szokatlan módon már rendkívül korán püspökké szentelték, és emiatt is bízhatták rá az Aëtiushoz indított követséget is. Ezért sem meglepő, hogy a küzdelem következő szakaszában, a 440-es években vallási téren próbált segítséget nyújtani az eretnekekkel szembeni harcban, amikor Thoribiusszal együtt fellépett a manicheusok és a priscillianusok ellen. Az a tény, hogy Thoribius Hydatiust és Caeponiust kérte fel a velük szembeni küzdelemre, szintén arra utal, hogy Hydatius híres volt az ortodoxia melletti kiállásáról és igazhitűségéről.¹⁶⁶⁷

Azt is tudjuk azonban, hogy Gallaecia püspökségeinek irányítása az 5. században sem lehetett túl egyszerű feladat, mert a többi provinciához képest az itt működő püspököket az eretnek tanítások népszerűsége miatt kevésbé tudták erős kézzel irányítani,¹⁶⁶⁸ sok esetben még a püspöki tanácskozások megtartása és a korábbi zsinati határozatok érvényesítése is akadályba ütközött.¹⁶⁶⁹ Másrészt viszont Hydatius felhívja a figyelmünket arra, hogy püspöki kinevezése új lehetőségeket biztosított számára, hiszen vezető egyházi pozíciója révén, különösen a 430–440-es években valószínűleg sokat találkozott gallaeciabeliekkel és szvévekkel, követekkel és utazókkal egyaránt, így eljuthatott hozzá a pápai és a püspöki levelezések egy része,¹⁶⁷⁰ amelyek még akkor is jó forrásanyagot jelenthettek egy krónika megírásához, ha Hydatius csak jóval később kezdett bele annak megírásába.

Hydatius láthatóan tudatában volt annak a felelősségnek, amely a püspöki pozícióhoz mint közérdekű hivatali szolgálathoz kapcsolódott, éppen ezért büszkén vállalta az ezzel járó feladatokat.¹⁶⁷¹ Példaként tekintett azokra az egyházatyákra, akik sikeresen vették fel a harcot különböző eretnekmozgalmakkal, és Gallaecia többi püspökétől is ehhez hasonló fegyelmet és lojalitást várt el. A krónikában a szvévek és a rómaiak együttélése egyfajta „*permanent conflict*” formájában jelenik meg, ugyanakkor tudjuk, hogy leginkább a katolikus papság képviselői működhetek együtt a szvév hatalommal, segítve ezzel az

¹⁶⁶⁶ Gillett 2003, 43–44; 76; Hyd. 91.

¹⁶⁶⁷ Burgess 1988a, 194; 202.

¹⁶⁶⁸ Burgess feltételezése szerint a priscillianus püspökök magas száma lehetetlenítette el a gallaeciai egyház működését, vö. Burgess 1988a, 200; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 478–479.

¹⁶⁶⁹ Leo, Ep. 15, *praef.*; Thor., Ep. 2, in: PL 54,693; Burgess 1988a, 203. Hispania kedvezőtlen vallási helyzetéről bővebben: Chadwick 1976, 11.

¹⁶⁷⁰ Hyd. *praef.* 6; Burgess 1988a, 34.

¹⁶⁷¹ Angenendt 2008, 71.

expanzív törekvéseiket és a császári hatalom fokozatos felmorzsolódását.¹⁶⁷² A korábbi példák alapján egyértelmű, hogy Emerita és Arelate városában jó néhány püspök a helyi közösség élére állt és karizmatikus vezetőként segítette a lakosság mindennapjait, Gallaeciában viszont nem hallunk ilyen típusú interakciókról, Hydatius pedig valószínűleg kisebbségben volt vagy talán teljesen magára is maradt az eretnekek elleni küzdelemben.¹⁶⁷³

Ezek alapján valószínűsíthetjük, hogy Hydatius nemcsak azért részletezi saját püspöki tevékenységét, hogy a többi egyházi vezetőt is hasonló viselkedésre buzdítsa, hanem az olvasók előtt is igazolni szeretné, hogy ő milyen lelkiismeretesen harcol a katolikus hit védelmében és mennyire együttműködik a felsőbb egyházi utasításokkal, ezáltal igyekszik példaképeihez hasonló sikereket és népszerűséget elérni. Burgess azonban felhívja a figyelmünket két ezzel kapcsolatos problémára. Mivel Hydatius nem mond semmit a vele együtt vizsgálódó Caeponiusról, elképzelhető, hogy ő nem volt annyira elszánt és igazhitű, mint Hydatius, vagy egyszerűen nem akart szembekerülni a priscillianusokkal. Az is különös, hogy Hydatius a felkutatott eretnekekkel szemben semmilyen önálló lépést nem tett, csak az előírások szerint jelentést küldött Emeritába, talán mert félt a priscillianusok vagy a manicheusok bosszújától. Ezek ismeretében már meg sem lepődünk azon, hogy 447 után nem is említi a priscillianusok mozgalmát, holott korábban láttuk, hogy népszerűségük még ebben az időszakban is nagy problémát jelentett Gallaeciában. Nem tudjuk, hogy 447 után hogyan viszonyultak a szvévek az ortodox római lakossághoz, mindenesetre Aquae Flaviae városában nem látunk nagy püspöki győzelmeket az eretnekség képviselőivel szemben.¹⁶⁷⁴ Nincsenek információink arról sem, hogy Hydatius saját működési területén akár csak egyetlen alkalommal is konkrét lépéseket tett volna a priscillianusok ellen, de lehet, hogy csak azért nem említi ezeket a krónikában, mert az erre irányuló törekvései megghiúsultak vagy kudarcra végződtek.

A korabeli püspökök biztosan ismerték Augustinusnak a püspökök helyes viselkedésével kapcsolatos véleményét, és minden bizonnyal több esetet is hallottak arról, hogy milyen reakciókat váltott ki a Hispaniába és Africába özönlő barbárok támadása. Utolsó leveleiben azt tanácsolja az africai püspököknek, hogy néhányan maradjanak a helyükön és szolgálják a keresztény híveket, mások pedig inkább meneküljenek el és mentsék a saját életüket, de hogy kinek melyik utat kell választania, az igazságosság kedvéért sorsolással állapítsák meg.¹⁶⁷⁵ Augustinus óvatos fogalmazásának az lehet az oka,

¹⁶⁷² Barbero – Loring 2005, 164.

¹⁶⁷³ Wood 2007b, 517; Muhlberger 1990, 244.

¹⁶⁷⁴ Burgess 1988a, 203–204; 223–225.

¹⁶⁷⁵ August., Ep. 228,5, in: CSEL 57,488; Chadwick 1999, 210; Vanyó 2007b, 321.

hogy mindenképpen gondoskodni kívánt a lakosság lelki gondozásáról, de nem akarta kockáztatni azt sem, hogy minden püspököt elveszítsen a vandálok elleni küzdelemben. A levelekből ugyanakkor az is kiderül, hogy jó néhány püspök azért hagyta el lakóhelyét, mert a híveik behódoltak vagy megsemmisültek a barbárok elleni harcban, más püspökök viszont mindent hátrahagyva elmenekültek és csak saját életük megmentésére törekedtek. Szégyenkezve említi a bracarai Avitus esetét, aki a barbárok támadásakor nem érezte kötelességének, hogy visszatérjen gyülekezetéhez és segítsen megszervezni az ellenállást, de elmarasztalja Orosiust is, aki a barbár invázió elől szintén a tengeren túlra menekült és cserben hagyta a híveit.¹⁶⁷⁶ Hydatius említ két asturikai püspököt, akik valószínűleg fontos szerepet játszhattak a helyi közösség életében, mert a gótok elhurcolták őket a város 457-es fosztogatásakor, ugyanakkor alig hallunk olyan esetről, amikor a püspökök saját híveikkel összefogva igyekeztek megvédeni a közösségüket és kiálltak a katolikus hit mellett.¹⁶⁷⁷

Hydatius püspöki tevékenységének megítélését tovább árnyalhatjuk azzal, ha megvizsgáljuk, hogy a példaképnek tekintett Eusebius milyen elveket vallott az ortodox tanítással kapcsolatban. Mivel a 320-as években Eusebius még úgy vélte, hogy Arius vitatott tanítása jobban megfelel a vallási hagyományoknak, mint a katolikus hitvallás, a nicaei zsinaton kezdetben Arius pártjára állt, és a később elfogadott dogmát csak fenntartásokkal tudta elfogadni. Eusebius püspökként sajátos helyzetben volt, mert a keresztény tanítás korábbi hagyományait nagyon jól ismerte, ugyanakkor elkötelezett híve volt Constantinus politikájának, ezért megpróbált mindkét fél számára megfelelni és közvetítő szerepet játszani az arianizmus és az ortodoxia között.¹⁶⁷⁸ Hydatius minden bizonnyal jól ismerte Eusebius püspöki tevékenységét és mérsékelten arianus hajlamait, de érthető módon erről semmit sem mond a krónikában, elkeseredéssel tölthette el viszont, hogy Eusebius munkásságát annak ellenére is nagyra tartották, hogy nem mindig az ortodoxiát védelmezte és közvetítő szerepét sem koronázta siker.

Hydatius életének és püspöki működésének egyik fordulópontja lehetett, amikor 460-ban a szvévek elrabolták és három hónapra bebörtönözték, azt viszont nem árulja el, hogy miért akarták őt a besúgók félreállítani és később milyen okból ellenezték a szabadon bocsátását.¹⁶⁷⁹ Ahogyan láttuk, az 5. században a városok mindennapi életének biztosítása és az adminisztratív tevékenységek irányítása egyre inkább a püspökök feladatává vált, ezért

¹⁶⁷⁶ PL 41,805–806. Orosius 414-ben Hippóba utazott Augustinushoz, 415-ben Palaestinában tartózkodott, de amikor 416-ban arról értesült, hogy Hispaniában a vandálok fosztogatni kezdtek, visszatért Hippóba, vö. Székely 2008, 18; Adamik 2009, 807.

¹⁶⁷⁷ Hyd. 179; Pawlak 2007, 35; Thompson 1982, 180.

¹⁶⁷⁸ Athan, De syn. 17; Theodor. 1,5; Vanyó 2007b, 67–69.

¹⁶⁷⁹ Hyd. 196; 202.

a barbár vezetők egy város megtámadásakor gyakran a püspökökkel tárgyaltak, a megszállás után pedig velük alakították ki a két nép közötti együttélés feltételeit.¹⁶⁸⁰ Ennek tükrében elfogadhatónak tűnik Muhlberger magyarázata, mely szerint Hydatius nyilvánosan kiállt a rómaiak érdekei mellett és szimpatizált a birodalmi irányítással, ezért megpróbálták őt eltávolítani a közéletből,¹⁶⁸¹ Torres Rodríguez és Tranoy viszont inkább azt feltételezi, hogy a besúgók arianusok vagy priscillianusok lehettek, ezért vallási okok miatt fordulhattak az ortodox püspök ellen,¹⁶⁸² különösen mert azt is tudjuk, hogy a priscillianusok gyakran a püspökök egyházon belüli hatalmát is megkérdőjelezték.¹⁶⁸³ Mivel Hydatius is említi, hogy nem Frumarius vagy a szvévek, hanem a három besúgó kezdeményezte az elfogását, bizonyítékok nélkül is megfontolandó Burgess azon feltevése, hogy a nevük alapján római származású besúgók elkeseredésükben átállhattak a szvévek oldalára, és mivel priscillianusok voltak és Hydatius konkrét lépésekkel vagy csak az igazhitűek bátorításával fellépett ellenük, bosszúból próbálták meg őt félreállítani.¹⁶⁸⁴ Mindez azt is megmagyarázná, hogy Hydatius miért utasítja el teljesen a barbárokkal való együttműködés minden formáját, hiszen ő maga is ennek az interakciónak, vagy ahogyan fogalmaz, *besúgásnak* esett áldozatul. Ha első látásra úgy tűnik, hogy a krónika domináns témája a barbárok tevékenysége, és az egyházi kérdésekről sokkal kevesebb szó esik,¹⁶⁸⁵ mégsem kételkedhetünk abban, hogy Hydatius több évtizedes püspöki működése alatt a szvévek által megszállt területen történtek olyan egyházi élettel kapcsolatos események, amelyeket érdemes lett volna feljegyezni a krónikában, ha csak nem kényszerült arra Hydatius, hogy félelemből vagy a saját magáról alkotott pozitív kép megőrzése céljából elhallgassa őket.

Bármelyik is lehetett az elfogás valódi oka, Hydatius ekkor saját bőrén tapasztalhatta meg, hogy egyházi vezetőként hiába védelmezi a birodalmi érdekeket és a katolikus hitet, a központi hatalom nem tudja megvédeni őt, és a fosztogató barbárok már a püspöki

¹⁶⁸⁰ Horváth 1999, 48.

¹⁶⁸¹ Muhlberger 1990, 226. Néhány kutató szerint Hydatius ellenpólusaként fejtette ki tevékenységét Balconius, Bracara püspöke, aki a szvévek oldalára állva igyekezett a rómaiak és a szvévek közötti kapcsolatot békésebb útra terelni, vö. Torres Rodríguez 1977, 93; Arias 2007, 53.

¹⁶⁸² Torres Rodríguez 1956, 783–784; 792–793; Tranoy 1974, 1,16; 2,114. Molé azt állítja, hogy Hydatius *senatori* származása miatt vonta magára a gótok ellenszenvét, de ezt a feltételezést már korábban elutasítottuk, vö. Molé 1974, 328–329. Megfontolandó viszont Burgess véleménye, mely szerint Hydatius félhetett az asturikai vizsgálat során felkutatott eretnekek bosszújától, vö. Burgess 1988a, 203; López Quiroga és Martínez Tejera viszont annak ellenére gyanakszik vallási okokra, hogy szerintük sincs arra bizonyíték, hogy a besúgók a priscillianusok közé tartoztak volna, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 479.

¹⁶⁸³ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 482.

¹⁶⁸⁴ Burgess 1988a, 204.

¹⁶⁸⁵ Pawlak 2007, 31.

méltóságot sem tartják tiszteletben. Éppen ezért Hydatius számára ez a fogság szimbolikus jelentőségű abból a szempontból is, hogy már nincs jelentősége annak, hogy Constantinus óta a katolikus püspökök a társadalom kiváltságos rétegét alkották és nagy tisztelet övezte őket,¹⁶⁸⁶ hiszen a barbárok betörése és a császári hatalom gyengesége miatt az ősi rend bomlásnak indult, veszélybe sodorva ezzel Hydatius személyes biztonságát és valódi szabadságát is.¹⁶⁸⁷ Úgy tűnik, hogy Hydatius a krónikában valójában nem az apokaliptikus világvégéről, hanem egy bizonyos világ végéről beszél, ahol a megszokott vallási és társadalmi rend felbomlásával a korábbi vezető réteg számára kérdésessé vált, hogy milyen módon tudja megőrizni társadalmi pozícióját a barbárok uralma alatt.¹⁶⁸⁸

Hispaniában ugyanis a szvévek betörése után egyre nagyobb befolyással rendelkezett egy erősen romanizált nemesi réteg, amelynek tagjai vezető pozíciókat kaptak az egyházban és a városok vezetésében.¹⁶⁸⁹ Hispania periférikus területeinek kapcsolata a központi irányítással azonban már a 4. század elejétől lazulni kezdett, a helyzeten pedig csak rontott az a körülmény, hogy a gazdasági és politikai szereppel kevésbé rendelkező városok elnéptelenedtek, így a központi hatalom már kevésbé tudott érvényesülni ezeken a területeken.¹⁶⁹⁰ Különösen igaz volt ez Gallaeciában, ahol a népesség jelentős része *villák*ba és mezőgazdasági területekre menekült, ezért az állam a közigazgatási rendszer szétesése után már csak látszólag tudta ellenőrizni az itt élő római lakosságot.¹⁶⁹¹ Az egyre rosszabb helyzetben lévő városokkal szemben a vidéki nagybirtokosok gyakran megtagadták az állammal való együttműködést, és saját hatalmukat féltve inkább vagyonuk gyarapítására és

¹⁶⁸⁶ Muhlberger 1990, 243; Angenendt 2008, 76. A 4. század elejétől a városok vezető rétegéhez tartoztak a püspökök és a papság, akik mentesültek többek között az adófizetés alól, és szélesebb jogkörrel ruházták fel őket, mint a többi egyház képviselőit, vö. Brown 1999, 46.

¹⁶⁸⁷ A városi lakosság valójában már régen elveszítette politikai jogait, véleményüket többnyire utcai zavargásokban tudták csak kifejezni, vö. Foss – Magdalino 1990, 35. Az 5. század végétől a római városok megmaradását már csak az biztosította, hogy az egyházmegye közigazgatási központjaként a püspökök a maguk köré gyűjtött papokkal együtt ott tartották székhelyüket, vö. Pirenne 1983, 44. A római *civitas* változásairól és a városi vezetők helyzetéről lásd: Kornemann 1946; Nörr 1965; Heather 2007c, 455–464.

¹⁶⁸⁸ Brown 1999, 62.

¹⁶⁸⁹ Brown 1999, 71; Angenendt 2008, 165. A városi tanácsokat vezető *decuriók* a *senatoroké*hoz hasonló kiváltságos réteget alkottak, de hivatalukkal nem kaptak fizetést, ráadásul számos olyan kiadást is vállalniuk kellett, amely a város működéséhez, jótékonykodáshoz, az utak és a védművek fenntartásához kapcsolódik, vagyis a birodalom teherhordó rétegeként nemcsak irányították, hanem bizonyos mértékben finanszírozták is a városok működését, vö. Havas – Hegyi – Szabó 2007, 775; 779.

¹⁶⁹⁰ Hendrik a városok hanyatlásával kapcsolatban két elméletre hívja fel a figyelmünket: Ward-Perkins szerint a katonai és a politikai nehézségek, illetve a barbárok betörései akkora felfordulást okoztak a társadalomban, hogy az tönkretette a birodalmon belüli kommunikációs és kereskedelmi hálózatot, ahogyan látjuk ezt Hydatius esetében is, Kulikowski viszont sokkal szélesebb kiterjedésűnek ábrázolja azt a folyamatot, amelynek során a birodalom a külső és belső csapások következtében nyelvi, etnikai és strukturális változáson ment keresztül, vö. Ward-Perkins 2005, 87–88; Hendrik 2015, 6–7.

¹⁶⁹¹ Cortázar – Vesga 2001, 91; Halsall 2007, 340.

villák korszerűsítésére törekedtek,¹⁶⁹² bár ez a fajta gazdagság kevésbé volt jellemző Gallaecia vidéki és „semi-urban” jellegű területeire.¹⁶⁹³

A nyugati területeken a 4. század végétől lesüllyedt városi középréteg egy része saját helyzetének romlását és az állam védelmi funkcióinak csökkenését érzékelve egy másik menekülési utat választott, és a *patrocinium* rendszerének kialakításával megpróbálta valamelyik befolyással rendelkező nagybirtokos, magas rangú tisztségviselő, katonai parancsnok vagy egyházi vezető segítségét kérni abban, hogy *patronusként* védje meg őt a túlságosan magas állami adóztatástól, a barbárok és a kalózok fosztogatásaitól vagy a vallási konfliktusoktól.¹⁶⁹⁴ A nagybirtokosok sok esetben a *villa* köré épített fallal és saját hadseregükkel garantálták azoknak a biztonságát,¹⁶⁹⁵ akik a védelemért cserébe átadták a birtokukat, amelynek továbbművelésével még megélhetésük is biztosítva volt. Bár az állam számtalan rendelettel próbálta tiltani az így kialakult gyakorlatot, mivel az alkalmas volt a törvények kijátszására és az adófizetés elkerülésére, 415-től mégis kénytelen volt beletörődni abba, hogy akár egész városok is csoportos védelemért cserébe személyes függő helyzetbe kerüljenek.¹⁶⁹⁶ Mindez a lesüllyedt középrétegek helyzetének további romlását eredményezte, hosszú távon pedig gyakran saját tulajdonuk elvesztéséhez, egész vidékek elnéptelenedéséhez és az adóbevételek csökkenése miatt az államapparátus működésképtelenségéhez vezetett,¹⁶⁹⁷ ráadásul a *colonusi* rendszer elterjedésével olyan

¹⁶⁹² Régészeti bizonyítékok igazolják, hogy az 5. század közepéig a hispaniai villák területén gyakran új mozaikpadlók, bazilikák, mauzóleumok és fürdők épültek, ezáltal a hispaniai gazdaság súlypontja Baeticából a félsziget belső területei felé tolódott, vö. Cortázar – Vesga 2001, 92–93; Chavarria Arnau 2005, 546–547; Grüll 2014, 164–166; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 522–524. A villák fejlesztésének köszönhetően a városokban munka nélkül maradt kézművesek is vidékre költöztek és itt segítettek a textíliák, a kerámiák és a fémfeldolgozás megnövekvő igényeit kielégíteni, közülük különösen kiemelkedtek a Mesetában alkotó mozaikkészítő iparosok, vö. Cortázar – Vesga 2001, 93; Halsall 2007, 88. A villagazdaságok korábbi működéséhez és a fogalom általános értelmezéséhez lásd: Buren 1968; Havas – Németh – Szabó 2001, 461–463; Hoffmann 2014, 53–59; a villák 5. századi helyzetéről bővebben: Percival 1992, 156–164; Kulikowski 2010, 133–139; a gallaeciai feltárásokról lásd: Sánchez Pardo 2013, 143–144; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 515–516.

¹⁶⁹³ Sánchez Pardo 2013, 155; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 482. A gallaeciai térség „territorial organization”-re vonatkozó helyneveinek vizsgálatát lásd: Díaz 2011, 191–206.

¹⁶⁹⁴ A villákon létrehozott magánkápolnák és templomok a kereszténység új központjaivá váltak és biztosították a hívek vallásgyakorlatát, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 481. Az 5. század második felétől létrehozott vidéki egyházi építmények szerepéről lásd: Sánchez Pardo 2013, 149–150.

¹⁶⁹⁵ A mintavillaként ismert dél-etruriai settefinestrei villaépület, amely egy kiugró mészkőtáblán elhelyezkedve a völgy fölé magasodott, eleve egy „stratégiailag jól védhető helyen” feküdt, vö. Grüll 2017, 168.

¹⁶⁹⁶ Salv. 5,38; CTh 11,24,6. A *patrocinium* elterjedése az állam egész működésére is negatív hatást gyakorolt, Libanius például ezzel magyarázza a városok hanyatlását, a hadsereg pusztulását és a lakosság jólétének megszűnését is, vö. Liban., Or. 47,1–16. A fogalom további értelmezéséhez lásd: Hahn 1968; Demandt 1989, 333–337.

¹⁶⁹⁷ Mivel a városi *curialisok* egyre nagyobb anyagi terhet viseltek és az adók behajtásáért teljes anyagi felelősséget kellett vállalniuk, a legtöbb esetben nem kiváltságnak, hanem büntetésnek tekintették tisztségüket,

kényszerintézkedések bevezetésére került sor, amelyek már értelmetlenné tették a szabadok és a nem szabadok közötti jogi különbségtételt is.¹⁶⁹⁸

Az így kialakult társadalmi feszültségek és a növekvő szociális problémák gyakran helyi szintű nyugtalansághoz vagy nyílt felkelésekhez vezettek, ahogyan Hydatius is utalt rájuk a galliai és hispaniai rablóbandákba verődött bagaudák vagy az egyház hatalmát is megkérdőjelező circumcelliók esetében. A bagaudák az elszegényedett falusi lakosságot, a *colonus*okat és a rabszolgák egyes csoportjait lázadásra buzdítva fosztogatták a nagybirtokokat és a közigazgatás központjait jelentő városok ellen fordultak, mert úgy érezték, hogy a barbár támadásokkal szemben nem kaptak megfelelő központi segítséget.¹⁶⁹⁹ Salvianus szerint leginkább a törvénytelenések és az adók behajtásával kapcsolatos túlkapások kényszerítették őket lázadásra,¹⁷⁰⁰ bár ez a 4. század végéig csak kisebb gerillaharcokban nyilvánult meg és a tehetetlen vidéki lakosság fizetés nélkül maradt katonákkal való összekapcsolódására adott lehetőséget.¹⁷⁰¹ Az 5. század eleji alán–vandál–szvév betörés idején már az Alpok térségében a baszkokkal és a Pireneusok lakóival egyesülve fosztogatták Sarus gót seregét, majd az alpesi átkelőhelyek elfoglalása után mozgalmuk központja Armorica tartományára helyeződött át és fokozatosan kiterjedt Gallia és Hispania területeire is.¹⁷⁰² Felkelésüket csak átmenetileg sikerült leverni 411–417 között, Armoricában 435–437 között újra fosztogatni kezdtek Tibatto vezetésével,¹⁷⁰³ későbbi tevékenységükről pedig már Hydatius is beszámol.¹⁷⁰⁴ Az észak-africai circumcelliók felkelése a legnagyobb vidéki szerveződésű ellenállást jelenti a késő császárkorban. A

ráadásul Salvianus szerint a városi lakosság is zsarnokként tekintett rájuk, vö. Salv. 5,18; Alföldy 2000, 188–189. A városi *curialis*ok sajátos helyzetéről bővebben: Jones 1964, 2,712–763; Kelemen 2007, 48–50; 90–98; a 4. századi *curialis*okra vonatkozó rendeleteket közli: Borzsák 1997, 260–262.

¹⁶⁹⁸ Alföldy 2000, 177; 181. Mivel a kisbirtokok eltűnésével az államapparátus költségeit fedező bevételek még bizonytalanabbá váltak, a birodalmi vezetés a foglalkozás kötelező örökítésével és bonyolult adórendszerrel próbált megfelelő bevételhez jutni. A késő császárkori adórendszerrel és a *colonus*ok jogi helyzetéről bővebben: Várady 1961, 94–101; Kelemen 2007, 74–78; Ward-Perkins 2007, 336–345; Heather 2007c, 465–468. A *colonus*okról szóló 4. századi rendeleteket közli: Borzsák 1997, 258–260; a *colonus*ok működéséről a *Lex Manciana* alapján lásd: Hoffmann 2014, 69–70; Borzsák 1997, 237–240; a foglalkozás kötelező örökítéséről bővebben: Kelemen 2007, 101–111.

¹⁶⁹⁹ Eutrop., Brev. 9,20,3; Alföldy 2000, 171; 197; Cortázar – Vesga 2001, 95. A bagaudák első megmozdulására Diocletianus idején, 283–285 körül került sor, a felkelést végül Maximianus társaság verte le.

¹⁷⁰⁰ Salv. 5,6. Ez alapján a bagaudákat általában a terhek elől menekülő és törvényen kívül helyezkedő embereknek tartották, akik erdős és kevésbé művelt területekre húzódtak, vö. Klaniczay 2005, 67.

¹⁷⁰¹ Amm. Marc. 28,2,10; Collins 2004, 28.

¹⁷⁰² Szádeczky-Kardoss 1957, 116–122; Várady 1961, 234, 147. j.; Cortázar – Vesga 2001, 95. A bagaudák galliai és hispaniai mozgalmáról bővebben: Thompson 1952, 11–23; Czúth – Szádeczky-Kardoss 1956, 175–180; Arce 2007, 159–166.

¹⁷⁰³ Thompson 1982, 32–35; Randers-Pehrson 1993, 125.

¹⁷⁰⁴ Hyd. 117; 120; 133; 150.

hatalmas és önellátásra is képes nagybirtokok idénymunkásaiból szerveződő mozgalom a társadalmi különbségek megszüntetését és egy önálló africai nemzeti egyház létrehozását tűzte ki célul, de a donatizmussal összekapcsolódva nem is annyira a gazdagok, mint inkább a katolikus egyház ellen irányult.¹⁷⁰⁵ Ezek a mozgalmak azonban időben és térben egymástól elszigetelten jöttek létre, és nem állt mögöttük egy összehangolt forradalmi ideológia, így csak kisebb szerepük lehetett a római hatalom felbomlásában.¹⁷⁰⁶

Az a sajátos tendencia viszont, hogy a lesüllyedt középrétegek elsősorban nem a vagyonosabb földesurakat, hanem a császári hatalmat megtestesítő államapparátust hibáztatták saját helyzetükért, egyértelműen mutatja, hogy a római társadalom jelentős része elidegenedett a császári politikától, emiatt lojalitás helyett közömbösséget tanúsított, vagy egyre gyakrabban ellenségesen viszonyult a római államrendhez.¹⁷⁰⁷ Mivel a társadalom alsó rétege már nem tudott hinni abban, hogy a császári hatalom biztosítani tudja számára a *pax Romanát*, ha nem is felszabadítóként tekintett a barbár megszállókra, de saját boldogulása érdekében gyakran együttműködött velük, különösen miután egyre világosabbá vált, hogy a megüresedett vidékek újbóli benépesítésére és a hadsereg folyamatos utánpótlására egyaránt a barbárok további betelepítése jelenti az egyetlen reális megoldást.¹⁷⁰⁸ A római arisztokráciának sok esetben nem is volt más lehetősége, hiszen csak úgy tarthatta meg földjeit és társadalmi kiváltságait, ha együttműködött a barbár megszállókkal, ezáltal a legtöbben arra törekedtek, hogy a „*political revolution*”-t ne kísérje „*social and economic cataclysm*.”¹⁷⁰⁹

Salvianus szerint akkora volt az elégedetlenség a császár hatalmi apparátusával és a birodalmi intézményekkel szemben, hogy a rómaiak közül sokan kifejezetten örömmel fogadták a barbárok érkezését és hozzájuk menekülve inkább barbárnak vallották magukat, csak hogy elkerüljék a rómaiak fennhatóságát és az egyre súlyosabb adóterheket, vagyis véleménye szerint a barbárok nem csapásokat hoztak a birodalomba, hanem éppen tőlük várható az új rend kialakítása a válságban lévő társadalmi rétegek számára is.¹⁷¹⁰ Orosius még akkor is elfogadja a barbárok által felkínált új rendszert, ha érkezésük sok szempontból katasztrofális helyzetet teremtett és átlépett minden eddig megszokott mértéket.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁵ Jedin 1962, 2,1,145; Alföldy 2000, 197. A circumcelliók fosztogatásairól és azonosításáról bővebben: August., Ep. 108,16,18; Lepelley 1980; Shaw 2004, 227–258.

¹⁷⁰⁶ Alföldy 2000, 197–198.

¹⁷⁰⁷ Koenigsberger 1987, 19–21; Alföldy 2000, 199.

¹⁷⁰⁸ Alföldy 2000, 203.

¹⁷⁰⁹ Heather 2007b, 31–32.

¹⁷¹⁰ Salv. 5,8; 5,23; Várady 1961, 164; Mezey 1986, 23; Halsall 2005, 39.

¹⁷¹¹ Oros. *prol.* 15,3.

Találkozunk olyan esettel is, amikor ugyanaz a személy változtatott a barbárokkal kapcsolatos véleményén, Sidonius Apollinaris (430–486 k.) például Gallia *praefectus praetorió*jaként és Augustonemetum püspökeként igyekezett szembeszállni a gót hódítókkal 474-ben. Miután Euric csapatai elfoglalták a várost,¹⁷¹² száműzték Sidoniust, de 477-ben visszatérhetett és a hívek szószólójaként már a gótokkal való megbékélést szorgalmazta.¹⁷¹³ A későbbi időszakban még több ehhez hasonló példát látunk a rómaiak és a barbárok közötti együttműködésre.¹⁷¹⁴

Hydatius azonban Salvianustól, Orosiustól és Sidonius Apollinaristól eltérően sohasem próbálta meg pozitív színben feltüntetni a barbárokat, és egyszer sem hibáztatta a kialakult válságos helyzetért a birodalmi apparátust vagy a császári vezetést. Számára azonban elfogadhatatlan, hogy a korábban kívülállónak és idegennek tartott barbárok egyenrangú partnerként bebocsátást nyerjenek a helyi társadalomba, és ne alárendelt szövetségesként éljenek a birodalom keretei között. Elismerte ugyan, hogy a barbárok betörték Hispaniába és felülkerekedtek a már rendkívül gyenge római katonaságon, de ez még nem jogosítja fel őket arra, hogy uralkodjanak is a római lakosság fölött.¹⁷¹⁵ Hydatius valószínűleg azt is sérelmezhetette, hogy a császári hatalom számára a 4. századtól kezdve egyre inkább azok számítottak megbízható embernek, akik nem ragaszkodtak mindenáron a hagyományos arisztokrácia értékrendjéhez, hanem a birodalom érdekeit szem előtt tartva képesek voltak akár a barbárokkal való együttműködésre is.¹⁷¹⁶ Burgess a népnevek és a helyi lakosság megjelölésére használt formák vizsgálatával igazolja, hogy Hydatius szemében viszont az igazi római polgár nemcsak pusztán katonai vagy közigazgatási szolgálatot vállal a birodalom területén, hanem nyelvén, kultúrájában és a mindennapokban is képviseli a római eszmét.¹⁷¹⁷

Hydatius éppen ezért ellenségesen tekintett mindazokra, akik hivatali vagy diplomáciai szempontból együttműködtek a barbár hódítókkal, és határozottan képviselte a két ellentétes társadalom modelljét.¹⁷¹⁸ Nem véletlen, hogy több kutató szerint a Nyugatrómai Birodalom felbomlásában valóban jelentős szerepet játszott a társadalmon belüli „*fragmentation*”, amelynek következményeképpen a római lakosság jelentős része

¹⁷¹² Ennek részleteiről lásd: Klaniczay 2005, 124.

¹⁷¹³ Sid. Ap., Ep. 8,9,5; Koenigsberger 1987, 15–17; Heather 2007b, 30; Bubnó 2013, 20. Sidonius Apollinaris életéről és műveiről bővebben: Adamik 2009, 830–840.

¹⁷¹⁴ Az arelatéi Caesarius (470 k.–543) és a viennai Avitus (450 k.–518) például annak ellenére, hogy katolikus püspökök voltak, jó viszonyt ápoltak a burgund uralkodókkal, vö. Vanyó 2007b, 377.

¹⁷¹⁵ Johnson 1993, 44.

¹⁷¹⁶ Brown 1999, 63–64.

¹⁷¹⁷ Burgess 1988a, 111–112.

¹⁷¹⁸ Pawlak 2007, 36.

úgy döntött, hogy a csökkenő hatalommal rendelkező római császár helyett inkább egy germán vezető szolgálatába áll és együttműködik a városokat megszálló barbárokkal.¹⁷¹⁹ Hydatius egyértelmű elutasítását az együttműködésre vonatkozóan azzal is indokolhatjuk, hogy egész életében túlságosan közlőről szemlélte a barbárok jelenlétét és saját bőrén tapasztalta meg ennek súlyos következményeit.¹⁷²⁰ A császári hatalom már semmilyen védelmet nem tudott nyújtani Gallaecia lakosságának, a gót külpolitika Róma-barát irányvonala nem felelt meg Hydatius politikai elképzeléseinek, ráadásul hiába ítélte már 456-ban pusztulásra a szvévek királyságát,¹⁷²¹ a 460-as években még úgy tűnhetett számára, hogy a megerősödött hatalommal rendelkező szvévek sohasem fognak eltűnni a provinciából.

A kutatók többsége azonban egyetért azzal, hogy a szvévek Gallaeciában való letelepedése semmiképpen sem volt annyira katasztrofális esemény, mint amennyire Hydatius ábrázolja,¹⁷²² a jelenség emiatt csak „*a limited local threat*”-nek tekinthető az 5. század második feléből.¹⁷²³ Thompson például igazolta, hogy a katolikus egyház igazgatási formái szinte kivétel nélkül megmaradtak a szvévek által megszállt területeken is,¹⁷²⁴ régészeti leletek pedig azt bizonyítják, hogy a szvévek megjelenése nem akadályozta a Földközi-tengeren érkező importot és nem alakította át lényegesen a kialakult birtokviszonyokat,¹⁷²⁵ de nem hozott radikális változást a településhálózat elosztásában és összetételében sem.¹⁷²⁶ Bár az 5. század második felének régészeti leletei a mezőgazdasági tevékenységek visszaeséséről, társadalmi polarizációról és a vagyon koncentrációjáról tanúskodnak, a gallaeciai *villák* egy részét a Hispania más részein tapasztalható tendenciától eltérően elhagyták, a tengeri kereskedelem pedig leginkább a társadalmi elitre korlátozódott, a kisebb gazdasági központok fokozatosan átalakulva a kora középkori falvak alapját

¹⁷¹⁹ Heather 2006, 415–425; 432–443; Halsall 2007, 19; Brown 2012, 392–394; Hendrik 2015, 108–109.

¹⁷²⁰ Burgess 1988a, 152.

¹⁷²¹ Pawlak 2007, 35; Hyd. 168.

¹⁷²² Arias 2007, 43; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 524.

¹⁷²³ Goldsworthy 2009, 356.

¹⁷²⁴ Thompson 1982, 215.

¹⁷²⁵ Ferreira 1993, 198; Van Schoor 1995, 337; Edmondson 1989, 97. A partmenti területeken előkerült régészeti leletek igazolják a kikötőkben végzett aktív halászati és áruforgalmi tevékenységet, egyfajta „*dynamic trade*” működését, vö. López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 515; 525–526. Az erre vonatkozó kutatásokról bővebben: Sánchez Pardo 2013, 150–152; a kereskedelemhez és árucseréhez kapcsolódó leleteket lásd: 6. sz. kép; López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 160–169; 185–188; 201–204; 255; 269–280.

¹⁷²⁶ A központokat jelentő *civitasok*, az átmenetet képező *vicusok* és a vidéki *villák* gallaeciai feltárásáról bővebben: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 520–525.

jelentették,¹⁷²⁷ ezek a változások azonban nem feltétlenül a szvév hatalom erősödése, hanem inkább az egész birodalmat érintő gazdasági–társadalmi folyamatok és a lakosság krisztianizálódása miatt következtek be.¹⁷²⁸ Mivel Hydatius rendkívül rövid szavakat használ Remismund uralkodásának megjelölésére, Arias szerint a 460-as évek végére Gallaeciában véget értek a szvévek fosztogató hadjáratai, és már csak ott kellett harcolniuk tovább, ahol nem hódoltak be a szvév ellenőrzésnek.¹⁷²⁹ Korábban ugyan láttuk, hogy a szvévek elsősorban Bracara, Asturica és Lucus környékét népesítették be, a vidéki területeket pedig döntő részben meghagyták a római lakosságnak, Thompson még azt is igazolta, hogy a szvévek Gallaecia déli részén, a Durius és a Tagus folyók közötti területen 456 után többször is indítottak fosztogató hadjáratokat, ennél fogva nem élhettek nagy számban Aquae Flaviae környékén sem.¹⁷³⁰

A régészeti feltárások tehát azt mutatják, hogy az 5. század közepén Gallaecia életében egy „*complex but dynamic period*” kezdődött, ez viszont nem a római világ végét, hanem a térség gazdasági, politikai és társadalmi átalakulását eredményezte, ráadásul a válságjelenségek Gallaecia központi területeihez képest „*more gradual and less dramatic*” fejtették ki hatásukat a vidéki településeken. Mivel nincs bizonyítékunk arra, hogy az 5. századi Gallaeciában bekövetkezett volna egy társadalmi–gazdasági „*systematic collapse*”,¹⁷³¹ Hydatius barbárokra vonatkozó sztereotipikus megállapításai nem származhatnak saját mindennapi tapasztalataiból, a központi hatalom gyengesége és a barbárok fosztogatásai miatt felmerülő problémák leginkább csak Hydatius lelki világában és saját életének kudarcai miatt alakulhattak ki.

4.6 A történetírás végső célja

Hydatius politikai és egyházi karrierje tehát a kezdeti szakaszban felfelé ívelt, a 450-es évektől viszont a központi vezetés hiánya és a barbár megszállás miatt már nem jutott jelentős szerephez sem a barbárok, sem az eretnekek elleni küzdelemben. Az Aëtiushoz vállalt politikai követség hosszú távon nem eredményezte a barbárok és a rómaiak közötti

¹⁷²⁷ Sánchez Pardo 2013, 156. A *villák* elhagyásának lehetséges okairól lásd: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 521–524; a feltárt lakóházak, temetők és istentiszteleti helyek alapján kimutatható változásokról bővebben: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 123; 168–169; 187–188; 226–230; 248–249; 256–265.

¹⁷²⁸ López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 520–521.

¹⁷²⁹ Arias 2007, 61.

¹⁷³⁰ Thompson 1982, 201.

¹⁷³¹ Sánchez Pardo 2013, 154; 156; 166.

békés együttélést, az eretnekségek ellen folytatott küzdelemben pedig kezdetben ugyan voltak sikerei, de saját működési területén nem tudott vagy nem mert fellépni a priscillianizmus követőivel szemben, ráadásul 460-ban még saját szabadsága és élete is veszélybe került.¹⁷³² Wood szerint ez a fogság mégsem tekinthető az egyház és a barbárok közötti „*dramatic confrontation*”-nak, inkább egy szimbolikus esemény volt, amely a helyi közösség összeomlásán kívül azt is jelezte, hogy Hydatius végérvényesen kudarcot vallott azokkal a próbálkozásaival, amelyek a szvévek katonai műveleteit és fosztogatásait enyhítették volna.¹⁷³³ Nem véletlen, hogy Hydatius tehetetlennek és Gallaecia elszigetelt helyzete miatt magányosnak érezhette magát, ezért nemcsak szülőföldjéről nyilatkozik lesújtóan, hanem önmagát is Isten tudatlan (*ignarus servus*) és leghitványabb szolgájának (*indignissimus*) nevezi, öregségét pedig siralmasnak (*lacrimabile*) tartja.¹⁷³⁴

Ebből a kilátástalan helyzetből jelentett volna kiutat számára a krónikaírás, amelybe láttuk, hogy valószínűleg élete végén, különösebb előkészületek nélkül kezdett bele. A küzdelem tehát a politikai és a vallási szerepvállalás után irodalmi síkon folytatódott, újabb feladattal és elismeréssel kecsegtetve Hydatiust. Nem helytálló Burgess azon kijelentése, hogy „*suffered, but he survived*”, hiszen Hydatius feltételezésünk szerint nem közömbösen, félelemben és nyugtalanságban élte utolsó éveit, hanem ellenkezőleg, kétségbeejtő helyzete újabb feladatra inspirálta őt ahelyett, hogy a Torres Rodríguez által javasolt „*psicosis obsesiva y deprimente*” tünetei egyre jobban ránehezedtek volna személyiségére. Nem fogadjuk el Wood kritikáját sem, mely szerint Hydatius „*is one not of charismatics*”, mert ha nem is tudott már őszintén hinni a diplomáciai eszközök sikerében és megtörték a sorozatos kudarcok,¹⁷³⁵ mindezek az érzések mégsem a küzdelem feladására, hanem újabb módszerek bevetésére készítették őt, ahogyan az általa nagyra tartott Hieronymus is nemcsak püspökként harcolt az eretnekmozgalmakkal szemben, hanem teológiai és történeti szerzőként is maradandót alkotott.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a történelem bemutatása közcélú tevékenységnek számít,¹⁷³⁶ ezért a történetírás célja nem lehet pusztán pragmatikus módon a múltbeli események teljeskörű rekonstruálása és a valóság feltárása,¹⁷³⁷ hanem a szerzők

¹⁷³² Salvianus lesújtó hangnemben írt arról, hogy az 5. század végén gyakran halálfélelemmel gondoltak a rómaiak arra a lehetőségre, hogy a barbárok fogságába esnek, vö. Salv. 5,21; 7,6; Alföldy 2000, 202.

¹⁷³³ Wood 2007b, 516.

¹⁷³⁴ Hyd. *praef.*; *praef.* 5.

¹⁷³⁵ Burgess 1988a, 191; Wood 2007b, 516; Gelarda 2008–2009, 306.

¹⁷³⁶ Breisach 2004, 84; 104; Adamik 2009, 603–604. A történetírás lehetséges céljairól bővebben: Mellor 2002, 196–199.

¹⁷³⁷ Herod. 1,1; Thucyd. 1,22; 2,64; Polyb. 2,56–63.

vagy szórakoztató és érdekes olvasmányt próbálnak nyújtani a közönségnek,¹⁷³⁸ vagy pedig moralizáló művekben jó és rossz *exemplumok* felsorolásával az erény követésére buzdítják az olvasóikat. A barbárok 5. századi betörése után azonban a történetíróknak ettől eltérő feladataik is adódhattak, Gregorius Turonensis például a hívek lelkesítését tartotta a történetírás legfőbb céljának, Beda a jó példák felsorolásával nevelő funkciót tulajdonít saját tevékenységének, Sidonius Apollinaris pedig mindig valamilyen aktuális feladat szolgálatába állította a költészetét, szükség esetén például Avitust és Mariorianust magasztalta *panegyricusaiban*,¹⁷³⁹ papi pályára lépve pedig versíró hajlamait rejtett formában, leveleinek részeként valósította meg.¹⁷⁴⁰ Elfogadhatjuk ugyanakkor Burgess véleményét, mely szerint Hydatius esetében a krónikairás tevékenysége mögött nem állnak „*apologetic, didactic or rhetorical purposes*”, de arra sem törekedett Hydatius, hogy a politikai és vallási válság miatt Sulpicius Severushoz hasonlóan „*hidat verjen a keresztény múlt és jövő közé*”,¹⁷⁴¹ hanem elsősorban saját érzéseit és tapasztalatait igyekezett az olvasók előtt feltárni az események bemutatásakor.

A krónika bevezetőjében Hydatius valóban arról tájékoztatja olvasóit, hogy korának összes sorscsapását igyekszik bemutatni, amelyek a Római Birodalom és a világ szélén fekvő Gallaecia (*intra extremam Galleciam*) pusztulásához vezettek. A birodalom hanyatlásának folyamatát Hydatius saját kis világán keresztül, Gallaeciában szerzett tapasztalataira alapozva figyelhette meg, ezért mondja azt Burgess találóan, hogy Hydatius számára Gallaecia „*a microcosm of the rest of the Empire*.”¹⁷⁴² Mivel a krónika műfajában a „*történeti és irodalmi igények*” egyszerre jelennek meg, az események kronológiai felsorolásán kívül fontos szerepe van „*az egyéni élmények rögzítésének*” is, ezért a Hieronymust követő krónikahagyományban általánossá vált, hogy a szerzők ösztönösen azt mutatták meg műveikben, hogy saját környezetük eseményeinek tükrében hogyan látták a világtörténelem alakulását.¹⁷⁴³ Éppen ezért fogadhatjuk el, hogy Hydatiust saját tapasztalatai befolyásolták a történeti események ábrázolásában, még akkor is, ha ezek szubjektivitásuk miatt sohasem válhattak a legfontosabb információforrássá.¹⁷⁴⁴

Hydatius ugyan tisztában volt azzal, hogy Hieronymus munkáját akkor követné a leghűségesebben, ha az egyetemes történet eseményeire koncentrálna, mégis az állítja, hogy

¹⁷³⁸ Cic., *Ad fam.* 5,12,4–5; Plin., *Ep.* 5,8,4.

¹⁷³⁹ Sidonius Apollinaris Avitus-propagandájáról lásd: Gillett 2003, 84–112.

¹⁷⁴⁰ Sid. *Ap.*, *Ep.* 9,7; 9,16; Adamik 2009, 835–836.

¹⁷⁴¹ Burgess 1988a, 191; Wieser 2016, 107–108.

¹⁷⁴² Hyd. *praef.* 6; Burgess 1988a, 239.

¹⁷⁴³ Mezey 1986, 10–11; Muhlberger 1990, 5–6.

¹⁷⁴⁴ Johnson 1993, 21; Pawlak 2007, 36.

szándékosan döntött úgy, hogy Gallaecia helyzetéről közöl részletes beszámolót.¹⁷⁴⁵ Érdeklődése különösen a barbárok 409-es betörése és Róma 410-es ostroma után fordult kifejezetten a helyi események ábrázolása felé, mivel ezen a földön élt és a gallaeciai lakosság szenvedését látta a legsúlyosabbnak saját környezetében.¹⁷⁴⁶ Hydatius tehát „*nella strutturazione, nelle intenzioni e soprattutto nei modelli seguiti*” az egyetemes történelem rögzítésére alkalmas krónikaformában kezdett írni, de saját korához közeledve egyre inkább a szvévek és a gótok gallaeciai tevékenysége került a figyelem középpontjába, ebből pedig jó néhány kutató arra a helytelen következtetésre jut, hogy a krónika más forrásokhoz képest kevésbé lehet jelentős a római történelem megismerése szempontjából.¹⁷⁴⁷ Gillett ugyan elismeri, hogy Hydatius a nyugati területek és a barbár királyságok történetére vonatkozóan kulcsfontosságú eseményekről számolt be, de szerzői hozzáállását mégis „*insistently local*”-nak minősíti, Humphries szerint pedig Hydatius a fontos eseményekkel szemben „*perfunctory treatment*”-t alkalmaz és leginkább azokra a részletekre fókuszál, amelyek saját életkörülményeit és Gallaecia helyzetét befolyásolják.¹⁷⁴⁸ Muhlberger egyenesen felrója Hydatiusnak, hogy sokkal többet mond Gallaecia helyzetéről, mint amennyi valójában szükséges lenne, Burgess viszont éppen azt tartja elképesztőnek, hogy Hydatius gallaeciai püspökként szinte semmit sem árul el a provincia egyházi helyzetéről.¹⁷⁴⁹ A krónika bevezetőjét ismerve nem vitathatjuk, hogy maga Hydatius is tisztában volt azzal, hogy a távoli Gallaecia sorsa egy átlagos olvasó érdeklődésére nem igazán tarthat számot, éppen ezért első látásra Hydatius krónikája csupán egy periférikus beszámoló lehet a korabeli viszonyokról, vagy ahogyan Burgess fogalmaz, Hydatius „*is a minor bishop in a small out-of-the-way town in the mountains of Gallaecia*”,¹⁷⁵⁰ mivel a provincia korábban sem játszott igazán fontos szerepet Hispania életében.¹⁷⁵¹ Nem véletlen, hogy Hydatius több alkalommal is panaszkodott arról, hogy szülőföldje, Gallaecia nagyon távoli vidéknek számít Hispaniában, mindentől messze van (*extremus plage*) és szinte a világ szélén fekszik

¹⁷⁴⁵ Hyd. *praef.* 6.

¹⁷⁴⁶ Burgess 1988a, 29; Muhlberger 1990, 194.

¹⁷⁴⁷ Gelarda 2008–2009, 302; Burgess 1988a, 134.

¹⁷⁴⁸ Gillett 2003, 54; Humphries 2009, 105.

¹⁷⁴⁹ Muhlberger 1990, 214; Burgess 1988a, 225.

¹⁷⁵⁰ Burgess 1988a, 73; Castellanos 2015, 52.

¹⁷⁵¹ Muhlberger 1990, 247. Burgess szerint Lemica, Hydatius szülőhelyének neve gyakran szerepelt feliratokon, így feltehetően a korai császárkorban még jelentős városnak számított, vö. Burgess 1988a, 7; Thompson viszont úgy látja, hogy Gallaecia a rómaiak idején is annyira jelentéktelen és mindentől távoli hely volt, mint Hydatius idején, vö. Thompson 1982, 139. A 4. század második felében a katonai csapatok szállítása miatt sor került bizonyos útfelújításokra, ami némileg növelte a tartomány jelentőségét, vö. Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 279. Gallaecia 3–4. századi perifériára sodródásáról bővebben: Díaz – Menéndez-Bueyes 2005, 266–269. Többek között a fenti szempontok magyarázzák, hogy Észak-Spanyolország és Gallaecia régészeti feltárását az utóbbi évtizedekig miért nem preferálták a kutatók, vö. Sánchez Pardo 2013, 141–142.

(*extremam Galleciam*), de más szerzők is hasonlóan negatívan nyilatkoztak a tartomány adottságairól.¹⁷⁵²

Gallaecia hanyatlásának fő okát Hydatius éppen abban látja, hogy mivel a terület a központi irányítástól nagy távolságra fekszik, az egyre gyengébb császári hatalom itt már a 430-as években sem tudott megfelelően érvényesülni, sem a katolikus hit védelmezésében, sem pedig a korábbi római igazgatás fenntartásában. A történészek egyetértenek abban, hogy a szvévek 411-es letelepedése óta Gallaecia a mindennapi működését tekintve valójában már nem is tartozott a Római Birodalomhoz, ezért Hydatius joggal érezhette, hogy a tartomány lakójaként már nem tudja élvezni a római polgárok számára korábban biztosított jogi és gyakorlati előnyöket.¹⁷⁵³ Ennélfogva Hydatius szempontjából nemcsak azért van szükség egy erős központi hatalomra, hogy ismét politikai és vallási rend uralkodjon a birodalomban, hanem azért is, hogy megőrizhesse saját társadalmi pozícióját és egzisztenciáját.¹⁷⁵⁴ Muhlberger szerint ez csak egyfajta történelemszemlélet,¹⁷⁵⁵ valójában ennél sokkal többről, egy sajátos és ambiciózus életfilozófiáról van szó. Az 5. századi állapotokat ismerve ugyanis rendkívüli dolognak számít, ha valaki a kortársak többségétől eltérően nem a közömbösséget választja, hanem hajlandó erőfeszítéseket tenni és akár irodalmi síkon is szembeszállni az ellenfeleivel. Ez alapján világosan látszik, hogy Hydatius számára a Római Birodalom nem egy territoriális egység, hiszen a területén már barbár népek telepedtek le, egyes részei pedig Gallaeciához hasonlóan kicsúsztak a központi irányítás alól. A Római Birodalom ezért inkább egy politikai, kulturális és vallási közösség, amelynek tagjai jó esetben a kötelességüket teljesítve szembeszállnak a barbár és az eretnek elemekkel, és megvédik mindazt a közigazgatási és szellemi egységet, amelyet az egykori Róma jelentett polgárai számára.

Hydatius Gallaecia periférikus helyzetére vonatkozó elkeseredését egy másik szempontból is értelmezhetjük. A krónika megírásával folytatni akarta Eusebius és Hieronymus beszámolóját, de azzal a nehézséggel kellett szembenéznie, hogy elődeitől eltérően Gallaecia elszigetelődése miatt kevés lehetősége van kapcsolatot teremteni a külvilággal, emiatt pedig csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem tud hozzáférni a

¹⁷⁵² Hyd. *praef.* 1; *praef.* 6. Strabón rendkívül barátságtalan, rossz éghajlatú és elszigetelt helynek ábrázolta Gallaeciát, vö. Strab. 3,1,2; 3,3,2; 3,5–8; Augustinus szerint a szintén gallaeciai Orosius Hispania széléről származik, vö. August., Ep. 169,13, in: CSEL 44,621; Vigilius pápa 538-ban azt írta a bracarai Profuturusnak, hogy Gallaecia a világ szélső peremén található, 561-ben pedig a gallaeciai metropolita szerint saját egyháztartománya a világ szélén fekszik, vö. Thompson 1982, 139; Burgess 1988a, 6.

¹⁷⁵³ Burgess 1988a, 99.

¹⁷⁵⁴ Candelas-Colodrón 2004, 175–176.

¹⁷⁵⁵ Muhlberger 1990, 244.

munka írásához szükséges forrásanyaghoz.¹⁷⁵⁶ Gillett szerint ezek hiányát Hydatius úgy próbálta ellensúlyozni, hogy rendkívül sok követségről számolt be krónikájában.¹⁷⁵⁷ Bár Hydatiusnak a 427-es püspökké választása után biztosan erősödtek és kiszélesedtek egyházi kapcsolatai, mégsem kapott jó néhány fontos eseményről információt, a szóbeszéd útján vagy követek segítségével érkező hírek pedig gyakran pontatlanok és kevésbé megbízhatóak lehettek a zavaros politikai helyzet miatt. Ezek alapján valószínű, hogy Hydatius élete utolsó két évtizedében egyre kevésbé tudta tartani kapcsolatát a Gallaecián kívüli világgal,¹⁷⁵⁸ az okokat Thompson hosszasan és meggyőzően elemezte. Egyrésztől Italiából nagyon ritkán juthattak hírek közvetlenül Gallaeciába, többnyire inkább galliai követek és kereskedők segítségével érkezhettek információk Hydatiushoz, ahogyan ő maga is utal erre egy alkalommal.¹⁷⁵⁹ Másrészt ezeknek az információknak a hitelessége erősen megkérdőjelezhető, ráadásul ha bizonyos hírek Italiából vagy Constantinopolisból el is értek Hispania keleti partjaihoz, az még egyáltalán nem jelentette azt, hogy azok Gallaeciába is eljutottak és Hydatius is értesült róluk, hiszen a baszkok, a bagaudák és a szvévek annyira elzárták a provinciát a külvilágtól, hogy oda csak a legelszántabb utazók tudtak néhány kivételes esetekben bejutni és híreket szolgáltatni.¹⁷⁶⁰

Burgess kiválóan illusztrálja a 450-es évek elején az egyházon belül szétküldött pápai levelek sorsával azt a folyamatot,¹⁷⁶¹ amelynek következtében 451 után még a fontosabb pápai döntésekről és az ephesusi vagy a chalcedoni zsinat határozatairól is alig juthattak át információk Hispania keleti partvidékéről Gallaeciába, a helyzetet pedig csak súlyosbíthatta a gótok 456-os inváziója, így a krónika második felében jelentősen lecsökkent a vallási témákat érintő feljegyzések száma,¹⁷⁶² de hasonlóan látványos bizonyítékokat szolgáltatnak a Gallaeciába érkező adatok pontatlanságáról a római pápák regnálásával kapcsolatos tévedések Johnson munkájában.¹⁷⁶³ Ezek a megfigyelések arra engednek következtetni, hogy bár az utolsó két évtized eseményei közelebb állnak a

¹⁷⁵⁶ Burgess 1988a, 33.

¹⁷⁵⁷ Gillett 2003, 53. Gillett annyira jelentősnek tartja Hydatius gallaeciai követségekről szóló feljegyzéseit, hogy azt mintának tekinti az 5. századi nyugatrómai császár és a barbár uralkodók közötti kommunikáció elemzéséhez, vö. Gillett 2003, 74–77.

¹⁷⁵⁸ Muhlberger 1990, 212.

¹⁷⁵⁹ Hyd. 137. Thompson további példák segítségével igyekszik ezt igazolni, vö. Thompson 1982, 143–144.

¹⁷⁶⁰ Thompson 1982, 149–150.

¹⁷⁶¹ Burgess 1988a, 224–225. Leo pápa 450. május 5-én az arelatéi Ravenniusnak küldött leveleket, vö. Leo, Ep. 67, in: PL 54,886–887; 452. január 27-én arra kérte a galliai püspököket, hogy küldjék azokat tovább Hispaniába a chalcedoni zsinat határozataival együtt, vö. Leo, Ep. 102,5, in: PL 54,988; 454. július 28-án pedig Gallia és Hispania püspökeinek küldött levelet a 455-ös húsvét időpontjáról, vö. Leo, Ep. 138, in: PL 54,1101–1102; Hydatius azonban csak a legelső levélsomagot kapta meg, vö. Hyd. 137.

¹⁷⁶² Thompson 1982, 150; Burgess 1988a, 224.

¹⁷⁶³ Johnson 1993, 36–37.

krónikairás időpontjához, az információáramlás nehézsége és a Hydatius rendelkezésére álló források szűkössége miatt a korábbiakhoz képest mégis kevésbé megbízható adatokat tartalmaznak.¹⁷⁶⁴ Burgess ugyanakkor Aquae Flaviae helyzetét és a forrásokban való említését vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a város mégsem lehetett annyira elszigetelt helyzetben, mint amennyire gondolnánk Hydatius beszámolója alapján, mert valószínűleg rendszeresen kapott információkat valakitől, aki Lucus területén élt és hozzá még eljuthattak a birodalom központjából érkező hírek.¹⁷⁶⁵ Mindenesetre ez a fizikai elszigeteltség a Hydatiust hatalmába kerítő félelem, bizonytalanság és pesszimizmus hatására egyfajta „*claustrophobically negative atmosphere*”-t alakíthatott ki az életében, ez pedig kétségtelenül tetten érhető a krónika feljegyzéseiben.¹⁷⁶⁶

Hydatius forrásainak áttekintésekor már említettük, hogy különös módon egyáltalán nem utalt a hispaniai kortársak munkásságára. Nem túl meggyőző ezzel kapcsolatban Muhlberger magyarázata, mely szerint Hydatius azért nem használta Orosiust forrásként, mert művei nem terjedtek el olyan széles körben az 5. századi Hispaniában, mint Italiában.¹⁷⁶⁷ Orosius az augustinusi 6 világkorszak helyett a történelem négyes felosztását használja, és a babilóni, a makedón és az afrikai (carthagói) korszak után a kereszténység jegyében diadalmaskodó Római Birodalmat is bevonja a szakaszolásba.¹⁷⁶⁸ Orosius szerint minden hatalom és államot létrehozó erő Istentől származik, de mivel a birodalmak harcolnak egymás között a hatalomért, jobb, ha a *translatio imperii* alapján „*egyetlen birodalom gyakorolja az uralmat.*” Orosius felfogása szerint a babilóni és a római állam történelmi jelentőséggel bír, a második és a harmadik birodalom csak átmeneti jellegű, a római állam továbbélése viszont a kereszténység győzelme miatti kegyelem miatt biztosítva van.¹⁷⁶⁹ Ezek alapján sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Orosius Hydatiustól eltérő történelemszemlélete miatt nem szerepel a krónikában,¹⁷⁷⁰ hiszen véleménye szerint a kereszténység megjelenése előtt sokkal több katasztrófa sújtotta az emberiséget, vagyis a római történelem az igaz hit elterjedésével fokozatosan jobbra fordult, a kereszténység végleges győzelme pedig a birodalom szétesését és Krisztus második eljövetelét

¹⁷⁶⁴ Muhlberger 1990, 212.

¹⁷⁶⁵ Burgess 1988a, 17. Aquae Flaviae más püspöki székhelyekkel létesített kapcsolatához lásd: 6. sz. térkép. Burgess megállapítását részben cáfolja, hogy Hydatius még arról sem rendelkezett információval, hogy a legnagyobb példaképnek tartott Hieronymus mikor halt meg, mivel Hierosolymából csak nagyon ritkán érkeztek utazók Hispaniába, vö. Hyd. 97; Brown 1999, 63.

¹⁷⁶⁶ Burgess 1988a, 192.

¹⁷⁶⁷ Muhlberger 1990, 206.

¹⁷⁶⁸ Oros. 2,1,4–6; 7,2,1–7; Albrecht 2004, 1115.

¹⁷⁶⁹ Oros. 2,2,10; Löwith 1996, 228.

¹⁷⁷⁰ Hasonló véleményen van Burgess is, vö. Burgess, 1988a, 153. Orosius forrásairól is irodalmi technikáiról bővebben: Löwith 1996, 225–233; Albrecht 2004, 1113–1116; Adamik 2009, 806–808.

eredményezi majd.¹⁷⁷¹ Ha tehát a tragikus római eseményeket nem sorscsapásként, hanem Isten folyamatos beavatkozásaként és a bűnös emberek büntetéseként értelmezzük, az egymás után ábrázolt események a megváltás történetét fogják megrajzolni.¹⁷⁷²

Ez a magyarázat azonban nemcsak a késő császárkor történeti eseményeit helyezi lényegesen más megvilágításba, hanem éppen ellentétes Hydatius pesszimista történelemszemléletével, aki a barbárok hódításait és az eretnokség terjedését talán a saját életében szerzett tapasztalatok miatt képtelen volt az üdvösség történeteként értelmezni.¹⁷⁷³ Orosius szerint a barbárok ugyan hosszú ideig fenyegették és szerencsétlenséget hoztak a hanyatló római világra, ezért talán Hydatiushoz hasonlóan saját életéből kifolyólag is gyűlölnie kellene őket, ennek ellenére úgy látja, hogy csak annyi hatalmat ragadtak magukhoz, amennyi Róma szövetségéhez elegendő volt, ráadásul a kereszténységet is felvették, így a római civilizáció birtokában valójában a rómaiak barátjának tekinthetők.¹⁷⁷⁴ Orosiusszal szemben azonban többen hangoztatják, hogy érzései nem feltétlenül őszinték és nem a saját álláspontját tükrözik, hiszen Augustinus kérésére írta meg munkáját a pogány vádak cáfolataként, így optimizmusa egyfajta „*an affected attitude*.”¹⁷⁷⁵ Ráadásul míg Hydatius egész életében szenvedett a Gallaeciát megszálló szvévektől, addig Orosius, ahogyan láttuk, a barbárok betörése után mindent hátrahagyva elmenekült és távolról figyelte a hispaniai eseményeket. Orosius mellőzését még azzal is indokolhatjuk, hogy lebecsülte a krónikairás jelentőségét, Hydatius viszont igyekezett megmutatni, hogy a hagyomány tiszteletben tartásával és néhány merész újítással ebben a műfajban is lehet maradandót alkotni. Hydatius feltehetően saját vetélytársának tekinthette őt,¹⁷⁷⁶ és azt gondolta, hogy ha a krónikában nem említi a nevét és ezzel sem járul hozzá Orosius

¹⁷⁷¹ Oros. *prol.* 13–14; 6,22,5–8; 7,1,1; 7,5,3; Breisach 2004, 95; Vanyó 2007b, 341. Orosius szerint Isten a római polgár megteremtésével és Augustus béketeremtő politikájával Krisztus születését készítette elő, vö. Oros. 3,8,8; 6,1,8; Löwith 1996, 228–229; Albrecht 2004, 1115.

¹⁷⁷² Oros. 2,19; Alonso-Núñez 1993, 197–213; Löwith 1996, 226; Croke 2007, 575; Trambauer 2008, 14.

¹⁷⁷³ Orosius a kereszténység történetét két részre osztja, a Teremtéstől Krisztusig, illetve Krisztustól saját koráig, a világtörténetet pedig a Teremtéstől Róma alapításáig, majd Augustusig és saját koráig tartó periódusokra tagolja, és mindkettőben azonos, hogy saját korát a császárság és a kereszténység diadalaként értelmezi, vö. Gesztelyi – Havas 1999, 255.

¹⁷⁷⁴ Oros. 1,16,2; 7,41,8; Burgess 1988a, 154, 44. j.; Löwith 1996, 225.

¹⁷⁷⁵ Burgess 1988a, 190.

¹⁷⁷⁶ Elképzelhető, hogy Hydatius az Orosiusszal való rivalizálás miatt írta a krónikájában, hogy 406–407 körül rendkívül fiatalon ő is részt vett egy szentföldi zarándoklaton, ahol híres püspökökkel találkozhatott.

népszerűségének terjedéséhez,¹⁷⁷⁷ akkor az utókor talán majd őt tartja a *gallaeciai* történetírónak.¹⁷⁷⁸

Hasonló okokkal magyarázhatjuk azt is, hogy miért nem szerepel a krónikában a korai kereszténység egyik legnagyobb költőjének tartott Prudentius,¹⁷⁷⁹ aki hivatali és kormányzói feladatok ellátása után visszavonult a közélettől és 8 kötetnyi verse miatt vált rendkívül népszerűvé.¹⁷⁸⁰ Költeményeit igyekezett a kereszténység szolgálatába állítani, hogy az igaz hit győzelme ne csak Theodosius rendeleteiben, hanem irodalmi szinten is megvalósulhasson.¹⁷⁸¹ Prudentius költészetében Hieronymus és Orosius véleményéhez hasonlóan az ősi Rómának az az isteni küldetése, hogy a kereszténység terjesztésével és a népek fölötti egység megteremtésével az egész világon érvényesülhessen a jog és az igazságosság. A birodalom története tehát egyben szakrális történelem is, Róma pedig az a szent hely, amely a barbárokkal alkotott egységesség megteremtésével egyre közelebb viszi az emberiséget a történelem beteljesedéshez és Krisztus uralmának megvalósulásához.¹⁷⁸² Hydatius szintén az igaz hit győzelmének elősegítése érdekében fogott a krónika írásába, és Prudentiushoz hasonlóan ő is csak élete végén kezdte el irodalmi tevékenységét, de már nem tudott hinni az egységesség megteremtésében és a kereszténység győzelmében, hanem csak a politikai és egyházi téren tapasztalt hűtlenség, illetve a barbár hódítások és eretnek tanítások miatt kialakult válság tüneteit tartotta szem előtt. Míg Prudentius az 5. század elején reményteljes képet festett Róma történelmi rendeltetéséről és a keresztény világ győzelméről, addig Hydatius fél évszázaddal később már elkeserítően nyilatkozik a birodalom összeomlásáról és inkább meg sem említi a Prudentius által felvázolt Róma-eszményt.¹⁷⁸³

¹⁷⁷⁷ Orosius a középkorban is rendkívül népszerű szerzőnek számított, ezért sokan úgy tartják, hogy ő teremtette meg a keresztény egyetemes történetírás műfaját, vö. Havas – Takács – Tegyei 2001, 265; Breisach 2004, 95.

¹⁷⁷⁸ Hasonlóképpen meglepő, hogy Hydatius hispaniai püspökként alig foglalkozik a hispaniai egyház kiemelkedő személyiségeivel, Gallaeciából pedig csak egyetlen püspököt, Thoribiust említ, őt is csak valószínűleg azért, hogy kiemelje közös püspöki tevékenységüket, ezek alapján akár azt is feltételezhetjük, hogy Hydatius saját tartományából nemcsak egyedüli történetíróként, hanem kiemelkedő püspökként is szeretné elnyerni az utókor elismerését.

¹⁷⁷⁹ Albrecht szerint Hispania kulturális élete a 2. század elejétől „a *babérjain pihent*”, és csak az 5. század elején Prudentiusszal tért vissza „a *világ színpadára*”, vö. Albrecht 2004, 1030.

¹⁷⁸⁰ Prudentius életéről és műveiről bővebben: Albrecht 2004, 1088–1099; Vanyó 2007b, 357–361; Adamik 2009, 811–814; PL 59–60; CSEL 61.

¹⁷⁸¹ Prudentius emiatt a keresztény költők körében a *poeta doctus* mintájává vált, vö. Adamik 2009, 814.

¹⁷⁸² Prud., C. Symm. 2,816–819; Dawson 1938, 35–36; Ladner 1976, 23.

¹⁷⁸³ Prudentius Hydatiusszal ellentétben büszke arra, hogy a rómaiak erényei milyen naggyá tették a birodalmat, amely a keresztény császárok alatt válhat majd igazán világbirodalom. A *Roma aeterna*-gondolat továbbélése és a krisztianizált nyugat pusztulásának elvetése miatt Prudentius lett a középkor „legtöbbet olvasott és utánzó költője”, vö. Albrecht 2004, 1095–1096.

Érdemes ezen a ponton megemlítenünk néhány későbbi történetírót, akik szintén optimistán szemlélték saját koruk történelmét, és úgy próbálták a birodalom szétesése ellenére éppen Rómán keresztül biztosítani a történelem folytonosságát,¹⁷⁸⁴ hogy a kereszténység egyetemessége által egyfajta küldetéstudattal ruházták fel saját népüket a *translatio imperii* jegyében. Iordanes (490 k.–560 k.) a *Getica* és a *Romana* című történeti munkákban a Hieronymustól átvett genealógiák és az Augustusig tartó uralkodólisták alapján újrírta Róma történetét a város alapításától egészen 551-ig.¹⁷⁸⁵ A Római Birodalmat a 4 világbirodalom utolsó egyesítőjének tartotta, és azt vizsgálta, hogy valamilyen módon meg lehetne-e menteni a válságba keveredett és vészjósló eseményeket átélt birodalmat. Iordanes támogatta a kortárs Iustinianusnak a Római Birodalom helyreállítására vonatkozó törekvéseit, a gótokat pedig a közös siker érdekében a rómaiakkal való békés együttélésre buzdította.¹⁷⁸⁶ Iordaneshez hasonlóan Cassiodorus is azt vallotta, hogy Róma korábbi hatalmát a germánok testesítették meg, ezért törés nélkül tárgyalja a történelmet a római kezdetektől egészen a gótok koráig,¹⁷⁸⁷ ugyanakkor titokban szellemi fegyverekkel próbált harcolni a gót uralommal szemben,¹⁷⁸⁸ ahogyan Sidonius Apollinaris is a birodalom hanyatlása ellenére hitt abban, hogy a római egyház és irodalom örökké élni fog.¹⁷⁸⁹ Gregorius Turonensis (538–594) *Historia Francorum* című munkájában azt hangsúlyozta,¹⁷⁹⁰ hogy a Római Birodalom bukása után a frankok vették át a hatalmat azzal az isteni küldetéssel felruházva, hogy megvédjék a katolikus lakosságot a szomszédos arianus királyságok támadásaitól, vagyis a frankok történetét összekapcsolta az üdvösség történetével.¹⁷⁹¹ Hydatius az 5. század második felében már hiába keresett uralkodói példaképeket a Római Birodalom megmentéséért, minden császári politikai törekvés kudarcot vallott, a barbárokkal való békés együttélés pedig szóba sem kerülhetett a küzdelmeket vállaló Hydatius történelemszemléletében.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁴ Breisach 2004, 98.

¹⁷⁸⁵ Iordanes életéről és műveiről bővebben: Adamik 2014, 106–123.

¹⁷⁸⁶ Kiss 2005, 5–7.

¹⁷⁸⁷ Breisach 2004, 98. A kérdés további vizsgálatához mindkét szerzőnél lásd: Christensen 2002.

¹⁷⁸⁸ Cassiodorus szerint a barbárok elleni küzdelem csak csendesesen, a mindennapokban leplezett módon lehet sikeres, de a régi római műveltség felélesztésével van még remény a szabadság ismételt elérésére, vö. Albrecht 2004, 1211.

¹⁷⁸⁹ Adamik 2009, 839. Sidonius Apollinaris a görög–római kultúra szépségeit és a keresztény eszméket népszerűsítette a barbárok fenyegető műveletlenségével és durvaságával szemben, vö. Sid. Ap., Carm. 4; 12; Adamik 2009, 832; 835.

¹⁷⁹⁰ Gregorius Turonensis életéről és műveiről bővebben: Adamik 2014, 325–349.

¹⁷⁹¹ Wallace-Hadrill 1967, 68–69; Brown 1999, 111; Breisach 2004, 98; Adamik 2014, 338.

¹⁷⁹² További szerzőket közöl Róma küldetéséről és a barbárok szerepéről: Ladner 1976, 25–26.

Az 5. századi krónikák egyik legfontosabb sajátosságának tartják, hogy a korábbi, narratív jellegű történeti munkákhoz képest jóval rövidebbek és látszólag egyszerűbbek, mert szerzőik az eusebiusi *cum summa brevitate* elvét követve tömören, a lehető legkevesebb szóval és közvetlen módon próbálták feljegyezni saját koruk eseményeit,¹⁷⁹³ mint ahogy egyre népszerűbbé váltak a korábbi történeti munkák kivonatos és rövidített formái, az *epitomé*k és a *breviarium*ok is.¹⁷⁹⁴ A keresztény szerzők éppen ezért egyfajta *sermo humilis* megalkotására törekedtek, amely nemcsak a munka iránti alázatosságukat fejezte ki, hanem lehetővé tette, hogy a kevésbé művelt közönség is minél szélesebb körben olvashassa beszámolóikat,¹⁷⁹⁵ gyakran pedig Orosiushoz hasonlóan kifejezetten a nyilvánosság számára írtak.¹⁷⁹⁶

Hydatius a felújított műfaj szerkezeti kereteit ugyan megtartotta, de kortársaival ellentétben rendkívül részletes beszámolót készített, különösen a krónika második felében, ahol már nem igazán tudott használni írott forrásokat.¹⁷⁹⁷ Hydatius a terjedelmi határokat kiszélesítve sokszor igen hosszú leírásokat közölt bizonyos eseményekkel kapcsolatban,¹⁷⁹⁸ szembefordulva azzal a pogány szerzők által alkalmazott gyakorlattal, mely szerint a formai követelmények megőrzése sokkal fontosabb volt, mint maga a bemutatni kívánt tartalom.¹⁷⁹⁹ Hiába láttuk, hogy Hydatius egyedülálló bevezetővel örvendeztette meg az olvasóit, rendkívül körültekintőnek mutatkozott a források kezelésében, hűségesen követte az elődök által nyújtott mintát, ráadásul néhány esetben még a görög szavak használatában is igyekezett tudását megcsillogtatni, mégis úgy tűnik, hogy Hydatius nem minden szempontból volt megfelelően felkészülve a krónikaírás nehéz feladatára. Stílusát sokan mesterkéltnek és zavarosnak találták, ami arra utal, hogy ha jómodú családból származott is, nem részesült ilyen jellegű tanulmányokban, de szintén képzettségének korlátait mutatják azok a tárgyi tévedések, amelyeket az eretnekmozgalmak eredetével és tanításával

¹⁷⁹³ Woods 2009, 369; Helm 1956, 19; Muhlberger 1990, 8.

¹⁷⁹⁴ Mivel a sok évszázadra visszanyúló római történelem áttekintése egyre nehezebb és követhetlenebb feladattá vált, szükség volt olyan kanonizált történeti munkákra, amelyekkel a közös egység hangsúlyozása miatt a birodalomba telepített barbár lakosság is azonosulni tud, vö. Breisach 2004, 82; Albrecht 2004, 1038; Horváth 2014, 10. Az első jelentős *epitomé* Florus, a fontosabb *breviarium*ok pedig Festus és Eutropius nevéhez kapcsolhatók.

¹⁷⁹⁵ Breisach 2004, 105. Gregorius Turonensis egyenesen elutasította a választékos stílust és a könnyen érthető szemléletes ábrázolásmódra törekedett, vö. Gurevics 1987, 44–46, latinsága ugyanakkor sokak szerint nehézkes és gyakran barbár szófordulatokat tartalmaz, vö. Mezey 1986, 42.

¹⁷⁹⁶ Orosius munkája gondos forráshasználatával, átlátható tagolásával és olvashányosságával egészen a felvilágosodás koráig rendkívül népszerűnek számított, vö. Albrecht 2004, 1115; Croke 2007, 575.

¹⁷⁹⁷ Az 5–6. század ránc maradt krónikái közül Hydatiusé a leghosszabb, vö. Burgess 1988a, 32.

¹⁷⁹⁸ A későbbi krónikaszerzők nem tartották nagyra, hogy Hydatius másokhoz képest sokkal több információt nyújtott a követségekről, vö. Gillett 2003, 41.

¹⁷⁹⁹ Millar 1964, 28.

kapcsolatban megfigyeltünk.¹⁸⁰⁰ Burgess szerint Hydatius ugyan kísérletet tett egy stílusában magasabb szintű irodalmi nyelv alkalmazására, de éppen a szöveg túlzott részletességével és bonyolult nyelvezetével magyarázhatjuk, hogy miért merült majdnem teljesen feledésbe Hydatius beszámolója.¹⁸⁰¹ Nem véletlen, hogy csak egyetlen hiányos kézirat maradt fenn a krónikából, Hydatius buzdítása ellenére pedig még a gallaeciaiak közül sem akadt senki, aki folytatta volna a feljegyzéseit.¹⁸⁰² Úgy tűnik, hogy helytálló volt a *praefatio* egyik utalása, mely szerint a mindentől távoli Gallaecia sorsa nem igazán számíthat majd nagy érdeklődésre, mert az a tény, hogy Gallaeciából egyetlen kézirat sem került elő, azt valószínűsíti, hogy még itt is alig olvasták a krónikát.¹⁸⁰³

Hydatius az utolsó, irodalmi küzdelmének kudarcát, egyben végső tragédiáját értelemszerűen már nem érthette meg. Brown találó hasonlata szerint Hydatius a késő császárkor szemtanújaként úgy érezhette, hogy a korszak foglyává vált,¹⁸⁰⁴ mert a barbárok és az eretnekek elleni küzdelemben politikai és vallási céljait valójában sohasem tudta elérni, ezáltal nemcsak a szűv besűgők, hanem a saját magával szemben támasztott elvárások fogságába is esett. Kissé szigorú Candelas-Colodrón, amikor azt javasolja, hogy Hydatiust a korábbi kutatásokkal ellentétben ne azonosítsuk az ortodoxia szószólójaként, mert valójában kevés információt közöl teológiai kérdésekről, de ne is tekintsük őt a császári hatalom elfogult propagandistájának, hiszen leginkább saját helyzetének hiteles ábrázolása miatt döntött úgy, hogy feljegyzi korának történelmi eseményeit.¹⁸⁰⁵ Annyit azonban elfogadhatunk, hogy Hydatius korábbi küzdelmeinek kudarc után saját közösségén belül még mindig elismerésre és megbecsülésre vágyott, feltehetően ezért kezdett élete utolsó szakaszában egy olyan történeti munka megírására, amely aztán a zűrzavaros állapotok miatt mégsem keltett szenzációt a barbárok és az eretnekek által ostromlott Gallaeciában.

„*Maga a krónika majdnem mindig a krónikás élete*”, írja találóan Mezey a középkori krónikákról szóló könyvének bevezetőjében, mivel a krónikaszerzők munkájuk megírásával nemcsak saját korukat, hanem saját életüket is igyekeztek megmenteni az emberiség

¹⁸⁰⁰ Burgess 1988a, 13; 200–201; 240–243.

¹⁸⁰¹ Burgess 1988a, 30; Candelas-Colodrón 2004, 356. Hydatius szóhasználatának klasszikus és vulgáris elemeiről, valamint a krónika nyelvezetének manipulatív használatáról lásd: Cardelle de Hartmann 1994, 161–203; Kiss 2006, 3–34.

¹⁸⁰² Ezzel szemben Orosius művéből csaknem 200 kézirat áll a rendelkezésünkre, és művét még arabra is lefordították, vö. Albrecht 2004, 1115. Az 5–6. századi világkrónikák további sorsáról rövid összefoglalót közöl: Croke 2007, 579–580.

¹⁸⁰³ Muhlberger 1990, 275.

¹⁸⁰⁴ Brown 1999, 62.

¹⁸⁰⁵ Candelas-Colodrón 2004, 363–365.

számára.¹⁸⁰⁶ Hydatiusnak ugyan nem sikerült elérnie, hogy őt tartsa az utókor Gallaecia leghíresebb történetírójának, de a caesaraugustai Braulio bracarai Fructuosushoz írt levelében már az *elegantissimi et doctissimi viri* közé sorolta az alakját.¹⁸⁰⁷ Adamik kissé általánosítva úgy fogalmaz, hogy az 5. század közepén „a római irodalom nem termelt nagy tehetségeket”, és akikről tudunk, azok „sem tartoznak a legnagyobbak közé”, mégis érdemes tanulmányozni őket, mert „egy ecsetvonással gazdagíthatják a korszakra vonatkozó ismereteinket.”¹⁸⁰⁸ Bár túlzásnak tűnik, hogy Burgess Hydatius művét a középkori történetírás első alkotásának tekinti,¹⁸⁰⁹ egyedülálló teljesítményét mi sem mutatja jobban, hogy a krónika jelentőségét sokszor vitató Thompson szerint ha nem ismernénk Hydatiust, talán nem is lenne az 5. századi Hispaniának története.¹⁸¹⁰

¹⁸⁰⁶ Mezey 1986, 7–8.

¹⁸⁰⁷ Hydatius életéről saját munkáján, Leo és Thoribius levelein, valamint Pseudo-Isidorus rövid megjegyzésén kívül csak ez a levél tanúskodik, vö. Braul., Ep. 44, in: PL 80,698–699; Burgess 1988a, 9.

¹⁸⁰⁸ Adamik 2009, 826.

¹⁸⁰⁹ Burgess 1988a, 2; 240.

¹⁸¹⁰ Thompson 1982, 137.

ÖSSZEGZÉS

1. Hydatius jól ismerte a krónikaírás hagyományait és nagyra értékelte elődei történetírói tevékenységét. Tisztában volt a krónikaírás formai és kronológiai követelményeivel, használta Eusebius és Hieronymus datálási módszereit, az uralkodási és *consuli* évek jelölését, az olimpiászokat és az éveket összesítő *computatiót*. A hagyománykövetésben a legfontosabb mintát Hieronymus jelentette számára, ezért az ő művéhez átdolgozás nélkül kapcsolta hozzá saját munkáját. Ahogyan Hieronymus Eusebius krónikájának fordításával és a folytatás megírásával igyekezett csodálatát kifejezni elődje teljesítménye iránt, úgy Hydatius is büszke arra, hogy az elődje által kínált mintát követheti, ugyanakkor reálisan látja, hogy saját munkája valójában nem mérhető össze Hieronymuséval. A *praefatió*ban kortársaitól eltérően nagyfokú hozzáértést tanúsít a történetírás módszereivel és a forráskezeléssel kapcsolatban. A krónika drámai struktúrája azt mutatja, hogy ismerte a műfajra vonatkozó szerkezeti kötöttségeket, a csodajelekre és az apokaliptikus utalásokra vonatkozó megjegyzések pedig igazolják a bibliai és a történeti hagyományhoz való ragaszkodását.

2. Hydatius népszerűsége törekedett és számos módon kísérletet tett az olvasók érdeklődésének felkeltésére. Hieronymus ebben is mintát jelentett számára, mivel Eusebius művének latinra fordításával megpróbált irodalmi szenzációt kelteni, a népszerűség érdekében pedig újításokat is bevezetett. Hydatiust Hieronymus iránti tisztelete is motiválta a történetírásra, ugyanakkor annak népszerűségét kihasználva igyekezett saját ismertségét is növelni. Mivel feltehetően a szvévek betörése miatt nem tudott Gallaeciából elutazva magasabb szintű tanulmányokat végezni, folyamatosan bizonyítani akart saját közösségén belül. Aëtiushoz vállalt követsége és a Thoribius által rábízott nyomozás sikeressége jól mutatja, hogy elismerésre és hírnévre vágyott, saját püspöki tevékenységét pedig azért részletezte olvasói előtt, hogy felfigyeljenek lelkiismeretességére és az ortodoxia melletti kiállására. A barbár fosztogatások túlzó és részletes leírásával megpróbált az olvasók érzelmeire hatni, a bibliai próféciákkal és csodajelekkel kapcsolatos feljegyzések, a bemutatott természeti jelenségek és a Tamás-apokalipszisre való utalás pedig saját érdeklődését és tájékozottságát mutatja, ugyanakkor alkalmas a kevésbé művelt olvasók figyelmének megragadására is. Hydatius élete végén történeti munkájával megpróbált elismerést szerezni saját közösségén belül, és ennek érdekében számos újítást is bevezetett: a hagyományos kronológiai jelölések mellett elsőként alkalmazta a hispaniai *aerát*,

szokatlanul hosszú *praefatió*jában sok életrajzi és forráskezelésre vonatkozó információ is helyet kapott, az olvasók érdeklődését szem előtt tartva más krónikásokhoz képest nagyobb teret biztosított a barbárokkal kapcsolatos katonai eseményeknek és a természeti jelenségeknek, a műfaj terjedelmi határait kiszélesítve pedig bizonyos eseményekkel kapcsolatban rendkívül részletes leírásokat közölt az olvasók kíváncsiságának kielégítésére. Már a *praefatió*ban próbálja elnyerni az olvasók szimpátiáját, amikor saját lehetőségeinek és forrásainak korlátairól nyilatkozik, és bár egyetemes történeti munkát ír, érdeklődése saját korához közeledve egyre inkább Gallaecia eseményei felé fordult. Hydatius kortársa, Orosius valószínűleg azért nem szerepel a krónikában, mert eltérő a történelemszemlélete és lebecsüli a krónikaírás jelentőségét, ráadásul Hydatius feltehetően riválisának tekintette őt, és azt akarta, hogy az utókor saját magát tartsa majd Gallaecia leghíresebb történetírójának.

3. A szvévek a római kormányzattal kötött szerződés alapján telepedtek le Gallaeciában, és nem gyakoroltak a hispán–római lakosság fölött olyan abszolút hatalmat, mint ahogyan Hydatius azt ábrázolja. A barbárok letelepedését más népekkel kötött szerződéshez hasonlóan írásban is rögzíteni kellett, Hydatius viszont azért utalhat mégis a területek sorsolással történő elosztására, mert nem volt büszke arra, hogy a barbárok a központi hatalom engedélyével szállták meg Hispaniát. A szvévek valószínűleg a legitim uralkodóval vagy valamelyik *usurpator*ral kötött megegyezés alapján katonai szolgálatért cserébe kaptak földeket a letelepedéshez, de az is elképzelhető, hogy csak néhány csoportjuk jutott földhöz alkuszerű megállapodások következtében. A két uralkodó közötti együttműködésről érmék is tanúskodnak, de ezt igazolja az is, hogy Hermeric két évtizedig nem indított hódító háborúkat római területek felé, 418–419 körül a rómaiak kifejezetten szvévbarát politikát folytattak, Hydatius pedig több alkalommal a korábbi szerződések megújítására utal. A szvévek sohasem foglalták el teljesen Gallaecia területét, nem avatkoztak bele a római intézmények működésébe, kevésbé tartották szoros ellenőrzés alatt a hispán–római lakosságot, fosztogatásaiknak sohasem voltak vallási okai, de arra sincsenek meggyőző bizonyítékaink, hogy beleszóltak volna a püspökválasztásokba az általuk megszállt területen, vagy hogy szükség lett volna az engedélyükre a krónikában szereplő püspöki vizsgálatok lefolytatásához és a püspökök utazgatásához. Bár Hydatius úgy érezte, hogy a szvévek sohasem fognak eltűnni Gallaeciából, régészeti leletek igazolják a birtokviszonyok megmaradását és a kereskedelem folytonosságát, ráadásul a szvévek Aquae Flaviae környéki fosztogatása arra utal, hogy a területen döntő részben hispán–római lakosság élt.

4. A szvén–római interakciók minősége folyamatosan változott, de Hydatius egyértelműen elutasította a velük való együttműködést. A gallaeciabeliek a szvén megszállás kezdetén a biztonságosabb magaslatokra és erődített területekre költöztek, a földművesek egy része még megpróbált ellenállni a hódításoknak, de a 431–438 közötti követváltások a két nép közötti együttműködés elindulását igazolják. Ezeket a megállapodásokat valószínűleg nem mindenki tartotta tiszteletben, a megegyezések pedig sokszor alkuszerűek voltak és csak kisebb csoportokra vonatkoztak. Rechila a hispán–római lakosság egy részével azért működött együtt, hogy haderejüket és erőforrásait igénybe vehesse a szvén hódításokhoz, a katolikus Rechiarius pedig szintén stratégiai okokból, a római lakosság megnyerése miatt tekintett el az erőszakos térítésektől. A szvévek 456-os gótoktól elszenvedett vereségük után sokkal békésebb politikába kezdtek a gallaeciabeliekkel, ugyanakkor a szvén fosztogatások erősödése után sokan együttműködtek a barbárokkal, vagyis a szvén–római kapcsolatok a körülményektől függően folyamatosan változtak, és nem jellemezhetjük őket általánosságban sem ellenséges, sem békés viszonynak. Hydatius meggyőződéssel hitt abban, hogy a diplomáciai eszközök és saját követvállalása akár hosszú távon is elősegítheti a rómaiak és a barbárok közötti problémák megoldását, ezért teljes mértékben elutasította a barbárokkal való együttműködést, és nem akarta észrevenni azt az általános tendenciát, hogy a lesüllyedt középrétegek jelentős része a központi segítség elmaradása miatt már elidegenedett a császári politikától és saját érdekeit szem előtt tartva inkább elfogadja a barbár megszállók uralmát.

5. Gaiseric vandál király a rómaiakkal való együttműködés teljes elutasításával törekedett hatalmának megerősítésére. A vandálok a többi barbár néptől eltérően katonai szempontból sem voltak elkötelezettek a birodalom iránt, Africába való átköltözésük után már semmilyen együttműködést nem tanúsítottak a császári vezetéssel, ráadásul a rómaiaktól átvett közigazgatási intézményeket sem mindig tartották tiszteletben és római tisztségviselőket csak ritkán alkalmaztak a hivatalokban. A vandálok a szvévekkel és a burgundokkal szemben azonnal az arianizmus hívei lettek, semmilyen mértékű toleranciát nem mutattak az eltérő vallásúak iránt, még más területek arianus közösségeivel sem tartották fenn a kapcsolatot. Gaiseric saját hatalmának szolgálatába állította az arianus hitet, és agresszív valláspolitikával próbálta növelni a vandálok összetartását, politikai és gazdasági érdekek miatt kíméletlen üldözésben részesítette a katolikus egyház vezetőit, a római arisztokrácia egy részét elűzte az elfoglalt földekről és a maradék területek használatáért többszörös adót vetett ki, ezáltal a megszállt területeken a vandálok többnyire elkülönülve éltek a római lakosságtól. Carthago 439-es elfoglalása rendkívül nagy

pusztítással járt, bár a helyi kulturális élet virágkorát élte Gaiseric uralkodása alatt. Miután a 442-es *foedus* megkötésével vandál kézre kerültek a legjelentősebb afrikai területek, Gaiseric Róma gabonaellátását veszélyeztetve kalózok módjára fosztogatta a Földközi-tenger partvidékét, ezért a történetírók nagy túlzásokkal ábrázolták a vandálok 455-ös római betörését is, 468-ban pedig a keleti és nyugati csapatok összehangolt támadással próbálták véget vetni tevékenységüknek. Gaiseric nem osztotta meg a hatalmát más vandál vezetőkkel, ezáltal jogköre lényegesen nagyobbak tűnik, mint a többi germán uralkodónak, Hydatius talán ezért hozta összefüggésbe személyét bibliai próféciákkal, ugyanakkor a 460-as években azért nem hallunk a vandálok kegyetlenségéről, mert így a szvén fosztogatások mértéke nagyobbak látszódhat az olvasók előtt.

6. Hydatius mindig kiállt a császári hatalom és az ortodoxia védelme mellett. A barbárokat a történeti hagyományban kialakult negatív sztereotípiáknak megfelelően erőszakos, fosztogató és megbízhatatlan embereknek ábrázolta, a germán invázió mértékét és következményeit is túlzásokkal mutatta be, mert álláspontja szerint a germán népek a hagyományos római rend elpusztítására törekedtek, ugyanakkor igyekszik elhallgatni a rómaiak szerződésszegéseit és kegyetlenségét, amelyek gyakran kiprovokálták a barbárok viselkedését. Kemény kritikával illeti azokat a rómaiakat, akik a császárhoz való lojalitás és a birodalmi rend helyreállítása helyett az árulást választották vagy saját hatalmi törekvéseikhez eszközként használták a barbarizálódott római hadsereget, ellensúlyozásként pedig a római császárokról és hadvezérekről igyekszik pozitív portrékat készíteni az olvasók számára, elhallgatva minden olyan eseményt, amely rossz fényt vetne a példaképként ábrázolt egyházi és politikai vezetők tevékenységére. Hydatius csaknem teljes rálátást biztosít az 5. században népszerű eretnekmozgalmakra, de a tanítások értelmezése helyett azt próbálja megmutatni az olvasóinak, hogy ezek a mozgalmak milyen módon gyengítették az ortodoxia helyzetét és hogyan sodorták válságba a birodalmi irányítást. Nagy hangsúlyt kapnak a krónikában azok az egyházi vezetők, akik hozzá hasonlóan kiálltak az ortodoxia mellett és konkrét lépésekkel is harcoltak az eretnek tanításokkal szemben, a pelagianizmus említését például Hieronymus, a donatizmusét Augustinus ellenük elért sikerei indokolják. Hydatius csodás jelenségek iránti érdeklődése a pogányság és az eretnekség hatását csak annyiban mutathatja, hogy ismerte az ezzel kapcsolatos próféciákat, de nem tartotta azokat az ortodoxiával ellentétesnek. A körülötte lévő zűrzavar ellenére rendületlenül hisz a világi és egyházi hatalom erejében, ezért a gallaeciai válság megoldását is tőlük várja, ugyanakkor a birodalmat szétfeszítő erőket képtelen természetes történelmi jelenségeként értelmezni. Gallaecia válságos helyzete arra ösztönözte őt, hogy több formában is fellépjen a barbárok

és az eretnekek elleni küzdelemben, ezért lelkesen vállalt követséget a szvévek fosztogatása idején, később lelkiismeretesen vesz részt a priscillianusok és a manicheusok ellen indított nyomozásban, mindez pedig megcáfolja több kutató azon feltételezését, hogy a hispán-rómaiak teljes közömbösséget mutattak saját helyzetük javításában a barbár megszállások alatt. A 460-as szvév támadáskor a besúgók valószínűleg azért akarták őt eltávolítani a közéletből, mert túlságosan ismert volt a római érdekek és az ortodoxia melletti elkötelezettségéről.

7. Hydatius krónikája nem kíván apokaliptikus értelmezést, mert központi témája nem a közeledő világvége. A Hydatius által példaképként említett egyházi és politikai vezetők tevékenységükkel optimális esetben meg tudnák menteni a birodalmat, az égi büntetések és beteljesedett próféciaik mellett pedig jelentős szerep jut az isteni könyörületesség és segítség ábrázolásának is, ráadásul mivel az egyházi személyiségekhez hasonlóan elutasította az eszkatologikus számításokat, Hydatius számára is közömbös lehetett, hogy mennyi idő van még hátra az esetleges világvégeig. Bár feltehetően a priscillianusok közvetítésével megismerte Tamás apokalipszisé, a krónikában sohasem említette konkrétan a közeledő világvéget, és Thoribius levélben is figyelmeztette a püspököket az apokrif iratok veszélyességére, ezért Hydatius minden bizonnyal engedelmeskedett a felsőbb egyházi utasításoknak. A krónikában szereplő természetfölötti jelenségek és csodajelek nem mindig kapcsolhatók konkrét eseményekhez, alkalmazásukat leginkább Hydatius érdeklődésével és az olvasók szórakoztatásával magyarázhatjuk, vagyis irodalmi eszközként a figyelem fenntartására használja a csodás és természetfölötti jelenségeket, apokaliptikus utalásai csak azt igazolják, hogy ragaszkodik a bibliai hagyományokhoz, az évszámítási táblázat közlése pedig a formai követelményeknek való megfelelés miatt vált szükségessé. Hydatius a múlt eseményeinek összegyűjtésével a történelmi idők folytatását várta, olvasóit pedig a krónika folytatására buzdította, ha viszont valóban a közeledő világvégre készült volna, egyik tényezőnek sem lenne létjogosultsága.

8. Hydatius a gallaeciai közösség megbecsült tagja volt, de élete végén elveszítette népszerűségét és külső kapcsolatait is. Hydatiust valószínűleg vallásos nevelésének és közösségen belüli megbecsültségének köszönhetően választották rendkívül fiatalon Aquae Flaviae püspökévé. Az egyházi vezetők diplomáciai tekintélyét kihasználva saját felelősségének tudatában a helyi lakosság szószólójaként vállalkozott a 431-es követségre, amellyel saját elszigeteltségét is kompenzálva bekapcsolódhatott volna a politikai életbe, sikeres békekötés esetén pedig tovább növelhette volna egyházon belüli befolyását. Hydatius már fiatalon ismert lehetett az ortodoxia melletti elkötelezettségéről, ezért őt kérte

fel Thoribius és Leo pápa az eretnekekkel szembeni vizsgálatra, ugyanakkor nem tudunk Hydatius önálló püspöki intézkedéseiről a többségében priscillianus Gallaeciában, talán mert nézetei miatt megfélemlítették és elrabolták, vagy próbálkozásai kudarccal végződtek. Bár püspökké választása után biztosan kibővültek egyházi kapcsolatai, a 456 utáni zavaros politikai helyzet miatt egyre kevésbé tudta tartani Gallaecián kívüli kapcsolatait és alig juthatott hozzá megbízható forrásokhoz. Utolsó éveinek kétségbeejtő helyzete krónikáírásra ösztönözte Hydatiust, amely korábbi küzdelmeinek kudarca után végre hosszú távon is elismerést hozhatott volna számára, de szövegének túlzott részletessége és bonyolult nyelvezete miatt nem szerzett népszerűséget.

MELLÉKLETEK

Kronológiai listák

Római császárok

I. Constantinus	306. július 25.	– 337. május 22.
Maxentius	306. október 28.	– 312. október 28.
Licinius	308. november 11.	– 324. szeptember 18.
II. Maximinus	311. május. 1.	– 313. július/augusztus
II. Constantinus	337. május 22.	– 340. április
I. Constans	337. május 22.	– 350. január 18.
II. Constantius	337. május 22.	– 361. november 3.
<i>Magnentius (usurpator)</i>	350. január 18.	– 353. augusztus 11.
<i>Gallus (usurpator)</i>	351. március 15.	– 354
Iulianus	360. február	– 363. június 26.
Iovianus	363. június 26.	– 364. február 17.
I. Valentinianus	364. február 26.	– 375. november 17.
Valens	364. március 28.	– 378. augusztus 9.
<i>Procopius (usurpator)</i>	365. szeptember 26.	– 366. május 27.
Gratianus	367. augusztus 4.	– 383. augusztus 25.
II. Valentinianus	375. november 17.	– 392. május 15.
I. Theodosius	379. január 19.	– 395. január 17.
<i>Magnus Maximus (usurpator)</i>	383. augusztus	– 388. augusztus 28.
<i>Eugenius (usurpator)</i>	392. augusztus 22.	– 394. szeptember 6.

Nyugatrómai császárok

Honorius	395. január 17.	– 423. augusztus 15.
III. Constantius	421. február 8.	– 421. szeptember 2.
<i>Iohannes (usurpator)</i>	423. augusztus 27.	– 425. május
III. Valentinianus	425. október 23.	– 455. március 16.
<i>Petronius Maximus (usurpator)</i>	455. március 17.	– 455. május 31.
Avitus	455. július 9.	– 456. október 17.
Maorianus	457. április 1.	– 461. augusztus 2.
Libius Severus	461. november 19.	– 465. november 14.
Anthemius	467. április 12.	– 472. július 11.
Olybrius	472. július 11.	– 472. november 2.

Keletrómai császárok

Arcadius	395. január 17.	– 408. május 1.
II. Theodosius	408. május 1.	– 450. július 28.
Marcianus	450. augusztus 25.	– 457. január 26.
I. Leo	457. február 7.	– 474. január 18.

Vizigót királyok

Atharic	364/365	– 381. január 11.
Alaric	395	– 410
Athaulf	410	– 415. augusztus 15.
Sigeric	415	– 415. augusztus 22.
Vallia	415	– 418
I. Theoderic	418	– 451. június 20.
Thorismund	451	– 453
II. Theoderic	453	– 466
Euric	466	– 484. december 28.

Vandál királyok

Godigisel	359	– 406
Gunderic	406/407	– 428
Gaiseric	428	– 477. január 25.

Szvév királyok

Hermeneric	409	– 438
Heremigarius	427	– 429
Rechila	438	– 448
Recharius	448	– 456. december
Aioulf (D)	456	– 457. június
Framtane (É)	456	– 457
Maldras (D)	457	– 460. február
Rechimund (É)	457	– 464
Frumarius (D)	460	– 464
Remismund	465	– 469
II. Hermeneric	469	– 485

Római pápák

I. Iulius	337. február 6.	– 352. április 12.
Liberius	352. május 17.	– 366. szeptember 24.
II. Felix (ellenpápa)	355	– 365. november 22.
I. Damasus	366. október 1.	– 384. december 11.
Ursicinus (ellenpápa)	366. október 1.	– 367. november 16.
Siricius	384. december 11.	– 399. november 26.
I. Anastasius	399. november 27.	– 401. december 19.
I. Innocentius	401. december 22.	– 417. március 12.
Zosimus	417. március 18.	– 418. december 26.
Eulalius (ellenpápa)	418. december 27.	– 419. április 29.
I. Bonifatius	418. december 29.	– 422. szeptember 4.
I. Coelestinus	422. szeptember 10.	– 432. július 27.
III. Sixtus	432. július 31.	– 440. augusztus 19.
I. Leo	440. szeptember 29.	– 461. november 10.
Hilarius	461. november 19.	– 468. február 29.
Simplicius	468. március 3.	– 483. március 10.

Constantinopolisi patriarchák

Nicomediai Eusebius	339 – 341
I. Paulus	341 – 342
I. Macedonius	342 – 346
I. Paulus	346 – 350
I. Macedonius	351 – 360
Antiochiai Eudoxius	360 – 370
Florentius	363
Demophilus	370 – 380
Euagrius	370/379
I. Maximus	380
Gregorius Nazianzenus	380 – 381
Nectarius	381 – 397
Iohannes Chrysostomus	398 – 404
Tarsusi Arsacius	404 – 405
Atticus	406 – 425
I. Sisinnius	426 – 427
Nestorius	428 – 431
Maximianus	431 – 434
Proclus	434 – 446
Flavianus	446 – 449
Anatolius	449 – 458
I. Gennadius	458 – 471

Hierosolymai patriarchák

I. Macarius	325 – 333
III. Maximus	333 – 348
I. Cyrillus	350 – 386
II: Iohannes	386 – 417
Praulius	417 – 422
Iuvenalis	422 – 458
I. Anastasius	458 – 478

Alexandriai patriarchák

I. Athanasius	328 – 339
Cappadociai Gregorius	339 – 346
I. Athanasius	346 – 373
II. Petrus	373 – 380
I. Timotheus	380 – 385
I. Theophilus	385 – 412
I. Cyrillus	412 – 444
I. Dioscorus	444 – 451
Proterius	451 – 457
II. Timotheus Aelurus	457 – 460
III. Timotheus Salofaciolus	460 – 475

Antiochiai patriarchák

Antiochiai Stephanus	342 – 344
Leontius	344 – 358
Eudoxius	358 – 359
Anianus	359
Meletius	360 – 361
Euzoius	361 – 378
Meletius	362 – 381
II. Paulinus	362 – 388
Antiochiai Dorotheus	378 – 381
I. Flavianus	381 – 404
Euagrius	388 – 393
Porphyry	404 – 412
Alexander	412 – 417
Theodotus	417 – 428
I. Iohannes	428 – 442
II. Domnus	442 – 451
II. Maximus	451 – 455
I. Basilius	456 – 458
Acacius	458 – 461
Martyrius	461 – 469

Földrajzi nevek mutatója

A *Chronica* szövegében és a jegyzetekben előforduló földrajzi nevek közül csak azokat közöljük, amelyek kevésbé ismertek és a mai alakjuk különbözik a latin elnevezésüktől. A Hydatiusnál előforduló helynevek és vidékek áttekintéséhez lásd: *1–2. sz. térkép*.

Agrigentum [Agrigento]
Alexandria [Al Iskandariyah]
Ambianum [Amiens]
Anas [Guadiana]
Ancyra [Ankara]
Antiochia [Antakya]
Aquae Celenae [Caldas de Reis]
Aquae Flaviae [Chaves]
Aquileia [Aglar]
Aquitania [Gascogne]
Arausio [Orange]
Arelate [Arles]
Argontoratum [Strasbourg]
Ariminium [Rimini]
Asturica [Astorga]
Augustodunum [Autun]
Augustonemetum [Clermont–Ferrand]

Aunona [Tui]
Auregens [Orense]
Aurelianum [Orléans]
Avaricum [Bourges]
Baetis [Guadalquivir]
Balears [Baleári-szigetek]
Barcilona [Barcelona]
Biterrae [Béziers]
Bracara Augusta [Braga]
Brixia [Brescia]
Burdigala [Bordeaux]
Burentinus [Busento]
Byzacena [Tunézia]
Caesaraugusta [Zaragoza]
Caesarea [Cherchell]
Caesarea Maritima [Kesarije]
Caesarodunum [Tours]

Calagurris [Calahorra]
 Carthago Nova [Cartagena]
 Casae Nigrae [Negrine]
 Catalaunum [Châlons-sur-Marne]
 Cauca [Coca]
 Chalcedon [Kadiköy]
 Conimbrica [Condeixa-a-Velha]
 Consentia [Cosenza]
 Constantinopolis [Isztambul]
 Corduba [Córdoba]
 Coviacum [Valencia de Don Juan]
 Cyrus [Kurus]
 Danuvius [Duna]
 Dertona [Tortona]
 Diospolis [Lydda]
 Dorylaeum [Eskişehir]
 Durius [Duero]
 Edessa [Urfa]
 Elvira [Granada]
 Emerita [Mérida]
 Ephesus [Efes]
 Erbasis [Nerbasis]
 Faesulae [Fiesola]
 Frigidus [Vipala]
 Gades [Cádiz]
 Hadrianopolis [Edirne]
 Hasta [Asti]
 Heraclea [Marmaraereğlisi]
 Hierosolyma [Jeruzsálem]
 Hippo Regius [Annaba]
 Hispalis [Sevilla]
 Iberus [Ebro]
 Ilerda [Lérida]
 Isauria [Bozkir]
 Laodicea [Latakia]
 Legio [León]
 Lemica [Nocelo da Pena]
 Lerinum [Lérins]
 Liris [Garigliano]
 Lucentum [Alicante]
 Lucus [Lugo]
 Martylis [Mertola]
 Mediolanum [Milánó]
 Meseta [Meseta Central]
 Mettis [Metz]
 Mileve [Mila]
 Moguntiacum [Mainz]
 Mopsuestia [Yakapınar]
 Morinorum Castellum [Cassel]

Narbo [Narbonne]
 Nasianzus [Aksaray]
 Neapolis [Nápoly]
 Nemetacum [Arras]
 Nicaea [Iznik]
 Nicomedia [Izmit]
 Novimagus [Noyon]
 Ossonuba [Faro]
 Palentia [Palencia]
 Pamplona [Iruña]
 Panormus [Palermo]
 Philippopolis [Plovdiv]
 Pictavium [Poitiers]
 Placentia [Piacenza]
 Poetovium [Ptuj]
 Pollentia [Pollenzo]
 Ponte Vetera [Pontevedra]
 Portus Cale [Porto]
 Promunturium Mercurii [Bon-fok]
 Remi [Reims]
 Rhenus [Rajna]
 Rhodanus [Rhone]
 Salamis [Famagusztá]
 Salona [Solin]
 Samosata [Samsat]
 Scallabis [Santarém]
 Scyllaceum [Scylletium]
 Serdica [Szófia]
 Singillium [Genil]
 Spira [Speyer]
 Tagus folyó [Tajo]
 Tarraco [Tarragona]
 Tarsus [Tarsus]
 Tauromenion [Taormina]
 Thagaste [Souk Arrhas'an]
 Thessalonice [Szaloniki]
 Ticinum [Pavia]
 Toletum [Toledo]
 Tolosa [Toulouse]
 Treveri [Trier]
 Tricassis [Troyes]
 Tude [Tui]
 Turnacum [Tournai]
 Turoni [Tours]
 Tyriasso [Turiazo]
 Ulixippona [Lisszabon]
 Urbicus [Orbigo]
 Utriculum [Otricoli]
 Vienna [Vienne]

Térképek

1–2. sz. térkép: A Hydatiusnál előforduló helynevek és vidékek Hispaniában
(saját szerkesztés Muhlberger 1990, 218; 246. alapján)

3. sz. térkép: Hispania felosztása 411-ben
(In: Heather 2006, 209, fig. 9.)

4. sz. térkép: Szvén ellenőrzés alatt álló területek 441-ben
(In: Heather 2007b, 12, fig. 3.)

5. sz. térkép: Az 5. századi európai népvándorlás
(In: Szántó 2007, 13.)

6. sz. térkép: Püspöki székhelyek és kapcsolatok a 4–6. századi Gallaeciában
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 126, fig. 26.)

7. sz. térkép: A szvén letelepedés központi helyei (○)
és a mezőgazdasági termelés szinterei (●)
(In: Sánchez Pardo 2013, 145, fig. 2.)

8. sz. térkép: Numizmatikai lelőhelyek a 4–5. századi Gallaeciában
 (In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 209, fig. 52.)

9. sz. térkép: Hispania közigazgatási rendszere Diocletianus idején
(In: Kulikowski 2010, xxi.)

Képek

1. sz. kép: Rechiarius bracarai *siliqua*-ja
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 37, fig. 17.)

2. sz. kép: Honorius nevével veretett *solidus* és *tremissis*
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 37, fig. 16; 70, no. 39.)

3. sz. kép: A lucusi ezüst- és az asturikai bronzgyűrű
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 161, no. 98; 163, no. 100.)

4. sz. kép: 4. századi bronz övcsat Penadomingából
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 256, no. 173.)

5. sz. kép: Vadászjelenetet ábrázoló mozaik Borj Jedid területéről
(In: Rummel 2008, 177, abb. 4.)

6. sz. kép: 4–5. századi étel- vagy víztároló edénytöredékek Lucusból
(In: López Quiroga – Martínez Tejera 2017, 166, no. 105; 167, no. 107.)

Felhasznált irodalom

Rövidítések

- ACO** = *Acta Conciliorum Oecumenicorum iussu atque mandato Societatis Scientiarum Argentoratensis*. Vols. 1–24. Eds. E. Schwartz – J. Straub. Berlin, 1914–1984; 1995².
- ANRW** = *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. Vol. I. Eds. H. Temporini – W. Haase. Berlin–New York, 1972.
- CSEL** = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. Wien, 1866–1886.
- Mansi** = *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*. Vols. 1–31. Ed. J. D. Mansi. Firenze–Venezia, 1759–1798; Paris, 1899–1927²; Graz, 1961–1962³.
- MGH AA CM** = *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* IX.; XI.; XIII.; *Chronica minora* IV–VII saec. 1.; 2.; 3. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892; 1894; 1898; Munich, 1981².
- PG** = *Patrologiae Graecae cursus completus*. Vols. 1–161. Ed. J. P. Migne. Paris, 1857–1866.
- PL** = *Patrologiae Latinae cursus completus*. Vols. 1–222. Ed. J. P. Migne. Paris, 1844–1865, 1878–1890².
- PLRE** = *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vols. II–III. Eds. A. H. M. Jones – J. R. Martindale – J. Morris. Cambridge, 1980–1992.
- RE** = *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Hrsg. G. Wissowa et al. Stuttgart, 1894–1986.

Források

- Amm. Marc.** = *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt*. Vols. I–II. Ed. W. Seyfarth. Berlin, 1978. = *Ammianus Marcellinus: Róma története*. Ford. Szepes Gy. Budapest, 1993.
- August., De Civ.** = *Augustin, De civitate Dei*. Ed. T. E. Page. Cambridge, 1966. = *Aurelius Augustinus püspöknek a pogányok ellen Isten városáról írt 22 könyve*. Ford. Földvály A. Vols. I–II. Budapest, 1942–1943, 2005². = *Az Isten államáról (részletek)*. Ford. Hoffmann Zs. In: *Róma: Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I. Antik államelméleti antológia*. Agatha IV. Szerk. Havas L. et al. Debrecen, 1998, 447–457.
- Beda, Chr.** = *Beda's chronica maiora et minora*. In: MGH AA XIII., CM 3. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1898, 223–356.
- Biblia** = *Ó- és Újszövetségi Szentírás*. Szerk. E. Beck. Budapest, 2016.
- Cass.** = *Cassiodori Senatoris chronica ad a. DXIX*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 109–162.

- Chr. Gall. 452** = *Chronica Gallica a. CCCCLII et DXI*. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 615–665. = The Gallic Chronicle of 452: A New Critical Edition with a Brief Introduction. Transl. R. Burgess. In: *Society and Culture in Late Antique Gaul*. Eds. R. W. Mathisen – D. Shanzer. Aldershot, 2001, 52–84.
- Chr. Gall. 511** = *Chronica Gallica a. CCCCLII et DXI*. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 615–665. = The Gallic Chronicle of 511: A New Critical Edition with a Brief Introduction. Transl. R. Burgess. In: *Society and Culture in Late Antique Gaul*. Eds. R. W. Mathisen – D. Shanzer. Aldershot, 2001, 85–99.
- CI** = *Codex Iustinianus*. In: *Corpus Iuris Civilis*. Vol. II. Ed. P. Krüger. Dublin–Zürich, 1967.
- CTh** = *Codex Theodosianus*. Ed. P. Krüger. Berlin, 1923.
- Cons. Const.** = *Consularia Constantinopolitana ad a. CCCXCV ecum additamento Hydatii ad a. CCCCLXVIII: accedunt consularia chronici paschalis*. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 196–248. = The Consularia Constantinopolitana. In: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana*. Transl. R. W. Burgess. Oxford, 1993, 215–245.
- Cons. Ital.** = *Consularia Italica*. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 249–340.
- Eus., Chr.** = *Eusebii chronicorum libri duo*. Vols. I–II. Ed. A. Schoene. Dublin–Zurich, 1967.
- Eus., Hist. Ecc.** = *Eusebii historia ecclesiastica*. Vols. I–X. Ed. E. Schwartz. Berlin, 1903–1909. = *Euszebiosz egyháztörténete*. Ford. Baán I. Ókeresztény Írók 4. Szerk. Vanyó L. Budapest, 1983.
- Gildas** = *De excidio et conquestu Britanniae*. In: MGH AA XIII., CM 3. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1898, 1–85.
- Greg. Tur.** = *Gregorii episcopi Turonensis libri historiarum X*. In: MGH Script. Rer. Merov. I/1. Ed. W. Arndt. Hannover, 1885. = *Gregory of Tours: The History of the Franks*. Transl. L. Thorpe. London, 1977.
- Hier., Chr.** = *Die Chronik des Hieronymus*. Ed. R. Helm. Berlin, 1956.
- Hier., Ep.** = *Hieronymi epistulae*. In: CSEL 54–56. Ed. I. Hilberg. Vienna, 1910–1918.
- Hyd.** = *Hydatii Lemici continuatio chronicorum Hieronymianorum ad a. CCCCLXVIII*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 1–36. = Hydatii Limici Chronica Subdita. In: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana*. Transl. R. W. Burgess. Oxford, 1993, 69–123. = Püspöki tudósítás Hispaniából. Hydatius: Chronica. Ford. Széll G. In: *Késő római szöveggyűjtemény*. Szerk. Székely M. – Illés I. Á. Szeged, 2013, 347–400.
- Ioh. Bicl.** = *Iohannis abbatis Biclarensis chronica a. DLXVII–DXC*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 207–220. = John of Bicláro: Chronicle. In: *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. Ed. and transl. K. B. Wolf. Liverpool, 1990. = Horváth E.: Iohannes Biclarensis krónikája. *Aetas* 23/1 (2008), 116–127.

- Iord., Get.** = *Iordanis Getica*. In: MGH AA V/1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1882, 53–138.
= *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei*. Ford. Kiss M. et al. Pécs, 2005, 43–105.
- Iord., Rom.** = *Iordanis Romana*. In: MGH AA V/1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1882. = *Az idők rövid összefoglalása, avagy a római nép eredete és tettei*. Ford. Horváth Sz. Kaposvár–Pécs, 2014.
- Isid., Chr.** = *Isidori Iunioris episcopi Hispalensis chronica maiora ed. primum a. DCXV chronicorum epitome ed. a. DCXXVII*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 391–506.
- Isid., Etym.** = *Isidori Hispalensis etymologiae*. Ed. W. M. Lindsay. Oxford, 1911. = *The Etymologies of Isidore of Seville*. Eds. S. A. Barney et al. Cambridge, 2006.
- Isid., Hist. Goth., Vand., Suev.** = *Isidori Iunioris episcopi Hispalensis historia Gothorum, Wandalorum et Sueborum ad a. DCXXIV*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 241–390. = *Las historias de los godos, vandalos y suevos de Isidoro de Sevilla*. Ed. and transl. C. Rodríguez Alonso. Leon, 1975. = *Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története*. Ford. Székely M. Szeged, 2008, 27–66.
- Isid., Vir. ill.** = *Isidori De viris illustribus*. In: PL 83, 1081–1106. = *El De viris illustribus de Isidoro de Sevilla*. Ed. C. Codoñer Merino. Salamanca, 1964.
- Leo, Ep.** = *S. Leonis Magni epistulae contra Eutychis haeresim*. Series theologica 15, 20. Ed. C. Silva-Tarouca. Rome, 1934–1935.
- Mal.** = *Ioannis Malalae chronographia*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 35. Ed. J. Thurn. Berlin–New York, 2000.
- Mar. Avent.** = *Marii episcopi Aventicensis chronica a. CCCCLV–DLXXXI*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 225–240.
- Marc. Com.** = *Marcellini v. c. comitis chronicon ad a. DXVIII continuatum ad a. DXXXIV*. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 37–108. = *The Chronicle of Marcellinus*. Transl. B. Croke. Sydney, 1995.
- Not. Dig.** = *Notitia Dignitatum*. Ed. O. Seeck. Berlin, 1867; repr. Frankfurt, 1962. = Borhy L. (szerk.): *Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honoriiue Caesarum tempora*. Budapest, 2003.
- Oros.** = *Pauli Orosii historiarum adversum paganos libri VII*. Ed. C. Zangemeister. In: CSEL 5. Berlin, 1882. = *Orose: Histoires contre les païnes*. Transl. M.-P. Arnaud-Lindet. Paris, 1990–1991.
- Prisc.** = *Priskos*. Ed. C. Müller. In: FHG, 1868. = *The Fragmentary Classicizing Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Ed. R. C. Blockley. 1981–1983.
- Proc.** = Procopius: *Bellum Gothicum*. In: *Procopii Caesariensis opera omnia*. Eds. J. Haury – G. Wirth. Leipzig, 1962–1964; repr. Munich, 2001.
- Prosp.** = *Prosperi Tironis epitome chronicon ed. primum a. CCCCXXXIII. continuata ad a. CCCLV*. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 341–500.
- Salv.** = *Salvianus: De gubernatione Dei*. In: *Salvien de Marseille: Oeuvres, Du gouvernement de Dieu*. Ed. G. Lagarrigue. Paris, 1975.

- Sid. Ap., Ep. et Carm.** = Gai Sollii Apollinaris Sidonii epistulae et carmina. In: MGH AA VIII. Ed. Ch. Luetjohann. Berlin, 1887, 1–264.
- Socr.** = Socrates: *Historia Ecclesiastica*. In: PG 67. Ed. J. P. Migne. = *Szókratész egyháztörténete*. Ford. Baán I. Ókeresztény Írók 9. Szerk. Vanyó L. Budapest, 1984.
- Sozom.** = Sosomenos: *Historia Ecclesiastica*. Eds. J. Bidez – C. Hansen. Berlin, 1960.
- Sulp. Sev., Chr.** = Sulpicii Severi chronicorum libri. Ed. C. Halm. In: CSEL 1. Vienna, 1866, 3–105.
- Theodor.** = Theodorus Lector: *Epitome historiae tripartitae*. In: PG 86a, 158–165.
- Theoph.** = Theophanes: *Chronicon*. In: PG 108, 55–1009.
- Vict. Aquit.** = Victori Aquitani cursus paschalis a. CCCCLVII. In: MGH AA IX., CM 1. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1892, 666–756.
- Vict. Tunn.** = Victoris Tonnennensis episcopi chronica a. CCCCLIV–DLXVII. In: MGH AA XI., CM 2. Ed. Th. Mommsen. Berlin, 1894, 178–206. = *Tunnunai Victor: Chronica (444–565)*. Ford. Széll G. Documenta Historica 80. Szeged, 2008, 13–50.
- Vict. Vit.** = Victoris Vitensis *Historia persecutionis Africanae provinciae sub Geiserico et Hunirico regibus Wandalorum*. In: MGH AA III/1. Ed. C. Halm. Berlin, 1879, 1–58.
- Zos.** = Zosimos: *Historia nova*. Ed. F. I. Paschoud. Paris, 1971.

Monográfiák és tanulmányok

- Adamik 2009** = Adamik T.: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony, 2009.
- Adamik 2014** = Adamik T.: *Latin irodalom a kora középkorban (6–8. század). A keresztény Európa születése*. Pozsony, 2014.
- Adriányi 2001** = Adriányi G.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Szent István kézikönyvek 5. Budapest, 2001.
- Aguzzi 2017** = Aguzzi, S. D.: *Israel, the Church, and Millenarianism. A Way beyond Replacement Theology*. New York, 2017.
- Albrecht 2004** = Albrecht, M. von: *A római irodalom története*. Vols. I–II. Ford. Tar I. Budapest, 2004.
- Alföldi 1963** = Alföldi, M. R.: *Die Konstantinische Goldprägung. Untersuchungen zu ihrer Bedeutung für Kaiserpolitik und Hofkunst*. Mainz, 1963.
- Alföldi 2005** = Alföldi A.: *Keresztény császárok, pogány Róma*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
- Alföldi 2006** = Alföldi A.: *A későrómai birodalom válaszára: Valentinianus és a senatus összeütközése*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Alföldy 2000** = Alföldy G.: *Római társadalomtörténet*. Ford. Borhy L. Budapest, 2000.
- Alföldy 2007** = Alföldy G.: Spain. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 11: The High Empire, AD 70–192*. Eds. A. K. Bowman – P. Garnsey – D. Rathbone. Cambridge, 2007, 444–461.

- Allen 2007** = Allen, P.: The Definition and Enforcement of Orthodoxy. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 811–834.
- Allen – Mayer 2000** = Allen, P. – Mayer, W.: *John Chrysostom*. London, 2000.
- Alonso-Núñez 1993** = Alonso-Núñez, J.-M.: Die Auslegung der Geschichte bei Paulus Orosius. Die Abfolge der Weltreiche, die Idee der Roma Aeterna und die Goten. *Wiener Studien* 106 (1993), 197–213.
- Althamer 1947** = Althamer, B.: *Ókeresztény irodalomtörténet*. Ford. Hermann I. Budapest, 1947.
- Andel 1976** = Andel, G. K.: *The Christian Concept of History in the Chronicle of Sulpicius Severus*. Amsterdam, 1976.
- Anderle 1999** = Anderle Á.: *Spanyolország története*. Budapest 1999.
- Angenendt 2008** = Angenendt, A.: *A kora középkor: A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig*. Budapest, 2008.
- Angi 1999** = Angi J. et al.: *Európa a korai középkorban (3–11. század)*. Szerk. Orosz I. Debrecen, 1999.
- Arce 1997** = Arce J.: Otium et negotium. The Great Estates, 4th–7th century. In: *The Transformation of the Roman World, AD 400–900*. Eds. L. Webster – M. Brown. Los Angeles, 1997, 19–32.
- Arce 2002** = Arce, J.: Los vándalos en Hispania, 409–429 AD. *Antiquité tardive: revue internationale d'histoire et d'archéologie* 10 (2002), 75–85.
- Arce 2005** = Arce, J.: Spain and the African Provinces in Late Antiquity. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 341–361.
- Arce 2007** = Arce, J.: *Bárbaros y Romanos en Hispania, 400–507 AD*. Madrid, 2007.
- Arias 2007** = Arias, J. C.: *Identity and Interactions: The Suevi and the Hispano-Romans*. Virginia, 2007.
- Augusto 2016** = Augusto, D. P.: Exim in Gallaeciam Priscillianistarum Haeresis Invasit. The Success of Priscillianism in Gallaecia Following the Trials at Trier. *Klio* 98/2 (2016), 634–652.
- Ayres 2004** = Ayres, L.: *Nicaea and its Legacy. An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*. New York, 2004.
- Baán 1997** = Baán I.: *Justinianus császár teológiája*. Varia Byzantina II. Budapest, 1997.
- Baldus 1984** = Baldus, H. R.: Theodosius der Grosse und die Revolte des Magnus Maximus. *Chiron* 14 (1984), 175–192.
- Barbero – Loring 2005** = Barbero, A. – Loring, M. I.: The Formation of the Sueve and Visigothic Kingdoms in Spain. In: *The New Cambridge Medieval History. Vol. 1.: c. 500–c. 700*. Ed. P. Fouracre. Cambridge, 2005, 162–192.
- Barnes 1981** = Barnes, T. D.: *Constantine and Eusebius*. Cambridge, 1981.
- Barnes 1993** = Barnes, T. D.: *Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge–London, 1993.

- Barnes – Williams 1993** = Barnes, M. R. – Williams, D. H. (eds.): *Arianism after Arius*. Edinburgh, 1993.
- Bauer 1991** = Bauer, J. B.: *Az újszövetségi apokrifek*. Ford. Vanyó L. Budapest, 1991.
- Benevolo 1994** = Benevolo, L.: *A város Európa történetében*. Ford. Ordasi Zs. Budapest, 1994.
- Benoit – Simon 1998** = Benoit, A. – Simon, M.: *La Judaïsme et le Christianisme antique*. Paris, 1998.
- Berndt – Steinacher 2014** = Berndt, G. M. – Steinacher, R. (eds): *Arianism. Roman Heresy and Barbarian Creed*. Farnham, 2014.
- Bevan – Gray 2009** = Bevan, G. A. – Gray, P. T. R.: The Trial of Eutyches. A New Interpretation. *Byzantinische Zeitschrift* 101 (2009), 617–657.
- Bleicken 1978** = Bleicken, J.: *Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*. Paderborn, 1978.
- Blockey 2007a** = Blockey, R. C.: The Dynasty of Theodosius. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 111–137.
- Blockey 2007b** = Blockey, R. C.: Warfare and Diplomacy. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 411–436.
- Bonner 2018** = Bonner, A.: *The Myth of Pelagianism*. Oxford, 2018.
- Borzsák 1997** = Borzsák I. (szerk.): *Római történeti chrestomathia*. Budapest, 1997.
- Bowes – Kulikowski 2005** = Bowes, K. – Kulikowski, M. (eds.): *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Leiden–Boston, 2005.
- Brandt 2007** = Brandt, H.: *Nagy Konstantin, az első keresztény uralkodó*. Ford. Bíró K. Budapest, 2007.
- Breisach 2004** = Breisach, E.: *Historiográfia*. Ford. Baics G. Budapest, 2004.
- Brestian 2011** = Brestian, S. de: Vascones and Visigoths: Creation and Transformation of Identity in Northern Spain in Late Antiquity. In: *Romans, Barbarians and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*. Eds. R. W. Mathisen – D. Shanzer. Burlington, 2011, 283–298.
- Brincken 1957** = Brincken, A-D.: *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in der Zeitalter Ottos von Freising*. Düsseldorf, 1957.
- Brown 1969** = Brown, P.: The Diffusion of Manichaeism in the Roman Empire. *Journal of Roman Studies* 59 (1969), 92–103.
- Brown 1972** = Brown, P.: *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*. London, 1972.
- Brown 1999** = Brown, P.: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Ford. Pálosfalvi T. Budapest, 1999.
- Brown 2012** = Brown, P.: *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD*. Princeton, 2012.
- Brunhölzl 1975** = Brunhölzl, F.: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. Vol. I. München, 1975.

- Bubnó 2013** = Bubnó H.: Rómaiak vagy barbárok? Akkulturáció és kultúramegőrzés a barbár államokban, különös tekintettel az afrikai Vandál Királyságra. *Orpheus Noster* 5/2 (2013), 15–29.
- Bultmann 1994** = Bultmann, R.: *Történelem és eszkatológia*. Ford. Bánki D. Budapest, 1994.
- Buren 1968** = Buren, A. W. van: *Villa*. RE 8A,2, 1968, cols. 2142–2159.
- Burgess 1988a** = Burgess, R. W.: *Hydatius: A Late Roman Chronicler in Post-Roman Spain. An Historiographical Study and New Critical Edition of the Chronicle*. D. Phil. thesis. Oxford, 1988.
- Burgess 1988b** = Burgess, R. W.: A New Reading for Hydatius Chronicle 177 and the Defeat of the Huns in Italy. *Phoenix* 42 (1988), 357–363.
- Burgess 1992** = Burgess, R. W.: From Gallia Romana to Gallia Gothica: the view from Spain. In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. J. Drinkwater – H. Elton. Cambridge, 1992, 19–27.
- Burgess 1993** = Burgess, R. W.: *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana*. Oxford, 1993.
- Burgess 1996** = Burgess, R. W.: Hydatius and the Final Frontier: The Fall of the Roman Empire and the End of the World. In: *Shifting Frontiers in Late Antiquity*. Eds. R. W. Mathisen – H. S. Sivan. Aldershot, 1996, 321–332.
- Burgess 1999** = Burgess, R. W.: *Studies in Eusebian and Post-Eusebian Chronography*. Stuttgart, 1999.
- Burns 1992** = Burns, T. S.: The Settlement of 418. In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. J. Drinkwater – H. Elton. Cambridge, 1992, 53–63.
- Burns 1994** = Burns, T. S.: *Barbarians within the Gates of Rome. A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425 AD*. Indianapolis, 1994.
- Burns 2003** = Burns, T. S.: *Rome and the Barbarians 100 BC–AD 400*. Baltimore, 2003.
- Burrus 1995** = Burrus, V.: *The Making of a Heretic. Gender, Authority and the Priscillianist Controversy*. Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1995.
- Bury 1923** = Bury, J. B.: *History of the Later Roman Empire*. Vols. I–II. London, 1923.
- Cameron 1982** = Cameron, A.: Byzantine Africa: The Literary Evidence. *Excavations at Carthage* 7 (1982), 29–62.
- Cameron 1993** = Cameron, A.: *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395–600*. London–New York, 1993.
- Cameron 2007a** = Cameron, A.: The Reign of Constantine, AD 306–337. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 12: The Crisis of Empire, AD 193–337*. Eds. A. K. Bowman – P. Garnsey – A. Cameron. Cambridge, 2007, 90–109.
- Cameron 2007b** = Cameron, A.: Vandal and Byzantine Africa. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward–Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 552–569.
- Campos 1984** = Campos, J.: *Idacio, obispo de Chaves, su Cronicón*. Salamanca, 1984.
- Candelas-Colodrón 2002a** = Candelas-Colodrón, C.: Hidacio, Obispo de Chaves: Iglesia, territorio y poder en el siglo V. *Gallaecia* 21 (2002), 287–294.

- Candelas-Colodrón 2002b** = Candelas-Colodrón, C.: Una hipótesis para la interpretación del Prodigium de la pesca del Miño en el Cronicón de Hidacio. In: *Actas del III Congreso Hispánico de Latín Medieval*, 26–29 de septiembre de 2001. Vol. 2. León, 2002, 759–764.
- Candelas-Colodrón 2004** = Candelas-Colodrón, C.: *Análisis de la figura de Hidacio de Chaves a través de los condicionantes socioeconómicos, políticos y culturales de la Gallaecia del siglo V. El Cronicón*. Coruña, 2004.
- Cardelle de Hartmann 1994** = Cardelle de Hartmann, C.: *Philologische Studien zur Chronik des Hydatius von Chaves*. Palingenesia 47. Stuttgart, 1994.
- Cardelle de Hartmann 1998** = Cardelle de Hartmann, C.: Ortodoxos y priscilianistas en la época sueva. In: *Suevos–Schwaben. Das Königreich der Sueben auf der Iberischen Halbinsel (411–585)*. Coloquio Interdisciplinar. Universidade do Minho, Braga, 4–6 March 1996. Eds. E. Koller – H. Laitenberger. Tübingen, 1998, 81–104.
- Cardelle de Hartmann 2002** = Cardelle de Hartmann, C. (ed.): *Victor Tunnunensis, Iohannes Biclarensis: Chronicon cum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis Chronicon*. In: CCSL 173A. Turnhout, 2002.
- Carr 2002** = Carr, K. E. *Vandals to Visigoths: Rural Settlement Patterns in Early Medieval Spain*. Michigan, 2002.
- Caspar 1926** = Caspar, E.: *Die älteste römische Bischofsliste*. Berlin, 1926.
- Castellanos – Viso 2005** = Castellanos, S. – Viso, I. M.: The Local Articulation of Central Power in the North of the Iberian Peninsula. *Early Medieval Europe* 13/1 (2005), 1–42.
- Castellanos 2015** = Castellanos, S.: *En el final de Roma (455–480)*. Madrid, 2015.
- Chadwick 1976** = Chadwick, H.: *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*. Oxford, 1976.
- Chadwick 1999** = Chadwick, H.: *A korai egyház*. Ford. Ertsey K. – Tornai Sz. Budapest, 1999.
- Chadwick 2007** = Chadwick, H.: Orthodoxy and Heresy from the death of Constantine to the eve of the first council of Ephesus. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 561–600.
- Charles-Edwards 2007** = Charles-Edwards, T. M.: Law in Western Kingdoms between the Fifth and the Seventh Century. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 260–287.
- Chavarría Arnau 2005** = Chavarría Arnau, A.: Villas in Hispania during the Fourth and Fifth Centuries. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 519–552.
- Christensen 2002** = Christensen, A. S.: *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths. Studies in a Migration Myth*. Copenhagen, 2002.
- Cichorius 1932** = Cichorius, C.: *Annales*. RE 1,2, 1932, cols. 2248–2256.
- Claude 1970** = Claude, D.: *Geschichte der Westgoten*. Stuttgart–Berlin, 1970.

- Claude 1978** = Claude, D.: Prosopographie des Spanischen Suebenreiches. *Francia* 6 (1978), 647–676.
- Clover 1972** = Clover, F. M.: Geiseric and Attila. *Historia* 22 (1972), 104–117.
- Clover 1993** = Clover, F. M.: *The Late Roman West and the Vandals*. Aldershot, 1993.
- Collins 1983** = Collins, R.: The Basques in Aquitaine and Navarre: Problems of Frontier Government. In: *War and Society in the Middle Ages: Essays in Honour of J. O. Prestwitt*. Eds. J. Gillingham – J. C. Holt. Cambridge, 1983, 3–17.
- Collins 1992** = Collins, R.: *Law, Culture and Regionalism in Early Medieval Spain*. Aldershot, 1992.
- Collins 1999** = Collins, R.: *Early Medieval Europe 300–1000*. New York, 1999.
- Collins 2004** = Collins, R.: *Visigothic Spain 409–711*. Oxford, 2004.
- Collins 2007** = Collins, R.: The Western Kingdoms. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 112–134.
- Conant 2004** = Conant, J.: *Literacy and Private Documentation in Vandal North Africa: The Case of the Albertini Tablets*. Ashgate, 2004, 199–224.
- Corcoran 1997** = Corcoran, J. A.: *Augustinus Contra Donatistas*. Donaldson, 1997.
- Cortázar – Vesga 2001** = Cortázar, F. G. de – Vesga, J. M. G.: *Spanyolország története*. Ford. Lakatos Zs. – Renteria A. Budapest, 2001.
- Courtois 1951** = Courtois, C.: Auteurs et Scribes. Remarques sur la Chronique d’Hydace. *Byzantion* 21 (1951), 23–54.
- Courtois 1955** = Courtois, C.: *Les Vandales et l’Afrique*. Paris, 1955.
- Croke 1983** = Croke, B.: The Origins of the Christian World Chronicle. In: *History and Historians in Late Antiquity*. Eds. B. Croke – A. M. Emmett. Oxford, 1983, 116–131.
- Croke 1992** = Croke, B.: *Christian Chronicles and Byzantine History, Fifth-Sixth Centuries*. Aldershot, 1992.
- Croke 2007** = Croke, B.: Late Antique Historiography, 250–650 CE. In: *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Ed. J. Marincola. Oxford, 2007, 567–581.
- Curran 2007** = Curran, J.: From Jovian to Theodosius. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 78–110.
- Czúth – Szádeczky-Kardoss 1956** = Czúth B. – Szádeczky-Kardoss S.: A bagauda mozgalmak Hispaniában. *Antik Tanulmányok* 3 (1956), 175–180.
- Czúth 1979** = Czúth B.: Geiserich és vandáljai Rómában. *Acta Antiqua et Archaeologica*, Suppl. II. Szeged, 1979, 25–32.
- Dahn 1911** = Dahn, F.: *Die Könige der Germanen*. Leipzig, 1911.
- Daniel-Rops 1957** = Daniel-Rops, H.: *Histoire de l’Église du Christ*. Vol. I. Paris, 1957.
- Dawson 1938** = Dawson, C.: *Európa születése*. Ford. Németh A. Budapest, 1938.
- Deane 1963** = Deane, H. A.: *The Political and Social Ideas of St. Augustine*. New York, 1963.
- Degrassi 1952** = Degrassi, A.: *I fasti consolari dell’impero romano dal 30 a.C. al 613 d.C.* Roma, 1952.

- Demandt 1989** = Demandt, A.: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565*. München, 1989.
- Demandt 2013** = Demandt, A.: *Zeitenwende. Aufsätze zur Spätantike*. Berlin, 2013.
- D’Emilio 2015** = D’Emilio, J. (ed.): *Culture and Society in Medieval Galicia. A Cultural Crossroads at the Edge of Europe*. Boston, 2015.
- Denzinger – Umberg 1942** = Denzinger, H. – Umberg, J.: *Enchiridion Symbolorum*. Freiburg, 1942.
- Díaz 1986** = Díaz, P. C.: La modalidad del asentamiento suevo y sus consecuencias. *Studia Zamorensia* 7 (1986), 353–365.
- Díaz 1993** = Díaz, P. C.: El alcance de la ocupación sueva de Gallaecia y el problema de la germanización. In: *Galicia: da romanidade á xermanización, problemashistóricos e culturais*. Hom. F. Bouza Álvarez. Santiago de Compostela, 1993, 209–226.
- Díaz 2000a** = Díaz, P. C.: El reino Suevo de Hispania y su sede en Bracara. In: *Sedes Regiae*. Eds. G. Ripoll – J. M. Gurt. Barcelona, 2000a, 403–423.
- Díaz 2000b** = Díaz, P. C.: City and Territory in Hispania in Late Antiquity. In: *Towns and their Territories between Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Eds. G. P. Brogiolo – N. Gauthier – N. Christie. Leiden, 2000, 3–35.
- Díaz 2011** = Díaz, P. C.: *El Reino Suevo (411–585)*. Madrid, 2011.
- Díaz – Menéndez-Bueyes 2005** = Díaz, P. C. – Menéndez-Bueyes, L. R.: The Cantabrian Basin in the Fourth and Fifth Centuries: From Imperial Province to Periphery. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 265–297.
- Diego – Béjar 1992** = Diego Núñez, M. Á. de – Béjar Trancón, M. B.: Reseña histórica del reino suevo. In: *Anuario. Instituto de Estudios Zamoranos Florián de Ocampo*. 1992, 597–614.
- Drake 1992** = Drake, H. A.: The Church, Society and Political Power. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600*. Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 403–430.
- Drinkwater 1992** = Drinkwater, J.: The Bacaudae of fifth-century Gaul. In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. J. Drinkwater – H. Elton. Cambridge, 1992, 208–217.
- Duby 1978** = Duby, G.: *Emberek és struktúrák a középkorban*. Ford. Vekerdi L. Budapest, 1978.
- Dvornik 1966** = Dvornik, F.: *Byzanz und der Römische Primat*. Stuttgart, 1966.
- Edmondson 1989** = Edmondson, J. C.: Mining in the Later Roman Empire and Beyond: Continuity or Disruption? *The Journal of Roman Studies* 79 (1989), 84–102.
- Edwards 2007** = Edwards, M.: Synods and Councils. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600*. Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 367–385.
- Eliade 2006** = Eliade, M.: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Ford. Saly N. Budapest, 2006.
- Elliott 1996** = Elliott, T. G.: *The Christianity of Constantine the Great*. Scranton, 1996.

- Ensslin 1953** = Ensslin, W.: *Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius der Große*. München, 1953.
- Escribano 2005** = Escribano, V.: Heresy and Orthodoxy in Fourth-Century Hispania: Arianism and Priscillianism. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 121–149.
- Falluomini 2015** = Falluomini, C.: *The Gothic Version of the Gospels and Pauline Epistles. Cultural Background, Transmission and Character*. Berlin, 2015.
- Ferreira 1993** = Ferreira de Almeida, C. A.: Arqueoloxía tardorromana e germánica no NW peninsular. In: *Galicia: da romanidade á xermanización, problemashistóricos e culturais*. Hom. F. Bouza Álvarez. Santiago de Compostela, 1993, 191–200.
- Ferreiro 1987** = Ferreiro, A.: The Sueves in the Chronica of John of Biclaro. *Latomus: Revue d'études latines* 46/1 (1987), 200–203.
- Ferreiro 1998** = Ferreiro, A.: Sueves and Martin of Braga: Historiography and Future Research Projects. In: *Suevos–Schwaben. Das Königreich der Sueben auf der Ibersichen Halbinsel (411–585)*. Coloquio Interdisciplinar. Universidade do Minho, Braga, 4–6 March 1996. Eds. E. Koller – H. Laitenberger. Tübingen, 1998, 37–62.
- Fliche – Martin 1947** = Fliche, A. – Martin, V.: *Histoire de l'Église des origines jusqu' à nos jours*. Vol. IV. Paris, 1947.
- Foss – Magdalino 1990** = Foss, C. – Magdalino, P.: *Róma és Bizánc*. Ford. Zsolt A. Budapest, 1990, 8–19.
- Fraser 1972** = Fraser, P. M.: *Ptolemaic Alexandria*. Oxford, 1972.
- Frassetto 2003** = Frassetto, M.: *Encyclopedia of Barbarian Europe. Society in Transformation*. Oxford, 2003.
- Frend 1972** = Frend, W. H. C.: *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*. Cambridge, 1972.
- Frend 2004** = Frend, W. H. C.: From Donatist Opposition to Byzantine Loyalism: The Cult of Martyrs in North Africa 350–650. In: *Vandals, Romans and Berbers. New Perspectives on Late Antique North Africa*. Ed. A. H. Merrills. London–New York, 2004, 259–270.
- Frenyó 2002** = Frenyó Z.: *Krisztológiai és antropológiai kérdések az ókeresztény gondolkodásban*. Budapest, 2002.
- García Villada 1932** = García Villada, Z.: *Historia Eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid, 1932.
- Gárdonyi 2006** = Gárdonyi M.: *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*. Budapest, 2006.
- Gecse 1977** = Gecse G.: *Történelem és kereszténység. Egyház- és dogmatörténeti tanulmányok*. Budapest, 1977.
- Gelarda 2008–2009** = Gelarda, I.: Guerre e Diplomazia in Iberia nel Chronicon del vescovo Idazio. *Hormos. Ricerche di Storia Antica* 1 (2008–2009), 294–306.
- Gelzer 1964** = Gelzer, H.: *Sextus Julius Africanus und die Byzantinische Chronographie*. Vols. I–II. New York, 1964.
- Gerberding 2005** = Gerberding, R.: The Later Roman Empire. In: *The New Cambridge Medieval History. Vol. 1: c. 500–c. 700*. Ed. P. Fouracre. Cambridge, 2005, 13–34.

- Gesztelyi – Havas 1999** = Gesztelyi T. – Havas L.: A római kronológia. In: *Bevezetés az ókortudományba III.* Agatha VI. Szerk. Havas L. – Tegyei I. Debrecen, 1999, 235–272.
- Gibbon 1983** = Gibbon, E.: *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Vols. I–III. New York, 1983.
- Gillett 2003** = Gillett, A.: *Envoys and Political Communication in the Late Antique West 411–533*. Cambridge, 2003.
- Gluschanin 1989** = Gluschanin, E. P.: Die Politik Theodosius' I und die Hintergründe des sogenannten Anti-germanismus im Oströmischen Reich. *Historia* 38 (1989), 233–234.
- Goetz 1980** = Goetz, H.-W.: *Die Geschichtstheologie des Orosius*. Darmstadt, 1980, 71–79.
- Goffart 1980** = Goffart, W.: *Barbarians and Romans, AD 418–584. The Techniques of Accommodation*. Princeton, 1980.
- Goffart 2006** = Goffart, W.: *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia, 2006.
- Goldsworthy 2004** = Goldsworthy, A.: *A római hadsereg története*. Ford. Endreffy L. Pécs, 2004.
- Goldsworthy 2009** = Goldsworthy, A.: *How Rome Fell. Death of a Superpower*. New Heaven, 2009.
- Goltz 2007** = Goltz, A.: Marcellinus Comes und das 'Ende' des Weströmischen Reiches im Jahr 476. In: *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography*. Electrum 13. Eds. D. Brodka – M. Stachura. Kraków, 2007, 39–59.
- Greatrex – Elton 2015** = Greatrex, G. – Elton, H. (eds.): *Shifting Genres in Late Antiquity*. Ashgate, 2015.
- Grillmeier 1987** = Grillmeier, A.: *Reception and Contradiction. The Development of the Discussion about Chalcedon from 451 to the Beginning of the Reign of Justinian. Christ in Christian Tradition II: From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*. Part 1. Transl. P. Allen – J. Cawte. London–Oxford, 1987.
- Grumel 1958** = Grumel, V.: *La chronologie. Traité d'études byzantines*. Vol. I. Paris, 1958.
- Grüll 1998** = Grill T.: *Az európai művelődés története I. Ókor, középkor, reneszánsz, reformáció*. Budapest, 1998.
- Grüll 2007** = Grill T.: *Az utolsó birodalom. Az Imperium Romanum természetrajza*. Budapest, 2007.
- Grüll 2016** = Grill T.: A globalizáció és multikulturalizmus kérdései a Római Birodalomban. *Korall* 63 (2016), 69–83.
- Grüll 2017** = Grill T.: *A Római Birodalom gazdasága*. Budapest, 2017.
- Grützmacher 1901** = Grützmacher, G.: *Hieronymus: Eine biographische Studie von alten Kirchengeschichte*. Vols. I–III. Leipzig, 1901.
- Guenée 1973** = Guenée, B.: Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age. *Annales* 28 (1973), 997–1016.
- Gurevics 1987** = Gurevics, A. J.: *A középkori népi kultúra*. Ford. Kövér Gy. – F. Nagy G. Budapest, 1987.

- Hahn 1968** = Hahn I.: Das buerliche Patrocinium in Ost und West. *Klio* 50 (1968), 261–276.
- Hall 2007** = Hall, S. G.: The Organization of the Church. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 731–744.
- Halsall 1999** = Halsall, G.: Movers and Shakers: the Barbarians and the Fall of Rome. *Early Medieval Europe* 8 (1999), 131–145.
- Halsall 2005** = Halsall, G.: The Barbarian Invasions. In: *The New Cambridge Medieval History. Vol. 1: c. 500–c. 700*. Ed. P. Fouracre. Cambridge, 2005, 35–55.
- Halsall 2007** = Halsall, G.: *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*. Cambridge, 2007.
- Hanson 1988** = Hanson, R. P. C.: *The Search Christian Doctrine of God. The Arian Controversy, 318–381*. Edinburgh, 1988.
- Havas 1998** = Havas L. et al.: *Roma: Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I–II. Antik llamelmleti antológia*. Agatha IV. Debrecen, 1998.
- Havas – Hegyi – Szabó 2007** = Havas L. – Hegyi W. Gy. – Szabó E.: *Római történelem*. Budapest, 2007.
- Havas – Németh – Szabó 2001** = Havas L. – Németh Gy. – Szabó E.: *Római történeti kézikönyv*. Budapest, 2001.
- Havas – Takács – Tegyei 2001** = Havas L. – Takács L. – Tegyei I.: A római irodalom története. In: *Bevezetés az kortudomnyba IV*. Agatha VII. Szerk. Havas L. – Tegyei I. Debrecen, 2001, 101–387.
- Havas – Vilmos – Szabó 1999** = Havas L. – Vilmos L. – Szabó E.: Az kori Róma története. In: *Bevezetés az kortudomnyba III*. Agatha VI. Szerk. Havas L. – Tegyei I. Debrecen, 1999, 63–218.
- Heather 1994** = Heather, P.: *Goths and Romans 332–489*. Oxford, 1994.
- Heather 1995** = Heather, P.: The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe. *English Historical Review* 110 (1995), 4–41.
- Heather 1996** = Heather, P.: *The Goths*. Oxford, 1996.
- Heather 2006** = Heather, P.: *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. New York, 2006.
- Heather 2007a** = Heather, P.: Goths and Huns, c. 320–425. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 487–515.
- Heather 2007b** = Heather, P.: The Western Empire, 425–476. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 1–32.
- Heather 2007c** = Heather, P.: State, Lordship and Community in the West, c. AD 400–600. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 437–468.

- Heather 2010** = Heather, P.: *Empires and Barbarians. The Fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford, 2010.
- Heather – Matthews 1991** = Heather, P. – Matthews, J.: *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool, 1991.
- Heine 2010** = Heine, R. E.: *Origen. Scholarship in the Service of the Church*. Oxford, 2010.
- Helm 1923** = Helm, R.: *Eusebius' Chronik und ihre Tabellenform*. Abhandlungen der Berliner Akademie, Phil.–Hist. Kl., no. 4. Berlin, 1923.
- Helm 1927** = Helm, R.: Hieronymus und Eutrop. *Rheinisches Museum für Philologie* 76 (1927), 138–170; 254–306.
- Helm 1956** = Helm, R. (ed.): *Die Chronik des Hieronymus*. Berlin, 1956.
- Hendrik 2015** = Hendrik, W. D.: *The Afterlife of the Roman City. Architecture and Ceremony in Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Cambridge, 2015.
- Heussi 2000** = Heussi, K.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Ford. Magyar I. Budapest, 2000.
- Hofmann 1997** = Hofmann, H.: Weltchroniken. In: *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft IV: Spätantike*. Eds. L. J. Engels – H. Hofmann. Wiesbaden, 1997, 418–427.
- Hoffmann 2014** = Hoffmann Zs.: *Mezőgazdaság és agrárviszonyok az ókori Rómában. A köztársaság és a principatus kora*. Szeged, 2014.
- Honoré 1998** = Honoré, T.: *Law in the Crisis of Empire 379–455 AD. The Theodosian Dynasty and its Quaestors*. Oxford, 1998.
- Hoover 2018** = Hoover, J. A.: *The Donatist Church in an Apocalyptic Age*. Oxford, 2018.
- Horváth 1993** = Horváth E.: A nyugati gót történetírás emlékei. Isidorus Hispalensis és Johannes Biclarensis történeti művei. *Aetas* 9/1 (1993), 14–27.
- Horváth 1999** = Horváth E.: Az arianizmus és a barbár államalakulatok. *Studia Miskolcinsia* 3 (1999), 45–52.
- Horváth 2004** = Horváth E.: Priscillianus esete Maximus császárral és Ambrus püspökkel. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9/3 (2004), 67–81.
- Horváth 2006** = Horváth E.: The Role of Arianism in the Vandal Kingdom. In: *Religion, Ritual and Mythology: Aspects of Identity Formation in Europe*. Ed. J. Carvalho. Pisa, 2006, 171–181.
- Horváth 2014** = Horváth Sz.: *Iordanes: Romana. Az idők rövid összefoglalása, avagy a római nép eredete és tettei*. Kaposvár–Pécs, 2014.
- Hughes 2012** = Hughes, I.: *Aetius, Attila's Nemesis*. Philadelphia, 2012.
- Hummer 1998** = Hummer, H. J.: The Fluidity of Barbarian Identity: The Ethnogenesis of Alemanni and Suebi, AD 200–500. *Early Medieval Europe* 7/1 (1998), 1–27.
- Humphries 1996** = Humphries, M.: Chronicle and Chronology. Prosper Aquitaine, his Methods and the Development of Early Medieval Chronography. *Early Medieval Europe* 5 (1996), 155–175.
- Humphries 2009** = Humphries, M.: The Shapes and Shaping of the Late Antique World: Global and Local Perspectives. In: *A Companion to Late Antiquity*. Ed. P. Rousseau. Oxford, 2009, 97–109.

- Hunt 2007** = Hunt, D.: The Church as a Public Institution. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 238–276.
- Hwang 2009** = Hwang, A.: *Intrepid Lover of Perfect Grace. The Life and Thought of Prosper of Aquitaine*. Washington, 2009.
- Inglebert 2001** = Inglebert, H.: *Interpretatio Christiana. Les Mutations des Savoirs (Cosmographie, Géographie, Ethnographie, Histoire) dans l'Antiquité Chrétienne (30–630 après JC)*. Paris, 2001.
- James 1980** = James, E. (ed.): *Visigothic Spain: New Approaches*. Oxford, 1980.
- James 2014** = James, E.: *Europe's Barbarians AD 200–600*. London–New York, 2014.
- Jedin 1962** = Jedin, H. (ed.): *Handbuch der Kirchengeschichte*. Vols. I–II. Freiburg, 1962.
- Jedin 1998** = Jedin, H.: *A zsinatok története*. Ford. Viz L. Budapest, 1998.
- Jedin – Dolan 1980** = Jedin, H. – Dolan, J. (eds.): *The Imperial Church from Constantine to the early Middle Ages. History of the Church II*. Transl. A. Biggs. New York, 1980.
- Johnson 1993** = Johnson, G.: *The Chronicles of Spain*. Queensland, 1993.
- Jones 1964** = Jones, A. H. M.: *The Later Roman Empire*. Vols. I–II. Oxford, 1964.
- Katus 2014** = Katus L.: *Európa története a középkorban*. Pécs, 2014.
- Kelemen 2007** = Kelemen M.: *A birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálat*. Acta Wenzeliana 5. Budapest, 2007.
- Kelly 2003** = Kelly, J. N. D.: *Szent Jeromos élete, írásai és vitái*. Ford. Nemes K. Budapest, 2003.
- King 1990** = King, A.: *Roman Gaul and Germany*. London, 1990.
- Kiss 2006** = Kiss S.: *Les Documents Latins du haut Moyen âge et la Naissance du Français. Vol. I: La chronique d'Hydatius*. Series Linguistica 10. Debrecen, 2006.
- Kiss 2008** = Kiss M.: *Gót vezéregyéniségek a késő Római Birodalomban. Getica-kutatók*. Pécs, 2008.
- Kitchen 2013** = Kitchen, T. E.: Apocalyptic Perceptions of the Roman Empire in the Fifth Century AD. In: *Abendländische Apokalyptik. Kompendium zur Genealogie der Endzeit*. Eds. V. Wieser et al. Berlin, 2013, 641–660.
- Klaniczay 2005** = Klaniczay G. (szerk.): *Európa ezer éve: a középkor*. Vol. I. Budapest, 2005.
- Koenigsberger 1987** = Koenigsberger, H. G.: *Medieval Europe 400–1500*. London–New York, 1987.
- Kofsky 2000** = Kofsky, A.: *Eusebius of Caesarea against paganism*. Leiden, 2000.
- Kornemann 1946** = Kornemann, E.: *Civitas*. RE Suppl. 1, 1946, cols. 300–317.
- Kosiński 2007** = Kosiński, R.: The Life of Nestorius as seen in Greek and Oriental Sources. In: *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography*. Electrum 13. Eds. D. Brodka – M. Stachura. Kraków, 2007, 155–170.
- Kulikowski 2000** = Kulikowski, M.: Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain. *Britannia* 31 (2000), 325–345.

- Kulikowski 2005** = Kulikowski, M.: Cities and Government in Late Antique Hispania: Recent Advances and Future Research. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 31–70.
- Kulikowski 2010** = Kulikowski, M.: *Late Roman Spain and its Cities*. Baltimore–London, 2010.
- Kulikowski 2013** = Kulikowski, M.: The Archeology of War and the 5th c. 'Invasions'. In: *War and Warfare in Late Antiquity. Current Perspectives*. Late Antique Archaeology 8. Eds. A. Sarantis – N. Christie. Leiden–Boston, 2013, 683–701.
- Ladner 1976** = Ladner, G. B.: On Roman Attitudes toward Barbarians in Late Antiquity. *Viator* 7 (1976), 1–26.
- Landes 1988** = Landes, R.: Lest the Millennium be Fulfilled. Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100–800 CE. In: *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*. Eds. W. Verbeke – D. Verhelts – A. Welkenhuysen. Leuven, 1988, 137–211.
- Lafont 1998** = Lafont, G.: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Ford. Mártonffy M. Budapest, 1998.
- Lepelley 1980** = Lepelley, C.: Iuvenes et circoncillationes. Les derniers sacrifices humains de l'Afrique romaine. *Antiquités Africaines* 15 (1980), 261–271.
- Liebeschuetz 2007** = Liebeschuetz, J. H. W. C.: Administration and Politics in the Cities of the Fifth to the mid Seventh Century, 425–640. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 207–237.
- Lieu 2007** = Lieu, S. N. C.: Christianity and Manichaeism. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600*. Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 279–295.
- Livermore 1971** = Livermore, H. V.: *The Origins of Spain and Portugal*. London, 1971.
- López Pereira 1998** = López Pereira, J. E.: La Galicia sueva vista por los escritores indígenas contemporáneos. In: *Suevos–Schwabens. Das Königreich der Sueben auf der Iberischen Halbinsel (411–585)*. Coloquio Interdisciplinar. Universidade do Minho, Braga, 4–6 March 1996. Eds. E. Koller – H. Laitenberger. Tübingen, 1998, 21–36.
- López Quiroga – Martínez Tejera 2017** = López Quiroga, J. – Martínez Tejera, A. M. (eds.): *In Tempore Sueborum. El Tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411–585). El Primer Reino Medieval de Occidente. Catálogo de Exposición*. Transl. C. Ilie. Ourense, 2017.
- In: <https://www.scribd.com/document/387581132/Catalogo-In-Tempore-Sueborum>;
http://www.academia.edu/37321555/IN_TEMPORE_SUEBORUM. The time of the Suevi in Gallaecia 411-585 AD . Exhibition Catalogue English (2018.12.30.)
- López – Rodríguez 1997** = López, Q. J. – Rodríguez, L. M.: De los Romanos a los Bárbaros: la instalación de los Suevos y sus consecuencias sobre la organización territorial en el Norte de Portugal (411–469). *Studi Medievali* 38/3 (1997), 529–560.

- López Sánchez 2005** = López Sánchez, F.: Coinage, Iconography and the Changing Political Geography of Fifth-Century Hispania. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 487–518.
- Lortz 1962** = Lortz, J.: *Geschichte der Kirche in Ideengeschichtlicher Betrachtung*. Vols. I–II. Münster, 1962.
- Löhr 2007** = Löhr, W.: Western Christianities. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600*. Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 9–51.
- Löwith 1996** = Löwith, K.: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Ford. Boros G.–Miklós T. Budapest, 1996.
- Lyman 2007** = Lyman, J. R.: Heresiology: The Invention of 'Heresy' and 'Schism'. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600*. Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 296–316.
- Maldonado 2005** = Maldonado, P. C.: Angelorum participes: The Cult of the Saints in Late Antique Spain. In: *Hispania in Late Antiquity: Current Perspectives*. Eds. K. Bowes – M. Kulikowski. Leiden–Boston, 2005, 151–188.
- Man 2009** = Man, J.: *Attila. The Barbarian King Who Challenged Rome*. New York, 2009.
- Marincola 2007** = Marincola, J. (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Oxford, 2007.
- Marton 2004** = Marton J.: *A keresztény ókor*. Marosvásárhely, 2004.
- Martyn 2008** = Martyn, J. R. C.: *Arians and Vandals of the 4th–6th centuries*. Cambridge, 2008.
- Matthews 1975** = Matthews, J.: *Western Aristocracies and Imperial Court AD 364–425*. New York–Oxford, 1975.
- Matthews 2005** = Matthews, G. B.: *Augustine*. Oxford, 2005.
- McEvoy 2013** = McEvoy, M. A.: *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. Oxford, 2013.
- McLynn 1994** = McLynn, N. B.: *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*. Berkeley, 1994.
- Mehl 2011** = Mehl, A.: *Roman Historiography. An Introduction to its Basic Aspects and Development*. Transl. H.-F. Mueller. Oxford, 2011.
- Mellor 2002** = Mellor, R.: *The Roman Historians*. New York, 2002.
- Merrills 2004** = Merrills, A. H. (ed.): *Vandals, Romans and Berbers. New Perspectives on Late Antique North Africa*. London–New York, 2004.
- Merrills – Miles 2010** = Merrills, A. H. – Miles, R.: *The Vandals*. Oxford, 2010.
- Metcalf 1993** = Metcalf, D. M.: The Coinage of the First and Second Suevic Kingdoms. In: *Galicia: da romanidade á xermanización, problemashistóricos e culturais*. Hom. F. Bouza Álvarez. Santiago de Compostela, 1993, 355–365.
- Meyendorff 2001** = Meyendorff, J.: *Birodalmi egység és keresztény szakadások. Az egyház 450–680 között*. Varia Byzantina IV. Ford. Utry G. Budapest, 2001.
- Meyendorff 2003** = Meyendorff, J.: *Krisztus az ortodox teológiában*. Ford. Imrényi T. et al. Budapest, 2003.

- Mezey 1986** = Mezey L. (szerk.): *Róma utódai. Szemelvények középkori krónikákból.* Budapest, 1986.
- Millar 1964** = Millar, F.: *A Study on Cassius Dio.* Oxford, 1964.
- Mócsy 1974** = Mócsy A.: *Pannonia a késői császárkorban.* Apollo Könyvtár 4. Budapest, 1974.
- Mócsy 1987** = Mócsy A.: A dunai-balkáni térség romanizációja. *Világtörténet* 9/3 (1987), 3–17.
- Molé 1974** = Molé, C.: Uno storico del V secolo: il vescovo Idazio. *Siculorum Gymnasium* 27 (1974), 279–351.
- Molé 1975** = Molé, C.: Uno storico del V secolo: il vescovo Idazio. Parte II. *Siculorum Gymnasium* 28 (1975), 58–139.
- Mommaerts – Kelley 1992** = Mommaerts, T. S. – Kelley, D. H.: The Anicii of Gaul and Rome. In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. J. Drinkwater – H. Elton. Cambridge, 1992, 111–121.
- Mommsen 1894** = Mommsen, Th. (ed.): *Hydatii Lemici continuatio chronicorum Hieronymianorum.* In: MGH AA XI., CM 2. Berlin, 1894, 1–36.
- Mommsen 1909** = Mommsen, Th.: *Über die Quellen der Chronik des Hieronymus.* Gesammelte Schriften 7. Berlin, 1909.
- Moreira 1993** = Moreira, D. A.: A propósito da toponímia germânica: esboço provisório de duas considerações. In: *Galicia: da romanidade á xermanización, problemashistóricos e culturais.* Hom. F. Bouza Álvarez. Santiago de Compostela, 1993, 399–404.
- Moss 1973** = Moss, J. R.: The Effects of the Policies of Aetius on the History of Western Europe. *Historia* 22 (1973), 711–731.
- Mosshammer 1979** = Mosshammer, A. A.: *The Chronicle of Eusebius and Greek Chronographic Tradition.* Lewisburg, 1979.
- Muhlberger 1984** = Muhlberger, S.: Heroic Kings and Unruly Generals: The „Copenhagen” Continuation of Prosper Reconsidered. *Florilegium* 6 (1984), 50–95.
- Muhlberger 1990** = Muhlberger, S.: *The Fifth-Century Chroniclers. Prosper, Hydatius and the Gallic Chronicler of 452.* Leeds, 1990.
- Nautin 1984–1985** = Nautin, P.: L’Introduction d’Hydace à sa continuation de la Chronique d’Eusèbe et Jérôme. *Revue d’Histoire des Textes* 14–15 (1984–1985), 143–153.
- Neil 2007** = Neil, B.: Towards Defining a Christian Culture: The Christian Transformation of Classical Literature. In: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 2: Constantine to c. 600.* Eds. A. Casiday – F. W. Norris. Cambridge, 2007, 317–342.
- Németh – Hegyi 2011** = Németh Gy. – Hegyi W. Gy.: *Görög-római történelem.* Budapest, 2011.
- Neugebauer 1981** = Neugebauer, O.: On the ‘Spanish Era’. *Chiron* 11 (1981), 371–380.
- Neumann 1917** = Neumann, K. J.: *Foedus.* RE 6,2, 1917, cols. 2818–2827.
- Nörr 1965** = Nörr, D.: Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit. *Gymnasium* 72 (1965), 485–499.
- Nsiri 2018** = Nsiri, M.-A.: Genséric fossoyeur de la Romanitas africaine? *Lybian Studies* 49 (2018), 93–119.

- Olajos 1999** = Olajos T.: A görög kronológia. In: *Bevezetés az ókortudományba III.* Agatha VI. Szerk. Havas L. – Tegyei I. Debrecen, 1999, 219–234.
- Oost 1968** = Oost, S.: *Galla Placidia Augusta: A Biographical Essay.* Chicago, 1968.
- Palmer 2014** = Palmer, J. T.: *The Apocalypse in the Early Middle Ages.* Cambridge, 2014.
- Pawlak 2007** = Pawlak, M.: Hydace et le Désordre de son Temps. In: *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography.* Electrum 13. Eds. D. Brodka – M. Stachura. Kraków, 2007, 29–37.
- Percival 1992** = Percival, J.: The Fifth-Century Villa: New Life or Death Postponed? In: *Fifth-century Gaul: A Crisis of Identity?* Eds. J. Drinkwater – H. Elton. Cambridge, 1992, 156–164.
- Pfeiffer 1968** = Pfeiffer, R.: *History of Classical Scholarship from Beginnings to the End of the Hellenistic Age.* Oxford, 1968.
- Piel 1936** = Piel, J. M.: *Os nomes germânicos na toponímia portuguesa.* Boletim de Filologia II. Lisbon, 1936.
- Piganiol 1964** = Piganiol, A.: *Le Sac de Rome: Vue d'Ensemble.* Paris, 1964.
- Pilhofer 1990** = Pilhofer, P.: *Presbyteron Kreitton. Der Altersbeweis der Jüdischen und Christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte.* Tübingen, 1990.
- Pirenne 1983** = Pirenne, H.: *A középkori gazdaság és társadalom története.* Ford. Gyáros E. Budapest, 1983.
- Pitts 1989** = Pitts, L. F.: Relations between Rome and the German Kings on the Middle Danube in the First to Fourth Centuries AD. *The Journal of Roman Studies* 79 (1989), 45–58.
- Pohl 1997** = Pohl, W. (ed.): *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity. The Transformation of the Roman World.* Vol. I. Leiden–New York–Köln, 1997.
- Pohl 2004** = Pohl, W.: The Vandals: Fragments of a Narrative. In: *Vandals, Romans and Berbers. New Perspectives on Late Antique North Africa.* Ed. A. H. Merrills. London–New York, 2004, 31–48.
- Pohl 2018** = Pohl, W.: The Military Transformation of the Roman World. In: *In Tempore Sueborum. El Tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411–585). El Primer Reino Medieval de Occidente. Volumen de Estudios.* Eds. J. López Quiroga – A. M. Martínez Tejera, A. M. Ourense, 2018, 1–12. [ms.]
- Prete 1961** = Prete, S.: *Pelagio e il Pelagianismo.* Brescia, 1961.
- Quasten 1951–1955** = Quasten, J.: *Patrology.* Vols. I–III. Westminster, 1951–1955.
- Randers-Pehrson 1993** = Randers-Pehrson, J. D.: *Barbarians and Romans. The Birth Struggle of Europe, AD 400–700.* Norman–London, 1993.
- Rebenich 2002** = Rebenich, S.: *Jerome.* London–New York, 2002.
- Rees 1998** = Rees, B. R.: *Pelagius. Life and Letters.* Woodbridge, 1998.
- Regenbogen 1966** = Regenbogen, O.: *Pinax.* RE 20,2, 1966, cols. 1409–1482.
- Reinhart 1952** = Reinhart, W.: *Historia general del reino hispánico de los Suevos.* Madrid, 1952.

- Reynolds 2011** = Reynolds, J.: *Defending Rome: The Masters of the Soldiers*. Bloomington, 2011.
- Riché 2016** = Riché, P.: *Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton (6–8. század)*. Ford. Ádám A. – Sággy M. Budapest, 2016.
- Ridings 1995** = Ridings, D.: *The Attic Moses. The Dependency Theme in Some Early Christian Writers*. Göteborg, 1995.
- Roberto 2007** = Roberto, U.: Die Einheit der Menschheit und die Chronographiae von Iulius Africanus. In: *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography*. Electrum 13. Eds. D. Brodka – M. Stachura. Kraków, 2007, 15–28.
- Rummel 2008** = Rummel, P. von: Where Have all the Vandals Gone? Migration, Ansiedlung und Identität der Vandalen im Spiegel archäologischer Quellen aus Nordafrika. In: *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichten*. Eds. G. M. Berndt – R. Steinacher. Wien, 2008, 151–174.
- Russell 1996** = Russell, J. C.: *The Germanization of Early Medieval Christianity. A Sociohistorical Approach to Religious Transformation*. Oxford, 1996.
- Sachs 1932** = Sachs, G.: *Die germanischen Ortsnamen in Spanien und Portugal*. Leipzig–Jena, 1932.
- Sággy 2007** = Sággy M.: Isten barátai. Aszkézis és hatalom a IV. században. In: *Hatalom, legitímáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. Szerk. Gedő É. – Horváth E. Budapest, 2007, 7–20.
- Sánchez Pardo 2013** = Sánchez Pardo, J. C.: Power and Rural Landscapes in Early Medieval Galicia (400–900 AD). Towards a Re-Incorporation of the Archaeology into the Historical Narrative. *Early Medieval Europe* 21/2 (2013), 140–168.
- Sáry 2009** = Sáry P.: *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében*. Budapest, 2009.
- Schmidt 1938** = Schmidt, L.: *Geschichte der Deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Westgermanen*. München, 1938.
- Schmidt 1953** = Schmidt, L.: *Histoire des Vandales*. Paris, 1953.
- Schmidt 1970a** = Schmidt, L.: *Geschichte der Wandalen*. München, 1970.
- Schmidt 1970b** = Schmidt, L.: *Die Westgermanen*. München, 1970.
- Schmidt – Nicholas 2017** = Schmidt, T. C. – Nicholas, N.: *Hippolytus of Rome: Commentary on Daniel and Chronicon*. Piscataway, 2017.
- Schön 1933** = Schön, E.: *Fasti*. RE 6,2, 1933, cols. 2023–2046.
- Schönfeld 1958** = Schönfeld, M.: *Laeti*. RE 12,1, 1958, cols. 446–448.
- Schulten 1960** = Schulten, A.: *Dediticii*. RE 4,2, 1960, cols. 2359–2363.
- Schulz 1993** = Schulz, R.: *Die Entwicklung des Römischen Völkerrechts im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart, 1993.
- Schütz 1937** = Schütz A.: *Dogmatika*. Vol. II. Budapest, 1937.
- Schwarz 2004** = Schwarz, A.: The Settlement of the Vandals in North Africa. In: *Vandals, Romans and Berbers. New Perspectives on Late Antique North Africa*. Ed. A. H. Merrills. London–New York, 2004, 49–58.

- Schwarz 2011** = Schwarz, A.: Visigothic Settlement, Hospitalitas and Army Payment Reconsidered. In: *Romans, Barbarians and the Transformation of the Roman World. Cultural Interaction and the Creation of Identity in Late Antiquity*. Eds. R. W. Mathisen – D. Shanzer. Burlington, 2011, 265–270.
- Seeck 1921** = Seeck, O.: *Hydatius*. RE 9,1, 1921, cols. 40–43.
- Segesváry 1994** = Segesváry L. (szerk.): *Az egyháztörténelem alapvonalai*. Debrecen, 1994, 58–86.
- Shaw 2004** = Shaw, B. D.: Who were the Circumcellions? In: *Vandals, Romans and Berbers. New Perspectives on Late Antique North Africa*. Ed. A. H. Merrills. London–New York, 2004, 227–258.
- Simonetti 1986** = Simonetti, M.: *La produzione letteraria latina fra Romani e barbari (sec. V–VIII)*. Roma, 1986.
- Sivan 1987** = Sivan, H.: On Foederati, Hospitalitas, and the Settlement of the Goths in AD 418. *American Journal of Philology* 108/4 (1987), 759–772.
- Sivan 2011** = Sivan, H.: *Galla Placidia. The Last Roman Empress*. Oxford, 2011.
- Snaedal 2015** = Snaedal, M.: Attila. *Studia Etymologica Cracoviensa* 20/3 (2015), 211–219.
- Sotinel 2009** = Sotinel, C.: Information and Political Power. In: *A Companion to Late Antiquity*. Ed. P. Rousseau. Oxford, 2009, 125–138.
- Southern 1987** = Southern, R. W.: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Ford. Jászay G. Budapest, 1987.
- Spät 1997** = Spät E.: Egy eretnek püspök ábrázolása az V. században. *Ókortudományi Értesítő* 1/1 (1997), 21–27.
- Spät 1998** = Spät E.: Priscillianus tanai az egyházatyák tükrében. *Antik Tanulmányok* 42/1–2 (1998), 137–152.
- Stein 1949** = Stein, E.: *Histoire du Bas-Empire*. Vols. I–II. Paris, 1949.
- Stevens 1993** = Stevens, W. M.: Cycles of Time. Calendrical and Astronomical reckonings in Early Science. In: *Time and Process*. Eds. J. T. Fraser – L. Rowell. Madison, 1993, 27–51.
- Stevenson 1987** = Stevenson, J.: *A New Eusebius: Documents Illustrating the History of the Church to AD 337*. London, 1987.
- Szádeczky-Kardoss 1957** = Szádeczky-Kardoss S.: Bagaudák az Alpokban. *Antik Tanulmányok* 4 (1957), 116–122.
- Szádeczky-Kardoss 1961** = Szádeczky-Kardoss S.: Zur Interpretation zweier Hydatius-Stellen. *Helikon* 1/1 (1961), 148–152.
- Szántó 1983** = Szántó K.: *A katolikus egyház története*. Vol. I. Budapest, 1983.
- Szántó 2007** = Szántó R. (szerk.): *Középkori egyetemes történelem: térképvázlatok gyűjteménye*. Szeged–Miskolc, 2007.
- Székely 2002** = Székely M.: Apuntes sobre el nacimiento de la Historia de los Vándalos de Isidoro de Sevilla. *Acta Hispanica* 7 (2002), 7–16.
- Székely 2003** = Székely M.: Theodosius amator pacis generisque Gothorum. Theodosius gót politikájáról. *Aetas* 18/3–4 (2003), 24–32.

- Székely 2008** = Székely M. (ford.): *Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története*. Szeged, 2008.
- Székely 2017** = Székely M.: Theodosius and the Goths. *Chronica* 17 (2017), 79–90.
- Székely 2018** = Székely M. (ford.): Pacatus: Theodosius császár dicsőítése. *Ókor* 17/1 (2018), 101–107.
- Széll 2005** = Széll G. (ford.): *Hydatius: Chronica (379–469)*. Documenta Historica 68. Szeged, 2005.
- Széll 2007** = Széll G.: Hydatius, az V. század gallaeciai krónikása. In: *Panegyris*. Szerk. Mészáros T. – Jutai P. Budapest, 2007, 53–56.
- Széll 2008a** = Széll G.: Az 5–6. századi világkrónikák forrásai. In: *Enumeratio*. Szerk. Jutai P. – Tóth I. Budapest, 2008, 38–43.
- Széll 2008b** = Széll G. (ford.): *Tunnunai Victor: Chronica (444–565)*. Documenta Historica 80. Szeged, 2008b.
- Széll 2011a** = Széll G.: A monofiziták helyzete a Trák-dinasztia idején. In: *Corollarium. Tanulmányok a hatvanöt éves Tar Ibolya tiszteletére*. AAASzeged Suppl. XIII. Szerk. Czerovszki M. – Nagyillés J. Szeged, 2011, 288–293.
- Széll 2011b** = Széll G.: Iustinianus és Theodora sajátos küzdelme a monofizitákkal. In: *Imperium sine fine: Tanulmányok Róma császárkori történelméről*. Szerk. Székely M. – Illés I. Á. *Belvedere Meridionale* 23/3 (2011), 79–87.
- Széll 2012** = Széll G.: Justinian and Theodora's Peculiar Struggle with the Monophysites. *Acta Ant. Hung.* 52/1 (2012), 1–8.
- Széll 2013** = Széll G.: Püspöki tudósítás Hispaniából. Hydatius: Chronica. In: *Késő római szöveggyűjtemény*. Szerk. Székely M. – Illés I. Á. Szeged, 2013, 347–400.
- Széll 2015a** = Széll G.: Propter potentio rem principalitatem: The beginnings of the Primacy of the Church of Rome. In: *Sapiens Ubique Civis. Proceedings of International Conference on Classical Studies* (Szeged, Hungary, 2013). Antiquitas, Byzantium, Renascentia XIII. Eds. Nagyillés J. et al. Budapest, 2015, 243–253.
- Széll 2015b** = Széll G.: A hispaniai Szvév Királyság felemelkedése (409–456). In: *Tanulmányok a hetven éves Wojtilla Gyula tiszteletére*. AAASzeged Suppl. XIV. Szerk. Székely M. – Illés I. Á. Szeged, 2015, 113–124.
- Széll 2017** = Széll G.: The Crisis of the Kingdom of the Suebi: Relations with the Visigoths and the Romans (456–468). Eds. Székely M. – Illés I. Á. *Chronica* 17 (2017), 91–99.
- Széll 2019** = Széll G.: Eretnekség és igazhitűség az 5. századi Gallaeciában. Szerk. Székely M. – Priskin Gy. *Belvedere Meridionale* 31/1 (2019). [megjelenés alatt]
- Sz. Jónás 1994** = Sz. Jónás I.: *Barbár királyok*. Budapest, 1994.
- Tengsröm 1964** = Tengsröm, E.: *Donatisten und Katholiken*. Gothenburg, 1964.
- Thompson 1950** = Thompson, E. A.: The Foreign Policies of Theodosius II and Marcian. *Hermathena* 76 (1950), 58–75.
- Thompson 1952** = Thompson, E. A.: Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain. *Past and Present* 2 (1952), 11–23.
- Thompson 1963** = Thompson, E. A.: The Barbarian Kingdoms in Spain and Gaul. *Nottingham Medieval Studies* 2 (1963), 3–33.

- Thompson 1965** = Thompson, E. A.: *The Early Germans*. Oxford, 1965.
- Thompson 1966** = Thompson, E. A.: *The Visigoths in the Time of Ulfila*. Oxford, 1966.
- Thompson 1980** = Thompson, E. A.: The Conversion of the Spanish Suevi to Catholicism. In: *Visigothic Spain: New Approaches*. Ed. E. James. Oxford, 1980, 77–92.
- Thompson 1982** = Thompson, E. A.: *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire*. Madison, 1982.
- Timkó 1971** = Timkó I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Budapest, 1971.
- Todd 2004** = Todd, M.: *The Early Germans*. Oxford, 2004.
- Todd 2007a** = Todd, M.: The Germanic Peoples and Germanic Society. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 12: The Crisis of Empire, AD 193–337*. Eds. A. K. Bowman – P. Garnsey – A. Cameron. Cambridge, 2007, 440–460.
- Todd 2007b** = Todd, M.: The Germanic Peoples. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 461–486.
- Torres López 1940** = Torres López, M.: El Reino Suevo de España. In: *España Visigoda*. Vol. 3. Ed. R. Menéndez-Pidal. Madrid, 1940.
- Torres Rodríguez 1956** = Torres Rodríguez, C.: El cronicon de Hidacio: Consideraciones. *Compostellanus* 1 (1956), 765–801.
- Torres Rodríguez 1977** = Torres Rodríguez, C.: *El reino de los suevos (or Galicia sueva)*. La Coruña, 1977.
- Török 1999** = Török J.: *Egyetemes egyháztörténelem*. Vol. I. Budapest, 1999.
- Trambauer 2008** = Trambauer, M.: *Gescheiterte Reichsbildungen im Frühmittelalter. Die hispanischen Sueben und die Rugier*. Wien, 2008.
- Tranoy 1974** = Tranoy, A.: *Hydace: Chronique*. Vols. I–II. Sources Chrétiennes 218–219. Paris, 1974.
- Van Schoor 1995** = Van Schoor, M. L.: The Barbarians in the West: An Archaeological Appraisal of the Suevic Kingdom in the Northwest of Iberia. In: *Archaeological and Historical Aspects of West-European Societies: Album Amicorum André Van Doorselaer*. Ed. M. Lodewijckx. Leuven, 1995, 333–339.
- Vanyó 1999** = Vanyó L.: *A III–IV. század szentjei*. Budapest, 1999.
- Vanyó 2004** = Vanyó L.: *Ókeresztény írók lexikona*. Budapest, 2004.
- Vanyó 2007a** = Vanyó L.: *Az ókeresztény egyház irodalma I: Az első három század*. Budapest, 2007.
- Vanyó 2007b** = Vanyó L.: *Az ókeresztény egyház irodalma II: A 4–8. század*. Budapest, 2007.
- Vanyó 2009** = Vanyó L.: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*. Budapest, 2009.
- Várady 1961** = Várady L.: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476)*. Budapest, 1961.
- Vilella 1999** = Vilella, J.: Idacio, un cronista de su tempo. *Compostellanus* 44 (1999), 39–54.
- Vives 1963** = Vives, J. (ed.): *Concilios Visigóticos e Hispano-romanos*. Barcelona–Madrid, 1963.

- Wallace-Hadrill 1961** = Wallace-Hadrill, D. S.: *Eusebius of Caesarea*. Westminster, 1961.
- Wallace-Hadrill 1967** = Wallace-Hadrill, J. M.: *The Barbarian West. The Early Middle Ages 400–1000*. New York, 1967.
- Wallraff – Mecella 2009** = Wallraff, M. – Mecella, L. (eds.): *Die Kestoi des Julius Africanus und ihre Überlieferung*. Berlin–New York, 2009.
- Ward-Perkins 2005** = Ward-Perkins, B.: *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford, 2005.
- Ward-Perkins 2007** = Ward-Perkins, B.: Land, Labour and Settlement. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 315–345.
- Waxman 1960** = Waxman, M.: *A History of Jewish Literature*. Vols. I–V. New York, 1960.
- Whately 2012** = Whately, C.: Jordanes, the Battle of the Catalaunian Plains and Constantinople. *Dialogues d’histoire ancienne*, suppl. 8 (2012), 57–70.
- Whitby 2007** = Whitby, M.: The Army, c. 420–602. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 288–314.
- Wieser 2016** = Wieser, V.: Sulpicius Severus Krónikája és a 4. századi világvégevárás. Ford. Barabás G. *Világtörténet* 38/1 (2016), 87–118.
- Wiik 2008** = Wiik, K.: *Az európai népek eredete*. Ford. Kádár Gy. Budapest, 2008.
- Williams 2006** = Williams, M. H.: *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*. Chicago, 2006.
- Williams 2017** = Williams, S.: *The Politics of Heresy in Ambrose of Milan. Community and Consensus in Late Antique Christianity*. Cambridge, 2017.
- Williams – Friell 2014** = Williams, S. – Friell, G.: *The Rome That Did Not Fall. The Survival of the East in the Fifth Century*. New York, 2014.
- Wolf 1999** = Wolf, K. B. (ed. and transl.): *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. Liverpool, 1999.
- Wolfram 1988** = Wolfram, H.: *History of the Goths*. California, 1988.
- Wolfram 1990** = Wolfram, H.: *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*. München, 1990.
- Wolfram 1997** = Wolfram, H.: *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*. Berkeley, 1997.
- Wood 2005** = Wood, I. N.: Christianisation and the Dissemination of Christian Teaching. In: *The New Cambridge Medieval History. Vol. 1: c. 500–c. 700*. Ed. P. Fouracre. Cambridge, 2005, 710–734.
- Wood 2007a** = Wood, I. N.: The Barbarian Invasions and First Settlements. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, AD 337–425*. Eds. A. Cameron – P. Garnsey. Cambridge, 2007, 516–537.
- Wood 2007b** = Wood, I. N.: The North–Western Provinces. In: *The Cambridge Ancient History. Vol. 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*. Eds. A. Cameron – B. Ward-Perkins – M. Whitby. Cambridge, 2007, 497–524.
- Wood 2013** = Wood, I. N.: *The Modern Origins of the Early Middle Ages*. Oxford, 2013.

- Woods 2009** = Woods, D.: Late Antique Historiography: A Brief History of Time. In: *A Companion to Late Antiquity*. Ed. P. Rousseau. Oxford, 2009, 357–372.
- Wright 2003** = Wright, C. D.: The Apocalypse of Thomas: Some New Latin Texts and their Significance for the Old English Versions. In: *Apocryphal Texts and Traditions in Anglo-Saxon England*. Eds. K. Powell – D. Scragg. Cambridge, 2003, 27–64.
- Ziegler 1972** = Ziegler, K. H.: *Das Völkerrecht der Römischen Republik*. ANRW 1,2, 1972, 68–114.
- Zimmermann 2002** = Zimmermann, H.: *A középkori pápaság. A középkori pápák története a historiográfia tükrében*. Ford. Bagi D. Budapest, 2002.
- Zsinka 2012** = Zsinka L.: *A latin keresztény Európa születése. Grotius-tanulmányok*. Budapest, 2012, 1–30.